

YU ISSN 0350-1906
UDK 808. 61./62-087

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК

XL

ПАВЛЕ ИВИЋ ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ ГОРДАНА ДРАГИН

БАНАТСКИ ГОВОРИ
ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОГ
ДИЈАЛЕКТА

Прва књига: УВОД И ФОНЕТИЗАМ

Уређивачки одбор

*Др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан, др Слободан
Реметић и др Драго Ђугић*

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1994

**СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА XL**

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
ET
INSTITUT DE LA LANGUE SERBE

RECUEIL
DE DIALECTOLOGIE
SERBE

XL

PAVLE IVIĆ ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ GORDANA DRAGIN

LES PARLERS BANATIENS DU DIALECTE DE
ŠUMADIJA ET VOJVODINA

TOME PREMIER: INTRODUCTION ET PHONÉTIQUE

Comité de rédaction

*Dr Drago Ćupić, dr Pavle Ivić, dr Asim Peco, dr Mitar Pešikan et
dr Slobodan Remetić*

Rédacteur en chef

PAVLE IVIĆ

BEOGRAD
1994

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

XL

ПАВЛЕ ИВИЋ ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ ГОРДАНА ДРАГИЊ

БАНАТСКИ ГОВОРИ ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОГ ДИЈАЛЕКТА

INDIANA UNIVERSITY
LIBRARY
BLOOMINGTON

Прва књига: УВОД И ФОНЕТИЗАМ

Уређивачки одбор

*Др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан, др Слободан
Реметић и др Драго Ћупић*

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1994

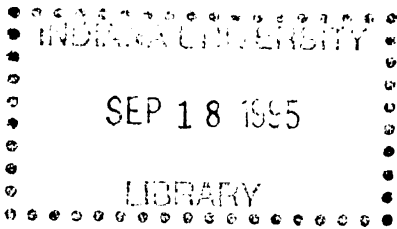
PG
1387
.A2
S74
v.40

rr

tml

Digitized by Google

RSCG
KIX.
7GB5524

Секретари часописа

Др Слободан Реметић и мр Никола Рамић

Израду и штампање финансира Министарство за науку и технологију Србије
и
ХИП Азотара Панчево

Издају
Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез-Михаилова 35/II
и
Институт за српски језик САНУ, Београд, Кнез-Михаилова 35/I

Израда програма и компјутерска припрема за штампу: Давор Палчић

Штампа: Стручна књига, Лоле Рибара 48, Београд

УВОД

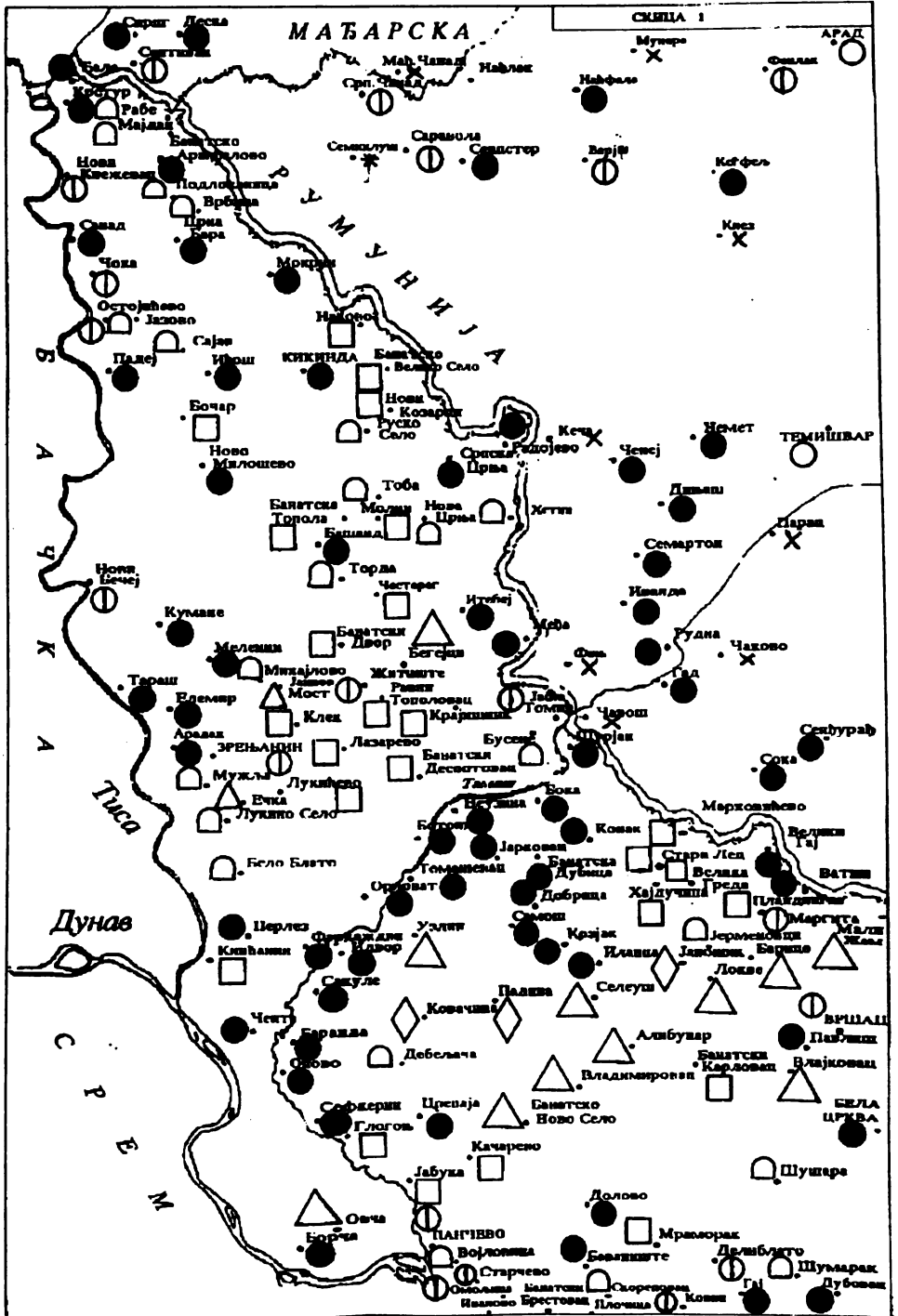
У делу Баната који припада Југославији говоре се два српска дијалекта: шумадијско-војвођански и смедеревско-вршачки. Подручје првог знатно је пространije и обухвата северне, западне, југозападне и средишње крајеве, док је други ограничен на југоисток. Граница пролази источно од Панчева и западно од Вршца. У ствари, праве граничне линије нема, будући да је велики део села у том појасу насељен другим народима, у првом реду Румунима. Осим тога, постоје села са говорима који чине прелаз између двају поменутих српских дијалеката. Колико је нама познато, међу таква места спадају Старчева, Плочица, Банатски Брестовац, Банатско Ново Село, Алибунар и Маргита.¹

Подручје банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта дуго је око 150 км у правцу север—југ, али његова ширина на територији Југославије скоро нигде не достиже 50 км. Ради се, дакле, о веома издуженом подручју, које је уз то етнички сложено. Ту живе, осим Срба, који чине апсолутну већину становништва, и Мађари, Румуни, Словаци и (католици) Бугари. Пред крај Другог светског рата и у годинама непосредно после његовог завршетка иселени су банатски Немци, а на њихово место дошли су колонисти из разних крајева Југославије, чији говори нису предмет проучавања у овом раду — као, уосталом, ни говори колониста из времена после Првог светског рата. Ван тематског круга ове монографије остају и остаци кајковских говора прилично малобројних хрватских насељеника у појединим местима (Бока, Неузина, Радојево итд.). Процеси напуштања донесених говора и језичког уклапања дошљачког живља у нови амбијент фасцинантне су социolingвистичке теме и ми овде скрећемо будућим истраживачима пажњу на њих.

Припадници наведених других народа на подручју нашег проучавања живе (односно, живели су, уколико се ради о Немцима) делом у посебним селима, а делом у истим селима и градовима са Србима. У првом случају насеља других народа разбијају компактност српске дијалекатске територије, док други случај пружа најповољније услове за језичку интерференцију.

Највећи део српских насеља на нашем подручју налази се у Потисју у појасу до на 20 км источно од Тисе, као и дуж Тамиша, са једном

¹ Говоре у Алибунару и Банатском Новом Селу испитивао је на лицу места П. Ивић. Обавештења о говорима Старчева, Плочице, Банатског Брестовца и Маргите пружило нам је преслушавање магнетфонских трака којима располаже Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду. Податак о говору Маргите заснива се и на говору и изјавама жене родом из Маргите, а удате у Иланци, коју је П. Ивић срео приликом теренског рада у Иланци.

РАСПОРЕД СРПСКИХ НАСЕЉА У БАНАТУ ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Изradio Милан Ракочевић по нацрту Павла Ивића

ЛЕГЕНДА

- Насеља с апсолутном већином Срба
- ⊙ Насеља са 30—50% српског становништва
- Остала насеља
- Већина Немаца
- ▭ Већина Мађара
- △ Већина Румуна
- ◇ Већина Словака
- х Насеља у данашњој Румунији са мање од 30% Срба

Извори:

1. Српска православна митрополија карловачка по подацима од год. 1905. год., наклада Саборског одбора, за Уредништво одговара Мата Косовац, У Карловцима 1910.
2. Borovszky Samu, Torontál vármegye (Magyarország vármegyei és városai), Budapest s. a.
3. Milica Marković, Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine, Novi Sad 1966 (за идентификацију места чије је име у међувремену промењено)

Напомене:

Ради лакше оријентације читаоца означена су данашња имена насеља чија су имена у међувремену промењена.

Ова скица има дијалектолошку намену и нема претензију да буде права етничка карта. Стога је српска популација третирана нешто друкчије него становништво осталих народности.

Због претрпаности карте нису исписана имена једног дела насеља у југоисточном Банату, ван подручја које је предмет проучавања у овој монографији.

избочином ка југоистоку до Иланце. Ван ових двеју територијалних формација налазе се само две сразмерно јаче скупине српског становништва, обе недалеко од румунске границе. Прву сачињавају села Српска Црња и Радојево, а другу Итебеј и Међа. У оба случаја реч је о западним огранцима формација чије је тежиште на румунској територији. Источно од Радојева делимично су српска села Кеча, Ченеј и Немет, а источно од Међе — Фењ, Иванда, Рудна, Семаргон и Дињаш; села Чавош и Гад крај Тамиша спајају ову зону са тамиским подручјем на југословенској територији. Међутим, кад је реч о селима на румунској страни границе, треба имати у виду да се број Срба у њима у XX веку прилично брзо смањује, нарочито откако их је 1918. године државна граница одделила од главнине банатских Срба.

Највећа група села насељених припадницима других етничких скупина (којима у овом случају треба прикључити и Србе колонисте, будући да се ни они не уклапају у континуум шумадијско-војвођанског дијалекта) налази се источно од српске потиске формације, на потезу од Накова североисточно од Кикинде до Ечке и чак Белог Блата јужно од Зрењанина. Ова формација одваја Српску Црњу и Радојево, а такође и Итебеј и Међу, од српског становништва у Потисју. Знатно јужније налази се јака скупина румунских, словачких, мађарских и (раније) немачких села: Уздин, Ковачица, Падина, Селеуш, Дебељача, Владимировоц и, у панчевачкој околини, Глогоњ, Качарево, Јабука, Овча и Војловица.

Скица 1 приказује етничку слику Баната у доба пред Први светски рат, дакле пре промена везаних за колонизацију српског становништва и одлазак Немаца. То је стање, без битнијих промена, трајало дуже од једног столећа. У том периоду је свакако завршена диференцијација српских банатских говора.

Основно занимање сеоског становништва на нашем подручју је земљорадња. По традицији, највише се гаје „жито“ (пшеница) и кукуруз. У новије време важну улогу су стекли сунцокрет и уљна репица. Воћарство и повртарство такође су развијени; има и нешто винограда. Са земљорадњом је у симбиози сточарство. Гаје се првенствено говеда и свиње, а много мање овце. До недавно многобројни, коњи су у последњим деценијама углавном замењени тракторима. Заступљено је, наравно, и живинарство: пре свега кокоши, затим гуске, а мање патке и ћурке. Рибара је било крај река и ритова. Велику традицију имају и занати као што су коларски, ковачки, столарски, ћурчијски, кројачки, обућарски, берберски. Међутим, у последње време неки од тих заната изумиру. Уз учитеље, свештенике и трговце, било је по селима и нешто чиновништва, углавном општинског.

После Другог светског рата увелико је напредовао процес урбанизације села. Велики део становништва путује свакодневно на рад у оближње градове, а и у самим селима ради све више носилаца „нових“ занимања, од аутомеханичара до медицинског особља.

На подручју нашег истраживања налазе се и градови Кикинда, Зрењанин (раније Велики Бечкерек) и Панчево, који сви данас имају апсолутну већину српског становништва. Међутим, пре Првог светског рата само су у Кикинди (тада Велика Кикинда) Срби сачињавали више од половине популације. У Панчеву је, према подацима из 1905 године,² било око 41% Срба (релативна већина), а у Великом Бечкереку само 31% — нешто мање него Мађара и нешто више него Немаца. За дијалектологију је важна чињеница да се у све те три вароши, као и иначе у већини панонских урбаних насеља, знатан део становника доскора бавио пољопривредом, с којом је напоредо ишло и чување дијалекта.

ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ

а) Средњи век

За Банат, као и за целу Војводину, карактеристичне су честе етничке промене у прошлости.

Најстарији слој компактног становништва који се може сагледати у историјској ретроспективи јесу Словени, насељени овде у доба Сеобе народа. Изгледа да је ранија популација сразмерно брзо нестала с позорнице, тако да су Словени остали као мање-више једино становништво нашег подручја.³ Гласовни ликови хидронима Тиса, Тамиш и Мориш сугерирају да су их Словени преузели непосредно од позноантичких становника.⁴

² Подаци из књиге *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905 год.*, за уредништво одговара Мата Косовац, у Карловцима 1910.

³ Етничком сликом Угарске (у њеним некадашњим границама) у време насељавања Мађара крајем IX века бави се монографија: János Melich, *A honfoglaláskori Magyarországnak*, Budapest 1926.

⁴ Према једном распрострањеном мишљењу, губитак почетног слога у *Pathissus* > *Tisca* тумачи се тиме што су Словени идентификовали слог *pa-* са својим *po-* у *Погисје*, док се *a* у *Тамни* < *Tibiscus* и *o* у *Морни* < *Mariscus* могу објаснити само словенским гласовним променама *ŷ* > *o* > *a* и *ā* > *o*. О томе нпр. Скок, ЕРХСЈ под *Морни*, *Тамни* и *Тиса* и И. Поповић, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden 1960, нпр. стр. 113 и 137.

Следећи слој био је мађарски, унесен у време угарске владавине, од краја IX века до средине шеснаестог.⁵ Словенски живаљ тада је остао у Банату, али је и мађарски језик од самог почетка држао веома јаку позицију. Трагови средњовековних Мађара у топонимији су многобројни и захватају цело наше подручје.⁶ Материјал који ћемо навести у наставку овог излагања то недвосмислено показује.

1) Размотримо прво средњовековно стање какво се одсликава у најбогатијој збирци података, Милекеровој књизи, која се тиче највећег дела Баната у његовим границама од пре Првог светског рата, а у време до средине XVI века.⁸

Грађа у тој књизи распоређена је према средњовековним жупанијама. Најзападнија од њих била је торонталска (Torontál vármegye, стр. 5—17 код Милекера), додуше у границама далеко ужим од оних које је имала пред Први светски рат. Та је административна јединица обухватала банатско Потисје, додуше без његовог северног и најјужнијег дела, као и земљиште до близу данашње румунске државне границе, што значи да се сва уклапала у подручје којим се бави ова наша монографија. Ту налазимо, поред осталих насеља, Бечкерек (данас Зрењанин), Кикинду, Башайд, Бечеј, Беодру, Елемир, Јанкахид, Тараш, Торду. Ти су топоними већим делом очигледно мађарског порекла, а другим делом су такви да се не могу са знатнијом вероватноћом приписати словенском слоју. Ипак, неколико топонима сугерира да је такав слој постојао.

Не баш јасну индицију пружа нам име одавно ишчезлог села Abradfalva, забележеног 1454. године у истом контексту са Елемиром и неколико других тадашњих насеља у средњем делу данашњег југословенског Баната. Значење облика Abradfalva је „Обрадово село“. Наравно, ми не знамо кад је живео тај Обрад нити да ли се у селу говорило еловенски све до таласа српског насељавања у XV и XVI веку.

⁵ Распоред етничких скупина у Угарској (опет у њеним историјским границама) у XI веку реконструисан је у монографији István Kniczsa, *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert*, Archivum Europae Centro-orientalis, т. IV, fasc. 1—4, Budapest 1938.

⁶ За идентификацију старих мађарских топонима веома су значајни радови: Kristó Gyula, Makk Ferenc, Szegfü László, *Adelékok „korai“ helyneveink ismeretéhez I*, Acta Universitatis Szegedensis, Acta Historica Tomus XLIV, Szeged 1973, 1—95, II, Tomus XLVIII, и 1—48, и Kristó Gyula, *Szempontok korai helyneveink történeti tipológiához*, Acta Universitatis Szegedensis, Acta Historica, Tomus LV, Szeged 1976, 1—99.

⁷ Веома значајне збирке средњовековног топономастичког материјала презентирани су у делима:

Csánki Dezsd, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. I. Budapest 1890, II. Budapest 1894. Millecker Felix: *Délmagyarország középkori földrajza*, Temesvár 1915.

Топонимијом Војводине баве се, првенствено у историјској перспективи, радови:

Јован Ердџановић, *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату*, Niederösterreichischer Anzeiger, Praha 1925, 275—308.

Петар Скок: *Топономастика Војводине*, у књ. Војводина I, Нови Сад 1939, 108—127.

⁸ Прегледали смо уз то и поглавља о Торонталској, Ковинској, Темишварској и Крашовској жупанији у Чанкјевој књизи наведеној у претходној напомени, о Ковинској и Крашовској жупанији у делу Györfly György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III*, Budapest 1987, и о ковинској у књизи Pesty Frigyes, *Az eltűnt régi vármegyék I*, Budapest 1880. Грађа у тим књигама мање је богата од оне код Милекера, у првим двема зато што је углавном ограничена на историјске периоде назначене у насловима, а у трећој зато што у време кад је писана још није био познат сав материјал који је касније изнет на видело. Ипак смо и тамо нашли нешто корисних допунских података.

Ту је и име села Kozafalwa („козино село“ или „козје село“), записано 1410.⁹

Године 1454. забележен је и топоним Zenthdemeter, који Милекер идентификује са пустаром Szent-Mitra југозападно од Јанкахида, објашњавајући (преводимо с мађарског): „Од Светог Деметра постао је Свети Митра овако као што је у Срему од Савског Светог Деметра постала Митровица“ (стр. 8). Перспектива је ту, наравно, искривљена, али је јасно да је од Димитрија могао постати Митар само на тлу српског језика. Уп. Д. Ј. Поповић, СуБ 148.

Д. Ј. Поповић, СуБ 105, идентификује ојконим Bodogassonfalwa „Богородичино село“ (око 1441), које је тада припадало бечејском властелинству Ђурђа Бранковића, са данашњим микротопонимом *Господинци* код Елемира (уп. Госпођинци, мађ. Boldogaszonyfalva у Шајкашкој).

Исти аутор сматра да данашњи потес *Јоковић* код Врањева чува успомену на село названо Jakabfalwa у исправи из 1450, а које је на једној мапи из XVIII в. забележено као Jakovas. Поповић очито претпоставља, у овом случају као и у претходно наведеном, да је средњовековни запис превод словенског топонима. Ипак се не може искључити ни могућност да су Срби превели некадашње мађарске називе.

Доскорашње село Беодра (сада у саставу Новог Милошева) забележено је 1419. као Beeldre, 1448. као Bwldre, 1461. и 1481. као Bewldre, што све Милекер чита као Böldre. Намеће се закључак да је *ö* у изговору словенског живља супституисано са *e*, док *o* потиче од *l*, из чега би произлазило да је ту било штокаваца у време промене *l > o*, дакле око 1400. године. Најзад, ту је и село Кумане, додуше забележено први пут у XVII веку (в. ниже), али чије српско име потиче по свој прилици из ранијег времена, будући да оно сведочи о непосредном додиру Срба с Куманима (мађарски етноним за Куманина је *Kun*).

Оволика количина индиција, од којих можда ниједна узета посебно не представља сигуран доказ, ипак показује да у Торонталској жупанији Словени нису били потпуно ишчезли током средњег века, иако су тада Мађари тамо имали солидну већину. Треба, уосталом, имати у виду да сви расположиви подаци потичу од угарске администрације, која је могла понеки топоним језички прилагодити или чак превести на мађарски.

Ковинска жупанија (Keve vármegye, Милекер стр. 17—46) обухватала је већи део садашњег југословенског јужног Баната, залазећи донекле и у централни, до данашњих села Белог Блата, Житишта, Торка и Итебеја. На источној граници те жупаније налазили су се Пардањ (= Међа), Модош (= Јаша Томић), Бока, Лец, Добрица и Селеуш, а затим Делиблатска пешчара до Дубовца на Дунаву. И та се жупанија, дакле, у целини налазила у границама данашње Југославије, али у њеном југоисточном делу говори се данас смедеревско-вршачки дијалект, а не шумедијско-војвођански. Фреквенција словенских назива у том пределу била је више него у Торонталској жупанији. Ми ћемо се овде задржати на подручју шумедијско-војвођанског

⁹ То је, по мишљењу Милекера (н. д. 11) и Д. Ј. Поповића (СуБ 123), хатар данашњег Сајана, где се налази микротопоним Kecske-tér (= кози простор, козје поље; напомињемо да су данашњи становници Сајана Мађари). Наводимо ову убикацију са дозом скепсе будући да се Сајан налази изван некадашњег подручја Торонталске жупаније, у којој би, према исправи из 1410, требало тражити село Kozafalva. Наравно, значај самог податка — уколико се заиста ради о локалитету из датог предела — није зависан од прецизне локације некадашњег села.

дијалекта, евентуално и на пограничним селима са прелазним говором. Словенскимa можемо сматрати, са више или мање сигурности, следеће топониме: Панчево (први помен 1153; међутим, у етимологији и саставу тог топонима има много нејасног), Dezelincz (1458; по Милекеру вероватно идентично с потесом *Детелине* у хатару Омољице), Добрица (1425: Dobrawuczsa), Драгосинци или сл. (Dragozincz 1458, по Милекеровом мишљењу између Сефкерина и Опова), Molvicza (1458 — што би, по Милекеру, била данашња Омољица), Thorniste (castrum код Панчева 1430, чије име Милекер своди на српско **Трњиште*), затим хидроним Ропосеа fluvius код Анонима, нотара краља Бсле,¹⁰ још 1772. идентификован у литератури с именом речице *Поњавица*,¹¹ која тече кроз ритове од околине Панчева до близу Дубовца. Милекер скреће пажњу и на микротопоним *Ђурђевац* код *Панчева*, у којем он види траг ишчезлог села Szentgyörgy (= Свети Ђурађ), поменутог 1389. Иако добар део ових примера не даје поуздано сведочанство, они у својој укупности потврђују континуирано присуство српскохрватског језика од средњег века наовамо.¹² — Напоменућемо овде да смо свесно изоставили поједине „српске“ идентификације средњовековних топонима које су изнели Феликс Милекер и Душан Ј. Поповић. Ти заслужни историчари, наравно, нису били лингвисти и неке од њихових етимологија очевидно су нерелативне.

Крашовска жупанија (Krassó vármegye, Милскер 46—147) налазила се источно од ковинске. Њена северна граница ишла је отприлике дуж реке Брзаве, а источна од изворишта те реке на југ планинским венцем све до северне обале Дунава у Ђердапу, насупрот данашњем Доњем Милановцу. Већи део подручја те жупаније налази се на данашњој румунској територији, а у Југославији су само вршачки и белоцрквански крај, што значи да на некадашњем земљишту крашовске жупаније нема говора шумадијско-војвођанског дијалекта. Зато ћемо се на средњовековну топонимију ове области осврнути само сумарно. Словенских елемената ту има далеко више него у западним деловима Баната. Поменућемо само неколико топонима са данашње територије Југославије: Вршац, Гај, Средиште, Јабланка, Кусић, Гребенац, Храм (= Рам), Дупљаја, (Банатска) Суботица. Осим словенских топонима ту срећемо и мађарске, претежно у северним деловима жупаније. Међутим, румунских топонима једва да има.

Темешка жупанија (Temes vármegye, Милскер 148—269), пространија од досад набројаних, заузимао је област северно од ковинске и крашовске и источно од крашовске. С торонталском се додиривала у пределу источно од Кикинде и око Црње. Даље је њена западна међа ишла углавном дуж данашње државне границе све до реке Брзаве и даље на исток и југ већ означеном границом крашовске жупаније. На северу Темешка жупанија углавном није допирала до Мориша, тако да нпр. није обухваћен северни део подручја нашег

¹⁰ Ortway Tivadar, *Magyarország régi vizrajza a XIII-ik század végeig* II, Budapest 1882, 110.

¹¹ Апелатив *поњава* има словенску етимологију (в. Скок s. v.), али је нејасан семантички однос између тог апелатива и хидронима *Поњавица*. Мутан је, уосталом, и однос између средњовековног *Ропосеа* и српског облика *Поњавица*.

¹² На индиректан начин подршку оваквом закључку нуди топоним *Долац* из нешто источнијег краја, југозападно од Чакова, на петнаестак километара у дубини румунске територије, а тада на земљишту Темешке жупаније. Милекер (н. д. 178) бележи облике *Doch, Dolch* 1333—34, *Dowch* 1483, *Dolez* 1488, *Dolacz* 1489, што прилично уверљиво говори о животу тог топонима у устима штокаваца.

истраживања, од линије Бочар — Кикинда ка северу. На истоку ове области доминира словенска и румунска топонимија, а на северу мађарска. На земљишту нашег истраживања ту се налазило свега неколико села: Кикинда,¹³ Hethen 1472 (Nagyhethyn 1482, Nagyhetheen 1484 — Хетин), Peturd 1334—1335 (Petherd 1470, = Peterd, Петерда, старо име касније Клариде, данашњег Радојева), Tozeg 1468 (= Тосег, данашњи Нови Козарци). Ниједан од ових топонима очигледно није словенског порекла. Међутим, на том земљишту налази се и Црња, са несумњиво словенском етимологијом. Да ли је она постојала под тим именом у предтурско доба? Место Csogna (изг. Чорна) из 1373, 1393, 1400, 1402 и 1453 које бележи Милекер по свој прилици није истоветно са нашом Црњом. Исто важи и за обе Чорне које у Темешкој жупанији налази Чанки. С друге стране, 1482. године поменут је локалитет Csuno puszta „источно од Жомбоље“ (у књизи *Torontál vármegye*, 373), а на Лазаревој карти Угарске из почетка XVI века фигурира село Tzona (в. ниже под 3). Та два не баш сигурна податка узета скупа ипак стварају приличну вероватноћу да је Црња постојала већ тада и да су Мађари њено име изговарали у адаптираном облику *Чорна*. Да је српско становништво преузело име тог села од Мађара, оно би гласило *Чорна* (уп. микротопоним *Чонград* < *Чрн град*, преко мађарског у хатару српског села Орловата, на месту насеља забележеног 1441, Милекер н. д. стр. 8). Из свега овога произлазило би да је напоредо са *Чорна* постојао српски облик *Чрња* или сл. (Новаковић, Српски поменици 150, има Црњана, што претпоставља форму **Црњаја*) и да је облик са *Ц* настао штокавским развојем на самом терену. Привлачи пажњу и ојконим Валкањ (североисточно од Мокрина, данас на румунској територији). Најранији записи упућују на слоговно *л*, глас туђ. фонолошком систему мађарског језика: Wlkan 1387 и 1391. Затим долазе облици Walkanfalwa („Влканово село“) 1393, Walk 1447, Walkanfalwa 1472 и 1484, све са *ал* као мађарском супституцијом гласа *л* (данас се село зове мађарски Valkány, српски *Валкањ*). Међутим, 1488. је записано Vokfalva („Вуково село“). Гласовни прелаз *л* > *о* (свакако у ствари *о*) показује да су Словени и даље били присутни. То потврђује — ако је тачна — Милекерова констатација која следи (преводимо с мађарског): „Касније: Temes-Vukovár (= Тамишки Вуковар), у устима народа *Вукова*.“¹⁴ Међутим, остаје чињеница да је село Валкањ на територији Румуније, тј. изван подручја нашег проучавања, што значи да га не можемо убројати у словенске топониме са тог подручја.

2) За најсевернији део Баната, који је у средњем веку припадао Чанадској жупанији и није био обухваћен Милекеровом књигом, послужили смо се делима: Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I. kötet, Budapest, 1890 (Csanádmegeye стр. 688—717), Györfly György,

¹³ Nagkeken 1423, Kewkend 1462 (Csánki II, Budapest 1894, 47) у одељку о Темешкој жупанији. Милекер не помиње ово насеље, очигледно сматрајући да је спадало у Чанадску жупанију, која његовом књигом није обухваћена.

¹⁴ Милекерови подаци упућују на присвојени придев *Влкањ* као изворну форму овог топонима. Тај закључак нешто мање јасно произлази из грађе коју дају два друга аутора. D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* I, Budapest 1890, наводи на стр. 706 следеће облике овог ојконима: Wolkan 1256, 1332—37, Valkan 1369, Wlkan 1387, Walkan 1438, док Gy. Györfly, *Az Árpádokori Magyarország történelmi földrajza*, Budapest 1963, стр. 875—6, има облике Uolkan 1256, 1274, Wolkan 1274, 1337. Jan Stanislav, *Slovenský juh v stredoveku*, I diel, Turčiansky sv. Martin 1948, стр. 586 сматра да су ту живели Словаци („Srbi by mali Vukan“ — што је у сукобу са хронологијом штокавске промене *л* > *у*).

Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, Budapest 1963. (Csanádvármegye 833—878) Borovszky Samu, *Csanád vármegye története*, Budapest I. 1896, II. 1897. и Borovszky Samu (уредник), *Torontál vármegye*, Budapest б. г., у познатој серији Magyarország vármegyei és városai (ту је Торонталска жупанија описана у њеним границама из доба објављивања књиге, пред Први светски рат, што значи да је обухваћен и део средњовековне Чанадске жупаније јужно од Мориша).

Од топонима из северног кута данашњег југословенског подручја у Бавату, само један, *Мокрин*, могао би изгледати словенски.¹⁵ Међутим, подаци у све три наведене књиге слажу се у томе да је првобитно име села, које се у изворима помиње од 1256, било *Номокрѣв*, што је сложеница од две мађарске именице. У књизи *Torontál vármegye* наводи се (на стр. 403) да се средином XVII века то село звало *Номокг*, док се на стр. 397 помиње тај топоним (на основу дефтера из 1557—1558) као *Номокрин*, што је најближе данашњем облику *Мокрин*, који је, по свему судећи, резултат српског преосмишљења средњовековног мађарског назива.

Ако се осврнемо на географски распоред 16 наведених топонима који се могу сматрати (поузвано или можда) словенским, запазићемо да се њихова половина везује за некадашњу Ковинску жупанију, тј. углавном за јужну трећину подручја нашег истраживања, од линије Орловат — Добрица на југ (од тих топонима једино Пордањ припада нешто севернијем пределу). Свих осам осталих топонима тичу се насеља у средњем појасу тога подручја (од Беодре и Црње као крајњих северних тачака), док из северне трећине немамо ниједан топоним. Ако уважимо чињеницу да понешто од наведеног материјала можда у ствари ипак није словенског порекла, ипак је јасно да би такав распоред (8:8:0) тешко могао бити случајан. Треба закључити да је Словена било у јужном и средњем делу нашег подручја, али не и у северном.¹⁶ За језичку науку је битно то што се словенски континуитет није изгубио упркос бројној превођи Мађара у позном средњем веку.¹⁷

3) На најстаријој штампаној географској карти Угарске, израђеној у другој, а објављеној у трећој деценији XVI века,¹⁸ на земљишту нашег

¹⁵ Петар Скок, *Топономастика Војводине*, у књ. Војводина I, Нови Сад 1939, на стр. 124 констатује: „Нејасан је свршетак у имену насеља *Мокрин*, ако је од *Мокро*, које је ваш обичан топоним“.

¹⁶ Дужни смо да додамо озбиљну оgradu уз своје етимолошке опсервације у овом одељку монографије. Наш увид у мађарску историјско-географску литературу није потпуни, што важи и за нашу компетенцију у овој врсти етимологије. Уосталом, и сами проблеми су заплетени, а расположиви материјал често није једнозначан. Стога ми не ниситирамо на појединоста наших анализа, али остајемо уверени да наши закључци засновани на већем броју случајева, на пример они о различитом стању у разним деловима Баната, ипак одражавају одређену историјску стварност. За потребе ове дијалектолошке монографије то је довољно.

¹⁷ О словенском, тачније српском присуству на тлу јужне Угарске у XIV веку требало би да сведоче и два србуљска рукописа, Бечкеречки и Ковински типик, за које је речено да по свој врлици потичу из јужне Угарске, о чему сведочи пре свега чињеница да се у њиховим месецословима не помињу српски ни словенски свеци (Иванка Веселинов, *Трагом српске прошлости*, приредила Вера Јерковић, Нови Сад, Матица српска 1991, стр. 38). Наравно, јужна Угарска је у XIV веку обухватала, осим Баната, и Бачку, Срем и поједине пределе јужно од Саве.

¹⁸ Карта је штампана у Инголштату 1528. године. На њој је радило неколико људи, од којих је Лазар, секретар острогонског надбискупа, сачинио основну верзију. В. о томе рад Јованке Калић, *Најстарија карта Угарске, Tabula Hungariae*, Зборник радова Византолошког института књ. XXIV—XXV, Београд 1986, 423—435.

проучавања забележени су следећи ојконими који се лако идентификују с онима које знамо из других извора:

Чока, Оросламош (данас Банатско Аранђелово), Моноштор (код Мокрина), Szentelt (одавно ишчезло, некад веома значајно куманско насеље код Мокрина), Галад (код Кикинде), Петерда (старо име данашњег Радојева), Илје (код Меленаца), Бечеј, Бечкерек.

Ниједан од тих топонима није словенски. Са мање сигурности, због већих гласовних одступања или због локације која не одговара прецизно, могу се идентификовати следећи топоними, опет несловенски:

Сента (ваљда некадашња „мала Сента“, преко пута данашњег града Сенте на Тиси), Тосег.

Нису словенски ни топоними Yklod, Sereghaz и Byld (уп. село Билед у данашњем румунском Банату), сви у банатском Потисју.

Ту је, међутим, и Tzona јз. од Темишвара, која би лако могла бити истоветна са Црњом (средњовековни мађарски облик био је Чорна, тј. Чорна, в. горе). Чињеница да је то село учртано сувише близу Темишвара не ствара непосредну тешкоћу: на истој карти има доста насеља која су убележена само отприлике тамо где се налазе.

Нема словенског ономастичког материјала ни у забележеним именима места у суседним крајевима с оне стране данашње мађарске, односно румунске границе: Сириг, Деска, Зомбор (поморишки), Чанад, Мсђ (некадашње село близу Бешенова и Великог Семиклуша), С. Петер, Кеча, Бергесо, Хорогсек (некадашње место код Комлоша). Словенским се не могу сматрати ни топоними Кенез (= мађарска позајмљеница из слов. *кнез*) и Чаково (ако је истоветно с локалитетом написаним Czokvan; ту би ипак суфикс могао бити словенски).

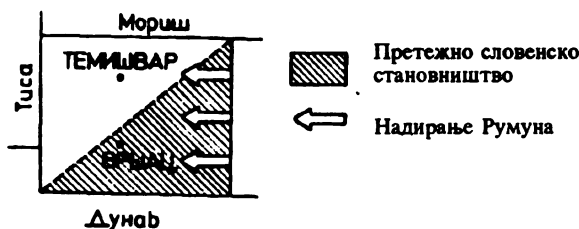
Значајно је да сва овде наведена топонимија из Лазарове карте припада северној половини Баната, од Бечкереча на север. Са југа, иако изузмемо подручје смедеревско-вршачког дијалекта, где су словенски месни називи прилично добро заступљени, имамо само један топоним нејасне етимологије, Махонс (у позном средњем веку Махонд је био значајно насеље, за које је недавно утврђено да се налазило на месту каснијег Алибунара).¹⁹

Подаци у изворима које смо прегледали сугерирају да је у предтурско доба историјски Банат (= данашњи југословенски + данашњи румунски део), који има углавном облик четвороугла, био етнички подељен на део с претежно мађарским становништвом (север и запад) и део настањен првенствено Словенима (југ и исток). Граница је, у најгрубљим цртама, ишла дијагонално, правцем ЈЗ—СИ. Међутим, у позном средњем веку у источније крајеве Баната увелико су силазили Румуни са Карпата. В. скицу 2.²⁰

¹⁹ T. Halasi-Kun, *Unidentified Medieval Settlements in Southeastern Hungary: Alba Ecclesia, Castrum Ér-Somlyó, Castrum Somlyó, and Maxond*. Hungaro-Turcica, Studies in Honour of Julius Németh, Budapest 1976, Edited by Káldy-Nagy, 293—308.

²⁰ У основи такву слику садржи и карта приложена уз студију István Kniczsa, *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert*, Archivum Europae Centro-orientalis IV, fasc. 1—4, Budapest 1938, 241—412, а која се односи на XI век. Наравно, у детаљима линија је кривудава, а има и предела са мешовитим становништвом — што све, свакако, одговара историјској стварности боље него једноставна права линија разграничења.

СКИЦА 2
Шематски приказ
распоредa словенског
становништва у Банату у
XIV веку

б) Доба турских освајања и турске владавине

У XV веку обрнуо се смер етничких промена на тлу садашње Војводине. Под притиском турских пустошења и освајања Срби су почели прелазити на северну страну савско-дунавске баријере. Често су то биле спонтане миграције, али је било и доста организованих сеоба на иницијативу српских велможа, који су од угарских краљева добијали простране поседе уз задатак да бране Угарску од опасних нових суседа. Српски феудалци су на новодобијене земље у много случајева доводили Србе из Србије, првенствено зато да би се они борили против Турака. Кад су се турске чете почеле залетати и преко Дунава и Саве, палећи, пљачкајући, убијајући и одводећи у робље, кренуле су миграције мађарског становништва ка северу, у безбедније пределе угарске државе. Са надирањем Турака, нарочито у време између 1520. и 1560. године,²¹ напредовао је и двоструки процес исељавања Мађара и насељавања Срба. Пред крај XVI века на земљишту данашњег југословенског Баната практично више није било Мађара.²² Срби су остали једино становништво, ако изузмемо муслимане и можда нешто грчких и јеврејских трговаца по градовима. Етничка граница према Румунима, односно Мађарима налазила се тада знатно источније и северније него сада. Од вршачке околине та је граница ишла на темишварски крај и затим код Арада избијала на Мориш, с тим да је Срба било и источно од линије Темишвар—Арад, као и на доста места северно од Мориша.

Не располажемо скоро никаквим прецизним подацима о пореклу српских пресељеника у Банат из XV и XVI века. Може се само уопштено рећи да су они свакако у великој већини потицали са подручја деспотовине.

О етничком стању у Банату у доба турске владавине обавештавају нас углавном турски и српски извори. Један део тих извора садржи, уз топониме, и антропониме, који јасно показују о којем се етникуму ради.

1) Турски порески попис (дефтер) за панчевачку нахију из 1552. године²³ обухвата јужни и југозападни део данашњег југословенског Баната. То подручје својим већим делом улази у састав територије чији говор описује ова наша монографија (једино ковински крај и Делиблатска пешчара излазе из граница те територије). Северну границу некадашње панчевачке нахије чини линија Баранда—Сакуле—Хајдучица. У топонимији је преовлађивао словенски материјал, у који спадају следећи ојконими:

²¹ Д. Ј. Поповић *Војводина у турско доба*, у књ. Војводина I, Нови Сад 1939, стр. 160.

²² Д. Ј. Поповић, н. д. 162.

²³ Издање с расправом: Tibor Halasi-Kun, *Keve County, and the Ottoman Pančova Nahiyesi*, у књ. *Between the Danube and the Caucasus*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987, 105—151.

Јабучица (данашња Јабука), Ковачица, Овча, Брестовац, Борча, (Брестов Гај североисточно од Панчева),²⁴ Црепаја, Дебељача, (Драјковица или сл., код Добрице?), Хајдучка греда (данас Хајдучица), Мала Добрица, Пљочица, Мала Омољица, Манастир Арханђела Михаила (= Војловница), Омољица, Опахово (данас Опово, Опаво и сл.), Панчево, Петровић (= Банатско Петрово Село ?), (Продановци или Продановица — код Добрице?), (Седлар код Старчева).

Несловенским²⁵ се могу сматрати, са више или мање сигурности, имена насеља:

Баранда, (Тарањан код Панчева?), (Долња Надела код Панчева), (От-тебе код Самоша?), (Регестово код Омољице), Севкерин.

Велика бројна премаћ словенских назива је очигледна. Карактеристичан је топоним Долња Надела, где уз именицу мађарског порекла стоји типичан словенски атрибут, што показује да је словенски говор тада господарио у том крају. У истој грађи налази се и знатан број топонима који су означавали ненасељене терене, „мезре“. Међу словенске можемо уврстити:

Дубоки мали дол (код Фердина?), Ђуковац (локација несигурна), Велика Говедаровица (код Јабукe), Коручева долина (југоисточно од Панчева? — у словенске језичке елементе ту спадају сама именица, као и суфикс присвојног придева, док је антропонимска основа тог придева нејасна), Мали Ђурђевац (код Панчева), Orlov-Yabukava (по аутору = Јабука; творба забележеног топонима је нејасна, али су његове саставнице несумњиво словенске), Влашка долина (код Јабукe).

Несловенском слоју припадају следећи називи „мезра“:

Шитер-Балинта? (код Делиблатске пешчаре), Торунтал (код Сакула), Зелдош (на место данашњег Качарева?).

Премаћ словенске топонимије и овде је очигледна. Треба, међутим, имати у виду да се ради о јужној трећини подручја нашег испитивања.

2) О етничком стању у најсевернијим деловима Баната под турском влашћу обавештавају турски порески дефтери које је објавио Велич пре више од једног столећа,²⁶ а који се тичу разних крајева Угарске. За нас су овде од интереса два документа.

Из године 1557—1558 потиче попис пореских давања „неверника“ (раје) у Чанадском и Арадском санџаку.²⁷ За преко 200 насеља наведено је колико је кућа у њима било, а саопштена су и имена домаћина, која издавач у знатном броју случајева преноси, али још чешће замењује сумарном констатацијом да је становништво српско, мађарско или мешовито. Из данашњег југословенског Баната, дакле са подручја нашег проучавања, помиње се свега

²⁴ У заграду су стављена имена места којих данас више нема. Нису уврштени релативно малобројни топоними чија би класификација могла бити спорна. Нису уведена ни имена насеља на земљишту смедерско-вршачког дијалекта, која су већим делом словенска.

²⁵ Напомињемо да се материјал који смо означили као несловенски не може увек узети за лексеме данашњег мађарског књижевног језика. Свакако се понешто своди и на у међувремену изгубљене елементе мађарског вокабулара, а можда и на језичке остатке Кумана и Печенеге, чије је присуство на овим просторима потврђено у историјским изворима и топонимији.

²⁶ Lászlófalvi Velics Antal, *Magyarországi török kincstári defterek*, Első kötet, Budapest 1886, Második kötet, Budapest 1890.

²⁷ Második kötet, стр. 194—276.

десетак села (остала су припадала другим административним јединицама). Мађарску популацију имали су Велика и Мала Ђала, Тбгváг (источно од Ђале), Рабе, Оросланош (данас Банатско Аранђелово) и Кањижа (данас Нови Кнежевац), док је становништво Чоке било „мешовито“. Српски живаљ затичемо у Санаду, Моноштору (источно од Санада), Мокрину, Семиклушу (данас Остојићево) и Падеју. Етничка граница пролазила је, дакле, непосредно јужно од Новог Кнежевца и Банатског Аранђелова. Међутим на данашњој румунској територији српска насеља у Чанадској нахији достигала су до Мориша и чак су га делимично прелазила. Нешто Срба било је и у Вашархелској нахији, чије је земљиште било цело северно од Мориша, а даље на истоку, Фенлачка нахија, с оне стране Мориша, била је настањена чисто српским живљем. Срба је било у знатном броју и у Арадској нахији, још даље ка истоку.

Године 1582. сачињен је попис пореских обвезника овчара из Чанадске и Фенлачке нахије.²⁸ Уколико је реч о данашњој југословенској територији, Мађаре опет налазимо у Великој и Малој Ђали, Тервару, Оросланошу и Кањижи, док су Срби обитавали у Мокрину, у оближњем Моноштору, у Сенту (на Тиси наспрам Сенте), у Семиклушу и у Падеју, а изгледа и у селу Рабе на крајњем северу. Чока је, судећи по малобројним и не баш прецизно записаним именима житеља, и даље имала мешовито становништво. То значи да је етнички мађарски остао само крајњи северозападни угао данашњег југословенског Баната (који ће ускоро затим такође постати етнички српски). Источно од румунско-југословенске границе преовладавала су српска насеља, док је Фенлачка нахија, даље ка северистоку, била настањена готово искључиво Србима.

Значајно је да је топонимија остала скоро сва мађарска. Једино место са српским именом је Dugoszelia на румунској страни данашње границе источно од Мокрина. Осим тога уз поједине ојкониме додат је у дефтеру српски придев *Велики* или *Мали*, што упућује на закључак да је средина била углавном језички српска.

Чување наслеђене мађарске топонимије у насељима која су стекла српско становништво види се и из материјала у монографији Ш. Боровског о прошлости Чанадске жупаније.²⁹ Изузетке чине једино *Дебели хат* северно од Иђоша 1562. год. (т. II, стр. 129), данас микротопоним, и две Кутине, забележене такође у другој половини XVI века, од којих је једна била код Семлака у Поморишју, а друга код Магоча око 35 км северно од Мориша (т. II, стр. 325). Показује се, дакле, како је незнатну промену у топонимији донела масовна смена становништва везана за турску најезду. Значајно је, међутим, да нови топоними одговарају стању у српским говорима у Банату. Лексема *хат* (< мађ. *hát*) честа је у банатским српским микротопонимима и означава релативно издигнут појас земљишта, који није водоплаван, док је *кутина* назив за ниско земљиште крај реке или потока. Наравно, било би смело извлачити из оваквих штурих индиција закључак да су ти најсевернији крајеви насељени из јужнијих предела у Банату (који су опет добијали ново становништво из крајева јужно од Дунава и Саве).

²⁸ Első kötet, стр. 333—336.

²⁹ Borovszky Samu, *Csanád vármegye története, Első kötet, Budapest 1896, Második kötet, Budapest 1897.*

3) Српски поменици, исписани у времену од XV до XVIII века, а претежно у XVII веку,³⁰ садрже податке о знатном броју српских насеља.³¹ Ту су с једне стране:

Бечкерек 1623,³² Ботош, (Галад код Кикинде), Ђала, Елемир, Идвор, Итебеј, Јанкахид, Кањижа, Модош, Санад, Селсуш, Сенмаргита (данас само Маргита), Сен-Миклеуш (ако је то онај у Потисју, а не онај у Поморишју), (Сентош код Кикинде), Сефкерин, Торда, Тосиг, (Холуш код Кикинде), а с друге стране:

Алијина вода (вероватно данашњи Алибунар), Борча, Војловица, (Јоцино код Кикинде), Кумани, Овча, Панчево, Томашевци, (Црвенка код Панчева — или можда Башаида?), Црепаја, Црњаја (данашња Црња).

Овде је несразмера између броја несловенских и српских топонима мања него у предтурско доба. Видљива је, међутим, бројна превођ југа Баната над средином ако је реч о српској топонимији. Однос је 7:3 ако изуземо Црвенку, која се не може поуздано убицирати будући да каснији извори знају за две Црвенке у Банату. Значајно је да из северне трећине југословенског Баната нема ниједног српског топонима, иако се ради искључиво о српском становништву.

4) У годинама 1660. и 1666. настао је познати Пећки катастиг, у који су калуђери из Пећи бележили прилоге скупљане по банатским местима. Ту је забележено 168 српских насеља у Банату.³³ Многа од тих насеља налазе се на данашњој румунској или мађарској територији, а друга опет на земљишту смедеревско-вршачког дијалекта у југоисточном Банату. На подручју нашег проучавања очигледно су несловенски топоними:

Арад у Потисју (данас Арадац), (Арача источно од Новог Бечеја), Баранда, Башаид, Бечеј, Бечкерек, Ботош, (Визић код Неузине), (Галад код Кикинде), Елемир, (Зелдуш — локација несигурна), (Игентово код Боке), (Идварнак код Јанкахида), Идвор, Иђош, Иланча, (Иље код Меленаца), Итебеј, Јанкахид, (Кендереш код Сенђурађа), (Кетвил код Уздина), Лец, (Лудош код Јарковца), Маргита, Модош (данас Јаша Томић), (Моноштор код Мокрина), Оросин (данас Руско Село), (Панкерек код Шурјана), Пардањ (данас Међа), Рабе, Селеуш, Сенђурађ, (Сењанош код Крстура), (Сенкраљ код Кумана), (Семиклуш „код Јанкахида“), (Сен Михаљ — локација несигурна), (Сентош код Мокрина), Тархаш (данас Тараш), Тојсиг, Торда, Хетин и (Холуша код Кикинде).

У скупину српских топонима увршћују се:

Велики Гај, (Градна Улица код Бечкерека), Дебељача, (Деветак код Меленаца), Добраца, (Јоцино Село код Кикинде), (Козловац између Јабуре

³⁰ Најважније издање грађе из поменика дао је Стојан Новаковић, *Српски поменици XV—XVIII века*, Гласник Српског ученог друштва 42, Београд 1875, 1—152.

³¹ У делу Ст. Новаковића наведеном у претходној напомени налази се на стр. 123—152 азбучно сређен преглед *Географска имена која долазе у поменицима*.

³² Цифре додате уз неке од топонима у овом набрајању показују године кад су они уписани у поменик.

³³ Издање Пећког катастига дао је Светозар Матић у Гласнику Историског друштва у Новом Саду, књ. IV, 1931, 207—223 и 447—455, књ. V, 1932, 72—79. Претежно на садржини катастига заснива се чланак Д. Ј. Поповића *О Банату и становништву Баната у 17 веку*, Гласник историског друштва у Новом Саду IV, 193, 194—207.

и Црепаје), Кумани, Орлохат (Орлов хат, данас Орловат), Томашевци, (Тополовац између Ботоша и Орловата), Торак, Црепаја, Шупљаја.

Овде се понављају већ забележени односи. Несловенских топонима има много више него српских, а претежна већина српских припада југу Баната. Додуше, однос између југа и севера (у ствари практично средине) сада је само 8:6. Карактеристично је и то да из простора од Кикинде ка северу немамо ниједну потврду за топонимију српског порекла.

На неизбежно и битно питање у којој су мери топоними из дефтера, поменика и Пећког катастига наслеђени из средњег века, а у којој су мери настали у турском периоду, одговор мора бити: они несловенски несумњиво су старији од етничке србизације области, а они српски су свакако делом новији. Важно је, ипак, да се међу њима налази и изванредан број старијих. То су пре свега они који су потврђени у претходном раздобљу: Добрица, Панчево, вероватно и Црња. Међу сачуване старије топониме можемо по свој прилици уписати и Кумане. Међутим, и међу осталима мора бити таквих који су наслеђени из старијег времена, али тада, неким случајем, нису били записани у данас доступним документима. Да је тако, види се по томе што и међу несловенским топонимима има знатан број оних који се нису нашли у изворима из доба средњовековне Угарске. Подаци у тим изворима далеко су од тога да обухватају систематски сва насеља на датом земљишту — за разлику од турских пореских докумената, који због своје намене нису смели пропуштати ништа. Поучан је и географски распоред српских топонима. У доба Турака готово цела област је била етнички српска, али на њеном северу српска насеља задржала су наслеђена мађарска (или друга несловенска) имена. Логично је закључити, по аналогiji, да је и у јужнијим крајевима топонимија углавном потицала из ранијих времена, утолико пре што ту етничка смена није била тако радикална као на северу.

Све што је горе речено говори у прилог мишљењу да су се у Банату у доба угарске владавине Словени одржали као етнички ентитет,³⁴ иако су Мађари тада имали јаку превагу.³⁵ Додуше, у најсевернијим пределима

³⁴ Јован Ердељановић (*Трагови најстаријег словенског слоја у Банату 286—287*) скренуо је пажњу на мађарске географске термине које су преузели Срби и који су ушли у микротопонимију у атарима српских насеља: *ár* < мађ. *hát* „уздигнутији потез земљишта опкољени нижим, водопадним“, *síiget* (< мађ. *sziget*) „земљиште редовно или привремено (у време поплава) опкољено водом“, *fők* или *edk* (< мађ. *fok*) „јарак кроз који отиче вода из једне веће водене масе у другу“ (додали бисмо овде и реч *ánya* „жумчица, обично на међи“, < мађ. *hant*, као и познати термин *rit* < мађ. *réti*). За те лексеме Ердељановић је претпоставио да их је од Мађара примило средњовековно словенско становништво у Банату, које их је „затим предало српским досељеницима с југа“. То мишљење прихвата Душан Ј. Поповић, СуБ 19. Ми бисмо ипак приметили да преузимање географске терминологије специфичне за неку врсту пејзажа сведочи о одређеној прелудности језика даваоца над језиком примаоца на датом тлу.

³⁵ Посебно скрећемо пажњу на топониме као *Иланча* (< слов. *Иловница*), *Кањџа* (< *Књџа*) и *Чонград* (некада село, данас микротопоним код Орловата, < слов. *Чрн град*), који су се заиста изговорали у мађаризираним облику, што потврђује чињеница да су их у том облику преузели Срби. То значи да ови топоними, упркос томе што имају у крајњој линији словенске етимологије, ипак сведоче о присуству Мађара у средњем веку и никако не доказују континуитет словенског становништва од средњег века наопако. Поготову то не доказују топоними чије је крајње порекло такође словенско, али који су у ствари настали од мађарских апелатива преузетих из словенског: *Ивор* (< мађ. *ivár* < слов. *двор*), *Морота* (< мађ. *morota* < слов. *мротаја*), *Чока* (< мађ. *csóka* < слов. *чавк*).

Словена по свој прилици није било, али је у средњем делу данашњег југословенског Баната њихово присуство практично извесно, док су на југу очигледно живели у знатном броју³⁶ (додајмо да је на југоистоку, у области данашњег смедеревско-вршачког дијалекта, словенски живаљ готово потпуно господарио и пре турске најезде).³⁷

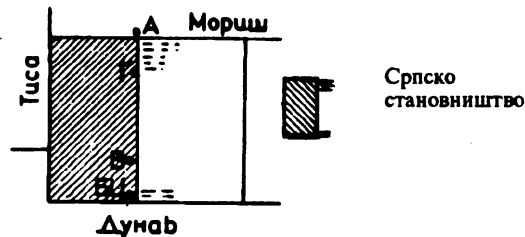
Све је ово веома значајно за питање прошлости српскохрватских дијалеката у Банату. Наиме, у јужнијим банатским крајевима, а донекле и у средњем појасу, досељеници из XV и XVI века затицали су своје сународнике, што сугерира да су данашњи српски говори настали у резултату укрштања затечених и донесених идиома. Ова констатација намеће питања о дијалекту банатских старинаца и о уделу једне и друге компоненте у данашњим српским банатским говорима. Надамо се да ћемо се на та питања вратити у закључном поглављу ове монографије.

Густина насељености Баната у доба турске владавине није била велика. Становништво, проређено приликом турских пустошења и освајања, страдало је и касније у буни крајем XVI века. Осим тога, велики део територије био је под пространим мочварама.³⁸ Слабо развијена пољопривреда није могла обезбедити egzистенцију некој већој популацији, а и здравствене прилике биле су неповољне.

Поткрај турског периода највећи део историјског Баната био је настањен Србима и Румунима. Етничка међа је овога пута ишла — опет, наравно, сасвим апроксимативно — правцем север-југ, од Арада преко Темишвара ка Вршцу и Белој Цркви. Значајнијих одступања било је на северном сектору и на крајњем југу, где су српске насеобине загазиле и у простор источно од поменутог линије. В. скицу 3.

СКИЦА 3

Шематски приказ распореда српског становништва у Банату у XVII веку

³⁶ Ипак, и на крајњем југу било је и мађарског становништва. У панчевачком риту, на неколико километара од Београда, налазе се водени токови *Себеш* и *Визел* — додуше и такви као *Сибница* и *Рогозница*.

³⁷ *Radu Flora, Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije*, Београд 1971, стр. 512—513, сматра да су Румуни у неким местима у вршачком крају (Ритишево, Куштиљ, Гребенац, Сошица, Војводиница, можда и Мало Средиште и Месић) старо становништво, које је „сасвим извесно“ ту поставило и „под турском окупацијом“. Ипак упозоравамо на то да словенска имена доброг дела тих насеља (и у говору месних Румуна!) сугерирају да су тамо пре Румуна живели Словени.

³⁸ Старе географске карте бележе велике површине под водом. На поменутој Лазаревој мапи из почетка XVI в. река Тамиш утиче у велико језеро („*See*“), које покрива већи део пространства између Тисе и Темишвара, и истиче из тог језера. Место Бечкерек се налази на острву у том језеру, дугом можда око 50 км, а широком можда око 30 км (ово треба схватити сасвим апроксимативно будући да на тој карти једнаке удаљености у природи нису увек представљене једнаким размацима). На каснијим картама назначене су мочваре у истом пределу. На двема картама из XVIII века (Д. Ј. Поповић, СуБ, прва и друга карта иза стр. 208) југоисточно од Црње налази се натпис „*Morast durch welchen nicht zu komen ist*“, оди. „*Morast welcher nicht durch zu komen ist*“, дакле „непроходна мочвара“. На трећој карти, из 1776, врло предизно су уцртане мочварне површине, које захватају већи део земљишта јужно од линије Кикинда—Петерда (данас Радојево) — Кеча—Ченеј па до Бегејског канала, а на западу до Башајда.

в) Српске сеобе у XVIII веку

Велика сеоба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем у ствари се није дотакла Баната, који је тада остао под Турском. Чак је забележен прелазак знатног броја Срба Банаћана у Бачку, која је Карловачким миром 1699. припала Хабзбуршкој држави.³⁹ Банат је доспео под аустријску управу тек Пожаревачким миром 1718.

Пустошења у том рату, исто као и она у претходном погодила су и становништво Баната. Страдање се поновило у следећем рату (1737—1739), кад су Турци опет били продрли у Банат. Уобичајеним ратним невољама тада се придружила и куга. Зна се нпр. да су у Бечкеречком округу тада од 944 пореске главе умрле 304, дакле скоро трећина.⁴⁰

Убрзо после Карловачког мира Аустрија је образовала Војну крајину дуж целе своје границе са Турском, што значи и насрам Баната у бачком Потисју и у Поморишју. Граничари су на том подручју били готово искључиво Срби. Тада (1702—1703) месном становништву су се придружили многи досељеници из Велике сеобе, који су се дотада „налазили у привременим становима у околини Будима, Острогона и Коморана“. Укупан број војника у потиско-поморишкој граници утврђен је на 3854.⁴¹

Осамнасти век је донео Банату нове имиграционе таласе. Из сасвим различитих разлога усељавали су се Срби и припадници других народа.

Најважнији покрети српског становништва били су последица развојачења Потиске и Поморишке војне границе, које су остале без функције откако је Пожаревачким миром 1718. државна граница била померена далеко на југ. Мађарско племство тражило је да се те територије ставе под његову власт, што је представљало драстично погоршање друштвеног положаја граничара. Попустивши пред захтевима угарске властеле, царица Марија Терезија је 1741. године донела закон о развојачењу Потиске и Поморишке границе. Незадовољним граничарима је понуђена могућност да, ако не желе да остану у својим стаништима и постану подложници феудалаца, пређу у Банат, који је остао под дворском управом уместо да буде издељен спахијама. Већина граничара определила се за одлазак из Поморишја и бачког Потисја, али су многи, уместо у Банат, отишли у једноверну Русију, где су их населили на југу у пределима према турској граници, са статусом сличним оном који су имали у служби Хабзбурга.⁴² Та исељавања учинила су да Срби, који су у пределу на северној обали доњег тока Мориша сачињавали већинско становништво, а у североисточној Бачкој готово једино, у обе те области постану мањина. Њихова места заузели су Мађари, а у Поморишју и Румуни.

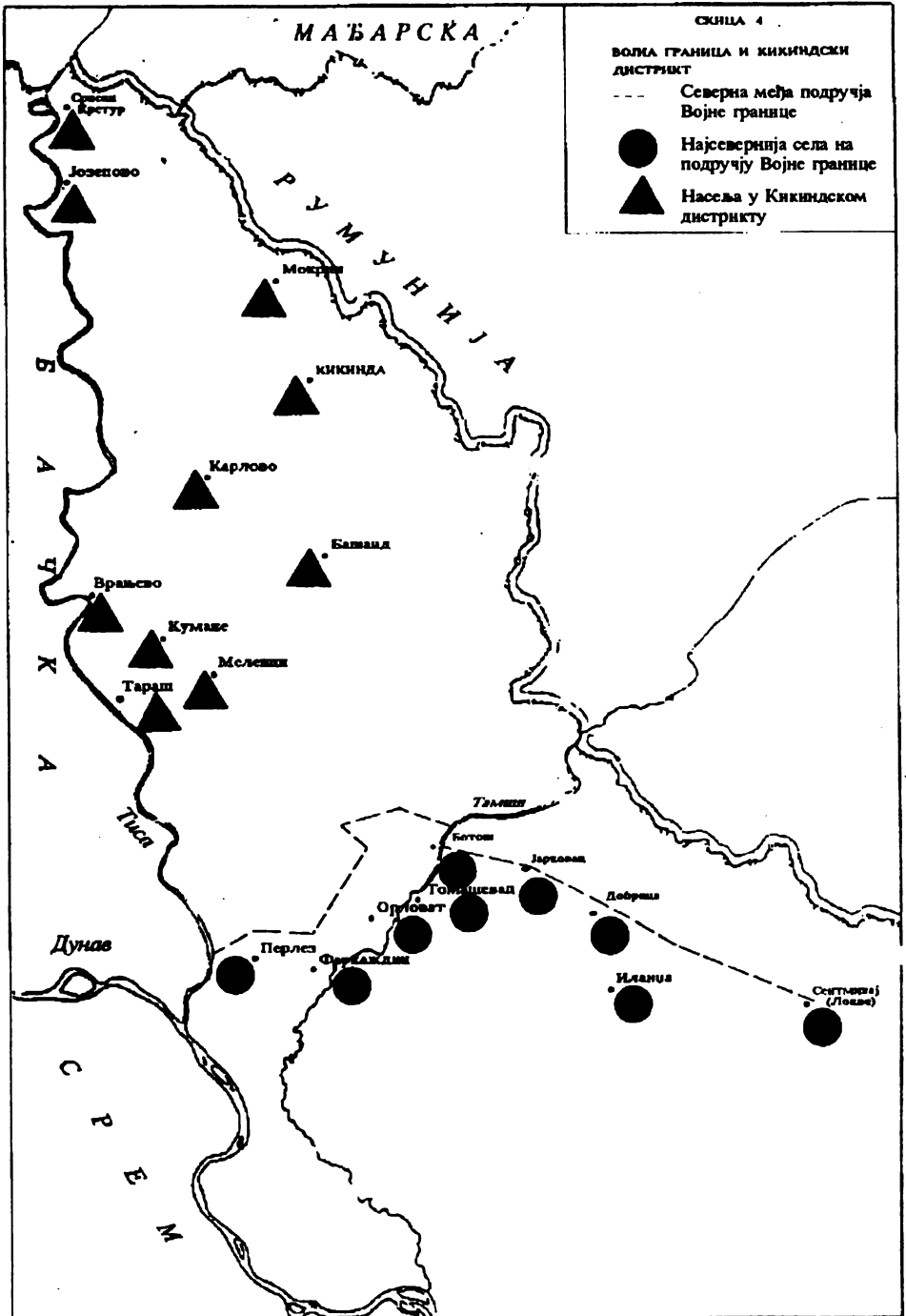
Пресељеници су у Банату насељени у крајеве са проређеном популацијом. Тада су се Бачвани из Потисја сместили у Новом Бечеју, Врањеву (данас део Новог Бечеја), Карлову (данас део Милошева), Куману и Мокрину, а Поморишци у Кикинди, Башаиду и Меленцима. У Јозепову

³⁹ Тако нпр. Алекса Ивић, *Историја* 346, доноси податак да је 1687. Новак Петровић превео из Баната у сегединску околину 4.892 особе.

⁴⁰ Д. Ј. Поповић, *СуБ* 57.

⁴¹ А. Ивић, *Историја* 346.

⁴² О томе Мита Костић, *Српска насеља у Русији – Нова Србија и Славеносрбија*, Насеља и порекло становништва књ. 14, изд. СКА, Београд 1923.

(данас део Новог Кнежевца), Беодри (данас део Милошева), Ботошу и Идвору настанили су се, изгледа, и једни и други.⁴³ Нска од тих места су тада основана или су била опустела и тада обновљена. У другим случајевима дошљаци су затекли само малобројне домороце, тако да су и ту дошљаци постали основни слој становништва. И српско становништво у Крстуру, Иђошу, Тарашу, Сенђурђу (данас Житиште), Перлезу, Ченти и Црепаји тада је појачано придошлицама из Потисја и Поморишја.⁴⁴ Будући да су се у тим пределима пре тога били нашли и многи од пресељеника из Велике сеобе 1690, на тај начин је и Банат добио свој део потомака Чарнојевићевих бегунаца. Веома је значајно и то што у многим српским насељима у северном делу данашњег југословенског Баната доминира етнички слој који је у Банат доспео тек у XVIII веку, за разлику од осталих делова Баната, где постојећи српски живаљ потиче претежно из XVI века, уколико је уопште млађи од досељења Словена у Панонију.

На југу Баната аустријске власти су образовале нову Војну границу, која је дефинитивно конституисана 1770. године. Најсевернија граничарска места била су: Перлез, Орловат, Томашевац, Ботош, Јарковац и Добрица. Пошто су северно одатле укинута граничарске јединице, та црта је одвајала, током читавог једног столећа, две области у Банату са сасвим различитим друштвеним устројством и начином живота, Војну границу и Провинцијал, које је народ звао Милиција и Падрја.

Године 1774. аустријска власт је установила Великокикиндски дистрикт („Дишкрет“), који је обухватао десет насеља (Башаид, Врањево, Јозепово, Карлово, Кикинда, Крстур, Кумане, Меленци, Мокрин и Тараш) и који је добио знатне привилегије. Претежни део становништва сачињавао је српски живаљ досељен приликом укидања Потиске и Поморишке војне границе. То се подручје, заједно са још понеким селом у суседству, претворило у неку врсту етничке тврђаве банатских Срба, окружене готово са свих страна припадницима других народа. Кад је 1779. банатски провинцијал прикључен Угарској, а земља, заједно са сељацима, распродата велепоседницима, Кикиндски дистрикт задржао је свој статус и своју релативну слободу.

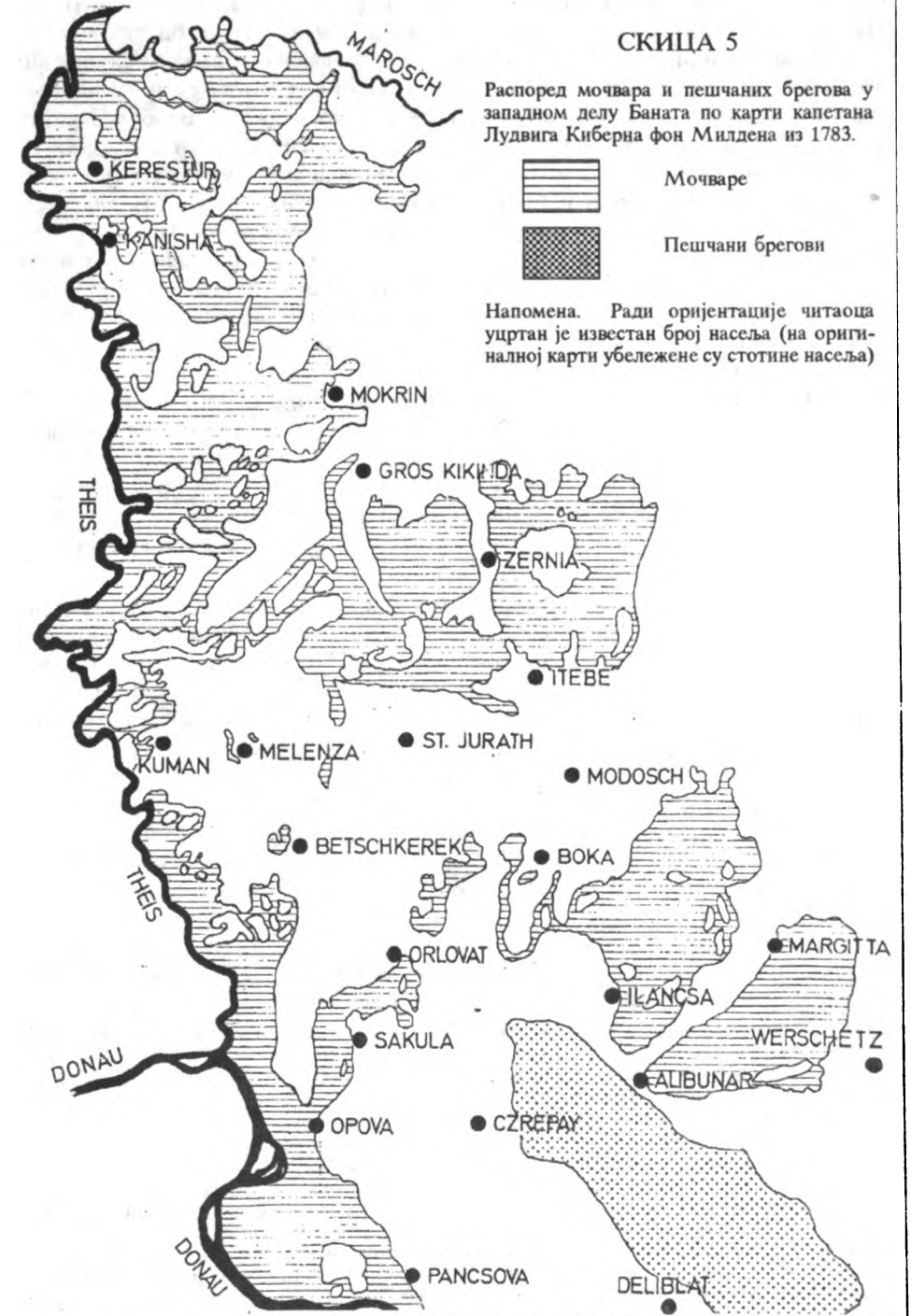
Географско простирање Војне границе и Кикиндског дистрикта приказано је на скици 4.

Ликвидација граничарских јединица на земљишту које је припало провинцијалу изазвала је нове сеобе српских маса ка југу. По подацима у књизи Д. Ј. Поповића *Срби у Банату*,⁴⁵ Баранда је 1775—78 насељена Србима из Кикиндског дистрикта, а у Ботош је 1774. стигао нов талас Срба граничара.

⁴³ Д. Ј. Поповић, СуБ 74 и, осим тога, у азбучном прегледу српских насеља у југословенском делу Баната, под именима датих насеља.

⁴⁴ Д. Ј. Поповић, СуБ 74 у азбучном прегледу насеља поменутом у претходној напомени. Тај аутор најчешће употребљава израз „из Потиске и Поморишке границе“, иако су можда понекад насељеници долазили у одређено село само из једне од тих двеју ранијих граничарских области. Иначе, наше одвајање ове групе насеља од претходно наведених није сваки пут једнако поуздано. Наиме, на основу Поповићевих података стекли смо утисак да су насељеници из Потисја и/или Поморишја само појачали и пре тога прилично бројан српски живаљ у датим местима. Будући да су ти подаци дати у врло сажетој форми, а да задатак овакве дијалектолошке монографије није да тражи друге изворе обавештења, не можемо искључити могућност да је понеком од села из ове групе у ствари место у првом списку — или обрнуто.

⁴⁵ Подаци из истог азбучног прегледа насеља.

Перлез и Сефкерин су 1775—78 примили нове насељенике из Кикиндског дистрикта. У Сакуле су 1778. дошли граничари из Кикинде, Врањева и Меленаца. У Ченту су стигла два нова таласа: 1768—70 „из кикиндског округа“ и 1783—84 из Ечке. Ово је уједно била и трећа, завршна етапа миграције ка југу потомака Чарнојевићевих пресељеника.

Супротно усмерени процес, пребегивање из Србије под турском влашћу на аустријску страну, трајао је стално кроз XVIII век, да би се наставио у време српских устанака почетком XIX века, углавном у виду ситних, појединачних пресељавања, осим у доба ратова, који су увек покретали веће мнoштвo људи.

г) Стварање етничког шаренила у XVIII и XIX веку

У XVIII столећу је дотад углавном компактно српско етничко подручје у Банату испресецано новим насељима других народа. Аустријске власти спроводиле су планску колонизацију са двоструким циљем: да се земља гушће насели како би се повећао порески приход, и да се раскине компактност недовољно поузданог православног становништва у осетљивој пограничној области. Простора за насељавање било је у изобиљу, не само зато што су затечени Срби били ретко насељени, већ и због преношења тежишта пољопривредне производње са екстензивног сточарства на продуктивнију земљорадњу, као и због великих, успехом крунисаних подухвата копања канала и исушивања мочвара.

Скица 5 приказује распоред мочвара у Банату 1778. године према једној оновременој аустријској карти. Порсчење са скицом 1 указује на високу меру поклапања зона најјачег присуства мањинских народа са векадашњим подручјима пространих мочвара.

Најбројнији колонисти били су Немци, и то не толико из Аустрије, колико из данашње Немачке, углавном из њених јужних и западних крајева. Додуше, насељеници из првог таласа колонизације већим делом су се разбегли кад су Турци 1737. године поново провалили у Банат. Међутим, за владе Марије Терезије (1740—1780) подухват је настављен са новом систематичношћу и бољим успехом. Ради илустрације навешћемо неколико података из студије Борислава Јанкулова *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*.⁴⁶

Немци су насељени у Омољци 1765, у Меленцима 1766, у Модошу (данас Јаша Томић) такође 1766, у Масторту и Тосегу (оба села, спојена, данас сачињавају село Нови Козарци) 1770—71, у Алибунару 1780, у Сенђурђу (данас Житиште) 1783—4, у Накову 1784, у Црњи 1790, у Францфелду (данас Качарево) 1791, у Шупљаји (данас Крајишник) 1796, у Банатском Карловцу 1803, у Сечњу 1806, у Бочару од 1820, у Пардању (данас Међа) 1826, у Мокрину 1829, Молину (село више не постоји) 1832, Рудолфсгаду (садашњи Книћанин) 1865.⁴⁷ У села Soltour, St. Hubert и Charleville источно од Кикинде населили су се (уз Немце?) Французи из

⁴⁶ Нови Сад, Матица српска 1961 (појединачни подаци лако се налазе уз помоћ регистра на крају књиге).

⁴⁷ Ови се подаци умногоме не слажу с онима у књизи Д. Ј. Поповића *Срби у Банату* (под именима одговарајућих места, у азбучном реду). Неслагања у датумима за нас су од споредног значаја, исто као и питање о томе како су те неподударности настале, али вреди додати да су, по наводима Д. Ј. Поповића, у Старчеву 1761. насељени Немци инвалиди, а да су слични ветерани из Седмогодишњег рата колонизовани у Јабуци и Омољци 1765—1768. године.

Лорене, који су касније примили немачки језик и национално се асимилovali; њихова некадашња три села сачињавају данас Банатско Велико Село.

У периоду 1755—60 Мађари стижу у Велики Бечкерек (данас Зрењанин). Године 1766. они се досељавају у Маргиту, 1773. у Мајдан, 1776. у Торду. Насељавање се интензивирало кад је већи део Баната доспео под управу угарских власти и кад је земља била распродата велепоседницима. Оросламош (данас Банатско Аранђслово) стекао је своје мађарске становнике 1782, Падеј 1784, Итебеј 1786, Нови Бечеј и Дебељача 1794, Бсодра и Чока 1796.⁴⁸ Латифундисти („спаије“) често су доводили на новокупљена имања искусне мађарске пољопривредне раднике; у неколико насеља у северном Банату то су били одгајивачи дувана. У Црњи су Мађари колонизовани почетком XIX века, у Сајану 1804, у Бикачу 1817—8, у Бочару од 1820, у Мокрину 1829, у Старом Лецу 1830, у Сентмиклушу (данас Остојићево) 1831, у Јерменовцима 1840, у Хстину 1841, у Санаду 1859, у Војловици 1883, у Мужљи 1890. Ове податке можемо допунити онима из поменуте књиге Д. Ј. Поповића: Јазово 1760, Врањево 1786, Честерек 1800. Ниједна од двеју наведених књига не пружа комплетну информацију. Нама она, уосталом, није потребна. Циљ је овог излагања само да прикаже општу, оквирну слику збивања.

Словаци су, по Јанкулову, у Арадцу од 1788, у Ковачици од око 1800, у Падини од 1806, у Шандорфалви (касније Словачки Александровац, данас Јаношик) од 1812, у Старом Лецу од 1830.

Хрвате је населио загребачки Каптол, који је 1801. стекао неке поседе у Банату. Тада су кајкавци из Туропоља досељени у Боку, Неузину, Кларију (давашње Радојево),⁴⁹ а такође и у Кечу на румунској страни границе — свугде као мањинско становништво у датим местима.

За разлику од досад поменутих народа, Румуни су се у банатску равницу досељавали делимично спонтано, без иницијативе власти или велепоседника. Спуштање Румуна са источнобанатских и ердељских планина спада у типичне миграције из економских разлога. У књизи Б. Јанкулова налазимо податке о њиховом насељавању у Алибунару, Банатском Новом Селу и Селеушу 1765, Клеку, Јанкахиду, Сарчи (данас Сутјеска), Ечки и Торку 1767, Глогоњу, Омољници и Овчи 1781, Уздину 1800 и Петровом Селу (данас Владимировац) 1803. године.⁵⁰ Румуни су радо улазили као појединци или мање групе у српска села. Њиховој етничкој асимилацији погодовали су заједничка вера и чести мешовити бракови. Отуда румунска презимена у многим српским породицама, чак и у таквима у којима данас нико не зна румунски језик. (С друге стране, било је и доста случајева претапања Срба у Румуне.) Припадници осталих народа посрбљавали су се врло ретко; од тога их је чувала верска разлика. Таква ситуација отворила је врата структуралном утицају румунског језика на српске банатске говоре, док утицај немачког и мађарског погађа првенствено лексику.

⁴⁸ Упозоравамо да књига Б. Јанкулова даје понекад два или три сукцесивна датума (етапног) насељавања појединих народа у неком месту; ми бележимо само најстарији од тих датума.

⁴⁹ По Д. Ј. Поповићу, СуБ.

⁵⁰ И овде постоје разлике између година досељења наведених у књигама Јанкулова и Д. Ј. Поповића, док се подаци Р. Флоре (*Румунски банатски говори у светлости лингвистичке географије*, Београд 1971, 62) разликују у појединостима од оних у обе те књиге.

Сводећи закључке из овог летимичног прегледа етничке прошлости подручја нашег истраживања, можемо рећи да је око 1800. године то подручје у основним цртама већ имало ону етничку физиономију коју је сачувало до колонизације Срба.

д) Промене у XX веку

Два колонизациона таласа у XX веку у знатној су мери изменила слику. После Првог светског рата основан је низ нових насеља: Банатско Карађорђево, Стајићево, Војвода Степа, Велике Ливаде итд. Њиховим становницима, ветеранима добровољцима, оптантима и сл., раздјелена је земља одузета аграрном реформом од велепоседника. После Другог светског рата дошли су нови колонисти, овога пута углавном на земљу која је раније припадала Немцима, иселимим непосредно пре тога. Насељеници су донели своје дијалекте, који се на новом тлу постепено мењају под утицајем књижевног језика и говора аутохтоног српског становништва.

Закључујући овај кратки осврт на етноисторију Баната, можемо констатовати да су најјаче формације несрпског живља (односно, у XX веку, и српских колониста) настале на некад мочварном и касније исушеном земљишту, које је после исушивања примило насељенике. Антиципирајући резултате својих истраживања која ће бити изложена у овој монографији, додаћемо да су се и обе знатније дијалекатске границе које смо утврдили на терену — она између шумадијско-војвођанског и смедеревско-вршачког дијалекта и она између кикиндске и тамишке говорне зоне — појавиле управо на тим местима, дакле тамо где су простране мочваре, а затим појаси насељени инородним становништвом, вековима отежавали контакте између српских насеља. Надамо се да ћемо о томе моћи више рећи у закључку ове монографије.

ДОСАДАШЊЕ ПРОУЧАВАЊЕ ГОВОРА

На говоре који се описују у овој књизи освртао се знатан број аутора. Међутим, детаљне монографске студије нема. Највише података о говорним особинама садрже два опширнија извештаја (Милетић 1940. и Ивић 1949—1950). У неким од радова пажња није усредсређена на те особине, већ на проблем генезе шумадијско-војвођанског дијалекта. Прегледаћемо постојећу литературу хронолошким редом.

1) Вук Стефановић [Караџић], *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима*. У Бечу 1818.

У предговору свог фундаменталног дела Вук истиче разлику између два екавска „нарјечија“, сремачког, где се говори *летити*, *вртити* итд., и ресавског, са облицима као *летети*, *вртети* (стр. XVII). Наравно, говори којима се ми овде бавимо спадају у „сремачко нарјечије“. У Српској граматици уз Рјечник Вук у напомени на стр. XXXVII с правом упозорава на настанак *-и* у И и Л множине као одлику војвођанских говора („У Сријему, у Бачкој и у Банату“). На неколико других места у истој граматици он бележи поједине особине које се јављају у Бачкој, понекад и у Срему. У већини случајева реч је о појавама којих (бар данас) нема у Банату. Међутим две појединости

наведене у напмени на стр. XLVI и XLIX карактеристичне су и за Банат. Ово важи и за Вукове констатације о неким облицима глаголских именица у „сремачком нарјечју“ (стр. LXVIII). Осим тога у самом речнику има преко 150 речи са ознаком да се говоре у Срему, у Бачкој и Банату. Таквих речи у Рјечнику из 1852. има још више, додуше с упрошћеним географским податком: „у војв.“⁵¹ — Вук се и у другим приликама освртао на поједине особине војвођанских говора, не издвајајући при том Банат, чије је дијалекатске прилике познавао нешто слабије него оне у Срему и Бачкој. Осим тога, „погрјешке“, које је он у разним својим написима упорно приписивао штетном утицају књижевника, а 1845,⁵² преокрећући визуру, „простоти“, у ствари су највећим делом одлике војвођанског дијалекатског пејзажа.

2) Milan Rešetar, *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Wien, 1900, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission, Linguistische Abtheilung I.

Ова веома значајна књига посвећена је општијим акценатским проблемима штокавштине и, посебно, акцентуацији трију месних говора на југозападу (Дубровник, Прчањ, Озринићи). Међутим, на стр. 30 налазе се врло тачна запажања о судбини послеакценатских дужина у српским говорима „јужне Угарске“, тј. Војводине. Осим тога, он на стр. 34 помиње дужину на наставку *-ама* у ДИМн у Новом Саду; данас се зна да та дужина представља одлику и других војвођанских говора шумадијско-војвођанског дијалекта.

3) А. Белич, *Диалектологическая карта сербского языка*, Отдельный оттиск из „Сборника по славяноведению“ II, Санктпетербург 1905.

О шумадијско-војвођанским говорима на стр. 32—40, са незнатном количином нових података, али са оригиналном концепцијом о генези овог дијалекта путем мешавине косовско-ресавских и источнохерцеговачких говора, донесених сеобама на ово подручје. У том схватању огледа се утицај открића Јована Цвијића и његове школе о далекосежним променама у саставу становништва српских земаља у резултату великих миграционих покрета. — У каснијим Белићевим радовима његово схватање о мешавинском пореклу шумадијско-војвођанског дијалекта знатно ће еволуирати.

4) Milan Rešetar, *Der Štokavische Dialekt*. Wien 1907. Kais. Ak. d. Wiss., Schriften der Balkankommission, Linguistische Abt. VIII.

Без новог материјала о шумадијско-војвођанским говорима. На стр. 14—17 оштро одбија Белићеву хипотезу о мешавинском пореклу тих говора и указује на поједине моменте који су могли утицати да се *ѣ* у одређеним примерима рефлектује као *и*. На стр. 68 неочекивана тврдња да се у изговору образованих Срба *e* < *ѣ*, нарочито кад је под дугим акцентом, изговара изразито шире него *e* настало од етимолошког *e* или од *е*.

⁵¹ Овим материјалом позабавили су се А. Белић (*О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик*, Глас СКА 82, 1910, стр. 146, прештампано у Белићевој књизи *Вукова борба за народни и књижевни језик*, Београд 1948, стр. 116), Љубомир Стојановић (*Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд 1924, репринт издање Београд 1987, стр. 130) и Павле Ивић у свом *Поговору* Просветиног издања Рјечника из 1818. (Београд 1966, стр. 84—86). Најважнија је, међутим, студија Јована Кашића *Војвођанска лексика у Вуковом Рјечнику*, ГФФНС X, 1967, 199—224.

⁵² *Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије писма...*, Скупљени граматички и полемички списи Вука Ст. Караџића III, св. 1, Београд 1986, стр. 185.

5) А. Белић, *О српским или хрватским дијалектима*. Глас СКА LXXVIII, 1908, 60—164.

На стр. 106—124 полемика с Решетаровим погледима изнетим у делу наведеном горе под 4. Белић сада сматра да је шумадијско-војвођански дијалекат настао утицајем „јекавско-икавског“ говора на екавски.

6) M. Rešetar, *Zur Frage über die Gruppierung der serbo-kroatischen Dialekte*. Archiv für slavische Philologie XXX, 1908, 597—625.

На стр. 615—618 наставља дискусију с Александром Белићем о генези шумадијско-војвођанског дијалекта инсистирајући на свом у основи тачном схватању да тај дијалекат није настао мешањем других. Овога пута од доноси нешто новог материјала из Семиклуша (данас Остојићево) у северном банатском Потисју и утврђује правило о промени групе ђј у иј, што представља несумњив напредак.

7) Јован Ердељановић, *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату*. Niederlův Sborník, Praha 1925, 275—308.

Доказује, на основу историјских извора, да су у Банату у средњем веку „седели Срби“. Међу топонимима наведеним у Милекеровој књизи *Délmagyarország középkori földrajza* Ердељановић налази превагу словенских (по његовом рачуну 356 од 676 забележених до 1410. године), додуше превиђајући да главнина словенских назива потиче из источног Баната, дакле из области у којој данас нема Срба. Трагове старог словенског слоја аутор види и у српским банатским говорима, нарочито онима на југу. Он наводи нешто особина тих говора, добро уочених али нестручно презентираних. Међутим, те особине не доказују његову — иначе у основи тачну — тезу. Његова подела српских говора Доњег Баната није без недостатака.

8) Јован Ердељановић, *Значај етнолошких испитивања у Војводини*. Летопис Матице српске 313, 1927, 116—129.

Позив на систематско истраживање, које би поред осталог потврдило гледиште о старини српског живља у Војводини. О језику практично ништа.

9) А. Белић: ДР ЈОВАН ЕРДЕЉАНОВИЋ, *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату* (из књиге Niederlův Sborník, Praha 1925, стр. 285—308). (Приказ.) — ЈФ VIII, 1928—1929, 229—231.

Одбија тврдњу о старини особина банатског говора („ја не видим никакве потребе да се ишта у језику банатских Срба приписује давном времену... језик краја XVII в. и још доцнијих времена“). Износи схватање да су се екавци у Банату „још од XIII века па све до краја XV“ мешали с икавцима. „Са јужним говором источни говор дошао је у живљи контакт тек после XV века.“

10) Александар Белић, *Штокавски дијалекат*. Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, IV књига, Загреб 1929, 1064—1077.

Поглед и резиме најважнијих тадашњих знања о штокавштини. Набрајање заједничких особина штокавских говора и одлика појединих дијалекатских зона. „Шумадиско-сремски (шумадиско-војвођански дијалекат)“ окарактерисан је на стр. 1072—1073. Један пасус посвећен је „војвођанском дијалекатском типу“; наведено је неколико његових особина. без влажења у

разлике између сремских, бачких и банатских говора. На стр. 1071 аутор објашњава да је „прве заметке“ шумадијско-војвођанских говора дала миграција икаваца из источне Босне у Србију и Војводину у XIV—XVI в. — Исти садржај налази се и у Белићевим универзитетским предавањима, више пута умножаваним шапирографом у доба између два рата и непосредно после II светског рата.

11) Милош Московљевић, *Дијалектолошка карта Војводине*, Гласник Југословенског професорског друштва XVIII, 1938, 1044—1074.

Рад је написан и објављен пре пишевих теренских истраживања у Банату, тако да се тврдње заснивају на успутним опсервацијама и обавештењима из друге руке. Сумарно, не увек тачно. У ауторовим изјавама о кановачком акценту у већем делу Војводине огледа се неразликовање полудугог изговора `од `акцента. Ипак су понеке говорне особине овде први пут констатоване. У Банату Московљевић налази три говора: „источнобанатски“ (југоисточно од линије Баваниште—Вршац), који он уврштаје у „косовско-ресавско наречје“, „средњембанатски“, истоветан с нашим тамишким, али са северозападном границом смештену знатно јужније него што је у стварности, и „потиски“, који захвата остали део Баната, али и више од половине Бачке. Аутор није уочио значај Тисе као дијалекатске границе. Штавише, у погледу дифтонгизације *ě* он стање приказује управо супротним од реалног: по њему се „дифтонгизовано *e* много изразитије чује“ у Банату него у Бачкој. Несумњиву вредност овог написа чини веома користан преглед (са малим бројем пропуста) података о војвођанским говорима у ранијој литератури.

12) Петар Скок, *Топономастика Војводине*. У књ.: Војводина I, Од најстаријих времена до Велике сеобе, Нови Сад 1939, 108—127.

Компетентно тумачи етимологије знатног броја топонима разног порекла, понајвише словенског. Обухваћени су и многи локалитети у источном Банату, већ вековима етнички румунском. Аутор разврстава словенске називе према творбеним типовима, али се не упушта у њихову временску стратификацију. Мађарска топонимија само је мањим делом ушла у поље његове пажње. Може се уопште рећи да је у овом, свакако добром прилогу, тема више начета него обрађена.

13) *Извештај г. Бранка Милетића*. Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића VII за 1939, Београд 1940, 17—36.

Аутор је посетио Кикинду, Мокрин, Семиклеш (сада Остојићево), Иђош, Башаид, Бочар, Карлово (данас део Милошева), Кумане и Падсј. На терену је провео око шест недеља, од тога половину у Кикинди. Извештај је веома садржајан, језгровит, прецизан, са релативно врло много појединости. Конципован је чисто дијалектографски, без интерпретације чињеница. Остале су у сенци разлике између локалних говора. Писац као да је тежио да говор прикаже што занимљивијим, чак помало егзотичним. У детаљима има пропуста, ређе грешака. Ипак овај значајни рад остаје досад најбогатији преглед особина једног банатског говорног типа. На крају текст.

14) *Извештај г. Милоша Московљевића*. Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића VII за 1939, Београд 1940, 57—60.

О испитивању говора југоисточног Баната, који припадају смедеревско-вршачком дијалекатском типу. Њихову северозападну међу аутор одређује линијом Ковин—Алибунар—Вршац—румунска граница.

15) *Извештај г. М. Московљевића*. Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића VIII за 1940, Београд 1941, 27—28.

О обављеном теренском раду. Посећено подручје углавном се поклапа с тамишком говорном зоном. Сумарни подаци о говору, са свега неколико констатованих особина. Аутор је потценио степен дијалекатске хомогености обухваћеног предела. Он из његове целине издваја с једне стране „говор Панчева, Црепаје и Борче“, где по њему има „најмање специфично банатских особина“, а с друге стране „говор Итебеја, Петровграда (данас Зрењанин), Елемира и Меленаца“, који „припада потпуно потиском говору“, при чему „потиски“ значи што и код нас „кикиндска говорна зона“. Ова је тврдња углавном тачна кад је реч о Елемиру и Меленцима, али не и у вези са Зрењанином и Итебејом.

16) Павле Ивић, *О говорима Баната*. ЈФ XVIII, 1949—1950, 141—156.

На основу теренског рада у Ђали, Српском Крстуру, Српској Црњи, Радојеву, Фаркајдину, Томашевцу и Боки (као и у Крушчици код Беле Цркве). Изнесене су главне особине банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта и неколико одлика смедеревско-вршачког говора у Крушчици. Утврђене су и главне разлике међу банатским говорима који припадају шумадијско-војвођанском дијалекту. — Понешто од материјала из овог чланка налази се и у пишемом извештају у Гласнику САН I за год. 1949 (1950), 485—487.

17) Павле Ивић, *О говорима Баната*. Гласник САН II, св. 1, Београд 1950, 129—130.

Извештај о теренском раду у Сефкерину, Ченти и Иланчи (и осим тога у Долову и Баваништу, где преовлађују особине смедеревско-вршачких говора). Поменуто неколико говорних особина. Исти аутор у Гласнику САН II, св. 2, Београд 1950, стр. 314, извештава о свом раду у Милошеву, Новом Кнежевцу, Саваду, Падеју, Кикинди, Мокрину, Куману и Меленцима (а такође и у Гају на земљишту смедеревско-вршачког говорног типа).

18) Иван Поповић, *О најновијим испитивањима војвођанских дијалеката*. Зборник Матице српске, Серија друштвених наука 3, 1952, 103—107.

Реч је о теренском раду И. Поповића, Б. Николића и Павла Ивића. Тема је обрађена информативно.

19) Иван Поповић, *Треће лице множине презента у војвођанским говорима*. Зборник Матице српске, Серија друштвених наука 4, 1952, 114—127.

Преглед стања у разним крајевима Војводине и покушај тумачења настанка тога стања.

20) Ivan Popović, *Zur heutigen serbokroatischen Vokalquantität*. Wiener slavistisches Jahrbuch IV, 1955, 97—129.

Већи део рада сачињава преглед чињеница у вези са скраћивањем дужина у војвођанским говорима.

21) Павле Ивић, *О неким проблемима наше историске дијалектологије*, ЈФ XXI, 1955—56, 97—129.

О проблемима везаним за реконструкцију првобитне дијалектске слике данашњих метанастизичких области. Поред осталог подробно доказивање да шумадијско-војвођански дијалекат није настао мешавином, затим набрајање одлика тога дијалеката и указивање на чињеницу да су многе појединости, иначе познате као војвођанске карактеристике, познате и у понеким говорима северне Србије. — Идеје из овог рада аутор је саопштио 1952. године у једном предавању, чији је резиме објављен у Гласнику САН IV (за 1952), стр. 324. Дискусију поводом тога предавања забележила је у изводу Ирена Грицкат у ЈФ XX, 1953—54, стр. 396.

22) Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Нови Сад, Матица српска 1956. (Ново, углавном неизмењено издање: Нови Сад, Матица српска 1985).

Шумадијско-војвођански дијалекат стр. 66—86, од тога Војвођански поддијалекат 74—79 (говори Баната 76—78, са списковима десетак заједничких одлика тих говора и по неколико диференцијалних црта тамишког и кикиндског говора, као и кратким освртом на румунски утицај у синтакси и прозодији на говор појединих места дуж румунске етничке границе). О условима који утичу на скраћивање дужина на стр. 70—72, а на стр. 79—81 о формирању шумадијско-војвођанског дијалекта, које аутор тумачи органичним развојем, а не дијалекатском мешавином. На крају поглавља анотирана библиографија.

23) Павле Ивић, *Једна доскора непозната група штокавских говора: говори с незамененим јатом*. ГФФНС 1, 1956, 146—160.

Рад садржи и нешто осврта на особине банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта, на одлике месног говора Радојева и на континуитет српског становништва у Итебеју, потврђен необичним презименом *Омаљев*, које очигледно потиче од надимка *Хомаљ*, забележеног још 1660. године.

24) Ivan Popović, *Stand und Aufgaben der Erforschung der Vojvodina-Mundarten*. Die Welt der Slaven I, 1956, 148—158.

Набрајање дијалекатских типова који се говоре у Војводини, преглед најновије литературе о њима и дискусија о њиховом пореклу. И. Поповић се изражава против теорије о мешавини. Без новог материјала.

25) Павле Ивић, *О говору Галипољских Срба*. СДЗБ XII, Београд 1957.

Аутор поред осталог настоји да утврди ареале особина говора који проучава како би могао на основу тога одредити одакле он потиче. При том се П. Ивић осврће на особине знатног броја говора, међу којима и банатских, ослањајући се на свој материјал са терена.

26) Pavle Ivić: *Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung. Erster Band. Allgemeines und die Stokavische Dialektgruppe*. 's-Gravenhage, Mouton 1958.

Од књиге наведене под 22 овај се приручник разликује пре свега далеко широм применом структуралног метода. О шумадијско-војвођанском дијалекту на стр. 167—188, а посебно о војвођанским говорима 174—181, од тога на стр. 178—181 о одликама и рашчлањености банатских говора. Додата је библиографија.

27) М. Svić (= Михаило Стевановић), *Štokavski dijalekat*, у саставу одреднице *Jezik srpskohrvatski*, Enciklopedija Jugoslavije knj. 4, Zagreb MCMLX, 501—506.

О шумадијско-војвођанским говорима на стр. 504. Наведено је сразмерно мало дијалекатских особина, без података о унутрашњој диференцијацији говора овог дијалекта (изузев не баш прецизног осврта на кановачки акценат). Рад садржи сажету библиографију.

28) Берислав Николић, *Прилог проучавању порекла шумадијско-војвођанског дијалекта*. НЈ н. с. XI, 1961, св. 1—2, 44—56.

Сматра се да је тај дијалекат настао преузимањем икавских облика у говоре са (тада још) незамењеним јатом „за време средњовековне Угарске“.

29) Иван Поповић, *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*. Београд, Посебна издања САНУ CDXXV, 1968.

Монографија о бачким говорима. Аутор се понегде осврће, ради поређења, на свој материјал из банатских места Српског Крстура, Севкерина, Иланче и Долова.

30) Иванка Рајков, *Прилог за дијалектолошки речник говора Мокрина*. ППЈ 7, 1971, 187—192.

Акцентоване одреднице, праћене објашњењем значења и примером у реченици. Обележавање акцента, а у нешто већој мери обележавање квантитета, није увек сигурно.

31) Velimir Mihailović i Gordana Vuković, *Srpskohrvatska leksika ribarstva*, Novi Sad, Institut za lingvistiku, 1977.

Аутори су искористили постојећу литературу о слатководном рибарству на тлу српскохрватског језика и прикупили на терену обиман материјал из 40 пунктова у Војводини, од тога 9 у Банату, дуж Дунава, Тисе, Бегеја и Тамиша. Из те грађе могу се сагледати и поједине гласовне и морфолошке појаве (исто вреди и за радове наведене ниже под 36, 38 и 40). На стр. 1—430 азбучни преглед лексичке грађе. На крају 47 географских карата (скица) Војводине са показаном лексичком варијацијом.

32) Milorad Dešić, *Graurile sirbocroate din Satu—Nou*. Analele Societații de limbă română 9, Zrenjanin 1978, 101—103.

О српскохрватским говорима у Банатском Новом Селу. Највише пажње посвећено је екавском говору старинаца. Осим познатих општих одлика банатских говора ту се констатује и изговор *h*, *h̃* на месту *ч* и *џ*. Сасвим су кратки осврти на ијекавске говоре колониста, „западнобосански“, „лички“, „далматински“, „дрмнички“ и „паштровски“.

33) Слободан Реметић, *О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије*. СДЗб XXVII, 1981, 7—105.

Ослањајући се на свој богати материјал из северозападне Србије, где је открио простран ареал са незамењеним јатом, аутор подвргава новом разматрању питање генезе шумадијско-војвођанског дијалекта и утврђује да он није настао мешавином.

34) Невенка Секулић, *Збирка дијалекатских текстова из Војводине*. СДЗБ XXVII, 1981, 107—306.

Акцентовани текстови, забележени још 1952. и 1953. године, по правилу добро. Са подручја нашег проучавања обухваћени су Мокрин, Кикинда, Милошево, Башаид, Врањево, Куманс, Меленци, Зрењанин, Итебеј, Јаша Томић, Ботош, Томашевац, Чента и Панчево. Понски записи давани су затим казивачима на читање, при чему су забележене варијанте, које се дају иза текста.

35) Ivić, Pavle (glavni redaktor): *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Сарајево 1981. Академија наука Босне и Херцеговине, Посебна издања књига LV, Одјелjenje друштвених наука, књига 9.

На стр. 451—457 налази се фонолошки опис говора Башаида (пункт ОЛА 55), рађен по обрасцу који важи и за друге описе у тој публикацији. Аутор је Павле Ивић, који је извршио и теренско истраживање. У лингвистичком атласу Европе (*Atlas Linguarum Europae*) пункт Башаид носи ознаку 29. 0. 011. У оба атласа на картама у свим досад изашлим томовима (а надамо се и у будућим) заступљена је грађа из овог пункта.

36) Гордана Вуковић, Жарко Бошњаковић, Љиљана Недељков, *Војвођанска коларска терминологија*. Нови Сад, Институт за јужнословенске језике, 1984.

Обухваћено 113 пунктова широм Војводине. Грађа је скупљана од старијих људи, великим делом од занатлија колара. Иза лексичко-семантичке и творбене анализе и Закључка следи Речник (стр. 133—218), а затим 26 скица које приказују лексичку варијацију у овом домену на тлу Војводине.

37) Жарко Бошњаковић, *Дијалекатски текстови из Срема и Баната*. ППЈ 21, 1985, 153—164.

Грађа из Итебеја на стр. 161—164.

38) Жарко Бошњаковић, *Пастирска терминологија Срема*. Нови Сад, Институт за јужнословенске језике, 1985.

Ради поређења обухваћена су по два пункта из Бачке, Баната, Србије и Босне (из Баната Итебеј и Опово). И ту налазимо лексичко-семантичку и творбену анализу, затим 21 географску скицу и Речник (стр. 101—158).

39) Радован В. Вртипрашки, *Од лудаје фењер*, Нови Сад 1985?⁵³, 136 стр.

Песме у дијалекту о темама из живота сељака у Мокрину. Аутор је лекар, родом Мокринчанин. Надахнут љубављу према завичају и саосећањем за тешки живот сиромашног сеоског света, он настоји да прикаже не само тај живот, него и народни говор. У своје песме уноси, очигледно намерно, веома богату дијалекатску лексику. На крају (стр. 111—133) налазе се *Тумачења мање познатих речи, провинцијализама, архаизама*. Одреднице су акцентоване, по правилу тачно.

Сличног су садржаја друге две збирке песама истог песника: *Клопави шешир*, Кикинда 1987, 116 стр., и *Грабљевица*, Нови Сад 1987, 112 стр. Ипак, анексни речници уз те књиге много су краћи, а на одредницама нису означени акценти.

⁵³ На књизи је означена година 1988, али на стр. 116 књиге истог аутора *Клопави шешир*, објављене 1987, налазимо податак да је књига *Од лудаје фењер* изашла 1985. године.

40) Гордана Вуковић, *Терминологија куће и покућства у Војводини*. Нови Сад, Институт за јужнословенске језике, 1988.

Обухваћено је 96 пунктова широм Војводине. Лексичко-семантичка анализа, Закључак, Речник, 109 скица лексичке варијације са по једним десигнатом, 3 карте варијације значења појединих лексема и 8 сводних карата са по неколико изолекса, које указују на разне типове диференцијације војвођанских говора у датом домену.

41) Миљивој Попов: *Речничка грађа из северног Баната*. Расковник бр. 50, зима 1987—1988, 40—61.

Речи са подробним углавном стнографским објашњењима значења. Често су цитирани стихови пригодних народних песама. Није речено из којих места потиче материјал.

42) Милорад Дешић, *Напомене о српскохрватској овчарској терминологији у јужном Банату*. Радови АНУ БиХ LXXXIV, Одељење друштвених наука 23, Сарајево 1989, 232—240.

Сажето изложени резултати теренског рада у Баранди, Ченти, Сакулама, Идвору и Фаркајдину. Знатна количина добро забележене лексике из области овчарства, увек са податком о месту где је забележен пример.

43) Vesna Berić-Đukić, *Neki germanizmi u srpskohrvatskom jeziku severnog Banata*. ЗМСФЛ XXXVII, 1990 (1991), 25—28.

Из глосара збирке Р. Вртипрашког *Од лудаје фењер* (в. горе бр. 39), који „може да се сматра репрезентативним“ за севернобанатски говор, ауторка је издвојила и етимолошки анализирао осам лексичких германизма, неуочених у ранијој литератури.

44) Pavle Ivić, *Štokavsko narečje* (у саставу одреднице *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*), *Enciklopedija Jugoslavije* 6, Zagreb 1990, 67—78 (и у посебној књижици Dalibor Brozović i Pavle Ivić: *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb 1988, 56—80).

О шумадијско-војвођанском дијалекту на стр. 69—70 (у сепарату 59—61). Наведено је и неколико заједничких особина војвођанских говора овог дијалекта, као и неколико посебности банатских говора. Због ограничености простора количина информација је знатно мања него у двема дијалектологијама истог аутора (из 1956. и 1958).

ЛИТЕРАТУРА О БНАТСКИМ СРПСКИМ ГОВОРИМА С ДРУГЕ СТРАНЕ РУМУНСКЕ И МАЂАРСКЕ ГРАНИЦЕ

Приликом повлачења граница кроз Банат између Југославије и Румуније, односно Мађарске после Првог светског рата остао је ван југословенске територије знатан број насеља у којима живи српска мањина, најчешће уз припаднике других народа. Говори тих места у начелу су слични оним у оближњим пределима на југословенској страни. Литература о тим говорима садржи приличан број јединица, али су то већином краћи написи, са прилично мало конкретних података о говорима. Навешћемо овде, без претензија на

комплетност, важније међу радовима који се тичу говора шумадијско-војвођанског дијалекта.

1) Emil Petrovici, *Graiul Carașovenilor*. Biblioteca Dacoromaniei 3, București 1935, XII + 270 стр.

Приликом теренског испитивања за лингвистички атлас Румуније аутор је прикупио одговоре и из Карашева и села Гад код Чакова. Карашевском (крашованском) говору он је посветио књигу чији смо наслов исписали горе. По разним одељцима те књиге расути су подаци о појединим особинама говора Гада. На стр. 225—232 налазе се одговори из Карашева и Гада на близу двеста питања из упитника. Та је грађа довољна да се сагледа основна физиономија говора Гада, који је тамешког типа. Ауторово бележење је веома поуздано изузев у погледу тонске карактеристике акцента (место акцента увек је добро одређено, док су грешке у квантитету сасвим ретке). Упадљиво је сигурно бележење нијанса у боји вокала.

2) Светозар Марковић, *Српски језик у румунском делу Баната*. (Часопис) Живот (Темешвар), књига за децембар 1936, 1—3.

Популарно писан чланак, са тенденцијом да се бори против језичких „грешака“. Запажен је извештај број особина, а за неке је и констатован страни утицај под којим су се развиле.

3) Emil Petrovici. *Atlasul lingvistic român* (publicat de... Muzeul limbii române sub conducerea lui Sextil Pușcariu). Partea II (ALR II). Vol. I, Sibiu — Leipzig 1940. In folio XIII + 152. — *Suplement. Termeni considerați obsceni*. Sibiu — Leipzig 1942. In folio 1—10.

Језички атлас Румуније. Обухвата одговоре које је Е. Петровић прикупио теренским радом на преко 800 питања, махом лексичког карактера. Укључено је и неколико пунктова с језицима националних мањина, па тако и село Гад (в. горе под 1). Додуше, знатан део питања није постављен у том месту. О особинама Петровићевог материјала в. под 1. Напоменимо да је овде тај материјал дат у румунској фонетској транскрипцији.

4) *Atlasul lingvistic român, Serie nouă*. Editura Academiei Republicii Populare Română (Cluj). Sub direcția: Acad. Emil Petrovici. Redactor principal: Ioan Patruț (са групом сарадника). Vol. I, 1956, карте 1—274. Vol. II, 1956, карте 275—622. Vol. III, 1961, карте 623—909. Vol. IV, 1965, карте 910—1236. Vol. V, 1966, карте 1237—1570. Vol. VI, 1969, карте 1571—1850. (У томовима V и VI у наслову стоји român, а не romîn, у складу с измењеним правописом).

Монуменално дело, наставак издања под 3. Веома богата збирка грађе, наравно пре свега о румунским говорима. И ту има грађе из српског села Гада, с истим врлинама и (знатно мањим) недостацима као у делима наведеним под 1 и 3. На основу тих података могао би се написати прилично добар опис фонетике говора Гада (осим акцента). О морфологији има много мање обавештења, о синтакси скоро ништа, док из лексике има и понеко специфично зрнце поред потврда за обичне, недистинктивне лексеме.

5) Pavle Ivić. *Les balkanismes naissants dans les parlars serbes du Banat*. Cercetări de lingvistică III, Suplement, Cluj 1958 (= Mélanges offerts à Emil Petrovici), 227—235. (Српска верзија *Балканизми у настајању у српским говорима Баната* у књ.: Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд—Приштина 1990, 189—198).

О продирању балканизма под утицајем румунског језика у српским говорима, претежно онима у румунском Банату (потврде потичу понајвише из говора Банатске Црне Горе и Рекаша, који не припадају шумадијско-војвођанском дијалекту), али и онима у Српској Црњи, Радојеву и Крушчици на југословенској страни границе.

6) Виктор Веску, *Румынское влияние на синтаксис сербского диалекта в Банате*. *Romanoslavica I*, Bucureşti 1958, 70—72.

Удвајање енклитика; губитак неких дистинкција у области падежа и предлога; измењено место клитика. Није речено из којих места потичу потврде.

7) Чонка, Чедомир, *О неким особеностима српскога говора у средњем и северном делу румунског Баната*. Нови живот III, Темишвар, 1959, св. 1. Нисмо имали прилике да се упознамо с овим радом.

8) М. Живковић, Б. Берић и В. Веску; *О српским и хрватским говорима у Банату*. Нови живот V, 1961, св. 2, 77—84 и VI, св. 1, 1962, 82—89.

Најважније особине „банатског говора“, говора клисурских села, свиничког говора, крашованског говора, говора села Рекаша, говора Банатске Црне Горе и (кајавског) говора села Кече. Овај извештај је сачињен на основу теренског рада: аутори су провели на терену укупно 25 дана. За „банатски говор“, наведено је, очигледно тачно, двадесетак особина (НЖ V/2, 79—81). Изненађује убрајање села Соколовац и Златица у близини Беле Цркве у овај говорни тип.

9) Emil Vrabie, *Stadiul actual și sarcinile cercetării graiurilor slave din Republica Populară Romîna*. *Romanoslavica VII*, 1963, 55—74.

Уопштено о стању проучавања и даљим задацима. О српскохрватским говорима на стр. 59.

10) Emil Vrabie, *Privire asupra localităților cu graiuri slave din Republica Populară Romîna*. *Romanoslavica VII*, Bucureşti 1963, 75—85.

Општи подаци о руским, српскохрватским, словачким, бугарским, чешким и пољским говорима у Румунији, о насељима где се они говоре и о начину како су њихови носиоци доспели у Румунију. О српскохрватским говорима на стр. 79—80.

11) Эмиль Врание, *Место славянских говоров на территории РНР в системе славянских языков и их значение для славянской диалектологии*. *Romanoslavica IX*, Bucureşti 1963, 195—217.

Летимично набрајање тих говора с нешто напомена о литератури. Српскохрватски говори на стр. 198—199.

12) Миле Томић, *Подела српских и хрватских говора у Банату према изговарању сугласника ч, ћ, ц, њ*. Нови живот, Темишвар, 1967, св. 1 83—86

Аутор је посетио сва насеља са српскохрватским говорима у Румунији. Према његовом налазу, од говора шумадијско-војвођанског дијалекта једино они у Великом Семиклушу и у Дињашу не разликују *ч* и *џ* од *ћ* и *ђ*.

13) Миле Томић, *Употреба акузатива и локатива у српским и хрватским говорима у Банату*. Књижевни живот, часопис Савеза књижевника Социјалистичке Републике Румуније год. 1, 1968, св. 1, 86—88.

За велику већину говора шумадијско-војвођанског дијалекта на терену Румуније аутор износи неочекиван податак да се у њима употребљава „скоро само локатив“, дакле и место акузатива. Међутим, у говорима у пределу северно и северозападно од Вршца мешају се, без икаквих правила, акузатив и локатив.

14) Mile Tomić, *Despre statutul vocalelor Ț și Ț în graiurile sîrbești și croate din țara noastră*. Studii și cercetări lingvistice XIX, 6, București 1968, 511—614.

Опет на основу ауторових теренских испитивања свих српскохрватских говора у Румунији. Он налази да већина тамошњих говора шумадијско-војвођанског дијалекта има *p*, али се понегде јавља и *Ț* (уз чешће или ређе *p*).

15) Victor Vescu, *Problemele studierii graiurilor sîrbești și croate din România*, Romanoslavica 17, 1970, 171—181.

Опште информације и преглед фонолошких система вокала и опструената. Библиографија.

16) Душан Дрљача, *Темишварски часопис „Нови живот“ о југословенским народностима у Румунији*. Зборник радова САНУ, Нова серија књ. I — Етнографски институт књ. 5, 1971, 133—137.

Помало о свакој од седам група. „Банађани“ на стр. 134. Цитира Чонку (в. горе бр. 7) у вези са јаким мађарским, немачким и румунским утицајем на српске говоре у средњем и северном Банату. На стр. 133—134 списак 64 насеља са становништвом српскохрватског језика.

17) Dr Mile Tomić, *О стању југославистике у СР Румунији*. Научни састанак слависта у Букове дане 1, 1971, 63—66.

Концизан извештај о учињеном и планираном, са додатим прегледом литературе.

18) Миле Томић, *Српски и хрватски говори у Румунији*. Развитак XII, бр. 4—5, Зајечар, јул—октобар 1972, 78—90.

Сажет преглед свих српскохрватских говора у румунском Банату. О новоштокавским говорима само један кратак пасус. И овде аутор издваја „мешовите говоре“ у пределу северно и северозападно од Вршца. Кратка смотра дотадашњих проучавања и списак литературе.

19) Mirco Jivcovići, *Srpski i hrvatski govori iz SR Rumunije. Nove tendencije i pojave*. Analele Universității București, Limbi și literaturi străine. II Slave, Anul XXVI, 1977, 5—13.

Класификација говора, подаци о дотадашњем проучавању и спискови румунских лексема које су продрле у српскохрватске говоре у Румунији, углавном у раздобљу после Другог светског рата.

20) Мирјана Чешљар, *Из лексике Иванде (румунски Банат)*. Прилози проучавању језика 19, 1983, 107—148.

На стр. 107 неколико фонетских, морфолошких и лексичких особина. Сам речник детаљан и врло користан, али без егземплификације. Одреднице акцентоване, скоро увек поуздано.

21) Миле Томић, *Антропонимија Срба и Хрвата у Румунији*. Онома-толошки прилози V, 1984, 243—312; VI. 1985, 121—183.

Драгоцена, додуше неакцентована, збирка имена, надимака и презимена из свих насеља у Румунији где се говори српскохрватски. У уводу (ОП V, 251—257) општи преглед и класификација говора. На стр. 254—255 „новоштокавски говор“, тј. говор шумадијско-војвођанског дијалекта, са списком насеља. Већина тих места, по нашим обавештењима, припада кикиндској говорној зони, али у оним јужнијим говор је тамишки. Аутор бележи и „мешовите говоре“ у селима Чаково, Дента, Дежан, Ђир, Гај, Овсеница, Парца, Рудна, Сенђураћ, Сока и Толвадија, који се „карактеришу присуством и староштокавских [= смедеревско-вршачких] и новоштокавских језичких особина“. Ови говори заслужују посебну пажњу. Треба разјаснити у којој су мери они стварно мешовити и да ли који од њих ипак припада сасвим одређено тамишком, односно вршачком говорном типу. На стр. 248—250 дата је опсежна библиографија.

22) Predrag Stepanović, *A Taxonomic Description of the Dialects of Serbs and Croats in Hungary*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

Аутор је на терену проучавао све штокавске говоре у Мађарској и поделио их у десет скупина. Једну од њих назвао је *The Serbian Dialect of Bánát and the Trans-Tisza Region* (стр. 104—116). Ту су обухваћени севернобанатски говори села Сириг, Сентиван и Деска код Сегедина и њима слични поморишки говори у Чанаду и Батањи. Ови се говори јасно везују за кикиндску говорну зону у југословенском Банату; аутор је ипак нашао у Чанаду и Батањи и понеку тамишку особину. Бележење је поуздано; једино се у вези с акцентима каткад јаве непрецизности.

23) Victor Vescu, *Grairurile sîrbești și croate din România*, у књ.: Nicolae Saramandu (уредник), *Dialectologica*, București 1989 (Universitatea din București, Societatea de Științe filologice din Republica Socialistă România), стр. 227—234.

Нисмо имали прилику да се упознамо с овим радом.

О РАДУ НА ОВОЈ КЊИЗИ

Основу за ову монографију дала је дијалектолошка грађа коју је Павле Ивић, још као студент Београдског универзитета, одн. затим асистент Института за српски језик САН, скупио крајем четрдесетих и почетком педесетих година у разним местима у Банату.

У фебруару 1948. године Павле Ивић, који је већ имао нешто теренског искуства стеченог у раду у селима јужно и југозападно од Београда, посетио је свог пријатеља из ранијих времена земљорадника Ђоку Томина у Српској Црњи и искористио ту прилику за бележење говора у том месту (16—22. фебруара) и суседном Радојеву (Кларији; 23—27. фебруара).

У лето 1948. академик Александар Белић, тада и директор Института за српски језик САН, организовао је систематско истраживање војвођанских говора. На терен су упућена двојица стипендиста поменутог института. У Бачку је пошао Иван Поповић, а у Банату је наставио да ради Павле Ивић. Он је посетио Српски Крстур 4—9. августа 1948, Ђалу 10. августа, Врањево (данас у саставу Новог Бечеја) 11. августа, Томашевац 22. септембра, Фаркаждињ 23. септембра до 2. октобра и Боку 4—7. октобра 1948. (изостављамо овде податке о местима на подручју смедеревско-вршачког дијалекта). Тада је настао привремени прекид теренског рада да би се написали дипломски радови — И. Поповића о бачким говорима и П. Ивића о банатским. П. Ивић је поред осталог средно сав прикупљени материјал по језичким проблемима и унео тако сређену грађу у посебне свеске. Крајем јуна 1948. одбрањена су оба дипломска рада. Ивићев рад под насловом *О говорима Баната* обухватио је, на 179 рукописних страна, осим разноврсних уводних информација, осврте на посебне дијалекатске ситуације у неким деловима Баната (југоисток, Радојево) и поглавља о преношењу акцената на проклитику и о стању квантитета иза акцента.

Из те прве фазе рада произашао је и чланак Павла Ивића *О говорима Баната*, објављен у Јужнословенском филологу XVIII, 1949—1950, на стр. 141—160. Међу најважније резултате изложене у том раду спада разликовање једног севернијег и једног јужнијег говорног типа на земљишту банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта. П. Ивић је касније, нпр. у *Дијалектологији српскохрватског језика*, објављеној у Новом Саду 1956, на стр. 77, увео називе „кикиндски“ за севернији тип и „тамишки“ за јужнији. Ти ће се називи употребљавати и у овој монографији.

У пролеће 1950. теренски рад је настављен једнодневним групним екскурзијама млађих лингвиста у поједина села у Банату, Бачкој и Срему. Те је експедиције организовала и технички остварила САН, која је и иначе финансирала сав теренски рад. У Банату су тако посећени Сефкерин 11. марта 1950, Чента 4. априла и Иланца 14. априла (а такође и Долово и Баваниште), у Бачкој Бегеч и у Срему Стари Бановци и Чалма. Осим И. Поповића и П. Ивића, који су учествовали у свим тим екскурзијама, у по једној, две или три од њих узели су учешћа и Берислав Николић, Милка Ивић, Ирена Грицкат, Олга Банковић и Љубомир Михаиловић.

У лето 1950. Берислав Николић је укључен у тим одговорних за по један део Војводине и примио се проучавања говора Срема. Било је планирано да сва три истраживача докторирају на монографијама о говорима „свог“ дела Војводине.⁵⁴ П. Ивић је поново посетио Српску Црњу 2—4. јуна 1950. и Радојево 17—18. јуна. Осим тога он је радио у Итебеју 4—16. јуна, 22—26. јуна и 27—29. јуна, у Житишту 20. јуна и Међи 26—27. јуна. У јесен исте године био је у Милошеву 17. октобра, у Новом Кнежевцу 18. и 19. октобра, у Санаду 19. и 20. октобра, у Кикинди 23. октобра, у Мокрину 24. октобра, у Куману 25. и 26. октобра и Меленцима 26. и 27. октобра.

⁵⁴ Из те активности произашли су, поред осталих написа, чланци П. Ивића *О говорима Баната*, ЈФ XVIII, 1949—1950, стр. 141—156 и Б. Николића *О говору Срема*, ЈФ XX, 1953—1954, 273—274 као и монографије (дисертације) Б. Николића *Сремски говор*, СДЗб XIV, 1964, 201—413 и И. Поповића *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*, Посебна издања САНУ CDXXV, Београд 1968, 248 стр.

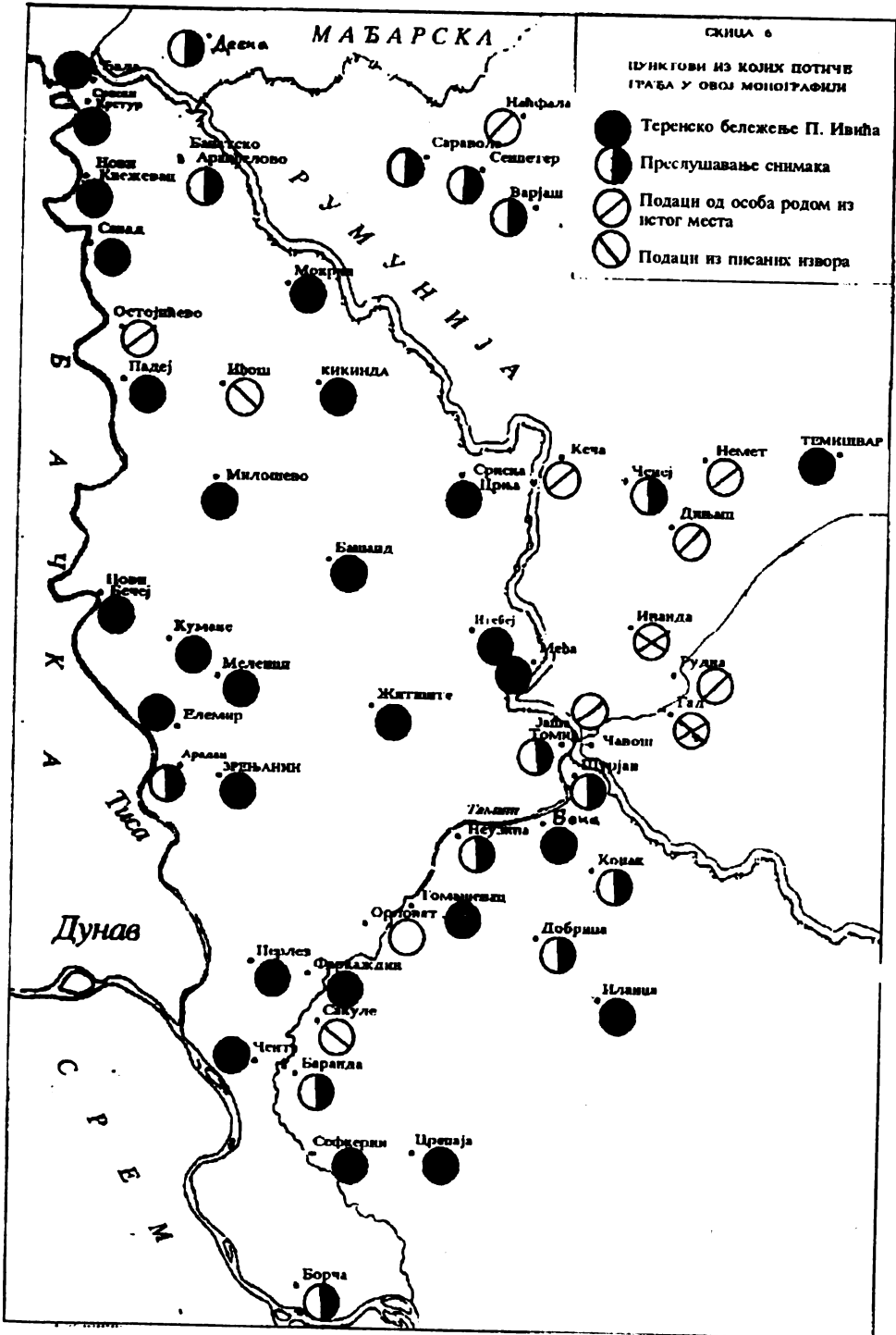
Почетком пролећа 1951, он је обишао Перлез 12—13. марта, Елемир 14. марта, Зрењанин 15—16. марта, Црепају 16—17. марта и Алибунар 23. априла. Тако је створена обимна збирка материјала, која је обухватала 15 (не увек до краја испуњених) свезака формата А4 од по 200 страна и коју је требало обрадити у дисертацији.

Информатори од којих је потицао материјал по правилу су припадали кругу пољопривредника, по могућности што мање изложених утицају књижевног језика, што значи мање школованих и мање начитаних (у Војводини је већ тада било тешко наћи неписмене). Кад год је то било могуће, П. Ивић је тражио појединце који живо причају и уз то имају добру артикулацију. Материјал је прикупљао најчешће у слободним разговорима о темама које су се првенствено тичале живота у време њихове младости (народни обичаји, пољопривредни рад, забаве младог света итд.). Ипак, ако се нека важнија гласовна или морфолошка појединост није спонтано појавила у неком месту у оваквим разговорима, Ивић је прибегавао импровизованом упитнику, увек постављајући питања тако да не помене тражену реч, тј. да не сугерира одговор (тако на пример, није питао „како зовете секиру?“, већ „како зовете оно чиме цепате дрва?“, уз одговарајући гест). Било је у плану да се та грађа допуни из још понеких места у Банату, а по потреби и у већ посећеним местима, уколико се покаже да из некога из њих недостају подаци о појединим важнијим проблемима. Наглашавамо да је сав материјал записиван руком (магнетофона тада није било) и да је записивач бележио и везане текстове кад би наишао на доброг информатора вољног да казује у перо.

На својим путовањима П. Ивић је имао прилику да сретне, најчешће у пограничним селима, и жене родом из места на другој страни границе, а удате у тим селима. Већина тих жена удала се још пре Првог светског рата, у време док није било границе која је касније ометала комуникацију. Грађа добивена од тих информаторки, махом на заобилазно постављена питања, сасвим је ограниченог опсега и у овој монографији је употребљена веома обазриво, будући да је дугогодишњи живот у новој средини увелико изменио њихов говор. Ипак се, пажљивом анализом података тако добијених, по правилу могла успоставити слика основних одлика говора њихових родних места, нарочито онда кад су њихова обавештења, или сам њихов говор, показивали разлику према говору места у која су се оне удале. Често је било корисно упоредити информације које су потицале од двеју особа родом из истог села, нарочито ако су оне биле удате у разним местима у југословенском Банату. Било је и случајева да жене рођене у разним селима у данашњој Румунији, а удате у исто место на овој страни границе, дају податке који указују на разлику између њихових родних говора. По правилу су ти подаци били у складу са географским положајем њихових завичаја. Из целог тог материјала произашао је закључак да се изоглосе природно продужују преко границе, тј. да карактеристике оностраних говора углавном одговарају особинама најближих говора на овој страни. Прецизираћемо да се овде ради о следећим местима у Румунији: Чавош, Гад, Рудна, — Иванда, Дињаш, — Кеча, Ченеј, Немет, — Семпетер, Наћфала, и о селу Дески код Сегедина у Мађарској. Осим тога П. Ивић је у Падеју срео човека из оближњег Потиског Св. Николе (данас Остојићево), који се ту затекао у некој посети. Показало се да се говор тог села не издваја из дијалекатског пејзажа околине.

Међутим, иако је посао био тако далеко одмакао, П. Ивић је 1951. прекинуо рад на дисертацији о банатским говорима. Пошто га је књига Миленка Филиповића *Галипољски Срби* била заинтересовала за језичке особине те необичне етничке групе, он је још у лето 1950. проучавао њен говор у Печчеву и наставио је рад у лето 1951. Привучен егзотичним особинама тога говора, а нарочито његовим чувањем незамењеног јата, он је решио да промени тему докторске дисертације. Александар Белић је то прихватио и у јануару 1954. теза о говору Галипољских Срба била је одбрањена, с тим да ће се рад на монографији о банатским говорима наставити чим се П. Ивић врати из Лајдена у Холандији, где је 1953—54. држао лекторски курс српскохрватског језика на универзитету. Међутим, у јесен 1954. он је изабран за доцента на новооснованом Филозофском факултету у Новом Саду. Наметнуле су се нове обавезе. Године 1956. изашао је Ивићев уџбеник дијалектологије, а 1958. проширено и прерађено немачко издање те књиге. У оба та издања није било одељка о чакавском и кајкавског наречју и он је кренуо на нове терене, да тамо попуни крупне празнине које су постојале у научним знањима о тим наречјима. Школску годину 1960—61. провео је у Њујорку као професор—гост на Колумбија универзитету. Тада почиње и његово бављење инструменталним проучавањем српскохрватских акцената у коауторству са И. Лехисте. Следила су нова путовања и нови ангажмани. Банатски материјал, чија је обрада захтевала више година рада, остајао је да чека. Додуше, он се у више наврата и проширивао. 22. септембра 1955. Ивић је још једном посетио Ченту, овога пута заједно са пољским славистом академиком Витолдом Дорошевским. У јуну 1956. Ивић је, на дијалектолошкој екскурзији коју је организовао румунски академик Емил Петровић, имао прилику да се задржи сат-два у темишварском кварту Мехали, где су од давнина Срби живели у сразмерно јакој скупини. Током шездесетих година П. Ивић је за потребе Дијалектолошког атласа српскохрватског језика попунио упитник тог атласа у Фаркашдину и Меленцима и део упитника у Банатском Новом Селу, а 13. марта, 25. марта и 28. марта 1972, као и 25. и 26. марта 1973. радио је у Башанду попуњавајући упитник Општесловенског лингвистичког атласа.

Време је пролазило, а П. Ивић је имао све више обавеза, поред осталог и на припремању неколико књига које је sukcesивно објавио коауторски са другим истраживачима, и које су управо због тога имале приоритет у његовим радним плановима. Све је већа била опасност да ће обимни банатски материјал остати необрађен и необјављен. Истовремено је вредност тога материјала расла, будући да је он забележен у доба пре увођења телевизије у Југославији и пре почетка урбанизације војвођанског села и одговарајућих промена у менталитету и говору сеоског света. Имајући све то у виду, новосадски Институт за јужнословенске језике, на иницијативу професора др Драгољуба Петровића, понудио је помоћ око ексерпције грађе из свезака и њеног сређивања. П. Ивић је прихватио понуду и у радни план Института уведен је 1979. године пројекат „Српскохрватски народни говори“. Задаци око ексерпције били су додељени асистенту Жарку Бошњаковићу, а ускоро затим и асистенту Гордани Драгин. Они су, по инструкцијама П. Ивића, ексерпирани податке из његових теренских свезака, а затим су га класификовали. Као образац

послужно је начин на који је он у своје време био класификовао грађу из првих посећених места, припремајући свој дипломски рад.

Да би се посао што брже привео крају, одустало се од идеје о допунским истраживањима. Ипак, преслушан је и ексцерпиран низ касетофонских трака које су чланови Института за јужнословенске језике снимили у Банату око 1980. године, углавном припремајући своје радове о лексички појединих заната и области живота у Војводини. У погледу обима и квалитета грађе било је крупних разлика међу тим снимцима. Преслушавање и транскрипција тог материјала били су задатак П. Ивића, с којим су у низу случајева заједно радили Жарко Бошњакковић, односно Гордана Драгин. Тако су сада у нашем материјалу заступљени и додатни локалитети: Борча, Баранда, Добрица, Конак, Неузина, Орловат, Јаша Томић, Шурјан, Арадац, Банатско Аранђелово и Деска. Подаци из тих места учинили су гушћом мрежу потврда за понеку од важнијих дијалекатских појава. Понекад се указала и могућност да се прецизније одреде неке изгласе. Осим тога, добивена је и мања количина допунског материјала из раније обухваћених пунктова: Црепајс, Сефкерина, Боке, Житишта, Итебеја, Зрењанина, Српске Црње, Новог Бечеја, Башаида, Кикинде и Вале. Ти су подаци углавном потврдили налазе П. Ивића из доба око 1950. У пролеће 1993. П. Ивић је добио прилику да преслуша снимке говора Ченеја и Сенпетера у румунском Банату. Казивање старијих жена из тих места снимиле су Биљана Марић (Чј) и Маја Рајков (Сп) као своје семинарске радове из дијалектологије на Одску за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду. Ивић је преслушао и траку са говором једне жене рођене у Варјашу, а удате у Сенпетеру, али је у овај рад одатле укључено само неколико примера за које смо, на основу склопа свих околности, закључили да несумњиво припадају варјашком говору. П. Ивић је такође преслушао снимке казивања двеју старијих жена које већ пола столећа живе у Темишвару, а од којих је једна рођена у Сенпетеру, а друга у Рудни, а затим провела део детињства и рану младост у Гаду. Ту грађу нисмо употребили у овом раду, али је она изванредно поучна са социolingвистичког гледишта. И после толико времена проведеног у истом граду, говори тих двеју жена остали су знатно различити. Обе оне сачувале су, с невеликим изменама, говоре својих завичаја.

Ж. Бошњакковић и Г. Драгин ексцерпирани су две књиге писане говорима села из којих иначе нисмо имали материјала: *Иђошка хроника* Јована Ђурђулова, Кикинда 1951 (текст је писао сељак из Иђоша око 1949. године) и *Село Сакуле а у Банату* Зорана Петровића, Нови Сад 1986. П. Ивић је ексцерпирао три књижице песама које је на свом родном мокринском говору испевао др Радован Вртипрашки (в. скраћенице наслова).

Скица 6 приказује географски распоред насеља из којих потиче грађа за ову монографију.

Ексцерпција и сређивање материјала нису ишли жељеном брзином због многобројних других обавеза Г. Драгин и Ж. Бошњакковића. Ипак, године 1989. та је фаза била углавном завршена и почео је рад на анализи података и писању концепта и редиговању текста ове монографије. Те је послове обавио П. Ивић, а коначну техничку форму текста дали су Ж. Бошњакковић и Г. Драгин.

Скице (географске карте) у овој књизи рађене су по нацрту П. Ивића. Скицу 1 израдио је г. Милан Ракочевевић, скицу 5 мр Милорад Јанковић, а

основу за највећи део осталих скица г. Игор Кронаветер. Аутори ове књиге им и овом приликом срдечно захваљују на труду. Податке о географском распореду језичких појава уносио је у скице мр Ж. Бошњакowiћ.

Одређујући обухват овог рада, одлучили смо се да у њему обрадимо само типичне банатске говоре шумадијско-војвођанског дијалекта. Будући да је грађа ионако огромна, морали смо оставити за неке касније прилике говоре Алибунара и Банатског Новог Села, с елементима прелазности према смедеревско-вршачком говорном типу, као и веома особени говор Радојева, поникао у дубини румунског дела Баната.⁵⁵ Уношење података о особено-стима тих говора знатно би проширило обим ове монографије и нарушило би равнотежу опште слике.

О ЈЕЗИЧКОЈ СИТУАЦИЈИ У БАНАТУ ДАНАС

Социолингвистичка проучавања не спадају у оквир наше теме. Она заслужују да им се освете посебни, систематски напори уз примену одговарајућих метода. Овде ћемо се ограничити на два-три општина услутна запажња, чије би проверавање и евентуална разрада спадали у задатке будућих истраживања.

Током последњих 45 година, откако је почео теренски рад П. Ивића у Банату, књижевни језик је учинио крупан корак унапред. Мање-више неизмењен традиционални дијалекат био је тада главни инструмент општења у сеоским срединама, а сада је све теже наћи „доброг информатора“, дакле појединца у чијем говору има само мало наноса из књижевног језика. Почине се ширити круг људи који тим језиком добро владају, додуше с „регионалном бојом“. Задржавају се, наиме, чак и у граду оне тешко ухватљиве, у писму необележене дијалекатске особине као што су нијансе у реализацији акцената, распоред сачуваних и скраћених послееакцентских дужина, боја вокала и детаљи у изговору неких консонаната. Посебно истичемо да у банатским градовима није дошло до формирања градских дијалеката као што су они у Дубровнику или Загребу, па и Брању или Пироту, који утичу на боље чување сеоских говора у околини.

Док је пре неколико деценија у банатским градовима било читавих улица и чак квартава са претежно руралним обележјима, сада је и само банатско село у социјалном, па и језичком погледу у знатној мери урбанизовано.

Војводина важи за вишејезичку средину и у том смислу што има много појединаца који говоре најмање два језика. Међутим, сада је међу Србима двојезичност или вишејезичност далеко ређа него нпр. почетком овог века, када је, првенствено међу школованим људима, добро знање немачког и/или мађарског језика било нормална појава. После многих деценија живота у средини са школством и администрацијом на српском језику, људи имају далеко мање прилике и све мање потребе да савладају

⁵⁵ На говор Радојева осврнуо се сасвим укратко П. Ивић у чланцима *О говору Баната*, ЈФ XVIII, 1949—1950, стр. 145, *Једна доскора непозната група шкољских говора: говори с незамењеним јатом*, ГФФНС I, 1956, стр. 156—157, и *Les balkanisms naissants dans les parlers serbes du Banat*, Cercetări de lingvistică III, 1958, Supliment: Mélanges offerts à Emil Petrovici, стр. 229, 230, 233, 234.

друге језике осим свог матерњег и оних који се уче у школи као страни језици. Овим су погођени статус и употребна вредност, па и сам инвентар туђица у српској војвођанској средини. Наравно, у инојезичним мањинским амбијентима стање је сасвим друкчије. Велики део припадника тих етничких заједница више-мање добро влада српским језиком, разуме се поред свог матерњег.

Неколико техничких напомена о овом раду

1) Термин „банатски говори“ употребљаваће се као скраћеница место „банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта“.

2) Дијакритичке ознаке које прецизирају изговорне нијансе појединих вокала и консонаната употребљаваће се редовно у одељцима текста где се обрађују одговарајуће гласовне појаве. Иначе ће се те ознаке изостављати ради лакшег штампања и боље читљивости књиге. Тако се може десити да исти пример једном буде написан са *ѐ*, а други пут са обичним *e*, или са *ш'* и са *ш* итд.

3) У ређим случајевима упростили смо из техничких разлога транскрипцију у цитатима, увек на такав начин да се не оштети информативна вредност податка.

4) Кад о некој појави располажемо подацима о говорима са друге стране државне границе добивеним од жена удатих у југословенском Банату, које су ту живе ле деценијама, што смањује изворну вредност податка, уз имена њихових завичајних села биће стављена звездица, нпр. *Дињаш. Исти знак стављаће се уз скраћеницу В (дакле *В), за Варјаш, село о чијем говору смо црпили обавештења искључиво са снимка причања једне жене тамо рођене, а удате у Сенпетер.

5) Кад је то потребно, допуњаваћемо своју грађу оним што нуде Петровичева књига у вези с говором Гада, студија Предрага Степановића о штокавским говорима у Мађарској, речнички прилози Иванке Рајков из Мокрина и Мирјане Чешљар из Иванде и сличан материјал расут по другим публикацијама. Наравно, кад је реч о веома раширеним и добро познатим појавама, читаоце ћемо поштедети излишних осврта. Сразмерно ређе ћемо цитирати врло садржајни извештај Бранка Милетића о севернобанатском говору и збирку текстова Невенке Секулић, управо зато што су ту подаци о банатским говорима концентрисани у већој количини, тако да се не могу сматрати затуреним, док би с друге стране њихова детаљнија ексцерпција оптеретила књигу.

6) Настојаћемо да обавештења о распрострањености појединих појава у другим дијалектима сведемо на неопходну меру. Циљ ове монографије није да утврди ареале свих феномена који се у њој помињу. Истичемо, међутим, да су многи такви ареали утврђени у студији Слободана Реметића о централношумадијским говорима.

7) Догађало се да се у нашој грађи нађе по више једнаких примера из истог места. Из практичних разлога, првенствено зато да бисмо упростили посао око обимног материјала који смо обрађивали, а и да бисмо растеретили текст ове књиге, ми смо наглашавали којим бројем примера располажемо само онда кад је било посебних разлога за то. Иначе је просто навођен

пример, као да је само један. То значи да су наше збирке потврда за поједине појаве често богатије него што би могло изгледати на основу броја наведених примера. Напомињемо и то да смо у многим случајевима, избегавајући преопширност, редуцирали егземплификацију за обичне, обилато документоване феномене.

8) Најзад, потребно је нагласити да је ова монографија оставила нетакнуте читаве области језичке структуре: вокабулар, супституцију гласова у позајмљеницама, ономастику, творбу речи, морфолошке и лексичке појединости акцентуације. У збиркама теренске грађе којима располажемо налази се и доста података о тим језичким доменима. Међутим, како се њима обично посвећују посебне студије, они овде нису обухваћени, утолико пре што је ова монографија и без тога релативно врло обимна.

СКРАЋЕНИЦЕ

Скраћенице цитиране литературе

Алексић и Вукомановић,
Ал. — Брус	Радомир Алексић и Славко Вукомановић, <i>Основне особине александровачког и бруског говора</i> . — <i>Анали Филолошког факултета</i> , Београд, 1966, књ. 6, 291—319.
Арсовић, Блаце	Југослава Арсовић, <i>Главне фонетске особине говора Блаци и околне</i> . — ППЈ (Прилози проучавању језика), Нови Сад, 1979, књ. 9, 55—77 + карта.
Барјактаревић,
Новопаз.—сјен.	Данило Барјактаревић, <i>Новопазарско-сјенички говори</i> . — СДЗб XVI, 1966, I—XIV + 1—177.
Белић, ДИЈС	Александар Белић, <i>Дијалекти источне и јужне Србије</i> . — СДЗб I, 1905, I—CXII + 1—715 (са два картама).
Белић, Заметки	Александар Белић, <i>Заметки по чакавским говорам</i> . — <i>Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук</i> , том XIV, књ. 2, С. Петербург 1909, 181—266 (посебно, стр. 1—86).
Н. Богдановић, Алекс.	Недељко Богдановић, <i>Говор Алексиначког Поморавља</i> . СДЗб XXXIII, 1987, 7—302.
R. Bošković i M. Maćecki,
Przegląd	<i>Przegląd dialektów starej Czarnogóry (z uwzględnieniem gwar sąsiednich)</i> . <i>Bulletin international de l'Académie polonaise des sciences et des lettres</i> . Cracovie, 1932, № 1—3.
Ж. Бошњаковић,
Дијал. текст.	Жарко Бошњаковић, <i>Дијалекатски текстови из Срема и Баната</i> . — ППЈ 21, 1985, 151—164.
Ж. Бошњаковић, Пастир.	Жарко Бошњаковић, <i>Пастирска терминологија Срема</i> . — Нови Сад, 1985, 174 стр.
Victor Vescu, BCG	Victor Vescu, <i>Govor Banatske Crne Gore</i> . — ЗбФЛ XIX/1, 1976.
Вук, Рјечник ¹	<i>Српски рјечник истокован њемачким и латинским рјечима</i> . Сакупио га и на свијет издао Вук Стефановић. — У Бечу, 1818.
Вук, Рјечник ²	<i>Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем рјечима</i> . Сакупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. — У Бечу (у штампарији јерменског манастира), 1852.

- Вуковић—Бошњакловић—Недељков, Колар.
Г. Вуковић, Терм. куће
Ј. Вуковић, П.—Др.
Ј. Вуковић, Акц. П.—Др.
Ј. Горић, NVj XVII, XX
Г. Драгин, Ратар.
Г. Елзовић, Кос. I, II
Ердељ., СуБ
Живковић—Берић—Веску, НЖ V, НЖ VI
А. Ивић, Историја
П. Ивић, Банат
П. Ивић, Бногр.
П. Ивић, Галип.
P. Ivić, Die skr. Dialekte
П. Ивић, Извештај 1959.
П. Ивић, Испитивање
П. Ивић, О неким проблемима
P. Ivić i I. Lehiste, Prilozi I, II, III, IV
П. Ивић, Херски
S. Ivšić, Pos. Rad 196 i Rad 197
S. Ivšić, Šapt.
- Г. Вуковић, Ж. Бошњакловић и Љ. Недељков, *Војевођанска коларска терминологија*. — Н. Сад, 1984.
Гордана Вуковић, *Терминологија куће и покућства у Војводини*. — Н. Сад, 1988.
Јован Л. Вуковић, *Говор Пие и Дробњака*. — ЈФ XVII, 1938—39, 1—113.
Јован Л. Вуковић, *Акцента говора Пие и Дробњака*. — СДЗб X, 1940, 185—417.
Јосип Гојић (Низ акцентолошких чланака). — *Nastavni vjesnik XVI—XX, Zagreb, 1907—1912*.
Гордана Драгин, *Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке*. — СДЗб XXXVII, 1991, 621—708.
Глиша Елзовић, *Речник косовско-метохиноског дијалекта*. Св. I, СДЗб IV, 1932, XXIII + 477 (с картом). Св. II, СДЗб VI, 1935, 1—587.
Јован Ердељановић, *Срби у Банату*. — Н. Сад, 1986.
М. Живковић, Б. Берић и В. Веску, *О српским и хрватским говорима у Банату*. — Нови живот V, Темишвар 1961, св. 2, 77—84 и VI, св. 1, 1962, 82—89.
Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини, од најстаријих времена до оснивања Потиско-поморњичке границе 1703*. Н. Сад, 1929.
Павле Ивић, *О говорима Баната*. — ЈФ XVIII, 1949—1950, 141—156.
П. Ивић, *Белешке о биографичком говору*. — СДЗб XXIV, 1978, 125—176.
П. Ивић, *О говору галипских Срба*. — СДЗб XII, 1957, стр. XXI + 520.
P. Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung. Erster Band. Allgemeines und die stokavische Dialektgruppe*. 's Gravenhage, Mouton 1958.
П. Ивић, *Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959*. — ГФФНС књ. IV, 1959, 397—400.
П. Ивић, *Испитивање говора села Глоговца код Светозарева*. — Гласник САН IV/2 за 1951.
Павле Ивић, *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*. — ЈФ XXI, 1955—56, 97—129.
Павле Ивић и Илсе Лехисте, *Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom (književnom) jeziku*. — I, ЗФФЛ VI, 1963, 31—71; II, ЗФФЛ VII, 1965, 75—117; III, ЗФФЛ X, 1967, 55—93; IV, ЗФФЛ XII, 1969, 115—165.
Павле Ивић, *Место банатског херског говора међу српским дијалектима*. — Зборник „Банатске Хере“, Нови Сад, 1958, 326—353.
Stjepan Ivšić, *Današnji posavski govor*. Rad JAZU, 196, 1913, 124—254; Rad JAZU, 197, 1913, 9—138 + карта.
Stjepan Ivšić, *Šaptinovačko narječje*. — Rad JAZU, 168, 1907, 113—162.

- Д. Јовић, Трст. Душан Јовић, *Трстенички говор*. — СДЗБ XVII, 1968, стр. XVI + 238 + карта.
- Кашић, Грђевац. Јован Кашић, *О јекавском говору Великог Грђеваца, села југоисточно од Бјеловара*. — ЗБОЛ VI, 1963, 149—157.
- Maretić, Gramatika. Prof. dr T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*². — Zagreb 1931, стр. 631.
- Miklosich, Lexicon. F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latium*. — Vindobonae 1862—1865.
- Milas, Mostar. Матеј Милас, *Današnji mostarski dijalekat* — Rad JAZU, 153, 1903, 47—97.
- Milas, Trpanj. Матеј Милас, *Današnji trpanjski dijalekat* — Rad JAZU, 103, 1891.
- Millecker, Délmagyarország. Millecker Felix, *Délmagyarország középkori földrajza*. Temesvár 1915.
- Милетић, Кик. Бранко Милетић, *Извештај [о испитивању говора Кикинде и околине]*. — ГЗС св. VII, 1940, 17—36.
- Милетић, Црмница. Бранко Милетић, *Црмнички говор*. — СДЗБ IX, 1940, 209—663 (с картом).
- В. Михајловић, Грађа. Велимир Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду I, II*, Нови Сад 1972.
- Михајловић и Вуковић, Лекс. рибарства. Велимир Михајловић и Гордана Вуковић, *Српскохрватска лексика рибарства*. — Нови Сад, 1977.
- Московљевић, Поц. Милош С. Московљевић, *Акцентски систем поцерског говора*. — Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 1, Београд, 1928, стр. VIII + 110.
- Љ. Недељков, Каћа. Љиљана Недељков, *Прозодijske особине говора села Каћа*. — СДЗБ XXX, 1984, 267—356.
- Б. Николић, Кол. Берислав М. Николић, *Колубарски говор*. — СДЗБ, 1969, књ. XVIII, 1—71.
- Б. Николић, Мачва. Берислав М. Николић, *Мачвански говор*. — СДЗБ 1966, књ. XVI, 179—313 + карта.
- Б. Николић, Срем. Берислав М. Николић, *Сремски говор*. — СДЗБ, 1964, књ. XIV, 201—412 + карта.
- Б. Николић, Тршић. Берислав М. Николић, *Тршићки говор*. — СДЗБ, 1968, књ. XVII, 367—473.
- Б. Николић, Основи. Берислав М. Николић, *Основи млађе новоистокавске акцентуације*. — Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 1, Београд, 1970, 7—122.
- М. Николић, Гороб. Мирослав Николић, *Говор села Горобиња (код Ужичке Пожеге)*. — СДЗБ 1972, књ. XIX, 616—746.
- Новаковић, Српски поменици. Стојан Новаковић, *Српски поменици XV—XVIII века*. — Гласник Српског научног друштва XLII, 1875, 1—152.
- М. Павловић, Срет. Миливој Павловић, *Говор Сретечке Жупе* — СДЗБ, 1939, књ. VIII, стр. 1—352 + карта.
- Р. Павловић, Рача. Радослав М. Павловић, *Облици деklinације и конјугације у говору подручја Раче Крагујевачке (с посебним освртом на акценат)*. — СДЗБ, 1982, књ. XXVIII, 7—61.

- М. Пејић и Г. Ваћлија, Реџ. Буњ. *Rečnik bačkih Bunjevaca.* — N. Sad — Subotica 1990.
- Е. Петровић, Караш. Emil Petrovici, *Graiuł Carașovenilor.* — Biblioteca Dacoromaniei 3, București 1935, XII + 270.
- Пецо и Милановић, Рес. Асим Пецо и Бранислав Милановић, *Ресавски говор.* — СДЗб XVII, 1968, 241—366 + карта.
- Пешикан, Староцрног. Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и леџански говори.* — СДЗб XV, 1965, стр. VIII + 294 + карта.
- Пижурница, Колашин. Мато Пижурица, *Говор околине Колашина.* — Титоград (ЦАНУ, Посебна издања, књ. 12. Одјељење умјетности, књ. 2), 1981, стр. 251 + карта.
- Д. Поповић, СуБ Д. Ј. Поповић, *Срби у Банату.* — Посебна издања САН ССXXXII, Београд 1955.
- И. Поповић, Geschichte Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache.* — Wiesbaden 1960.
- И. Поповић, Госп. Иван Поповић, *Говор Госпођинаца у светлости баčkih говора као целине.* — Посебна издања САНУ књ. CDXXXV. Одељење литературе и језика, књ. 21, 1968, стр. 248.
- И. Рајков, Мокрина. Иванка Рајков, *Прилог за дијалектолошки речник говора Мокрина.* — ППЈ 7, 1971, 187—192.
- С. Реметић, Незаменењо јат Слободан Реметић, *О незаменењом јату и квазизима у говорима северозападне Србије.* — СДЗб XXVII, 1981, 7—105 са картом.
- С. Реметић, Шум. Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије.* — СДЗб XXXI, 1985, 1—555 (са 28 карата).
- Реџетар, Betonung Milan Rečetar, *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten.* — Wien (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission. Linguistische Abteilung I), 1900, 4°, 222 ступца.
- Реџетар, Štok. Milan Rečetar, *Der štokavsche Dialekt.* — Wien (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission, Linguistische Abteilung VIII), 1907, 4°, 320 стубаца са две карте.
- РЈАЗУ I—XXIII *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Na svijet izdaje JAZU. — Zagreb, 1880—1976, књ. I—XXIII.
- РМС I—VI *Речник српскохрватскога књижевног језика. Матрица српска. Нови Сад 1967—1976.*
- Речник САНУ (РСАНУ) 1—14 *Речник српскохрватског књижевног и народног језика.* — Српска академија наука и уметности — Институт за српскохрватски језик, Београд 1959—1989, књ. 1—14.
- Г. Ружичић, Пљевља Гојко Ружичић, *Акцентски систем пљевљског говора.* — СДЗб III, 1927, 113—176.
- Н. Секулић, Текстови Невенка Секулић, *Збирка дијалекатских текстова из Војводине.* — СДЗб XXVII, 1981 107—305 + карта.
- Р. Симић, Левач Радоје Симић, *Левачки говор.* — СДЗб XIX, 1972, 1—618 + карта.
- Р. Skok, ERHSJ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* — Zagreb 1971—1974, књ. I—IV.
- Станић, Уск. акц. Милија Станић, *Ускочки акценат.* — СДЗб XXVIII, 1982, 63—191.

- М. Станојевић, Тимок
Маринко Станојевић, *Северно-тимочки дијалекат*. — СДЗБ II, 1911, 360—463.
- М. Стевановић, Ђаков.
Михаило Стевановић, *Ђаковички говор*. — СДЗБ XI, 1950, IV + 1—152.
- Стевановић, Пип. акц.
Михаило Стевановић, *Систем акцентуације у пилперском говору*. — СДЗБ X, 1940. 69—184.
- М. Стевановић, Савремени
Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. Граматички системи и књижевнојезичка норма*. — Београд 1975, књ. I, стр. X+653.
- Стевовић, Гружа
Игрутин Стевовић, *Шумадијски говор у Гружци с особитим освртом на акценте*. — СДЗБ XVIII, 1969, 401—635 + карта.
- P. Stepanović, Hung.
Predrag Stepanović, *A Taxonomic Description of the Dialects of Serbs and Croats in Hungary*. — Budapest, Akadémiai kiadó, 1986.
- H. Striedter-Temps, Dt. Lehnw.
Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*. — Berlin 1958.
- М. Тешин, Љешт.
Милосав Тешин, *Говор Љештанског*. — СДЗБ XXII, 1977, 159—328 (са картом).
- В. Томановић, Лепетане
В. Томановић, *Акцент у говору села Лепетана (Бока Которска)*. — ЈФ XIV, 1935, 59—143.
- М. Томић, Радим.
Миле Томић, *Говор Радимаца*. — СДЗБ XXXIII, 1987, 303—474.
- М. Томић, Свиница
Миле Томић, *Говор Свиничана*. — СДЗБ XXX, 1984, 7—265.
- О. Н. Трубачев, ЭССЯ
Этимологический словарь славянских языков. Пра-славянский лексический фонд. 1—19, Москва 1974—1993.
- Ђупић, Бјелоп.
Драго Ђупић, *Говор Бјелопавлића*. — СДЗБ XXIII, 1977, стр. IX + 226 (са картом).
- R. Flora, Dijal. profil
Radu Flora, *Dijalektološki profil rumunskih banatskih govora vrsackog područja*. — Novi Sad 1962.
- Finka i Šojat, Vink.
B. Finka i A. Šojat, *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca*. — Radovi Centra za znanstveni rad — Vinkovci. Poseban otisak. Zagreb 1975, 5—131.
- Hadrovics, Ung. Elem.
László Hadrovics, *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Budapest 1985.
- М. Hraste i P. Šimunović
М. Hraste, P. Šimunović i R. Olesch, *Čakavisch-deutsches Lexikon*, I—III, Köln und Wien 1979, 1981, 1983.
- Csánki I, II
Csánki Dezső, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. I Budapest 1890, II Budapest 1894.
- Чешљар, Иванда
Мирјана Чешљар, *Из лексике Иванде (румунски Банат)*. — ППЈ 19, 1983, 107—148.
- Šimundić, Imot.
Mate Šimundić, *Govor Imotske krajine i Bekije*. — Djela ANU-BiH XI.1. Odjeljenje društvenih nauka, 26, Sarajevo 1971, стр. 219 + карта.
- Schneeweis, Die d. Lehnw.
Edmund Schneeweis, *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht*. — Berlin, 1960.

Скраћенице истраживаних пунктова

А	Арадац
БА	Банатско Аранђелово
Бд	Баранда
Бк	Бока
Бч	Борча
Бш	Башанд
Дб	Добрица
Дс	Деска
Ђ	Ђала
Е	Елемир
Ж	Житиште
З	Зрењанин
Иђ	Иђош
Ил	Иланда
Ит	Итебеј
ЈТ	Јаша Томјић
Ки	Кикинда
Км	Кумане
Ко	Конак
Мђ	Међа
Ме	Меленци
Ми	Милошево
Мо	Мокрин
Мо 1	Радован В. Вртипрашки, <i>Од лудаје фенер</i> . — Нови Сад, 1985.
Мо 2	Р. В. Вртипрашки, <i>Клопаи шешир</i> . — Кикинда, 1987.
Мо 3	Р. В. Вртипрашки, <i>Грабљевина</i> . — Нови Сад, 1987.
НБ	Нови Бечеј
Нз	Неузина
НК	Нови Кнежевац
О	Орловат
Пд	Падеј
Пе	Перлез
Пч	Панчево
Са	Сакуле
СК	Српски Крстур
Сн	Санад
Сп	Сенпетер
Сф	Сефкерин
СЦ	Српска Црња
Т	Томашевац
Ф	Фаркајдин
Цп	Црепаја
Ч	Чента
Чј	Ченеј
Ш	Шурјан

ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ АКЦЕНТУАЦИЈЕ

1. Из области акцентуације у овом раду ће се размотрити само појаве од принципског, структуралног значаја. Преглед појединачних чињеница о акцентима у морфологији и лексици остаје за другу прилику.

ОСОБЕНОСТИ ИЗГОВОРА АКЦЕНАТА

2. Акцентуација банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта у начелу је новоштокавска. Тачније, у већем делу тамишке зоне она је претежно новоштокавска (о томе у т. 3), а у кикиндској зони и мањем делу тамишке потпуно се уклапа у слику стања нормалног на новоштокавском подручју. То значи да се разликују четири штокавска акцента и да је преносење акцента извршено у кикиндској зони у огромној већини случајева, а у тамишкој у већини случајева. Иако у свему томе нема ничег необичног, ипак управо прозодијске особине стварају, више него ишта друго, онај особени утисак којим се банатски говори, исто као и други војвођански, разликују од осталих српскохрватских дијалеката. Разлике у том правцу познате су и лаицима и упадљиве су до подсмевке. Истовремено, оне спадају у ред оних црта које се могу појавити само дугим развојем кроз столећа. Њихов је лингвистички значај толики да оне чине једну од најизразитијих одлика ових говора.

На жалост, те одлике досад нису прецизно дефинисане. Наравно, није чудо што их не умеју дефинисати људи из народа, па ни они који их успешно имитирају или карикирају, али је карактеристично да ни наша дијалектологија засад не располаже описом тих особености. Реч је, наиме, о појавама на субфонематском нивоу језичке структуре. У основи „исте“ фонолошке јединице реализују се на друкчије начине. Будући да се ради о тешко ухватљивим феноменима везаним за тонску висину, интензитет и трајње звука, дакле за варијацију квантитативну и релативну, а не за апсолутне контрасте,⁵⁶ у овом случају просто слушање говора не може задовољити потребе науке. Неопходно је инструментално испитивање банатских, и уопште војвођанских акцената. Засад недостају проучавања која би била посебно посвећена том предмету, али је он ипак, маргинално, додирнут у извесним истраживањима чији је циљ био да се утврди стање у српскохрват-

⁵⁶ О томе Р. Ivić, *Nature and functions of the prosodic phenomena in languages*, *Folia Linguistica* XXII/3—4. 1988, 229—237.

ском књижевном језику. Неколико коауторских радова Илсе Лехисте и Павла Ивића садрже резултате инструменталних мерења новоштокавских акцената и перцепционих тестова њиховог распознавања на материјалу синтетички припремљених гласова. Појединци који су изговарали, односно распознавали акценте били су из разних делова новоштокавског подручја, а међу њима и Војвођани. У складу с темом истраживања, били су то искључиво школовани људи, тако да њихов изговор и њихово језичко осећање не представљају непосредно дијалекатско стање. Ипак, запажене су одређене разлике које стоје у јасној корелацији са њиховим регионалним пореклом. Ти се налази не могу сматрати подацима о народним говорима, али је велика вероватноћа да ће их углавном потврдити будућа истраживања заснована на изговору самих носилаца дијалеката. Битна је чињеница да су резултати инструменталних мерења и перцепционих тестова међусобно у складу, а и једни и други одговарају акустичном утиску који се стиче пажљивим слушањем. Налази у погледу војвођанских говора своде се на две тачке:

1) За дистинкцију између узлазних и силазних акцената одлучан је тонски однос између акцентованог вокала и оног у следећем слогу. Наиме, код узлазних акцената овај други је знатно виши од акцентованог, док код силазних акцената акцентовани вокал тонском висином изразито надмаша вокал слога иза акцента. Код кратких акцената ово је довољан и готово једини дистинктивни чинилац. Стога је могућа, и често се јавља, претежно узлазна тонска линија у вокалу под \sim , а понекад и претежно силазна у вокалу под $\`$ акцентом.⁵⁷ Међутим, код дугих акцената и тонско крстање у самом акцентованом вокалу игра врло значајну улогу.⁵⁸

2) Размера трајања вокала под дугим акцентима и оних под краткима овде је мања него у другим крајевима. Она се обично креће од 1.5 до 1.7 према 1, а практично никад не достиже 2:1. Мања размера овде није плод неког краћег изговора дугих акцената — просечни темпо говора је спор⁵⁹ и сви су акценти обично бар онолико дуги као другде — него одређеног дужења

⁵⁷ P. Ivić i I. Lehiste, *Prilozi...* ЗФЛ VI, 1963, 36—49; II ЗФЛ VIII, 1965, 81—87, 91—94. Регионалне разлике у реализацији акцената огледају се у неједнаком прагу перцепције при разликовању силазних и узлазних акцената. О томе: I. Lehiste and P. Ivić, *Geographical variation in the perception of Serbocroatian short accents*, Papers for the V Congress of Southeast European Studies, Belgrade, September 1984, Columbus, Ohio, Slavica Publishers, 1984, 277—283. Напомињемо да су готово сви резултати поменути овде у напоменама 57—60 изложени и у књизи И. Лехисте и П. Ивића *Word and Sentence Prosody in Serbocroatian*, Cambridge, Mass. and London 1986.

⁵⁸ P. Ivić i I. Lehiste, *Prilozi ...* ЗФЛ VI, 1963, 49—58; II ЗФЛ VIII, 1965, 81—87, 91—94.

⁵⁹ Тога су понекад свесни и носници говора, или бар носници суседних дијалеката, који радо помињу како у већем делу Војводине људи „отежу“ кад говоре. Карактеристична је опсервација коју је П. Ивић чуо у Крушцици код Беле Цркве, на кановачком подручју смедеревско-вршачког дијалекта: „Ми кажемо *гòчак* брже него они њино *гòчак*.“ Опажања о спором говорном темпу налазе се у оба дијалектолошка приручника П. Ивића: *Дијалектологија српскохрватског језика*¹, Нови Сад 1956, 74 и *Die serbokroatischen Dialekte*, 174. Та су опажања затим потврђена инструменталним мерењима и огледају се нпр. у знатно већем трајању дугих и кратких акцентованих вокала у изговору новосадских говорника проучаваном у радовима П. Ивића и И. Лехисте него у изговору људи из западних делова српскохрватске језичке области, описаном у књизи Edwarda Purcell-a *The Realizations of Serbo-Croatian Accents in Sentence Environments*, Hamburg 1973. (Упозоравамо да су са Перселовим резултатима упоредиви само подаци о изговору оних новосадских субјеката који нису спикери на радију; управо мерења И. Лехисте и П. Ивића показују да су спикери развили навику краћег изговора, упор. ЗФЛ VIII 89).

кратких, пре свега ` акцента.⁶⁰ Тиме је, наравно, повећана и размера између трајања акцентованих и неакцентованих кратких вокала.

Није тешко уочити логичку везу између особина под 1 и 2. Наиме, знатно већа тонска висина давала би послеакцентском слогу знатно већу проминенцију, тј. он би се осећао као носилац акцента да није тако изразите проминенције акцентованог слога по трајању. Чињеница да је вокал под кратким акцентом близу 1,5 пута дужи од кратког вокала у слогу који следи пресудна је за утисак да онај први носи акценат, мада га други надмаша тонском висином.⁶¹ Показује се, дакле, да се утисак пренесеног акцента може постићи разним средствима. О генези те ситуације засад је тешко судити. Може се помишљати на то да је новоштокавско преношење у војвођанским говорима млађе него, на пример, у херцеговачким, или на то да је Војводину захватио тек крајњи изданак таласа преношења, те да оно у ствари није у потпуности ни извршено: раније акцентовани слог задржао је већу тонску висину. Долази у обзир и претпоставка да су носиоци војвођанских говора под утицајем споља, нпр. у додиру с насељеницима из динарских крајева, примили новоштокавску акцентуацију у начелу, али су је остварили друкчијим средствима: на претходни слог је пренесено тежиште трајања вокала, а не тежиште тонске висине. Ту би, наравно, тробало имати у виду и проблем трајања акцентованих вокала у српским екавским говорима са углавном старијом акцентуацијом, тј. у смедеревско-вршачком и косовско-ресавском дијалекту. Ако би се показало да је и тамо размера по трајању између кратких акцентованих и кратких неакцентованих вокала већа него на штокавском западу, то би дало вероватноћу претпоставци да је та особина одавно позната и војвођанским говорима, што је могло допринети друкчијој „интерпретацији“ акценатског преношења. Другим речима, тиме би се објаснило зашто се као главни физички корелат акценатности тзв. узлазних акцената јавило њихово дуже трајање, а онда и зашто је тон у слогу иза узлазног акцента могао остати знатно виши од оног у претходном, акцентованом вокалу а да се ипак осети као неакцентован. Самим тим било би схватљиво и зашто се као физички корелат дистинкције између двеју врста акцената учврстио различит тонски однос између акцентованог и следећег слога. Наравно, све су то хипотезе које захтевају проверу, пре свега на основу прецизних података о свим говорима о којима је реч.

Утисак о дужем трајању кратких акцентованих вокала огледа се у појединим примерима које је П. Ивић приликом теренског рада означавао знацима ` за полудуги узлазни акценат и ^ за полудуги силазни:

а) *Бџић БА, жиџот БА, куџуруз О, лџнац Ч, Милан Пе, џтац Ит Т*
Нз, џцак Ба, тџбу СЦ, тџлај Мо, Ускрс БА, шџран Сф, о дџда Сп, џца Сф, нџ

⁶⁰ Р. Ivić i: L. Lehiste, *Prilozi...* II, ЗФЛ VIII, 1965, 89. Перцепциони тест описан у раду И. Лехисте и П. Ивића *Interaction between Tone and Quantity in Serbo-Croatian*, *Phonetica* 28, Basel 1973, показао је а) да су кратки акценти дужи код Војвођана него код осталих испитаника, и б) да је ` акценат код Војвођана осетно дужи него ^ . Експерименталним резултатима Ивића и Лехисте претходили су аудитивни утисци П. Ивића: „Дуги акценти одлично чувају свој квантитет, а кратки узлазни изговара се нешто брже него у Београду. Понегде он прелази у полудуги узлазни, и то у свим положајима.“ (*О говорима Баната*, ЈФ XVIII, 1949–1950. 143). „Изговор ` акцената, а донекле и ^ на војвођанском терену често је полудуг.“ (*Дијалектологија*, 1956, 74).

⁶¹ П. Ивић, *Српскохрватска акцентуација: чињенице и тумачења*, у књизи О језику некадашњем и садашњем, Београд—Приштина 1990, стр. 264.

плац Ч, коњи О БА, решето Сф, селу СЦ, коса БА, родбина Ит, сестра БА, жéну БА, сестру Мо, машином СЦ, ташне Ђ,

тебе Сц, нега О, преко не Ит, на њу З, код нас СЦ, код њи Ит, од њи СЦ, у тај лóнац СЦ, какви Ит, какво Пд, таки Ит,

бóси БА, свети СК, по нòвим БА, јéни СЦ, педéсет Т,

јéсџм НК, ођу Цп, идеш СЦ, учиш Ит, брѝја Ф, ку̀не О, насмѝје Мо, ни́је СЦ, по̀и СК, сéди СЦ, др́жу Т, накр́ју СЦ, па се смѝју Мо, ча́сту Ит, чѝту Ит, вòло Мо, доведи СЦ, саби́јен Ит, покривéно Ми,

далéко Ил, ј́че Ит, одонóмад З, о̀пет СЦ, отóич Ф, бадáва Пе, дòбро О Ч, тáко Т Ч Ф, једáред Т;

тр̀говац СЦ, Бóжиња Бд, ку̀куруза А, пáмука Сф, чо̀века СЦ, о̀бори Ит, тóчкови Ђ, чѐпови Ит, цѐпови БА, гóстију Ф, пр̀стима Ил, кóпита Ит, вéчера Ч, дéвóјка Пд, кр̀мача Ч, лéбара Ит, рáкѝја О, дò цркве Сп, дéвóјку *В, сýшара Ит, тéрзија Ит, бóгиње БА, од кúдеље Ит, ѝс ку̀ће СЦ, сéстре Ђ, од сýшице БА, рáкѝје БА, áвлију Св, кóмару О, у ку̀ћу СЦ, мáраму Ф, у нéделу Ч, нá сламу Цп, гу̀лузину О, дéвóјке СЦ, јарéбѝце Ђ, кóмишѝје Ит, кóшуље Т Ф Бш, лубéнице Сф, пáпуче Ит, фáбрике Пе, дéцама СЦ, Нéвéнкин Пд,

одмóрити БА, вéчерам О, нé во̀лем Бд, нáтерам БА, пòсејем А, нé чу̀јем Ми, бóлује БА, вòлије СЦ, кúпује О, нáтэ́же Ит, о̀стане Сф, припúшáва СЦ, рáзгрé Сф, тó се сáстави Бш, нé грéба СЦ, у̀рани Бд, дòлази СЦ, пòбегну Ит, пóкосу Ит, дòнéћу СЦ, па се покр́стише Ил, пòмого О, прòсио СЦ, рòдијо О, дòпало БА, о̀стала Ч, помòдрила СЦ, рòдила БА, сýстала БА, изумели БА, мéтили Ђ, ослобóдили БА, от̀пили А, пòмисли БА, пòчисти Сп,

вѝнограда Ит, вѝнограде О, кóмишѝјама СЦ,

о̀сталамо Ж, у̀гријемо СЦ, áрлúчеду Ит, нáруково Ит, о̀ставио Ч, у̀тувио Ми, зáгледало ЈТ, забóравила Ит, у̀брисала СЦ, нáмешѝено З, нáсељена Ч. фрúштуковали О.

б) у́ја стáр Ит, сасвѝм цр̀не Бш,

кúрјáк Е, за ку̀ћу Е, плéву БА, кр̀аве Ш, кáко Ит, у́јна стáра Ит,

нé знам Ме, нéјдем З, сéтим Ит, нéјдеш З, о́ћеш О, ѝма Мђ, нòси БА, тéли Бш, зáјтра Т,

јáбуку Бд, нá страну Е,

јáлаве Ш, мáтора Ит,

нéјдемо Ми, кúпимо Ш, пáримо ЈТ, пóпио З, дòбила О,

нáпоље Ит.

Чује се, међутим, и ` акценат остварен на начин који представља прелаз према ` акценту. У теренске бележнице записивана је комбинација знакова ` и ` , „троструки“ ` , а ми ћемо овде из техничких разлога те примере репродуковати простим ` :

би́цикл Бч, бòстан Бд, јéксер ЈТ, кáлуп Нз, нòвац Бч, пòсо Ш, сòкак Сп, тòчак Дб, кòње Дб, ку̀куруз Дб Бч Бд, би́циклом Ш, чéло Ит, решето Бд, ши́лэ́же Дб, бòрба Бч, о̀панак Нз, пòклопац Ко, вòлове Дб, мýзара Дб,

муљара Ко, недела ЈТ, плевара Ко, унук Бк, поњаве ЈТ, косачице ЈТ, натегаче Ко, полиција Бк, рођакиње Бд, ћушакиња Дб, Словакиње Ђ, гулузине Ко Ш, гулузином ЈТ, грабљевина Дб,

дна Ш ЈТ Бд Бч, њему Бч, мојом ЈТ, мени Сп,

деветнајст њ по кила Мђ,

једна Нз, свечано ЈТ, црвено Дб Ш, црквена Нз, шарене Кя,

лежи Бч, мирџини Ш Цп, смеје Ш, уда Нз, цвета Дб, држу Бд, идеду Сп, не ваља Мђ, забдравим Ш, дсврћем ЈТ, закачи Дб, испере Нз, испадне Бд, не може Ж, окопа Дб, очисти Нз, поткује Дб, шапуће ЈТ, чупамо ЈТ, вечама ЈТ, ддчекамо ЈТ, ддишо Бк, игро ЈТ, дсто ЈТ, ддишла Нз, ишла Нз, ишли ЈТ, разболо Бд, нђила ЈТ, остала Нз ЈТ, имали ЈТ Бд Бч, ндсили Ки, пдсеки ЈТ, полджио ЈТ, мобилисо ЈТ, дондсило Дб, кдсило се Дб, мђало ЈТ, издрела Ил, дгачио Нз,

голико Бч, околико Нз.

Појава је, изгледа, најчешћа у местима где у близини има румунског становништва и свакако је настала под утицајем румунског језика. Обе констатације поготову важе за даљу етапу истог процеса, спорадични изговор " место ` акцента:

Бђжић ЈТ Цп, језик Цп, ндга Нз, дца Ш, пдсла Ит, гђе Дб, вдда Ит, кукурз ЈТ, већина ЈТ, дубљине Ил, виноград ЈТ, ддетегу ЈТ, у Бедграду Ит, јалдиније Ил, рамуника Ит, из Амџике Цп, до зџмље Цп,

прџени Ко,

јџдан Ит, јџдно Ит, пџдџсет Пе, осамдџсет Бд, седамдџсет ЈТ,

донџсем Ит, прџнџсем ЈТ, разџмеш Нз, донџсе Ил, мирџини Мо, одџвде Ш, удари ЈТ, џлазу Ш, полџгло Дб, повџзли З, удџмила Нз, дсџтили Бч, изџдлге Нз, џштројен Дб, дперемо ЈТ,

поштџно Нз, гдџгово Дб, дџнас Цп.

Упор. и џзе, џзо, џзеле, жџни, донџсем поред облика са ` у изговору жене из *Дињаша у Румунији.

Значајно је да је појава чешћа у материјалу снимљеном током последњих година него у грађи коју је око 1950. забележио П. Ивић. То је, дакле, појава која напредује. Ипак, број таквих примера остаје врло низак у поређењу с огромним мноштвом потврда за нормалан изговор ` акцента. Овде поготову важи малопређашња констатација о јављању промена у непосредном суседству румунског живља. У говору темишварских Срба практично је преовладао " акценат место ` . П. Ивић је 1956. године записао у темишварском кварту Мехали, где је српско становништво било релативно концентрисано:

кџт куће, џчити, рџдители, нџмачка, по пџгодби, нџуч'имо, младџжења, испрџсила, занџтлије, позџве, шарџно итд., поред ретког ч'џтуром, џшо, сиромџшини;

пџшкџр, нџпред уз пџшкџр,

трговца, венчање, латински, последњи, ч'егрдџ дџеве, нџ памтим, сдчувам, днамо али и дџвојке (двапут), сџљачку.

Уосталом, у том су говору и дуги акценти захваћени дубоким променама.

Поред примера као *оде* „овде“ или *свџча*, тамо се налазе и такви као *жйвили* са неизразитим дугим акцентом, затим такви као *бйло, стрйне* Гјд, *кјма* именица ж. р., па и такви као *кјзали, прџта, бјлови, чика Сјма, сјкна, нјсам*. Крајња тачка процеса оличена је у облицима типа *шџтна, Јовјнович', гњйздо, лдпов*, са скраћеним акцентом врло сличним румунском акценту. Исто тако и ^акценат, који је П. Ивић бележио у примерима као *кјм* и *шџст*, може се скратити у полудуги (*средњег рјста*) или чак кратки (*жјџ*). Наравно, и све ове промене проузроковане су утицајем румунског језика.⁶²

Слична појава забележена је и у Иванди, такође у румунском Банату:

„И у акцентуацији се осећа тај утицај, нарочито код млађих говорних представника који су изразитије изложени зрачењу стандардног румунског језика. Тај утицај врло често доводи до разарања тонских опозиција и у дугим и у кратким слоговима: *глава, рјка, пулџвер, леђа, Ивјнђанин, трава, млада* адј., *сама; мџтика, лџпата, гџворим, чјтам, разјумем, удјрно, побџдијо*. У вези са овом појавом могло би се, уз то, приметити да се у односу *мџтика/мџтика* ради, у ствари, о простом експираторном акценту: *мџтика*“ (Чешњар, *Иванда* 109).

У примерима *бйла јџдна Влјјина* Бч, *бйло е тџшка жнвџта* ИТ, скраћен је ^акценат. Такав изговор овог радног придева, који обично не носи тежиште информације у реченици, није редак у Банату. Стицајем околности ексцерпција наше грађе дала је само ове две потврде. Уп., ипак, и *А ймо јџдну синдвйцу, бйла је мајла* Чј, *А јј сам знјла џву, бйла ми је кџмшйница з бјшћом* Чј, затим *бйло* Ит Е, све са полудугим акцентом, као и сличне примере *кјпила* „кјпила“ Ш, *кјпио* ЈТ.

Наш је утисак да се бачки и сремски говори шумадијско-војвођанског дијалекта углавном слажу с описаним стањем — наравно, с изузетком поменутих спорадичних појава које треба приписати румунском утицају. Ипак, очигледно је да има и разлика, као што их свакако има и унутар самних банатских говора. Те ће се разлике моћи поуздано утврдити само инструменталним мерењима на добро припремљеном материјалу. Ипак ћемо засад, уз дужну резерву, поменути да нам се чини да су описане војвођанске одлике најизразитије у северном Банату (у кикиндској зони), а најмање изразите у Срему.

ФАКУЛТАТИВНО НЕПРЕНЕСЕНИ ^ У ТАМИШКОЈ ЗОНИ

3. Поменута особност тамишке зоне (из које се у овом погледу издвајају Ф, Ч и Пе, места на њеном западном рубу) огледа се у факулта-

⁶² Тим се утицајем бави П. Ивић у чланку *Балканизми у настајању у српским говорима Баната*, у књ. О језику некадашњем и садашњем. Београд—Приштина. 1990. О акцентуацији у говору темишварских Срба в. стр. 191 и 193.

тивном чувању непренесеног ^ акцента у затвореном крајњем и у унутрашњем слогу (увек уз услов да претходни слог није био дуг):

ајейр Ил Дб, *астâl* Ко ЈТ Ж Т, *Бегѣј* Ит Ж, *бедемâr* ЈТ, *бензѣн* Бч, *бојгâr* Бч, *бунâr* Бк Ит О, *вагдн* Нз, *ветеринâr* Бч, *војник* ЈТ Ж, *гајдâш* ЈТ, *говедâr* Бч, *детектив* Ит, *дуван* Ж, *дућан* Нз Ж О, *ђугурâш* З, *егедуш* Ил, *еклерâј* Нз, *жарâч* Ко, *жилѣт* Бк, *занât* Ил Нз, *игрâч* Нз, *инвалид* Ил Нз, *инжинѣр* Ил, *канâl* Ил, *канâп* Бк, *капетân* Сф, *капитâl* Ил Бч, *капут* Бч, *колâч* Ко Ш ЈТ Ж, *комлдов* Цп, *концентрât* Ш, *косâч* Дб ЈТ, *кравâј* Цп, *кромпѣр* Нз ЈТ Цп Бч, *лекâr* Нз Бч, *лугâr* Бч, *лудâк* Бч, *магазин* Нз Ит, *мајор* Нз, *Маћâr* Ж, *Маџâr* Бч, *младѣћ* Бк, *можданик* Сф, *могôr* Бч, *олгâr* ЈТ, *опшивâч* З, *официр* Ш ЈТ Бч, *пакѣт* Бк, *пандур* Ит, *папѣр* Ит, *паприкâш* Бк, *пастѣр* Ж, *пастув* Бч, *пасуљ* Бч, *пенâl* Бк, *перјâr* Ил Бк, *Петроварадин* Ш, *пешкѣр* Ко Бк, *полиџâј* ЈТ, *ровâш* Бч, *роштѣљ* Ит, *рукâв* Ил, *Румун* Ж, *салâш* Бч, *свинâr* Бч, *секретâr* Бк Ит, *селяк* Ж Бч, *серсân* Ш, *Сефкерѣн* Ил, *сланик* Ко Ш, *Слободân* Ит, *сокак* Бк Нз Ш ЈТ Ит Ж Цп, *стомâк* Бч, *сућеник* Бк, *тањѣр* Ко Ж, *тншљерâј* ЈТ, *ћушâк* Ж Бч, *факултѣт* Бч, *фудбалѣр* ЈТ, *чиновник* Бк, *чокâњ* Ко, *чувâr* ЈТ, *шешир* Бк Бч, *шифонѣр* Нз Ж, *штафѣр* Бк Нз Ш О, *синдов* Ж;

овâј Бк Бч, *онâј* Ил Т, *овдг* Ил Бк О, *од ондг* Ил, *од отдг* Бк ЈТ, *онѣм* спâнѣи Бч, *с овѣм* Чѣдом Сф, *с онѣм* Бк, *с отѣм* Ко Бк Нз З, *с овдм* Бк, *с отдм* Ил, *н отдј* Бк;

једân Ил Дб Бк Т Бч, *ниједân* Бч, *једанâјс* Бк, *једндг* Бч, *с једнѣм* адвокатом Нз, *са једндм* жѣном Ил, *на једндј* Ил, *осимнâјс* ЈТ Нз, *седамнâјс* ЈТ;

дознâм Бк, *донесѣм* Бк, *затечѣм* Нз, *зовѣм* О, *идѣм* Ил Нз Ш О, *кунѣм* Бк, *однесѣм* Бч, *очитâм* Бк, *седѣм* Бк Нз Сф, *учѣм* Нз, *не ваљâш* Ил, *донесѣш* Бч, *однесѣш* Ил, *продâш* Бч, *седѣш* Бк, *чупâш* Бч, *копâј* Ил, *немдј* Ил Ит;

дандм Бк, *напрѣд* Дб Бк ЈТ Сф, *ноћдм* Бк, *опѣт* Бк Ж;

благâјник Ж, *живннарник* Ко, *натâрош* Бо Сф, *одбôrник* Ил, *окупâтор* Бк, *понедељник* Бк, *послâник* Ил, *уфтôrник* О, *магârца* Бк, *курурузом* Ж, *опâнци* Бк, *Власѣју* Бк, *гостѣју* Ит Ж Цп, *обдјке* Бк, *опâнке* Ил Нз Ит Бч, *багрѣмље* ЈТ, *игрâње* Бк, *имâње* Бк, *кестѣње* ЈТ, *копâње* Ж, *корѣње* ЈТ, *огњѣште* Ко Бк Ит, *орâње* Бк Нз, *свануће* О, *таблица* множѣња Ж, *с орâња* Ил, *пре појѣња* Дб, *до сванућа* Бк, *Барâнда* Ж, *Босѣљки* Ит, *девојка* Ил Бк ЈТ Ж О Цп, *Десânка* О, *Ивânка* О, *комшиѣнка* Ш, *котâрка* Нз Ко Бк, *лекâрка* Нз, *муниципâја* Ж, *назарѣнка* Цп, *Невѣнка* Ш, *Раддјка* Бк, *свегѣљка* Ит, *селянка* Цп, *Стојânки* Ит, *џиповка* З, *швалѣрка* Ил, *ко Десânке* Ил, *ис Франџуске* Ж, *Велѣнки* Ш, *Ивânки* О, *девојки* Ит, *девојку* Ил Бк ЈТ Мђ Ит Ж Цп, *игрâнку* ЈТ З, *у Кикѣнду* Ш, *кокдшкѣ* Бк, *котâрку* Нз Ит, *олдвкѣ* Ж, *повдрку* Ж, *у Словѣнију* ЈТ, *Љубѣинки* (Вјд) Ш, *Босânке* ЈТ, *другарѣца* ЈТ, *девојке* Бк Нз Мђ Ит Цп Бч З, *игрâнке* ЈТ, *кокдшкѣ* Ит Бч, *колѣчке* Дб, *котâрке* ЈТ О, *носѣље* Ш, *селянке* Т, *честѣткѣ* Нз, *у шерпѣнке* Јт;

овдга Ил Бк, *ондга* Сф, *од отдга* Ил, *овâмо* Бк Ш Јт,

овдга Ил Бк, ондга Сф, од отдга Ил, овѣмо Бк Ш Јт,

бакѣрни Ил Бк, босѣнски Ж Бч, другѣрски Бч, итебѣјски Ит З, јорѣјнски Нз, мошорјнски Ж, орѣчки Ж, пазѣрни Ш, пешадѣјнски ЈТ, покѣјни ЈТ Сф, резѣрѣни ЈТ, румѣнски Ил Ж, селѣчки Дб Ж, сокѣчки Ит, франциѣски Ж, послѣдњег Нз, капитѣлним Дб, на парѣдним Ко, вечѣрње Нз, домѣће О, јесѣње Т, комшијнско Ш, кудѣљно ЈТ, купѣвне Ко, купѣвно Сф, мајѣрско одѣло Бч, недѣљно Нз, селѣчко Бч, сѣло спѣјнско Ж Бч, банѣцка Ил, јесѣња Бч, машијнска стѣница Бч, покѣјна ЈТ З, послѣдња Мђ Ж, словѣнска Ит, арѣску Ит, библијнску Нз, оснѣвну шкѣлу Ит, селѣчку Бч, словѣнску Нз, арѣцке Бс, спѣјнске зѣмље Бч, важнѣји Цп, маснѣји Сф, старѣји Ил Бк ЈТ Ж З, старѣјог Бк Нз Ш, крупнѣје Бк, строгѣје З, влажнѣја ЈТ, крупнѣја Бк, старѣја Бк Ж, ранѣји гѣдина ЈТ,

деветѣ Нз, деветнѣјсте Ил Мђ, десѣте З, десѣто Бк Ж, десѣтог Дб, једанѣјсте З, осамнѣјсте Нз ЈТ Ж, седамнѣјсте Нз ЈТ, четвѣрти Ж Бч, четвѣрте Нз ЈТ, четрнѣјсте Мђ,

добѣвам Нз Ж, загњѣурим Ит, занѣмам Ж, зарађѣвам З, изѣђем ЈТ З, избѣрам Ш, испѣглам Нз, изрѣђам Ж, исцѣпам Ш, мњадѣем Ж, најђем Бч, напѣшем ЈТ Ж, наплѣтим Бч, не мѣрим Ш, обѣђем ЈТ, обѣјским Ит, одѣјам З, одѣвам Ит, окрѣнем Бк, отѣднем Ил Нз Ш ЈТ Ит Бч Сф Бд З, опѣшем Ж, пазѣрим Ш, познѣјем Нз, пољѣбим Ш, пофѣлим Нз, проповѣдам Нз, прошѣтам Ж, протолмѣчим З, разговѣрам ЈТ, свршѣвам ЈТ, секѣрам Бк, уѣтим Ил ЈТ, ужѣвам Ит, упѣлим ЈТ, упѣнтим Ит, уплѣтим Бч, шпекулѣрам Ш, штудѣрам Ш, добѣјаш Бк, занѣмаш Ил, искѣлим Бч, испрѣчаш Мђ, нарѣнши Ж, одговѣраш Бч, окрѣнеш Ит, познѣјеш ЈТ Ит, помѣжеш ЈТ, порѣчши ЈТ, пребѣјваш ЈТ, приповѣдаш Мђ, проповѣдаш Бк, сарѣнши Бд, укѣлаш Ж, беђѣри Бч, везѣва Дб ЈТ Цп, дарѣва Бч Ш, дешѣва З, не дѣђе ЈТ, дозвољѣва Бч, докѣже Ж, донесѣва Ж, завѣже Сф, заврѣши Сф, загрѣне Ил, задѣжи Бч, закачѣва Цп, залѣпи Ит, замѣси Ш Сф, замѣшѣ Ил, занѣма ЈТ, запѣли Бч, запѣта Ш, затѣра Ил, зацѣпи Дб, изѣђе Дб Ж, избегаѣва Бч, изѣди Дб Бк Нз Ит, изѣсти Ш, изѣлѣчи Бк, изѣраѣа ЈТ, изѣрне ЈТ, изѣлѣда Бк Ит Ч, изѣуби Ж, измѣни Бк, измѣња Бк, измѣти Ил, израђѣва Бк, изрѣчи Бк, исмејѣва Ж, испѣта Ш, испѣтѣва ЈТ, корѣсти Ил, лициѣтира Ил, нагрѣди Ил, надгѣлѣда Бк, надѣђе Ш, назнѣчи Мђ, најѣди Ит, намагѣрчи Бч, наплѣти Ж, напѣше ЈТ Ш, нарѣди Нз, насѣди Ил, насађѣва Сф, насрѣне Бк, обѣђе Бк, обѣјни Ил ЈТ, обрађѣва Бк, одговѣра Нз ЈТ, одѣли Сф, одмотѣва Ш, ождрѣби Бч, окѣди Цп, окрѣне Ш, ЈТ, окрѣне Ко Бк Ит Ж Цп, окѣпа Ит, опрѣља Бк, опрѣси Бч, осѣрне Ил, осуши Бк ЈТ, отецѣва Ж, отѣдне Бк Ж, огпѣше Ил, одскѣче Бк, повѣже Ж З, погађѣа ЈТ, подрѣља Бд, познѣје Бд, појѣви Нз, показѣва Ил ЈТ, покѣри Нз Бч, полѣпа Ж, пољѣби Ж, попѣва Ж, попушѣа Ш Ж, послѣжи Цп, пострѣда Ит, превѣти Нз, превѣрне Ил Ко Ш Бч, преглѣда ЈТ, преказѣва Ил, преповѣда Ит, привлѣчи ЈТ, пробѣди Ш Ит Сф, проваљѣва Бк, продѣје Цп Бч, продужѣва Ил Бк, промѣља Ж, пронѣђе Т, проповѣда Ж, прорађѣва Бк, растѣрѣва Сф, ратосѣља Ил, рашири Бч, сарањѣва Бд,

спасава ЈТ, убради Бч, увати Ко, удаје ЈТ, умеси Ж, унапреди ЈТ, упали Бк Ж, уради Ш, уреди Ит, ускаче Ж, успева Бч, усуди Ж, утамаи Бк, честита З, шгудйра Мђ Ж, заварйву Ит, зайћу ЈТ, заливу Ит, занесйву Ит, запалу Ит, избйру Ш, изваду Ж, изйћу Бк, навлачу Т, назйву Бк, намйру Нз, обраду Ил, окрену Ж, окрећу Цп, осуду Ил, огежу Ил, отидну Бк, отйну Нз, поврати Ил, погаћу Ж, познају Мђ Ит, пољубу Ш Ж, помешу Ж, промену Ил, прекопаву Ит, разгрёву Ил, раширу Дб, убаци Бч, уату Ит Ж, угушу Бч, довуко Ит, завуко Нз, истуко Ил ЈТ, узели Бч, узмите Ит, нембјте Ил Ит Ж, задужен Сф, излизан Ит, испеглан Ит, обраћен Ит, сарањен Нз Ит Бч, умешан Ил, венчано ЈТ, пребраи Ит;

доцније Ил, недељно Ил, касније Ил Дб Ит, одавно Бк Мђ Сф, раније Дб Ш Сф, друкчије ЈТ, старије ЈТ, овамо Бк Ж Бч, одатле Сф, онамо Ит Ж;

железничар З, понедељника Бк, пилићарници Ит, јеванђелије Нз, благајница Бч, бикарница Ко, дивизија Бч, историја ЈТ, комендија Ит, мунџија Бч, олајница ЈТ, повјница Ил, Сицилија Ж, Терезија Бк, фамилија Бк, чуварница ЈТ, Шурјанкиња Ш, ис продавнице Ш, фамилије Бч, батерију ЈТ, историју Бк Ит, каћоницу Бч, олајницу ЈТ, продавницу Нз Т, у Румунију Нз, Словенију ЈТ, фамилију Бч, чуварницу ЈТ;

забунимо ЈТ, заградимо Ит, задужимо ЈТ, замесимо Бк З, извадимо ЈТ, изйћемо О, измесимо О, изручимо Бк, набйјамо ЈТ, наврнемо Бк, наранимо Бк, насадимо Бк, насаћйвамо Бк, одржсвамо ЈТ, обарамо ЈТ, одраиимо Бк, окадимо О, отйнемо Нз, побркамо З, подсмёвамо Ил, поливамо Бк Ит, пољубимо Ит, посвлатчимо Ит, преврнемо Бк, преручамо Ит, промаљамо Ж, процёдимо Ж, тоцйљамо Ит, уватиимо Нз Ит, укадимо Ж, упалимо ЈТ, запйшите Ит, излечите Ш, отиднете Ко, офарбате Ит, пожурите Ж, раздужите Сф, затежеду Ит, намешаду З, нашараду Бк, насадиду Ил, отиднеду Ж, покажеду Ит, поклањаду Бч, запангио Бк, упангио Ит Ж, запангила Ко, васпитани Ж, загуљени Бч, избйрани Нз, издубљени Бк, клазйрани Ко, обраћени Ил, побушени Бк, повезани ЈТ, помешани Ш, порубљени Сф, довршено Ко, забрањено Ил, заглављено Цп, загуљено Ит, искључено Ит, испегљано Ж, исписано Ит, карйрано Нз, нављено Ит, напйсано Ш, одераћено Бк, отёгнуто Ит, ошйшано Бк, побушено Бк, повезано ЈТ Бч, подављено Бк, покварено Ил Бк, помешано Нз, раскрёчено Ж, углављено Ко Цп, упйсано ЈТ, урђено ЈТ, утёгнуто Ж, довршена Ко Бч, завезана Нз, затуцана Бч, напйсана Ш, наслагана Ж, одршена Ит, одушевљена ЈТ, окренута Ж, ошйшана Ит, покварена Бк, потрошачка Бк, преграћена ЈТ, сазйдана Ил, убачена Ко, убраћена Ж, увезана Ж, избушене Дб, израћене ЈТ, искокане Нз, покварене Ил Бк.

Будући да је преношење $\hat{\text{}}$ обично у целом шумадијско-војвођанском дијалекту, наводимо само мали део одговарајућих потврда за преношење акцента:

аста́л Ко О, бакра́ч Ко, бундр Бк, буца́к Мђ, во́дник Нз, држа́ч Ко, ко́лач Цп, ко́млов О, крпа́р Ит, ла́вдор Ко, па́суљ Бд, са́лаш Ко, се́рсан Цп, сла́ник Ко Ш, тига́њ Ко, фи́гил Ко, фри́гаљ Ко, Рва́г Ж, оца́м Бк, ружма́ Бд, грска́м Бк;

о̀ндџ Бк, ко̀йм Бк, мо̀йм Бк, о̀вим Бк О, са јед̀ним Нз, сво̀јдј Бк;
 јед̀ан Дб Нз;
 идѐм Бк, јесѐм Бк, лѐжѝм Бк, лѝжѝм Бд, у̀дѝм О, вѝдѝш Ш, пѐчѝш О;
 на̀прѐд Бд, нѝћѝм Бк, о̀гѝет Бк;
 ка̀пѝтѝл Бд, па̀прѝка̀ш Бд, па̀рѝпа̀ш Бч, сѝрѝма̀к Бк;
 јед̀ана̀јс Ш Бч, вѐћѝно̀м Бк;
 у̀фгѝр̀ник Бд, о̀па̀нци Нз, ру̀чка̀ва Бд, о̀гњѝште Бд, о̀крѝље Ит, с вѐнча̀ња
 Бд, до сва̀ну̀ћа Ит, Їла̀нча Нз, ко̀та̀рка Ко, ко̀та̀рку Нз, дѐвѝјке Нз, пѝрѝнца
 Бк, фѝра̀нге Ко, о̀бѝјке Бк;
 бѐћа̀рска Бч, во̀љу̀ска Цп, па̀ра̀дним Ко;
 чѐтвѝрти Ит Мђ, чѐтвѝрта Бд;
 јесѐње Т, о̀дѝнде Бо, по̀слѝдњи Ж, ра̀нѝје Бд, ста̀рѝи Бк;
 дѐсѐтог Дб;
 изѝћѝем Бк, о̀гѝднѐм Бк, о̀су̀шиш Бд, о̀цѐдиш Бд, прѝвѝла̀чиш Бд,
 прѝцѐдиш Бд, дѝва̀ни Бч, до̀дѝје Бк, изгѝлѐда Бк, измѝла̀ти Бк, по̀ва̀ља се Бд,
 по̀дрѝља Бд, по̀пра̀ља Бк, прѝмѐне Бк, прѝска̀че Ж, не ра̀ди Нз, у̀бра̀ди Бч,
 у̀ка̀ди Цп, у̀рѐди Бк, избу̀шу Цп, по̀квѝру Бк, у̀ва̀ту Бк, о̀бу̀ко О, нѐмѝјте Ш,
 по̀цѐпан Бд;
 у̀фгѝр̀ником О, Југѝсла̀вија Ит, ко̀мишѝнице Бд, лу̀да̀јнице Бд;
 аргѝла̀шки Бч;
 изѝвѝдимо Ш, истрѝса̀мо Бк, по̀слѝжимо О, у̀ва̀тимо Бк, до̀нѐсѝчаду О,
 ко̀стѝраду Бк, издѝбу̀љено Ит, по̀дѐљено Бд, укѝченога Бк.

Природно је што се могу чути и облици с непотпуним извршеним преношењем, дакле са Решетаровим и Ившићевим „двоструким акцен- том“.⁶³

Ба̀бин бу̀ѝа̀к Ж, ко̀мѝна̀р Ж, лѐка̀р Нз, са̀ла̀ш Ил, сефѝрѐин Ил, црквѝѐна̀к
 Ит, с о̀ѝѝм Ил, во̀дѝм Ит, с о̀гѝм Ил, идѝш Бд, прочита̀ј Ш, јед̀ндѝм Бк;
 на о̀гњѝшту Мђ, ко̀кѝшка Ит, Ра̀дѝјку З, дѐвѝјке Ит З, у̀ пра̀вди Сф,
 Вла̀сѝју Ж, го̀стѝју Бд, ба̀ка̀рне Ит, чет̀р̀на̀јсте Бк, во̀лѝјем Ит, изѝћѝем Ш,
 заѝћѝш Сф, па се ѝска̀ка З, о̀крѐће Ж, прѝвѝр̀не Ит, да се у̀ра̀ди ЈТ, у̀ва̀ги Ит,
 издѝпѝју се З, у̀ва̀ту се Ил, на̀шиѝ сам Ж, ра̀спѝта̀ј Ил, са̀чу̀вај Бѝже Бд,
 по̀вѝзано Бд, ко̀мишѝница Бд, по̀квѝрена Ит.

Значајно је да нема примера са сачуваним $\hat{}$ на отвореном крајњем слогу, таквих као *посѝ* или *мога̀*. Говори се увек:

по̀со Ф, во̀де Ф, од жѐље Сф, бре зѝмље Т, преко ру̀ке Бо, кра̀тки ко̀ла
 Ч, з дѝсне Пе, од о̀те Бо Ф, не ва̀ља З, др̀жи Ит.

⁶³ Milan Rešetar, *Betonung* 11, 16, Stjepan Ivšić, Posav., Rad 196, 152—153. Посебан рад, са доста библиографских осврта, посветила је овој проблематици Невенка Гошић: *О такозваном двоструком акценту у српскохрватским говорима*, у књизи Црногорски говори. Резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању, уредник Јевто Миловић, ЦАНУ, Научни скупови 12, Титоград 1984, 233—236.

Очигледно је овде сегментална структура крајњег слога релевантна за преношење $\hat{}$ акцента, као што је у појединим говорима, нпр. у деловима Црне Горе, релевантна за преношење $\tilde{}$ акцента.⁶⁴

Увид у наведене примере указује да је чување $\hat{}$ чешће у источнијим и јужнијим местима него у онима на западу, односно северу тамишке зоне. Тај однос можемо илустровати статистичким прегледом примера скинутих са касетофонских снимака говора Баранде на западу и Шурјана на истоку те територије. У Бд смо набројали:

	НЕПРЕНЕСЕНИ $\hat{}$	ДВОЈНИ АКЦЕНАТ	ТИП $\tilde{}$
унутрашњи слог	6	3	67
затворени крајњи	1		8
укупно	7	3	75

Однос између непренесених и пренесених акцената ту је, дакле, скоро 1:11. Готово тачно супротну слику нашли смо у Шурјану (где смо, додуше, искључили примере из говора Ђуре Стојкова, који је скоро цео свој радни век провео у општинској служби у разним банатским местима):

	НЕПРЕНЕСЕНИ $\hat{}$	ДВОЈНИ	ТИП $\tilde{}$
унутрашњи слог	89		10
затворени крајњи	23	2	2
укупно	112	2	12

Размера између примера с непренесеним и пренесеним акцентом ту је, према томе, знатно преко 9:1.

Такав однос има географску логику. Северозападно од тамишке зоне налазе се кикиндска зона и Бачка, где је новоштокавско преношење у начелу доследно остварено, док на истоку тамишка зона суседује са смедеревско-вршачким дијалектом, у којем је акцентуација претежно стара. Другим речима, на периферији ареала новоштокавског преношења, тај је процес непотпуно остварен.

Природно је и што се места која се издвајају из тамишке зоне доследним преношењем $\hat{}$ налазе на њеној западној ивици. Изненађује, међутим, чињеница да је стање једнако с оним у тамишкој зони нађено и у неким местима у централном Срему,⁶⁵ дакле у пределу опкољеном говори-

⁶⁴ В. нпр. М. Решетар. *Betonung* 12 (акцентат *jezik* али не и *sestrā*).

⁶⁵ Р. Ивић, *Dve akcentološke novosti iz Srema*, Studies in Honor of Horace G. Lunt, on the Occasion of his Sixtieth Birthday Sept. 12, 1978, Part 2, 165: *pešljka, ješēnja, dodāješ... gvozdēnjak, kolāč...*, са двоструким акцентом *isprīčaj, pēbācāš...*, сас из села Јаска под Фрушком Гором северно од Руме (где су ипак бројније форме као *pēčirka* или *pēčirsko*). Из суседног села Врдника Невенка Секулић, *Zbirka...*, има примере као *Albāniju* 289, *sija se* 290, *Francijsku* 291, *miligtar* 292, *polupane* 292, *rastūjzēm* 293, *mojīm* 293, *повјјинцу* 293, *помāжемо* 295, *добрд је* 295, *изāђе* 295, *петелку* 295, *астāлско* 295, *рудāрски* 296x2, *копāч* 296, *возāч* 296, *деветe* 296, 297, *југословенску* 296, *помāже* 297, *Слободāнка*

ма са доследно новоштокавском акцентуацијом. Генеза те појаве није јасна. Наравно, њено разјашњавање не спада у тематски оквир ове монографије. Ипак, запазићемо да је ово један од ретких примера дисконтинуираног ареала неког феномена у српским говорима Војводине.

Појединачни примери забележени од жена рођених у румунском Банату, а удатих у селима на југословенској страни границе, потврђују присуство непренесеног $\hat{}$ и у неким селима у Румунији: *не мѡрам, отгнемо*, поред *нѣ кѡжем, шѣшир* *Гад, *отѣжу, девѡјка, прерѣчамо, Бегѣј, бунѡр* *Диња $\hat{}$ ш, *девѡјке* *Рудна, *деветнѡјсте, четрнѡјсте* *Чавош. Да је овај материјал поуздан у општим цртама, види се по томе што је појава потврђена управо из предела где је очекујемо из географских разлога. Додаћемо сведочесње Живковића, Берића и Вескуа, Нови живот V/2, 1961, 79: „што се више спуштамо на југ (нарочито у селима Сока, Дента у централном типу...), наилазимо на све више случајева старих акцената.“

У великом делу тамишке говорне зоне, углавном у источнијим и јужнијим местима, непренесени $\hat{}$ се често изговара као полудуги акценат:

заробљеник Бч, *колѡч* Ш, *официр* Бч, *сланик* Ш, *сокак* Ш, *један* Бч, *продѡш* Цп,

гостѡју Цп, *прстиѡју* Бч, *девѡјка* ЈТ, *другачѡји* Ш Ж, *богатѡшка* Бч, *комишинска* Бч, *дручкиѡји* Ш, *селачким* З, *напреднѡја* Бч, *ситнѡја* Ш, *старѡја* Дб Ш, *касније* Ш Ит, *раније* Мђ, *најпростѡји* Бч, *најрођенији* З, *најстарѡји* ЈТ, *насадим* Ш, *пољубим* Ш, *погурчим* Бч, *упрљаш* Ит, *назива* Ит, *напише* ЈТ, *олади* З, *продаје* Ил Ит Бч, *увати* Ш, *избубај* Ил, *овамо* Мђ Ит Ж, *сиромѡ* је Ил, *таки* је Ил,

Југослѡвије Бч, *старѡима* Ш, *извадимѡ* ЈТ, *отгднете* Ко, *унаоколо* Ф.

Појава је објашњива чињеницом да у истом положају нема кратког силазног акцента, па према томе ни опозиције $\hat{}$: $\grave{}$, која би доприносила чувању пуне дужине $\hat{}$ акцента. На исти начин треба схватити и спорадичан изговор $\grave{}$ место $\hat{}$ у истој категорији примера у истом ареалу:

гостѡју Нз, *вољуске* Нз, *маснији* Сф, *паметнији* ЈТ, *старѡји* Ил Нз ЈТ Бч, *старѡјог* Нз, *лошије* Нз, *старѡја* Нз Ш Сф, *четврти* ЈТ, *четвртог* Нз, *овамо* Нз, *доцније* Ил, *дручкије* ЈТ, *касније* Ил Дб ЈТ, *раније* Нз Ш Сф, *старѡје* Дб Нз ЈТ, *напреднѡја* гдведа Бч, *јѣтгиније* Сф, *другачѡје* ЈТ, *мушкарца* Нз, *старѡима* Ш.

297 (наравно, уз облике с комбинацијом $\hat{}$ $\grave{}$). Осим тога у њеним текстовима има и доста примера као *пѣтнѡјсте* 289, који, судећи по њеном објашњењу на стр. 114, имају двоструки акценат (дакле, = *пѣтнѡјсте*). Примери ове друге врсте јављају се, додуше у ограниченом броју, и у њеној грађи из Земуна, Добановаца, Голубинаца, Руме и Лаћарка (из Добановаца потиче и пример *гвоздењѡк* 254). — Додаћемо да се у теренској грађи П. Ивића забележеној 1950. у Бегечу крај Дунава у јужној Бачкој налазе примери *размашињѡва?* (с Ивићевим упитником), *такѡ е, девѡјка* и *дудѡва*, уз далеко бројније облике као *упљѣно* или *шѡјкишки*. То, наравно, није довољно као доказ о факултативном чувању непренесеног $\hat{}$ (или бар двоструког акцента) у Бегечу, али је, с друге стране, мало вероватно да се сваки пут ради о грешкама при бележењу. Појава захтева даље истраживање.

Са крајњег истока испитиваног подручја имамо неколико примера као *Мито Ш, свиње Ш, свршмо ЈТ*, где је скраћивање погодило $\hat{\text{}}$ акценат у првом слогу. Природно је закључити да иза скраћивања тога акцената стоји утицај румунског језика.

Кад иза речи са $\hat{\text{}}$ акцентом на отвореном крајњем слогу долази енклитика, тај слог постаје унутрашњи, што омогућава факултативно чување непренесеног акцената: *ова је лега Цп, ова је Ил, кой су Ил, којѣ су Ил, какви је Бк ЈТ Ит, какви су Ил, каква сам Бк Ит, каква је Ил Бк ЈТ Ит, какве су Сф, боји се Ил, крчи се Бк, пошд сам Бч, познд га Ил, прошд је Ил, такд је Ил Ит Сф Бч, такд ти је тд Сф, такд се сме Ил Дб, такд су Бч, такд би Бо, донесеш га Бд, донесѣ га Ил, заплетѣ се Сф*.

На први поглед изненађују примери са непренесеним $\hat{\text{}}$ испред енклитике на крајњем вокалу речи који је некад носио ~ акценат (а не $\hat{\text{}}$): *женѣ су ткале Бк, за менѣ е тешко Ж, од менѣ сте Ж, од тебѣ би се Сф, теби сам поклднно Ж, она е Бк Ит, они ме ранили Ж, онѣ су Ил, скромѣ је Ит, дошла сам Нз ЈТ, дошд је Ж, прошд га је Ит, ниши су Бк Ит Бч, дошлѣ су Нз, нишлѣ су Бк, прошлѣ су гддине Т, прошлд је Бк, волд би Ж, дошли би Сф, добрд сам Нз, добрд је Ил Бк Ит, добрд се Бч, добрд би било Ж, зеленд је Ит, затекла сам Нз, далекод је Ит*.

Појава постаје јасна ако имамо у виду да се у таквим примерима у већини војвођанских говора факултативно развила аналошка дужина (в. т. 62). Даљим деловањем аналогije по обрасцу *ова : ова је // ова је* створен је однос *дошла : дошла је // дошла је*, тј. добијени су акценатски ликови типа *дошла је*.

Структурално поређење акценатуације у већем делу тамнишке зоне са класичном новоштокавском показује да је инвентар јединица (акцената) исти, а да се разлика тиче дистрибуције једне од тих јединица, $\hat{\text{}}$ акцената, који се овде јавља не само у почетном слогу, него (факултативно) и у унутрашњем и затвореном крајњем.

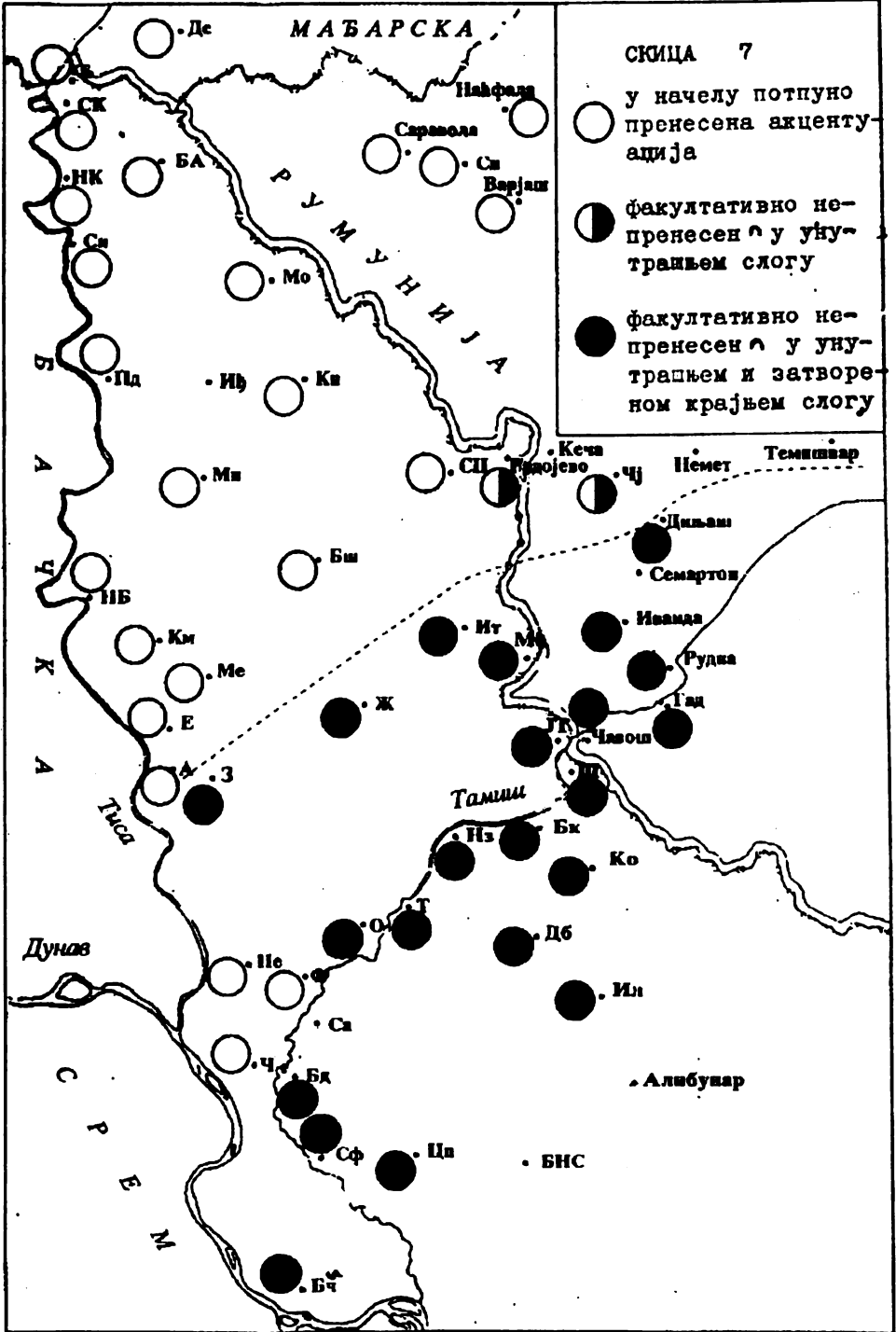
Факултативно непренесени $\hat{\text{}}$ у унутрашњем слогу у Ченеју

За. Говор Ченеја у Румунији, чији је касетофонски снимак допро до нас тек 1993. године, издваја се посебном ситуацијом: тамо се јавља непренесени $\hat{\text{}}$ само у унутрашњим слоговима, и то доста често, изгледа не ређе него комбинација $\text{~} + \text{~}$ у одговарајућим примерима:

а) *венчање, прстѣње, Велинка, девојка, девојки, кокдишка, заради, изађе, опојва, отвара, отидне, упали, шгудира, зараду, зарадиду, приповѣдаду, да се прдичу, разговараду, да се удешиву, честитаду, опалеена;*

б) *пдкдјника, дѣвдјка, до дѣвдјке, дѣвдјки, ми дѣвдјке, Румунка, из ушију, ддрива, дкрѣне, дсвѣти, приповѣда, укрѣси, укрѣти, нѣ вѣжсе, нѣ кѣжсе, пддвѣкнемо, здсвѣраду, нѣ врѣту.*

Наглашавамо да у Чј нема примера са чувањем $\hat{\text{}}$ акцената у затвореном крајњем слогу.

Ченејски говор у ствари је гранични говор кикиндске зоне, а „компромисна“ ситуација у вези с непренесним акцентом даје том говору обележје прелазности.

Значајно је да се иста ситуација јавља у говору Радојева, села на југословенској територији, које није обухваћено овом монографијом. И тај говор спада међу ивичне говоре кикиндске зоне. Није искључено да изоглоса обухвата још понеко село на земљишту Румуније. О старини овакве стилизације односа тешко је закључивати, тим пре што не знамо јесу ли преци становника Радојева, који су се у XVIII веку доселили из Јармате североисточно од Темишвара, донели оданде такву стилизацију, или се она уобличила тек у садашњем њиховом станишту.

Додаћемо да у Сепетеру, а по свему судећи и у Варјашу и Сараволи, нема трагова непренесеног $\hat{}$. Исто важи и за оскудни материјал П. Ивића из Темишвара, забележен 1956. године.

Ареали факултативног чувања непренесеног $\hat{}$ у појединим положајима приказани су на скици 7.

СИЛАЗНИ АКЦЕНТИ ВАН ПОЧЕТНОГ СЛОГА ПРОТИВНИ ОПШТИМ ПРАВИЛИМА АКЦЕНТУАЦИЈЕ

4. Независно од описаног системског ограничења новоштокавског преношења у већем делу тамишке зоне постоје у банатским говорима, како у тамишкој зони тако и у кикиндској, примери са $\hat{}$ и '' ван почетног слога под посебним условима, који махом делују и другде на новоштокавском подручју.

У знатном броју сложених речи — именица, заменица, придева, бројева, прилога, предлога, везника — граница између саставница понаша се као препрека преношењу:

*земљорадник*⁶⁶ Ил Бк (5) Цп Бч Ф (5) Бш СЦ СК (5) БА, *Југослaвија* Бк (5) Ф (4) Ит Цп Бч СК (4), *Југослaвије* Бч, *Југослaвији* Ф (4), *Југослaвијо* Сн, *под Југослaвијом* Ил, у *Југослaвији* Ч, али и *Југослaвија* Ф (1) А СЦ СК (1), *Југослaвије* А, *Југослaвију* А Сп, из *користољубља* Бч, *земљорадника* Ит, *пробиљеска* Ми Сн СК (уп. т. 111);

Новосађанин Бш, *Новосађани* Бч, *пољопривредник* Ми, *пољопривреда* Ф Ме СЦ, *пољопривреду* Бч, о *пољопривреди* Ме Сн, *пољопривредом* СЦ, *Аустроугарска* Ф.

којекo Ф, *којештa* Ил Бк Ит Ки Ђ, *коједj* Бк Бч;

понџки Бк Ит Ж Бч Ми СК, *понџка* З Е НБ, *понџке* НБ Пд, *понџшто* Ит Сф Ђ.

правослaвни Сн, *светосaвски* дoм Ит, *светосaвска слaва* Е, *светосaвској* Ит, *добровoљно* Бк Бч Сн СК, *стародрeвне* Сн;

првоклaсни Сф Ф НБ НК, *првоклaсне* Ит, *првоклaсно* Ит, *пунољетан* НК;

⁶⁶ У СК, Ф, Бк и СЦ П. Ивић је 1948. и 1949. године анкетирао по пет писмених мештана дајући им да читају примере из ове и неких других категорија. Резултати анкете показани су горе и биће и даље приказивани на исти начин, нпр. *Југослaвија* (4) према *Југослaвeнја* (1).

пољопривредан Ж, пољопривредни Бш, троугласта ЈТ, троуголно Ме, машинобрварски Мо;

веројсповедни Ит;

двајестрђевога јула Ф;

досад Бк, али и досад Бк, извад сѐла Ит Е, забат наспрам забата Е, наспрам светлила Мо, наспрам врата Мо, једна наспрам друге Пд, насред Бк Ч, насред вршија Ил Ф, насред авлије Ит Бд Ки НК, насред кипије Ме, насред њиве Ит, насред пута Бк Ит Мо, насред кујне Бк Ф, насред черге Бк, окрдом Мђ Сф, није она ишла нигди окрдом у цркву Мђ, окрдом на врата ће д изађе Пе, ниси упамтио окрдом Пантиног Е, окрдом тог Ф, осим тога Бк Ф СЦ, осим његове плаће Мђ, осим мене Мђ, осим недеље Ит, осим нас Ф, осим ти путова Ф, осим кочијаша Ф, осим војске Ф, осим што смо послали, још смо дошли Е, не смеш да идеш осим пута Е, откад сам Бк, откад постом партија Сп, откад су Бк Ит, откад је Бк А СЦ СК, умро је откад Ит, откад се Ит Бд, откад га знам Ж, откад Сф Ф З СЦ, откад је нестало СФ, откад су изишла Ф, откад је наша нумера Пе, откад је дуван скупио З, откад вас нисам видела Бш, откад је устала НБ, откад су две млине Ж, откад смо ми Е, откад врата па до пѣнке Мо, покрај сѐла Мо, сасвим Ф Ч Е Ж, укрђј воде Бк, укрђј Бегеја Ит, укрђј мѐра Ч, укрђј рдџа Е, укрђј сѐла Е, усред воде Бк, усред Сф, папак СК („кад неко пита шта сам то урадила, а ја кажем: папак, ако сам урадила“ = па шта смета; уп. и Милетић, Кик. 30);

будзашто Т Ф, вероватно Бк (3) Ф (3) СЦ Пд СК (5), поред вероватно Бк (2) Ф (2), дакако Ил Мђ Ит, донекле Ил Ит СЦ, којекко Ж, међусобно НК, невероватно Ђ, нимало З, откако Ит Е, откако сам ја запамтио Ф, откако је свѐта Ф, откако пантим Км, откако смо Мо, понђјвише Нк, понђјди Пд, понџкад Бш, потпуно Км, удпште Бк Ф СК;

благовремено Км, у међувремену СЦ, прековремено Ит;

изнаоколо Ф, унаоколо Ж Ф З.

Важно је подвући да се у скоро свим наведеним примерима доследно изговара непренесени акценат. Очигледно је сваки пут у питању јунктура, фонолошки релевантна морфолошка граница. Другим речима, носиоци говора осећају наведене примере као синтагме, а не као лексичке јединице. При том други, наглашени део сложенице својом семантиком захтева да акценат буде на њему. Значајно је да су све наведене именнице и придеви скорашње књишке творбе, увек са сложеничким спојним вокалом *о*. Можда је та околност допринела изговору " акцента на трећем слогу прилога *вероватно*, такође преузетог из књижевног језика: испред *-вѐтно* (које се може асоцирати са глаголом *вѐтати*) стоји облик *веро-*, сличан елементима као *земљо-*, *Југо-*, *пољо-* у наведеним именицама. Посебну пажњу привлаче везници *осим* и *окрдом*, у којима се *о-* осећа као предлошко-префиксална морфема. Изгледа, уосталом, да је везник *осим* у свом развоју полазео од лика *освѐн* прошао кроз фазу *освим*, где је *-свим* интерпретирано као облик заменице *сав*, сличан ономе у прилогу *сасвим*.

У погледу описане појаве банатски говори се у начелу слажу са многим другим новоштокавским говорима,⁶⁷ па и са језиком Вука Караџића. При мере које набраја Т. Маретић⁶⁸ на основу другог издања Вуковог Рјечника ми ћемо овде распоредити по врстама речи, да би се јасније оцртао паралелизам са нашом грађом:

зломйшљеник, злопдглеђа, ранорѣнилац,
којгѣдд, којгѣддер,
очевиднй, очиглѣднй,
јединодушно, својевдљно, којегдѣ, којекѣд, којекѣко, којекѣуд, коликогѣдд,
изврѣх, уврѣх, цосрѣд, сасрѣд,
дану.

И у усменој верзији данашњег књижевног језика обични су многи од облика који су забележени у Банату. Неки од њих су у наведеном изговору примљени управо из тог извора.

Ми у горњем списку нисмо навели примере са -гѣдд, какве бележи Вук, зато што се по данашњем правопису такви облици пишу као две речи, а не зато што њих не би било у Банату. У нашем материјалу нашли су се: *ко гѣдд је дошо Цп, ко гѣдд је бѣлово А, ко гѣђ Аџина Ми, кои гѣђ Ми, што гѣдд им на уста дође Ф, што гѣдд З, што гѣдд се је Бш; што гѣђ ти поѣребује Ме, што гѣђ ти трѣба Св, што гѣђ њим трѣба Сн, што гѣђ НК, колко гѣдд Ит Бд, колко гѣдд има рѣдѣва А, колко гѣдд ја пѣнтим А, како гѣђ СК, ди гѣђ Ит Ф, ди гѣдд има дѣвојѣка Ф, ди гѣђ Е, ди гѣђ је било Ми, ди гѣђ пѣшљу Св, ди гѣђ се догоди НК, кад гѣдд дођеду Ит, кад гѣдд изађу З, кад гѣт су Ч, кад гѣђ Е, докле гѣдд има Бд, до гѣдд З, до гѣт су дрѣжѣли Е, до гѣђ Пд СК, као гѣђ Св, ко гѣдд гѣлубови Е.*

Наравно, кад веза са -год има неодређено значење, и у Банату се изговара акцент на слогу испред -год: *штѣгод СЦ, дѣгођ Ки Ми Св БА, дѣгођена Ме.*

Уосталом, и класификација примера као *откѣд* или *досѣд* зависи од правописних решења, која могу бити различита. Све то показује колико је

⁶⁷ П. Ивић, Дијал. 1956, 68 за шумадијско-војвођански дијалекат (обухваћене су не само категорије изнете овде у т. 4, већ и оне из тачака 5—7), 131 (источнохерцеговачки дијалекат). Том предмету посветио је значајан рад Willem Vermeer, *Non-initial falling accents in Neo-Slovakian dialects*, ЗМСФЛ XXVII—XXVIII, 1984—1985, 143—149. У том чланку налазимо обиље паралела из постојеће дијалектолошке литературе. Тамо изнетом материјалу, несумњиво довољном да се принципски осветли проблем, може се додати још много других потврда из разних говора. Поменућемо овде само оне из *Fonoloških opisa: Jugoslavija* у јекавском говору Мале Ператовнице у северној Хрватској (Д. Брозовић и П. Шимуновић, стр. 368), *Jugoslaviji, полупривреда* и *пољопривреда* у Осладићу између Ваљева и Лознице (П. Ивић и С. Реметић, стр. 480), *земљорѣдник, пољопривреда, пољопривредник* у Кривој Ријечи код Ужица (С. Реметић, стр. 515). Податке из литературе набраја и С. Реметић, Шум. 44; ту су обухваћени и примери са " акцентом на ултими (тип *сасѣим*) из говора смедеревско-вршачког и косовско-ресавског дијалекта. Додајемо да је П. Ивић забележио облик *сасѣим* и у српском говору суботичког предграђа Александрова, као и у селу Батањи у мађарском Поморишју.

⁶⁸ Maretić, *Gramatika*² 108. М. Стевановић, *Савремени* 161. има краћи списак таквих примера.

понашање народних говора независно од правописних норми, односно, колико су те норме ствар конвенције међу стручњацима. У нашем случају, банатски говори имају знатно строжа мерила него писани књижевни језик у погледу тога који ће се морфемски спој прихватити као сложеница, тј. као једна реч.

У поздравима се често две речи сливају у једну акценатску целину. Ако је при том наглашена друга реч, појављује се непренесени акценат ван првог слога, нпр. *добар да̑н* Ф НБ, *љубим ру̑ку* Ф. Уп. и *добар да̑н кумо*, *добар да̑н* Бд, очигледно у нешто бржем темпу. Ипак се говори *добар вече* Ил Ф Е, *добро јтро* Ф Ч Мо.

По свему судећи ови други поздрави су изворни народни⁶⁹, док су такви као *добар да̑н* и *љубим ру̑ку* примљени из града у релативно новије време, вероватно у XIX веку. Са таквим односом може се упоредити непренесени акценат у књишким сложеницама са спојним вокалом *о* (тип *пољопривреда*). Без обзира на настојања и илузије нормативне граматике, говорна верзија књижевног језика делује као генератор силазних акцената ван почетног слога.

5. Силазни акценат може се наћи у средини речи и неком аналогјом у деklinацији⁷⁰: *Далматинац*, Гмн *Далматинаца* према односу *врабац*: *врабаца*, *Ђурђина*, Вјд *Ђурђино* према односу *Нада*: *Надо*.

абонираца Мо, *богомљаца* Ф (2), *Далматинаца* Бш, *Ерцегдваца* Бш, *завршџака* СК (2), *Итебџаца* СЦ, *Јапаинаца* НБ, *омладинаца* Бо (5) Ф (3) СК (2), *Србијанаца* А, *Црногбраца* Бк (5) Ф (3) Бш СК (3), *сукњераца* СК, *баба-Ђурђино* СК, затим Гмн *кабинца* Ит, *кобасица* Бш, *чинџовница* СЦ.

Ипак, није редак ни изговор с пренесеним акцентом:

богдмљаца Ф (2), *добрџољаца* Мо, *завршџака* СК (3), *омладинаца* Ф (2) СК (1), *дмладинаца* СК (1), *дмладинаца* СК (1), *Србијанаца* Ф, *Црногбраца* Ф (2) СК (2), *воденица* СК.

6. У резултату елизије последњег *е* у бржем изговору десетичних бројева од 40 до 90 акценат доспева у последњи слог. При том се 'обично претвара у ':

триес четрџес Ит, *четрџес гддина* Ил Ж Сф, *четрџез гддина* Ф, *четрџес крмача* Ф, *четрџес крста* НБ, *четрџес ланаца* Ч, *четрџес трџи* Ф, *четрџес пџт* Цп, *четрџест дсам* Ит, *четрџест дсме* Ш Ж Ч Е, *педџез гддина* Ит, *стџ педџест гддина* Сф, *четрџес педџез гддина* Ж, *педџеш четир* НК, *педџест и пџт* Ф, *педџес кџла* Т, *педџес процџната* Сф, *шездџес гддина* Ж, *шездџест гддина* НБ, *шездџе сџдма гддина* З, *шездџест и четир* Ф, *шездџе шџест* Сн, *шџестџо шездџез динџара* Сн, *шездџес форџнти* Ки, *седамџес трџи* Ђ, *седамџест и четир* Ф, *седамџес пџт* Бч, *седамџес шџест* Ит Км, *стџ седамџест и шџест кџла* Сн, *седамџест и дсам* НК, *седамџест дсме* Ки, *седамџес трџе* Ме, *стџ седамџест џљада* Ми, *седамџест кџла* Ч, *седамџез гради* Мо, *осамџез две* Ки, *осамџес трџи гддине*

⁶⁹ М. Станић, *Ускочки акценат*, СДЗб XXVIII, бележи на стр. 101—102 овакве поздраве и осврће се на паралеле из других говора.

⁷⁰ В. напомену 67.

Ме, осамдџс четвџрте Мо, осамдџст и пџт Бд, осамдџст и шџс Ч, осамдџст и сџдам СЦ, дџведџст Ч, дџведџст дџвџ гџдине Ж, дџведџст и четир СК, дџведџс пџте Бк, дџведџшџз гџдџина НК, дџведџседам гџдџина НБ, дџведџс џсме Ч, дџведџст џсме Ф, дџведџз дџвет Ж, дџведџз дџвџти Е, дџведџст лџнаца Ч.

Тако и четрдџст и дџвџте у грађи П. Ивића из Бегеча у јужној Бачкој. Уп. и т. 13.

7. Знатан број релативно скорашњих позајмљеница из страних језика такође има силазне акценте вањ почетног слога (али, најчешће не на отвореном крајњем слогу):⁷¹

емигрџнт Бч, забушџнт Ит, комадџнт Ит, командџнт Сп, Ки Мо СК, комадџнт Ф, провиџџнт Ф, графикџнт НБ, шпекулџнт Бш, ађугџнту Ит, емигрџнти Ит Бч, командџнта Ми, матураџнти СК, музикаџнти Чј;

агџнт Бш, патџнт Ф, президџнт Бк, прџдџнт Ит, студџнт Ф (1) Бо, агџнта Бч, момџнту Ит, реферџнту Сф, докумџнта Цп, докумџнте Ит, с докумџнтама СК, али и студџнт Бк Ф (3) СК, фундамент Ко;

колониџста Ил СЦ, колониџсти Бк Ит Ж Т, комуниџста Ит Бч Ч Ф Чј СЦ, јџдног вџликог комуниџсте Чј, резервиџста Ф, социјалиџста Бк Ч Ф, империјалиџста Бк Ф, инфантриџсте Ит, али и комуниџсти СК (5);

билџнс СЦ, афџтџбус Нз, беџикл Ил, биџикли Бч, дијалџкт НК, параграђ Ил, профџкт Ж, парадаџз Т Ф, парадаџс Бч Бд, дијалџкат Бч, парадаџза Ф, с парадаџсом Бд (али и парадаџз ЈТ Бш, парадаџз З Мо, парадаџс А), кукуњџшиџе Ме;

штафџр Бч, делегаџт Мђ, инжињџер Ж, инџињџер ЈТ, секретџр Бч, ветеринаџр Бч, окупџтора Сп, телевџзор А Бш, али и телџвџзор Бд;

гарџнтујџду Цп;

амбулџнту ЈТ, дактилограђикињи Бч;

пропагџнда Бч, експедиџције Бч, у Македџнији Бч, церемџније Бч, али и преко њџне теритџорије Мђ;

интелигџнтан СЦ, интересџнтан Мо, борџџ Ф, апсолџтни Сн, федераџтивни СК (1), али и фџдеративни СК (2), Тодорџску Пе, Брџџцулов Мо;

апџолџтно Км, дирџктно Ђ, интелигџнтно Ме, интересџнтно Ит НК, стопроџџтно СЦ;

Рекло би се да овамо треба прикључити и реч брџџња БА „који воле много да прича“. Међутим, ми нисмо могли наћи у румунским речницима лексеми од које би ова потицала. С друге стране, реч фалџса „хвалисавац“

⁷¹ Тако и у Бачкој: дијалџкта Бегеч (бележење П. Ивића из 1950), парадаџз Тител (с касетофонског снимка). Додајемо нешто потврда из *Fonoloških opisa: штудџнта, телевџзија* у Осладићу у северозападној Србији (П. Ивић и С. Реметић, стр. 480), реферџнта, командџнт у Јасенику у источној Херцеговини (Д. Вујичић, стр. 509), шпекулџнт, реферџнт, командџнт, телевџзија у Кривој Ријеци код Ужица (С. Реметић, стр. 515). Позајмљенице могу имати акценте који излазе из оквира нормалне дистрибуције акцената у многим језицима, на пример у македонском, полском, немачком и турском.

Ч, Нмн *фалдсе* Ч очигледно није позајмљеница и појава медијалног $\tilde{}$ у њој помало је загонетна.

Укључивање материјала са $\tilde{}$ у тамишкој зони могло би изгледати неумесно јер тамо и иначе има примера са тим акцентом ван почетног слога. Ипак, наводимо и ту грађу будући да је у њој фреквенција непренесеног акцента далеко већа него код осталих речи, а и зато што таквих примера у страним речима има и у кикиндској зони.

Добар део овог материјала има акценат преузет из језика одакле потиче, по правилу немачког, преко којег су најчешће примане и речи латинског порекла. И сама чињеница да за позајмљенице не важе иначе нормална ограничења акценатске дистрибуције има своје паралеле у немачком. Треба ипак истаћи да се ту налазе и примери као *категбрија* и *телевйзор*, непознати немачком језику, бар са наведеним акцентом. Очигледно је био пресудан изговор тих речи у књижевном језику, односно у језику града. Уосталом, из таквих је извора примљен највећи део осталих речи са изнесеног списка. Само за мали део тих лексема (*парадџз* и сл.) долази у обзир непосредно преузимање од некадашњих немачких насељеника у Војводини. За релативну хронологију збивања значајно је да међу наведеним примерима нема турцизама. Све изгледа тако као да су догађаји ишли следећим редом: прво, преузимање позајмљеница из турског; друго, новоштокавско преношење; треће, улазак речи из немачког језика, и уопште речи западног порекла.

Треба напоменути да у Итебеју постоји неколико породичних надимака необичне творбе и делимично с румунском етимологијом, а са $\tilde{}$ акцентом у средини речи: *Бокџла*, *Калџла*, *Кломбаја*, *Пепџла*, *Потлџга*, *Пуљџка*, *Тарџга*, *Чаклџда*,⁷² уп. и присвојне придеве у разним облицима: *Бакџлина*, *Калџлини*, *Пепџлини*, *Потлџгину* кућу, *Пуљџкини*, *Тарџтини*, *Чаклџдини* и сл. Судећи по непренесеном акценту, ти су надимци млађи од новоштокавског преношења и јавили су се тек када је оно престало деловати као жив гласовни закон. С друге стране, није без значаја чињеница да се надимак Пепџла налази у итебејском црквеном протоколу из XVIII века. Нема разлога за претпоставку да се тај надимак тада изговарао друкчије него данас. То сугерира да је тамо у XVIII веку процес преношења акцента из средине речи био завршен. Будући да се у истом положају $\tilde{}$ акценат и данас често чува, треба закључити да је однос *ударен: урђен* стар најмање два столећа.

Природа наших примера са непренесеним акцентима изнесених у тачкама 4—8 сведочи да се не ради о сачуваним архаизмима, већ о секундарном развоју. Кад би били у питању остаци старине, пред нама би се налазиле фонетске, а не лексичке категорије са чувањем старог стања.

ИЗМЕНА АКЦЕНТА ПОД ДЕЈСТВОМ РЕЧЕНИЧНЕ ИНТОНАЦИЈЕ

8. Два момента из области реченичне интонације могу вратити пренесене акценте на њихово првобитно место.

⁷² Стеван Ђапић, *Надимци и презимена у Српском Итебеју*, ППЈ 6, 1970, 231—236, наводи, у азбучном реду своје (неакцентоване) грађе, све ове надимке: *Бокала*, *Буљака*, *Калала*, *Кломбаја*, *Пепела*, *Потлога*, *Тарата*, *Чаклода*.

Извесним емоционално обојеним реченицама такав емпатички нагласак даје јачу експресивност:⁷³

једва Нз Ит Цп, *једва сам* Ит Ф, *једва вучеду* Сф, *једва се дигне* Бк, *једва сам дошла* Ит, *једва сам ја очо* Ме, *једва је очо* Пе, *једва смо стигли* Ф, *једва чека* Ит Мђ, *једва чекате* Ил, *једва чekali* Бк, *једва смо чekali* ЈТ, *једва смо оданули* Ф, *једва пантим* Ф, *једва сам урадила* НБ, али и *једва* СК, *једва чека* Сн, *једва чеку* Ђ, *једва чekali* Бк, *једва, једва повучемо* СК, *таман* Бч Ф НБ СК Ђ, *дакаџм* Ми, *добрџ су рођавали* Ф, *изџм ти* СЦ, *изџм вам џглу* Ф, *јеџм ти лџба* Бч, *јеџм ти маџтер* Бч З, *јеџм га* Ит, *јеџм је* Км, *јеџм му* Бч Км, *јеџм му маџтер* Т, *јеџм-м-у-свџца* Км, *јеџм ти сунџе* З, *јеџш му маџтер* Ми, *јеџш је у дупе* Бч, *јеџџ те џтац* Цп, *сачувај* Бџже Км Ки Сн.

Понеким упитним реченицама силазни акценат ван првог слога даје упитну интонацију и делује као признак интерогативности:

јесџ л ураџио Ф,
идџ л штџџџџ Ф, ођу л ти каџти Ит, *ођу л се прџварити* Пе, *ођџлмо у стџџ јел у каџмару* Е, *ођџлду* Ме.

9. Упитна интонација и иначе потискује акценатски врхунац од почетка речи ка њеном крају. Два су начина на који се то остварује.

На месту силазног акцената може се јавити узлазни:

виш каџо мџџ џтац прџтио тџ Бч,⁷⁴ *видиш његова пушка је чџста* Чк, *то дџђе таџо, видиш* Ит, *џто видиш* Цп, *видиџ да се осуџио* НБ, *видиш* Ш Мђ З СЦ, *Душане видиш ти џџо вџздух пун нџчеџа* Км, *џто видиш* Км, *видиш* Ил Ме Сн, *видите* СК, *вите* Бк Ит Ж Т Ф Пе Км СЦ Бш Мо Пд НК СК, *вите каџо није миџран* Цп, *џто вите* Сн, *вите каџо је џве гџдине* Ки, *вите да мџни ништа није* Мо, *џво вите* Сн, *вите, тџ су снџпови* НК, *видите* Т Км Сн

⁷³ В. напомену 67. Потврде за *таман* имају и Ј. Вуковић, П-Др. 109. Реметић, Крива Ријека (код Ужница), ФО 515. И. Стевовић, Гружа 103. У колашинском крају је забележено *таман* (Пижурица, Колашин 19). В. Томановић, Лепетане 104, наводи и нешто примера сасвим различитих од банатских.

⁷⁴ И овде се може навести доста паралела, али, изгледа, из арсала који једва нешто превазилази границе шумадиско-војвођанског дијалекта. За Бачку нам појаву потврђује наш касетофонски материјал из Мартоноша: *видите* (у питању); *искупилџ смо се, видиш*; *има л, јел да, јџте*. Поповић, Госп. 234. има: *Мџже л у Беџграду таџо купи*. У Срему је Б. Николић забележио *џто видиш* „једино у емфазу“ (стр. 303), *џто виш* 317. Из Поцерине имамо облик *видиш ти* Московљевић, Поц. 105, а из Бранковине у Ваљевској Колубари *дџв виш* Б. Николић, Кол. 10. За Београд В. Томановић у једној дигресији саопштава, очигледно веродостојно, облике *истиџа* и *мџлим* (Лепетане 102). У Гружн се, према И. Стевовићу, изговара *дђу, дђем, дђе, дђемо, дђете, дђе*, али упитно *дђу ли, дђеш ли, дђе ли, дђемо ли, дђете ли, дђе ли* (Гружа 622). У Великом Селу код Београда, на земљишту смедеревско-вршачког дијалекта, П. Ивић је забележио *Мџџш ли да ми набавиш?* — Сасвим посебно стоји податак са супротног краја српскохрватског језичког подручја: „У упитним реченицама може логички истакнута ријеч са силазном интонацијом добити узлазни акценат: *Са џто рџјипо мџсо*. „Појт“ има овдје узлазни акценат.“ (Josip Ribarić, *Razmješaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri*, СДЗБ IX 1940, 97). Напомињемо да је реч о говору Вођица, чији фонолошки систем у начелу не познаје тонске опозиције.

БА СК, *видите како сад Ки, видите ви то Ит, што видите Ми, Тако и више сад*, забележено од жене родом из *Немета у Румунији.

*вдлѣш ли НК, вдлѣ л да се раздвѣра Сн, вдлѣ л НК, вдлѣмо л НК, вдлѣмо се Е, вдлѣте Бш, знаш шта рѣду с њи крѣставци Ж, Имѣм ја кастролу? – Имѣм! Сн, имѣм гѣ млѣђи НК, имѣш гѣ дѣнар сѣтан НБ, не пита имѣш гѣ Бк СК, имѣш вдлу А, имѣш Цп Е СЦ, имѣш јабука *В, имѣш кога Ки, имѣш кѣуч од стѣна Ђ, имѣ л бѣва Ф, имѣ л кога Ф, имѣ л колеба Ж, имѣ л тѣмо вѣде Сн, да види имѣ л штогод за јѣсти Сн, имѣ л БА СК, имѣ л кѣи НК, пѣту имѣлмо лѣба Мо, имѣмо л НК, имѣмо шѣћера Ит, имѣлте цигѣре Ки, имѣте л Е (али имѣл кѣи чдвек НК), јѣл Мђ Ит Сн Пе СЦ Ки Мо БА, јѣлда Ф Мо СК, нѣл СЦ, нѣлда СЦ, кад, јѣлте, пѣсо не дозвѣдѣва Ме, јѣлте Бк З НК СК, ја мѣрам да свѣ плѣтим, јѣлте Км, мѣсли л се Бѣбина мѣти цѣрнѣи Ђ, мѣжѣ л НБ, не би гѣ мѣго ѣђи сѣ мном дѣнас Мо, дѣђш гѣ за нѣга Т, Лѣзо, дѣђш пѣти сѣка БА, дѣђш да дѣђем Ђ, дѣђш да ми дѣш Км, пѣтали дѣл л да се ѣда Ит, дѣл л нѣће Ф, дѣл л зрѣти скѣро Ме, дѣл л да дѣђе Ђ, пѣда л кѣша Ки, сѣђш се Пд Ки, сѣђш ли се Ђ, грѣбѣте ли мѣбу Мо, грѣбѣ л вам врѣће вѣде Сн, чѣђш Стѣво ЈТ, чѣђш НК, мѣлим (на телефону, није добро чула) НК, кѣ с ти Ки, шта ли је Ж, шта ли је тѣ бѣло Пд, шта ти је Бк Ф⁷⁵, шта ћѣ ти Мђ Цп Ит Мо, шта ће ми Ит Ф, шта*

⁷⁵ Такви су примери бележени у разним деловима новоштокавске дијалекатске области, тако нпр. *што ћу мѣни дѣкати* Б. Николић, Кол. 51, *што ће мѣне сагѣн* С. Реметић, *Дијалекатски текстови из Жабара код Тополе*, СДЗБ ХХХИИ, 1986, 509, *шта ви је* Емилија Миловановић, *Прилог познавању лексике Златибора*, ППЈ 19, 1983, 16, *шта ти је* Г. Ружичић, *Пљевља 176*, *што су* П. Ивњић, Галип. 36, *шта је*, *шта бѣ*, *шта ћеш ми*, *шта бидѣ* Ј. Вуковић, *Акцент говора Пиве и Дробњака* 374, 376, *шта би дѣбра*, *то е у другѣга* Вуковић, П.-Др. 109, *што је*, *што ѣте*, *што ѣ је* у Дубровнику, *Rešetar, Betonung*, 202, 210, *шта ѣш*, *шта ѣи ѣ*, *шта ѣ је* Milas, Mostar 97, *што ѣ је*, *што ѣш* Милас, Трпањ 79, *шта ћу ти ја* (у околини Славонске Пожеге) Н. Рончевић, „Што“ и „шта“. Наш језик V, св. 5—6, 1937, 135—151, *шта је* (Magića mala), *шта ѣи* (Banovci, Slav. Brod, Privlaka), *шта ѣ ми* (Bebrina), *што ѣи* (Siće) Ивњић, Пос. I 161, *што је*, *што је бѣли* (у Magića mali) Ivšić, Pos. II 135, *што ѣ ѣби сѣрѣта дѣвѣјка* (у Бебрини), Ивњић, н. д. 136. Веома је значајно да ова појава долази и у варијантима с непренесеним акцентима, наравно у одговарајућим дијалектима: *шта мѣ је* (у Вучитрну), Елезовић. Кос. I 179, *А што ћѣ ми*, *Шта ћу ти* Исто, стр. 337, *што сѣд*, *што ѣш*, *што (ј)ѣ* — *да (ј)ѣ*, *ко (ј)ѣ* — *да (ј)ѣ*, *што ѣте*, *што ѣ је* (у Рѣчанју) *Rešetar, Vet.* 202, *што ћѣ јој ја?*, *што ћѣ* Томановић, Лепет. 103, *шта сѣм ја зѣла* (Babina Greda), *шта сѣм ја пѣла одѣлѣ* (Гундинци), *шта је* (Стризивојна), *шта ѣи* (Липовац, Сиче, Бабина Грѣда), *шта ѣи* (Мачковац, Канижа, Градиште, Жулања) итд. Ivšić, Pos. I 161 (ту Ивњић истиче да и славонски граматичар из прве половине XIX в. И. А. Брлић има облик као *што ѣте*, *што гѣ је*); *шта ти је* (Сегна) J. Gopić, *Ortotoički akcenti*, *Nastavni vjesnik XVII*, 1909, 433, *шта ѣте* (St. Mikanovci), *шта сѣ ми набрѣкле дѣ* (Vodinci) Finka i Šojat, Vink. 106, *ѣ сѣ ми дѣ* (Brač), М. Hraste i P. Šimunović, *ČDL I*, 1979, стр. XXIV. Међутим, у Банату постоје блиске паралеле само за неке од ових примера, и то за оне у којима се иза *шта/што* уланчавају две енклитике. Увид у изнесени материјал сугерира да је ареал такве ситуације прилично широк. Рекло би се да он углавном обухвата говор на земљишту Србије, али то питање захтева даље проучавање, а пре свега више грађе. У вези с тим занимљива је опаска J. Гопића, н. м., о томе да славонски Посавци имају такав акценат у везама са две енклитике, али не и у везама с једном: *шта ѣ је*, али *шта је ѣ* (с друге стране, упор. ниже у овој напомени *да сѣм* из истог говора).

Осим тога, у разним крајевима регистровани су више-мање истородни примери у другим синтагмама, тако:

ће вам Ф, шта ће нам СЦ СК, шта ће му Ми, та шта ће њим бркови НБ, шта ли је то било Пд, шта ће ми шталог кад немам коња Св, шта ће ми мџмак Ит, шта ће ти Мо, (али и шта ће тај да ради Бш, шта ћемо Мо НК, шта ћеду с нама Мо, па да шта НК), не би ти мџго ићи са мнош данас Мо, дџ је је Ф, дџ је га Ф, али и дџ ми је Ф, дџ је га Ит, како (= молим) Ф Ки Ми, како ли Ит, ај (= молим) Св Ки, ај (= молим) Ки, ај (изговорено назално) Ки, да СЦ. Потврде за ај у Ки налазимо и код Н. Секулић, Текстови 120 и 121.

Пада у очи да се у наведеном материјалу појављује узлазни акценат и на једносложним облицима.

У облику знаш промена тонске карактеристике акцента праћена је његовим скраћивањем:

знаш дџџојко Бк, знаж дџ смо бџгали Бк, знаш како је Бк, Био код Бранка, знаш Бк, Знаш како је Бк, знаш шта Ш, знаж ди је шпџтаљ Ит, знаш ти Ит, знаш шта раду Ж, свџ ово џстало, знаш Цп, знаш џнда само ти мџне сџти Цп, џскрен мџџо, знаш Бч, знаш кад сам џстала А, знаш како је то страшно Км, живџно сам дџџо, знаш како Мо, знаш ти шта је то Мо, знаш коме БА, прџчани, наш Бч.

Кратки силазни акценат са првог слога може се у питањима заменити [˘] или [˘]акцентом на другом слогу, који може бити унутрашњи или затворени крајњи (дакле никад отворени крајњи):⁷⁶

ко би паметан, та и џстаде Вуковић, П.-Др. 109, ко је (у Дубровнику), Реџетар, *Betonung* 202, ко џе нас, ко џе те Недџелјко Мићановић, *Језик на подручју Полјца*, Полјички зборник II, Zagreb 1971. 167, ко сам, ко је, ко џе, то џ је, ко ли је Ivšić, Posav., Rad 196, 161, то га је у Црни, Гопић, н. м., — рџка је да сан бџја, *Каџе да џе рџтоџ* у Пољницама, N. Mišanović н. м., да си га вџдџо Šimundić, Imot. 21, да сам, да см, да е под Дурмитором, Вуковић, *Акцента говора Пиве и Дробњака*, СДЗБ Х 374, да је у Дубровнику, Реџетар, *Betonung* 202, да ти (= можда) у Лепетану, Томановић, н. д. 103, да са, да је, да смо, да се, да су Ивић, Галип. 35—36, да сам у Црни, Гопић н. м., Рџко је, да џе ту даџ, каџе, да џ га одвџст, итд. у разним другим местима у славонској Посавини, Ivšić, Posav., Rad 196, 160, акџ ће Вук Рџчник, акџ ће Елџзовић, Кос. I 8, Постоје, уосталом, и разне друге комбинаџје, с ограниченим ареалима, тако нпр. ја џта, ја како у Мостару (Milas, н. м.), акџ сам, акџ је, кеда је (= кад је) (Ивић, Галип, 35), *каџџ џи Маџковас*, Sl. Brod, Babina Greda у Славонској Посавини (Ivšić, н. м.), ја џи џи каџст у околини Винковаца (Finka i Šojat, н. м.), акџ ће у Ускоцима, Станић, СДЗБ XVIII 102, ако џџ?, ођу ли, ођеш ли?, ођемо ли?, јџсам ли, јџсу ли, знаш ли, знаџе ли у Лепетану (Томановић, н. м.), ко хоџе, џто хоџџ у Дубровнику (Реџетар, *Betonung* 210).

⁷⁶ Блиске паралеле налазимо у говорима косовско-ресавског дијалекта: Видџиш колика см сурџпајка Елџзовић, Кос. II 286, Има ли иџо од џљна? Има јџдан тџлав минџан II 322, Ођџе л га омџџџ. Ођџмо ли да се омџвамо II 28, ођџи ли муџџџџџџ? II 548 (напомињемо да у изјавним рџченицама презент ових глагола имају коренски акценат: вџдџни, има, дђеш); Ођџ л' да дђџе Р. Смић, Левач 47, Ођџи раџџу, Ођџи ли, ел нџџеш, ођу л, ођемо л, 49. Значајно је да су чак захваћени глаголи они исти код којих је ова појава у Банату најобичнија. Уп. и односе дђу, дђеш итд. према ођу ли, ођџи ли итд. и јџсам, јџси итд. према јџсам ли, јџси ли итд. у говорима северне Старе Црне Горе (Пешикан, Староцрног. 40). Треџа, међутим, нагласити да су ван Баната типови вџдџни и вџдџиш у комплементарној дистрибуџији, тј. да се први јавља у говорима с новом акценџуацијом, а други на земљишту старије акценџуације. На том земљишту, али ван круга српских екавских говора, забележени су и примери као знаџџ (теренске белешке П. Ивића) у Иванкову код Винковаца, срџи ли? имџи ли? оџ (= хођеш ли), зна ли, знаџе ли у Прчању (Реџетар, *Betonung*

видиш ту твоју шупу Ф, имаш Ит, имаш ведро Ф, можеш да сведочиш Ф, да видим имах ситни Бш, видиш да си Бк, имаш вољу – имах А, имах брису Сн, имах ситни Км, имах цигаре Сн, имах вољу Е Ме, има л још Ки, има л кога Ми Ме, има л младо војске Мо, има л ту креча Мо, има л четир сага Е, има л штогод Сн, има л Е, јелил Ит Ф, можеш ти Бш, можеш доћи код мене Км, можеш то да читаш Ф, можеш га ти курталирати Ф, оћеш ме јел нећеш Мђ, оћеш да ми бидеш девојка Ит, оћеш се уисити Ит, оћеш д идеш Ж, оћеш да му шушнем Ф, оћеш да ти дам Ф, оћеш да ти продам Км, оћеш Км Мо, оћеш ли СЦ, оћеш л девојка поћи Ме, оћеш л з овог момка Сф, питај Павла оћеш л да се брџа Ф, оћеш л поћи Ме, не знам оћеш л мђи Сн,

оћешмо у стог јел у камару Ф,⁷⁷ оћешмо Ит Ф, ималте 3 СЦ Пд, каште можешду живити Ми, оћешду завршити Мђ,

колко Сн.

Забележени примери одговарају ономе што је у фонетским истраживањима И. Лехисте и П. Ивића означено као инверсна тонска кривуља.⁷⁸ Значајно је да је овде појава фонологизирана тако да је акценат речи битно измењен под утицајем реченичне интонације. Тако нпр. реченица *Видиш оћу кућу* може бити само изјавна, док је *Видиш оћу кућу* обавезно упитна за језичко осећање носилаца дијалекта. Исто тако, *вите* је обичан императив, а *вите* је питање „да ли видите?“, уз благу императивну нијансу скретања пажње. Појава има крупан типолошки значај. Нормално је да реченична интонација модификује тонску кривуљу речи, али није тако обично да се акценат речи замењује ентитетом који, на плану акцентуације речи, с њим стоји у опозицији. Овде се баш то догодило и у томе је типолошки значај појаве. Њу је, уосталом, изискивала околност да се изјавна и упитна форма у овом говору тако често не разликују фонемским саставом, будући да упитна партикула *л(и)* изостаје у многим случајевима.

Поближе разматрање материјала показује да се акценат мења под интонацијом питања углавном на глаголским облицима или на упитној заменици, ређе прилогу. Да се тежиште интерогативности налази на упитној речи, јасно је по себи. Међутим, то се тежиште налази и на глаголским облицима из наше збирке примера. Ти облици често долазе без икакве упитне речи (партикула *ли* је изостављена: *оћеш?*, *вите?*), а у другим случајевима праћени су редуцираном формом партикуле *л<ли*, која, будући неслоговна, није способна да на себе прими упитну интонацију, тако да се она остварује на предикату, чија реализација и јесте предмет питања. Значајно је и то да се од глагола *ту* појављује само ограничен круг најфреквентнијих.

202), *оћу ли, оћеш ли* итд., *јесам ли* итд., *знаш ли* итд., *имате ли, јел' да, елите да* у Лепетану (Томановић, Леп. 103). Сличност ових примера са банатским само је принципског карактера.

⁷⁷ Наше различито третирање примера као *оћешмо* у кикиндској и у тамишкој зони долази отуда што изјавни облици множине презента тога глагола имају у кикиндској зони акценат (*оћемо*), а у тамишкој (*оћемо*).

⁷⁸ Р. Ivić i L. Lehiste, *Prilozi ispitivanju... IV, 152—153*. Сличну појаву забележио је и Olaf Broch, *Slavische Phonetik*, Heidelberg 1911, стр. 330, у примеру *došo je?*

Објашњење настанка описане слике није једноставно. Осим поменуте потребе да се упитна форма увек разликује од изјавне, ту је и чињеница да упитна интонација уопште потискује тонски врхунац ка крају акценатске речи. При том треба имати у виду да су **чьго* и **хьго* речи са старим силазним акцентом,⁷⁹ што значи да су у позном прасловенском предавале свој акценат енклитикама, кад год би се нашле у синтагми с њима. Отуда облици као *штà ħē ти*. И најзад, неке од глаголских, па и заменичких енклитика по пореклу су акцентовани облици, тако да се њихова садашња акцентованост можда понекад своди на просто чување старог стања. Питање заслужује систематско проучавање, које би требало извести у оквиру српскохрватског језичког подручја као целине.

10. Примери као *знàш* наведени у т. 9 показују да интонација питања може бити праћена скраћењем акцента који је од силазног постао узлазни. Понекад се у том презенту промена ограничава на скраћење $\hat{\text{}}$ акцента у ` , одн. ` у ` :

био код Брâнке, знàш Бк, А знàш тî? Ит, *Знàш кàко Сп, А, за дџцу знàте штà је тѢ Ме*. Упор. пример *Знàш тî Мîру мѡду?*, који смо скинули са траке снимљене у Каћу код Новог Сада.⁸⁰ У једном примеру у множинском облику тога скраћен је ` акценат у ` : *нàте штà А*. Овде је краткоћа вокала, у контрасту према редовној дужини у изјавном *знàш, знàте* служи као сигнал упитности.

Дужење у питању забележили смо само код једног глагола: *јѐ ли?* СЦ, *јѐл Сф Ф* Ит Е Ми НК СК, *јѐлге, дѐцо, да л ѝма?* Ит, *јѐл?* БА. Осим тога већ наведена грађа садржи доста примера за дужење послеакценатског вокала пред енклитиком *ли* : *вѡлѝш ли, мѝслѝ л, дĥѝ л*, па и *идѝ л, оĥу л*. О дужинама пред енклитикама в. т. 57—62. Значајно је да се дужење јавља чак и онда кад је *ли* ишчезло без остатка: *видѝш, чѡјѝш, сѐĥàш се*.

Отворена боја вокала *е* у примерима показује да су заиста у питању продужени вокали, као *јѐ ли*, а не изворно дуги. Контраст између оваквог дужења и горе наведених примера са скраћивањем бар делимично је објашњив. Док се тежиште упитности налази на изразу *јѐл(те), знàш* је пратећа узречица уз тврђење које само није упитно. Уосталом, и *знàш* у нашим примерима служи пре свега за скретање саговорникове пажње и не представља пуноправно питање.

⁷⁹ В. нпр. В. А. Дыбо, *Славянская акцентология*, Москва 1981, стр. 36. Старим силазним тоном треба објашњавати и дужину у једносложним облицима *кѡ* и *штà* кад стоје сами у нашим говорима. Тако је нормално у Банату, у Поцерини (*Кѡ то вѝче?* – *Кѡ, зар јà*, Московљевић, Поц. 47) и у Грузи (*Зѡу те – Кѡ?*, али *Кѡ те зѡе*, Стевовић, Груза 470 и 600). Слично је, уосталом, и у разним удаљенијим говорима, међу њима у пиперском (М. Стевановић, *Систем акцентуације у пиперском говору*, СДЗБ Х, 1940, 145), у брачком (М. Храсте и П. Шимуновић, *СДЛ I*, 1979, 117), у хварском (М. Храсте, *Чакавски дијалекат острва Хвара*, ЈФ XIV, 1935, 35) и новљанском (А. Белић (Заметки 56). Полазну тачку дало је дужење ` > $\hat{\text{}}$ у једносложном облику (в. нпр. П. Ивић, *О условима за чување и испадање полугласа у српскохрватском*, *ЭФЛ XVII/2*, 40). Наравно, синтагме с енклитиком нису биле једноложне, те је у њима дужење изостајало.

⁸⁰ Овакво скраћивање је, изгледа, много обичније у лепетанском говору (Томановић, н. д. 105): *штѡ ĥу, дѡ ĥу, нѡмам кѡд, знàш; Мàјко Бѡжѝја; сѡѡтога ми Нѝкѡле* (иначе *сѡѡтога*); *јà ти кàжем (: јà); нѡмѡте мене чѝнѡет; чѡѡе Бѡжѝји*.

11. Ређе него интерогативна, експресивна интонација може претворити силазне акценте у узлазне:⁸¹

бога ми Ил Ф НБ Сн (узречица; *бога ми* је заклетва), *нѣ знам, бога ми* Сн, *кд није тѣо, тѣг су бога ми* убили Сн, *бога ми* *оде* *нећеш* *наћи* Ки, *а ми смо* *бога ми* *кѣпали* БА,

сигурно А, *цигурно* Ф,

ѣво *га* Ф, *ѣво* *је* Ф, *ѣто* *га* *сад* Ф, *ѣто* *га* *тѣ* Ф, *ѣно* *га* Пе, али и *ѣто* *виѣ* Ф,

баш *ми* *је* *тѣ* *лѣпо* Ф, *баш* *напуни*м Ф, *Ајдемо* *у* *кафѣну* – *Баш* Ф, *Баш* *си* *ми* *и* *тѣ* *пѣмѣтан* Ф, *баш* Ки (овакво *баш* значи појачано порицање),

да *да* *је* *било* НК, *да* *да* *је* *лѣпо* Ит Мђ, *да* *да* *је* *тѣшко* Ит, *да* *да* *је* *било* *лѣпо* Ит, *да* *да* *дѣђу* Мђ, *да* *да* *смо* *се* *договорили* Мђ, *да* *да* *су* *више* *радили* Ки, *да* *да* *је* *Км* *СК*, *да* *да* *се* *продавало* Ђ, али и *да* *да* *смо* *СК*, *да* *да* *су* *вѣлеле* СК,

ѣ, *па* *него* Мо, *па* *него* Ми, *него* Ф Км Ки Ми (= него како, појачање тврдње).

12. Под утицајем разних емоционалних ставова акценти се могу продужити или скратити:

а) *бѣш* *сѣчувај* НБ СК,

бѣж ЈТ, СЦ, *дѣж* ЈТ, *нѣ* *знам* НБ СЦ,

вѣлика *прѣмена* *била* Ит, *вѣлика* *кѣтѣрка* Ч,

дѣбро (пристајање преко воље) СЦ, *ѣткуд* СЦ, *тѣко* СЦ.

б) *стѣ* *пѣти* З, *ѣу*, *мѣјку* *му* Ж, *и* *мѣјку* *њим* *њину* СЦ, *фѣла* *бѣгу* Ит (Овде је скраћивање праћено и претварањем узлазног акцента у силазни, што је можда везано за осећање олакшања изражено синтагмом *фала богу*).

Показује се, дакле, да и емоционална интонација има моћ да замени акценте другима који с тим акцентима стоје у фонолошкој опозицији.

13. Разна отпадања и испадања вокала или читавих слогова са краја речи могу довести до тога да се узлазни акценти нађу на крајњем слогу или на једносложници. У т. 6 видели смо да то може бити праћено претварањем ` у ` (тип *четрдѣс пѣт*). Међутим, чести су и случајеви у којима се чува неизмењен ` или ` у таквом положају:

педѣс *кѣла* НК, *педѣс* *комѣди* Ки, *педѣс* *пѣт* НК, *шездѣс* *чѣтир* НК, *седамдѣс* *пѣт* Сп, *стѣ* *деведѣст* и *дсам* Сп, *четрдѣз* *гѣдина* *В, *педѣз* *гѣдина* Сп, (уп. и *сто* *педѣст* *кѣла* Сп), *четрдѣс* *ѣсме* Ки, *седамдѣс* *чѣтвѣрте* Мђ,

⁸¹ У ову област појава, шире схваћену, спадали би, на један или други начин, изговор ` место ` акцента (*дѣда*, *бѣже* итд.) „под утицајем емоционалне интонације“ у биографичком говору (Ивић, Биогра. 143), акценат *нека* *га* у Левчу (Р. Симић 47) и у Вучитрну (*нека* *ги*, Елезовић, Кос. II 386) и „случајеви специфичног емфатичног наглашавања, белженог на пример у ликовима *вѣлики*, *вѣлике* у Мисачи“ (Реметић, Шум. 51), затим *ѣд*, *дѣвѣл*, *носѣ* *враѣл*, *пѣкѣ* *ти* *дѣси* у Имотској Крајини и Беквији (Šimundić, н. д. 18). Томановићева монографија о говору села Лепетана и овога пута се издваја обиљем примера: *јѣст!* *ѣ* *брѣво!* *ѣ* *брѣво!* *Бѣгам!* *Бѣгати!* *што* *је* *Мила* *омршала!*; *дѣсет* *гѣдина*; *то* *је* *вѣлики* *празник*, *колѣцки* *је*, *вићкѣ* *га* *колѣцки* *је* (н. д. 103).

Све наведене именице повезане су једним семантичким обележјем. Све оне показују неки однос уважавања. Од родбинских термина обухваћени су они који се односе на старија лица, а од занимања она којима се одаје поштовање (*поп, мајстор*). Позитиван приступ огледа се и у истицању да је поменути појединац кум говорном лицу.

Ту је даље и групица сталних синтагми типа:

Бадњи дан А, старá свата ЈТ, за старог свата ЈТ, са старим сватом Ж и кр̑сну славу Ит.

Слично апозитивним именицама у сталним синтагмама с именима лица влада се и придев *свети* у одговарајућим синтаксичким везама:⁸⁴

Свети Ар̑нђо Ит, свети д̑х Ит, свет Илија Ит, свети Лазар Ит, свети Мр̑та Ит, свети Никола Ит, свети Ст̑ван Ит, свети Шт̑ван Сп, свети Сáva Ш Е Сп, да на̀р̑ди светим Илији Ит, на светог Јов̑на Ит, светог Луку Сп, светог Шт̑вана Сп, очи светог Саве Ит, б̑ш о светим Сави Ит, о светом Ст̑вану Т.

Без акцента могу остати и понске заменице, пре свега личне и показне, као и неки заменички прилози:⁸⁵

Њмам ја та̀мо к̑ѐр Ит, шт̑ ја зна̀м А, ја м̑рам да св̑ платим Км, да̀о сам ја њ̑зи п̑тврду Км, ја сам б̑о у ј̑дним в̑лким ду̀ћану Мо, не смеиш ти да ка̀жеш њ̑зи нѝшта Мо, он ка̀же Ки, шт̑ ви мѝслите Ит, ра̀те ви шта зна̀те Ит,

тај уга̀љ Ит, м̑мак та̀ј и ж̑на му СК, та старá Ит, поз̑ве ту См̑љу Ш, са̀р се ти З, шт̑ је то З, ѝгтали то с̑тно к̑ло Км, и ту на̀м̑ла СЦ,

д̑војко моја сл̑тка ЈТ, мој д̑тац Ки (али и м̑ј д̑тац од истог информатора),

ники Н̑мац Ш, б̑о је ники Ј̑ца Ра̀дин Ит, н̑си ники ш̑љунак Ми, ники Вѝдић Мо, ники Ра̀да НК, има̀ та̀ п̑сма ника Ме, изва̀дио сам ники д̑сам ба̀гр̑на Ки,

шта д̑џеш Ш, и шта ја зна̀м А.

Облик *све* у конструкцији као *све вѐма* у ствари је прилог: *Он све вѐма пр̑жа р̑ку* Км.

Без акцента је остао и прилог *вѐ* у примеру *Д̑ђе вѐче вѐ* НК.

Исто тако дезакцентуирани су и прилози у примерима:

нѐма ди да в̑р̑да Ит, да вѝдим ди к̑и ра̀ди Ит,

колко в̑длеш Ит, колко има̀ дѐца без родит̑ља Бд, колко д̑џеду к̑ло Ки, ј̑ј колко д̑џеш Ки,

онда је б̑ло на̀ко НК, ѡмам ј̑ш и св̑џе да пр̑дам Сн, да̀клем има̀ гу̀ д̑војка Е.

⁸⁴ Одговарајући примери забележени су на више страна, тако у Пиви и Дробњаку (Вуковић, Акц. П.-Др. 298) и у северној Старој Црној Гори (Пешикан, Староцрног. 37).

⁸⁵ О истој појави говоре ипр. Вуковић, Акц. П.-Др. 269—271 и Пешикан, Староцрног. 37.

Од глаголских облика дезакцентуацијом су захваћени првенствено неки помоћни глаголи у питањима и аорист *реко* у служби узречице која чешће значи „помислио сам“ него „рекао сам“:⁸⁶

јесам ја био оде јел нисам Ми, јеси видла Ит, Ту се осигурџа јеси био на радњи, нисил Ит, јеси угубио Е, јеси затеко поп Стѣву Км, јеси будан Км, јеси уранио Км, јеси ти луд Бш, јеси добро научила Бш, јеси га видно кад га вѣрујеш (бога) Ки, јел повољу Ки, јесмо гдгови сад Сн, Јесте ви ручали Ме, јесте за ракијом јел за вином Ки, јесте изнѣли Сн, оћемо њѣга наћи Ми,

нѣ знам реко Ит, ‘О реко баш би вѣло Ит, тѣ је реко, свѣ наше Бш, дјде нѣтраг реко Мо, да видим реко Русију Пд.

Осим тога забележили смо и:

штѣ знам ја Бч З, онако, знаш З, кѣлко имаж гѣдина Ит, Е сад каже ѣстани ту Ит, Ђ каже кад је тако Ит.

Из Пд имамо пример *Штѣ миш?* „шта мислиш?“

Много је ређа дезакцентуација кардиналних бројева у синтагми с именицом: *три – четир орѣка Ит, оцѣчи ми ји један кѣмѣд лѣба Ме.*

Речца *баш* остала је без акцента у реченици *баш би вѣло Ит.*

15. Појава супротна дезакцентуацији је двојни акценат на некој лексичкој јединици.

Порекло таквог акцента лако је објашњиво у сложеним именима празника:

Ђурђевѣдан Ит БА, Ивањѣдан Нз А, Петровѣдан Е, Спѣсовѣдан Ш БА,

Исто важи за придев *стѣромѣдно* Сп, за суперлативе као *најпрѣв А, најскупљи СЦ* и бројеве као *ѣсамстѣ Мђ, ѣветстѣ Мђ*, као и прилог *будзѣшто Ит*, па и за *од вѣјкѣде Сф.*

У вези са двојним акцентом у *дјѣ* Пд треба имати у виду да се узвици иначе често издвајају из прозодијских правила која важе за главнину језичког материјала.

Двојни акценат на облику вокатива у дозивању имамо у примеру *тетка-Бѣлѣ Ит.*

ПРЕНОШЕЊЕ АКЦЕНТА НА ПРОКЛИТИКУ

16. Као и другдѣ на новоштокавском подручју, у банатским говорима срећемо и старо и ново преношење, тј. на проклитици се јављају и ^ˈ и ^ˈ акценат, наравно сваки у одговарајућим категоријама примера. Прегледаћемо материјал по граматичким скупинама акцентогених речи, узимајући у обзир и број слогова у њима. Сваки пут ћемо износити прво примере са

⁸⁶ На дезакцентуацију глагола под одређеним условима у реченици осврћу се нпр. Вуковић, Акц. П.-Др. 373 и Пешикан, Староцрног. 38—39. Код Вуковића је реч о *verba dicendi*, што у начелу одговара стању у Банату. Међутим, најближу паралелу представљају примери *Јѣо, бѣже, реко и Бѣ сте ви, реко* из говора села Чобанца код Сентаддреје (по материјалу П. Ивића).

изворним [˘] акцентом на првом слогу акцентогене речи, а затим оне са изворним [˘]. У оквиру тих скупина износићемо најпре облике са [˘] на проклитици, затим оне са [˘] и најзад такве у којима је акценат остао непренесен.

Акценат често прелази на предлог са именица свих родова и са неких заменица.

Облици с изворним [˘] (тј. са [˘] на првом слогу акцентогене речи кад она стоји без предлога):

а) *на атар* Ш, *у атар* Ит Ж, *у ат̄ар* Е Сп Бш Ме СК, *на ветар* Ил Ит Т Ф, *у вршај* Ит, *пр̄еко дана* Мђ, *о̄ дувар* Мо, *на Дунав* Ч Ф, *у Жабаљ* А, *на кантар* Т Бш, *на камен* Е, *у камен* Ит, *на месец* Ил Ит Сф Е Ме, *пр̄еко прста* Ф, *на прстен* Бк Ит Ф А, *з̄а рогаљ* Км НК, *на рогаљ* Ит Ж Т Ч Ф Е Ме Км Ки БА НК СК,

на Тамиш ЈТ Ф, *п̄д(д) Тамиш* Сф, *у Тамиш* Ф, *у Тарош* Км, *з̄а хошак* Ме НБ, *на урлаб* Мо, *у ѿоргош* СК, *у чопор* Ф З Сн, *на шпорет* Ф, *у гости* Ит Ф Ч Е Ме Бш СЦ Ми Мо Пд НК, *з̄а прсте* НК, *кр̄дс прсте* НК, *м̄т прсте* Ф, *н̄с прсте* Ф,

на брдо Ф, *п̄д брдо* Ф, *пр̄д вече* СЦ, *у грло* КМ, *на дрво* Ф Ми Пд, *у дрво* Ит, *з̄а име Бдга* Км, *у коло* Ит Ж Т Ч Км, *ис кола* Ч, *к̄дг кола* Ит, *на лето* Ки, *у лето* Ит Ф ЈТ Сф Ч СЦ, *пр̄еко лета* Ж Ч Ф, *пр̄ико лета* Бш, *на небо* Ки, *у небо* СЦ, *у око* А Ме, *бр̄ез ока* Сн, *д̄д ока* Ч, *ис поља* Дб Ф Ч Ме, *п̄д пољу* Ит Ф СЦ, *у поље* Дб Нз Мђ Ит Т Сф Ч З Бш БА, *с̄а срца* Ит, *у срцу* Ђ, *з̄а уво* БА, *у уво* Бш,

з̄а воду Ит Ж, *на воду* Ит Е Ки, *п̄д воду* Е Бш, *п̄дд воду* Ит, *у воду* Сф Бд А Бш, *п̄д вољи* Ит, *п̄д вољу* Бш Ки, *у децу* СК, *кр̄д земљу* З, *на земљу* Мђ Ж З, *у земљу* Ит Ф, *пр̄д зору* Ф, *у зору* Ит Пд Сн, *у иглу* Ме, *у косу* Ме, *з̄а ногу* Ит, *на ногу* Ч Ф СК, *у ногу* Бк Ит, *м̄д ноге* Ит Ч Ме, *на ноге* Ит Пд Сн, *на поле* О,

пр̄д јесен Ж, *у јесен* Мђ Ж А Сп, *у јес̄ен* Е Бш Ки, *у лудос* Ж, *пр̄еко ноћи* Ж, *у памет* Ш, *на памет* БА, *у Санад* СК, *на угар* Ит, *пр̄д очи* Ит, *пр̄ид очи* СЦ, *у очи* Ж, *з̄а уши* Ч Ж, *у уши* Ит Бш,

пр̄ико ат̄ара Ки, *д̄д дув̄ара* Ме, *д̄д ђавола*, *из Иђоша* Мо, *д̄д појаса* Ит Ч, *у разговор* НК, *пр̄еко сал̄иша* Ч, *пр̄т сватове* Ит Ф, *у сватове* Ит ЈТ Ч, *с̄а скорупом* СК, *на Тамишу* ЈТ, *пр̄еко Тамиша* Ф, *на уговор* СК,

из Опава Ф, *у Опаво* Ч Пе, *у пролеће* Цп,

з̄а лепоту НБ, *на продају* Ђ, *у Ширине* (: Ш̄ирине микротоп., Г Ширина) НК,

и Санади СК, *иш Чанади* Мо Ск,

у помрчину Км,

испр̄ед мене Ф Ч Пе, *н̄з мене* Ил Ит Ж, *пр̄д мене* Ит Т Ч Ф З, *пр̄ид мене* А СЦ, *испр̄ед њега* Ил, *испре тебе* Бд, *н̄с тебе* Мђ Ч Ф, *пр̄д тебе* Ит

Ж, при тебе СЦ, за тобом Ит Ме НК, нџж њега Ч Ф З, пџд њега Ж, прџд њега Ит З Е,

на овај Ки, на ову Ки, из оне Ит Ми СК, џд оне Ит, из оге Ит, .

ни от ког Ф, ни у ког Ф, на шта Ит Ф, џд шта З, џт шта Ит, џ шта Ит, у шта Ит Бд Ф.

б) у бирг Ил Ш Мђ Ф Е, у бириц Ме Км Бш Ки Ми Мо СК, на вр СК, на друм Ф Мо, на дуд Е, нџз дуд НК, у конк Сн, на крст Сн, на плац Ит Т Сф Ф Ч Пе, у плек Ит, на псу Ил, у рат Ж Ф А СК, крџ сан Ф СК, нџ склад Ф, снџп нџ спок Ф, у цеп Ит Ф, на шор Ч, у шпајз З Е,

на дно Ми, на зло Ф,

у атар СК, на атар ЈТ, из бирга Сф Е, у биргу БА, из бирца Ми Мо Пд СК, у бириц Сн НК, у бирицу СК, на коње Ф Ми, на коњи Мо Сн, на коња Мђ Ж Сф, прџт коња Ит, окџ краја Мо, на кревет Ит Ж Т Ф НК, нџс кревет Ит, пџт кревет Т Ч Ф, у кревет Ил Ж Ми Е СК, брџз леба Ф, за лебац Пд Сн, у лебац Ф, бџс плуга Мђ, брџс плуга Мђ Ит, за плугом Ит Ф Мо, у подрум СЦ НБ, на растрџж НБ, на рогаљ Т Ф СК, у сандук Т Ч, са сиром Пд, на таван Ит Т Ф З НБ, на Тамши Ф, у Тамши Бк Сф Ф, на урлаб Мо,

у благо Т Ф З СЦ, у време Ф, у буре Ит, за гаће З, на гаће Ч, у гаће З, у дупе Ит Мо, на џубре Ф, за жито Ч, крџ жито Ит Е, на жито Мђ Ф Сн, у жито Ит Е, вџ имја џца и сџна Ф, на име Ит Ф Ме, за јело Ит, за кола Ит Т Ф, на кола Ил Ит Т Ч Ф З Е Ме Км Сп Бш Ми Мо СК, пџт кола Ил Ит, у кола Бк ЈТ Ит Т Сф Ч Е Ме Бш СЦ, на коли Сф Ме СЦ, на место Т Бш, на месту ЈТ, у недра Ф, за раме Ф, на раме Ит Т Сф Ф Бш СК, џ раме Ме, за семе Ф НК, за слеме Т Ф, на теме Ф, за чудо Ж Ф, у чудо Сн;

прикџ баре Мо, на бару Ит, пџд бару А, у бару Е, пџд баром Е, у Боку Нз ЈТ, у брави Ит, бџз бриге Нз Сф Сн, брџз бриге Ф З СК, на бригу Ит, кџд вагре Мо, окџ вагре Мо, прикџ вагре Е, крџз вагру Е, пџ вагру Т Ч, нџз вагру З, у вагру Ит Т Ф, на вери Ф, на веру Бш, на виле Ф, пџ вољи Сф Ч СК, пџ вољу Ит Т НК, за газдом Ми, крџз гаће Ф, на гаће Ф, у гаће Ил Ит Т Сф Ч Ф Е Ми Сн, џџ гуше Ит Ф, за гушу ЈТ Ит Ф Км, у гушу А, на даску Ит, у Деску СК, у дреку Ч, у Ечку Ч Ф, у јаму Ил Ит Ж Ф Мо, у јасле Ф Ме, за јасле Ме, у капу Ил Ч Пд, пџт капу Ми, у кацу Пд, за кџку Ми, на кџле Ф, на кџшу Ф, за кџшу Ит, у кџнге Ф, на кола Ж Мђ, у кола Ж Ч, на коцке Ф, мџт краве НК, окџ краве Ми, џџ куће Ш Мђ ЈТ Ф А, иза куће Ит Ч Бш Ки, ис куће Т Ч Ф Ме Пд СК, кџт куће Ит Т Е Сн, прикџ куће Ме, челџ куће А Е, прџт кућу Мђ Ж Е Ме Бш СЦ Ки Сн, за кућу Сн, нџс кућу Ч Е, ис куће у кућу Ит Т З, испрџт куће Ит Ч Ф, нџс куће Ит Сф, окџ куће Ит З А, џт куће ЈТ Ит Т Ф Ки НК Ђ, џт куће џџ куће Ф СЦ, пџ кући Ф А Ме Бш, у кући Нз ЈТ Т Сф З Ч А Е, за кућом Сн, пџт кућом Сн, прџт кућом А, на кућу Нз Ит, прџт кућу Ил Ит Ч Ф, на кућу Бч, у кућу Ч Ф З Бш СЦ Пд СК Ђ, на лулу Ф Сн, у џуске ЈТ, у млини Ко, у млину Ко Ми, прекџ џиве Ит, на џиви Мо Сн, пџ џиви Ит, на џиву Ил Ит Т Сф Бд Ч Ф Бш СЦ Ба, испџт пазе Ф, пџт пазу Ит Т Бч Ф Ме БА НК, у пашу Ф Сн, иза

пећке Ми, ис пећке З Св, код пећке Км Ми, окд пећке Е Бш, у пећки Ит, ис Пеште Ч, у Пешту Ф Ми Мо СК, под плеву НК, на пошти Ф, брѣс пушке Ф, ис пушке Ф, на пушку Мо, под пушку Св, у пушку Мо, у рану Ф, на репу Ф, у рибу Ит, на свадбу Ки, на силу Ит, за сисе НК, прекд скеле Ф, на скелу Ч, на слави ЈТ, на славу Ш Т Ф, и сламе Ф, испод сламе Ф, код сламе Т, окд сламе Ит, на сламу Ме Мо СК, ну сламу Ит, крд сламу Е, под сламу Т, под сламу Ит, у сламу Сф Ђ, на слики Св, на слику Ф, на службу Ит, са службе Ит, и собе Ме Км, под соби Ф Ђ, у собу Ил Бк Т Ч Ф Ме Ки Мо СК, за сукњу СК Ђ, на сукње Ит, у сукње НК, у супу Ит Ф, д тетке Пд, ис Тисе НК, прекд Тисе З, на Тису Ф Е Пд НК, нус Тису НК, у трску Ђ, ис флаше СЦ, у флашу Ит Ч НК, у фрулу Ит Т Пд, ис Црње Ит Мо, на цуре Ме, у чашу Е, у Ческу СК, за чизму Ит, у чизме Е НК, на чипке СК, дд Чоке Св, иш Чоке Ђ, у Чоки СК, и шаке Ф, у шаку Ф Бш, у шаке Е, и школе Ит З, от школе Ит Ђ, у школу Нз Ит Т Ч Ф З Е Бш Мо БА НК СК, у школи Ит, на школе Ит, и штале Т З Ме, у штали Ит Ч Св, на шталу Ф, у шталу Ил Ит Ж Т Ч Ф З А Е Ки, на штегу Ф, у штегу Ф, под шуми Ит Е, у шуми З Мђ, крд шуму Ит Бш, у шуму Бш Мо НК, извдн шупе Ф, у шупу Ч Ф А Км, на матер Ч,

у Бикишу Ит, под биргови СК, код доктора ЈТ, и Жабњака Км, у Јоргован Ит, на коњима Т Ч Св, дд Кумџа Е, ис Кумџа Ме, у курјака Св, под Мелѣнце Бш, у Мелѣнце Е Ме Бш Ки НБ, у Мелѣнци НБ, брѣз новџа Ф, из ормана Ф, у разговор Ит, прѣт сватове Ит Ф, прид сватове Мо, у сватове Ит Ж Ф Е Ми Мо, на уговѣр А, од ујака Нз Е Ме, од ујака Ме Пд, кд Цигана Ф, у Цигане НБ,

на дупету СК, под дупету Ч НК СК, на зламѣње А, на југрење Т, на југрѣње Ит Ч Ф Ђ, дд колѣна Ит Ф НК, на ноћште Ф Ит Е,

на бабињи А, под барама Ф, у Беѣдру НБ, дд године НБ, од године Ми, у годину Ил Сф Ч, у године СЦ, измѣд госпѣђа (= од Велике до Мале госпојине) Ит, д дасџа Ф, у Добрицу Ил, на додолу СК, на дојкиње НБ, на истину Ф, на јабуку А Е Ме Ки Мо НК, у јабуку Ф Е, из јасџа Ме, под касѣрну Т, у касѣрну Т, ис кочине Ф Е, на кочину Е, у кочину Ит Ф, под кућама Ит Сф Е, у кућама Св, на мернице Ит, у новине Ит А, из нумере Ф, у нумери Ч Ф, у нумеру Ч, на општину Ф, прѣд општину Ф, у општину Ч Ф, на покладе Ит НБ, брѣз рупица Ф, и Сакѣла Ч Ф, у скупштину Бч Ф, на слатину НК, на слатине СК, у собицу Ф Км, под собама Ит, у собама Ит, на станицу Ф Км СК, на торину Ч, за узицу Т, на утрину Сф Ф, на утрине Т Ч Ф, бѣс чакшира Ч, бѣс чизама З, под шупама Ф,

на заповес Ил,

из Меленџа Ч Пе Е Мс, дд Меленџа Е,

на бубалице Т, на бубалици Т, на бубалицу Ит, на ветрењачу Ме, у детелину Ит, у колѣрницу НБ, у котарицу НК, у помрчину Ф Е Св, под слатинама СК.

на бубалице Т, на бубалици Т, на бубалицу Ит, на ветрењачу Ме, у детелину Ит, у коларницу НБ, у котарицу НК, у помрчину Ф Е Св, по слатинџама СК.

на наш сџт Км, на наш бунџр НБ, у наш шдр Ч, у наш крај Е, у њин сџкак НБ,

пред њега СЦ, приг себе Км, за нама Т Бд Ч, мџд нама Мђ Ж Бш Ме СЦ Ми НК, над нама Ми, пред нама Ил, прид вама СК, за њима Ил Ит Ф Т Ч З, џ њима Ф Ме, пред њима Ит, прид њима Ме, пред себе Ит, на нашом јџрошу СК, по нашим ЈТ, у нашим сокаку Св СК, у нашџм сџлу НК СК, на нашу митраљџзу Мо, из наше џвлије НБ, кџд наше вџјске НБ, прид нашу црквиу НК, у нашу зџмљу БА, у нашу црквиу Ки, у нашој Ч Ме, кџд наши девојџка НБ, џд наши Пд, на њина кџла Ме, кџд њине НБ, по њиној Сф,

у вај сџкак Мо, у во време Мђ, у во џџбо НК, у вој околини Ми, у ве бџште Ит, у нај бџџак Км, у нај пџр НК, у нај рџт Ки, у но време Мђ Ит Ж З Мо, у но џџбо Км, по тима Ит,

в) у бирци Мо, на вр Ит Бш СК, на длџн Бш, у џџм Бк, на џџд Бш, у крс ЈТ, у рџт З, кро сџн СК, на склџд Ф, у снџп Бк, на штрџк Бш,

кроз џтџр Бш, у биргу Мђ, у брџта Ч, са брџтом Бч, у вџздух Бч, прико вџза СК, према Врџцу Ко, у Дунав Ф, на кџмен Бк, на кџмџн Бш, пот кџмин Ж, на кџње Дб, брез лџба СК, за лџбац Т, по лџбац Бш Км, о лџбу Бш, преко лџда Ит, у џблџк Ки, на пџшњџк БА, брез плџга Мђ, у пџдрум Мђ Бч, за пџјас СЦ, до прџга СК, на прџстџн Т Бч, мет прџсте Ж, без рџта А, после рџта Ит, на рџгаљ Мђ Ж, у сџндук Ж Т, у Тамши Бк Ч, у џџшак Бд, на шпџрет Бш;

по блџту Бш, за брџшно Т, на дрво СЦ, у дрво Бш, кав и жџто Св, џд жџта ЈТ, све до зрна Св, на јџсла Сф, на кџла Ит Ми, око кџла Ф, у кџла Км, у кџли Ми, прико лџта Бш, у мџсто З, из нџба ЈТ, прико нџба Бш, из џка Ме, по џку Ф Ме, на пџљу З, по пџљу Ме Ки, на рџме Т, на сџто Ф Св;

на бџбу Ч, кроз бџру Бш, у Бџсну Ми, у брџги Ит, у вџтру БА, за вџду Ит, по вџљу НК, по вџћки Ме, џд вџне Ж Ф, за гџће Ф, за џџску Сф, џд Ёве Сф, на зџмљу Ф, у зџмљу Ч, у јџсле Ме, на кџлу лџба Бк, без кџше Ми, у кџйги Бш, џ кџже СК, за кџсу ЈТ, на кџсу ЈТ, за крџве З, брез крџве Ки, у крџћу Ме, за крџну СК, ис кџће А, прет кџћом Ж, за лџлу Ф, на лџлу Ф, у лџске ЈТ, код мџјне НК, на мџјну Ж Ми, у нађве ЈТ Ит, на нџгу Бш Ф Мо, у нџге Ж, прико њџве СК, на пџшу З Бш БА, до пџћке Мо, ис пџћке Бш, за пџшту Ит, брез рџбе Бш, за свџџбу А, до скџле Ф, преко скџле Бд, џд слџме Ме, преко слџме Ж, на слџму Бк Бш, пот слџмом Ит, на смџну НБ, пот стрџју Бш, за сџкње Бш, о Тисе Ф, у грџшњи Ит, пот Црњу СЦ, по шџки Ме, у шџлу З, у шџџлу З, у шџми Ђ;

у јџсен Ж, за мџтџр Бш, за чџљџд Ме:

са брџова Ит, до дџвара Ко, прико Дунава Мо, од Ђурице СЦ, код Живића Сн, на кџњима СК, из Мџриша Ки, преко нџваца Ки СЦ, до пџјаса З, ис Чџнаџа Ки, иш Чџнџграда СК,

у дџвриште ЈТ, по дџрвету Ме, на злџмџње А, ис кџрена Т, прико кџлџена Сн, из џпова Ф, по рџмену Ме, по пџљима Ме, по сџљима Ит, без џвета Бш, из џвета Бш,

на бџбиниџе А, за Бџњицу Ч, у Бџџдри НБ, по бџсџма СК, у гџдину А, на јџбуку Ме, у јџбуку Т, из јџсџла Ме, на кџљима Ђ, по кџћџма Ф Ки НК, у кџћицу З, на лџдину НК Км, по нџћвама Ме, по њџвама Ит Ки, нуз џбалу Бч, у џпштину Ч, у пџсмџма НК, до пџјџца Пд, од рџпице Бд, са сџране СЦ, от сџџкрове Мђ, по џљци Ж, по шџмџма Е Ме,

брез мџтере СК, у жџлости Ме, иш Чџнаџи СК,

из Мџленџца Т Ме, у џрманџма Ко, у џљцима З,

над нџма Бђ, са нџма Мо, са вџми Ме, о вџми Ме, на сџџки крџвет Ж, из сџџког сџла Ки, код нџшог Сн, у нџшог џца Ки, у нџшом сџлу СК, у нџше сџло Ж, од њџног џца Ки, за њџну слџву Ж,

по нџшим рџчиџма Ит.

17. Облици са изворним $\hat{}$:

а) џ Бџч СК, нџ брег Т Ч Ф, нџ брџг Бш Мо, пџд брег Ф, пџд брџг Мо, џ брег Ф, нџ вџз Е СК, зџ врат Ил Ит Ч Ф, зџ врат Мо СК, нџ врат Ит Ф, нџ врат Сн, нџ дан Ил Дб Ит Ф З, нџ дџн Е Бш НК, з дџна џ дан Ит, на зџд Е Ме Мо, нџ зџд Ф НК, пџд зџд Ки, џ лад Бш, крџз лџд Пд, џ лџс Бш, џ лџв Ф Бш, зџ нџс Сф, крџз нос Ит, нџ нџс Бш, зџ пџћ Ч, нџ рад Ит Ф, нџ рад СК, џ рад Ми, нџ ред Ф, нџ рџд Ми, џ рџд Ит Ф, џ рџс СК, нџ свет Ит Ф, нџ свџт Ки, џ смџј Пд, пџг Срџм Ф, џ Срџм СК, џ стџн Бш, нџ стџ Ф, нџ сџд Пд НК, џ сџд НК, гџр џ гџр СЦ, нџ џџк Е Ме Бш СК, џ џџк Ит, џ џџк Бш, џ штџп НК,

зџ ноћ Ит, прџд ноћ Ит Т Сф З, прџд нџћ Е Ми Пд, прџко ноћ Ил Ит Сф, прџко нџћ Ч, прџко нџћ НК СК, зџ пџћ Ит Ч Ф, зџ пџћ Ки, нџс пџћ З, нџс пџћ Бш Ки Сн, џ пџћ ЈТ Ит Ф З, џ пџћ Бш Км, крџз рџж Мо, џ рџж Мо;

испод брега Ф, џ Бџтош Ф, дџ вџка Ит, дџ враџа Бш, дџ врага Ч Ме СЦ, џко враџа Ф СЦ Пд Сн, џз глџса Ми, зџ дџна Ит Ф Е СК, прџко дана Мђ, нџ Дџви Ми, прџ Дџви Ки, дџ зџда Ф, кџд зџда НК, прџко зџда Е Ме, нџ јџрак Мђ, прџко јџрка Е, кџг кџма Ф, зџ лџда СК, џз лџда Ит, мџд лџде Бш, сџ свџта Бш, џко стрџка Ит, Бш, зџ стрџком Ч, џ Чџкош Е, брџ шџџра Ф,

џ мџре Ит, џг прџћа Сн, НК, нџ сџно Ф Пд, џ сџно Ит;

крџз глџву Е, нџ главу Ит Т Ж Сф А, нџ глџву Ф, пџд глџву Ит Мо, џ главу ЈТ Ф Мђ, џ глџву Ч СЦ Ми Ме СК, зџ грџду Сн, зџ грџде Ме, нџ грџде СК, џ грџде Ки, зџ душу Т, зџ дџшу Ит З Е, нџ дџшу Ит, нџ дџше Ф, зџ зџму З, џ зџму ЈТ Ит Т Сф, џ зџму Ч Ки, нџ клџпу НК, зџ рџку Сф СЦ

Мђ, на руку Ит Ж, на рѹку Ф Бш, ђ рѹку Ми, пђд руку Ит Т Сф Ф Мђ, у руку Ит Т Ф, у рѹку Ме СК, за руке Ит Т Мђ, на руке ЈТ Ит Ф А, на рѹке Ч Бш, пђ руке З Ме Мо, пђд рѹке Ит Ф, у руке Ж Сп, у рѹке Сф Ч Ме Ми, на снагу Ит, на страну Ил Мђ Ж Т, на страну Ит СК, ну страну Мо Пд, ну страну Сп, у страну Ит Ч Ф Е Бш, у средѹ Мђ;

ђд глади Ч, ђд глади Ф Ч, за грѹди Ит Ф, мђд груди Ит, на груди Ит Ж ЈТ, на грѹди Ит, у груди Ж, на дѹжи Ит, на јесѣн Бч, испо части Ж НБ, испод чѹсти Ф Ж;

из Врѹнова Е, у Врѹнево Км, ис Кѹрлова НБ, на Љѹгово НБ, у Љѹгово НБ;

за мном НК, прѣда мном Бд, прѣда мном Ки Мо СК, сѹ мном Бо Е Мо СК.

б) на крај Ит Ч З Сн, на крај З, прѣт крај Ит, у крај Бк, у крај Сф Ч, на пѹт Ит Т Ф З Ки, у рѹт Ил Ит Сф Ч Ф З, на ум Ит Бш НК СК БА;

у Бђгош Ф, на Дђви СЦ, пђ зѹби БА, у јѹрак Ит, окђ јѹрка Бк, прѣт кѹма Ит, из Мђла Пд, за нђвце Ф, крђс пѣнѣер Ит СК, на пѣнѣер Ит Ф Е Ки, пђт пѣнѣер Ит, прѣт пѣнѣер Ф, прѹт пѣнѣер Ми, у пѣнѣер СК, ђђ члѹнка Ми.

за врѹти Ме, прѣд врѹти Ж, ђђ гвђжђа Ч, крђз грђбље Ми, на грђбље Цп Ф СЦ СК БА, у грђбље Ме Мо, у здравље Бч Ф Ме, у здрављу Ит СК, ђђ кђла Ки, из кђла Ф Мо, кђт кђла Ч З, ђт кђла Ит, на крѹли Ф, на лѣђи Ф Сн, пђ лѣђи Ил Сн, испђт сѹнца Ит, за сѹнца Ит, ђт сѹнца Ит, пђт сѹнце Ит, сѹ сѹнца Ит Цп Е Ки, за сѹнѹом Сн, на усти СК, пђ усти Мђ Ж Ф Мо Сн СК;

из бѹнке Ит, у бѹрку Ит, из Бѹчке Ит Ф НК, у Бѹчки Ч Ф, вр бѹшке Ђ, из бѹшке НК, кђд бѹшке Е, пређ бѹшке Ф, челђ бѹшке Ђ, пђ бѹшти ЈТ, у бѹшту Ф, у бѹшту З Ме Ки, крђз бѹшке Ит, у бѹшке Е, изѹ бѹшке Е, приђ бѹшка СК, у врѹшку Е, нуз гѹђе СК, бѣз гѹђа Ф, на ђѹћу СК, на кѹрте Ит, ис кѹйга НК, за кђнђу Сн, кђт кѹјне Ит, у кѹјну Ит Т Ф Е Мо, на кѹрве Ит, испђт кѹђа Бш, на лѹђи Мђ, у лѹђу Бк Бд Ч Ки Сн, за лѹђом Ит, на лђгру Км, на мѹљу Бш, из нѹта Ме, на прѹвѹ Бш, за пѹнђу Ч, на рђјте Т, у Сѣнту Сн НК СК, на стрѹжу Ф, ван црѹве Ч, ис црѹве Ж Цп Ф Ки НК, кђ црѹве Ф А НК, окђ црѹве Ит Ч БА, у црѹви Ит Бч А Сф Сн, на црѹву Ђ, прѣ црѹву Ил Бк СЦ, прѹ црѹву Км Бш, прѣ црѹвом Ит, у црѹву Нз ЈТ Ит Ж Т Бд Ч Ф З Ме Км Ми Пд Сн СЦ Ђ, иш Чѣнте Ч, у Чѣнти Бч Ч, у Чѣнту Бд, на шѹјки Ит, за штрѹње З, ђт шѹнке СК;

испђ чѹсти Ит;

за мајстора Бш, испђт пѣнѣера Б;

у Врѹнову Ки, ис Кѹрлова Ки, у Пѹнѣво Т, у Пѹнѣви Ф, у Пѹнѣву Сф;

из Беђдре НБ, пђ бѹштама Ит Ф, пђ бѹшѹама Е Ме, на кѹрлицу Ит, у кѹјницѹ Т, у нѹдницѹ Ит З;

- за мђг Т, ђд мђг Ме, на свђј Км, прђт свђј Ми;
 пђ њђзи Пе Ки НК, у њђзи Ки, за њђну сѹкњу (в. и т. 53 и 54).*
- в) на брђг Бк, у грђд Бч, на зђд БА, на крђј Мђ ЈТ Ч, на крђј сѐла СК, прет крђј Бч, у крђј А, у крђј водђ Ит, за пѹт ЈТ, на рђд Мо, у рђс Ит, за стђ Бч, од стрђ Ит, стрѹк за стрѹк ЈТ, на ѹм БА, у цђк Ф;
 у дѹж Ф, у мђс А, на мђст БА, у пђћ Бш, на чђс Ит;
 на Дђве БА, до зђда Ко, по зѹбу Ф, ког кѹма Ми СЦ, по лђкту Ме, на мѹжа Ч, бес пђлца Бш, о пђлцу Бш, чђвек од рђда А, са срђпом ЈТ;
 нуз кђље З, са прѹћом ЈТ, по сѐну Ф, от сѹнца ЈТ, о трђње Ит, по ѹсти СК, сас цвђћом Ит;
 преко бђште ЈТ, на бђшти ЈТ, под бђшту Бк, у бђшту Бч, прико гђћа Е, на грђну Бш, на грђду Ф, ког крђва ЈТ, от крђва Бд, с кђла А, сас кђла Св, на лђћу Ми, о лђвчу Ф, од мђрве Бд, на прђвду Бш, измеђ сђса Ит, са снђјком Ж, ис црђве Ил, испод црђве БА, ко црђве Ит, насре црђве Ч, у црђву Мђ Ит, у Чђнту Бч;
 у грѹде Ме;
 из Пђнчева Ч;
 са зђдругом Мђ, у нђдницу З;
 на бѹбалицу З;
 без њѐ Бк, код њѐ З, на њѹ Ж, иза нђс Бч, код нђс Бк Ж А, за њђ пђт Ф, код њђ А;
 у мђј сђкђк Ж, у тђј Ит, у тђј вђз Ж, у тђј прђлави Бђчеј НБ, о тђм се Бш, о тђм клиѹу Ф, у тђм чђпору З, на тђ Бш, у тѹ О;
 после тђга А.*
18. Сасвим је ограничен репертоар бројева, придева и прилога који могу предати акценат предлогу:
- Облици с изворним " акцентом:
- а) јѐдно ђд другог Ит Ж Ф З Ки НК, јѐдан зђ другог Ме Ки, јѐдно кђ другог Ф, јѐдан ђ другог Чј, јѐдан прђко другог Ж, јѐдан зђ другим Мо Ђ, јѐно ђд друго Мђ Бч Бд Ф Ч З СЦ Ђ, јѐдно зђ друго Мђ Ит Ж Бд, јѐно зђ друго Бч Ч Ми СК, јѐно ђза друго Ит, јѐно кђ друго Бч, јѐдан нђ друго Ми, јѐдно нђ друго ЈТ Ч З А Мо, јѐдно нѹз друго Ит Пд Мо, јѐно ђ друго Бк Ит Сф Ч Мо Св, јѐдно пђд друго Ч, јѐдно пђре другог СЦ, јѐдно прђко друго З, јѐдан прђко другог Ж, јѐдно прђко друго Бш, јѐдно ѹ друго НК, јѐдна ђђ друге Ђ, с јѐне нђ другу Ф, нђ двоје Ђ, пђ двоје Ђ, пђ двоје СК, ѹ двоје Ж Ки, ѹ двоје Сф;
- пђд влашки Мђ, нђ вишђе ЈТ Км, нђ кратко Сф, ѹ крупно Ит, нђ пола Т, ђђ полак Ил Сф, нђ полак Ки, ѹ полак Ч, ѹ поле Ж;
 нђ четворо Бш, ѹ четворо З;
 ѹ кисело З.*
- б) зђ другог Т Ф, кђ другог Мо НК, нђ други крђвет Е, пђ други пѹт Ит Ф, ѹ други НК, ѹ други крђј Ме, ѹ други пђдеж БА, јѐдни тђко кђд други

Е, за друго Ит, на друго мѐсто Мђ Ит Ф Сн, у друго сѐло Мо, у' другим стању БА, данас код једне, сѹтра кò друге Ит, за другу Ме, на другу Ит Т О Ф, на другу стрāну Мђ, у другу Ит Т Ф Ме Ки, у другу сдбу Е, и код једни и кòд други Ж, ис грећег Ит, ис грећог Е, у грећу Км, на двоји кдлн Ф;
на српски Ф;

прекò више Бк А, за исто Ит, м̀ло пò мало Ит Т Бч Ђ, за сугра Ф,
òд југрос Ит;

òò довече Мо.

али и:

в) у д̀вет Т, у д̀сам БА;

у др̀ги Бк, јено на др̀го Ит, у др̀го сѐло Ме Мо, òстати у др̀го стање НК, у др̀гим сѐлима Мђ, по др̀ги сѐли Ж, до др̀ге л̀није Км, на др̀гу стрāну Бч, у грећу Ч;

по м̀ло Бш, за н̀вѐк Сн, за сѹтри д̀н Ки;

до òдвече Мо.

Различито преношење акцента на предлог са редног броја др̀ги забележио је и Мато Пижурица, Колашин 30. Он има Тò ми је за другòга, али један за другòга, кад је други у корелацији са један.

19. Облици с изворним ∴ :

а) на два в̀шаја НК, на два м̀ста Ит Т Ж НК, на два гòчка Ме, пò два д̀на СК, ò два с̀та Т, у два с̀та З Сн, у два н̀чина Ж, на две р̀ке Ч, у две р̀ке Ме, ò две, ò три г̀дине Ч Сн, пò две д̀војке Мн, на три Ит, у три д̀на Ф;

òò по к̀јне Ме, òг по к̀јне Ме, òг по с̀ла Ф, у по в̀чере Е, у по р̀чка Бш;

више òг пола Ф;

ис пр̀ка Ђ, на с̀во СК, у ц̀ло Бш.

б) у п̀ви м̀ Ми;

òò ј̀гру СК, на м̀лу Мо,

али и: в) на два гòчка Бш, у два л̀ца Бш, у п̀ви м̀ Ме, ис п̀ве пл̀ве Е.

20. На везнике и и ни акценат се преноси ређе, и то искључиво с извесних заменица, бројева и прилога, готово никад с именица, придева или глагола:

Облици с изворним " : .

а) д̀дје и двоје Ч Ф Пе Км;

б) и сад Ч Ф Ки;

и њино Ки;

и тамо Ф;

и садѐкана Ф;

в) д̀дје и д̀дје Ч.

Облици с изворним $\hat{}$:

а) *два̂ њ по Ф Ки, дѣвет њ по Ж, гѡдина њ по Ил Ит Т З Ме, гѡдину њ по Е, Јѡва њ по Мо, јутро њ по Сн, литра њ по Бш, пѣт њ по Ки, сѣт њ по БА, грѣ њ по Мђ Ф Мо, чѣтир њ по Е, шѣс њ по Ф;*

прво њ прво Ил Сф Бд, прво њ прво Сн, прво њ прво Ђ,

б) *нѣ мѡј Ми,*

ѡ тѡга Пд (в. и т. 53 и 54),

али и:

в) *и јѡ Мђ Ит, и ѡн Ф, и вѣ Ит, уп. и а јѡ Ит,*

кав и тѡј Ф, и тѡ сам А;

два̂ и два̂ Ч, два̂десет и пѣт Ф, педѣст и пѣт Ф.

21. Преношење акцента са глаголских облика на негацију не врши се редовно.

Облици с изворним $\bar{}$:

а) *да нѣ би ЈТ Ф Е, нѣ би му Ки, нѣ би знѡ НК, нѣ би бѣло НК, нѣ би Дб Нб Дс;*

нѣ идем Сф Бд СЦ, нѣ ваља Мђ, нѣ иде Ж Е Мо Сн СЦ БА НК, нѣ иди Ит Ме;

нѣ идеду Т Ч.

б) *нѣ мож Ит Сф Т Ч Ф Е Ме Бш Ки НК БА, нѣ мош пѡјести Ч Ф З;*

нѣ видим Е Ки Ми НК Ђ, нѣ волем Нз Ж Ч Ф БА, нѣ кувам Бш, нѣ мислим Ит, нѣ могу Ф Мђ Ж Е Мо Бш Ки Ми, нѣ можем Сн Ч, нѣ пушим Ит Мо Пд, нѣ сећѡм се Км, нѣ тувим Сф Ми Сн, нѣ чујем Ми СК, нѣ видиш Ит, нѣ волеш Мђ Ж НК, нѣ креснеш Е, нѣ метеш Сн, нѣ паднеш Бо, нѣ переш З, нѣ пушиш НК, нѣ сатреш Ит, нѣ слушаш ЈТ Мо, нѣ берѣ га Ми, нѣ биде Ит Ч Ф З, нѣ брини се СЦ, нѣ буде З Бш, нѣ види З Бш Мо СЦ, нѣ видѣ се Ф, нѣ воле Мђ Ит Ф Е Км Мо Сн, нѣ гине Е, нѣ згазнеш Ки, нѣ кашље Сф, нѣ кѣда НК, нѣ кисне Ф, нѣ копа З, нѣ може Ил Ит Сф Ч Ф Км Ми Мо, нѣ мучи СЦ, нѣ орѣ се Ж, нѣ пазн Ме Ђ, нѣ пева Км, нѣ почне ЈТ, нѣ пости Мђ, нѣ пусти Ме, нѣ пуши Ж, нѣ пцује Ит Ч, нѣ реже Сф, нѣ седну Ит, нѣ сѣса БА, нѣ слуша Ж Е Сф, нѣ треба Мђ Сф Ч, нѣ требѡ му Ђ, нѣ узме Е, нѣ умре Ит, нѣ фалѣ му Ми, нѣ чешље Е, нѣ чисти Ме, нѣ чује Ф, нѣ шкоди Ч, нѣ виду Ит Сн, нѣ вољу Ил Ит Ме, нѣ врђу се Ф, нѣ носу Ил СЦ Мо, нѣ падну Ит, да нѣ помру Ч, нѣ слуша Ђ, нѣ требу Ит, нѣ требѣ ти Мо, макар нѣ видла Ф, нѣ бринте Ме;

нѣ добијем СЦ, нѣ добије Е, нѣ сабије Е, трѣфно нѣ трѣфно Сф, нѣ волѣмо Е Ми, нѣ можемо Бш, нѣ можѣмо Ф Ки Мо, нѣ постѣмо Е, нѣ сваћѡмо Ме, нѣ гледѡте БА, нѣ пушићте Ф, нѣ узмѣте НК, нѣ видиду Ф, нѣ воледу Нз Бш, нѣ играду Сф Ф, да се нѣ кољѣду Ме, нѣ можеду Ит Бш Ми, нѣ можѣду Ф Е Бш Ки СК, нѣ сваћѡду се Е, нѣ чуједу Мђ Ки;

нѣ добијемо Т, нѣ опијѣду Ф.

22. Облици с изворним $\hat{\text{~}}$:

а) *нѣ знам* Бк Мђ Јт Ит Т Сф Ч З Ме Бш СЦ Ки Мо Сн НК СК, *нѣ знаш* Ит Ф З Ме НК СК, *нѣ зна* Мђ Ит Ж З Бш Ки, *нѣ зну* Ит Бд Бш Сн, *нѣ мре* Ђ;

нѣ знамо ЈТ Ит Ж Бд А Ки, *нѣ знамо* Бш Ми, *нѣ знате* Ил Нз Сф Ч Ф А Ме Км БА, *нѣ знате* Пд, *нѣ знаду* Ж Сф Ф, *нѣ знаду* Ит Ч Ф Е Ми, *нѣ била* Ф.

б) *нѣ да* му се Сф Ме, *нѣ да* нам Мђ, *нѣ бѣ* се Ч, *нѣ да*ј му Ме;

нѣ грдим Ф, *нѣ дођем* Ит З Ме, *нѣ кажем* Ит Сф Сн, *нѣ мѣрим* Ит, *нѣ мѣрам* Ми СЦ СК, *нѣ пѣнтим* Ит Ф А Сн СК, *нѣ трајим* Ит, *нѣ баџиш* Ф, *нѣ дѣрнеш* Е, *нѣ наѣаш* се Ф, *нѣ рѣчаш* Км, *нѣ слѣжиш* Мо, *нѣ спрѣмаш* Ил, *нѣ чуваш* Ит, *нѣ баца* З, *нѣ врѣћа* Ит Мо, *нѣ даје* Сф, *нѣ дѣра* З, *нѣ дође* ЈТ Ит Мо, *нѣ каже* Ч Км, *нѣ кѣчи* НК, *нѣ крја* Ф, *нѣ купи* Ит, *нѣ лѣпа* Ки, *нѣ љуби* се БА, *нѣ мѣси* БА, *нѣ мрси* Т, *нѣ пѣта* се Ит З, *нѣ плаћа* Е, *нѣ прѣми* Ит, *нѣ прѣђе* Ит, *нѣ прѣска* се Ж, *нѣ рѣди* Ки, *нѣ рѣди* се Ф З, *нѣ сѣди* Ф, *нѣ свѣћа* ми се Ми, *нѣ скида* Ч, *нѣ смѣта* ЈТ, *нѣ срѣди* З, *нѣ срѣче* ЈТ, *нѣ цѣди* се Бш, *нѣ чува* Мђ, *нѣ шѣпа* га Ми, *нѣ дамо* Т, *нѣ смѣте* Ф, *нѣ баџу* Т, *нѣ дѣру* НК, *нѣ квѣру* Ч, *нѣ љугу* Ме, *нѣ мѣру* Ит, *нѣ мѣру* Ит, *нѣ прѣсу* Бч, *нѣ прѣму* Ит, *нѣ прѣну* Е, *нѣ рѣду* Ч, *нѣ стрѣду* Ме, *нѣ стрѣљу* Ф, *нѣ гѣжу* Ит, *нѣ бѣје* се Ил З;

нѣ грдимо Ми, *нѣ мѣсимо* Ко, *нѣ мѣрамо* Мо, *нѣ пѣнтимо* Е, *нѣ рѣдимо* Бш, *нѣ бѣбаду* се Бк, *нѣ даједу* НК, *нѣ дѣраду* Т, *нѣ кажеду* Сф, *нѣ мѣриду* Ф, *нѣ пѣнтиду* Е, *нѣ прѣмаду* З, *нѣ дѣрајте* Ит (в. и т. 53 и 54),

али и:

в) *нѣ бѣ* се Нз Ит, *нѣ смѣш* Ил,

нѣ пѣта Бч, *нѣ бѣје* Ил Ит,

нѣ мѣрате Ит.

Међутим, на везник да акценат се не преноси никад.

Облици с изворним $\hat{\text{~}}$:

да вѣдим Сф Ф, *да кѣпам* Ит ЈТ, *да дѣнеш* Т, *да вѣди* Бш Мо СК, *дѣ* да *ѣгра* Ки, *нѣ да лѣгну* НК, *да прѣсу* СК;

да додѣијем ЈТ, *да бѣremo* Ме, *да мѣжемо* Е Км НК, *да цѣкате* СК, *трѣба да бѣгаду* Е, *да кѣсиду* Дб Т;

да додѣиједу Јт, *да рѣдуједу* Ф.

Облици с изворним $\hat{\text{~}}$:

па да баџам А НК, *нѣћу да кажем* Бк Ч Ф Ми, *трѣба да пѣишеш* БА, *нѣћеш да рѣдиш* Мо, *ѣн б да бѣра* Бш, *жѣто да купи* Ко, *сам ак дѣ* да *рѣди* Мо;

па да брѣздимо Мо Км, *да цмакате* СК, *да кѣкаду* Бш.

Забслежићемо овде и преношење акцената на придев у поздраву *Добрѣј-гро* Ф Ч Мо (и другде).

23. Можемо закључити да у сваком банатском месном говору постоје три врсте спојева проклитике са акцентогеном речју која носи силазни акценат:

1) такви у којима је преношење редовно (ту на првом месту стоје глаголски облици негирани са *не*, које се у овом погледу влада као префикс, затим поједине често употребљаване синтагме: *са мном, њ по, на зло*);

2) такви у којима је преношење факултативно;

3) такви у којима се оно никад не јавља.

На то која ће синтагма припадати којој од тих категорија и колика ће бити учесталост једних и других облика у категорији 2, утичу најмање три чиниоца, чије се деловање на сложан начин преплиће:

1) број слогова у акцентогеној речи (а свакако и број слогова у предлогу);

2) честа или ретка употреба израза;

3) семантички и синтаксички моменти.

У свему овоме старо и ново преношење понашају се углавном једнако.

Као и другде, учесталост преношења стоји углавном у обрнутој сразмери са дужином акцентогене речи. Није случајно што су све типичне синтагме с обавезним преношењем спојсви једносложног акцентогеног облика с једносложном проклитиком. Исто тако, преношење је врло обично у синтагмама са једносложним облицима личних заменица, иако оне никако не задовољавају услов изнесен под 3 (додуше, оне у високој мери одговарају и услову под 2, о честој употреби). Преношење са двосложних облика већ подлеже већим ограничењима, са тросложних још већим, а са четворосложних је ретко. Овоме се само наизглед противи понашање негираних глаголских облика. Наиме, чак и у спојевима као *не опиједу се*, где акцентогена реч заједно са енклитиком обухвата пет слогова, могућ је само изговор с преношењем. Овде се, међутим, морамо чувати оптичке илузије коју ствара наш правопис. Он захтева одвојено писање *не* у везама с глаголским облицима иако се *не* у везама с именицама и придевима, па и глаголским трпним придевима, писањем уклапа у акцентогену реч (*неправда, неслан, неурађен*). Близкост *не* са глаголом огледа се и у стапању извршеном у облицима као *нећу* или *нисам*, као и у једној битној дистрибуционој околности. Наиме, између *не* и глаголског облика не може стајати друга реч, док се између предлога и именице слободно умеће атрибут. Ради објашњења дијаметрално супротног понашања везника *да*, истаћи ћемо да се он од глагола може одвојити енклитиком (*да га видиш*), прилогом (*да што боље видиш*) или другом речју. Уосталом, везник *да* повезује реченице, што говори о његовом сасвим друкчијем синтаксичком рангу.

Учесталост акценатског преношења углавном је пропорционална учесталости самог израза. Највећи део грађе сачињавају често употребљаване синтагме, дакле такве у којима се јављају често употребљаване акцентогене речи. (Што се тиче проклитика, оне све имају мање-више високу фреквенцију у говору, па ипак су ређи предлози несразмерно слабије заступљени). Карактеристично је да преношења нема у синтагмама непознатим говорном лицу, таквима које оно први пут чује. То потврђује улогу традиције у преношењу акцента на проклитику: тамо где носиоци говора нису имали

прилику да чују акценат на проклитици, они га по правилу неће ни изговорити.⁸⁷ С друге стране, примери као *на станицу*, са лексиком сразмерно недавног порекла (уп. т. 25), показују да честа употреба израза, удружена са другим поменутих условима, ипак доводи до стварања нових примера преношења.

Јача семантичка и синтаксичка повезаност проклитике и акценатогене речи такође погодује преношењу. У начелу је оно најчешће у изразима који чине значењску целину, пре свега у онима што значе прилошку одредбу. Типичан је случај месних синтагми. Оне одговарају на питање *ди „где, камо“* или *одакле* и могу се супституирати прилозима. У реченици *Очџ је на таван* синтаagma *на таван* је једна целина. Та реченица контрастира се *Очџ је у подрум, очџ је у собу, очџ је пџд брег, очџ је за кућу*. Све се те реченице могу свести на *очџ је џнамо* и одговарају на питање које у дијалекту гласи *Ди је џчо? У тој светлости природно је што су топоними широко заступљени: на Тису, у Ечку, иш Чџнте, на Тамши, у Бџтош*. Преношење на предлог изостаје кад је у питању неки удаљенији и слабије познат географски објекат: у *Тузлу*, у *Нш*. Ту се ретка употреба израза противи преношењу акцента.

И међу синтагмама које исмају месно значење најбоље су заступљене оне које као целина представљају прилошку (односно придевску) одредбу. Поучан је контраст између реченица (у Ф) *Купио на веру* и *Жива сипа вџду на Вџру*. Синтаagma *на веру* је еквивалент прилога. Она одговара на питање *како* је купио и може се заменити прилогом као *бадава, џугуре, кришом, јевтино* итд. Слична супституција немогућа је код синтагме *на Вџру*. Семантичка граница стоји испред *на* у *Купио на веру*, а иза *на* у *Сипа на Вџру* (упор. *Сипа на Наду*, *Сипа на Марка*). Право откривање допуне глаголске радње (у ствари и самог смисла реченице) почиње у једном случају већ предлогом, а у другом случају тек иза њега. Прекид у изговору поводи се за прекидом у значењу. У тој светлости јасно зашто нема преношења с личних имена, иако се оно тако често врши са географских. Уосталом, преношење је ретко и са других именица које значе људска бића, а није много раширено ни са оних које означавају животиње. Све се те именице тешко уклапају у синтагме које имају прилошко (или придевско) значење.

Карактеристичан је и однос између *Иде брџ гаћа* и *Дџо је стџ динџра за гаће*. Први пример стоји у корелацији не само с питањем *без чега* иде (*без гаћа, без капута, без шешира, без новца*), већ с питањем *како* иде, или *какав* иде (упор. *иде го, иде одевен, иде бос, иде незакопчан, иде неуредан*). Сличне могућности нема у другом примеру. Ту говорно лице просто објашњава за шта је субјекат реченице дао поменути своту (за *гаће*, а не за *чарапе, за кошуљу, за брашно, за сапун* итд.). Разумљиво је, дакле, што су веома ретки примери преношења на предлог *за* у финалном значењу, мада је он иначе прилично чест у употреби. Слично томе објашњиво је зашто је тако мало примера за преношење на социјативни предлог *са*, као што су

⁸⁷ Б. Николић истиче (Основи 36), с позивом на универзитетска предавања А. Белића, да „ако је нека реч или неки падежни облик у ређој употреби, губи се свест о потреби преношења акцента на проклитику“.

објашњиви и изузеци: *пита сà сиром* је врста пите, што значи да синтаagma *сà сиром* одговара на питање *каква је пита*.

И код супротстављања појмова преношење акцента по правилу изостаје. Тако се нпр. у Ф обично каже *зà њи* (или *зà њи*) и *зà нас* (*зà нас*), али увек *Овд је за нас, а не за њи*. Супротстављени појмови истичу се у свом контрасту, а семантички нагласак захтева да се те речи изговоре са својим пуним акцентом. Уз то је ту предлог заједнички састојак обе синтагме и као такав је од споредне важности, док су *нас* и *њи* елементи који стварају разлику и на којима почива тежиште поруке. Међутим, синтаagma *сà мном* у овоме не учествује. Она је окамењена, те се изговара *Дошла је сà мном, а не с гдбом* и сл.

Саставни везник и најчешће повезује две равноправне реченице, или бар два напоредна појма, не ступајући ни с једним у неку дубљу везу, а без такве везе у овим говорима нема преношења на проклитику. Тако се нпр. каже *а̀стѝл и зѝд*, мада се у спојевима исте именице с предлогом обично изговара *на зѝд*, *нуз зѝд*, *пдд зѝд* и сл. Једино у веома често употребљаваним комбинацијама са сасвим кратким акцентогеним речима може везник и примити акценат *и ја, два и по*. У овом последњем случају делују још два чиниоца: синтаagma *два и по* као целина означава одређену количину, што значи да су њени делови много чвршће повезани него делови синтагми као *кућа и њива*, и уз то се лексема *по* јавља само у неколико окамењених синтагми (иначе се говори *полак* или *половина*).

Да бисмо разумели описану ситуацију, морамо имати у виду историјску перспективу. У нашем случају иновацију представља непреношење акцента, мада би могло изгледати да ствари стоје обрнуто. У своје време, прасловенско преношење наступило је као гласовни закон. Кад је престало његово важење, почела су се јављати одступања. Исто се поновило код новоштокавског преношења. Кад се оно престало вршити, ступили су у дејство исти чиниоци који су некад ограничили поље важења старог преношења. Тамо где се синтаagma, из разлога које смо размотрили, није довољно осећала као целина, на граници између проклитике и акцентогене речи јавила се јунктура која блокира преношење акцента. Преношење се сада врши само тамо где нема јунктуре.

24. Преношење акцента на проклитику у начелу постаје чешће идући кроз Банат ка северозападу. У тамишкој зони ретки су примери у којима појава захвата четворосложне облике као *на ветрењачу Ме*, *у колѝрницу НБ*, *и садѝкана НБ*, *пд слатинама СК*, *из Меленѝца Ми*. Исто тако преношење у виду ` акцента са тросложних облика типа *зà лепогу НБ*, *на Љѝтово НБ*, *иш Чанѝди СК*, *и(с) Санѝди СК*, *сѝ скорупом СК*, *на уговѝр СК*, *сѝ салѝша Ђ*, *прѝко атѝра Ки* представља, у банатским релацијама, особеност севера или северозапада. Нарочито је карактеристично да се готово искључиво у том крају јавља преношење са присвојних заменица у примерима као *кдд наши девојка НБ*, *зà њѝну сѝкњу СК*, *кдд наше војске НБ*, *на њина кдла Ки*. Другим речима, што се више удаљавамо од границе претежно старије акцентуације у јужном Банату, преношење је све живље. Значајно је да се

то односи и на примере са старим преношењем, оним у виду " . Очигледно је слабије важење гласовног закона о новоштокавском преношењу у тамишкој зони омогућило да се тамо повећа и број примера где силазни акценат стоји непренесен на почетном слогу акцентогене речи и онда кад би то преношење дало " на проклитици. У светлости реченог изгледа логично што у Бачкој и Срему, судећи по монографијама И. Поповића⁸⁸ и Б. Николића⁸⁹, преношења има још за нијансу више него на северозападу Бавата.

25. Банатски говори очигледно спадају у оне новоштокавске говорне типове у којима је преношење на проклитику понајмање живо.⁹⁰ То се, наравно, односи на тамишку зону још више него на кикиндску. Ту је, дакле, понајдаље одмакао процес повећања мере гласовне аутономности речи, који се појавио као коректив ситуације настале пре тога гласовним преношењем на проклитику. Па ипак, то не значи да је победила тенденција да се „преношење ограничи на поједине изразе“, како би се могло разумети из формулације Бранка Милетића.⁹¹ Чак и ако апстрахујемо спојеве глаголских облика с негацијом *не*, остају хиљаде синтагми у којима је преношење жива стварност. Оно је чак захватило и поједине сразмерно скоро примљене лексеме код којих су испуњени описани услови: *у супу, на пошту, на станицу*.⁹² Ипак, морамо бити свесни да развој иде ка све већем ограничавању поља преношења. У том смеру утиче и говор града и масовних медија. Упркос теоријама граматичара осећање за језичку правилност код ланка даје предност изговору у којем акцентогене речи чувају свој акценат не предајући га проклитици: *у шкџлу*, а не *у школу*. Природно, тај је процес даље одмакао у граду, одакле делује и на говор села, првенствено посредством радија и телевизије.

⁸⁸ И. Поповић, Госп. 77—79.

⁸⁹ Б. Николић, Срем 237 и д. (додуше, Николићев начин изношења података, често без примера за преношење, не омогућава увек јасан увид у обим појаве).

⁹⁰ Преношењем акцента на проклитику бави се Берислав Николић у радовима *Акцентски вид проклитке и енаклитке у српскохрватском језику*, Наш језик н. с. XII, св. 3—6, 1962, 156—178, и *Основи* 33—55. Феномене те врсте разматра и Rečetar, Betonung 201—202. У једној широј перспективи разгледане су овакве појаве у раду Willema Vermeera *Some sandhi phenomena involving prosodic features (vowel length, stress, tone) in Proto-Slavic, Serbo-Croatian, and Slovene*, у књизи: Henning Andersen (уредник): *Sandhi Phenomena in the Languages of Europe*, Berlin — New York — Amsterdam 1986, 577—603, посебно на стр. 583—4 и 585—6.

О преношењу акцената на проклитику у појединим новоштокавским говорима сразмерно блиским банатским в. Љ. Недељков, *Прозодијске особине говора села Каћа*, СДЗБ ХХХ, 1984, 282—287, Б. Николић, Кол. 16—19 (и чланак *Главније акценатске особине у говору Ваљевске Колубаре*, ЗФЛ IX, 1966, посебно стр. 83—85), И. Стевовић, Гржа 576—577, М. Николић, Гороб. 633. Прилике у одређеним граничним говорима новоштокавске и старије акцентуације оцртао је укратко С. Реметић, Шум. 65—66. О стању у разним неновоштокавским говорима в. нпр. Д. Јовић, Трст. 34—36, П. Ивић, Гални. 35—36, М. Пешикан, Староцрног. 61—62, S. Ivšić, Pos., Rad 196, 157—160, А. Белић, ДИЈС 178—282, М. Hraštic, *O skakanju akcenta na proklitiku u čakavskom dijalektu*, Rasprave Zavoda za slavensku filologiju 7, Zagreb 1965, 101—106.

⁹¹ Кик. 22—23.

⁹² Да ли је случајно што се у оваквим примерима, како изгледа, увек јавља " , а не " на проклитици? Или се ради просто о томе да наведене речи припадају категоријама у којима се акценат преноси као " ?

Појаве описане у т. 4—7 и 16—22 практично су одстраниле већину ограничења која иначе важе за дистрибуцију акцената у новоштокавским говорима. Ипак, значај те чињенице не треба прецењивати. Ради се о изузетима од правила, дакле о сасвим одређеним, лако издвојивим категоријама са релативно ограниченим статистичким дометом.

СУДБИНА ДУЖИНА У СЛГОВИМА ИЗА АКЦЕНТА

НАЧЕЛНЕ НАПОМЕНЕ

26. Подручје банатског говора део је простране области у којој се дужине иза акцента делимично скраћују, што значи и делимично чувају. Та област обухвата цео шумадијско-војвођански дијалекат⁹³ и неке суседне пределе на тлу славонског⁹⁴, источнохерцеговачког⁹⁵ и смедеревско-вршач-

⁹³ Једини досад описани говор тога дијалекта за који немамо експлицитне податке о скраћивању постакценатских дужина у неким фонетским положајима јесте говор Груже, који је описао Игрутин Стевовић. У његовој монографији *Шумадијски говор у Гружи с особитим освртом на акценге*, СДЗБ XVIII, 1969, 401—635, можемо наћи и примере као *bānkē* стр. 513, *lōnpdē* 551, *trōvōciā* 557, *nāzīmētā* 573, *žsūtī* 585, *đōđdājēm* 628. Ово ипак не значи да скраћивања нема, будући да аутор и у неким другим приликама стилизује своје примере тако да одговарају стању у књижевном језику. Значајно је да он на разним местима у раду утврђује да је вокал кратак у појединим морфолошким категоријама. На стр. 463 он истиче краткоћу о у Ијд типа *сдљом, крљом*, на стр. 551 краткоћу и у *бдник, прдник, пугник, Рудник* итд. (тако и у примерима *раскдвник, настдјник* 561), а на стр. 622—623 краткоћу -и у аористима као *хадли, пдљуби, мдли* и *дмолн, лдми* и *прдломн*. И ван таквих категорија њему се догађа да напише без дужине облике у којима се она очекује: на стр. 419 *милији, здравнији, богатији, веселији* (додуше на стр. 468 *кредикји* итд.), на стр. 467 *поцџпана*, на стр. 605 *шеснџсти, седдмнџсти, осамнџсти* (али *четрнџсти, петнџсти*). Биће, дакле потребно допунско истраживање гружанског говора да би се тачно утврдила судбина постакценатског квантитета у њему.

⁹⁴ Појава је запажена нпр. у Црни југозападно од Винковаца (Ј. Гопић, *Кључ за билежење акценатско и Lovrečića*, *Nastavni vjesnik* XIX, 1910—11, стр. 276), у Иванкову западно од Винковаца (П. Ивић, *Die skr. Dialekte*, 1958, 293), у Антину и Тординцима северно од тога града (Стјепан Секереш, *Govor Antina i Torđinaca*, ЗФЛ XV, 1969, 208), у екавским селима југозападно од Винковаца (Б. Финка и А. Шојат, *Hrvatski ekavski govor jugozapadno od Vinkovaca*, *Radovi Centra za znanstveni rad — Vinkovci*, 3, *Zagreb* 1975, 1—131, посебно стр. 61, упор. и примере на стр. 63, 64 итд.), у барањском икавско-екавском говору (С. Секереш, *Govor Hrvata u južnoj Baranji*, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 4, 1977, 357—358, у говору Шокаца у бачком Подунављу (исти, *Govor Hrvata u zapadnoj Bačkoj*, ЗФЛ XXIII/1, 1980, 148—151), у Стривзојин код Вакова (А. Шојат, *Strizivojna*, *FO* 384) и икавском говору југоисточно од Винковаца (Ј. Лаврнић, *Ikavski govor istočne Slavonije*, *Osijek* 1983, 71).

⁹⁵ Располагајући подаци тичу се првенствено говора у западној Србији. Тако је констатовано скраћивање, или бар започети процес скраћивања у говору Биоске планине од Ужница (П. Ивић, *Извештај о дијалектолошкој експедицији по уској Србији октобра 1959*, ГФФНС IV, 1959, 399), у Вуковом родном селу Тршину у Јадру (Б. Николић, *Тршински говор*, СДЗБ XVII, 1968, 381—383), у Горобиљу код Ужичке Пожеге (М. Николић, *Говор села Горобиља*, СДЗБ XIX, 1972, 634—636), у Љештанском код Бајине Баште (М. Тешић, *Говор Љештанског*, СДЗБ XXI, 1977, 173, — „једино у бржем говорном темпу“), у Кривој Ријечи на северној падини Златибора (С. Реметић, *Kriva Rijeka*, *FO* 515), у Паковраћу код Чачка (С. Реметић, *FO* 519). Осим тога, скраћивање дужина забележено је код Срба у Барањи (С. Секереш, *Говор барањских Срба*, ЗФЛ III, 1960, 182; П. Степановић *Hung.* 38).

ког⁹⁶ дијалекта, као и понеке пресељеничке млађе икавске говоре⁹⁷, опет у суседству шумадијско-војвођанског дијалекта. Ван тога подручја постоје у штокавском наречју само мањи ареали са начелно сличним стањем.⁹⁸ Сви ти говори у овом погледу стоје између главнине источнохерцеговачких, зетско-ловћенских и млађих икавских, у којима се наслеђене старосрпскохрватске дужине доследно чувају, и таквих као што је већина косовско-ресавских, где су послеракценатске дужине редовно скраћене.⁹⁹

Већ је истакнуто¹⁰⁰ да судбина послеракценатских дужина у војвођанским говорима зависи од низа чинилаца махом гласовне природе. Дужине се у неким положајима чувају, у другим не. Постоје и положаји у којима се оне изговарају факултативно, а понекад се место дужина јављају полудужине. Фонолошки гледано, квантитетске опозиције су укинуте тамо где су дужине доследно скраћене, а постоје у свим осталим случајевима, с тим да се факултативни изговор дужина своди на факултативно остваривање квантитетске опозиције, док су полудужине најчешће околиналне варијанте дужина.

Факултативне дужине¹⁰¹, а такође и полудужине¹⁰², логични су и законити пратиоци процеса скраћивања дужина. Наравно, оба феномена могу

⁹⁶ Потврде имамо из села јужно од Београда (П. Ивић, *Белешке о биограчничком говору*, СДЗБ XXIV, 1978, 144—147) и за предео између Сопота, Аранђеловца и Лазареваца (С. Реметић, *Говор централне Шумадије*, СДЗБ XXXI, 1985, 66—69).

⁹⁷ Ради се пре свега о говорима бачких Буњеваца (Иван Поповић, *О бачким буњевачким говорима*, Зборник Матице српске за књижевност и језик I, 1954, 128—129, П. Степановић, *Hung.* 95). Слично је стање и у неколико насеља носилаца млађег икавског дијалекта у источној Славонији: С. Секереш, *Говор Вуке и околних села*, ЗФЛ XIII/2, 1970, 273.

⁹⁸ Тако је стање нађено нпр. у Сарајеву (Ђуро Шурмин, *Osobine današnjega sarajevskog govora*, Rad 121, 1895, 196), у Мостару (М. Милас, *Današnji mostarski dijalekat*, Rad 153, 1903, 96—97), у селу Лепетану у Боки которској (В. Томановић, *Акцент у селу Лепетану* (Бока Которска), ЈФ XIV, 1935, 61—63), у Стону и на отоцима Лопуду и Мљету у Дубровачком Приморју (П. Ивић, *Izveštaj o terenskom dijalektološkom radu u severnoj Hrvatskoj i južnoj Dalmaciji u leto 1957*, ГФФНС II, 1957, 405, код жумберачких унијата с новоштокавском акцентуацијом (М. Поповић, *Die Betonung in der Mundart von Žumberak*, Zeitschrift für slavische Philologie VI, 1929, 349; ту скраћивање има сасвим ограничен опсег), код горскокотарских Срба (Б. Финка, *Stokavski ijekavski govori u Gorskom kotaru*, ЗФЛ XX/1, 1977) и у ијекавским говорима источнобосанског порекла у мађарском делу Барање (в. нпр. П. Ивић, *Prilog rekonstrukciji predmigracione dijalekatske slike srpskohrvatske jezičke oblasti*, ЗФЛ IV—V, 1961—62, 12, Д. Брозовић, *Pogan*, FO 600).

⁹⁹ Заједно с косовско-ресавским ту иде и већи део говора смедеревско-вршачког дијалекта, а од осталих штокавских само покоји периферијски говор, као што су неки подравски славонски (Ивић, *Sapt.* 120, С. Секереш, *Akoenatske zone slavonskog dijalekta*, ЗФЛ XX/1, 1977, 189), источножумберачки ијекавски (П. Ивић, *Izveštaj o terenskom dijalektološkom radu u severnoj Hrvatskoj i južnoj Dalmaciji u leto 1957 godine*, ГФФНС II, 1957, 404) и мрковићки код Бара (в. нпр. R. Bošković i M. Matecki, *Przegląd dialektów Starej Czarnogóry (z uwzględnieniem gwar sąsiednich)*, Bulletin international de l'Académie polonaise des sciences et des lettres, Cracovie, 1932, No 1—3, 11).

¹⁰⁰ М. Решетар, *Betonung*, 30, Б. Милетић, *Kik.*, 22, П. Ивић, *О говорима Баната*, ЈФ XVIII, 1949—50, 143—144, И. Поповић, *Zur heutigen serbokroatischen Vokalquantität*, Wiener slavistisches Jahrbuch IV, 1955, 106—107.

¹⁰¹ Факултативне дужине регистроване су и досад у многим говорима, не само на подручју шумадијско-војвођанског дијалекта. Тако су их бележили нпр. М. Милас у Мостару (Rad JAZU 153, 1903, 96—97), А. Белић у Новом Винодолу (*Заметка* 25), В. Томановић у Лепетану у Боки которској (Лепетане 61—63), П. Ивић у Биоски код Ужица (*Извештај ... 1959*, 399), М. Николић у Горобиљу код Ужичке Пожеге (1972, 634—636) и М. Тешић у Љештанском (1977, 173).

¹⁰² Ни полудужине нису непознате српскохрватској дијалектологији. Бележили су их, поред осталих, М. Решетар у изговору Војвођана бечких студената (*Betonung* 30), А. Белић у новљанском говору (*Заметка* 25), Р. Бошковић и М. Малецки у Црмници (*Przegląd* 7) и Б. Николић у Срему (1964, 227).

се јавити у различитим модалитетима. Факултативност понекад значи фреквенцијску размеру 9:1 у корист једне од алтернатива, а понекад опет размеру 1:9 у корист друге. Исто тако, „полудужине“ нису обавезно по трајању тачно на средини између дужине и краткоће. Оне могу бити и дуже и краће од те идеалне средње количине. Додајмо и то да је у Банату феномен факултативних дужина чешћи и значајнији од појаве полудужина, које нису везане за неке одређене категорије. Додајмо и то да се, чак и тамо где се дужина у неком положају начелно добро чува, у живљем говорном темпу најчешће може изговорити и краткоћа¹⁰³, док је обрнута појава, казационални изговор дужине место краткоће, туђа нашим говорима, осим под одређеним околностима реченичне интонације.

Постоје знатне разлике међу деловима нашег подручја у погледу тога у којим се положајима послеакцентске дужине добро чувају, у којима се оне остварују недоследно и у којима су редовно скраћене. У одлике сваког месног говора спада одређени скуп правила која се тичу ових прилика. У појединостима, односи су заплетени, како унутар месних говора, тако и између њих. Ипак, слика је у суштини јасна. Сложеност је произашла из укрштања неколико крупнијих тенденција.

27. Гласовни чиниоци који одређују да ли ће се у неком примеру јавити дужина, краткоћа или факултативна дужина јесу следећи:

1) место дужине у речи — у крајњем слогу тенденција скраћивања је јача, а у унутрашњости речи слабија, тако да се јављају односи као *виноград* : *виногради* Ф, *видјим* : *видјимо* НБ (примери које овде наводимо само су начелно типични за цео банатски говор; што се тиче конкретне ситуације, они представљају само један део говора, а пре свега говоре насеља у којима су записани);

2) гласовни састав слога (ако је он крајњи) — у отвореном крајњем слогу квантитет се слабије чува него у затвореном, нпр. *лѐжй* : *лѐжйм* поред *лѐжйм* Т, *вѝдѝ* : *вѝдѝм* поред *вѝдѝм* Ф;

3) квантитет претходног слога — скраћивање има много јачи замаха иза дужине него иза краткоће, отуда односи као *бѝцѝмо* : *чѝкѝмо* СК, *испрѝкрѝшѝнано* : *непрѝсејѝно* Ф, *цѝлѝм* : *ѝнѝм* поред *ѝнѝм* Бк, *пѝгнѝцима* : *срѝднѝцима* СЦ, *сумѝвѝње* : *имѝње* Ф;

4) тонска карактеристика претходног слога — скраћивање продире снажније у слоговима којима не претходи непосредно узлазни акценат, нпр. *вѝлѝкѝ* : *пѝтлѝвѝ* СК, *пѝднѝм* : *идѝм* поред *идѝм* Бк, *сѝлѝште* : *ѝгнѝште* Бк.

Чиниоци под 1) и 2) свде се на тенденцију бежања дужине од краја речи, док чинилац под 3) значи избегавање нагомилавања дужина.¹⁰⁴ Што се тиче чиниоца под 4, он постаје разумљив ако имамо у виду да је у новоштокавском тон у слогу непосредно иза узлазног акцента далеко виши од тона у осталим неакцентованим слоговима.¹⁰⁵ Виши тон даје слогу већу

¹⁰³ Упор. тачне опсервације о овоме код И. Поповића, *Госп.* 88.

¹⁰⁴ Значајно је да сличне тенденције долазе до изражаја и у модалитетима новоштокавског преношења акцената у говорима где је оно извршено делимично. О томе П. Ивић, *Die Hierarchie der prosodischen Phänomene im serbokroatischen Sprachraum*, *Phonetica* (Basel — New York) III, 1959, 23—38.

¹⁰⁵ То је показано инструменталним мерѝњима, нпр. у раду П. Ивића и И. Лехисте, *Prilozi I*, ЗФЛ VI, 1963, 62.

проминенцију, која доприноси чувању дужине. Осим тога, дужина иза узлазног акцента носила је акценат све до новоштокавског акценатског преношења, што значи да је било мање времена за постепено слабљење дужине. Уосталом, у тамнишком пределу и данас се изговара *девојка* или *колџ* поред *дѣвојка* или *кѣлџ*, тако да дужина у примерима где на њој стоји акценат даје подршку дужини у алтернативном облику са пренесеним акцентом. Значајно је да конзервацији дужине погодује само положај непосредно иза узлазног акцента. Једино ту се јавља високи тон иза акцента, и једино ту се у старијој штокавској акцентуацији налазио акценат. Тако се пример *лѣпатѣм* понаша као *кѣћѣм*, а не као *вѣдѣм*, а *виноград* као *гѣлѣб*, а не као *јѣнѣк*.

Потребно је нагласити и то да се дужине настале контракцијом у Банату понашају као и друге у истом положају: *дѣшѣ < дѣшѣ* као *сѣдѣ < сѣдѣ*, исто тако и *ћѣвѣ < ћѣвѣ* као *пѣвѣ < пѣвѣ*.¹⁰⁶ Слично томе, облици императива као *пѣлѣ* (: књиж. *пѣлѣ*) понашају се по правилима која вреде за отворен крајњи слог, а не за затворен.

28. У неким категоријама, најчешће флексионим завршенима, краткоћа продира аналогично према примерима где се у истим морфемама квантитет губи гласовним путем. Тако се у СК изговара *гѣлѣб*, *кѣмѣн*, али редовно *чѣкѣм*, *чѣкѣш*, иако је фонетски положај у оба случаја једнак. Наиме, у наставцима презента у крајњем слогу дужина се уопште изгубила, свакако по угледу на примере као *баѣѣм* или *чѣкѣ*, где је скраћивање условљено гласовним чиниоцима.¹⁰⁷ Таквих категорија има готово свуда на нашем подручју.

Не сме се губити из вида да је и морфолошко скраћивање везано за одређене гласовне услове. У наведеним примерима *чѣкѣм*, *чѣкѣш* дужина је ишчезла аналогично, али се она држи у *чѣкѣмо*, *чѣкѣте*, *чѣкѣду*, где јој положај у унутрашњем слогу даје више отпорности. Што се тиче саме морфологије, и овде бисмо могли очекивати сличне утицаје, упор. *баѣѣмо*, *баѣѣте*, *баѣѣду*; затим и само *чѣкѣм*, *чѣкѣш* итд. То значи да опште фонетске тенденције фаворизују скраћивање у неким положајима и да оно без те подршке изостаје.¹⁰⁸ Да морфолошки чинилац ипак игра кључну улогу, види се по томе што у другим категоријама примера у истом положају и даље постоје нескраћене дужине. Дакле, фонолошки је дужина у датој позицији сасвим могућа, а она ипак изостаје заслугом морфолошког уравнивања. Ту се, дакле, гласовна тенденција уклањања дужина из одређених позиција остварује морфолошким путем.¹⁰⁹

¹⁰⁶ У складу с традицијом наше дијалектологије, знак \sim означава краткоћу насталу скраћивањем дужине. Он ће се употребљавати само у овом поглављу јер је само ту и потребан; другде је довољно одсуство знака дужине.

¹⁰⁷ О оваквом скраћивању први је проговорно Решетар, *Betonung* 30. После њега је ту тему прихватио тек Б. Милетић, *Књж.* 22: „последњи слогови у наставцима именске и глаголске промене су кратки“.

¹⁰⁸ Појава је у знатној мери паралелна познатом црногорском „морфолошком“ преношењу \sim акцента (типови *вѣдѣ > вѣдѣ*, *гѣлѣвѣ > гѣлѣвѣ*), које се остварује само под одређеним гласовним условима (погађа само \sim који је на отвореној ултими), али истовремено под истим условима и даље постоји \sim у другим примерима (*сѣстрѣ*, *ћѣкѣ* итд.).

¹⁰⁹ Друкчије о томе И. Поповић, *Госп.* 91–92.

Морфолошко скраћивање захватило је у првом реду наставке деклинације и конјугације. У пракси, међутим, свака морфолошка категорија има своје посебне законе са строгим важењем, понекад и друкчије него што би се очекивало, али у ствари објашњиве. Тако се нпр. у СК *a* у *дгерај* скратило, а оно у *дгераи* сачувало. Очигледно се *-ај* осећа као конјугацијски наставак, док се *-аи* влада као основински формант трпног придева, на који се могу додавати деклинациони завршеци (*дгераина*, *дгераиног* итд.). Трпном придеву само је донекле сличан радни придев (облици као *ддбили*, *прдкљела*). Истина је да се и ту иза *л* додају наставци (*-а*, *-о*, *-и* итд.), али то ипак нису прави деклинациони завршеци, и уз то у јд. мушког рода нема тог *л*, већ *о*, често уз сажимање с претходним вокалом. Стога овакве морфеме ипак убрајамо у наставке. Поменимо даље да се у СК изговара *живимо*, али *пѣтлѣва*, мада је *и* у првом облику и историјски и синхронично бар онолико део основе колико и нескраћено *о* у *пѣтлѣва*. Разлику вероватно треба тумачити тиме што је облик *живимо* изложен утицају облика као *живим*, *живей*, док је слог испред наставка *-а* у Гмн увек у унутрашњости речи, што га штити од скраћивања. Наравно, и дуги вокал претпоследњег слога у Гмн везан је за одређену морфолошку категорију, али управо дужина тог вокала представља дистинктивну одлику те категорије.

Термини „основа“ и „наставак“ у излагању које следи морају се, дакле, разумети уз ограде изнесене овде.

Аналогија може и да подржи (или обнови ?) дужине у појединим положајима где би се оне фонетски свакако скратиле. То бива кад се с једносложних речи акценат пренесе на проклитику. Изговор *њи* подржава дужину у *на њи*. И овде гласовни моменти ограничавају утицај аналогије. Тако се у Ф изговара *и ја*, али *и пѣ*, *у њи*, али *у грѣ*.

29. Да бисмо могли прецизно размотрити судбину квантитета иза акцента, морамо водити рачуна о свим наведеним околностима. Испомоћи ћемо се дијаграмом у којем ћемо увести конвенцију цифарског означавања положаја у речи:

СЛОГ:

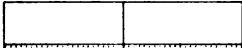
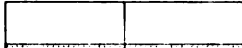
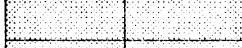

Иза:	неузлазне дужине	акцента	Иза:	неузлазне краткоће	акцента
	1	4	Отворени крајњи	7	10
	2	5	Затворени крајњи	8	11
	3	6	Унутрашњи	9	12

Као примере можемо навести следеће речи, односно облике:

1. љуби	4. трпи	7. нѣси	10. лѣжи
2. путник	5. трпим	8. гдлуб	11. кѣлач
3. путници	6. спавање	9. гдлуба	12. пѣзлаћен.

Приказану слику треба у ствари схватити тродимензионално, будући да овде делују три узајамно независна чиниоца — удаљеност дужине од краја речи, тонска карактеристика претходног слога и његов кванитет. Стога десни дијаграм (положаји од 7 до 12) треба замислити *испред* или *иза* левог дијаграма (положаји од 1 до 6). Дводимензионалност листа хартије не омогућује да се то стање адекватно прикаже дијаграмом.

У банатским говорима, узетим као целина, постоје положаји у којима су се послеакцентатске дужине свугде изгубиле и они у којима се јавља варијација међу месним говорима или унутар истог говора. Другим речима, ни у једном од поменутих дванаест положаја дужине се не чувају доследно у свим говорима и под свим околностима. Стање на нашем подручју као целини приказаћемо дијаграмима у којима ће се доследно ишчезавање дужина означавати белим пољима, а варијација, географска или друга, сивим:

1		4	7		10
2		5	8		11
3		6	9		12

Скраћивање је, дакле, у начелу обавезно у отвореном крајњем слогу.¹¹⁰ То је несумњиво условљено фонетским околностима, али ипак треба имати у виду да у том положају дуги вокали долазе углавном у наставцима флексије.

СКРАЋИВАЊЕ У ОТВОРЕНОМ КРАЈЊЕМ СЛОГУ

30. Положај 1

а) $\hat{\sim} > \hat{\sim}$: ис Францускѣ Ж, насрѣт кјуњѣ Бк, дт по кјуњѣ Ме, из лаћѣ Ми, од мѣрвѣ Нз Ит Ж, Чѣнтѣ Ф, кдла Ф Е Км Ки Ми Сн, мѣста Ми, браћѣ Ф Ки Ме, од гѣзда Ит, гѣћа Е, код другарѣца Нз, двѣдес кѣла Мо Сн, краѣѣ Ит, крѣѣ Бш, лѣѣ Бш, на крај њѣѣ Мђ, чѣѣ Бк, шѣѣ СК, шѣѣ Ит, млдго сѣртѣ Ки; њѣѣ Гјд Ф; бѣѣ шѣѣ Сн, бѣѣ свѣт Ме, лѣѣ Ки Сн, сѣѣ мѣртѣ СК, стѣѣ Мо, фѣѣ Бк, зѣѣ Ф, стѣѣ Бк, дѣѣ ѣсна НК, зѣѣ Ф, мѣѣ Ми, о сѣѣ кѣѣ Мо, цѣѣ кѣѣ Ки, вѣѣ бѣѣ (мѣѣ) Т, мѣѣ Ф, стѣѣ Ки, прѣѣ Мо, пѣѣ НК, шѣѣ Мо, шѣѣ дѣѣ Ж, прѣѣ Е, сѣѣ НК, дѣѣ Ки, пѣѣ гѣѣ Ж; бѣѣ Бш, гѣѣ Бш, дѣѣ Т, дѣѣ Т СК, дрѣѣ СК, дѣѣ Бш, зѣѣ Ђ, јѣѣ Ит, кѣѣ Ф, крѣѣ Ко, крѣѣ Бш, лѣѣ Мо, мѣѣ Сн, нѣѣ Пе Ф Сн, пѣѣ Ил, прѣѣ Ит, прѣѣ СК, рѣѣ Бш, рѣѣ БА, свѣѣ СК, свѣѣ НК, стѣѣ Ф, цѣѣ СК, шѣѣ Ф, пѣѣ СК, најѣѣ Ит, дѣѣ Ф СК, вѣѣ СК, вѣѣ Сн, скрѣѣ Ђ, гѣѣ НБ;

¹¹⁰ Изузетак од овог правила чине примери као *и ја*, *у ња* (т. 53), у којима подршку неакцентованој дужини даје изговор истих заменичких облика без предлога: *ја*, *ња*. Значајно је да се појава по правилу ограничава на положај 10, где су фонетски услови за чување дужине на отвореном крајњем слогу најповољнији. Врло ретко захваћен је и положај 7 (примери као *пѣѣ* наведени су у т. 32).

г) $\sim\sim\sim > \sim\sim\sim$: *ваљка* СК, *лањца* Т Ф Бш СК, *путника* Ми, *свираца* Ит, *Србаља* СК, *цигала* Мо, *кажеду* Сф СК, *кокаду* СК, *купиду* СК, *лепиду* СК, *немаду* Т, *пољеду* СК, *радиду* СК, *свираду* Ми, *спваду* СК, *чуваду* Сф, *шараду* СК.

д) $\sim\sim\sim > \sim\sim\sim$: *Далматинаца* Ф, *черес комарца* З, *завириваду* Сф, *изваиду* СК, *излудираду* Т, *нанижеду* Т, *ноћиваду* Т, *пијучеду* Т, *прескачеду* Сф, *променеду* СК.

ђ) $\sim\sim\sim > \sim\sim\sim$: *процената* Сф, *девојка* Ит Бш, *наспиаду* Дб, *обесиду* Мо, *подсиједу* Ми, *угазиду* Т.

е) $\sim\sim\sim > \sim\sim\sim$: *пет акова* Т, *ћаква* Ми, *кључева* Ит, *ригва* Ит, *сатва* Ит, *цаква* Т, *даједу* СК, *живиду* Ми Св.

Сасвим издвојено стоје вокативи као *Борд* Ит, *Сјџ* Ит, *Бџб* Ит, *Станд* Сп у довикивању, где се не ради о наслеђеној вокалској дужини, већ о дужењу ултима као карактеристици те врсте комуницирања. Уп. и *Надд* у Бегечу у Бачкој (по материјалу П. Ивића из 1950). Значајно је да је *-о* у сва четири наведена примера отворено, тј. има вокалску боју кратког *о*. Међутим, у сложеним бројевима *двџтд* Ми Св СК, *пџтд* НБ СК, *шџтд* Св вокал *џ* има затворену боју дугог *џ*. Ни ту се не ради о чувању дужине у оваквом положају, већ о сложеници насталој срастањем, у којој сваки део делимично чува свој акценат (изговор је скоро *двџтд* итд.). Упор. и примере *двџтд* Бк, *шџтд* Св.

31. Положај 4

пџтд Ф;

код *Аџ* Мо, из *баиџ* Ф, од *бољ* Св, осим *војске* Ф Мо, *главџ* Ми НК, од *дедџ* БА, од *живџ* НК, од *зимџ* Км, код *Љубџ* Ф, *ча-Панџ* СК, *Пџрџ* Ки, *платџ* Бш, *прџџ* Бк, *прико прџџ* Мо Св, с *раднџ* Св НК, из *рџкџ* Бш, *Савџ* Св, *снаџџ* Ф, са *странџ* З, *чџрџџ* СК; *букарџова* Км, *голубџова* Ф Бш, од *његови грџџа* СК, *недељ данџ* СК, *зеџова* Ит, *зубџ* Т БА, *конаџа* Бш, *кот коџа* Дб Т Сф Ф Ме Ки, *дванџс крџтџ* Ђ, *моманџ* Т Ф, *нерастџова* НК, *пешкиџа* О, *пилиџа* Ф, *прасиџа* Ш Ф, *роџова* Бш Св, *сватџова* ЈТ Ме Св СК, *синџова* Сф Бш Мо СК, *чопорџова* Ки, *ћилимџова* Нз, *ћуриџа* Ш, *деџа* Ме Км Нк, *јаџа* Бш, *буџа* Бш, *дасанџ* Ко Цп Ки Св, *дуџа* Т, *женџа* Ит Бш Ки, *земаџа* Ђ, *маџина* БА, *оваџа* Мђ Ф Бш СК, *планиџа* СК, *свиџа* Бш, *сестарџа* Ме НК СК, *цигала* Ко, *шапџа* НК; *виноградџ* Ф, *курџаџ* Бк, *лиџтџ* СЦ, *љуџи* Бк Ф, *месџиџ* НК, *мравџ* БА, *рџдиџ* Ит, *сатџ* Ч Ф Ме, *фатџ* Ки, *чџкџтџ* Ф; *четрџнаџст јутарџ* Ки НК, *бичадџ* Бш, *парџадџ* СК, *више пџтџ* СК, *нумџриџ* СК, *пе чопџриџ* Мђ; *ноџу* Ит НК; *свиџу* Ф; *окрџџ* Ф Дс, *цџли мџсеџ* Ит, *бџли* Гмн СК, *јакџ* Ф НК, *разнџ* Ф, *сџви* Ит, *црнџ* СК; *сџд се бџли* Бш, *гледџ* Мо НК, *дрџиџ* Ш Мђ Мо Св БА НК, *киџи* Бш, *нарџстџ* Ми, *оврџиџ* Ф, *одрџстџ* НК, *оптрџиџ* Св, *побџли* НК, *пригледџ* Ми, *пџзи* Бш, *рџстџ* Бк СК, *сџџтџ* НК, *сџрџби* Ит БА, *сладџ* Км, *таџиџ* Св, *цџрџиџ* Ит Св, *циџи* Мђ Св, *цџриџ* Ит, *чџви* Ми, *ћуџи* Св, *шапџ* Ки Ми Мо, *врџду* Св, *врџу* Сф, *вџку* Т Св, *вџчу* Бк, *гледџ* Е Ки НК, *даџу* Ф, *дџорџу* Ф, *довџку* Ф, *дрџчу* Ки, *знаџду* Ф, *излџжџу* Ф, *кледџу* Ки,

подвигіву СК, погуку Ме НБ НК, поцрну Ђ, пригледу Ми, приповеду СК, провуку Ми, сѣку Ф Ки Мо, трпу НК, туку НК СК; вику Ф, довећиву Ф, дрѣку СК, завѣзу Ђ, казу Ф СЦ, крећу Ки, луту Ф, познавѣ НБ, погписѣ Ме, премѣшићу Ф, причѣ НК, пробѣ Ф, продавѣ СК, раћу Бк, срадѣ НК, цѣку Бш, чувѣ Бк, манѣ Ф, променѣ Ки.

32. Положај 7

а) ` - > ` ~ : љавѣ Сф Ф Ми НК;

у мѣг дѣдѣ Ф, од ѣте кѣше Ж, от кѣжѣ СК, од липѣ Бш, до пѣсмѣ Ф Бш, ис пѣћкѣ Бш, до плѣвѣ Ф Е, от чѣтир пѣлѣ Ит, брез рѣбѣ Бш, од слѣмѣ Ко Бш НК, сѣпѣ Ф, о Тисѣ Ф, двѣ шѣнѣ Ит; нѣки Ф Ме, свѣку Ф, код нѣши Ф; Бѣдњѣ дѣн Т, влѣшкѣ Ф, жѣнскѣ Мо, лѣтњѣ Бк Мо, сѣрпскѣ СК, чѣснѣ НК, швѣпскѣ сѣла Ки, бѣжѣ Ит, нѣг'нѣ НК, кѣнскѣ нѣгу; бѣлѣ Сн, вѣнѣ Мо, вѣшлѣ Ф, дѣблѣ Мо, лѣпчѣ Ки, лѣпши НК, вѣћѣ Ф, жѣћѣ СК, лѣпчѣ НБ, лѣпши СК пѣчѣ Ф; дрѣгѣ Ф Ми Мо, сѣз дрѣгѣ Сн, дрѣгѣ Бк, трѣћѣ Гјд НК Ме, трѣћу Ки; вѣдѣ Бш Мо СК, вѣдѣ Ф, вѣзѣ Сн, вѣлѣ Т Сф Ф, зѣзрѣ БА, ѣмѣ Т Ки Бш, ѣши Сн, кѣуцѣ Бш, кѣлѣ Ф, кѣпѣ СК Ђ, кѣвѣ СК, кѣкѣ Бш, лѣжѣ Бш, лѣјѣ Бш, мѣтѣ Дс, нѣчнѣ СК, нѣсѣ Бш, дѣдѣ Сн, пѣдѣ Сн СК, пѣвѣ Сф, пѣши Бш, пѣспѣ Ф, пѣстѣ Ит, рѣскѣ Мо, скѣднѣ Мо, скѣчѣ Ми, трѣјѣ СК, трѣбѣ СК, хѣржѣ БА, чѣкѣ Сн, шѣпћѣ БА, шѣпѣ Ит, дрѣкѣ Ит, ѣгѣ Ф; вѣрѣ Бш, дрѣжѣ СК, зѣспѣ Цп Пе, мѣгѣ Ф, ѣбрѣ Ми, ѣднѣ Ф, дрѣ Бш, пѣзвѣ Т, пѣчѣ Ф, прѣдѣ Т, сѣјѣ Ф, сѣкѣ Ф, скѣнѣ Т Ф, слѣгѣ Мо, стѣјѣ Ф, ѣдѣ Ч;

б) ` - > ` ~ : бѣлѣгѣ ЈТ, до лѣдинѣ Мђ, код мѣтерѣ Ф Е, рѣпѣцѣ Ит, код стѣницѣ СК, из ѣве фѣмилијѣ З; ѣчанскѣ гѣрѣ Т, кѣвѣлѣнѣ Ф, стѣрѣчкѣ БА, дѣчѣнѣ Ф, по пѣорскѣ кѣћѣма Ф, ѣбадѣвѣ Бк, ѣбадѣвѣ СК, дѣбѣнѣ Ми, нѣпѣјѣ Ф, ѣшијѣ Ки, зѣузѣ Ф, ѣплѣчкѣ Ф, прѣварѣ Ф, рѣзболѣ Ф, кѣповѣ Ф, пѣтовѣ Бк, ѣзорѣ Бш, прѣѣтѣ Ф;

в) ` - > ` ~ : прикѣ барѣ Мо, брез бѣгѣ СЦ, вѣчѣрѣ СК, дѣдѣ гѣдинѣ Бк, голѣубѣцѣ Бш, зѣбѣчѣ Ж, из Кѣнѣжѣ Сн, ис кѣчинѣ Ф, ѣкѣ кѣвѣ Ми, от кѣдѣлѣ Бш, изѣ кѣћѣ Ки, испѣрѣтѣ кѣћѣ Ит, лѣдинѣ Км, ѣдѣжѣдѣ Ит, изѣ пѣћкѣ Ми, код пѣћкѣ Ми, ис прѣшѣнѣ Ф, прѣкѣ скѣлѣ Ф, испѣтѣ слѣмѣ Ф, ѣ собѣ Ме, ис Тисѣ НК, ѣ италѣ Т, изѣвѣнѣ шупѣ Ф, ѣгѣговѣ Ме Ми, бѣжѣит'нѣ Ки, гѣдѣспѣцкѣ СК, гѣуравѣ Ф, дѣвојѣчкѣ Ми, мѣгорѣ Бк Ме Мо, пѣгѣровскѣ Ф Ки, ѣскѣрѣшѣнѣ Ф, дѣнашѣнѣ Ф, мѣмѣчкѣ НК, кѣселѣ чѣрѣба З, гѣдѣспѣцкѣ Ф, од вѣликѣ Сн, дѣубѣкѣ Ми, дѣбѣлѣ бѣгѣрѣна Пе, ѣ другѣ НК, нѣ бѣдѣ Ф НБ, нѣ вѣдѣ Ми, нѣ волѣ Мо, дѣпаднѣ Ф, зѣгѣрѣ Дб, нѣ игѣрѣ Сн, изѣвѣјѣ Ф, нѣ кѣдѣ НК, нѣмѣстѣ Т, нѣчѣнѣ Сф, ѣкопѣ Ф Бш, ѣгѣрујѣ Ф, пѣсѣсѣ БА, пригѣзѣ Ми, прикрѣстѣ Ме Сн НК, прилѣзѣ Сн, нѣ сѣпѣ Ми, ѣдарѣ Ф, ѣстерѣ СК, ѣгѣтерѣ Ф, пѣбѣгѣ Сф, ѣгѣкѣнѣ Ки, ѣшинѣ СК, пѣгѣинѣ Ф, сѣчѣкѣ Сф;

г) ` - > ` ~ : брез рѣзликѣ Мо Сн, от чѣсѣницѣ Бк, нѣлѣчѣ Ит, гѣчѣдѣ Ми.

Посебно треба посматрати примерс *пòкһи* Бш Км, *òбадвѣ* Ф, *чѣтрстò* Ил и *òдветстò шѣсте гòдине* СК, где други део сложенице задржава квантитет који има кад функционише као засебна реч. Упор. *òсамстò дýша* Мђ.

Дужење отвореног крајњег слога у вокативима *Аһимѣ* Ил и *òдòдòлѣ* СК (оба с отвореним -е), *Дàницѣ* Ит, *Др̀а̀гицѣ* СК, *Л̀епосавѣ* Ф, *Н̀иколѣ* Ф слично је одговарајућем дужењу у положају 1. Такво дужење није непознато ни другде, упор. вок. *М̀илицѣ* у Грузи.¹¹¹

33. Положај 10

к̀абò СК, *п̀осò* Ф Ки СК;

из *А̀дѣ* Ми, *вòдѣ* Ф Е Ки Ми Сн, до *Госпоинѣ* Ф, *дѣцѣ* Ми НК, од *ж̀елѣ* Сф, *бре ж̀енѣ* Ф, до *з̀емлѣ* Т Ф Ки Сн БА НК СК, *п̀раш̀инѣ* Ф, *род̀бинѣ* Ми СК, *п̀реко р̀укѣ* Бк Мо Сн, *д̀ебò* Бк Ф Км, *д̀еснѣ* Ки, *д̀ивлѣй* Бк, *к̀раткѣй к̀ола* Ч, *кум̀двскѣ* Ме, *мар̀вѣнскѣ* Ф, *м̀ртвѣй* Бк, *Н̀овѣй С̀ад* Ш, у *Н̀овѣй Сег̀ед̀ин* НК, *с̀ветѣй* Бк Ф НК, *б̀òже сл̀аткѣй* Дс, *т̀анкѣй* Ч, *л̀аньскò* Ми, з *д̀еснѣ* Пс, *код ж̀еднѣ* НК, *нòвѣ* Сн, *кум̀двскѣ* Ме, *с̀ватòвскѣ* Ф, *к̀òй* Ж Ф НК, *к̀òјѣ* Сн, *ч̀ијѣ* СК (Гјд), *òг̀ т̀òдјѣ* СК, *кот с̀вòдѣ* Ми, *òв̀акѣй* Ф, *т̀акѣй* Мо НК, *т̀акѣ* СК, *т̀акò* Бк Ф, *тол̀икò* Ф, *òвѣй* Ми, *òвò* Бк, из *òвѣ* З, с *òвѣ* Ме, *òвѣ* Сн, из *òг̀ѣ* Ф, з *òгò* Ф, на *òгò* Ф, *нуз òгò* Бк Ф, *нуз òг̀ѣ г̀у̀вна* Бк, из *òг̀ѣ* Бш Ми, од *òг̀ѣ* Бк Ф Мо, *под òг̀ѣ* Ф; *б̀òлѣ* Ф Сн БА СК, да се *б̀ријѣ* Ж, не *в̀алѣ* З, *в̀елѣй* Ф Мо Сн, *в̀еслѣ* Сн, *в̀латѣ* Бш, *г̀òрѣ* Ф, *д̀р̀жѣй* Ит Ф Ме, *за̀уздѣ* Ко, *зг̀р̀ебѣ* Ф, *з̀вòнѣй* Сн, *зг̀ром̀илѣ* Е, на се *зел̀енѣй* Ит Сн, *идѣ* Бк Ит Ф Бш, *изѣ* СЦ, *кор̀ин̀ђѣ* Ит, *к̀р̀јѣ* Бш, *л̀акшѣй* Ит Мо, *л̀òжѣй* Мђ Бш Ки, *м̀ал̀акшѣ* Мђ, *н̀ајѣ* Ф, да се *òграб̀у̀лѣ* Дб, *òткѣ* Ф СК, *п̀ијѣ* Ж, *п̀òјѣ* (поједе) Ф, *п̀òјѣ* БА, *пòстòй* Е, *п̀ридѣ* Мо, *п̀риспѣ* Ми, *п̀рож̀ежѣ* СК, *раз̀бòлѣ* Пд, *раз̀весѣлѣй* Ф, *ту се ра̀кијѣ* Ђ, да се *рас̀цвѣтѣ* СК, *ра̀чунѣ* Е, *рòд̀ѣй* Ки, *см̀ејѣ* Ф, *смòтѣ* Бш, *т̀рòшѣй* НК, *ув̀еличѣ* ЈТ, *удѣ* Ит Ме, *уз̀рѣ* Ме, *ујѣ* (уједе) Ф Ми, *умѣ* Ф, *упòзнѣ* ЈТ, *цвѣтѣ* Ит Бш, *в̀енчѣ* Бк Мо, *в̀еслѣ* Сн, *г̀òрѣ* НК, *д̀òзнѣ* СК, *д̀р̀жѣ* ЈТ Ил, *зòвѣ* Сн, *идѣ* Ж, *л̀ежѣ* Ми, *нат̀р̀пѣ* СК, да *нòђѣ* Сф, *п̀екѣ* Мо, *п̀ечѣ* Ф, *п̀ризнѣ* Ф, *п̀рòдѣ* СК, *рас̀п̀рòдѣ* Нз, не *рòд̀ѣ* СК, *с̀едѣ* Ме, *т̀р̀чѣ* Ме НК, *учѣ* Ми, *ч̀упѣ* Ф; *испѣй* Ф, *н̀алѣй* Ит, *н̀апѣй* Ме Ки, *òд̀бѣй* Ф, *п̀òпѣй* Ит Ф; *вòлò* Т Ф Км, *д̀òвò* Ф СК, *д̀òшò* Сф НК, *з̀абò* Мђ, *завòлò* Бк, *з̀аклò* НК, *зòстò* Ф, *из̀ашò* НК, *из̀бò* Ми, *изг̀òрò* Дс, *имò* Бк Ф, *искò* Ф, *м̀еђò* НБ, *м̀етò* О НК, *н̀абò* Ит, *òд̀вò* Ф Мо, *òчò* Пе Ф, *п̀òјò* Ф, *п̀òслò* Мо, *п̀ришò* Ђ, *п̀рòбò* Ђ, *п̀рòпò* Ф, *раз̀умò* Ме, *убò* Ш Мо, *умò* Ф НБ, *успò* СК.

Као изузетак забележићемо пример *б̀ифѣ* Ит. Ради се о страниј речи примљеној преко књижевног језика. Ту се крајњи вокал налази у саставу именичке основе. Таквог изговора има још; овако се на нашем подручју изговарају и речи као *д̀епò* или *б̀ирò*, које се нису нашле у нашој грађи. У северном делу банатског Потисја сличан је изговор речи као *кòрзò* Пд, *з̀иньò* СК, *з̀ађкò* 'човек „што га сваки привари“' — можда од мађ. *zacsó* 'кеса, врећица'? Тако и *мер̀едò* 'врста рибарске мреже' Ч. У косим падежима ових именица јавља се в: Гјд *кòрзòва*, *з̀иньòва*, *з̀ађкòва*, *мер̀едòва*. Ту се, изгледа,

¹¹¹ Стевовић, Груза 461.

ради о утицају мађарске фонетике: у мађарском постоји мноштво речи које се завршавају на *õ*, али нема речи са крајњим *-ov*. Уосталом, такве завршне секвенце нема ни у румунском. У сваком случају, очигледно је да фонолошка могућност изговора дугог крајњег вокала иза *`* акцента није изгубљена. У истом смислу сведоче и многобројни примери преношења акцента на проклитику у типу *и ја* (в. т. 53). Ово уједно релативизира вредност података о положају 10 у дијаграму на крају т. 29, па и тамо изнете тврдње да је скраћивање обавезно у отворном крајњем слогу.

Овде треба истаћи и то да су енклитике *мѐ < ме је*, *тѐ < те је* и *сѐ < се је* доследно скраћене на целој територији;

жѐнѧ мѐ зѧла Ж, мѧно мѐ Е, мѧти мѐ пѧтала Бш, јѐл ѧстина да тѐ ѧн ѧдарио Бш, нѧ ѧу кѧјѧ тѐ одрѧнила З, Жѧва сѐ вратио Ф, Вѐра сѐ сумѧла Ф, ѧн сѐ ѧпро Ф, ѧнѧ сѐ сѧграла Ф, хѧтно сѐ кѧњ Бш, ужѐглѧ сѐ З, вѧдилѧ сѐ Бш, знѧло сѐ тѧ Пд, мѧнѐ сѐ рѧдило Ф, пѧсле сѐ ѧкинуло Т, пѧпѧ сѐ Е Ми, рѧдило сѐ Мс, нѧшла сѐ СЦ, сѧгрѧ сѐ Бк, сѧшѧ сѐ Ме.

СУДБИНА ПОСЛЕАКЦЕНАТСКИХ ДУЖИНА ВАН ПОСЛЕДЊЕ ФОНЕМЕ У РЕЧИ

34. Положај 2

У огромној већини примера дужине су скраћене:

а) *˘ ˘ > ˘ ˘*: *врбњѧк Ф, кѧтњѧк Ч, понѧдѐљнѧк Бк Ми, пѧтнѧк Ф Ме, рѧвнѧк Т Ф Км Бш; с кѧнтѧм Км, мѧрвѧм НК, млѧдѧм Ме СЦ, са свѧркѧм Е, фѧрбѧм СК, шѧндрѧм НК, штрањкѧм Ми; ѧнѧѧј Ми, ѧнѧм Ф, ѧнѧм Бк; прѧвѧг Мо, жѧтѧг Мо, лѧвѧм Ф Мо, стѧрѧм Сн, з бѧлим лѧком Ит, вѧјнѧм Сф, јѧвнѧм Ф, мѧлим Ф Км, по прѧвѧм Ми, стѧрим Ф, по стѧрим Ки БА Ђ, над Црнѧм мѧром Мо; свѧтосѧвскѧј Ит, црнѧј Ит Ф Ми; бѧцѧм А НК, вѧжѧм Пе А, да се влѧдѧм Ж, дѧрим ЈТ, кѧжѧм Бк Ч Ф Ми СК, кѧрим Ки, да се крѧнѧм СК, да и мѧнѧм ЈТ Мђ, мѧрѧм Гд Км Ки, нарѧђѧм Ит, нѧмѧм Ит Ф Сн БА СК, пѧнтѧм Ф Ки СК, пѧшиѧм Бш, прѧђѧм Т, свѧрнѧм А, сѧђѧм Ф, смѧтѧм СК, спрѧчим НК, цѧпѧм Мо, чѧвѧм З Сн, шѧрим А БА, вѧчѧш СК, дѧвѧш СК, зѧвѧш БА, кѧпѧш Ит Ки, млѧтѧш Ми, мѧбѧш Ит, пѧшиѧш БА, плѧтѧш Ит, рѧнѧш Ит, рѧдѧш Мо; бѧцѧј Ми, кѧштѧј Ки, лѧпѧј Ми, пѧтѧј Ф Ми Мо Ђ, прѧбѧј Мо, свѧрѧј Ме Км НБ, спѧсѧвѧј ЈТ, стѧврѧј Ми;*

б) *˘ ˘ ˘ > ˘ ˘ ˘*: *кѧмѧрнѧк Км, понѧдѐљнѧк НБ БА; з дѧвѧјкѧм Ит Ж Ч Ф Пе СК; стѧрѧјѧг Ч, дѧвѧтѧј Км; дѧрѧвѧм Т, дѧвѧнѧм Ит Ф, дѧблѧвѧм Ки, зѧврнѧм Сн, изѧђѧм Ч Бш, изѧвѧдѧм З Ки Мо, изѧвѧлѧвѧм Е, излѧбѧм Ил, изрѧнѧм Сн, мѧњѧвѧм Ми, назѧмѧшиѧвѧм А, нѧмѧшиѧм Ч, ѧбрѧдѧм Ки, ѧкрѧнѧм Ил Пе, ѧплѧвѧм Е, нѧ пѧнтѧм А Ме Сн, подѧвѧлѧвѧм Пе, пѧжѧурѧм СЦ, прѧвѧгѧм Т, прѧврѧдѧм Т, прѧмѧшиѧм Пе, прѧпѧвѧдѧм З, приѧбѧциѧм Е, прѧвѧлѧм Цп, прѧмѧнѧм Ф, рѧзмѧшиѧвѧм Ф, рѧстѧдлѧмѧчѧм Ч, ѧдѧјѧм Ф, ѧвѧгѧм Ит Сф, ѧмѧвѧм НК, нѧ дѧрнѧш Е, зѧгрнѧш Ки, зѧстѧвѧш Ки, изѧвѧдѧш Ж СК, нѧ јѧвѧш Пд, нѧбѧјѧш Е, нѧмѧнѧш Ит, ѧпрѧлѧш Е, ѧгѧднѧш Ит, ѧгѧнѧш Ит,*

пòлaжѣш А, помàзйвѣш А, прйвѣрнѣш Сн, прòвдѣђш Пе, да се прòгйвѣш Т, сèкйрѣш З, нè спрѣмѣш Ил, укàдйш А, нè чўвѣш Ит; зàлйвѣј Ж, насàђйвѣј Бк, пòбàцйј Ф, раздрѣшйвѣј Ф, сàчўвѣј СК, свàлйвѣј Ф, сўмйвѣј се Ф, убѣђйвѣј Ф; нeиспàвѣн НБ, òдѣпàн СК, òсѣрўгàн Ђ.

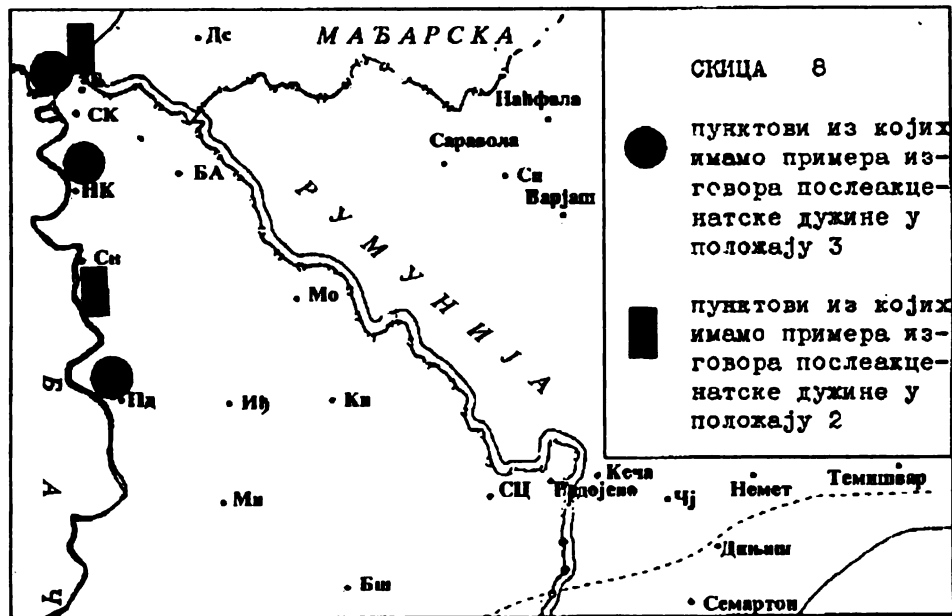
Ипак, на крајњем северозападу Баната забележили смо дуге неакцентоване вокале у три позајмљенице из мађарског: *чàрдàш* Сн 'позната игра' (мађ. *csárdás*), *гѣпѣс* (трипут) Ђ 'власник вршалнице', 'који заповеда на машини' при вршидби (мађ. *gépezs* 'машиниста'), *мòнàр* (двапут) Ђ 'онај што је везо, подмећо цакове' при вршидби (мађ. *molnár*; дијал. *mónár* 'млинар'). У том крају, где је мађарски језик добро познат и Србима, те се речи изговарају на мађарски начин (подсећамо да дијакритик у мађарској графичкој означава дужину вокала). То значи да ни у овом положају у ствари нема сачуваних старосрпскохрватских дужина. Карактеристично је да сличне прилике владају и у говору бачких Буњеваца. Речник М. Пеића и Г. Бачлије садржи хунгаризме као *càrdàs*, *gèpez*, *jòsàg*, *kàtrànj*, *lâmpàs*, али у домаћим речима као *ràdник* дужине нема.

35. Положај 3

И овде су дужине скоро увек скраћене:

а) $\sim \sim \sim > \sim \sim$: *пўтнйку Ф Ме, кўгњѣци Ч, прàзнйци Пе Км, пàнђѣне Ф, абонйрѣца Мо, вàлѣка СК, вѣнѣца Бш, врàбѣца Ме СК Ђ, жàбѣца ЈТ, дѣсет лàктòва Ме, лàнѣца Ит Ж Т Ф Ме Бш БА НК СК, лòвѣца Бк Ф СК, мѣтàра СК, Нѣмàца З Км Ск, пѣвàца Е, пòјѣца Пд, прàсѣца Ми, пўтнйка Ме Ми, свйнѣца НК, свйрѣца Ит НБ, Србàлѣа НК СК, чвѣрѣка Ки, пйсàма Ме БА, о цйгàла Пд СК Дс, цйгàлѣа Ит Ми, цр̀кàва СК; пўтнйков Бк СЦ, испйсàно Ит, мѣшàно Ми, ошйшйно Бк, скр̀јàно Ф, сѣгèнўто Ђ, бйр̀ѣне Ит, вѣзàне Сн; сѣр̀òгà Бк; бàцàмо Ф Ки, бр̀àздймо Км, дàрймо Ф, јàвймо Бш, кàжѣмо А СК, кòкàмо Бш, кр̀енѣмо Ф, кўпймо СК, млàтймо Бш, плàђàмо СК, да плѣвймо Мђ, прйђѣмо Пд, рàдймо БА, рѣдймо Сн, рўчàмо Бш, сйђѣмо Бш, снѣвàмо СК, да се спр̀àлàмо Т, сўшймо СК, шàпàмо СК, вйчѣте Ф, вр̀àчѣте Ф, кàжѣте А, смѣтàте Бш, гр̀àжйте Ит, цмàкàте СК, дàрйду СК, òдђѣду Ђ, жлѣбйду Ђ, кàжѣду СК, кòкàду Бш, кўпйду Бш, нѣмàду Т СК, плàтйду СК, пòђѣду СК, свйр̀àду Бш, спàвàду СК, цèнйду Ф, чўвàду Сф, шѣтàду Ф; пўшйàте Ф, чўвàјте Бк;*

б) $\sim \sim \sim \sim > \sim \sim \sim$: *понѣдѣлнйка НБ, уф̀тòрнйком Бд, Бòсàнѣца Ит Бш, Далмàтйнàца Ф, добрòвòлѣца Мо, черес кòмàрѣца З; òдѣпàног СК, интèр-нйр̀àни Бш, упр̀егèнўти НБ, измѣнўто З, испрйдѣвàно Мо, кàрйр̀àте Ми, òсѣрўгàно Ђ, пòрўгàна СК, испр̀екр̀шйѣне Ф, сàзйдàне БА; дàрйвàмо Т, дйвàнймо Ки, зòштр̀љйвàмо Пе, мòнтйр̀àмо Ж, нàмѣштàмо Ч, нàсàдймо Мђ, насàђйвàмо Бк, наслàђйвàмо Пе, òгйнѣмо Ит, нè пàнѣтймо А, пòсѣдàмо З, пòср̀àдàмо Ф, прѣвѣр̀нѣмо Ит, прѣглѣдàмо Т, прйбàцйвàмо Мо, прйглѣдàмо Е, прòмѣнѣмо Бш, прòпòвѣдàмо Ч, прòшѣтàмо СЦ, пўбйјàмо Км, увàтймо Ки, изг̀р̀дймо ЈТ, зàпйсйвàте Т, рàзйђѣте се Ф, нè дйр̀àду Т, зàвйр̀йвàду Сф, изг̀р̀дйду БА, излудйр̀àду Т, испйтàду Мо, нàнйжѣду Т, нòђйвàду Т, нè пàнѣду Е, пйцйчѣду Т, пòкр̀ѣђѣду Ф, прйкàзйвàду Бш, увѣжѣду Ф, ужйвàду Ф.*

Изузетке представљају придеви *сѣкдишко* (жито; реч је о врсти пшенице, мађ. придев *székási*) НК и генитиви множине *тѣ мајстоѣра* Пд, *врѣбѣца* Ђ, и *рѣдѣина* Ђ, који сугерирају да на крајњем северозападу нашег подручја дужина вокала у слогу испред наставка *-а* у Гмн може бити сачувана и у овом положају, свакако зато што врши важну морфолошку службу, обележавајући разлику према Гјд. Наравно, за поузданије закључке у том правцу било би потребно више потврда. Ипак треба нагласити да у прилог изнесеној претпоставци говори чињеница да се у суседној Бачкој појављује баш такво стање. По материјалу П. Ивића из Бегеча (1950. год.) тамо долазе облици као *Кулпѣиѣца*, *Нѣмѣца*, *џѣгѣља*, *џѣѣѣка*, али је ван те категорије обавезно скраћивање дужине иза акцента или друге ненаглашене дужине.

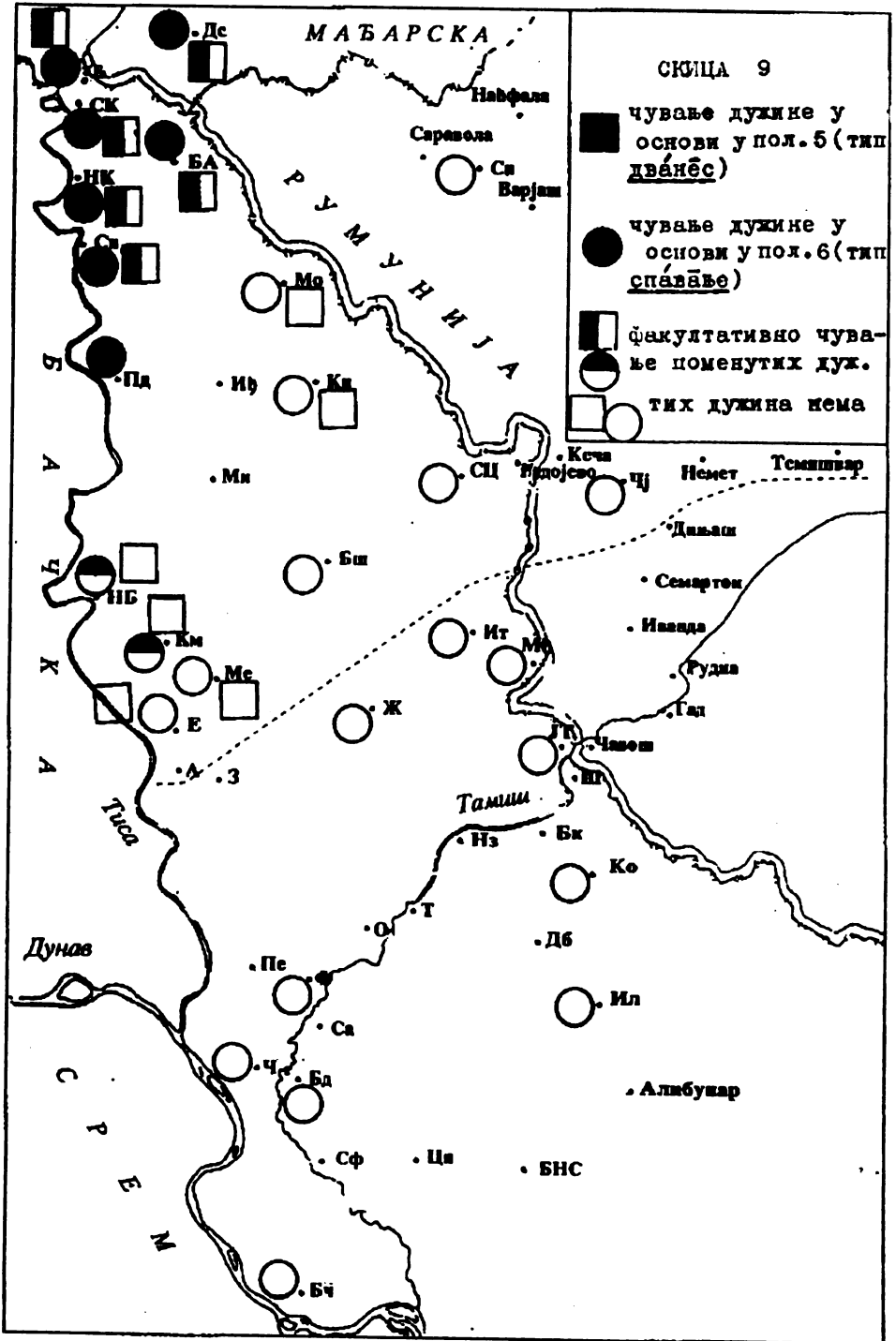
Стање у положајима 2 и 3 приказано је на скици 8. Напомињемо да она доноси само позитивне податке, наравно оне којима располажемо. Врло је вероватно да би се у суседним местима могао наћи понеки сличан пример. Међутим, имајући у виду низак број примера, као и чињеницу да је фреквенција ових категорија у говору релативно ниска, не можемо избећи утисак да се ради о реликтима осуђеним на скоро ишчезавање.¹¹²

36. Положај 5

У главнини материјала дуги вокали су скраћени:

аишѣ Мо, *биѣрѣ* НК, *вѣлѣ* Ко Бк, *виѣѣ* Сн, *лѣпѣ* Ф Ме БА НК, *мѣрѣ* Ф, *рѣзѣѣ* ЈТ Км Ме НБ Сн; *дѣжнѣ* Ф; *дѣвѣнѣ* Бк Ш Ит Цп Ф Е

¹¹² Ареал спорадичног чувања дужине у северозападном Банату ослања се географски на такво стање у Бачкој, где, судећи по материјалу И. Поповића (*Госп.* 79, 86, 89), таквих дужина има и нешто више, што је у складу с општим бољим чувањем послеакцентских дужина у Банату.

Ме Ки Ми Св, *дванјст* Бш Ме Ки, *тринјс* Ш Ит Ф Ки, *тринјст* Мо, *дварјд* Бк;

са *бѣбѣм* Нз, *браѣдѣм* Ф, *брисѣм* Ш Км НК, с *војскѣм* Мо, з *главѣм* Ж Ми, ж *ѣокѣм* Мо Бк, *живѣм* Ф, *молѣм* Ит, *пеглѣм* Км, сас *Прокѣм* Св, *протѣм* Км Ки, *Радѣм* Ф, са *снагѣм* СЦ, *средѣм* Ит Т Мо НК, *циглѣм* Сф Е, с *мѣјом* *ћеркѣм* ЈТ, *Шваѣм* СК; *врѹћѣг* Ф Мо, *бѣлим* Ф, с *лѣгим* Ки, *самим* Км, по *сувим* Ки, *гѹћим* Ф, *цѣлим* Ф Мо; по *цѣлѣј* Ит Ф, *врѹћѣм* Ф, *жѹтѣм* СК, *лѣпѣм* БА; *врѹшим* НК, *вѹчѣм* Бк Бш, *глѣдим* Ж Ф Км Бш Ме Ки Мо, *дајѣм* Ж Ф, *дворѹм* Мо, *дорастѹм* Сф, *жвѹждѹм* Ф, *живѹм* Бк Нз Км Св, *зѣбѣм* НК, *извѹчѣм* Км, *исцрпѹм* Км, *навѹчѣм* Нз Ф Ки, *нарастѹм* СК, *ожѹгим* Км, *полѹдим* З, *предѣм* Ф, *сѣчѣм* Ф Бш, *ја се не стѹдим* Нз, *грѣсѣм* Ф Ки, *гѹчѣм* Ф, *ћѹгим* З Ђ, *вѹчѣш* Ђ, *врѹчѣш*, Ж, *глѣдѹш* Ит Ф Ми БА СК, *дворѹш* Ф, *доглѣдѹш* Ит, *дрѣчѹш* Ме, *живѹш* Ит Ф, *клѣчѹш* Ђ, *мрзѹш* Ф, *мѹзѣш* Ки, *оглѹвѹш* Ит, *отсѣчѣш* СК, *оцѣчѣш* Мо, *стрижѣш* Ф, *урастѹш* Ф.

Само са крајњег северозапада, из северног банатског Потисја, имамо нешто примера са сачуваном дужином, искључиво у бројевима 12 и 13: *дванјст* НК, *дванѣст* НК Дс, *дванјес* НК, *дванѣст* Св НК, *дванѣс*^Т СК, *дванѣс* Св Ђ, Дс, *дванјс* Св, *тринѣст* Дс, *тринѣс* Св, *тринјѣс* НК, *тринјѣз* гдѹина Св.

Тражећи објашњење овој појави, можемо поћи од чињенице да је дужина овде у основи. Тачније, она није у наставку флексије: овакви кардинални бројеви нису деклинабилни. Уосталом, постојање редних бројева типа *дванајсти/дванести* сасвим одређено квалификује слог о којем је реч као основински. С друге стране, може се мислити и на скорашиње порекло дужине. И контракција у *-аест>-ѣст* и десилабизација *e>ĭ* у *-аест>-ѣјст* сразмерно су нове појаве, те није искључено да су оне настале тек после скраћивања ранијих дужина у истом положају (*лѣпѣв>лѣпѣв*, *рѣзбѣј>рѣзбѣј*). Овим би се објаснило и због чега изостају примери као *лѣпѣв*, *рѣзбѣј* у поменутиим местима. Додуше, то се може објаснити и аналогичном према другим облицима у парадигми: *лѣпова*, *рѣзбоји* итд. Питање остаје отворено.

Стање у положајима 5 и 6 приказано је на скици 9.

37. Положај 6

Дужине су ишчезле без трага у тамишкој говорној зони:

дѣвѣ заглавка Ит, *Томѣшиѣвци* Т, *пѣт ѣкѣва* Т, од *Банѣћина* З, *шѣз бѣкѣва* Ч, *бѣнѣва* Ф, *бѹтѣва* Ф, *пѣт вѣшѣра* Ф, *стѣ вѣкѣва* Ит, *дѣлѣва* Ч, *ждрѣлѣва* Ф, *кљѹчѣва* Ит, *плѣстѣва* Ч, *Прѣчѣна* Ф, *пѹтѣва* Ф, *српѣва* Ч, *стриѣѣва* Бк, *дѣсет ѣѣкѣва* ЈТ Т; *вѣзѣње* Ит, *гѣћѣње* Ч, *дѣлѣње* Ф, *дѹѣѣње* Мђ, *изумѣѣње* Ит, *испитѣѣње* Т, *лакѣѣѣѣње* Ит, *неспѣѣѣње* Ит, *подѣѣѣѣње* З, *прѣѣѣње* Ж, *слѣћѣње* Ф, *слѹжѣње* ЈТ, *срѣѣѣње* Ч, *сумѣѣѣње* Ит Ф, *грпѣње* Ф, с *лакѣѣѣѣња*

Интересантно је да је Б. Николић нашао да су у Срему редовно ишчезле дужине иза [^] (*Срем* 238). Такође је стање и у поцерском говору (Московљевић, *Поцер.*, нпр. стр. IV, 7 и 86), а и у мачванском скраћивање претеже (Б. Николић, *Мачва* нпр. 199).

Ит, *навијања* Сф, *с рађања* Ит, *сте́зања* Сф, *уграђивању* Ко, *от со́ннца* Ит, *два́нјасто* Ч, *два́нјасте* Ф, *три́нјаста* Ф;

врше́мо Бк Ж, *врши́мо* Ит, *вуче́мо* Ф, *гле́димо* Ф, *да́јемо* Ш, *дво́римо* Ф, *дрече́ймо* Бк, *живе́ймо* Мђ, *заме́темо* З, *кле́чимо* З, *кра́демо* Пе, *оврши́мо* Ит, *се́чемо* Ко О, *тресе́мо* Ф, *гуче́мо* Мђ, *живе́ите* Ф, *се́чете* Ф, *вуче́ду* Т, *живе́иду* Бк, *кра́деду* Ф, *оврше́ду* Ф.

У кикиндској зони дужина је факултативна у основи, а такође и у облицима Гмн:

Бана́ћана СК, *Ба́чевна* СК, *би́кџа* НК Ђ, *бо́ндџа* Км Сн, *ви́рџа* СК, *вла́тџа* СК, *де́лџа* Пд, *кне́зџа* СК, *ле́џера* Ђ, *ли́стџа* СК, *ло́нчића* НБ, *ше́с ме́рџа* Сн, *о́внџа* СК, *пе́тлџа* Ми Сн СК, *пу́тџа* Бш, *пу́тџа* СК, *ра́злџа* Км, *ре́дџа* СК, *ри́тџа* НК, *са́тџа* Бш Пд Сн, *сгри́чеџа* Ме, *сгубо́џа* Ђ, Дс, *ша́лџа* Км, *ше́фџа* НК, *шу́лџа* Ми, *ца́кџа* Ђ; *на́рече́је* СК, *богослуже́ње* СК, *бреча́ње* СК, *буше́ње* Ђ, *ди́сање* НБ, *жле́бљење* Ђ, *зна́чење* Дс, *испарáвање* НБ, *купа́ње* НК, *лубље́ње* НК, *несла́гање* НБ, *обрези́вање* Ђ, *осва́јање* СК, *отвара́ње* Ђ, *писа́ње* БА, *пита́ње* Км НБ Сн НК Ђ, *ређе́ње* Дс, *реше́ње* Сн СК, *спа́вање* СК, *спаса́вање* СК, *суше́ње* Ђ, *трпље́ње* СК, *гуче́ње* Ђ, *ужива́ње* БА, *шиша́ње* БА Дс, *веза́ња* Сн, *кажња́вања* Сн, *осва́јања* СК, *лакша́вању* СК, *с ужива́њом* Пд; *Загџрка* Дс, *ци́пџка* Сн Дс, *при́лика* Км СК Дс, *са со́ннца* Сн, *за на́мџрнице* Ђ; *ђа́лински* НК, *ла́лински* НК; *два́нјаста* БА СК, *три́нјаста* СК; *ћуге́ћи* Бш;

ис Кне́жџе́вца НК, *ра́збојници* Бш, *са́стајници* Ки, *ћа́кџа* Ми, *ја́рмџа* СК, *кључџа* Бш, *кра́љеџа* Бш, *због ло́пџа* Ки, *стри́џџа* СЦ, *ца́кџа* Ки Пд Сн; *ба́цање* Ме, *бреча́вање* Ми, *во́зање* Ме, *дрече́вање* Е, *испарáвање* НБ, *лакша́вање* 'залазак сунца' Ме, *ле́пљење* Ме, *лубље́ње* СЦ, *ма́лање* СЦ, *насађива́ње* НБ, *одла́гање* Ми, *окрета́ње* СЦ, *писа́ње* Ме СЦ, *пита́ње* Ки Мо Ђ, *повла́чење* СЦ, *пошти́вање* СК, *при́чање* НБ, *реше́ње* Мо, *спа́вање* НБ Бш, *убија́ње* Ки, *уска́кање* НБ, *влада́ња* Ки, *зида́ња* НБ, *по за́нимању* Бш, *зева́њу* Ми, *на спа́вању* Мо; *гређа́нски* Мо; *два́нјаста* Бш, *два́нјасте* Е, *три́нјаста* Мо, *три́нјастог* НБ; *врше́мо* Ме НБ, *вуче́мо* Сн, *гле́димо* Ми СК Ђ, *дрече́ймо* Ме, *живе́ймо* НБ Мо СК, *наврши́мо* Ки, *оврши́мо* Сн, *при-вуче́мо* СК, *се́чемо* Бш, *спасе́мо* СК, *тресе́мо* Ме Мо, *гуче́мо* НК, *да́јете* Бш, *кле́чите* Ме, *врши́ду* Ђ, *вуче́ду* НБ СК, *да́једу* СК, *живе́иду* НК, *гуче́ду* Ме БА.

Значајно је да у презентима типа *кле́чите* није остало трага од дужине. Међутим, једини пример прилога времена садашњег, *ћуге́ћи* Бш, изговорен ја са дугим *џ*. Упадљиво је да нема потврда за дужину из источних делова кикиндске зоне, као ни са њеног крајњег југа.

Положај 8

38. Овде се наше две зоне знатно разликују, а има и непоклапања међу месним говорима унутар једне, односно друге зоне. Једно је ипак заједничко свима: дужине иза неузлазног слога изговарају се мање изразито од оних иза

, тј. њихово физичко трајање је мање. То одговара налазима инструменталних мерења стања у српскохрватском књижевном језику.¹¹³

У основама речи у тамишком говору преовлађује скраћивање, с тим да, поглавито у западнијим насељима, напореда долазе и много ређи примери са очуваном дужином:

а) *ага̑р* Ф, *врша̑љ* Ф, *ка̑мѣн* Ит, *кд̑њиц* Сф, *ха̑га̑р* Ит, *шд̑ва̑р* Сф, *ма̑те̑р* Сф, *пд̑ча̑с* З, *прд̑па̑с* З, *ћуб̑ра̑д* Ф, *ста̑кла̑д* Ч, *ип̑ак* Ч, *на̑тра̑г* Ит, *дд̑уд* Сф З, *дг̑уд* Сф, *јзд̑уж* Ит;

м̑учени̑к Ит, *на̑ уга̑р* Ф;

беле̑жни̑к Ит, *Веле̑ми̑р* Ф, *вино̑гра̑д* Сф, *Пе̑тровд̑ан* Ч, *су̑вач̑ар* Пе, *јну̑ча̑д* Т;

б) *ага̑р* Ил Ч Пе, *ба̑дња̑к* О Ч Ф, *бд̑жур̑* Бк, *вр̑ша̑ј* ЈТ Ит Ф, *гд̑лљб* Бк, *на̑ да̑н* Дб, *дд̑е̑в̑ер* Ш З, *ди̑на̑р* Ил, *дљ̑ва̑р* Ко, *ка̑мѣн* Сф Ч, *ка̑нт̑а̑р* Ил Ит Т, *кд̑ра̑к* Ил, *ли̑ња̑к* Ит, *ме̑се̑ц* Т Сф Ч, *ми̑ра̑з* Ф, *дб̑ла̑к* Ил Ит, *дкр̑љг* Ф, *па̑шња̑к* Ил Ит Сф, *пе̑ћа̑р* Ж, *пд̑ја̑с* Ит Сф Ч, *пд̑кл̑дн* Цп, *пр̑ст̑ѣн* ЈТ Ит Пе, *ста̑д̑ан* Ф З, *вр̑та̑љ* Ф, *шд̑ва̑р* Сф, *зљ̑лен* Дб, *ма̑те̑р* Ф, *не̑св̑е̑с* Ф, *пд̑ча̑с* Бк, *прд̑па̑с* Ч, *ми̑лд̑с* Ф, *м̑д̑р̑д̑с* Ит, *ра̑д̑д̑с* Ит Ф, *ста̑р̑д̑с* Ит Ф, *бу̑ра̑д* Ит З, *га̑ма̑д* Ит, *дљ̑ма̑д* Ч Ф З, *зв̑д̑нљд̑* Ф, *па̑рча̑д* Ит Ф, *ћу̑ша̑д* Ф, *к̑р̑ва̑в* Ч, *на̑п̑ит* О, *на̑в̑е̑к* Сф Ф, *на̑тра̑г* Бк Ит О Сф Ф З, *дд̑уд* Ит, *дг̑уд* Ит, *јв̑е̑к* Бк Ит Ч;

на̑ ага̑р Ш, *Веле̑ми̑р* Ил Пе, *в̑ерени̑к* Ф, *з̑а̑лог̑ј* Ит, *јд̑ргов̑ан* Ф, *на̑ ка̑мѣн* Ф, *на̑ ме̑се̑ц* Ит Сф, *на̑ма̑сти̑р* Ил, *на̑меш̑ћа̑ј* Ф, *на̑поли̑ча̑р* Ш, *дб̑ич̑а̑ј* Ит Ч Ф, *за̑ по̑ја̑с* Ит, *на̑ ро̑га̑љ* Ит, *спд̑мени̑к* Ил Сф, *ј̑ јес̑ен* Дб, *на̑зими̑д* Дб, *ј̑ помо̑ћ* Ч, *иш̑чит̑ан* Цп, *дда̑бра̑н* Ф, *пд̑дера̑н* Ф, *прд̑чит̑ан* Пе;

Веле̑ми̑р Ил, *вино̑гра̑д* Ит Сф Ч Ф З, *дбеш̑е̑ња̑к* Ит, *пд̑лож̑ни̑к* Ш Ф, *цун̑цукр̑ет* Дб, *за̑рез̑ан* Ит;

за̑мени̑к Ф;

на̑ста̑вни̑к Ш.

Напомињемо да примери са дужином из Ит, веома малобројни у поређењу с обимом расположивог материјала и бројем потврда за скраћивање, потичу од испитаника који су око 1950. били у одмаклим годинама.

У кикиндској зони примери с изговореном дужином представљају правило, а они с краткоћом изузетак:

ага̑р Км Ки, *ба̑дња̑к* Ђ, *бд̑га̑љ* Км, *бд̑жур̑* Е, *Ви̑да̑к* Ки, *вр̑ша̑љ* Ме Км Ки НБ Ђ Дс, *в̑у̑ча̑к* Ки, *гр̑ум̑ѣн* Сн, *г̑у̑шт̑е̑р* НБ, *г̑у̑шча̑р* НК, *дд̑е̑в̑ер* А Ме Сн Ђ, *ди̑на̑р* Км, *дк̑та̑р* СЦ, *жа̑бља̑к* Км, *жа̑љк* Е Км, *Жи̑ва̑н* Ми, *ја̑с̑ен* Бш, *ка̑мѣн* Ми СЦ НК, *ка̑нт̑а̑р* Км, *ка̑ша̑љ* Км Бш, *кд̑ма̑д* Ме, *кд̑ст̑ур̑* Бш, *к̑ур̑ја̑к* Е, *ме̑јур̑* Ки, *ми̑ра̑з* СЦ, *мли̑на̑р* Ме, *дба̑д* Ме, *дб̑ла̑к* Е СК, *дб̑ру̑ч* Ђ, *дм̑ут* Бш, *па̑шња̑к* Е, *пе̑ка̑р* Ми, *пд̑ја̑с* Ме СК, *пд̑кл̑дн* Км, *пр̑ед̑ња̑к* Е, *пр̑ст̑ѣн* Бш

¹¹³ За нас је овде од посебног интереса рад П. Ивића и И. Лехисте *Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcentata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, ЗФЛ VI, 1963, где је мерењима подвргнут изговор П. Ивића, у овом погледу типичан за начин говора војвођанских интелектуалаца. У табели 4 на стр. 37 налазимо податке да је просечно трајање дугог вокала у слогу иза слога са акцентом било 13.8 центисекунди, док је у слогу иза дуги вокал трајао просечно 15.7 центисекунди, као што показује и табела 9 на стр. 43.

СК, рдгаљ Е Ме Ми НБ Мо СК Ђ, сàлш Е Ки, Сèђак Ки, скòрүп НК Дс, Стгвãн Мо, ўјак Дс, ўшүр Ђ, ‘усãр НК, Цинцãр СК, чãпүр Ми, чèшãль Е Ки Ми Мо Пд НК СК, швйгãр Км; бдлèст Бш Ми Пд СК, дивлãч Бш, зèлèн Ђ, мãтèр Бш Ки Пд Сн БА СК Ђ, млãдбст НБ СК, мўвãр А Км, прйд нòн Е, пãмèт Е СК, рүмèн Е, спòмèн НК, стãрбст Км НБ Ба, ўгãр Е, ‘дмãд Км, црвèн Ки Сн НК, у Мãлу Чãнãд Пд, чèлãд Ми НБ; вèнчãн Ме СК, нãбрãн СК, сèјãн НБ, скўвãн СК, пдзвãт Км НК, пдслãт НК, нãпйт СК Ђ Дс, зãсүт Ки, мèгүт Е НК Ђ, һдкнүт Бш; ддүд Е Км НБ Мо Сн НК СК, ддүнд Сн СК, дгүд Бш Ки Мо СК, нãтрãг Е Км Бш Ки Ми Пд Сн, јүтрбс Ки, лèгбс Ме Км Бш, сйндн Е Км Ки Мо НК Дс, нãвèк Км Ми Пд СК, ўвèк А Ме Бш СЦ Ки Мо БА, йпãк СЦ НБ СК;

ү агãр Е Бш Ми, Бгòдрãн Ми, вèтрèнячãр Ме, нã Галãд Ки, д дувãр Мо, зãлогãј НК, јãгоднãк Бш, јãнуãр Мо, Күманчãн Бш, лèторãст Ђ, Мèленчãн Е Бш Ми НБ, нã месèц Е, мйлерãм Бш, нãмешнãј СК, дбиçãј Е Ме Сц Ки НБ Сн, дбргãн Дс, дкршãј Ми, нã поклòн Км, пољопрйвреднйк Ми, прдсијãк СК, Рãдовãн СК, рãзговбр СК Дс, ү разговбр НК, рãонйк Ки, нã рогãль Е Км Пд НК, рдђендãн Бш, рүзмарин Ме, ү Санãд СК, Спãсовдãн БА, Тãрошãн Бш, ү чопбр Сн; зймзелèн Е, ү јесèн Е Бш Ки НБ Пд, Мãцарчãд СК, нã памèт НБ БА, рүковèд Ђ, зãрђãн Км, йскопãн Сн, нãчигãн Сн БА, дкопãн Бш, рãскопчãн Бш, ўокрүе Пд, сүтридãн СК;

вйногрãд Ђ, водèничãр Пд, кргиçнãк Бш, Ливãђãн Бш, нãполичãр Км, дцãчãр БА, пòложнйк Е СК, сãмртнйк Ме, свèштèнйк Пд, сүбатãр НК, сүвãчãр Ме, гүжидц НБ Мо, нã уговбр А, нã урлãб Мо, цүнцукрèт Км Бш СЦ Ми Пд СК, читабц БА, унучãд НБ, пòсијãн Мо Ђ, дгкинүт Ме, сãденүт Ки, прòлетбс НБ;

Врãновчãн Ми, Бүрђевдãн БА, зãмèнйк Ск, Кãрловчãн Бш, нãдничãр Ђ, нãковãн Бш;

зãклетнйк СК, сãвеснбст НБ;

ãгãр Ми, дгвèр А, кãмèн А СЦ, кдмãд СЦ, мèsèц Ки, дблãк Ки Ми, пãшнãк СЦ; бдлèст СЦ, јãсèн Е Км, мãтèр НБ, нãвèк А Е Ки, ўвèк СК, нãтрãг СК;

слўжбèнйк А, зã појãс СЦ, ү јесèн Ме, мдловãн СЦ;

цүнцукрèт СЦ, мобйлисãн СЦ, дрганизовãн СК.

Неће бити случај што међу примерима за скраћивање има сразмерно мало из севернијег дела банатског Потисја: свега три потврде из СК, места из којег иначе располажемо обимном грађом, и то два прилога и један петосложни трпни придев, дакле све облици у којима је дужина угроженија него иначе у основама речи. С друге стране, не изненађује ни то што из најисточнијег места, СЦ, имамо сразмерно много потврда за скраћивање.

39. У наставцима у тамишкој зони дужине су доследно скраћене:

вдлòм Ф, за дèдòм Бк, кђèрòм Ф, пушкòм Сф, сйлòм Бк, с тòбòм Ит, нãшйг Сф, нйнийм Ф, свãкйм Т Ф, йстйм Ф, дрүгйм Ил Бк, Бãднйм Ит, мдснйм Ф, по српским Ч, вèнòј Ит, нãшòј Ил; бгãм Бк, вйдйм Сф Ф, нè

знѧм Нз Ш Мђ Ч, нѧтрѧм Ф, прѧчѧм Ф, пушѧм Ф, тѧглим Т, грѧѧм Ф, гѧбѧм Ит Ж, шушнѧм Ф; брѧшѧш Ф, вдлѧш Ил Нз, ѧмѧш Ж, ѧгѧш Бк, плѧчѧш Ит, пустиш Ит, рѧцнѧш Ж, сѧднѧш Сф, сѧпѧш Сф, чуѧш Мђ; глѧдѧј Ф, кѧвѧј Ф, слѧушѧј Пе, спрѧмѧј З, цѧкѧј Ит, чѧкѧј Ит, шѧтимѧј Ит;

јѧбукѧм Ф; ѧчијѧс Бк; нѧ идѧм Сф, дѧбѧнѧш Ф;

ѧзлѧзѧм Ит, кѧцѧльѧм Ит, лѧпатѧм Т Цп, мѧрѧмѧнѧцѧм Ф, мѧгѧикѧм Ф, нѧдѧелѧм Ф, сѧ пѧпѧрикѧм Ч, сѧвѧчѧм Ф; нѧгѧовѧм Ф, дѧнѧшнѧм Ф, шѧирѧкѧс Бк; нѧ волѧм Ит Ж, забѧдрѧвѧм Ит, зѧпрѧжѧм Ит, пѧклонѧм Мђ, пѧрѧнѧм Ш, пѧсѧејѧм Пе, ѧгнѧњѧм Ф, ѧгрѧејѧм Ил, вѧчѧрѧш З, гѧворѧш Цп, нѧпѧнѧш Ф, дѧсетѧш Ф, прѧварѧш Ил;

зѧгѧажнѧм Ит Ф, Јѧцинѧм Ил;

ѧстѧѧријѧм Ф.

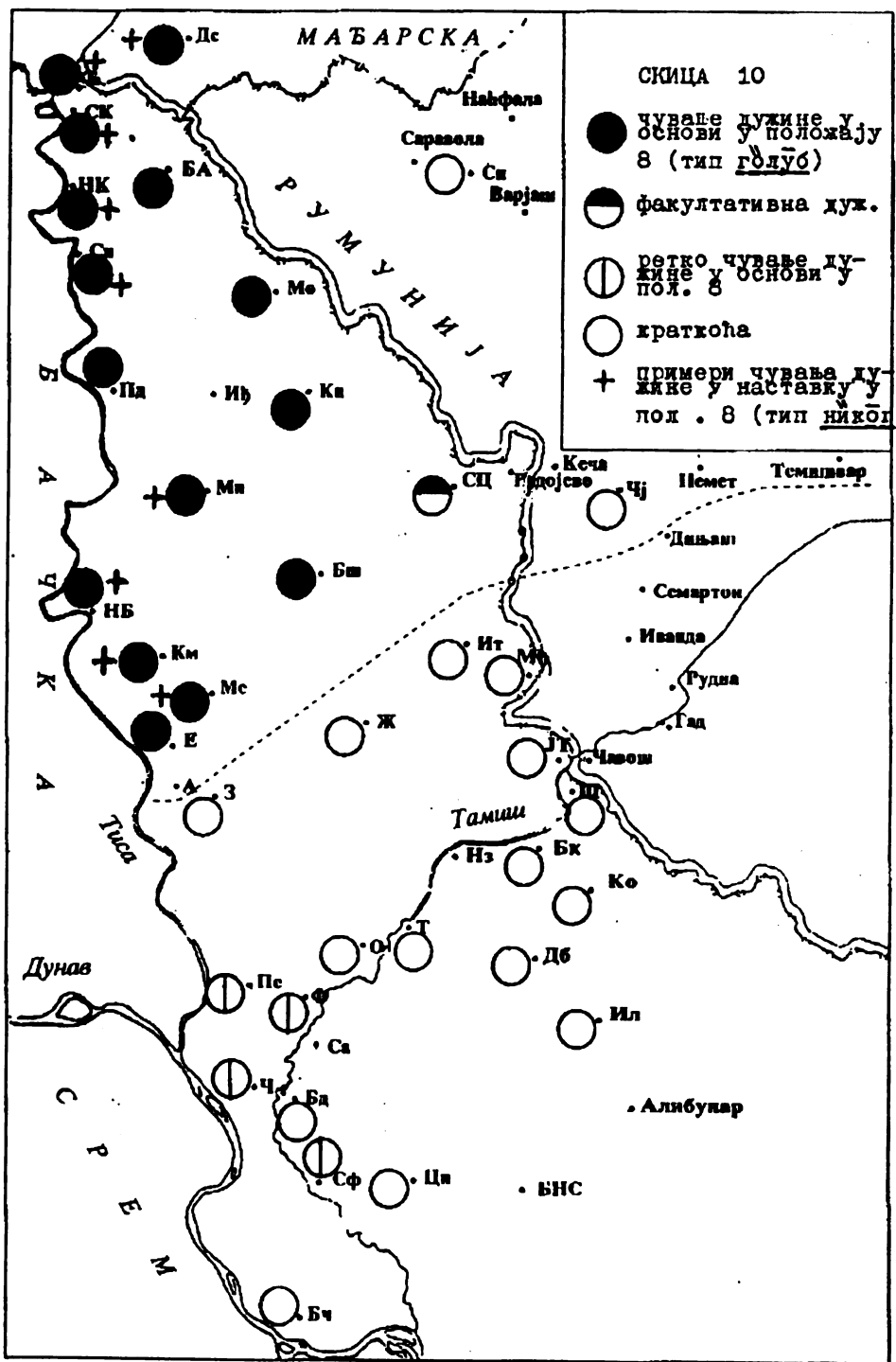
Једини изузетак, и то привидан, представља пример бѧгѧј Пе. Код таквих императива експресивна интонација може изазвати дужење. Упор. и често бѧж место бѧжи у разним говорима, па понекад и у разговорној верзији књижевног језика.

И у кикиндској говорној зони у овој категорији преовлађује краткоћа:

грѧдѧм Сн, кђѧрѧм НБ, пѧћѧм НБ, плѧвѧм СК, прѧћѧм НК, пушѧм БА, сѧзѧм Ки; сѧ мнѧм Ђ, с тѧбѧм Км, нѧкѧс Лѧгѧнѧ Ми, ѧнѧдѧс Бш, свѧкѧс Ки, нѧкѧм Ск, свѧкѧм Ме, ѧстѧм НК, с ѧнѧнѧм Ми, по ѧнѧнѧм НБ, нѧшѧм Ме Ми Сн БА СК, нѧшѧј Км; дрѧгѧс НК, дрѧгѧм Ме Ми СК, дрѧгѧј Ки, сѧ дрѧгѧм СЦ, трѧћѧм СК; рѧскѧс Мо, бѧднѧм Ђ, зѧ гѧднѧм Ми, жѧнскѧм НК, у млѧћѧм Ме, мушѧкѧм НК, сѧ срѧпскѧм Ки, нѧвѧм Ме, с нѧвѧм СЦ, нѧвѧј Ме, у срѧпскѧј Ђ; бѧднѧм СК, вѧгѧм СК, вдлѧм СК, ѧмѧм Км Бш Ки Сн БА, кѧшѧљѧм Бш, лѧгнѧм Пд, мѧљѧм Бш, мѧтѧм СК, мѧслѧм Бш, нѧсѧм Бш НБ Сн, дѧдѧм СК, дрѧм Бш, пѧвѧм Е Бш, пѧјѧм СК, пѧпнѧм СК, прѧвѧм Ме, прѧчѧм Ки, свѧгѧм БА, сѧјѧм Ђ, спрѧмѧм Мо, стѧрѧм Км, ѧмрѧм СК, ѧгѧм Ме, ѧгнѧм Мо, шѧпѧћѧм БА, шѧљѧм СК, глѧдѧш Ме, зѧнѧш Ки, ѧгрѧш Мо, ѧмѧш Е Бш Мо СК, мѧрѧш НК, мѧгѧш БА, пѧстѧш Ки, сѧднѧш Ме; бѧгѧј Км Ми НБ, вѧгѧј Сн, вѧрѧј Бш, глѧдѧј Ки, ѧгрѧј СЦ НК, ѧмѧј Км, кѧпѧј Ми, кѧвѧј Бш Мо СК, пѧвѧј СЦ НК Сн, сѧпѧј Сн, слѧушѧј Ми Мо Сн НК, стѧрѧј Ме, тѧрѧј Ме Ми Мо НК СК, чѧкѧј Ки Сн СК;

вѧтрѧнѧчѧм Е, зѧ мѧтерѧм СЦ, пѧлицѧм Ме, ѧлицѧм Км, зѧ тѧбѧм Ме НК, зѧ другѧс Ме, зѧ другѧм Мо, у вѧликѧм дућѧну Мо, пѧѧорскѧм Ме; пѧпѧнѧм СК, дѧбѧнѧш СК, пѧпѧнѧш СК;

зѧ гѧздѧм Ми, дѧвѧјѧнѧцѧм СК, ѧгѧдѧм СК, кѧшѧнѧм Сн СК, пѧт кућѧм Сн, прѧт кућѧм Км, зѧ лѧтѧнѧм НК, лѧпатѧм Ми, мѧѧѧрскѧм СК, с плѧтѧнѧнѧцѧм СЦ, зѧ рѧкијѧм Ки, сѧкѧнѧм Ђ, стѧрѧнѧкѧм НК, сѧбѧтѧм Мо Ђ; ѧ нѧшѧм Сн, ѧ нѧшѧј Ме Бш, нѧгѧовѧм Мо, дѧнѧшнѧс СЦ, сѧс јѧловѧм НК, мѧѧѧрскѧм СК, пѧјѧнѧм Ки; нѧ волѧм Км, вдлѧнѧм Км СЦ, зѧкѧлѧм НК, нѧ можѧм Сн, нѧснѧуѧм Км, дѧбрѧжѧм Мо, дѧврѧћѧм Ме, дѧженѧм Е, дѧсѧнѧм Пд, дѧстѧвѧм Сн, дѧшурѧм Км, прѧкрѧстѧм Ђ, нѧ пушѧм Мо, тѧварѧм Сн, нѧ

пòбòжне Бд, нàп̀итог Ит, нàп̀ити Ж, нàз̀в̀ага Ит, пòч̀ета Ч, сп̀лòсн̀ута Ит, у̀д̀ага Ит Ф, у̀д̀агу Ит, пòзн̀ате Ит, п̀укн̀уте Ф, ц̀ркн̀уте Ф, пòзн̀ато Ит, пòч̀ето Ит, прòд̀аго Ит; нà д̀есно Ит Ф, д̀од̀удана Ч, пòпр̀еко Ч, сàд̀екана Пе Ч Ф, у̀пр̀аво Ит Ф З, б̀ес̀тра̀га Ф, д̀ос̀адно Ч, ѝзр̀ебар Ит, ѝзр̀ико̀м Ф, ј̀едн̀ако Ит Ф З, ѝсц̀ела Ф, нà с̀уво Пе, н̀ека̀ко Ч, н̀ика̀ко Ит Ф, д̀бл̀ачно Ит, д̀па̀ко Бк, д̀па̀сно Ит Ч Пе, п̀ам̀етно Ит Ф Пе З, п̀а̀радно Ит, пр̀ив̀атно Ит Ч, сл̀уч̀ајно Ч, у̀ж̀асно Ит, у̀к̀ратко Ч, с̀иг̀урно Ит, ц̀иг̀урно Сф Ф;

пòтпукòвник Ит, пр̀еко ј̀арка Ит, д̀бич̀аја Ф, код пр̀ијат̀еља Ж, д̀ко стр̀ука Ит, ј̀абуч̀ари З, м̀есеч̀ари Ит, к̀р̀астав̀аца Ф, из М̀елен̀аца Ч, иза М̀елен̀аца Цп, нàполн̀ич̀ара Пе, р̀ањен̀ика Ит, Бл̀агов̀ести Ит, по з̀апòв̀ести Ф; ж̀ало-ст̀иван Ф, у кòмун̀алну Ит, н̀еур̀едну Ит, пòд̀ер̀ани Ф, пр̀стенòв̀ана Ф, у̀стој̀ана Ит, ш̀пр̀ицòв̀ана Ф, н̀еор̀ано Ит, д̀беж̀ано Ф, д̀тров̀ано Ч, пòткòп̀ано З, у̀зор̀ано Пе, пр̀ипòзн̀ати Ч; д̀дуд̀акана Ф, ј̀утроск̀ена Ф, н̀икад̀ена Ф, д̀ндак̀ена Ф, н̀обл̀ачно Ит, н̀еур̀едно Ф, с̀ва̀кој̀ако Ит Ч Ф;

В̀елиз̀ара Пе, из ор̀м̀ана Ф, очи П̀етров̀д̀ана Ж, пòложн̀ика Ф, пр̀атиòца Ф, Св̀етоз̀ару Пе, г̀ужжид̀у Ф, у в̀иногр̀аду З, в̀иногр̀ади Бк Ит Бд Сф Ч Ф, гр̀анич̀ари Ф Ч, кòњан̀ици Ч З, пòгач̀ари З, в̀аљуш̀ака Ф, ж̀елуд̀аца Нз, кòмар̀аца Ф, из Мелен̀аца Пе, д̀пан̀ака Нз Ит Ч, о̀ац̀ара Ч, без рòдн̀ит̀еља Бд, дò кол̀ена Ит Ф, д̀ дас̀ака Ф, д̀евој̀ака Ит Ч Пе, кòкош̀ака Ф, д̀бој̀ака Ф, пр̀икòл̀ица Ч, и Саку̀ла Ч Ф, толѝко тр̀гов̀ина Ж, беш чиз̀ама З, нà јутр̀ење Ч Ф, нà ноћ̀иште Т Ит Ф, нà Сел̀иште Бк, пòјут̀арје Ит, у кас̀арну Т; ш̀тòгод̀ена Ф; аустр̀иски Ч, В̀елем̀иров Ф; ѝзвеш̀б̀ани Пе, ѝстер̀ани Ч, ѝзрез̀ана Ит, нàбрч̀кана Ч, непрòсеј̀ано Ф, позабòравл̀ано Ит, пòмињ̀ано Ф, ѝстргн̀уто Ф, сàден̀уто Ф, о̀падн̀уте Ф; д̀анаск̀ена Ф, кàдгод̀екана Ф, кàдгод̀ена Ф, нòшòск̀ена Ит, одонòмад̀екана Ф;

з̀абав̀иште Ч, из Том̀ашев̀аца О Ф;

р̀аден̀ика Ит; р̀аден̀ичка Ит.

б) Бòкн̀ица Ит, гòл̀уба Сф, зà д̀ана Бк Ит Ф, ѝз л̀ада Ит, м̀ес̀еца О, од у̀ј̀ака ЈТ, с̀инòвче Ил, с м̀ес̀ецом Ит, ј̀аг̀ањци Дб, к̀р̀ав̀ари Ит, п̀ашн̀а̀ци Бч, г̀аљ̀аи Ит, ч̀ипк̀ари Ит, ц̀анд̀ари Ил Сф, бр̀егòва Бк Ит, вòлòва Бк Ит Т, в̀рш̀аја Ф, д̀ин̀ара Ч, д̀угм̀ада Ил, д̀ук̀ага Сф, з̀еч̀ева Ил, ј̀асг̀ука Мђ О Бд, кàпл̀ара Бк, к̀лнòва Ит, кòн̀аца Ил, к̀р̀ај̀ева Ч, к̀ур̀јака Ит, в̀ише л̀ебòва ЈТ Ит, нòв̀аца Ил Бо Мђ Ж Ит Сф З, д̀р̀аја Ит Т, п̀ашн̀ака Ит, плòтòва Бк, пòпòва Пе, рòгòва Ко, рòђ̀ака Гмн Ж, с̀ек̀с̀ера Ит, с̀нòпòва Ш, с̀т̀ар̀аца Цп, с̀удòва Ко, о тòпòва Ит, ч̀арш̀ива Ш, ш̀нај̀д̀ера Ит, ш̀р̀афòва Ит, ш̀тòфòва Ит, од б̀аск̀ија Ко, бр̀ес̀ака Бк, в̀ишн̀а Ит, вòђ̀ака Ит, гòд̀ина Ит Ж Цп, дв̀аез гòд̀ина Т, четр̀д̀ез гòд̀ина Сф, пед̀ез гòд̀ина Ф, дво н̀икòлко гòд̀ина Пе, ш̀ез з̀ус̀ака Ит Ж, д̀р̀ж̀ава Ж, од ј̀аб̀ука Ит, к̀еџ̀ага Ит, кòш̀уља Ш, п̀ет к̀р̀ај̀ц̀ара Сф, к̀р̀аљ̀ица ЈТ, ѝладу лн̀т̀ара Т, н̀ед̀еља Дб Бк О, с̀едам н̀ед̀еља Т, п̀ет н̀ед̀еља Сф, п̀ап̀уца Ил, с̀едам с̀тòг̀ина Ф, гр̀идесет с̀ува̀ча Т, т̀аљ̀ога Ф, т̀ачк̀ица З, бес ч̀ар̀апа Ж, от Ш̀ваб̀ица ЈТ, ј̀аг̀а̀нце Ш, к̀р̀аст̀авце Дб, т̀еòце Пе, вòј̀ници Ф, з б̀ур̀адма Ит, с р̀иб̀арима Ит, са рòђ̀а̀цима ЈТ, гр̀еј̀ање ЈТ, кòп̀ање Ил, с̀еј̀ање Дб, за в̀ађ̀ење Дб, кòљ̀иво Ш Ит, с̀дч̀иво Ф, з̀увн̀иште Бк, з̀емл̀иште Ч, кòс̀иште Дб, нòђ̀иште Бк Ф, с̀ап̀иште

Ит, сѣлйште Ил, насрѣд двѣрйшта З, на глѣву Ит Ж Т Сф, у глѣву ЈТ Мђ, за дѣшу Т, на зйму Бк, у зйму Дб ЈТ Ит Т Сф Ф, за рѣку Мђ Т Сф, на рѣку Ит Ж, пѣд рѣку Мђ Т Сф, у рѣку Т, на снѣгу Ит, на стрѣну Бк Мђ Ит Ж Т, дѣвѣјко Бк ЈТ Ф, за рѣке Т, на рѣке ЈТ Ит Ф, пѣд рѣке Ит, у рѣке Бк, Цигѣнке Ш Ит Сф, мѣд грѣди Ит, на грѣди Ш, у грѣди Ж, јесѣни Сф, кѣрѣчи Бк, љспрѣвног Цп, нѣрмѣлни Бч, ѡстѣлима З; вѣнчѣна Нз, кѣвѣне З, зѣрђѣно Ит, нѣбрѣно Ит, нѣзвѣно Ит, нѣзвѣта Ил, сѣзвѣта Ф, љдѣгу Ил, љдѣте Т, мѣгѣта Ит, мѣгѣто Бк Сф, рѣсѣто Ит; сѣдѣкана Ф, сѣдѣна Ф, јѣднѣко Бк, љцѣло Ф, цйгѣрно Бк;

ѣко врѣта Пе, прѣко дѣна Мђ, ѡбичѣју Ф, мѣченйци Пе, нѣзнѣда Ил, нѣочѣри Бк, ѡбичѣји З, јѣганѣца Ш Ит, бѣловѣне Нз, по зѣповѣсти Ф, љспо чѣсти Ж, ѡпроштѣјно Ш, зѣгрѣни Ит, ѡковѣни Цп, ѡкопѣни О, ѡчешљѣна Т, фѣловѣне З, нѣопрѣно Ит, љзорѣно Ит; блѣгодѣрно Ит, нѣоблѣчно Ит, нѣогѣко Т;

вѣногрѣди Ил Ш Ит О Бд, пѣгачѣри Бк ЈТ Цп, полйгичѣри Бч, сѣвачѣри Ил, вѣногрѣда Ко, ѡпанѣка Ч, прѣценѣта Сф, ѡд рѣднйтѣла З, дѣвојѣка Ит Ж, кѣкошѣка Ш, ѡг Прѣѡбращѣна Ит, љдарѣна Сф, на бегѣне Бк, на јутрѣне Т, на нѡћйште Ф, на сѣлйште Бк, прѣпйцѣну Ит, прѣпасѣном Ит, прѣпасѣне Т, пѣсејѣно Ит, љштйркѣно Ит, зѣденѣта Т, ѡденѣта Ит, рѣзметѣто Ит;

нѣреднйку Ф, ис Томѣшевѣца Бк, бѣлнйчѣрка ЈТ;

зѣдрузѣри Ф, рѣденйка Дб ЈТ.

Запажа се да у источнйним сѣлима скраћывѣња има много вйше него бльже Тиси. Побльже разматрѣне целине грађе показује да дужине претежу у Пе и Ч, донекле и у Ф и Бд, да су добро заступљене у З и Ж, а да су у осталим местима много ређе ѡд краткоћа. На крајњем истоку (Ил, Ко, Ш, ЈТ) и југу (Бч) краткоћа чак суверено господари, док у Боки малобројни примери с дужинама сви потичу ѡд појѣдинаца из круга најстарнйих људи. Већ 1948. у млађем и средњем поколењу у том положају био је завршен процес. За Гад на румунској страни границе располажемо ѡскудним подацима у грађи коју је записао Петровйч 1932. и ѡбјавио у својој књизи ѡ говору Карашевѣца. Изгледа да су се тада дужине факултативно чувале: *prédñaci* 229, *od kútnáka* 231, али *jáganci* 224, *sirište* 227, *kírjaci* 230, *vólova* 231.

У кйкйндској зони дужине ѡдлучно преовлађују:

а) зѣ дѣна Е СК, кѣд зйда НК, кѣмѣда Сн, мѣсѣца Ки Мо Пд, из Мѣрйша Ки, нѣмйра Пд, двѣ цѣндѣра Е, у Чйкош Е, сйндѣче СЦ, с ѡблѣком Е, у ѡдтѣѣку Сн, у мѣм кѣмѣду СК, грѣшнйци Бш, жѣндѣри БА, јѣгѣнйци СК, јѣнѣци Мо, мѣштѣни НК, млѣдѣнйци Ми, пѣшнѣци Сн, рѣђѣци СЦ, љјѣци Е, тѣѡци Бш Ми НК, хѣсѣри НК, цѣндѣри Ки, Шлпчѣни Пд, бѣрјѣка СК, ѡѣртѣпа НК, влѣшчйћѣ НК, ѡдлѣва Сн НК, ѡдтѣѣка СЦ, вршѣла Км, гѣшчйћѣ Е, ѡѡктѣра Ки, ѣктѣра СЦ, јѣрмѣва Сн, вйше клѣсѣва СК, кѣрѣка Км Ми, крѣвѣта Ме, лѣбѣва НК, мйрѣза Е СЦ, мрѣзѣва Ђ, нѣвѣца Ки Пд СК, ѡблѣка СК, ѡрѣја А Е Бш, ѡрѣса Ме, пѣѡра Е, прѣсйца Ки Мо СК, рѣѡѡва А, сѣндѣка Мо, снѡпѣва Ме Мо, тѣѡца НК, тѣѡца СК, код мѡн љјѣка СК, ко Цйгѣна Е, Чйвѣта Км, цѣндѣра Е, штѣнѣца Бш, вѣшѣла Мо, ѡвлйја Сн, бѣтйна

укопчана НК, пдрјјани Ки, уцрљани Мо, закопчане Пд, пдмећане Ђ;
ддундакар НК, дндакена Е, пндакена Км, свдојјко Км НК;

пдложјаник СК, бележника Мо, из винограда Бш, и жабњака Км, дд
Кумана Е, у тог самртника Бш Мо, дд ујјка Е Ме, сас несретником Бш,
винограду Ки, пдложнику Ме, Бечкѐречани Е, виногради Е, Дишкречани
НК, Дишкрѐјани СК, заробљеници Св, Ливаћани Бш, оцакари Км, пѐрја-
ничјари НК, пдгачјари А Ми Мо, пратици Е, Субачани НК, брбужјак НК,
кдмарјца Ме, из Меленјца Е НБ, дд Меленјца Е, пѐрошјак Ме, прдценјата
Св, родитѐља НК, скдверјца Ме, шпекуланјата СК; дд колѐна НК; дѐвојјка
Е Бш СЦ Ме Ки Пд НК, кдкошјак Бш, пѐчурака Бш, приколица Км,
шивећјак Бш, винограде Пд, пдгачјаре Е, виноградина Е, пдвраћјане А,
пддгрћјане НК, пдмињјане А, пдложјене А, гулајште Бш; послужидница
СК, радидница Ки, чигадница БА, штѐдидница СК, из Бедрѐ НБ, у Бедрѐ
НБ, пдт касјрну Св, замшиљендсти НБ; аустријски Св; исецјано СЦ,
непрдсијано Ми, угријјано Ђ, оделјана дрѐва Е, пддигнјато Бш, рѐзметуги Мо,
штдгодѐка Е;

рѐзбојници Бш, начелника СК, двѐдесѐти Пд Св, двѐдесѐте НК Ђ,
тридесѐте НБ;

зѐдругјари БА, Кѐрловчани Бш, надничјари НБ, зѐдругјарма НК, рѐде-
ницима СК,

б) дд врјга СЦ, гѐдци Пд, кдпѐва Бш, ндвјца СЦ СК, прѐсјца Ми,
гддјина А Бш Св НК Дс, грјнајз гддјина Ки, шѐснајз гддјина СЦ, дѐвез гддјина
НБ, иљѐда А, јѐгѐда Бш, крѐшјак СК, мдгјка Бш, стдгјина СЦ, чѐљѐди НК,
гѐдце Пд, гдрјѐво СЦ, нѐврѐме Бш, кдљјѐвом СЦ, зѐ дјушу СЦ, на стрјну Ми,
Цигјанком СЦ; спѐшћјано Е, пдзнјато Км;

Ићошјани Ми, пѐт прѐунуцјди А, фѐдератјѐвни СК;

на Селјште Пд, винограда СЦ, дд колѐна СЦ; дѐвојјка СЦ СК,
кѐсапница НБ;

у забавјште Км, двѐдесѐте Ђ.

Свакако није случајно што је скраћивање релативно добро засведочено
у СЦ, најисточнијем насељу кикиндске зоне на југословенској територији.
Додајмо да се у том месту дужине изговарају мање изразито него другде у
тој зони, тако да се понекад стиче утисак да је изговорена полудужина. Ипак,
морамо истаћи да и у СЦ преовлађују примери са дужином.

Треба забележити да је посвуда честа краткоћа у генитивима множине
гддјина и стдгјина употребљеним у синтагмама с кардиналним бројевима. У
таквим везама акценат је ослабљен, па се вокал и изговара редуковано и чак
понекад испада (в. т. 193).

41. У наставцима у положају 9 стање је у начелу слично ономе у
основама. Понегде нисмо могли уочити разлику, а понегде је дужина у
наставцима за нијансу мање. Наводимо материјал из тамишке зоне:

а) *вѣлама* Ф З, *с вѣлама* З, *гаћама* Пе, *мачкама* Ф, *пушкама* Ч, *с дни* *токама* Пе, *с трицама* Ит, *чипкама* Ф, *шљивама* Ф, *у књигама* Ч, *по сѣбама* Ч, *у сѣбама* Ч, *по уснама* Цп, *по шталама* З, *по шупама* Ит; *никогда* Ф, *свакогда* Ф; *да ватамо* З, *вдлѣмо* Ф, *дѣнѣмо* З, *жѣнѣмо* Ф, *играмо* Ж О, *имамо* Ч, *игамо* Ч, *макнѣмо* Ф, *дрѣмо* Ч, *пѣстѣмо* Ч, *прѣстрѣмо* Ф, *рѣжѣмо* Ф, *свађамо* се Ит, *сѣјѣмо* Ф, *скупѣмо* се З, *славѣмо* Сф, *слѣдѣмо* се З, *трѣбамо* Ф, *чѣкамо* Ит, *штрикамо* Ф, *играче* Ф, *имате* Ф, *мѣжѣте* Ф, *ндѣте* Ч, *сѣгнѣте* Ф, *тѣраче* Ч, *умрѣте* Ф, *бегѣду* Пе Ч, *ватаду* Пе Ч З, *вѣксаду* Ч, *не знаду* Ит Ч, *играду* Бк Сф Пе Ч З, *имаду* Пе Ф З, *иштѣду* Ф, *касаду* Ф, *кидаду* З, *куваду* Ит Ч, *мећѣду* Дб, З, *ндѣду* Дб, Ч, *дрѣду* Бк, *отмѣду* Ф, *пададу* Ч, *паднѣду* Ч, *пѣваду* Ч Пе, *пијѣду* Т, *пѣчнѣду* З, *причаду* Пе, *пуцаду* Ч, *пушћаду* Сф, *пијуѣду* Ф, *рѣдѣду* З, *спрѣмаду* Ит, *тѣраду* Т, *узмѣду* Ч Ф, *умрѣду* Ч, *чацкаду* Ф, *чѣшљаду* Пе; *вѣрујте* Ф, *гледѣјте* Ч, *сѣдајте* Пе, *слушајте* Ф, *тѣрајте* Ф, *чѣкајте* Ф; *да се* *дѣдало* Ит, *то се* *држало* З, *драло* Ф, *дѣнѣла* Ф, *изнѣла* З, *навѣла* Ч, *опрала* Ч З, *прѣнѣла* З, *развѣла* Ф, *разнѣла* Ф, *удама* Ит О, *усрала* Ч, *бѣјали* се Ф, *држали* Ч З, *издали* Ф, *копали* З, *муљали* З, *дѣнѣли* Мђ Т, *дѣли* Ит, *прѣклѣли* Ф, *стѣјали* Ф, *трчали* Ит Ф, *узѣли* Ит Ч Ф, *држале* Сф;

у *младим* *гѣдинѣма* Мђ, *с јабукама* Ит, *пачићама* Ф, *пилићама* Ф, *јулицама* Ф, *утринама* Ф, *по дпштинама* Ит; *пакујѣмо* Ч, *не идѣду* Ч, *пѣкријѣду* Ф, *сликујѣду* Ф; *дѣдејало* Ф, *сликовало* Ф, *узорало* Ит, *дѣчѣпала* Ч, *дѣбећала* Ч, *дѣшљама* Ф, *прѣчитала* Ф, *ѣкловали* Ф, *зѣбатрѣли* Ч, *зѣкопали* Ч, *зѣпочѣли* Ф, *зѣмовали* Ф, *дѣуглали* Ф, *пѣтковали* З, *рѣзорали* Л, *трговали* Ф, *грѣбенале* Бк, *плѣндовале* Ф; *плѣкаући* Пе;

аљинѣма Ф, *багинѣма* Ф, *иљадама* Пе, *кѣмишијама* Ф, *лѣдајама* Ф, *пѣнавѣма* Ф, *пѣ барѣма* Ф, *у камарѣма* З, *по колебама* Бк, *код маѣарскѣга* Сф; *не волѣмо* Ит, *износѣмо* Ф, *ископамо* З, *искујѣмо* Ф, *ишчѣстѣмо* Ф, *дѣколѣмо* З, *пѣбегнѣмо* Ч, *пѣквасѣмо* Ит, *прѣврћѣмо* Ф, *прѣдѣнѣмо* Ч, *прѣкопамо* Ф, *прѣмѣшићамо* Ф, *спортѣнишѣмо* Ит, *удѣсѣмо* Ч, *изѣберѣте* Ч, *не видѣду* Ф, *вдлѣјѣду* Ч, *дѣчѣкаду* Ч, *извадѣду* Ч, *изгазѣду* З, *искупѣду* З, *метѣнишѣду* Ф, *не одѣду* Ит, *дѣздравѣду* Ч, *дѣкопаду* Ч, *дѣгмаду* се О, *пѣбегнѣду* Ч, *пѣдѣрѣду* Ф, *пѣдигнѣду* З, *прѣврћѣду* Пе, *рѣзметѣду* Ф, *рѣстерѣду* Пе, *увагѣду* Ил, *ударѣду* Ф, *узѣмаду* Ч, *ишчѣстите* Ф, *прѣчѣкајте* Ч; *нашѣлинговали* Ч, *пѣчитовали* Ф;

б) *брѣћама* Бк, *крѣвама* Пе, *на слѣмама* Ит, *с трицама* Ит; *о дрѣгѣга* Бк; *да бѣгамо* Нз Т, *ватамо* Сф, *вѣјѣмо* Бк Сф, *вдлѣмо* Ит, *не знамо* Ф, *имамо* Ил Ф, *копамо* Ит, *кѣсѣмо* Ит, *крѣчѣмо* ЈТ, *кувамо* Сф, *купѣмо* Т, *мѣтѣмо* Бк Ж О, *ндѣмо* Ит, *отмѣмо* Ит, *пѣспѣмо* Ш, *пѣстѣмо* Мђ, *прѣвѣмо* Ф, *пушћамо* Мђ, *рѣжѣмо* Бк, *да сѣднѣмо* Ит, *сѣјѣмо* Бк Мђ Ит Сф, *сѣћамо* се Ко, *сѣграмо* се Ж, *скупѣмо* се Бк ЈТ Ит, *тѣглимо* Ж, *узмѣмо* Ит, *хѣтамо* Бк, *чѣкамо* Т, *чѣстѣмо* ЈТ, *шѣлингѣмо* Пе, *штрикамо* Ит, *не знате* Бк Ф, *имате* Сф, *дѣте* Ит, *умрѣте* Цп, *бајѣду* Бк, *вајраду* Ил, *ватаду* О, *вѣјѣду* Т, *дѣнѣду* Дб, *не знаду* Сф, *играду* Пе, *копаду* Ит, *мѣтѣду* Ко, *ндѣду* Мђ Т, *пѣваду* Бк Ит З, *прѣвѣду* Т

Цп, суграду се Сф Ф, стањеу Т; вагајте Ит, веђујте Ил, копајте Сф, слушајте Ф, губаје Ит, чекајте Ил Дб; не било Бк, држала Ж, драло Ит, цудвало Ил, сндвало Ш, стдојло Ит Т, нисам се бдојла Нз, дднела Ш ЈТ, држала Бк, копаја Ит, ддоја ЈТ, дднела Ф, дпраја Ш, прдоја Бк, прдокла Ф, грчаја ЈТ О, удоја ЈТ Нз Ит Ч, узоја Ил Бк Ит, ддоја Ил Бк, изноја ЈТ, копаја Нз, ндоја Сф, драја Бк Ит, пдоја Ит, пдоја Ит, пдоја Бк Мђ Ф, смејаја Ф, узоја З;

плањинама Бк, угринама Ф; ддоја Ит, доја Ф, поја Бк, разоја Ит, саденемо Ч, доја Сф, доја Ф, разоја Ф; куповало Т, загребаја Ит, разоја Ф, доја Бк, доја Ит, доја Ил, доја Ил, доја Ит, разоја Бч, разоја Ит, разоја Цп, уграја Бк, шлингоја Ит, штикоја Ит, вуцараја ЈТ, доја Ит, куповале Ит, доја Ф, доја Бк; гледаја Сф;

грабујама Ит, по кујама Бк, доја Бк, с доја партијама Ит; Обрадодга Ил; веја Т, заденемо Ж, замрнемо ЈТ, искоја Ил, истегла О, курталишемо Пе, напраја Ж, обилаја Бд, поја Бк, поја Ит, поја Бк, разоја Мђ, саберемо З, уранја Ж, не можеју Ф, напоја Дб, доја Ит, доја Мђ; доја Ш;

лењама Ф.

Краткоћа је уопштена и у Гаду, ако се такав закључак може извести из осам Петровичевих примера (Караиш. 226—232), који не садрже ниједну дужину. Слично сведочанство из материјала П. Ивића о говору Гада и неколико суседних села в. у напомени 117.

Грађа из кикиндске зоне:

а) бабама Пд, сас доја брајама СК, по бујама Ми Пд, по буткама БА, ваикама НК, вилјама Ме Мо НК, кхерама Ме СК, по кујама Ки НК, по њивама Ки СК, о пакама СК, у псмама НК, с пушкатама СК, сабама Ме СЦ, са страњкама Ми, по ткама Пд, шкатама Ме; јунади Ки, ѓмади НК, бураде Мо, дојаде Е Ки Ми Сн СК, прајаде СЦ; од веја Ми; беремо Ми БА НК, бидемо СК, биднемо СК, видимо Бш Ми, вијемо Ки, вдоја А Пд, грлаја Е, денемо А, имаја Е Ки Мо, кашајемо Км, која Ми НК, мелајемо Бш, мелајемо СК, доја Е Км Мо Пд НК, доја Е Ме, доја Ки Пд СК, поја Е Ме Сн, поја Ки, поја Е Ме, доја Е Ме, разоја Ми, сраја Ме, сраја Ме Км, сраја Сн, разоја Мо, разоја НК, разоја Ми, разоја СК, разоја Сн, разоја Бш, разоја А, имаја Ме Ми Сн, разоја БА, доја Ме, доја Ми, разоја БА, разоја Е, разоја Ме, разоја СК, разоја Ме, разоја Е, разоја Ми, разоја Ме, разоја Км, разоја Е Ми, разоја СК, разоја НК, разоја Е Бш Ми СК, имаја Бш Ки Ми Пд, разоја СК, разоја Ми, разоја Км, разоја Бш, разоја СК, разоја Бш, разоја Е Ђ, разоја Ми, разоја Ме Мо Сн НК, разоја Ми Мо НК, разоја Е НК СК, разоја Ки Ми, разоја Ме, разоја Км, разоја СК, разоја Е СК, разоја Бш, разоја Ме Ми, разоја Ме Ки Ми, разоја се Ме, разоја Ки Мо, разоја Ми,

чѣкаду Е Мо НК, чѣшљѣду Е Сн, шибѣду СК; вѣрјуѣ Бш, глѣдајѣ Бш Ки, иѣрајѣ Ме, пѣвајѣ НК, пушћајѣ Ми, сѣћајѣ Е, скѣните НК, слушћајѣ Пд, НК, СК, смѣстѣте Сн, чѣкајѣ Сн БА СК; дѣбѣло Км, нѣнѣло СК, дрѣло Бш СК, стѣјало Ми, гунћала Ми, дѣбѣла СК, дѣнѣла Мо, дрѣјала Бш, дрћћала Бш, зѣспѣла Е, излѣла Бш, изнѣла Сн, лѣгѣла Ме, лѣжѣла Бш, кѣпѣла Сн, дѣнѣла Сн, дѣгѣла А Пд, пѣпѣла Мо, прѣдѣла Ми Сн, прѣдѣла СК, прѣнѣла Бш, пѣдѣла Ми, скрјѣла Бш, стѣјала Пд, уѣила СЦ, чѣшљѣла СК, шѣпћала БА, бѣгѣли Ми Пд, дѣбѣли Ки СК, дѣнѣли Е Ми НК, зѣспѣли Ми, кѣпѣли А Ме Ми, лѣжѣли Е Мо, дѣнѣли НБ СК, дрѣли Бш НК СК, пѣднѣли Ми, пѣпѣли Мо НК, прѣдѣли Мо, прѣнѣли Сн, трѣчѣли СК, убрѣли Бш, узѣли Е Мо, усѣли СК, чѣгѣли Ме, чѣпѣли Е, шѣћрдѣли НБ, извѣле се Ђ, смѣјѣле се Ме, излѣле се Бш, нѣпѣле се Бш, дѣгѣле А, пѣчѣле Ме, сѣбрѣле Ки, снѣвѣле А, јѣдѣле се А Ме;

вѣтрѣначѣма Км, о вѣштицѣма Пд, по гѣдинѣма Пд НК, грѣблицѣма НБ, о гунчићѣма СК, с јѣбукѣма Сн, с мѣтерѣма СК, мѣчићѣма СК, пѣчићѣма СК, пѣлићѣма Ки СК Пд, прѣсницѣма Ми Пд СК, ћурићѣма СК, утринѣма НБ; дѣбујѣмо Сн, пѣлијѣмо СК, пѣкријѣду Ме, прѣлијѣду СК, рѣзбијѣду Мо; вѣдићѣмо Бш Км, вѣдићѣте Бш; дѣдѣјѣло Е СЦ, кѣринћѣло се Пд, крѣвудѣло Пд, кѣповѣло Ми, дѣлакиѣло СК, рѣшетѣло Пд, усѣкомѣшѣло Ђ, вѣровѣла Дс, зѣбѣтрѣла Км, зѣгрѣбѣла Е, исѣветѣла Ме, мѣирѣсѣла Ме, дѣгрѣбѣла СК, дѣлићѣла се Ме, дѣгровѣла се Ме, дѣчѣшљѣла Ме, пѣкрјѣла Ђ, пѣштовѣла Сн, рѣсѣветѣла СК, узрѣјѣла Бш, брѣновѣли Пд, изѣбрѣли Ме, изѣбројѣли Ме, исѣкопѣли НК, кѣповѣли А Е Ме Ки Сн, дѣдузѣли СЦ Ки Пд, дѣкопѣли Ми, дѣсветлѣли НК, пѣстировѣли Пд, пѣштовѣли Е, прѣиорѣли СК, прѣстѣновѣли А, рѣтовѣли СЦ, рѣбѣвѣли Ђ, узорѣли Ки;

сѣс ѣсурѣма Дс, бѣтинѣма Ми Мо, другѣрицѣма Мо, жѣвѣдѣтићѣма СК, с кѣшићѣма Ме, кѣленѣма Бш, пѣ кућѣма Е, по лѣвадѣма СК, с лѣпатѣма Дс, по пѣпучѣма Ме, с пѣрјѣницѣма Бш, с пѣтицѣма Ђ, пѣјацѣма СЦ, с попѣдѣнијѣма БА, рѣдушѣма НК, сѣ старѣшинѣма Пд, стрѣњѣкѣма Пд, усѣминѣма Мо; јѣнућѣди Ме, шѣљѣжѣди Мо; вѣлићѣга Ме НБ; вѣчѣрѣмо Е Бш, нѣ волѣмо Е, вѣлијѣмо НБ, гѣворѣмо Ки, дѣчујѣмо Е, зѣјѣгѣмо Сн, зѣмујѣмо Дс, испрѣлѣмо Км, лѣмпѣујѣмо Мо, нѣ можѣмо Ђ Дс, нѣватѣмо НК, дѣдѣморѣмо Е, дѣкопѣмо Ме, дѣколѣмо Е Пд, дѣставѣмо Сн, дѣчѣстѣмо Бш, пѣложѣмо Ки, пѣрушѣмо Пд, нѣ постѣмо Е, пѣгровѣшѣмо А, пѣцрѣкѣмо Сн, прѣметѣмо НК, прѣмѣћѣмо Ме Ки НК, сѣстанѣмо Бш, укѣчѣмо Ме, уранѣмо Мо, устѣјѣмо СК, устанѣмо Ме, шѣпѣућѣмо НБ, пѣчићѣте Сн, прѣварѣте НК, нѣ узмѣте НК, вѣдѣлијѣду Км, дѣкѣламѣујѣду БА, дѣлазѣду Сн, дѣчѣкаду Е, зѣбѣвѣду Бш, зѣватѣду СК, зѣкачѣду Км, зѣмујѣду Сн, исѣпаднѣду Е, нѣ можѣду Е Ки СК, нѣдѣнѣду СК, нѣпѣустѣду Ми, нѣучѣду СК, обѣлѣжѣду Бш, дѣглобѣду Сн, дѣсѣћаду Ме, пѣбратѣмѣду НК, пѣквѣсѣду Пд, пѣмогнѣду А Сн, пѣпѣустѣду Пд, пѣсѣкапѣду Бш, прѣкићѣду Ме, прѣметѣду Мо, трѣгујѣду НК, нѣ грѣбѣду Пд, трѣјѣришѣду Ђ, угѣворѣду Бш, удѣриду Мо, узѣмѣду Км, устанѣду

Пд НК, *утекнѣду* Сн, *учинѣду* Е; *вѣчерѣјте* Бш, *одигнѣте* СК, *погледѣјте* Ђ, *подигнѣте* Бш, *причекѣјте* Ми; *обеснѣмо* БА, *отеранѣмо* Сн, *поваднѣмо* Км, *пустањемо* Ми, *споразумењемо* се НК, *умењете* Ми, *побињеду* Бш; *однеговала* Бш, *упаковала* Ми, *нашлинговали* Км, *фруштуковали* Ме;

болницѣма Ми, *забавѣма* СК, *канцеларијѣма* Дс, *на лѣнијѣма* Пд, *по соницѣма* Ме, *са соницѣма* Пд;

зѣдрузѣма СК;

б) *вишњѣма* СЦ, *кућѣма* СЦ, *по нањѣма* Ме; *трѣћѣга* Мо; *имѣмо* Ки, *кѣчѣмо* Ме, *кѣљѣмо* Е, *кѣсѣмо* Пд, *нѣсѣмо* СЦ, *дрѣмо* Бш, *пѣвѣмо* Ки, *прѣвѣмо* Км, *сијѣмо* НК, *кујѣте* Бш; *сијѣте* Бш, *чекѣте* СЦ, *чујѣте* СК, *вѣјѣду* Км, *вијѣду* НК, *видѣду* Ђ, *вдлѣду* СЦ, *кигѣду* Ми, *кувѣду* СЦ, *кујѣду* Бш, *мѣњѣду* Ме, *нѣсѣду* Пд, *прѣвѣду* Бш СЦ, *пустањѣду* Бш Сн, *ријѣду* Сн, *сијѣду* Ми, *тѣрѣду* Сн, *чекѣду* Сн, *чујѣду* Бш; *вѣрѣјте* Ки Ђ, *слѣшѣјте* НБ; *дѣнѣло* Ки, *дѣрѣло* Км, *напрѣла* СК, *дѣнѣла* СЦ, *удѣла* А, *дѣбѣли* НК;

зѣдинѣма Ме; *дѣбѣјѣмо* Сн, *пѣпијѣмо* БА, *зѣшијѣду* Км, *нѣ идѣду* СК, *пѣпијѣду* Бш, *слѣдујѣду* СК; *дѣдијѣло* Км, *рѣчунѣло* Пд, *пѣштовѣла* СЦ, *брѣновѣле* Ки;

дѣметѣмо Мо, *зѣријѣмо* СЦ, *зѣранѣмо* СЦ, *нѣ пијѣте* Км, *вдлѣјѣду* Км, *дѣдерѣду* НК.

Овдѣ заслужујѣ посебан помен јѣдино Српска Црња, гдѣ јѣ скрањивања више него у западнијим местима у истој зони. Па ипак, у материјалу П. Ивића забележеном пред крај пѣте деценијѣ овог века примери са дужином још увек су у већини.

Поменуњемо овдѣ да из *Нањфале, на крањѣм северу румунског дела Баната, имамо примере *дѣнѣла* и *дѣнѣла* (поред *дѣбѣла*, *пѣвѣмо*, *виногрѣд*, *на глѣву*)¹¹⁴.

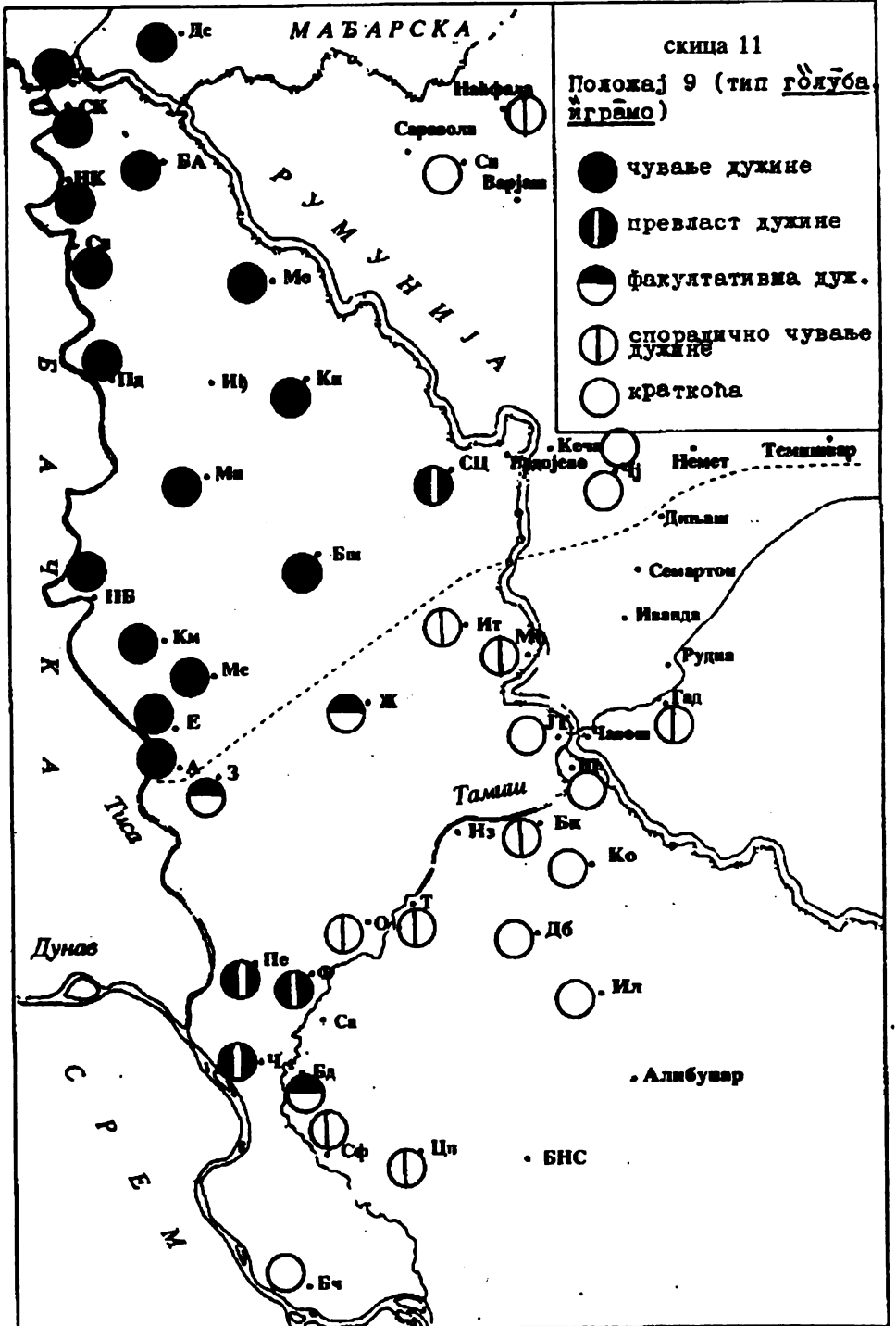
Стање у наставцима у положају 9 приказано јѣ на скици 11.

Положај 11

42. У основама рѣчи дужине се у начѣлу чувају:

ѣлѣс З, *Арѣѣт* Бк, *ѣстѣл* Бк ЈТ Ит Ч Ф Пе, *ѣлѣдн* Ф, у *Башѣид* Ит, *Бѣгѣј* Ит З НБ, *бѣлѣв* Ф, *бѣњѣр* Бк, *бунѣр* Бк Ил Ит Т Ч Е СЦ Мо, *бунѣиш* Пе, *буѣѣк* Нз Ки Ђ, *ѣјѣт* Км, *вѣтриѣр* Пе Е, *вѣјѣнѣк* Ил Ч Е НК СК, *вѣрѣнѣк* Ф, *гѣјѣиш* Ил Бк Пе, *гѣвѣдѣнѣк* Сф, *гѣспѣдѣр* Т, *гѣгѣч* Сф, *гѣруѣнѣк* Ф, *дѣуѣн* Ит Сф Е, *њѣрдѣн* Ил Сф, *Елѣмѣр* Мо, *ѣспѣп* Ит, *зѣкѣјѣр* Бк Мо, *сѣнѣсѣв* Ки СК,

¹¹⁴ Факултативно чување дужина у пол. 9 у Нањфали изненађујѣ будући да у оближњим српским местима (Сѣнпѣтер, па и Варјаш и Саравола, за коју су нам подаци мањѣ поуздани) нема дужина не само у том положају него ни у пол. 11, у којѣм су оне иначе далеко стабилнијѣ. Морамо, међутим, скренути пажњу на две околности. Прво, П. Ивић јѣ жену родом из Нањфале срео у Раѣојѣву, гдѣ се она након удаѣбе насѣлила 1926. годинѣ. У Раѣојѣву су послеакѣнатске дужине у пол. 9, па и 11, скрањене исто онако темѣљито као у Сп, тако да се појава дужина у примерима *дѣнѣла* и *дѣнѣла* не може објаснити утицајѣм раѣојѣвског говора. И друго, П. Ивић јѣ, забележивши пример *дѣнѣла*, двоструко подвукао *ѣ* и доѣао напомену „сигурно“.

јунак Сф, кàнàл Ит Ч Мо, капìтàл Ил Ит Пе Е, кòдòрàт Е, кòвèч Ит Ф, кòлèч Бк Ит Ж Пе НБ СК, кòмпòт ЈТ, кòрбàч Бк, кòрдун Пе, кòсàч Ч, кòтлèй А, кòтрлèн Дб, кочìјàш Бк Ит, крòвèль Сф, крòмпìр Ч Ф Пе Ки Сн СК, лèвòр Ме, лèпèдòв Ит, лèмàн Ит, лòкòвèн Ит Сф, Мàцìр Бк, мрòвèц Ит, опàнчàр Ит, òрàч СК, Òрèйт Ми, òртàк Мо, офìцìр Ил Мо, пàдршèг ЈТ Ит, пàпрìкàш Бк, пàсòл Ит Ф З, пèрјàр Е, пèшкìр Ит Ф Ме Мо СК, прèкрòпèч Ко, рòвèш Сф, рòштèл Ит А, сàлèш Ит Ф Пе, сèвèчàр Ит, Сèгèдìн СК, сèрсàм Ит, сирòмàк Бк, сòкàк Бк Ит Сф Ф Е Ки СК, Темìшвèр Сф Ч, тòчìр Ки, унчìй (хумчìй) Бк Ми, Фàркàждìн Ф, фòрìнт Ки, фòртèль Бк, чèргèш А, чìлèш Мо, һушàк Дб, шàрòв СК, шèвèр Сф, шèшìр Ит Ф З Е СЦ Ки СК, шифòнèр Сф, шлèвèнàк Бк; јèдàнàјс Бк Ит Цп Ф Км, јèдàнàјст Ми СК, чèтрнàјс Бк Ит Сф, чèтрнàјст Ки, пèтнàјс Ил Ит Пе Ми, шèснàјс Сф Ф Е СК, шèснàјст Сн, сèдàмнàјс Е, осàмнàјс Т Цп Ф, осàмнàјст БА, осàмнèс СК, дèвèтнàјс Ил, дèвèтнèз дàнà Сн, пèдèсèт Сф, шèздèсèт Цп; нàпрèд Бк Ит Т Мо, òстрèг Т, зèмòс СК, свàкìдàн Бк Ит, òпèт Ш Бк Ит Т Ф З Км Мо Сн НК Дс.

Ипак, издвајају се примери:

јèдàнàјс Т Сф Мо, пèтнàјс Ит СК, пèтнèс СК, шèснàјс Ф СК, сèдàмнàјс Ит Ф, дèвèтнàјс Ки, пèдèсèт Сф, сèдàмдèсèт Ит; òпèт Ш ЈТ Ит Ж Бд Ф Е Ме Бш СЦ Ки Ми НБ Мо СК.

Кардинални бројеви, који се у изговору најчешће наслањају на именице, често се изговарају с ослабљеним акцентом, што отвара врата разним редукцијама. У нашем случају факултативно се скраћује дужина; код бројева од 20 до 90 промене су далекосежније, па се јављају облици као *дваес*, *триес*, *четрдес* итд. Исто тако и прилог *опет*, по правилу ослоњен уз глагол, подложен је ослабљеном изговору, па и дезакцентуацији. Последица тога је факултативно губљење дужине у другом слогу. Остaje, дакле, чињеница да се под нормалним околностима, тј. под пуним акцентом, дужине у овој категорији не скраћују.

Међутим, у неким местима у румунском Банату, очигледно под непосредним утицајем румунског језика, дужине се скраћују и у овом положају. У оскудној грађи коју имамо из Ченеја налазе се две потврде за чување дужине (*кòлèч*, *шифòнèр*) и пет потврда за њено скраћивање (*кòлèч* x 3, *сòкàк* x 2). Можда случајно, прва два примера потичу од једног информатора, а остали од другог (у оба случаја реч је о старијим женама из истог поколења).

Из Сп имамо искључиво примере са краткоћом:

кàртòн, кòлèч, колèктìв x 2, комèsàр, конзòлèт, òрàч, пèшкìр x 2, полòжàјнèк, резòлтèт, Сèгèдìн x 2, сèкрèтàр, сòкàк, Темìшвèр x 2, црквèнàк x 2.

У овом материјалу има, додуше, знатан број позајмљеница које су могле остати без дужине под утицајем румунског изговора, али се оне, с друге стране, уклапају у општу слику стања у домаћим речима. У *Варјашу, уколико се о говору тог села може судити по материјалу добивеном од жене рођене тамо, али која живи у Сп већ пет деценија, стање је исто:

кòвèч, колèктìв, окèјàн, сòкàк X 2, у Темìшвèр, нàпрèд.

Наравно, и говор темишварских Срба захваћен је овим скраћивањем. У грађи П. Ивића из 1956. године нашао су се, додуше, само два примера, *пешкѝр* и *пѝшкѝр*, али је сигурно да краткоћа господари у овој категорији, будући да је тамо скраћивање доследно и у положају 12 (тип *дѣвѣђка*), где су услови за скраћивање мање повољни него у положају 11.

Додаћемо да скраћивање у положају 11, чак и недоследно остварено, имплицира доследно скраћивање у положајима 1—10.

43. У наставцима флексије у положају 11 стање је сасвим друкчије. У кикиндској зони дужине су скраћене:

већинѣм Е Мо НК СК Ђ, *вѣдѣм* Ме Бш СЦ Ки СК, *дѣцѣм* Км Бш Ми НБ СК, *са жѣнѣм* Ки СК, *са зѣмљѣм* Е Бш, *кѣсѣм* А, *машинѣм* Ме СЦ Ђ, *нѣгѣм* Е Ме Км Мо Св СК, *нѣћѣм* Ме НБ СК, *рукѣм* Ме СЦ НБ НК СК, *са снаѣм* Ме, *снаѣм* СК, *стазѣм* Мо, *грѣскѣм* Е Бш Ми Ки Мо Св НК Ђ; *кѣјѣ* Ме, *кѣјѣ* Е, *кѣјѣ* СК, *кѣјѣ* Ме, *мѣјѣ* Ме Ки Св НК, *мѣјѣ* Св, *мѣјѣ* Бш Ми СК, *гѣјѣ* СЦ, *гѣјѣ* Св, *по свѣјѣ* Ми, *свѣјѣ* Ме Ми Св, НК, *ѣвѣ* Мо Св НК СК, *ѣвѣ* Мо, *ѣвѣ* Мо, *под ѣтѣ* Ме Ки Ми Мо, *од ѣтѣ* Ки Дс, *прид ѣтѣ* СК Ђ, *с ѣтѣ* СЦ Св НК СК Ђ, *с ѣтѣ* НБ Св НК СК, *ѣнѣ* Ме НБ Мо НК СК, *ѣнѣ* (Дјд) Ки Ми, *с ѣнѣ* Ме Мо СК, *јѣдѣн* Бш, *јѣдѣнѣ* Ме СЦ, *јѣдѣнѣ* Ме НБ Км Ки БА СК, *с јѣдѣнѣ* Ме СЦ Мо; *црквѣнѣ* Е, *мртвѣм* Ки, *по нѣвѣм* Бш, *свѣтѣ* БА, *свѣтѣ* СК, *црвѣнѣм* (Ијд) Мо, *у голѣкѣм* НК, *голѣкѣ* БА, *нѣвѣј* Мо, *свѣтѣј* Ми, *басѣм* СЦ, *багрѣјѣм* Ме, *бѣжѣм* Ки НК СК, *па се бѣјѣм* СЦ Ки, *гѣстѣм* СК, *донѣсѣм* Бш, *ѣдѣспѣм* Км Св Ђ, *дрѣжѣм* Ме НК СК, *жѣлѣм* Св СК, *загрѣбѣм* Ми, *зѣспѣм* Км, *зѣтѣчѣм* СК, *зѣдѣнѣм* Бш, *ѣдѣм* Ме Бш Ми Св СК, *издрѣжѣм* Км, *изнѣсѣм* Км Св, *испѣчѣм* Бш, *јѣсѣм* БА СК Дс, *кѣрѣм* СК, *крѣјѣм* СК, *кѣнѣм* Бш, *лѣжѣм* Ме СК, *лѣвѣм* Бш, *нѣћѣм* Ки, *ѣвѣћѣм* СК, *ѣгрѣбѣм* Ск, *ѣдѣнѣсѣм* Ме СЦ, *ѣплѣтѣм* СК, *ѣтѣкѣм* Мо, *пѣчѣм* СК, *пѣзнѣм* НК, *пѣздѣвѣм* Св, *пѣјѣм* Км, *пѣјѣм* (појѣдем) Бш СК Ђ, *прѣдѣм* Км СЦ БА, *прѣчитѣм* НК, *разѣумѣм* Км СК Ме, *руковѣдѣм* А, *сѣдѣм* Бш Ки Св, *слѣктѣм* Ки, *смѣјѣм* Бш, *стѣчѣм* НБ, *стѣјѣм* Св, *гѣчѣм* СК, *гѣпѣм* СК, *грѣчѣм* СК, *ѣдѣм* А Бш Ки, *н ѣмѣм* Ме Бш Мо БА НК, *ѣтѣкѣм* Км, *ѣчѣм* Бш, *хрѣјѣм* СК, *чѣнѣм* Ки, *чѣтѣм* Бш, *бѣжѣш* Ми НК, *вѣдѣш* СК, *гѣрѣш* СК, *донѣсѣш* Бш, *дрѣжѣш* Ки, *загрѣбѣш* БА, *зѣспѣш* Ми, *зѣвѣш* Ми, *ѣдѣш* Е Ме СЦ Бш СК Дс, *изнѣсѣш* Км, *лѣжѣш* Км, *намѣтѣш* Мо, *ѣмѣтѣш* Ђ, *пѣшѣш* Км, *пѣзнѣш* Ме Ки, *пѣјѣш* СЦ, *прѣдѣш* Ки СК, *разѣумѣш* Ми, *рачѣунѣш* БА, *сѣдѣш* Ме, *стѣјѣш* Ми, *гѣвѣш* Ђ, *грѣдѣш* Бш, *грѣчѣш* Ки, *ѣбѣдѣш* Е, *да се ѣдѣш* БА, *ѣмѣтѣш* Мо; *ѣтѣјѣ* Км, *нѣ дѣјѣ* Бѣже Ђ, *нѣчѣпѣјѣ* Е, *мѣлѣјѣ* Ми, *нѣмѣјѣ* Ме Км СЦ Ки НБ Мо НК СК Ђ, *ѣтѣкѣјѣ* СК, *ѣкѣлѣчѣјѣ* Ми, *пѣдѣјѣ* Ме Бш Ки Св, *пѣкѣпѣјѣ* БА, *пѣсѣјѣ* Ми, *пѣшѣјѣ* Ки, *прѣдѣјѣ* Св, *рачѣунѣјѣ* Мо, *ѣстѣјѣ* Е НК.

Ипак, у неколико спорадичних примера налазимо остатке некадашњег изговора:

ѣвѣј НБ БА, *ѣвѣм* БА, *од ѣтѣ* БА СК, *с ѣтѣ* Ки Ђ; *јѣдѣн* А НБ СК Ђ, *јѣдѣнѣ* Ђ; *ѣдѣм* СК, *кѣнѣм* Ме, *н ѣмѣм* Е, *ѣштѣрѣш* Ђ, *ѣбѣдѣш* се Дс, *чѣпѣш* НБ; *нѣпѣјѣ* Бш, *нѣмѣјѣ* (Х З) СК, *ѣбѣјѣ* Св, *пѣдѣјѣ* му Бш, *рачѣунѣјѣ* Е, *ѣгрѣјѣ* Ки.

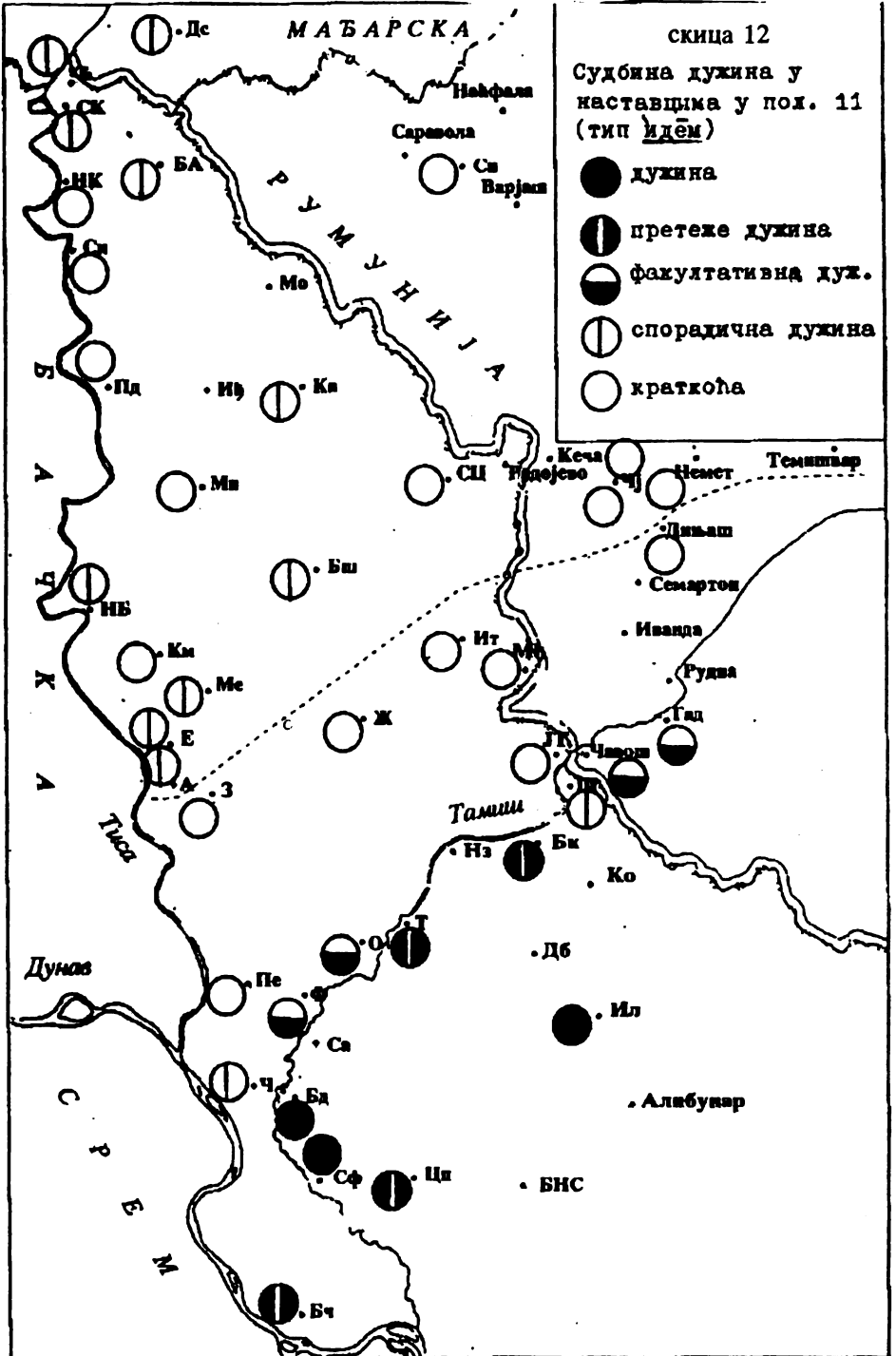
Од жена рођених у *Кечи и *Немету на румунској територији имамо по три примера за скраћивање:

мђйм сину, доведѐм, испечѐм Ке, једној, пѐчѐм, читѐм Не.

У највећем делу тамнишке зоне изговор дужине је факултативан. Наводимо потврде за чување и за скраћивање:

а) *вдлѐм Ф, дањѐм Бк, кѐњѐм БК, крѐчѐм Ф, с мѐмкѐм Т Бд Сф, с ђѐм Ил Бк Т, с парадѐјѐм Бд, тѐпѐм Ф, четвѐртѐм Бк Бд, са чѐшљѐм Ил, шѐрѐм СФ Ф; већинѐм Ил Бк, вештинѐм Ил, над вѐдѐм Сф, вѐдѐм Ф, жѐнѐм Ф, за кѐсѐм Ил, кѐсѐм Ил Бк, машинѐм Ф, нѐћѐм Бк, пугањѐм Ил, рѐкѐм Бк Т Бд Ф, грѐскѐм Ил Бк Т Ф; мѐйм Ил Бк, мѐйм брѐгу Сф, мѐйм кѐму Ч, мѐйм дѐтегу Ф, мѐјѐј Бк Сф, мѐјѐм Бк, тѐјѐј Сф, свѐјѐј Бк, кѐјѐг Ил Сф, кѐйм Бк, ђѐј Бк, ђѐг Ил, из ђѐг Т, с ђѐг Ф, ђѐйм Ит Ж О, с ђѐйм Ч, од ђѐг Бк, из ђѐг Сф, с ђѐйм Ит Ф, пред ђѐйм Т, с ђѐм Ит О, ђѐј Ил Т Бч Ф, ђѐг Бк, од ђѐг Т, ђѐйм Бк Ч, јѐдѐн Ил Бк Т Сф Ф, нијѐдѐн Ил Бк Сф, јѐдѐг Бд Пе, јѐдѐйм Бк Т, дѐвалѐг Ил, мѐгѐг Ил, толикѐм Ф, сирѐтѐј Т; брѐјѐм Сф, брѐйм Ф, глѐбѐм Бк, доведѐм Ил, донѐсѐм Сф, зазѐдѐм Ф, идѐм Ил Бк Нз Т Цп Ф, изѐм Ф, јѐсѐм Ил Бк Нз Т О Сф Ф, лѐжѐм Бк, лѐжѐм Бд, напѐчѐм О, огрѐбѐм Ф, однѐсѐм Цп Ф, пијѐм Бк, превѐдѐм Т, пренѐсѐм Т, причѐм (sic) Ф, разѐдѐм Бк, разумѐм Ил Цп, рачѐнѐм Ил, сѐдѐм Ил Ф, смѐтам Ф, смрѐйм Ил, срамѐйм Бк, стѐчѐм Бк, стѐйм Бк, убѐдѐм Бк, удѐм Нз Т, учѐм Сф, зѐспѐш Цп, зѐвѐш Ил, доведѐш Сф, донѐсѐш Т, идѐш Ил Ш Цп, изѐш Т, изнѐсѐш Сф, однѐсѐш Ф, пѐчѐш О, пијѐш Ф, пѐзнѐш Сф, предѐш Сф, превѐзѐш Т, прѐдѐш Бч, прочѐташ Ч, разумѐш Цп Бд Сф Ф, рачѐнѐш Ф, гѐнѐш Ф, гѐчѐш Ил; крѐјѐ Ф, напѐј Ф, нѐмѐј Ил Ф, пѐдѐј Т Сф;*

б) *вдлѐм Бк Ф, кѐњѐм Ф, са мѐмкѐм Ит, са ђѐм Ит, ђѐм Бк Ф, тѐпѐм Ф, са тѐчкѐм Ит; већинѐм Бк Ит Ж, вѐдѐм Ит О, за вѐдѐм Сф, над вѐдѐм Ит Ф, под вѐдѐм Ч, з дѐѐм Ит, са жѐнѐм Ит Ф, са живѐнѐм Т, са зѐмљѐм Ит Ж, с кафѐм Ит, кѐсѐм Ф, лѐзѐм Ит, с машинѐм Ит, с мѐтлѐм Мђ Ж, с нѐгѐм Ит Ф, нѐћѐм Мђ, рѐкѐм Ит Ж Ф Пе, са сѐстрѐм З, снаѐм Ф, грѐскѐм Мђ Ит Ф, под грѐскѐм Ч; кѐјѐг Ил Ч, кѐйм Мђ, мѐйм Ил Бк Ф, мѐјѐм Ф, свѐйм Бк, свѐјѐј Ит, ђѐј Бк Сф, ђѐг Бк, с ђѐйм Ит Т Ф, ђѐйм човеку Мђ, с ђѐм О, ђѐј Ит Ч Ф, ђѐг Гд, ђѐйм Т Ф, од ђѐг Ит Ф, с ђѐйм Ит Ж Ч Ф, с ђѐм Ит Ч, н ђѐм брѐгу Ит; јѐдѐн Бк ЈТ Ит Ч Ф, нијѐдѐн Ит, од јѐдѐг Ит Ч Ф, с јѐдѐйм Мђ Ит Ф, са бѐсѐм Ит, по лѐњскѐм Ф, срѐскѐм Ч, парѐданскѐм Мђ; углѐвѐм ЈТ; не ваљѐм Ит З, грабуљѐм Ит, гѐбѐм Ит, гѐжѐм Ф, гѐтам Пе, да доведѐм Гд, донѐсѐм Гд Мђ, дѐспѐм Ж, држѐм ЈТ Ит, закрѐчим Ит, зазѐдѐм Ф, зѐспѐм Ит, зѐдѐйм Мђ, идѐш Ш Ит Ж Ч Ф З, изѐтѐм Ф, испѐчѐм Гд, јѐсѐм Бк Ф, кѐнѐм Ит, лѐжѐм Гд, назѐвѐм Ит, наплѐтѐм О, нѐћѐм Ш Ит, одведѐм Ит, однѐсѐм Ф, олакѐш Ит, ђкѐм Ит Ф, пијѐм Ит Ж Ф, повѐдѐм ЈТ, поднѐсѐм Ит Ж, пѐзнѐм Ит, предѐм Ит, превѐдѐм Т, прогѐтам Ж, прѐдѐм Ит Ч, разумѐм Ит Ж Ч, сѐдѐм Нз Мђ Ит Ч Пе, да се смѐјѐм Ч, срамѐйм Ж, стѐйм Гд, ујѐм Ф, н ујѐм Ч Ф, д ѐспѐм Мђ Ит Ч, угѐм Ч, учѐм Ит, читѐм Ф, кат се бѐйш Ит Ф, брѐблѐш Ит, вѐлѐш*

Ж, вѣнчѣш Ж, глѣсѣш Ит, донѣсѣш Ф, забодѣш Бк, знѣш Ж, зѣвѣш Сф, идѣш Бк Ш Мђ Ит Цп Ф, крѣш Ф, кунѣш Ш, лѣжѣш Мђ, лѣжѣш Ит Ж Ч, пѣчѣш Ит, пѣш Гд, прѣзнѣш Ит, прѣстѣш Ж, разѣмѣш Нз З, да сѣдѣш Пе З, стѣш Мђ, грѣш Мђ, умѣш Ж, успѣш Ж, учѣш Ит, чѣтѣш Ит, чѣпѣш Мђ; крѣш Ф, нѣпѣш Ит, нѣмѣш Ит Ж Ч Ф Пе З, обѣш Ит, пѣдѣш Ит Ф, пѣсѣш Ит Ч, смѣтѣш Ж, устѣш Ф, чѣтѣш Ит.

Боље чување дужина у оваквим примерима у тамишкој зони неодвојиво је од чињенице да се тамо факултативно чува непренесени дуги силазни акценат у истим примерима (в. т. 3). Изговор типа *вѣдѣм* има подршку напоредног изговора типа *вѣдѣм*. Треба, међутим, напоменути да се у Иланци дужине у овом положају чувају готово редовно, а да су у целом северозападном појасу, од Перлеза до Међе, доследно или готово доследно скраћене. Јасно је да се стање у оба периферијска предела тамишке зоне ослања на оно у суседним говорним областима: на северозападу на оно у кикиндској зони, а на истоку на оно у смедеревско-вршачком дијалекту.

Што се тиче говора тамишке зоне на румунској територији, за *Дињаш можемо навести само два примера за скраћивање (*донѣсѣм*, *пѣчѣм*), од жене родом из *Гада имамо с једне стране *дѣш*, *довѣдѣм*, *донѣсѣм*, *испѣчѣм*, *пѣш* „поједеш“, *лѣжѣм*, *стѣм*, а с друге стране *дѣш*, *дѣш*, *мѣш*; *гѣш*, *дѣш*, што се слаже с подацима за *Чавош: *мѣш* Дјд, *донѣсѣм*, *стѣм*, *стѣш*, али *дѣш*, *дѣш*. Примери са дужинама свакако су аутентични будући да су записани у Итебеју, односно Међи од жена тамо удатих, иако у говору тих села таквих дужина нема. Изгледа уз то да се глаголски и заменичко-придевски облици не понашају једнако. Наравно, наш оскудни материјал, који је при том специфичне природе, не даје могућности за сигурније закључке у овом смислу. Напоменимо да се у Петровичевој грађи из Гада налазе само примери са скраћивањем: *дѣш* 231, *дѣш* 231, *јѣдѣш* 230, *дѣш* 231, *рѣдѣш* 230. Овде је, међутим, потребно објаснити зашто смо други слог у облицима као *дѣш* и *јѣдѣш* третирали као наставачки. Номинативни су се ту повели за косим падежима. Исто тако у суштини нису наставачки слогови као *-дѣш* у *пѣдѣш* и *-мош* у *нѣмѣш*, али су ту утицали примери као *крѣш* или *чѣтѣш*, где се *а* понаша као део наставка, исто као и у презенту таквих глагола.

Стање у наставцима флексије у положају 11 приказано је на скици 12.

Положај 12

44. Дужине у основама остају нескраћене у обе зоне:

дѣрѣвник Ме Ми НБ Ки, *кѣмѣрник* Км, *нѣтѣрош* Сф, *дѣтѣмбер* Ит, *пѣнѣдѣлник* Ит Ми, *сѣкѣмбер* А, *умѣвѣник* Ки, *бѣсѣлка* Ф Бш СЦ, *оѣдѣ јѣрка* Бк, *лѣвѣтора* Ф, *дѣтѣмбера* Е, *испѣдѣ пѣнѣцера* Бш, *одѣ удѣрѣца* Бш, *у јѣрак* Ит, *крѣдѣ пѣнѣцер* Ит, *нѣ пѣнѣцер* Ит Ф Е, *с кѣкѣрѣзом* Ит, *с кѣрѣзом* З, *с грѣдѣвѣцом* СК, *уфѣтѣрѣником* Бд, *по кѣкѣрѣзу* Ит, *нѣвѣиѣци* Мо НК, *нѣкѣлѣмѣци* НК, *дѣпѣнци* Ф Пе Е, *сѣдѣвѣрѣци* Ф, *бѣчѣдва* СК, *бѣсѣнаѣца* Ит Бш, *грѣдѣмѣва* Ф, *дѣбрѣдѣвѣлаѣца* Мо, *дрѣмѣдва* Ф, *о дѣдѣиѣна* Ил, *јѣжѣиѣна* Ф, *отѣ кѣмѣраѣца* Ит Ф З Км, *кѣнкѣдва* Ф, *кѣкѣрѣза* Ил Ит Сф Ч Ф З Е Ме Бш СК, *миѣшѣва* БА, *миѣшѣдва* СК, *дѣндѣва* Ф, *дѣцѣва* Ме, *пѣтѣлѣва* Ф, *рѣзѣнаѣца* БА, *сѣдѣмѣва* Пд, *дѣвѣтѣ спѣилѣка* Т, *нѣвѣдѣпѣчиѣна* СК, *нѣркѣдва* Е, *цѣпѣдва* Мо, *шѣдѣва* Ф, *шѣшѣиѣѣна* Км. *зѣ нѣвѣце* Бк,

оббјке Ил Бж Ит Ф З Е, *опанке* Т Е Ки, *по буцаци* Ил НК, *по дућани* Пе, *по сѡкацима* НК СК; *багрѣње* Е, *вѣнчање* Ф Ки, *дркћање* Ф, *зламѣње* СК, *иманье* Ил Ф, *пѡјање* Ч Т, *руководанье* А, *пѡстѡље* З, *прѡчѣље* Ф, *детѣнце* Сн Ф, *свануће* Бж, *више брѣмѣна* Бш, *прѣ гласана* Е, *камѣна* Ф, *учѣна* Км, *кѡт кѡла* Пе З, *дѡ кѡла* Ки, *зѡ сунца* Ит, *испѡт сунца* Ит, *до сванућа* Сф, *детѣнству* Ск, *на вѣнчање* Сф Ч, *у грѡбље* Ил, *н ѡрање* Пе, *у Пѡнчѡв* Ил, *у Пѡнчево* Т, *с иманьом* Мо, *дрѡжжѡм* Ф, *на крила* Ф, *пѡ лѣћи* Ил Сн, *пѡ усти* Ф Мо Сн НК СК, *на усти* СК, *бѡкарница* СЦ, *ватрѣнка* „парни млин“ Ми, *волујарка* Св, *дѣвѡјка* Ил Ит Ч Ф Пе Е Ме НК, *Бурђѣвка* Ф, *каћѡница* Т Е, *кѡкѡшка* Бж, *кѡмшиница* Ф, *кѡтарка* Ко Ч Км, *мацарка* Сф, *мѣшаља* Ф, *ѡлајница* Ит, *пѡслѡжѡница* Пе, *регѣмѣнта* Ф, *чѣтвѡрка* НК, *до Арѡнге* НК, *кѡд баиће* Е, *из Иланце* Ил, *пѡрѡнце* Бж, *од пѡпушке* А, *кѡ цркѡе* А НК, *ѡт шунке* СК, *арѣнду* Ит, *у Бачку* СК, *бѣрбѣрницу* Ки, *на даћу* СК, *каћѡницу* Пе, *Кѡвинку* Пе, *под кѡтарку* ЈТ, *кошуланку* Пе, *у кѡјницу* Т, *у кѡстѡрницу* Мо, *пѣрѡлку* Сн, *у Сѣнту* Св, *на стражу* Ф, *градрке* Сф, *загѡнѣтке* Ф, *ндѡсѡе* Ш, *брѣз гаћа* Ф, *друкѡрѡца* Нз, *јерѣбица* Св, *ис књига* НК, *кѡбѡсица* Ф Ђ, *лубѣница* З, *рукѡница* Сф, *крѡз баиће* Ит, *нѡз гајде* СК, *на картѣ* Ит, *на кѡрпе* Т, *на курѡе* Ит, *на рѡјте* Т, *зѡ штрајке* З, *пѡ баићама* Е, *по кѡкѡшкама* Цп Ме Ба; *њѣгакаран* Км, *њѣмѡкан* Км, *зѡ њѣну* СК, *пѡ њѡзи* Пе; *бакарни* Ит, *биргѡнски* Ф, *гѡспѡински* Ит З Ми, *илѡнски* Ф, *кикинѡчки* Ки, *Пѡѡбарски крај* Ч, *стѡрѡнски* Цп, *црѣпајски* Ф, *дѣвѡјкин* А, *пѡрѡдни* НБ, *пѡкѡјни* Е, *пѡслѣдњи* Ит Ми Св, *ѡстѡли* Ил, *дрѡкѡи* Ж, *од бѣгѣјског пѡта* Км, *идѡћѣг* Ил, *кѡмшињског* НК, *пѣвѡчког* Ме, *авѡинска* Ми, *вѣчѣрна* Е, *вѡлѡуска* Ки НК Св, *сѣљѡчка* А, *итѣбѣјској* Ит, *вѣчѣрњу* НК, *вѡјничку* Пе, *лѡвѡчку* Ил, *на малу* Мо, *кѡдѣљне* Св, *арѡцко* Ф, *вѣчѣрње* Е, *спѡинско* Е Км Св; *дѣвѡтог* А, *дѣвѡтѡјстог* Пе, *чѣтвѡрта* Сф Км Ми Сн СК, *пѣтѡјста* Мо, *ѡсамнѣста* СК, *дѣсѣте* З, *чѣтрѡјсте* Ф, *шѣснајсте* Ф, *дѣвѡтој* Км, *чѣтвѡрту* Ки, *пѣдѣсѣту* Сн НК, *дѣведѣсѣту* Ки; *ѡнѣти* Св, *зѡпѣти* Ф, *изѡћи* СК, *кѡлѣничѡи* Сн, *начѣти* Ч, *ѡгѡћи* Ф, *пѡчѣти* СК, *усѡти* Ф; *ѡрѡивѡм* Т, *ѡѡлѡивѡм* Ки, *зѡгрѣнем* Ит, *зѡкѡврѣнем* Ђ, *зѡључѡм* Бш, *зѡмѡчим* НК, *изѡвѡдим* З Ки Мо, *изѡћѣм* Бж, *изѡлѡвѡм* Е, *изљѡбѡм* Ил, *истрѣсам* Ч, *назамѣшивѡм* А, *намѣшћѡм* Ч, *ѡкрѡјним* Ки, *ѡплѣвим* Е, *ѡгѡднем* Бж, *нѣ пѡнтѡм* А Ме Сн СК, *пѡѡмѣсим* А, *пѡзнѡјѣм* Ф, *пѣврѣѡдим* Т, *пѣрмазѡивѡм* СК, *пѣрѣмѣшћѡм* Пе, *пѣрѣпѡвѣѡм* З, *пѣриѡцим* Е, *пѣрѡмѣнем* Ф, *рѡзмѣшивѡм* Ф, *рѡстѡлмѡчим* Ч, *уѡвѡгим* Ил Ит Сф Ф, *уѓнѡјѡдим* СК, *зѡшпѡраш* Ит, *зѡгрѣнеш* Ки, *зѡстѡвиш* Ки, *изѡвѡдиш* Ж СК, *намѣнеш* Ит, *насаћѡивѡш* Ит, *ѡпѣрѡлаш* Е, *ѡгѡнеш* Ит, *ѡсѡушиш* А, *ѡчѣкиѡвѡш* Ђ, *пѣрѡвѡћѡш* Пе, *укадиш* А, *уцѡвилѡш* Сф, *арлѡче* Пе, *нѣ баца* З, *гаљѡче* Ф, *нѣ даје* Сф, *ѡивѡни* А, *да се ѡѡѡивѡ* А, *ѡѡѡѡѡ* З, *ѡнѣсѡивѡ* Цп Пе, *зѡктѣѡ* Т Сф, *зѡгрѣне* Е, *изѡћѣ* ЈТ Ит Сф, *изљѡчи* Ит, *јаѡче* Ч, *мањѡивѡ* Пе, *маѡче* Бш, *намѣњѡивѡ* Ђ, *натѣрѡивѡ* Ит, *нѡћѡивѡ* НК, *ѡбрѡћѡивѡ* Ки, *ѡбрѣзѡивѡ* Мо, *ѡпѣрѡла* Пе, *ѡгѡѡѡ* Ф, *ѡгѡѡне* Мћ, *пѡѡѡѡ* Бѡ, *пѡбѣћѡивѡ* СК, *пѡѡѡѡѡѡ* Е СК, *пѡдрѣзѡивѡ* З, *пѣрѣвѣжѣ* Сф, *пѣрѣгрѣши* Пе, *пѣрказѡивѡ* Мћ, *пѣрѣмѣти* Пе, *пѣрѣмѣшћѡ* Ил, *пѣрѣчѣсти* Пе,

приврне Мо, привали НК, пригледа А, присеца Мо, причешива Ки, рдсум Ит, ујдвн А, укади Цп, удзбилн СЦ, упантн Ч, зоштрљивамо Пс, корпнђамо О, насћћивамо З, наслаћћивамо Пе, подседамо З, прибацћивамо Мо, пригледамо Е, приповедамо Бш, проповедамо Ч Пе, пубијамо Км, узввримо ЈТ, употрeбљивамо СК, ддбљваге Ђ, извинете Ит, ддбљваду СК, донeсћваду З, завириваду Сф, заићу Ит Е, запеву Т, здерну Пе, зуставу З, изаћу А, изваду Бш, извадиду СК, издају Ф, изићу Сф А, излудираду Т, ишопу Мђ, корпнђаду Пе, кодгираду Бк, лицитираду Ил, лудираду Сф, мањиваду З, не мдру Ит, ндћиву Пе, дладу Ч, длужу Е, дпрљу Сф, оскудеву Ит, отуриву Ч, дфрбу Ит, дћелду Е, пијанчу Ит, пијучеду Т, прегледаду Ч, прекљжу Сф, прдишваду Ђ, раздвара Ки, разићеду се Мо, распитиваду Бш, свлачиваду СК, јвтиду Ил, јједу Ч, угалиду Сф, штудираду Ил; набцај Ме, насћћивај Км, ндћивај Ф, дпрљвај Ки, раздрешивај Ф, сүмивај се Ф, не бдјте се Ил, истовајивајте Ки, отурајте Ит, свршивајте Ми; изнећу Св, одапћу Км, подпћу се СК, отићеш Св, усћеш СК, умрћеду Ф; идућн Ил, тамо идућн НБ, идуће гдднне Ж, лeжћу вду Е; запантн Т Сф З, извучо Ит Ки, излeго Ит, дбучо Ми, дзебо Ми НК СК, прдкурвала Мо; ниспван НБ НК, прибачен Е, упрдпашћен Ч, ддрпаног СК, здшћлени Ит, ижлeбљени Сф, повезани Ме, венчанн З, замазивано Ит, испридeвано Мо, дбарено Пе, прдугано Св, дстругано Ђ, прибачено Св, убдгљено Ил, измeнуто З, ддгрнуто Км, придрeнуто Е, израћена НЗ, набцацана Ми, дмлаћена Ил, дфрбана Ме, повезана Ит Ф, присаћена Бш, убраћена Сф, усукана Мо, венчану СК, прдбушену Е, наслагане Ит, сазидане БА, карирате Ми; двамо Ил Бк Сф Ф Пе З Е Км Ки Ми НК, онамо Бк Ф Ки Ми, ддавде Ф СК, ддакле Ч Ф Ми, дданде Бк, ддагле Сф, изнугра Ф, унугра Ч, ддавно Ф.

У овом положају, оптималном за изговор дужине, практично нема примера скраћивања с изузетком неколико облика Гмв: дјдба Ит, смућева Ит, снопдба Ит, спайлјка Ит, кджјва Ф, без индкција ЈТ. У овоме се огледа хибридни карактер те категорије. Иако је реч о дужини која се налази у саставу основе, та дужина функционише као ознака одређене морфолошке категорије. Будући да у другим облицима Гмн дужини о којој је реч претходи дужина или неулазна краткоћа (упор. типове ланца, еквдв, дукта), тако да је долазило до фонетског скраћивања, у типу снопдвд има услова за морфолошко скраћивање. При том неће бити случајно што наши (не баш многобројни) примери с краткоћом потичу из тамншке зоне, и то претежно са њеног истока, дакле из краја где се дужина у слогу испред наставка -а скратила готово у свим другим положајима.

Посебно треба посматрати компаративе са суфиксом -иј-, који улази у флексиону основу, али где нема доследности у погледу квантитета. Тако имамо с једне стране вешћин Ит, гвздћн Пд, здравћн Ж, паметћин Мђ, свeжћји НБ, ситћин Пе, слабћин Пе, старћн Ит Бд Ф Е, гишћји СК, брeжћније Бк, густће СК, дрүкћије Ит Ф З, дрүкћије Ил Бк, јефћиније Ч, каднчије Ш, лдшћије Мђ, модeрнчије З, прљвчије Бк, рањчије Мђ, старчије Ж З, стрджчије

Ж, *чистїје* Ж Ф, *старија* Бк З, *фришкија* СК, а с друге стране *груби* СК, *здравији* З, *лакшији* Пд, *паметнији* Ит, *старији* Ит Пд, *ладовиније* Ит, *новљи* Пе, *најстарије* Ит, *раније* Пд, *ружније* Пд, *новим* Бш, *најстариим* газди Т, *старијом* Ит.

Нестабилност квантитета у оваквим облицима свакако проистиче из чињенице да је ту дужина секундарна, тј. изговор краткоће представља чување старог стања, а не резултат скраћења.

Међутим, у неким селима у дубини румунске територије налазимо веома честе, додуше не и уопштене, краткоће у оваквим облицима.

Из Сп имамо:

а) *венчање*, *бодонце*, *девојке*, *Кикинду*, *котарка*, *фиранге* „завесе“, *код цркве*, *последњи*, *четврта*, *најћем*, *послужим*, *ликвидираду*, *приказиваду*;

б) *пођање*, *код Бисерке*, *Бисеркина*, *девојка*, *девојке*, *девојку*, у *Кикинду*, *до Хрвацке*, *до цркве*, *државни*, *последњи* х 2, *дезертирам*, *заповеда*, *изаћемо*, *то се исплати*, *објашњава*, *дошши*, *повлачу*, *приповедаду*, *промјеша*, *процеди*, *укадимо* *пеш*, *укаћена*, *употребим*.

И у грађи из *В претежу потврде за скраћивање:

а) *септембар*, *скдвѣрци* „палачинке“, *девојку*, *девојкин*, *румунски*, *намиривам*;

б) *Босанке*, *девојке*, *девојки*, *девојку*, *котарку*, *последњог*, *се венчаваду*, *заповедаш*, *изаћем*, *упалим*.

У говору темишварских Срба бележни су искључиво облици са краткоћом:

венчање х 2, *после венчања*, *девојке* х 2, *печурка*, *латински*, *подојна*, *двѣте*, *четврти*, *не пантим*.

Ово је, изгледа, једини новоштокавски говор у којем уопште нема послеакцентског квантитета.

Разуме се, у говорима где се скраћују дужине у положају 12, скраћивање је доследно у положајима 1—11.

Напоменућемо овде да се у Чј дужине чувају у положају 12, чему свакако доприноси чињеница да се у истим примерима факултативно чува акценат (уп. т. 3а). Таква је ситуација, уосталом, и у говору Радојева, који је близак ченејском по низу особина.

45. У наставцима у положају 12 има колебања, које се огледа пре свега у различитом понашању разних наставака:

вдшију Ф, *Власију* Ф Т, *гдстију* Ит Цп Ф, *кодстију* Бк, *дчију* Ф, *прстију* Ф З, *ушију* Бк Ф; *кодга* Ил, *двдга* Ит, *од ддга* Бк Ит, *дндга* Ф, *јендга* Ит, *једндга* Ил Ит Бч Ф; *зайте* Ф, *метите* Ит, *дбујте* Ит, *дгмите* Ит, *пѣдајте* Ит Ч, *пдчните* Ф, *премакните* Ф, *препните се* Ит, *пүстије* Ит З, *үзмите* Ит Бк Ч Ф Пе З, *читајте* Ч; *идући* Ил;

вдшију СЦ, *гдстију* СЦ СК Дс, *кодстију* Е СЦ СК Дс, *прстију* СЦ СК Ђ, *ушију* СЦ СК; *од двдга* СК, *дд тдга* Ђ, *нѣдјте* БА, *опрдстије* Мо, *пдчните*

али

гдстїју Ит, дтдга Ит, од дтдга Ф, ни свѣтдга Саву Ит, свѣцкдга рата
 Ѕх Мђ; вѣнчѣмо Ш Бч, гугѣмо Ит, доведдѣмо ЈТ, донесѣмо Мђ Ит, дрѣжїмо
 Ит, здѣмо Ит, идѣмо Ш ЈТ Мђ Ит Пе, издрѣжїмо Ш, израчунѣмо Ш,
 лѣжїмо Ит, пѣчѣмо ЈТ Ит, плѣтѣмо Мђ, пдїмо (у цркви) Ит, пограбулѣмо
 ЈТ, поздѣмо Ш, проведдѣмо ЈТ, пролетїмо Мђ, сѣдїмо Мђ Ит Ж, смѣјѣмо
 се Мђ, стдїмо Мђ, трдїшїмо Ит, идѣте Ит, пѣчѣте Ит, донесѣду Ит, идѣду
 ЈТ, лѣжїду Ит, оснгурадѣ Ит, пїјѣду Ит, нѣмдїте Ит, огрпѣјте Ит, пддѣјте
 Ит;

поред дтдга СК, да влашкѣрїмо „говоримо румунски“ Чј, гласѣмо Е,
 дрѣжїмо Сп, жѣлїмо СЦ, здѣмо СЦ, идѣмо СЦ Сп Ки, кдрѣмо СЦ, крѣмо
 СЦ, лѣжїмо СЦ, лѣжїмо Сп, наздѣмо СЦ, пѣчѣмо Сп, пдїмо СЦ,
 прїзнѣмо СЦ, прїдѣмо СЦ, прддѣмо СЦ Сп, да се ревенїмо Ки, сѣдїмо
 СЦ Сп Ки, да се смѣјѣмо СЦ, удѣмо *В, чїтѣмо СЦ, нѣ дѣмо СЦ, нѣ јѣмо
 СЦ, разумѣте Ки, грчїте СЦ, удѣте СЦ, упдзнїте СЦ, вѣнчѣду СЦ, весѣлїду
 с. СЦ, гдрѣду Сп, гугѣду СЦ, донесѣду СЦ, дрдбїду СЦ, звднїду Сп, здѣду
 *В Сп Бш, идѣду Чј СЦ Сп, испѣчѣду СЦ, корїнїѣду Сп, што се крстїду Чј,
 лѣжїду СЦ, разведдѣду СЦ, развенчѣду се СЦ, разумѣду СЦ, сѣдїду Чј СЦ,
 снѣсѣду Чј, трпѣду Сп, умѣду СЦ, чѣстїду Чј, чїтѣду Сп, нѣ дѣду Сп, искдгїјте
 СЦ, нѣмдїте Мо БА Ђ, пддѣјте СЦ, убїте СЦ.

За већину места карактеристична је превласт чувања дужина у овом
 положају. Значајна је стабилност дужина у наставку Гмн -їју, испред којега
 обавезно стоји акцент, тако да недостаје ослонац за скраћивање по
 аналогји.

Скраћивање се јавља, и то факултативно, у заменичко-придевским
 генитивима типа *дтога*, који су у ствари варијанте много чешћих краћих
 форми на -ог, и у облицима множине императива, који се поводе за својом
 јединицом (*пддѣјте* као *пддѣј*).

Посебан је случај презента као *пѣчѣмо*, *удѣте*, *лѣжїду*. У Чј и Сп такви
 су облици у искључивој употреби, у СЦ у готово искључивој, а чести су и
 у Итебеју и јужно одатле. Значајно је да тип *пѣчѣмо* (и *пѣчѣмо*, у складу са
 месним акценатским системом) господари и у Радојеви и да његов ареал
 захвата и многа насеља с румунске стране границе: *чїтѣмо*, *сѣдїмо* *Наџфала,

додавањем -ју на -и, очито у време пре скраћивања дужине у том наставку. Тип *рдддсти* настао
 је увођењем дужине из облике НАјд на -дст, а тип *дѣдѣ* се ослонио на контрахиране облике,
 придевске или такве као *мдѣ*. Компаративи као *стдїји* по свој прилици почивају на сажетим
 формама као *стдїи*, познатим из многих дијалеката; касније је под утицајем парадигме поново
 додат завршетак -и, што је омогућило да се дужина у -и- уопшти кроз парадигму. Најзад,
 императиви типа *їзмїте* ослањају се вероватно на облике као *пдпї(ј)те*.

Готово ове наведене појаве имају простране ареале. Оне нису ушле у канон књижевног језика
 зато што их није било у Вуковом матерњем говору. Морамо, с друге стране, претпоставити да
 је Даничићев завичајни новосадски говор познавао бар неке од њих. Случај тих дужина показује
 колико је Даничић у свом раду на акценацији био зависан од Вука свугде тамо где је овај у
 својим делима прецизирао неку појединост. Даничићево просуђивање ограничава се по правилу
 на оно о чему се Вук није био изјаснио.

доведемо, идемо, сміјемо се, читаду поред печемо, седимо *Кеча, здемо, печемо, пијемо, пијете *Немет, венчимо, донесемо, идемо, кречимо, печемо поред да простије *Дињаши, лажимо, стојмо *Гад, али идемо, печемо *Рудна, донесемо, оплетемо, стојмо, пијете *Чавош. Стиче се утисак да је тежинте феномена у делу српских говора у Румунији. Значајно је и то да он захвата говоре који припадају обема нашим говорним зонама. Додајмо да су иначе у Банату обични облици као *печемо*, *читаје*. Упор., међутим, спорадичне облике *донеседу* Ме, *здеду* Бш, *идемо* Ки, *идеду* О, *читамо* О (тако и *чинимо* поред *чинимо* Ки, по Милетићу, Кик. 22). Вероватно је да су ти облици, као и они типа *печемо*, у Банату секундарни. Тип са кратким тематским вокалом као да је изведен из готових облика као *печем*, док је тип *чинимо* могао настати на основу облика као *чиним* пре него што је у њима изгубљена дужина.

Распрострањеност облика као *печемо* и спорадична појава форми као *печемо* приказани су на скици 13.

Закључци о диференцијацији говора у погледу судбине послаекценатских дужина

47. Сада смо у могућности да ревидирамо дијаграм из т. 29, тачније да га заменимо са два прецизнија.

Стање у основама

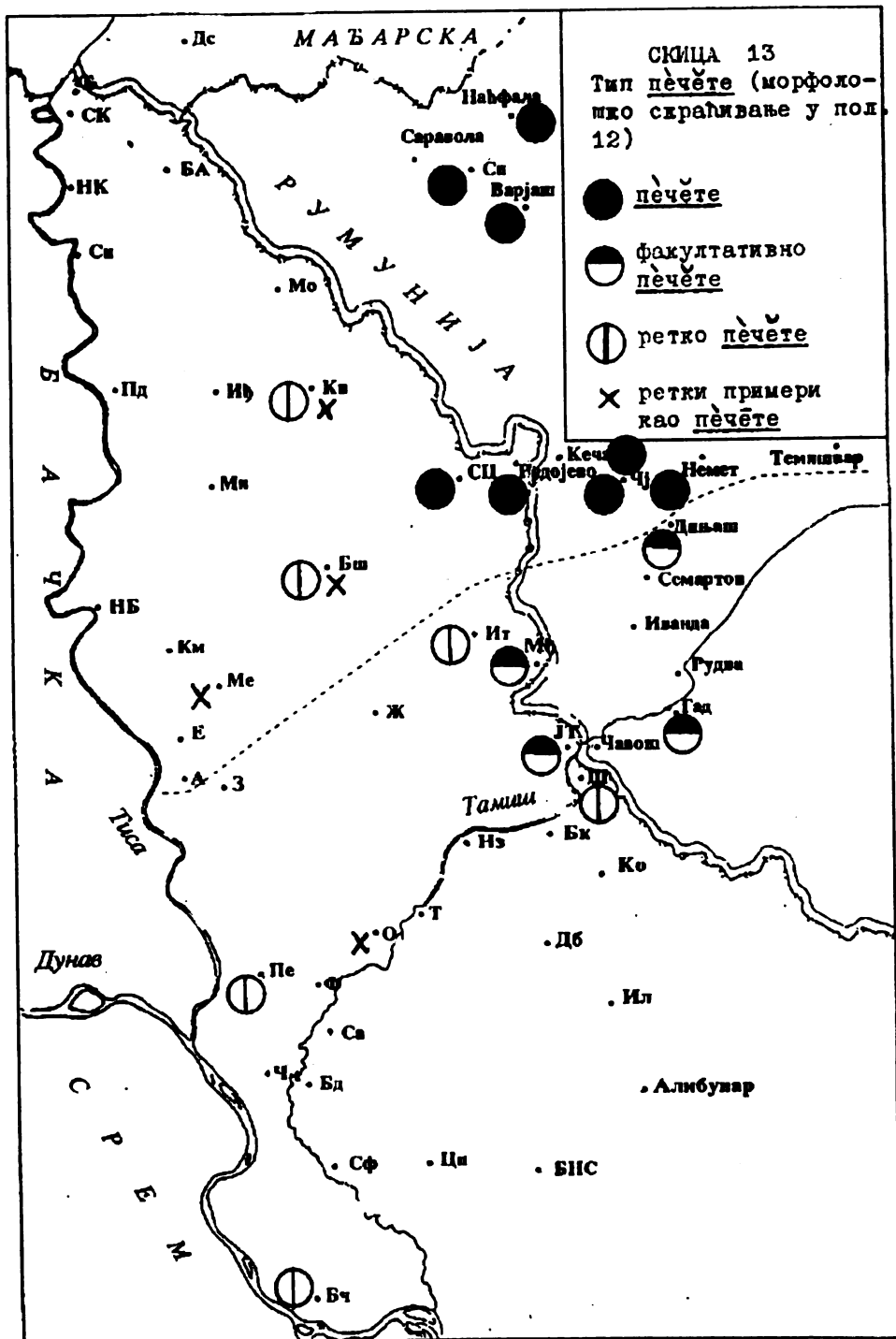

Стање у наставцима

Овде бела поља означавају скраћивање, црна чување наслеђених дужина, а сива варијацију, пре свега територијалну, али и ону унутар самих говора. Тачкице симболизују ретку појаву дужина, а тамносива претежно чување дужина, с одступањима углавном у говорима на румунској територији.

Сличним дијаграмима може се приказати и стање у сваком поједином насељу. Приказаћемо овде неколико типичних констелација, узимајући поједина насеља као представнике њихове најближе околине. При том ће се код наставка у положају 12 процене заснивати на јединој категорији где постоји

права варијација, а то су облици презента. Другим речима, скраћивање по аналогiji ту је оличено у типу *печмо*.

Кикиндска говорна зона

Ћала

Основе

Наставци

1		4	7		10	1		4	7		10
2		5	8		11	2		5	8		11
3		6	9		12	3		6	9		12

Банатско Аранђелово

Основе

Наставци

1		4	7		10	1		4	7		10
2		5	8		11	2		5	8		11
3		6	9		12	3		6	9		12

Башаид

Основе

Наставци

1		4	7		10	1		4	7		10
2		5	8		11	2		5	8		11
3		6	9		12	3		6	9		12

Српска Црња

Основе

Наставци

1		4	7		10	1		4	7		10
2		5	8		11	2		5	8		11
3		6	9		12	3		6	9		12

Сенпетер

Основе

Наставци

1		4	7		10	1		4	7		10
2		5	8		11	2		5	8		11
3		6	9		12	3		6	9		12

Тамишка говорна зона

			Основе			Чента			Наставци		
1		4 7		10	1		4 7		10		
2		5 8		11	2		5 8		11		
3		6 9		12	3		6 9		12		

			Основе			Фаркаждин			Наставци		
1		4 7		10	1		4 7		10		
2		5 8		11	2		5 8		11		
3		6 9		12	3		6 9		12		

			Основе			Бока			Наставци		
1		4 7		10	1		4 7		10		
2		5 8		11	2		5 8		11		
3		6 9		12	3		6 9		12		

			Основе			Итебеј			Наставци		
1		4 7		10	1		4 7		10		
2		5 8		11	2		5 8		11		
3		6 9		12	3		6 9		12		

			Основе			Иланца			Наставци		
1		4 7		10	1		4 7		10		
2		5 8		11	2		5 8		11		
3		6 9		12	3		6 9		12		

У овде изнесеним дијаграмима заступљене су све типичне констелације које постоје на подручју нашег проучавања.¹¹⁶ Стање у другим насељима не садржи ничег битно друкчијег. Оно се или слаже с оним у неком од овде приказаних села или одступа у некој појединости, чинећи прелаз између типова овде представљених.

48. Преглед дијаграма показује да постоји хијерархијски однос и између стубаца 4—6 (положај иза $\acute{\text{}}$) и 7—9 (положај иза неузлазне краткоће). У многим случајевима у положајима 8 и 9 забележено је чување дужине уз истовремено скраћивање у одговарајућем положају 5, односно 6, али нема ниједног примера за обрнут однос. Треба закључити да је претходна краткоћа као чинилац који фаворизује чување дужине снажнија него узлазни тон, тј. тоњска висина. Очигледна је, дакле, континуирана хијерархија између четири ступца у нашим дијаграмима (1—3, 4—6, 7—9, 10—12): ако се у једном квадратићу налази знак чувања дужина, он ће бити и у свим квадратићима у истој равни десно од њега, а ако је у неком квадратићу белина, знак скраћивања, биће бела и сва поља на истом нивоу лево од њега. Једино одступање чини скраћивање по аналогiji у пол. 12 у неким местима.

У обе говорне зоне дужина је утолико мање уколико се иде даље ка југоистоку или истоку.¹¹⁷ То се огледа нпр. у односима Ђала — Нови Кнежевац — Башаид — Српска Црња и Чента—Фаркажин—Иланца. Видљива је и просечно јача заступљеност дужина у кикиндској зони, али са два ограничења: у Српској Црњи, која припада тој зони, морфолошко скраћивање отишло је најдаље, и осим тога у тамишкој зони се боље чува дужина иза $\acute{\text{}}$ у наставцима. У већини места те зоне може се јавити и непренесени $\acute{\text{}}$, који даје подршку чувању дужине у алтернативном изговору са пренесеним акцентом. Ако даље погледамо, уочићемо да се та појава географски ослања у крајњој линији на стање у косовско-ресавском дијалекту, где се у таквим примерима увек изговара непренесени $\acute{\text{}}$ акценат. Упадљиво је, уосталом, да скоро сви банатски локални говори имају мање сачуваних дужина од типичних косовско-ресавских. Истина је да ови последњи немају послеекцентских дужина, али у њима се чувају под $\acute{\text{}}$ акцентом многе дужине које су се у Банату нашле иза акцента, па су затим често скраћиване. На нашим дијаграмима типично косовско-ресавско стање дало би слику:

¹¹⁶ Црна боја, која у начелу означава доследно чување дужине, стављена је и онда кад постоје потврде за скраћивање, али у сразмерно незнатном броју. Тамо где развој у различитим наставцима није био једнак, процене стања у наставачким морфемама вршене су на основу граматичких облика у којима је морфолошко скраћивање дошло до јачег изражаја, пре свега на основу облика презента, а не нпр. радних придева као *ддбџи*, *зжкопџи*.

¹¹⁷ По свему судећи, српски говори у северном и средњем румунском Банату имају мање дужина од својих суседа с југословенске стране границе. Материјал П. Ивића који се односи на говоре села Гада, Дињаша, Немета, Ченеја и Кеча на румунској територији показује да су тамо у положају 6 дужине редовно скраћене, иако то није случај у оближњим говорима Итебеја и српске Црње: *виногрџи*, *дднџла* *Гад, *дддејџла* *Дињаш, *виногрџи*, *чрџџла* Гми, *пџејмо*, *пџејду* *Немет, *виногрџи* *Ченеј, *виногрџи*, *сијџмо*, *ддднџло*, *пдпџла* Кеча. У Темишвару, по материјалу П. Ивића из 1956. године, готово више нема послеекцентских дужина: *сџџичку*, *дџејџке*, *пџкџџи*, *еџнџиње*, *пџшкџр*, *рџч'нику*, *рџџџк*, *ч'џџџе*, *унџсџмо*, *сџстрџи*. Не баш сасвим сигурни трагови дужина забележени су том приликом једино у облицима *изџрџџено* и *истџвџрије* са полудужинама. Имајући у виду да румунско окружење у којем се налази српска мањина у Темишвару подстиче процес скраћивања, можемо бити сигурни да је у међувремену он тамо доведен до краја

1		4	7		10
2		5	8		11
3		6	9		12

Упор. примере као *тр̀пй*, *тр̀пй̑м*, *спл̑вд̑ње* за положаје 4—6 и *леж̑й*, *кол̑ч*, *полз̑л̑ћен* за положаје 10—12.

49. Међутим, говори тамишке зоне нису у непосредном додиру са косовско-ресавским дијалектом, него са банатским говорима смедеревско-вршачког дијалекта. Логично је очекивати да би поређење с тим говорима дало значајне резултате.

Стање у говору Крушчице код Беле Цркве¹¹⁸ можемо представити следећим дијаграмом:

1		4	7		10
2		5	8		11
3		6	9		12

Уместо наглашених дужина у положајима 4—6 овде имамо облике као *тр̀пй*, *тр̀пй̑м*, *спл̑вд̑ње*. Тиме се тај говор увелико приближава стању у Иланци. Још је већа блискост између говора Иланце и говора Уљме,¹¹⁹ чији би дијаграм изгледао овако:

1		4	7		10
2		5	8		11
3		6	9		12

Наиме, у положају 10 ту долазе облици као *леж̑й*. Није тешко открити да су дијаграми Иланце и Уљме у ствари једнаки. Једину разлику ствара чињеница да су дужине у положајима 11 и 12 у Уљми редовно акцензоване, а у Иланци само факултативно. Очигледно је велика блискост упркос начелно знатно различитим акценатским системима. Ту, међутим, искрсава проблем генезе краткоћа у извесним положајима. У Крушчици су наглашене дужине иза дугог слога (положаји 4—6) очигледно скраћене пре преношења акцента на претходни слог. Лако је могуће да се то догодило и у уљманском говору. Тамо је, уосталом, проблематично и порекло облика као *леж̑и* у положају 10. Будући да се у једносложницама с отвореним слогом у Уљми $\hat{}$ скратио у $\tilde{}$, постоји могућност да се то догодило и у вишесложницама (положај 10): *сед̑й* > *сед̑и* као *дв̑а* > *дв̑а̑*, а затим је уследило преношење *сед̑и* > *сед̑и*. Ако је

¹¹⁸П. Ивић, *Место банатских херских говора међу српским дијалектима*, у зборнику Банатске Хере, Нови Сад, Матица српска, 1958, 326—353, посебно стр. 327—329.

¹¹⁹П. Ивић, *Улџа* (OLA 64), *Fonološki opisi* 490—496.

то био редослед збивања, такво је преношење морало бити новије од преношења првобитног ~ у истом положају, које је било праћено кановачким дужењем: *водā > вода*. Помињемо ово због тога што није искључено да је и у тамишкој говорној зони наглашена дужина иза ненаглашене (пол. 4—6) могла бити скраћена још пре преношења акцента и да се нешто слично могло догодити и са ~ акцентом на отвореној ултими (пол. 10). Међутим, недостају вам чињенице на основу којих бисмо могли дати одговоре на та питања.

50. Географију судбине послеакцентатских дужина у основама у банатским говорима приказује скица 14.

Уместо легенде за ову скицу указаћемо на то да мањи квадратићи унутар већег квадрата означавају положаје из наших дијаграма:

5	7
6	8

Тако, на пример, леви горњи квадратички сваки пут показује стање у положају 5. Наравно, тамна боја и ту симболизује чување дужина, бела њихово укидање, а разне нијансе сиве напоредност тих двеју могућности.

Поступност која се огледа на скици указује на ступњеве кроз које је процес скраћивања напредовао. Готово је сигурно да овде језичка географија у синхроничном пресеку одсликава дијахроничне односе. Уосталом, процес губљења дужина и данас је у току, што се јасно испољава у генерацијским разликама. То у општим линијама потврђују теренске опсервације П. Ивића и његови тестови са читањем примера који су давани припадницима разних поколења. Међутим, ти тестови нису били извођени на основу довољно обимног, статистички репрезентативног материјала, нити су били заокружени у целини, тако да њихове конкретне резултате овде нећемо износити. Пожељна су даља истраживања, која би ишла у два правца: систематски тестови поменуте врсте и поређење стања око 1950. године, приказаног у овој монографији, с актуелним стањем у старијем (и млађем) поколењу у истим местима.

51. Што се тиче скраћивања по аналогiji, ту постоје у ствари две димензије диференцијације.

У северним и централним пределима, од Ченте и Јаше Томића ка северу, скраћене су редовно или готово редовно дужине у наставцима у затвореном крајњем слогу. Тај је однос оличен у контрастима као *двāнѣс: Швāбѣм* НК (положај 5), *едлѣб: вйдѣм* Бш (пол. 8), или *астѣл: откѣм* Ит (пол. 11).

У деловима Баната где се у основама речи делимично чувају дужине и иза друге дужине нашом појавом захваћене су и те категорије: *врāбā-ца: ддѣдѣу* Ђ, *лѣблѣње: гѣчѣмо* НК. Међутим, у пределу око Тамиша и даље ка југоистоку скраћивање по аналогiji је или факултативно или потпуно изостаје. Ту се, додуше, ради само о положају 11, будући да су у осталим положајима у затвореној ултими дужине најчешће скраћене фонетски, тј. нема их ни у основама.

Другу димензију диференцијације оличавају облици као *пѣчѣмо* у низу говора на истоку и северистоку у контрасту према облицима као *печѣмо*,

врло ретко *лѣчѣмо* (наравно, у истим говорима чувају се, бар факултативно, дужине у основама у положају 12: *дѣвѣјка, урѣди* итд.).

Описани односи приказани су на скици 15. Наравно, та скица не показује саму чињеницу краткоће у датим облицима, већ контраст између краткоће у њима и дужине у основама речи одговарајућег гласовног састава. При том су односи презентирани с одређеним упрошћавањем. Широка напоредност дужине и краткоће третирана је сваки пут као дужина, а ретка појава дужине као краткоћа. Спорадично чување дужина у положајима 2, 3 и 5 у неким говорима на северозападу није узето у обзир.

Скица 15 показује да је скраћивање по аналогiji аутохтоно у банатским говорима. Изостанак или веома мали домаћај тога процеса у већем делу тамишке говорне зоне проистиче из општијих гласовних околности: дужине су скраћене и у основама у положајима 5, 6 и 8, док у положају 11 факултативно непренесени акценат подржава изговор неакцентоване дужине без обзира на морфолошку констелацију.

Скраћивање дужина по аналогiji у одређеним положајима спада у најизразитије особености типичних војвођанских говора.¹²⁰ Чињеница да оно изостаје или готово изостаје у великом делу тамишке зоне у складу је са чињеницом да тамошњи говори не спадају међу типичне представнике војвођанских говора шумадијско-војвођанског дијалекта.

52. Основни узрок скраћивања послекценатских вокала у војвођанским говорима очигледно је унутрашњи, у самом језичком систему, конкретно у тежњи ка његовом ослобађању од комплексности. Никакав спољашњи импулс не би био довољан да објасни процес који је, у мањој или већој мери, захватио све екавске говоре у Србији. Ипак, географија показује да су и два утицаја из суседних средина одиграла знатну улогу. Чињеница да у делу тамишке зоне нема дужина којих не би било и у оближњим смедеревско-вршачким (па и нешто даљим косовско-ресавским) говорима тешко се може схватити ако се не уочи значај узајамности с тим говорима у ширем ареалном контексту. Други чинилац, утицај румунског језика, још је очигледнији. То убедљиво потврђује ситуација у говорима места као што су Чј и Сп, а поготову драстично скраћивање дужина, чак и акцентованих, у српском говору Темишвара (т. 2, упор. и напомену 117). Поучну паралелу пружа скраћивање дугих вокала у чешким говорима румунског Баната.¹²¹

СУДБИНА ДУЖИНА СА КОЈИХ ЈЕ АКЦЕНАТ ПРЕНЕТ НА ПРОКЛИТИКУ

53. У т. 28 и 33 напоменули смо да се дужине у везама с проклитиком типа *и ја* понашају друкчије од дужина у положају 10 у саставу целовите речи (типа *лѣжѣ*). Наиме, у тим се везама дужине често чувају, много чешће у кикиндској зони него у тамишкој.

¹²⁰ И. Поповић, *Госп.* 29 и 84 и д., и Б. Николић, *Срем* 228—229, бележе исту појаву у својим областима проучавања. Значајно је да се она јавља углавном у источнијим крајевима Бачке и Срема, тамо где је и фонетско скраћивање дужина узело више маха. Другим речима, ти предели, заједно са кикиндском зоном и северозападним делом тамишке зоне у Банату, сачињавају у одређеном смислу језгро војвођанских говора шумадијско-војвођанског дијалекта.

¹²¹ Gh. Ciplea, *Canititatea vocalică în graiurile cehe din Banat*, *Romanoslavica* 7, 1936, 214.

Кикиндска зона

а) *и ја* Км Ки НК СК, *ни ја* Ки Ми БА СК, *и ти* Ме Бш Ки Мо НК, *од ње* СК, *код ње* Бш Ме СЦ НК СК, *од ње* Ме НБ СК, *из ње* Ки, *исприд ње* Бш, *прекд ње* Км, *за њу* Е, *на њу* Ме НБ СК, *нуж њу* Е СЦ Ки НБ СК, *у њу* СК, *и ми* Ми Ки Мо НК, *и ви* Ми НК БА, *брз њи* СК, *за њи* Км Ск, *исприд њи* Мо Ђ, *код њи* Е Ме Бш Ми Км Ки СЦ Пд, *на њи* Е Ми Мо Сн Ђ, *од њи* Ми, *окд њи* СК, *пд њи* Км Сн Ђ, *прид њи* НБ Мо СК, *прикд њи* Ми, *у њи* Ми; *и тд* Ми, *на тд* Бш, *у тд* Ме Бш СК, *за тд* *мдчку* СЦ, *и тд* СЦ Сн, *у тд* Сн СК, *иза тд* *багрња* СЦ, *на тд* Ђ;

б) *и ја* Бш Км Ки НК СК, *ни ја* Км Ки БА СК, *и ти* Ме, *ни ти* Бч З, *од ње* БА, *за њу* Ме, *нуж њу* СЦ, *пд њу* А, *ни ми* Ме, *код њи* А Ђ, *од њи* СЦ; *у нд* *време* Мо, *на тд* Мо Дс, *у тд* Ме Км СЦ Ми Мо НК, *у тд* *сѣла* Бш Ки, *и тд* А, *на тд* Бш Сн Ђ, *у тд* Км Ки СК Ђ, *окд ти* *сндпдва* Ме, *пд ти* *пдлама* СК, *на тд* Ме Бш, *окд тд* Км, *у тд* Е Км Бш Мо Сн.

Тамишка зона

а) *кав и ја* Ит, *и ја* Ф, *ни ја* Ф, *и ти* ЈТ Ит Ф, *код ње* Ил ЈТ Ж Т Ф З, *од ње* Ит Ч, *окд ње* Ит О, *на њу* Ил Ит, *нуж њу* Ил, *у њу* Ит, *и ми* Ит Ф, *за њи* Бк Ф З, *код њи* Ит Ж Ч Ф, *измед њи* З, *испрѣд њи* Ил, *од њи* Ит Ч, *прѣд њи* Бк, *прекд њи* Ит З, *у њи* Ф, *за тд* Бч, *и тд* Ит Сф Ф, *у тд* Ф З, *и тд* Ит, *нус тд* Ит, *у тд* Ит, *и тд* *има* Ил;

б) *и ја* Мђ Ит Ф З, *ни ја* Ит, *и ти* Ит, *од ње* Ил Ж, *испрѣд ње* ЈТ Ит, *код ње* Ил Нз Бк ЈТ Ит Ф, *од ње* Ит Пе, *окд ње* Ит З, *прекд ње* Ит, *за њу* Ф, *на њу* Ил Ит З, *нуж њу* Ил З, *пдд њу* Сф, *прѣд њу* Т, *у њу* ЈТ Ит Ч З, *и ми* Бк Ит, *и ви* Ит Ч, *ни ви* Бк, *за њи* Ит, *измед њи* З, *испрѣд њи* Ил, *код њи* Нз ЈТ Ит Ж Ч Ф, *на њи* Ит Ч, *од њи* ЈТ Ф, *пд њи* Ф, *прѣд њи* Бк; *од тд* Ит, *за тд* Бк, *да и тд* *кажем* Ч, *на тд* ЈТ Ит Бч, *у тд* *сѣто* Бк Ит Ж Ф, *у тд* *време* Ит, *дд тд* *сѣснје* Ф, *иза тд* *кѹће* Ит, *и тд* Ч, *на тд* *страну* Ит, *у тд* Бк Ит Ф, *у тд* *топду* Ит, *у тд* *кѹћу* Ф, *у тд* *мас* Ф, *на тд* *две* *шине* Ит, *пд тд* Ит, *у тд* Ит З, *у тд* *гајде* Т, *у тд* *житнице* Ф, *у тд* *ливаде* Ж, *у тд* *свѣтове* Ф, *прекд ти* Бк, *у ти* *барама* Сф.

Двојство почива на укрштеном утицају двају чинилаца: опште тенденције да се уклоне дужине са последње фонеме у речи и аналошког ослонца на исте заменичке облике, онд. прилог *тд*, ван синтагми с проклитиком. У погледу географског распореда потврда за један и други изговор може се рећи да сачуваних дужина има утолико више уколико се даље иде ка северозападу. Тако у Српском Крстуру има сасвим мало примера са скраћеним вокалом, док с друге стране у Бокни краткоћа готово потпуно господари. Ти односи стоје мање-више у корелацији с општом већом склоношћу северозапада ка чувању послеакценатских дужина.

Посебно стоје везе једносложних глаголских презената са проклитиком *не*. Ту је дужина редовно скраћена:

нè дђ Бк Ит Ч Ф З Е Ме Ми СК, нè дђ Ил Бк ЈТ Ит Ф Ме Ми Км Ки Св НК СК Ђ, нè јђ Бк Цп Сф Ч Ф СЦ СК Ђ, нè јђ Ф, нè смђ Ил Ит Сф Пе Ф НБ Мо НК СК, нè смђ Ил Ч Ф Ки СК.

Очигледно је у презенту превагнуло угледање на облике са префиксом (*прòдђ, пòђ* итд.). И овде долази до изражаја отвореност презентских форми за скраћивање тематског вокала по аналогiji. Овамо свакако треба прикључити пример *нè дђ Бдг Мо*, где је деловало створено правило да иза *не* нема чувања дужине у једносложницама с вокалом на крају, и облике као *ђ вђ ддбо НК, љ вђ време Мђ Ит*, где треба поћи од синтагме у *овд* са заменичким обликом који није једносложен, а који се свео на *у во*.

54. Одговарајуће синтагме са једносложним облицима који се завршавају на консонант показују знатно друкчију, и уједно сложенију слику. Ту се, пре свега, дужина не скраћује гласовним путем: у свим говорима југословенског Баната она се чува у основама речи у положају 11 (тип *кòлдч*). То значи да су сва скраћивања у овој категорији подстакнута неким аналогijsким процесом.

Као што је и логично, у именичким облицима дужина по правилу остаје и кад акценат пређе на проклитику у виду ` . В. примере као *нà пљт* у т. 17, одељак б. Додуше, међу тим примерима се налазе и такви као *нà крђј*, али та именица у Банату у НАјд може имати акценат *крђј*. Што се тиче облика *нà љм*, реч је о прилошком изразу који је изгубио мотивацију: именица *љм* у Банату није обична у употреби.

И облици присвојних заменица *мој, (твој), свој* задржавају дужину у везама као *ни мдј сѝн Ми, прит свдј пѝнцѝр Ми, нà свдј Км, за мдг Т, дд мдг Ме*. Изгледа да овамо иде и заменица *дн*, са три потврде за дужину (*и дн Ит Ф, ни дн Нз*) и ниједном за краткоћу. Ипак, тај је материјал недовољан за закључивање.

Код заменичких облика *нàс* и *вàс* заступљене су и дужина и краткоћа, али дужина претеже, што се лако објашњава тиме што ови облици немају неки од завршетака обичних у парадигмама, тако да аналошко скраћивање нема подршку у непосредном угледању, већ само у генералној тенденцији да се дужине скраћују у синтагмама састављеним од проклитике и једносложне форме зависног падежа личне заменице:

а) *брѝз нàс Бш, за нàс Ит Ф, измѝд нàс Ит Ж Ф Бш, кòд нàс Ил Ко Бк Ш Мђ Ит Ж Бч Цп Бд Сф Ч Ф З Е Ме НБ Бш СК Ђ Дс, нà нàс Ит З, наспрàm нàс НБ, нљз нàс Мо СК, дд нàс Ит Бч Бш Ми, пò нàс Ми, прѝд нàс Ит, прѝд нàс З Бш НК, прекò нàс Т Бч, прикò нàс Ме, љ нàс Ит Ф З Пд НК, брѝз вàс Бш, дд вàс Сф, за вàс Ч, испрѝд вàс НК, кòд вàс Сф Е Бш, дд вàс Бш, прѝд вàс Км;*

б) *испрѝд нàс Ит Ч СЦ, кòд нàс Бк Ит Ч СЦ, пò нàс Ми.*

Код једносложних заменичких облика на *-м*, узетих укупно, обе могућности су у равнотежи:

а) *за њѝм Бк Т Ж Бч Бд Ч Ф НК СК, пò њѝм Пд Св, прѝд њѝм З А, сàш њѝм Ил Ж, за њдм Ж, прѝд њдм СК, за кѝм СК, нà чѝм Км, љ чѝм Ђ,*

за *тїм* НК, *ò тїм* Ил Ит Сф Ф, *пò тїм* Ч Ки Св, *у тїм* Нз Пе Ф Е Ђ, *ò тòм* Ил, *сà тòм* Бч;

б) *за њїм* ЈТ Ит Ф Ме НК, *пò њїм* Ч Ф, *за њòм* Ит Е Мо, *прèд њòм* Ит, *прїд њòм* СЦ, *сàш њòм* Км, *за кїм* Ф СК, *прèт кїм* Ф, *на чїм* Пе Ч Ф, *у чїм* Ф, *на тїм* Св, *ò тїм* Ит Ж Ф З СК, *пò тїм* Мђ Ит СЦ НК, *сà тїм* ЈТ, *у тїм* Ит Ж Ч Ф Ме Мн Бш Пд, *у тòм поглèду* ЈТ Бч, *сà тòм* Бд.

Ипак, изгледа да су код облика личних заменица (*њим*, *њом*) у већини потврде за дужину, а код осталих именичких заменица (*кїм*, *чїм*) потврде за краткоћу.

Облик *њој*, који иначе није обичан на нашем подручју (говори се *њози*), забележен је свега двапут, оба пута са дужином: *на њòј* Е, *пò њòј* Пд.

Облици показних заменица са завршним *-ј* најчешће имају скраћен вокал:

а) *ù тãј* З НК, *на тòј* БА, *ò тòј* СК, *у тòј* Ђ;

б) *у вãј крај* Ит, *у вãј пòс* Е, *у вãј сòкãк* Мо, *у вòј околїни* Ми, *у тãј крај* Ит, *у тãј бунãр* Бк, *у тãј* Ит Ч З Бш, *у тãј буцãк* Ки, *у тãј валòвчїћ* Ит, *у тãј дãн* НК, *у тãј кãмєн* Ми, *у тãј мã* СЦ, *на тãј* Ит Ф Бш, *на тãј вãшãр* Бш, *на тãј вр* Ф, *пò тїм* Ч, *у тїм* НБ Дс, *на тòј* Ђ, *пò тòј* Е Св, *у тòј* Мђ Ме Бш Ми БА, *у тòј полувекї* Ме, *у тòј свдїги* Мђ, *у тòј Русїји* Ж.

Овде долази до изражаја угледање на форме као *òвãј* или *òвòј*. Остаје, додуше, нејасно зашто је код облика на *-м* утицај двосложница као *òвїм* или *òнòм* био слабији.

Најзад, код глаголских облика презента и императива изразито претеже краткоћа:

а) *нè дãм* Ф Км Бш, *нè смєм* Ил Т Ф, *нè смєш* Ил Т Ф, *нè бòј* Пд, *нè дãј Бòже* Ђ;

б) *нè дãм* ЈТ Ит Сф З Ме СЦ СК, *нè дãш* Ф, *нè јєм* Ит Ч Ф СЦ Мо Св СК, *нè јєш* Ф СЦ Ки, *нè смєм* Нз Ит Ж Ч Ф Е СЦ, *нè смєш* Ил Ит Т Ч З Е Ме Км СЦ Мо СК, *тї се нè бòј* Ит Пд, *нè дãј* Бк ЈТ Ит.

И ту се осећа снага импулса за аналошко скраћивање тематског вокала у презенту, као и за одговарајући процес у одређеним императивима.

У грађи изнетој у овој тачки у кикиндској зони благо претеже краткоћа, а у тамишкој зони дужина, такође у неизразитој размери. То стање контрастира са много бољим чувањем дужине у кикиндској зони у грађи изнесеној у т. 53. Узрок разлике је очевидан: у положају 11 у кикиндској зони и иначе доминира скраћивање по аналогiji (тип *лèжїм*), док се у већем делу тамишке зоне говори *лèжїм* (уз *лèжїм*). Неће бити случајно ни то што из Српске Црње, где је скраћивање по аналогiji и иначе најдаље одмакло, у целој грађи у овој тачки немамо ниједног примера за изговор дужине.

55. У речима од најмање два слога приликом преношења на проклитику у виду *`* на месту иницијалног акцента остаје дужина, што одговара ситуацији у положају 12. В. примере у т. 17, 19, 20 и 22, сваки пут у одељку б. Посебно скрећемо пажњу на примере *ù тòга* Пд у т. 20, који је у корелацији с акцентом *тòга*, обичним у Банату. Исто тако, пример *нè дãмо* Т одговара

облицима *читамо* и *идѣду*, забележеним у суседном селу (т. 45). С друге стране, из СЦ имамо примере *нѣ дамo* и *нѣ јѣмо*, у складу с ликовима *читамo*, *здравѣмо* итд., типичним за говор тог села.

56. Све што је речено у т. 54 и 55 показује да се дужине дезакцентуиране преношењем на проклитику у датом материјалу владају исто као и дужине у истим положајима у склопу целовите речи (положај 11 и 12). Аналогна констатација вреди и за преношење на проклитику у виду " (в. примере у т. 17, 19, 20 и 22, сваки пут под а). Посебно истичемо да је у врло распрострањеној вези *и пѣ* дужина доследно скраћена гласовним путем. Исто тако никад нема дужине у синтагмама са заменичким инструменталом *мноm* (тип *са мнѣm*) ни у негираном презенту *нѣ знам*. У овом положају скраћивање је у већини говора аналошко, а само у делу тамишке зоне гласовно.

ЧУВАЊЕ ДУЖИНА ПРЕД ЕНКЛИТИКОМ

57. Још 1900. године Милан Решетар је констатовао¹²² (преводимо с немачког): „И облици који имају такву [тј. скраћену] дужину у крајњем слогу показују по правилу првобитни квантитет чим у њима због наслањања неке енклитике неакцентована дужина више не стоји у крајњем слогу; тако се говори нпр. *од женѣ* али *од женѣ ми*, *видиш* али *видиш ли*, *рѣкѣ* али *рѣкѣ си* итд.“ Решетар је истакао да тако говоре „јужноугарски Срби“, тј. Војвођани. Његова констатација потврђена је у међувремену налазима разних аутора.¹²³ И наш банатски материјал доноси мноштво потврда. Наравно, оне се тичу само положаја у којима у Банату и иначе може стајати дужина. То значи, на пример, да иза неузлазне дужине нема изговора дужине ни у савдхију:

а) *зѣвѣ се* Цп, *кодѣ се* Бш, *мрчѣ се* Бш, *служѣ се* Мђ, *цѣпѣ се* Бш, *свѣлѣчу се* СК, *гѣжѣ се* СК, *швѣгѣ се* СК; *вѣкѣ се* Ш итд.

по старѣм се звѣло Ч, *вѣзѣм се* Бш, *чѣвѣј се* НК;

б) *вѣзѣвѣ се* Цп З, *окрѣћѣ се* А, *ѣсѣши се* Пе, *нѣ пѣтѣ се* З, *пѣлѣбѣ се* Пе, *прѣцѣдѣ се* Бш, *сѣмѣвѣ се* Пе, *удѣјѣ се* Бш, *умѣвѣ се* Пд Бш, *нѣ цѣдѣ се* Бш, *пѣдѣлѣ се* Сф, *пѣлѣбѣ се* СК, *удѣјѣ се* А.

И иза дугог узлазног акцента обично долази краткоћа:

кодѣ је било Ит, *вѣчѣ се* Бш, *стѣдѣ се* Бш, *облѣчивѣ се* СК, *исѣкѣ се* Цп, *кѣздѣ сам* Ж, *кѣздѣ е* СЦ, *мѣндѣ сам* Бк, *набѣцивѣ је* НК, *окупѣ се* Бш, *прѣбѣ сам* Бк итд.

обѣчѣм се Ми.

Располажемо са само неколико потврда за дужину изговорену у овој категорији, и то искључиво из кикиндске зоне, што је у корелацији с распрострањеношћу типа *спѣвѣње*:

прѣбѣ сам СК, *промѣндѣ сам* НК, *срѣвѣ сам се* Ме, *одѣклѣ су* НК.

¹²² *Beitrag* 30.

¹²³ Милетић, *Кик.* 22, Ивић, *Банат* 144, Б. Николић, *Срем* 229, И. Поповић, *Госп.* 82—83; упор. и Б. Николић, *Мачва* 201, Исти, *Кол.* 15.

58. Иза неузлазне краткоће дужина се веома често чува испред енклитике:

а) *вѣћа* је Ки, *дѹжѣ* су НБ, *тврђа* је Ђ; *вѣта* се Бш, *вѣри* се Ф, *видѹ* се Ч Пд НК СК, *видѹ* га Ф, *вѣди* се Мо, *гѣзи* се НК, *дѣрѣ* га Пе, *дѣси* се Е, *дрма* се СК, *игра* се Ит Ч Сн НК СК, *има* нас Е Км, *има* и Ме, *има* га НК, *ита* се Ф Пд, *копа* се Ме Бш Ми, *кѹва* се Ч, *лажѣ* ми СК, *лѣгнѣ* се Мо, *мѣтѣ* га Ме, *мѣтѣ* је НБ, *мѣћѣ* се З, *мѣли* се Бш БА, *нѹди* ме З, *дрѣ* се Бш НБ, *пѣва* се Ит Ф, *пијѣ* се Ме Ђ, *прѣспѣ* се Бш, *пѹсти* те Ме, *пѹшћа* се Бш, *рѣжѣ* се СК, *скѹва* се З, *слѹшѣ* ме Бш, *спѹсти* се НБ, *тѣра* се Бш НК, *трѣба* је (= јој) Бш, *трѣба* нам Ми, *ѹспѣ* се Ф, *фѣли* му Пд, *хѣта* се (х З) Бш, *чѣка* је Дс, *чѣка* нас Мо, *чѣшљѣ* се БА, *чѣшљѣ* га СК, *чѹди* се Ил, *чѹјѣ* се Е, *мѣгѹ* га Сн, *мѣгѹ* нам Сн, *ндѣсѹ* се Пд, *прѣвѹ* се Цп, *прѣгѹ* га Ф, *пѹстѹ* га Ил, *склѣнѹ* се Ми, *скѹпѹ* се НК СК, *трѣјѹ* се Ф, *шѣлѹ* се СН; *бѣгѣ* сам Бш, *вѣтѣ* сам Ме Бш, *глѣдѣ* сам Ф, *дѣгѣ* сам Бш, *дѣнѣ* сам НК Мо, *зѣпѣ* је Бш, *ѣзнѣ* сам Сн, *лѣгѣ* нам Мо, *мѣгѣ* е Ч, *нѣпѣ* се Бш, *дѣнѣ* је Е, *дѣнѣ* си Ме, *дпрѣ* сам Ми, *пѣвѣ* је Е Ки, *пѣкѣ* сам Ф, *пѣпѣ* се Е Ми, *пѣчѣ* сам Ме, *прѣпѣ* се Ме, *прѣдѣ* сам га Бш, *прѣсѣ* сам НК, *пѹшћѣ* сам Сн, *сѣјѣ* сам Е, *скѣнѣ* сам Ме, *скрјѣ* сам Бш, *слѹшѣ* сам Ит Цп Ч Ф Ки Мо Ми Сн, *смѣјѣ* се Ме Бш, *смрјѣ* си се Мо, *трѣбѣ* је Бш, *ѹзѣ* сам Ф Ме Сн, *ѹзѣ* је НК, *хѣтнѣ* се Бш, *ѣтнѣ* је Мо, *чѣшљѣ* си Ме, *чѣтѣ* сам СК; *прѣдѣ* се Ми;

б) *нѣвесѣ* је Мо, *дѣадѣ* су СК, *нѣпијѣ* нам З, *пѣкријѣ* се НБ Ђ, *ѹбијѣ* те Ф, *ѹбијѣ* га Мо, *дѣпијѣ* се Ч СК, *дѣровѣ* је Бш, *дѣдијѣ* си НК, *зѣгребѣ* је НК, *зѣкопѣ* је З, *ѣспродѣ* је СК, *нѣчупѣ* сам Ф, *дѣжежѣ* се Ф, *дѣкрекећѣ* сам Ми, *пѣштовѣ* си ме БА, *рѣбовѣ* би Дс;

в) *нѣ берѣ* га Ми, *нѣ видѹ* је (= јој) се *нѣшта* Мо, *дѣпадѣ* л се Пд, *дѣчекѣ* нас Ми, *зѣваћѣ* се СК, *зѣгрлѣ* је НК, *зѣколѣ* се Ки Сн, *зѣорѹ* се Ф, *зѣчудѹ* се Бш, *ѣзмерѹ* се Ф, *ѣскопѣ* се Ч Ф Е, *ѣспратѹ* ме СК, *кѹпѹјѣ* се СК, *нѣватѣ* је Сн, *нѣкупѹ* се Ф, *нѣмажѣ* га Е, *дѣносѹ* се Ф, *одѹзимѣ* је (= јој) *врѣме* НК, *дѣженѹ* се Ме НК, *дѣкопѣ* се Ч, *дѣперѣ* се Бш Ки, *дѣсећѣ* се Е, *дѣпочнѣ* се Ф, *дѣчешљѣ* се З, *дѣчешљѣ* га Е, *пѣдрѣжѣ* се Ч, *пѣздрављѣ* га Сн, *пѣплашиѹ* се Е, *пѣштѹјѣ* ме Сн, *прѣкачиѹ* се Ф, *прѣправѹ* се Ф, *прѣкинѣ* се Ђ, *прѣпинѣ* се Пд, *прѣтворѹ* се НК, *нѣ трѣба* ти Ит, *нѣ трѣба* му Ч Ф Пд Ђ, *ѹграбѹ* је Ф, *ѹкрстѹ* га Сн, *ѹчицкѣ* се Ф, *нѣ валѹ* му Ми НК, *шѣпртљѹ* се НК, *дѣгѣворѹ* се СК, *зѣволѹ* се НБ, *зѣгрлѹ* се Е, *ѣкупѹ* се Ф НБ, *ѣспржѹ* га Ф, *нѣместѹ* се Е, *дѣправѹ* се А, *пѣгодѹ* се Ф, *пѣсваћѹ* се НК, *нѣ трѣбѹ* му Ми, *нѣ трѣбѹ* ти Мо; *зѣгризѣ* сам Ф, *зѣкѣ* се Мо, *ѣзрѣкѣ* сам се Ч, *нѣватѣ* је Сн, *нѣмаздѣ* сам СК, *нѣтакѣ* сам НК, *нѣцртѣ* сам Ме, *дѣбродѣ* сам се Бш, *пѣбегѣ* је Бш Ки, *пѣдигѣ* је Ми, *прѣсекѣ* је Ф, *прѣпѹшћѣ* се НК, *рѣгистровѣ* се Ф, *ѹтекѣ* је Е Ки, *фрѹштуковѣ* сам Км.

Наравно, сличне синтагме могу се изговарати и без дужине пред енклитиком. Наводимо мали узорак:

Са стдкѣ се највише живило Сф, брѣѣ се БА, грѣѣ се Бш, жѣни се Бш, мѣтѣ се Ђ, мѣчи се СК, пѣва се БА, сѣѣ се СК, прѣвѣ се Сф, бѣѣ сам се Бш, дѣѣ је Ме Бш, лѣжѣ сам Ми, рѣѣ је Бш, рѣѣ сам му Мђ, слѣѣ сам Ж Ми;

зѣдѣ се Ф, прѣправѣ се Ил, сѣграѣ се Ч, уѣаѣ се Ит, нѣсрѣѣ је Пд, ѣтѣ је Бш.

Мањег је обима одговарајући материјал са дужином, односно кратконом у затвореном крајњем слогу пред енклитиком:

а) бѣкѣм се Ф, брѣнѣм се Ме, вѣлѣм и Ф, вѣлѣм те Ме Мо, мѣтѣм му СК, мѣтѣм је СК, мѣлим те Ми Св Ђ, мѣлим вас Ки Св, сѣћам се Ит Ж Пе Е Пд Ђ, сѣграм се НК, вѣраш се Св, вѣташ је Мо, мѣлим ме Ми, сѣћаш ли се Ит, сѣћаш се Пд, грѣнѣш се Ми, чѣшлѣш се БА, чѣѣж га СК, кѣвѣ га Ми, мѣћѣ га Ф, сѣкријѣм се СК; прѣт кућѣм ти СК, дѣлазим ти НК, измакнѣм се З, сѣстанѣм се Мо, нѣ сѣћам се Км, уморѣм се Ит, нѣ чудѣм се Св, нѣпунѣш се Мо, ѣжучѣш је Ме, нѣ орѣш је НБ, дѣтерѣј и Ф;

б) мѣтѣр му Ч Км, по сѣрпскѣм се звѣло Бк, жѣним се Бш, прѣтим га Ф, сѣћам се З, стѣрѣј се Св.

59. Од огромног броја записаних примера са дужином сачуваном иза акцента а испред енклитике, наводимо само део:

пѣѣ је Сф; вѣдѣ ми дѣј Ки, кѣѣ је Т Ф Ме, кѣѣ би Ит, кѣѣ је Ме СК, кѣѣ је Е Бш, кѣѣ су Е, кѣѣ ће Нз, ис кѣѣ си Ит, от кѣѣ је Ме, до кѣѣ ће СК, кѣѣ љу Сф, чѣѣ су Ми, чѣѣ је Ф Ме Бш СК, чѣѣ сам Ме, чѣѣ је Ил Ф Бш Пд СЦ, ко чѣѣ сте Ф, кѣѣ ми рѣѣ Ил, кѣѣ је Т Ф З Км, кѣѣ им је Пд, кѣѣ е Ит, кѣѣ је Бш, кѣѣ си Ч, кѣѣ је Ме Ми Мо СЦ Ки, кѣѣ е Пд, кѣѣ је Бк, кѣѣ ћемо Ф, кѣѣ су Ил Ит Ч Км, кѣѣ ћеду Бк Км; тѣѣ је Ф СК, тѣѣ је Т, тѣѣ су Бк Ме НБ; колѣѣ је Ме, колѣѣ ми је БА; ѣѣ сам ја НК, ѣѣ нам је Ф, ѣѣ е Ит, ѣѣ су Бк, ѣѣ ће Мо, ѣѣ ће НК, ѣѣ ми је СК; зѣѣ се зѣѣ Бк; бѣѣ ти Мо, бѣѣ се Ф, бѣѣ га Бк, не бѣѣ ме Ит, бѣѣ е Ит, бѣѣ га А, вѣнчѣ се Ит Пд, глѣѣ се Ч, гѣѣ се Бш, гѣѣ се Ми, доведѣ нас Ит, донѣѣ ми Нз, донѣѣ је Т Ф, донѣѣ га НК, дрѣѣ га Ил Ит, задрѣ се Ф, заплѣтѣ се Сф, загрѣ се Ме, зѣѣ се Ит Ч Пе Е, зѣѣ ме Бш, зѣѣ је Е, сѣпѣрѣ се Бш, ѣѣ се Ч НБ НК, јѣѣ му З, кѣѣ га Ки Мо, крѣѣ се Ф, мѣѣ се Бш, назѣѣ га Ит, одѣѣ ме Ит, однѣѣ је З НБ, оплѣтѣ њим се НК, пѣѣ се Ил Ч, плѣтѣ се Сф Бш, пѣѣ је Ит, пѣѣ се (= поједе) Т, пѣѣ се (у цркви) Ит, прогрѣѣ се Бш, разѣѣ се СК, разѣѣ се Ф, свѣѣ се Ми, не сѣѣ се З, смѣѣ се Бк Т, смѣѣ се Ме СК, срамѣѣ се Бш, ѣѣ се Ит Е Бш Пд, уѣѣ се Бш, бѣѣ ме Ил Ф Ме НК, вѣнчѣ се Мо, донѣѣ га Ил, дрѣѣ се Ит Ми, исгрѣ се Ф, мѣѣ се НК, провѣѣ се Ме, разѣѣ се Ит, смѣѣ се СК, спорѣѣ се НБ, увѣѣ нас Ит, измѣ се Ме, ѣѣ ме Ф, ѣѣ се Ки; бѣѣ ме СЦ, вѣнчѣ се Пд СК, вѣѣ сам З Бш, дѣѣ ме Ми, дѣѣ је НБ, дѣѣ си З, дѣѣ е Ч, изѣѣ је З, изѣѣ сам З, изѣѣ је Ф, ѣѣ сам Ил Ит Ф З Км Ки Ми Св, ѣѣ си Ми, ѣѣ је Пе,

ишд сам Бк Ит Сф Ч З НК, малаксд сам Мо, малаксд е Ит, мѣтд сам Бш, мѣтд си Ме, нѣпд сам је Ми, нѣшд си НК, ддвд га Ит, оддлд му је Е, оддлд је Мв, дплд је Бш, освѣнд сам Ми, дстд је Ит Т СК, дчд сам Ф Ме Ми Ђ, пдзнд је Ит, пдјд си Ме, пдслд сам Цп, приднд си Ме, прогрѹшд се НК, прдпд е Ит, прдшд си Ит, сѣзрд је Ме, сѣгрд се Бк, сѣшд се Ме, спдпд га Ит, угдвд си Пе, ѹјд је Ф, ѹкрд ти је Бш, ѹстд сам Ми; пѣшкѣ је дчо Бк, пѣшкѣ су ддшли Ф, јѹчѣ сам Ил, овѣкд смо Ил, овѣкд је Ф, тѣкд је Ко Т Ит Бк Цп Сф Ч Ф З Е Км Ки Мо СЦ Пд НК, тѣкд сте Км, тѣкд су Ил Ч НБ, толѣкд сам Бк, толѣкд је Ил Ит НК СК, толѣкд се вѣдло Бк, толѣкд су Бч, толѣкд ћеш Км, кѹдѣ ћеш Ки СК, кѹдѣ ће НК, кѹдѣ ћемо Ит, кѹдѣ ћеду Ит, гѹдѣ сам Бш;

с мдмкдм се дѣви Т, кдсдм се кдси Ф, ндћдм су ишли З; о чѣјѣс је СК, од чѣјдс је СК, ис кѣјдс су мѣста Сф, с кдѣм ће Ил, по мдѣм је СЦ, двѣј је дсто НБ, с дтѣм се писало Бш, с дтѣм се кѹвало Сф, с дтѣм се Ми, с дтѣм сам се БА, тѣм мртѣм је дстала дѣвдјка (= иза убијеног остала је кћи) Цп, јѣдѣн је ѹкро НК; бдѣм се Ит, бдјѣм се Ч Бш, доведѣм је Е, затѣчѣм га СК, здѣм га Бш, здѣм је НК, израчѹнѣм се Ит, одведѣм и З, ѹдѣм се Нз, прддѣж га Ит, смѣјѣш се Ме; дддѣј ми СК, пддѣј му Бш.

Има, додуше нешто мање, и потврда за краткоћу у истим положајима:

какѣј је Ме, какѣј су ти Мо, тѣкѣј је Сф, тѣкд је бѣло Т З СЦ, тѣкд су кѣзали СЦ, тѣкд се Бш, дѣд је Ит, зѣтд сам јѣ Ме, мдјѣ ми дѣце Бш, кдѣ су Ж; бдјѣ се Бш, дрѣжѣ се Бш, однѣсѣ се Ит, пѣчѣ се Бш, прочѣтѣ се Ф, разбдлѣ се Ми, смѣјѣ се Бш, бдјѹ се Ме, доведѹ га Ф; ѹвѣ га СЦ, ѹмѣ се СК, вдлд сам Сф Мо, имд сам Пд, ишд је Ит, мѣтд сам Т Ж, одѹстд је Ит, дстд је Бш, ѹмд је Ит, хрѣд сам се СК; јѹчѣ сам Ж, тѣкд ти тд бѣло Ж;

с дтѣм се тѣа Бш, с кдѣм се дрѣжу СК; смѣјѣм се Ме.

Уз овде наведени материјал и делимично уз т. 61 и 62 иду и многобројни примери са дужинама сачуваним или накнадно уведеним испред енклитике *ли* у т. 8—10.

ДУЖЕЊЕ ПРЕД ЕНКЛИТИКОМ

60. Према односу *вѣдѣ*: *вѣдѣ се, ишд* : *ишд* је јавиле су се секундарне дужине пред енклитиком у синтагмама као *вѣдлѣи су* (: *вѣдли*), *ишлд је* (: *ишло*).¹²⁴

Дужење ове врсте у слогу иза неузлазне дужине изостаје, наравно, сасвим, а у слогу који следи иза ' је ретко. Наводимо све забележене примере:

¹²⁴ Упор. радове наведене у претходној напомени. Додаћемо да сва три аутора ове монографије имају у својим матерњим говорима овакво дужење, исто као и сачуване дужине испред енклитика о којима је било речи у т. 58. Међутим, као и други војвођански нителектуалци, данас ови аутори у свом говору избегавају обе те особине.

с *кíмѣ* си *ишо* Пд Дс, за *кíмѣ* си СК, са *чíмѣ* си НБ, ш *чíмѣ* си СК, *сна́ћѣ* се (3. лице јд. футура) Мо¹²⁵ (ареал углавном одговара ареалу типа *спáвaйње*).

Примера без дужења има далеко више; ми наводимо само неколико:

Чѣда је *стѣ*о Е, *кума* је *дчла* Сф, *свíма* је *дала* Сф, *сне́ла* је Сф, *би́ло* је Е НБ, *би́ли* би Е, *да́ли* смо им Ме, *ма́ни* се *ова́ца* Цп, *нара́ни* је Бш, *оце́ци* је *гла́ву* Е, *ма́лко* смо НБ, *о́де* се *ра́дило* Е, *сни́за* је *вѣдоплав* Бк.

61. Иза слога с неузлазном краткоћом дужење пред енклитиком је често:

бѣга́ је *нѣног* Ме, *бри́га* ми је Сн, *вѣ́ћка* је СК, *ки́ша* је Мо, *штѣ́та* је Ђ, *су́књѣ* су НБ; *нѣ́на* је Е, *нѣ́ше* је Пд, *бѣвѣ* је Ме, *врѣд* је Бш, *ви́тко* је Бш, *жѣ́лна* сам Бш, *зрѣ́ла* је СК, *снѣ́ско* је Дс, *ра́да* сам Бш, *дѣвѣ* се *кѣпу* СК, *дрѣ́ге* су *мѣке* Ми; *дѣ́жѣ* се НК, *и́гнѣ* је НБ, *ски́ни* га СК; *би́д* сам Км НБ, *би́д* је *рѣб* НК, *дѣвѣ* сам Е Км, *дѣд* сам Ф Ме СК, *звѣд* је НБ, *зна́вѣ* сам Е, *зна́д* је Ф, *кри́д* се Ме, *па́д* је Бш, *тѣд* је Бш, *ѣмрѣ* је Бш Ки, *чѣд* сам Ми НК, *зна́лѣ* се то Пд, *ви́дла* сам Ки, *сѣ́ла* сам Ме, *тка́ла* сам А СК, *трѣ́ла* сам Ф, *ви́длѣ* смо Ф, *ви́длѣ* су НБ, *зна́лѣ* су НК, *зна́лѣ* смо СК, *сѣ́клѣ* су га НК, *чѣ́лѣ* сте Бш; *дѣ́жѣ* су НБ, *ма́нѣ* се *ра́дило* Ф, *дѣста́* *joj* је Бш, *дѣста́* је *сѣсало* Бш, *жѣвѣ* му је *би́ло* СК, *млѣгѣ* је Ме, *пѣ́но* је Ми, *ра́но* је Пд, *ка́кѣ* је Мо, *ка́кѣ* се *зѣве* Пд, *дѣмѣ* је *другојачије* НК;

пѣ́рина је СК, *вѣ́лѣкѣ* је СК, *жѣ́ћкастѣ* је Бш, *слѣбоднѣ* је Бш, *ја́лова* је Бш, *ма́гора* је Ф, *вѣ́селѣ* су Бш, *прѣдстрѣтѣ* су СК; *срѣ́шићѣ* ти НБ, *брѣ́чиѣ* сам га Ме, *ви́дијѣ* сам Ч Сн НК, *ви́диѣ* сам Пд СК, *дѣдѣ* *си* ми Ме, *дѣгѣ* се НК, *пѣ́шијѣ* сам Мо, *ски́нијѣ* сам Ме, *кѣ́сало* ми је *жѣ́то* СК, *ви́днѣ* сам Бш, *глѣ́дала* сам Ми, *ку́кала* је Ми, *мѣ́ловала* сам Ме, *дѣагѣ́рла* сам Бш, *па́дала* је СК, *пла́кала* је Сн, *пра́ћнула* се Ф, *прѣ́вѣрила* је Бш, *снѣ́ждѣ* *ла* се Ф, *ѣмрѣ́ла* је *дѣца* Ми, *ѣмрѣ́ла* је НК, *вѣ́талѣ* се СК, *ви́днѣ* су нас Ме, *ви́днѣ* сте Пд, *гра́билѣ* су Ф, *кѣ́пилѣ* смо Ф, *нѣ́дилѣ* се Мо, *па́тилѣ* смо НК, *пѣ́валѣ* смо Е, *сѣ́дѣ́лѣ* смо се СК, *чѣ́калѣ* су НК, *пра́вилѣ* се Ф;

вѣ́чѣра је СК, *млѣ́куша* је Бш, *нѣ́деља* је Бш, *пи́јаница* је СК, *прѣ́т ку́ћѣ* је Ф, *сѣ́вачѣ* су *би́ле* Пд, *ча́кирѣ* ми Е, *ѣ гаћѣ* се *ишло* Сн, *нѣ́говѣ* је Бш Ђ, *пи́јана* си НБ, *најсрѣ́тнѣја* сам Ђ; *ѣмнѣ* се СК, *дѣста́вѣ* ме З, *прѣ́врѣћѣ* се Ми, *ѣбриши* се Ф, *ѣвременићѣ* се Бш, *дондѣ* *си* је Ми, *забѣравѣ* сам НБ, *задовѣ́лѣ* сам Км, *испаријѣ* се Бш, *истеглѣ* се Бш, *на́правијѣ* је Ф, *ндѣ* *си* се Ф, *дѣсѣ* *сијѣ* је Ф, *оже́ниѣ* сам се Ки, *поклѣ́ниѣ* сам СК, *пѣ́плашијѣ* сам се Бш, *прѣ́варѣ* нас Мо, *прѣ́газиѣ* сам СК, *сѣ́криѣ* се Пд, *склѣ́ниѣ* сам се Е, *ѣдариѣ* је СК, *ѣдаријѣ* сам Ме, *ѣмиѣ* си се Ме, *ѣгубѣ* сам Е Км, *врѣ́шилѣ*

¹²⁵ Није искључено да се у овим случајевима не ради о секундарним дужинама. Можда су, на пример, у банатским говорима пре скраћивања неакцентованих дужина на отвореној ултимим облици као *кíме* и *чíме* изговорани са дугим -ѣ. Будући да се то не може утврдити, остаје нам да се при класификацији грађе равнамо према стандарднојезичкој ситуацији, оличеној у Маретићевој *Граматици* и у речнику Матице српске.

се НК, говорило се Ч, косило се СК, мећало се Ф, нестало га Ки, остало нам Ф, родило је Ф, увенило је СК, водило ме Ф, заборавило сам Ме СК, заклало си СК, косило сам СК, крстило га Бш, метило је СК, метило сам Ђ, набаљало је Ф, најело се Бш, носило се Мо СК, одлело је Ми, оставило сам Ме, остало је Е, остарило сам СК, отишло је Цп Км, појело је Ф, подсијало си СК, прекило се Ф, приварило се Бч, причало ми Ме, пустило га Ме Пд, расекло се Ф, раскрстило се Ме, сазрело је Ме, седило је НБ, укључило је СК, уранило сам Бш, ускочило је НК, вичерало би Км, глдило се Ф, долазило су Ч, желило су Ф, играло смо НК, имало сте Сн, имало би Км, истерало смо је Ф, мећало смо Ф, налазило су Ми, острило је Ф, очило су НК СК, побегло су Ки, подстило смо Пд, припало смо се Мо, пустило су га Ме, раскинуло би га Ф, склопило смо СК, откинуло се Бш, раскрстило се Ме, умирало су Пд, носило су Ф Е, носило се Сн, ојагнило се СК, саставило се Пд, уватило су СК, покошено је СК, укшељено је СК, научено су Пд, највише је Сф;

наука је велика НК, разговарати се Ф, платићу га Св, вратио се Бш, нарастио је Ф, радио сам Ки, разљутио се СК, урадио сам Ки, бивало је Мо, мрзило вас СК, нарастило је Бш, пљескало се СК, радио се СК, хујило је СК, затруднило је Ђ, разгнивило сам се СК, сневало сам СК, угњиздило се Ф, цмаќало сам се СК, враќало су СК, давали ми З, живило смо БА, завезало су СК, казало су нам Ф СК, казало смо им Ме, надлаживало се НК, платило смо Св, полупало ми СК, причало су НК, радио су СК, стрелоало су и СК, тражило су Св, тренирало смо БА, набијало се Дс, служило су НК, срамиле се НК.

За такође веома распрострањен изговор без дужења навешћемо само мањи део примера, управо због њихове обичности:

ситно је Ит, слатко је Ит, био сам Км, пало је Бш, смрзло се Бш, спало је Бш, днда се надај Ки, з^шо га Ми;

видно сам Ж, зално сам Бш, дџуло се Ме, читало се Ит, видило сам А, накопало сам СК, драли су Цп, певали смо Ф;

гибаница је обашко Ме, изуд сам Ме, метуло је Бш, мећали су Ме, носило је Ит, носило смо Пе, носило су З, расекло смо Бш;

вршило се Ђ, месио се СК, радио се Ме, врисало је СК, окупало се Бш, раширило се Сн, спремао се СК, одвојавало се СК, срдило се Сф, чувало су Сн.

62. Због врло великог броја примера са секундарним дужењем непомредно иза ` акцента наводимо само редуцирану збирку грађе:

од веша је било Ф, решето смо имали Бк, село га бирало Сф, у село је Бк, вода је допрла Бк Ф, врућина е Ит, врућина ми је Ки, гридта је НК СК, деца смо били Бк жена је месио Ки, жене су имале Бк, земља је Св, здра је Бк Ф, сестра му Ит, срамдта је Сф Ф Бш; мене су Ил Бк Ит Пе, код мене је Цп, поред мене је Е, мене би Сн, тебе ћемо СК, дна се Ил Сф Ф Пд, она ће Ме, она му Сф, они се Ф, они су Ип Ф З Мо Пп БА они се

држу Ил, *о̀ни се сміју* НБ, *о̀нѣ се Ч*, *о̀нѣ ће кіјати Ф*, *о̀нѣ су біле Ки НК*, *о̀нѣ су ишле НБ*, *код њѣга је Бк Сф*, *за њѣга је Ит*, *у њѣга је біла Сн*, *код њѣга сам Цп*, *њѣга ћемо Км*, *њѣмү се скіно Ф*, *когда сам Т Сф*, *от когда си Ме СК*, *за когда е Ит*, *у когда је Ф*, *кот когда је СК*, *когда ћу Ф*, *когда ће Ил Ит Ф*, *когда ћете З*, *когда ћеду Пд*, *когда би Сф Пе Сн*, *кѣмѣ се дѣлази Ми*, *кѣмѣ је прѣпало Ф*, *кѣмѣ сте дѣли Ме*, *кѣмѣ ћу Ф*, *кѣмѣ ћемо Сн*, *с кѣмѣ ћете Ми*, *кѣју ћеш Мо Ж*, *за чѣга је Ки*, *о чѣга је то Ме Бш Ми*, *за чѣга су је Е*, *због чѣга су Ф*, *на чѣга се Ђ*, *о чѣга су Ф*, *крош чѣга сте се СК*, *чѣмү се рѣдујем Ф*, *ш чѣмѣ ћеш Ме*, *мѣјѣ је Ит Км*, *мѣјѣ је Ит Ф*, *мѣјү су Ч Ф*; *висѣка си Сф*, *висѣкѣ су Ит*, *дебѣлѣ су Сф*, *дѣбра је Ит Сф Мо*, *дѣбрѣ су СЦ*, *долѣка му Ит*, *сирѣта сам Бк*, *сирѣмѣ сам НБ*, *јѣднѣ је Ит Е*, *јѣдна је Ит Ми Бш*, *јѣднү су Бк Ки*, *мѣгу л дѣћи НК*, *јѣсү л Ит СК*, *јѣсү л гүкли Пд*, *дѣ л се Ит*, *вѣдү е Ит*, *довѣдү га Ит*, *донѣсү ми Ф*, *зѣгү ми Ф*, *извѣдү и Ит*, *изнѣсү га Сф*, *изнѣсү им Ф*, *мѣтү јој Ч*, *нѣјү се (= наједи) Ф*, *нѣсү ме Ф*, *ојѣжү га Ит*, *ојѣнү се Пе*, *отвѣрү ми Ф Сн*, *пѣрү се НБ*, *помѣкнү се Ки СК*, *помѣцү се Бш*, *помѣзү му Ф*, *помѣстѣ нам Сф*, *прѣгнү се цп*, *прѣпнү се Ми*, *прѣпнү га Пд*, *пүстү га Ме БА*, *разүмү ме Ми*, *разүмѣ ме Сн*, *сѣпнү га Пд*, *склѣнү га Ф*, *үзмү га Бш*, *үспү му Ит*, *чѣшү се Ф*, *помѣстѣ нам Сф*, *прѣвѣстѣ ме Ф*; *довѣшћѣ е Ил*, *довѣшћѣ га Ме*; *дѣшлѣ му је Бш*, *изѣшлѣ ми Ф*, *ишлѣ се Ит Бш*, *мѣглѣ је Ф*, *нѣшлѣ се Ит*, *пѣклѣ се Ил Ф*, *плѣлѣ се Ф*, *пронѣшлѣ се Ит*, *прѣшлѣ га Ф Ки*, *прѣшлѣ му Ч*, *прѣшлѣ је Км*, *разѣшлѣ се Ф*, *дѣшлѣ сам Т З*, *дѣшлѣ е Ит*, *затѣклѣ е Ит*, *извѣлѣ сам Ф*, *изѣшлѣ је Ит*, *испѣклѣ сам Бш*, *ишлѣ сам Гд Ит БА*, *ишлѣ вам је Бк Бш*, *ишлѣ су Е*, *лѣглѣ сам Ме*, *лѣглѣ би Ит*, *мѣтлѣ сам Ф*, *СЦ*, *мѣтлѣ је Ф*, *одвѣлѣ је Ит*, *ојѣглѣ ме Ит Ф*, *дѣлѣ је Ф Ме*, *дѣшлѣ је НК*, *пѣклѣ сам Ф*, *пѣшлѣ е Ит*, *прѣшлѣ ме Бк*, *прѣшлѣ сам Ит*, *прѣшлѣ сам Бш*, *сѣшлѣ сам се Ф*, *снѣшлѣ га је Бш*, *увѣлѣ сам Ф*, *ујѣглѣ се З*, *дѣшлѣ смо Ф*, *дѣшлѣ сте Ит Мо Пд*, *дѣшлѣ су Ф Ме Бш СК*, *дѣшлѣ би Ме*, *испѣклѣ смо Бш*, *ишлѣ су Ил Пе Ф СК*, *лѣглѣ су Ме*, *мѣглѣ су Ми*, *нѣшлѣ га Ит*, *нѣшлѣ смо Бш*, *оѣшлѣ су Ч*, *плѣлѣ се лүди Ит*, *помѣглѣ су Бш*, *прѣшлѣ су Ит*, *развѣлѣ се Ит*, *снѣшлѣ би се Сф*, *урѣклѣ ме Ф*, *изѣшлѣ су Пд*, *ишлѣ су Ил Ме Ми Сн*, *мѣглѣ су СЦ*; *одѣвѣ смо Сн*, *далѣкѣ е Ит*, *далѣкѣ си Сф*, *кѣдѣ ћемо Ђ*, *скѣрѣ сам біла Ф*, *доскѣрѣ сам ишла Ф*, *доскѣрѣ сам тако Ф*, *самѣ је біла Ф*, *бадѣва е Ит*, *дѣбрѣ је Нз Ит Т Цп Ми Бш СЦ Пд Сн*, *дѣбрѣ е біло Пд*, *дѣбрѣ се жѣвимо Сф*, *дѣбрѣ смо Ф*, *дѣбрѣ нам Пд*, *дубѣкѣ је Км*, *ширѣкѣ је Км*.

Као илустрацију изостанка дужења навешћемо примере:

зѣмѣ ми је у задругу Бш, *сѣстрѣ јој ЈГ*; *о̀ни се уда Т*, *о̀ни се гомілу Т*, *кѣмѣ се дѣ СК*, *јѣднѣ ми СЦ*; *мѣглѣ се Ит*, *дѣшлѣ је Т*, *ишлѣ је Бш*, *мѣтлѣ сам Бш*, *нѣшлѣ се СЦ*, *увѣлѣ смо Бш*, *дѣшлѣ су Бш*, *СЦ*, *дѣбрѣ се Ме*, *самѣ се сміју Ми*.

Значајно је да секундарног дужења нема у затвореној ултими пред енклитиком. Изостају, дакле, примери као **чѣвѣк је* или **нѣкѣт је*. То дужење остаје, дакле, одлика крајњег вокала у речи. Узроке овоме треба тражити

пре свега у чињеници да у банатским говорима нема скраћивања у облицима као *кòлѝч*, а да се у већини тих говора чува, бар факултативно, и тип *гòлѝб*. Стога нема ни односа као **кòлѝч : кòлѝч је*. Вероватно игра улогу и затвореност слога као сметња фонетској повезаности акцентогене речи с енклитиком (српскохрватске енклитике по правилу почињу консонантом, па би се стварала консонантска група, најчешће расподељена на два сукцесивна слога).

63. Догађа се да се једносложница веже истовремено и с проклитиком и с енклитиком. Ако та једносложница иначе носи $\hat{\quad}$ акценат, приликом преласка акцента на проклитику у виду \quad дужина по правилу остаје, очигледно чешће него што би то било да нема енклитике:

и ја сам Ит, *и ја би* Ит Км, *и ти се покажи* Ме, *и он је* БА; *у њу су* Е, *и ми смо* Пд НК, *кòд њи је* Пд, *и то сам* чљо Ит Ж, *и то се* Сн, *на то су* Пд, *у то се пèру* Бш, *и то би* Сн, *нè да га* Ж, *нè да му* Сф Ме, *нè да нам* Мђ.

Примера за скраћивање има сасвим мало: *и то се зòве* Сн, *у то се кúпале* НК. Напомињемо да се заменица *то* и ван синтагми са клитикама често дезакцентуира, а вокал у њој скраћује (в. т. 14).

Потврде за секундарно дужење налазимо у примерима *штà хè ти* Мђ Цп Мо, и *дѝ јè га* СК (ако је добро забележено).

Исто као и скраћивање неакцентованих дужина, и дужење пред енклитикама представља неутрализацију квантитетских опозиција. На тај начин домен тих опозиција сужен је још више. Међутим, ситуацију компликује факултативност дужине пред енклитиком. По свој прилици и ту игра улогу чињеница да се у акту комуникације јунктуре (морфолошке границе) одређеног ранга могу, али не морају осећати као границе између речи (упор. т. 23). Уосталом, у појединим положајима у разним местима дужине се и иначе не изговарају доследно, тако да је нпр. понашање примера *скѝни га/скѝни га* слично понашању примера *вѝди се/вѝди се*. Додуше, била би потребна посебна статистичка истраживања да би се утврдило да ли је фреквенцијски однос између двеју могућности у оба случаја исти.

ВОКАЛИЗАМ

ИЗГОВОР ВОКАЛА

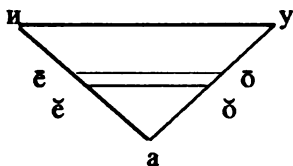
Опште напомене

65. Две су најважније одлике банатских говора у области вокалске боје:

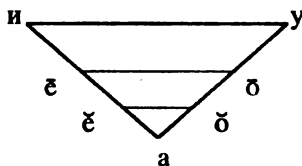
1) широко артикулационо поље вокала, тј. знатна варијација у њиховом изговору;

2) изразита разлика у вокалској боји између дугих и кратких средњих вокала: *ѣ* и *ѓ* по правилу су упадљиво отворенији од *ѧ* и *Ѧ*, што би се, сасвим шематски, могло приказати следећим дијаграмом:

Типично стање у
источнохерцеговачком
дијалекту

Типично стање у
војвођанским
говорима

Прва појава у начелу — што никако не значи и у конкретностима — подсећа на ситуацију у говорима западне Босне¹²⁶ и суседним српским говорима на тлу Хрватске.¹²⁷ Друга појава заступљена је у многим језицима, а на земљишту српскохрватског језика првенствено у војвођанским говорима шумадијско-војвођанског¹²⁸ и смедеревско-вршачког дијалекта¹²⁹, као и на највећем делу косовско-ресавског подручја¹³⁰.

¹²⁶ Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*, Нови Сад, Матица српска, 1973, 119—216; исти, *Прилози познавању муслиманских говора западне Босне*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XIII/1, 1970, 336—338; Милорад Дешић, *Западнобосански нјекавски говори*, СДЗБ XXI, 1976, 33—36.

¹²⁷ Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад — Загреб, Матица српска — Просвјета, 1978, 33—38; Милан Драгичевић, *Говор личких јекваца*, СДЗБ XXXII, 1986, 44—69.

¹²⁸ И. Поповић, *Госп.* 44, 46, 50; Берислав Николић, *Срем* 307—309.

¹²⁹ П. Ивић, *Херски* 330—331, 346.

¹³⁰ Душан Јовић, *Трстенички говор*, СДЗБ XVII, 39; Р. Симић, *Левачки говор*, СДЗБ XIX, 64—69; П. Ивић и А. Младеновић, *Дијалекатски текстови из Србије*, СДЗБ VII, 1964, 162—163 (текст из

Боја вокала *e* и *o*Дуги вокали *e* и *o*

бб. Вокали *ē* и *ō* изговарају се много затвореније од нормалне вредности *ě* и *ǫ*, али је та затвореност у овом случају по правилу само релативна. За носиоце говора она је стварна утолико што постоји велика разлика између просечног изговора *ě* и *ē*, одн. *ǫ* и *ō* у погледу степена отворености. Ово је извор заблуда које су могле збунити и понеког истраживача. Значајно је да се мађарско *ē*, које је врло затворено, обично не супституише са *e*, већ са *i*: *бйрош* „пољопривредни најамни радник“ < мађ. *béres, rñe* „старинска мера за дужину“ (мађ. *réf, rǫf*, уп. и *rñf* у Иванди, Чешљар 134), *рñс* „врста наполичарског односа“, < мађ. *rész* „део“, одн. рад при којем раднику припада одређени део производа, *рñт* „мочварно земљиште“ < мађ. *réti*. Занимљиви су и примери *рѣндир* „полицајац“ Пд (мађ. *rendőr*) и *чѣндир* „пољски чувар“¹³¹ (мађ. *csendőr*; у оба случаја ради се о времену пре Првог светског рата), у којима је мађарско дуго *ǫ* супституисано са *ū*, а не са *ē*.

Вокал *ē* се врло често изговара на начин који можемо окарактерисати као благо отворен са гледишта фонетске науке оличене у транскрипцији *IPA* као и са гледишта прилика у кругу српскохрватских дијалеката. Из техничких разлога остављамо такве примере без дијакритика, а групујемо их према вокализму у следећем слогу:

é

бѣла Ф (1:), *грѣда* Ф, *јѣла* Ф (2:), *срѣда* Ф СК, *црѣпња* Е, *шѣва* Е, *пѣтла* Пд, *пѣтак* Сн;

дѣте Ит СК, *лѣпе* Т, *бѣле* Ф, *Вѣље* Ф (1:) СК (1:), од *Пѣре* Ф (2:), *шѣве* Пе, *сѣчеду* Ме;

одѣло ЈТ, с *Вѣљком* Ф (2:) СК (3:), с *Пѣром* Ф (2:) СК (4:), *срѣдом* Е; *грѣдице* ЈТ, *бѣсни* Ф, на *рѣки* Ф, *бѣли* З, *чѣснице* СК (2:); *глѣду* Ф.

ê

двѣ Бк, *пѣт* Бк, *лѣп* Бш, *шѣс* СК;

бѣла Ф, *клѣтва* Ф СК, *нѣма* Ф СК, *рѣда* НБ, *зѣва* НК, *пѣт кѣра* СК, *чѣрга* СК;

нѣне ЈТ, *зѣље* Ф СК, *клѣтве* Ф СК;

мѣсо Ит СК, *Сѣјо* Ит, *сѣно* Ф Ме СК, *Сѣшо* СК;

клѣтви Ф СК, *јѣдим се* Пе;

клѣтву Ф СК.

села Сякирице код Параћина); Асим Пецо — Бранко Милановић, *Ресавски говор*, СДЗБ XVII, 1968, 251 (судећи по материјалу који дају аутори, појава се углавном тиче вокала *e* и није доследно остварена); П. Ивић, Херски 334 (по ауторовој грађи из Гоча код Врњаци, Глоговац код Светозарева, Стрмоштена у Ресави и Касидола код Пожаревца).

¹³¹ Уп. и *чѣндир* „војни чувар“, Чешљар, Иванди 144, *чѣндир* -а пољски чувар Мо 1—76.

ē

Енглѣз Ф, опѣт Ф (1:) СК (2:), увѣк СК (2:);
 дѡнѣла Мо;
 четрдѣсѣте Ит, дрѣвѣне Ф (1:) СК (2:), окрѣнем Пе;
 понѣдѣльник СК (1:).
 Нешто је ређи такав изговор код ђ:

ó

лѡнца ЈТ, војска Ф (1:) СК (1:), лѡла Ф (1:) СК (3:), попа БА;
 војске СФ;
 дођи Цп, двѡрши Ф (1:).

ō

грѡжђа СК (1:);
 грѡжђе Ф СК, дѡђе Ме;
 кѡнци Ф (1:) СК (2:);
 грѡжђу Ф (1:) СК (2:).

ǫ

нѣмѡј СК (1:);
 дѣвѡјка Ф (1:), тѡпѡва СК (1:);
 јѣднѡ је Е;
 дѣвѡјкин СК (1:).

Нема оштре границе између овог изговора и нешто затворенијег, упоредивог са вредностима Е и Ω из транскрипције IPA. Ми те примере наводимо с комбинацијом тачке испод слова као знака (релативне) затворености и хоризонталне црте којом ћемо означавати (релативно) средњи изговор:

é

Вѣља Ф, јѣла Ф (1:), рѣка Ф (2:), срѣда Ф (2:), Нѣмац Бш, грѣда СК,
 дѣда Ђ;
 од Вѣље Ф (2:), од Пѣре Ф (1:), ѣнге А, дѣте СЦ, звѣзде НК, врѣме СК;
 лѣпог Т, с Вѣљком Ф (1:), с Пѣром Ф (1:), пријатѣљство Ф (1:) СК (2:);
 мѣсно О, на рѣки Ф (1:), чѣсница Ф (1:) Ђ, дѣшто Сп, Нѣмци Сп, трѣзнио
 Пе, пѣвницу Е, слѣпци Е, тѣшки Пд;
 идѣду Ч СК, изнесѣду Ч, на рѣку Ф (1:) СК (1:), на брѣгу З, Милѣву
 Сп, јѣду Ме, нѣћу БА Ђ.

ê

брѣг Ит СК, пѣт Ит Пе, снѣг Ит, цвѣт Т, злѣ Ф (1:), шѣс Пе, грѣј Е,
 прѣ Е, двѣ Ме, жѣћ Ме, јѣш НК, зѣц Ђ;
 нѣма Ит Т Ф (1:), нѣна Т, клѣтва Ф (1:), чѣрга Ф (1:) СК (1:), мѣњаду
 Пе, мѣња З, црѣпа З, тѣла Ме;
 нѣће Ч, клѣтве Ф (1:), цвѣће СЦ;

лѣво Ит, *сѣно* Ит Ф (1:), *мѣсо* Ф (2:) СК (2:), *тѣло* Ф, *лѣпо* Км, *чѣсто* Км;
прѣки Ит, *срѣди* Бч, *бѣли* Ф, *клѣтви* Ф (1:) СК (1:), *мѣсимо* Сп, *спрѣчим* НК;
клѣтву Ф (1:), *крѣћу* Пд.

ѐ

напрѣд Ит, *ѐнглѣз* Ф (1:), *опѣт* (1:) НБ СК (2:), *дѣвѣр* Ме, *пѣмѣт* Ме, *болѣст* СК, *ѹвѣк* СК (1:), *четрнѣс* Ђ;
мѣдовѣда Ф СК (1:), *регимѣнта* Ф, *сѣптѣмбар* Ф (2:), *сѣксѣра* Е, *јѣлѣна* СК (1:), *кѣвѣга* СК, *пѣчѣта* СК, *пѣспѣмо* СК, *оцѣва* Ђ;
дрѣвѣ Ф (1:) СК (2:), *ѡкрѣнемо* СК (1:);
кѡмѣндија Ф, *пѣмѣти* Е Пд, *ѡтрѣзни* СК (2:);
мѣнѣ су Ит, *пѣбегнѣду* Ч, *пѣддерѣду* Ф.

ѡ

вѡјска Ф (2:) СК (2:), *Кѡста* Ф СК, *лѡла* Ф (2:), *сватѡва* Е;
пѡрез Бш, *с њѡмекана* НБ;
дѡвѡриш Ф (2:), *дѡвѡри* Ме.

ѡ

ѡнѡ Ф, *збѡр* Ф (2:), *злѡ* Ф (3), *кѡњ* Ф (2:), *ѡн* Пе, *гнѡј* Ме, *кѡст* Ме, *стѡ* Ме;
брѡнза Ф (2:) СК (1:), *грѡжѣа* Ф (2:) СК (3:), *мѡра* Ф, *тѡга* Ф (3), *тѡрта* Ф, *прѡбај* Е;
грѡжѣе Ф (2:) СК (2:), *дѡћеду* З;
у *Бѡгошу* Пе;
кѡнци Ф (2:) СК (2:);
о *грѡжѣу* Ф (2:) СК (2:).

ѡ

кѡсѡм Ил, *зѣлѡв* Сф Ф (2:) СК (1:), *лисѡв* Сф, *рундѡв* Сф, *шѡрѡв* Сф, *тѡрѡр* Ф (2:), *сѡвеснѡст* НБ, *нѣмѡј* СК (1:);
ѡѡшѡ сам Ит, *дѡвѡјка* Ф, *лѣпѡјка* Ф (2:) СК (1:), *пѡпѡва* Ф (2:) СК (2:), *тѡпѡва* Ф (2:) СК (1:), *сѡмѡва* З, *ѡктѡбар* СК (1:), *ѡпрѡбам* СК (1:), *пѡтѡка* СК (2:);
ѡлѣкѡ е Ит, *тѡкѡ се* Ит, *разишлѡ се* Ф, *лѣтѡске* СК (1:), *ѡвѡ је* Сн;
дѡвѡјкин Ф (1:) СК (3:).

Релативна малобројност примера у нашој грађи, у овој категорији као и у претходној, може се објаснити управо њиховом обичношћу и неизразитошћу: најчешће није било повода да се при бележењу говора посебно означава квалитет *ѐ*, одн. *ѡ*. Карактеристично је да знатан део наведених примера (они са бројкама додатим у загради) потиче из тестова читања које је П. Ивић изводио у настојању да утврди обим варијације и чиниоце који утичу на њу.

Постоји, даље, и изговор који је у нашим записима квалификован као (релативно) затворен, а који мањс-више одговара ономе у типичним говорима источнохерцеговачког дијалекта:

é

лѣџа Бч, *пѣтак* А Цп, *црѣпња* Км, *приповѣдаг* СК, *свѣћа* СК, *ћѣрка* Дс;
врѣме Ме, *дѣте* Ме, *донесѣмо* Ме, *насѣчемо* Ме;
тѣшко Бч, *прѣло* Ме, *рѣтко* Км, *млѣко* Дс;
врѣди Бч, *подѣлио* Км, *згрѣшио* Бш, *врѣдни* НБ, *згрѣшили* Пд, *дѣлили*
 НК, *дрѣчиш* СК, *звѣздица* СК (1:), *мѣсило се* СК, *Нѣмци* Сп, *рѣди* Ђ;
нѣћу БА, *глѣду* НК, *клѣчу* СК, *ћѣрку* Дс.

ê

пѣћ ЈТ, *шѣс* Цп, *двѣ* Бч НБ Сн, *лѣп* Ме, *тѣ* Ме Км, *бѣж* НБ, *прѣ* СК
 (2:), *пѣг* Ђ;
црѣпа Ко, *нѣма* Ит, *шѣста* Цп, *нѣмаш* Пд, *Сѣјка* Сн;
нѣјде А, *дѣте* Ме, *нѣћеш* Км, *нѣне* Км;
бѣло Бч, *мѣсо* Бч, *двѣсто* Бш, *Сѣшо* СК;
рѣчи ЈТ, *од жѣђи* Ме, *вѣсти* *В, *бѣли* Бш, *сѣдми* Бш.

ě

мѣтѣр Ме, *џвѣк* Ме, *дѣвѣр* Бш, *Бѣчѣј* НБ, *јѣсѣн* НБ, *бѣлѣст* СК, *Енглѣз*
 СК (1:);
ндѣмбар Ф (1:) СК (1:), *џпѣгладу* Км, *зѣгонѣтка* Бш, *сѣдѣка* НБ, *јѣлѣни*
 СК (1:), *регѣмѣнта* СК (1:), *сѣптѣмбар* СК (1:), *нѣдѣла* Ђ;
сѣнѣ се Ме, *пѣслѣдње* Бш, *дѣтѣнце* СК, *окрѣнемо* СК (1:), *џмрѣће* СК;
Мѣлѣнкиња Бш, *кѣдѣљни* Дс;
сѣјѣмо Ф, *рѣжѣмо* Ме, *скѣнѣмо* Ме Км;
мѣтѣду НБ Сн, *нѣмажѣду* НБ, *стѣнѣду* НБ, *мѣглѣ* су СЦ.

ó

Јѣша Ит, *пѣпа* Цп, *кѣнца* Бш, *кѣња* (Гмн) Бш, *дѣбровѣль^а* ц СК;
зѣље Бш.

ò

кѣњ Сф СЦ, *мѣј* Бд Ме Бш Ки, *кѣ* З, *зѣб* Е, *днѣ* Бш СК (2:), *злѣ* СК
 (3:), *стѣг* СК (4:), *мѣг* Ђ, *стѣ* Ђ;
мѣра Сф, *ѣра* СК, *тѣга* СК;
грѣбље БА, *ѣвце* Ит БА;
Дѣви Т, *нѣзи* СК (2:), *лѣнци* Ђ;
ѣмчу Ђ (изузетно затворен изговор).

õ

стѣклѣм Ф (1:), *рагѣстѣв* НБ, *зѣљѣв* СК (2:), *пѣсѣтиѣц* СК, *тѣрѣр* СК
 (2:);

измѣд *госпѣ* Ит, *дѣвѣ* Ит, *октѣбар* Ф (2:) СК (1:), *лѣпѣ* Ит СК (2:),
посѣтиѣца СК, *пѣтѣ* СК (1:);

тѣкѣ је Е, *кѣкѣшке* Бш, *гѣвѣре* СК;

тѣгѣвци Ит, *дѣвѣ* Ит Бш;

дѣвѣ Ит Ф.

Изнесена грађа не даје могућност за сигурне закључке о чиниоцима који условљавају затворенији изговор. Изгледа да се ради о слободној варијацији. Једино би се можда могло рећи да затворено *ѣ* у већини случајева долази у суседству лабијала или велара, што би говорило о извесном асимилацијском утицају. Таква асимилација одговорна је за још један случај у којем је вокал *о* подложнији затварању него *е*: у нашим говорима *ѣ* се често затвара у суседству лабијала или велара (т. 76, 85, 86). Друкчији случајеви нешто веће затворености *о* у поређењу са *е* под одговарајућим условима забележени су у т. 67.

Петровић је у Гаду бележио *ѣ* и *ѣ*, тако у речима *блѣји* 225, *сѣди* 226, *рѣп* 227, *грѣдел'* 227, *сѣвале* 230, *з брѣга* 230, *одѣло* 230, *врѣдне* 231, *ѣвце* мн. 225, *нѣжем* 227, *ѣје* 229, *рѣра* 233 итд. (акцентски знак на *ѣ*, односно *ѣ* овде је сваки пут комбинован са знаком дужине, што ми из техничких разлога не репродукујемо). Осим тога исти аутор има и примере без знака затворености као *лѣро* 232, *ѣвца*, *ѣвце* 225.

67. Осврнућемо се сада на изговор *ѣ* и *ѣ* отворенији од просечног. Навешћемо прво примере где је нијанса отворености умсрена, бележећи ту нијансу комбинацијом знакова отворености (кукипа испод слова) и средњег изговора (подвлачење слова):

лѣпа Бк Ф, *бѣда* Ит, *бѣсна* Ит, *врѣдан* Сф, *млѣка* Ч, *свѣтац* Ф, *Милѣва* Сп, *Пѣсак* Сп, *пѣтак* Сп, *слѣпац* Сп, *ћѣрка* Сп, *врѣдна* Пе, *тѣтѣ^ак* Пе, *рѣка* Е, *слѣпац* Е, *преко Срѣма* Бш, *Срѣмац* Бш, *пѣсак* Ми, *бѣла* Пд, *јѣла* СК,

ѣре Ил, *зѣбе* Бк, *разумѣте* Бк, *дѣте* Ит Сш Ч Ме, *бѣле* Т, *звѣзде* Сф Пд, *пијѣте* Сф, *идѣте* Ф, *залѣже* Е, *зовѣте* Ме, *пакѣте* Бш;

лѣпо Ил З Е, *бѣсно* Бк, *рѣтко* Т Пе, *оплетѣмо* Сф, *одѣло* Сф З, *млѣко* Ф, *прѣло* Ф, *доспѣмо* Ме, *идѣмо* Бш, *ајдѣмоте* Ми;

глѣди Ит Сф;

прѣду Мђ, *лѣпу* Сф, *нѣћу* Ф БА, *дрѣчу* З, *зовѣду* Е.

ѣ

дѣ Ит Сф Ф, *рѣд* Ит, *тѣ* Ит Мо, *лѣп* Ж, *брѣг* Сф, *пѣт* Сф СЦ Сп, *прѣ* Сф, *кнѣз* Ч, *нѣн* Ф, *трѣ* Ми;

нѣма Ко Т Сф Ф Ч СЦ Пд, *мѣса* ЈТ, *бѣла* Ит, *нѣмаш* Сф СЦ, *нѣмам* Ф, *смѣта* Ч, *кнѣза* Ф, *пѣгламо* Ф, *Нѣмица* Сп, *црѣпа* Сп, *рѣда* Пе, *звѣрка* Е Бш;

нѣће Мђ Ж Ч, *цвѣће* Сф, *бѣле* З;

бѣбѣ ЈТ, *лѣпо* Т Ф Бш СЦ СК Ђ, *бѣлога* Сф, *мѣсо* Ф З СЦ, *рѣтко* Ф, *рѣдом* Бш, *бѣло* Пд;

бѣли Ил:

сѣну Ф, *бѣлу* Бш.

ѣ

педѣсѣт Сф;
цѣпѣла Мо;
пѣбѣдимо Сф, *обѣзбѣдимо* Мо;
припѣвѣду Ъ.

ѵ

ѵвца Сп.

ѵ

тѵ Т Сф НК, *штѵ* Пе;
кѵла Сф, *тѵга* Сф, *сѵрга* Пе;
пѵћеду Т.

Упадљива је већа распрострањеност оваквог изговора код *ѣ* него код *ѵ*. Најзат, забележили смо и изговор за нијансу отворенији од овога. Полазећи од релација у самом домену дугих вокала, примере наводимо са знаком отворености, премда су *ѣ* и *ѵ* у њима осетно затворенији од типичних акценатованих *ѣ* и *ѵ*:

ѣ

млѣка Ко, *пѣтак* Ко, *испочѣтка* Мђ, *бѣсан* Ит Ж, *по грѣдама* Ит, *прѣла* Ит, *цѣла* Ж, *по звѣздама* Сф, *пѣсак* Сф Е, *снѣла је* Сф, *десѣтак* Е, *лѣпа* Е Ме, *лѣћа* Е, *тѣтак* Е Бш, *озѣбла* Км, *смѣтала* Бш, *грѣда* Бш Мо, *мѣшали* Мо, *Нѣмац* Мо, *Пѣра* Мо, *кѣра* Св;

врѣме Ко Ит Сп Мо, *идѣте* Ит, *отрѣсе* Ит, *врѣме* Сф, *грѣдеља* Сф, *кѣре* Сф, *кад га смѣтеду* Е, *лѣрне* Бш, *Пѣре* Ми, *зѣбе* Мо, *оцѣчеш* Мо, *рѣшење* Мо Св;

бѣло Ил Сф Ч Пд, *пѣтком* Ил, *млѣко* Ко, *опѣло* Ит, *рѣтко* Сф Бш, *поцѣпо* Ме, *лѣпо* Бш Ми, *Милѣнко* Ми;

прѣзиме Сф, *цѣли* Сф, *свѣтиња* Км;

глѣду Ит, *идѣду* Ит, *у рѣду* Ит Мо, *рѣпу* Сф, *по снѣгу* Сф.

ѣ

рѣд Мђ, *двѣ* Ит Сф Е Мо НК, *кнѣз* Ит, *пѣт* Ит Ме, *прѣ* Ит Сф Е, *рѣп* Ит, *тѣ* Пе Е, *свѣт* Мо, *кнѣр* Ъ;

нѣма Чл Ко Ит Сф Мо СЦ, *мѣса* (изузетно широко *ѣ*) Ф, *свѣта* Ко Сф, *сѣна* Ит, *нѣмам* Ч Бш Ми, *дрѣмам* СЦ, *бѣла* Сф Цп, *бѣдан* Ми, *сѣла* Ми, *вѣран* Мо, *двѣ рѣда* Мо, *цѣпам* Мо, *вѣзане* Св;

вѣже Ит, *бѣле* Ж Ч Е, *стѣгне* Е, *вѣжеду* Ме, *нѣће* Ми;

њѣног Ит, *Пѣро* Ит, *рѣдом* Ит Мо, *сѣно* Ит Мо, *мѣсо* Сф, *црѣпом* Сф, *лѣпо* Ч Е Мо Св, *с мѣсом* Ф, *пѣтога* Е, *тѣло* НК;

рѣдимо СК;

Сѣнту Мо.

ѣ

зѣпѣва Ме, зѣдѣва Мо;
бѣгѣјску Ит.

ѓ

Тѓша Сф;
ѓде Ит Сф, гѓре Е.

ѓ

пѓкѓјни Ит.

И овде примера са ѣ има кудикамо више него оних са ѓ. Карактеристично је да овде недостају потврде за ѓ, као што су у претходној скуппини недостајале оне за неакцентовано ѓ. Осим тога изгледа да су у обе категорије сразмерно ретки примери где се у следѣшем слогу налази високи вокал и или у, у грађи за ѓ налази се свега један такав случај (пѓкѓјни Ит). Код примера за ѣ отвореност је сразмерно најизразитија у комбинованом суседству лабијала и л : бѣла, лѣпо. П. Ивић је радећи на терену стекао утисак да лабијали и ликвиде л, р уопште утичу на отворенији изговор ѣ.¹³²

68. Једна веома специфична појава илуструје велику разлику између изразито отворених типичних ѣ и ѓ и релативно отворених изговорних реализација ѣ и ѓ. То је околионално дужење кратких е и о под интонацијом питања, у експресивном изговору и у дозивању:

јѣл БА, јѣл Ит Ф Пе Е Ми НБ Ки НК СК, јѣ ли Сц, јѣлте Ит;

вѣлика Ч, нѣ знам СЦ НБ;

ѓѓдолѣ СК;

Бѓрѓ Ит, Сѣјѓ Ит, Бѣбѓ Ит, Злѣтѓ Ит, Стѣнѓ Сп.

Продужени вокали у оваквим примерима упадљиво су отворенији од најотворенијих реализација правих дугих вокала. Могло би се додати да под оваквим посебним околностима боја вокала, иначе пратећи елсмент код дистинкције између ѣ и ѣ, одн. ѓ и ѓ, преузима на себе диференцијалну функцију.

Типична вредност кратких наглашених е и о

69. Пажњу човека са стране највише привлачи веома отворени изговор кратких акцентованих средњих вокала, дакле ѣ, ѣ, ѓ и ѓ. И приликом подражавања или карикирања војвођанског изговора та појава има незаобилазну улогу. У сваком разговору с носиоцем дијалекта лако је запазити мноштво примера ове врсте. Изнећемо овде само део грађе којом располажемо, уз напомену да смо, избегавајући претрпаност, записивали само део онога што смо чули на терену, одн. при прслушавању трака.

У складу с домаћом традицијом, отвореност вокала бележићемо кукипом испод словног знака (знаци у транскрипцији Међународне фонетске

¹³² Опсервације у том смислу налазимо код И. Поповића, Госп. 46—48, и Б. Николића, Срем 307—308.

асоцијације IPA били би *ε* за наше *е* и *э* за наше *о*). Овде ћемо се ограничити на примере у којима се у слогу иза акцентованог *ѣ* или *ѓ* не налази вокал *и*, у или *р* — видећемо касније (т. 70—74) да на једном делу нашег подручја такви примери показују посебан развој. Изнећемо грађу сваки пут прво из тамишке говорне зоне (под I), а затим из кикиндске (под II).

2

I. *грѣш* „вршалица“ Дб, *свѣ* Ко Нз ЈТ Мђ Ит Ж О Цп Бч Бд Ч Пе, *зѣт* Ш, *нѣ* Ш Ит О Пе Ф (3:), *вѣш* Ит Ж Ч Пе, *вѣшт* Ит Пе, *глѣ* Ит Бч Пс З, *плѣк* Ит, *на срѣд* Ит, *срѣз* Ит, *јѣл* Цп, *кѣљ* Пс Ф (3), *крѣч* Пе Ф (3);

жѣга Ил, *лѣбац* Ил Ко ЈТ Ит Ж Сф Пе, *бѣгаш* Мђ, *жѣрави* Мђ, *лѣба* Ит Т О Сф Ч, *мѣста* Ит Ж Т, *нѣ зна* Ит, *сѣдам* Ит Т Сф Ч, *бѣга* Ит Сф, *бѣгали* Ит, *вѣтар* Ит Ч, *вѣмба* Ит, *да се вѣшаге* Ит, *глѣдало* Ит, *дѣда* Ит Сф Ч Пе, *ѣчански рѣт* Ит Т, *ждрѣбад* Ит, *жѣрав* Ит, *жњѣтва* Ит, *звѣздаст* Ит, *крѣсали* Ит, *мѣкано* Ит, *нѣ знам* Ш Ит Т Сф Ч Ф (3), *пѣваући* Ит, *Пѣтакови* Ит, *пѣћка* Ит, *свѣстан* Ит, *сѣћа се* Ит, *смѣја* Ит Сф Ф, *стрѣја* Ит, *тѣтка* Ит Сф, *трѣба* Ит З, *чѣкамо* Ит, *Чѣха* Ит, *пѣвај* Ж, *плѣснав* Ж, *плѣва* Т Сф З, *спрѣма* Т, *двѣста* Сф, *жѣнска* Сф З, *млѣла* Сф, *тѣрали* Сф, *дрѣка* Ч, *сѣјали* Ч, *тѣпаду* Ч, *чѣкаду* Ч, *глѣдати* Пе Ф, *сѣдајте* Пе, *сѣћа́м се* Пс, *трѣла* Пе, *глѣдај* Ф, *чѣка́те* Ф, *спрѣмали смо* З;

вѣјеш Ил, *вѣче* Ил Ш Ит, *сѣднете* Ил, *бѣремо* ЈТ, *вѣубе* ЈТ, *мѣсец* Ко Ит Т, *мѣсѣца* Ко, *пѣрѣмо* Ко, *дѣвер* Ш, *тѣже* Мђ, *бѣрем* Ит Ф, *вѣјемо* Ит Ф, *врѣмена* Ит, *глѣте* Ит, *грѣје* Ит, *дѣбље* Ит, *дѣвера* Ит Сф, *дѣвет* Ит Цп Сф Ч Ф, *дѣде* Ит Сф, *дѣтелину* Ит З, *жѣнске* Ит З, *крѣвет* Ит, *лѣбњег* Ит, *лѣтње* Ит, *мѣкше* Ит, *мѣсечина* Ит, *мѣте* Ит З, *најлѣпче* Ит, *нѣсвес* Ит Сф, *прѣпнемо* Ит, *сѣмена* Ит, *сѣте* Ит Ф, *лѣпше* Ж, *мѣсец* Ж, *рѣшетали* Цп, *вѣје* Сф, *прѣле* Сф, *дѣсет* Бд, из *ѣчке* Ч, *шѣс нѣдела* Ч, *плѣве* Пе, *прѣпелице* Пе, *дѣверима* Ф (1:), *јѣсте* Ф, *мѣдвѣда* Ф (3:), *сѣјемо* Ф, *фѣдеративна* Ф (2:), *фѣдеративна* Ф (1:), *дѣнѣмо* З, *крѣвѣта* З, *мѣте* З, *мѣћѣду* З, *рѣкнеду* З, *сѣдне* З;

вѣдро Ил, *смѣл* Ил, *спѣво* Ил, *вѣсо* Ко Ф, *зѣтове* Ко, *лѣбови* Ко, *пѣторо* Ко Ит Ф, *тѣро* Ко ЈТ Ит, *глѣдо* ЈТ, *ѣво је* ЈТ, *жњѣо* Мђ, у *Бѣодру* Ит, *дѣвојко* ЈТ Ит, *дѣдови* Ит Пе, *дѣцо* Ит Ф, *зѣцове* Ит, *зрѣло* Ит, *јѣво* Ит Сф, *кнѣзови* Ит, *крѣсо* Ит, *лѣбдва* Ит, *лѣго* Ит, *мѣсто* Ит Ч Ф, *млѣо* Ит, *нѣзгодно* Ит, *нѣшто* Ит Сф, *свѣтлос* Ит, *свѣцбо* Ит, *сѣ^{во}* Ит Сф Ф, *смѣло* Ит Сф, *тѣво* Ит, *тѣшко* Ит, *трѣбо* Ит Сф, *трѣсно* Ит, *двѣсто* Т, *тѣо* Т Пе, *жњѣло се* Цп, *јѣо* Бч, *дѣчко* Сф, *зрѣо* Бд, *бѣго* Ч, *плѣо* Ч, *тѣко* Ч Ф, *зѣцови* Пс, *нѣком* Пе, *нѣколко* Пе, *прѣно* Пе, *сѣо* Пе, *сѣјо* Ч, *глѣдо* Ф, *снѣгови* Ф, *црѣпови* Ф, *чѣворо* Ф (3), *дѣдовину* З, *прѣд ноћ* З, *прѣћом* З, *свѣкрова* З, *сѣво* З.

II. *свѣ* А Е Ме Км Бш Сп БА Мо Пд Сн НК СК Ћ, *вѣћ* Е, *зѣт* А Е Бш СЦ Сп НБ Мо НК СК (3:), *крѣч* Е Мо СК (2:), *нѣ* Е Бш Чј, *цѣп* Ме Бш, *глѣ* Км Чј СЦ Сп, *дѣд* Км, *бѣз* Бш, *рѣн* Бш Дс, *мѣљ* Бш, *смѣт* Бш СК (1:), *кмѣт* СЦ, *дѣ да га опколѣмо* Сн, *вѣш* БА Ћ, *кѣљ* СК (2:), *срѣз* СК;

једнако А, не знам Сп А Бш СЦ СК (4), прѣла А, гѣла А Бш, бѣгала Е Ме, вѣтар Е Бш Ми Мо, ждѣрала Е, мрѣла Е, не знаду Е, плѣва Е Бш БА, понѣка Е, сѣдам Е Бш Пд СК, сѣхам се Е Пд Ђ, грѣба Е Бш Мо, грѣшања Е, дѣдаци Ме, лѣба Ме Бш Сп Км Мо НК СК Ђ, лѣда Ме Пд, из мѣста Ме НК СК, пѣвамо Ме, рѣбра Ме, свѣкар Ме Бш СЦ, сѣла сам Ме, чѣлад Ме, дѣда Км Бш СЦ Пд, чѣкај Км Сн, бѣгати Бш, брѣсква Бш, вѣћа Бш Чј, вѣшала Бш, двѣста Бш, ѣктар Бш, ждрѣбадима Бш, ждрѣбна Бш, крѣмена Бш, кнѣрама Бш СК, лѣбац Бш СЦ Ми НК, с лѣсама Бш, мрѣжа Бш, не знамо Бш, нѣраст Бш, пѣвду Бш, пѣкара Бш, пѣшка Бш, са пѣлама Бш, срѣдњаци Бш, стрѣја Бш, тѣра се Бш НК, тѣсари Бш, грѣба је Бш, грѣшања Бш, флѣка Бш, чѣшаљ Бш СК (2:), штѣнаца Бш, пѣва Чј Мо Ђ, Стѣван Чј, штѣта Чј, блѣсав СЦ, жуѣла СЦ, једнако СЦ СК, грѣла СЦ Пд, чѣкање СЦ, вѣћа Сп, сѣдам Сп, тѣтка Сп, глѣдала сам Ми, бѣгај НБ, дѣдаци НБ, пѣскава НБ, вѣшала Мо, бѣгали Пд, чѣка Сн, лѣтна БА, нѣдра БА, пѣвали БА, пѣвало БА, зрѣла је СК, сплѣтка СК, једнаки Ђ, крѣцав Ђ, не знамо Ђ, Пѣштани Ђ, сѣдам Ђ, чѣшања Ђ, нѣкако Дс;

дѣнемо А, дѣсет А Ме Бш СЦ Мо, мѣсец А Бш БА, вѣтер Е, врѣмена Е, јѣсте А Е Ме Бш БА, мѣлѣду Е, око мѣсеца Е Бш, сѣдне Е СЦ СК, шѣс сѣксѣра Е, вѣјѣду Ме, вѣрѣница Ме, дѣвѣр Ме, ждѣре Ме, у нѣдре Ме, плѣве Ме Пд БА, рѣжемо Ме, сѣднеш Ме, вѣје Км, мѣћ се Км, брѣме Бш, вѣверница Бш, вѣсели Бш, вѣче Бш СЦ НК Ђ, грѣбене Бш, дѣвѣр Бш Сн, дѣтелина Бш Пд, ждрѣбегу Бш, јѣсен Бш Пд Сн НК, крѣвѣта Бш, мѣлѣмо Бш, мѣрдевине Бш, мѣгле Бш, мѣћѣду Бш, пѣре Бш, пѣшке Бш, сѣдне Бш, пѣле Бш, сѣднѣмо Бш, сѣте Бш, стрѣје Бш, дѣвет Чј, лѣпше Чј НБ СК Ђ, мѣте Чј, рѣже Чј, дѣтелину СЦ, лѣтве СЦ, слѣме СЦ, дѣне Сп, кнѣре Сп, лѣгнем Сп, грѣће Сп, вѣче Ми, глѣте НБ, јѣсен НБ, мѣсец НБ, Мѣлѣнкиња Бш, Мѣленчан Бш, дѣде Пд, мѣсѣца Пд, рѣшетало Пд, чѣшлѣду Сн, најлѣпше БА, плѣве БА, тѣме БА, вѣртѣпа НК, вѣтрењаче НК, прѣће Гјд НК, бѣрем СК (4), мѣтѣмо СК, нѣдѣла СК, не мре СК, пѣчѣта СК, сплѣшке „сплетке“ СК, фѣдеративни СК (2:), зѣлен Ђ, пѣрѣте Ђ, кот Пѣште Ђ, тѣже Ђ, вѣтер Дс;

свѣкрова А, тѣо А Ме НБ, Дѣспот Е, нѣко Е Бш Чј СЦ, свѣкрови Е, слѣзовача Е, тѣво Е СЦ Мо, мѣдом Ме СЦ, нѣшто Ме Чј Ђ, пѣпо Ме Бш, сѣко Ме, сѣо Ме, грѣбо Ме Мо, крѣсо Км, нѣвоља Гмн Км, врѣд је Бш, зѣцови Бш СЦ Пд Сн СК, јѣло Бш СК, лѣго Бш, лѣтѣс Бш, мѣсто Бш Ђ, млѣо Бш НБ, сѣстро Бш, тѣд је Бш, тѣдцима Бш, дѣцо Чј, нѣко Чј, ѣто СЦ Сн СК, слѣдованѣ СЦ, грѣћо СЦ, цѣтовни СЦ, глѣдно Сп, ѣто Сп, лѣто Сп, ѣ"о га Ми, лѣтос Ми, двѣсто НБ, жуѣло НБ, жуѣо Мо, млѣло Пд, рѣдѣвно Пд, плѣо Сн, мрѣло се БА, нѣколко НК, прѣо НК, брѣговима СК (2:), дѣцо СК, пѣторо СК, шѣсторо СК, лѣтораст Ђ, дѣбљѣг Дс, чѣко је Дс, чѣтворѣ Дс.

е

I. jèл Пе;

лèгла Ил, ис Црèпаје Ил, затèкла Ко, нèга Бк Ит Сф Ч Ф, Нèмачку ЈТ, плèкана ЈТ, око нèга ЈТ, нè да нам Мђ, дèца Ит Ч, нè дај Ит, нè кàжседу Ит, нè пàнтим Ит, пèкла Ит, прèварили Ит, прèлазио Ит, прèскàч'еш Ит, рeшèта Ит, руковèда Ит, секретàр Ит, свèга Ит, уплèхали Ит, цигарèтла Ит, цвèта Ит, вèнчају се Сф, jèсам Сф, нè кашлè се Сф, шèвàр Сф, нè кàжсè Ч, нè рàду Ч, свèта Ч, стаклèна Ч, арèла Ф, бèђàр Ф (2:), èкстра Ф, калèндàр Ф (3), мèтла Ф, пèвàч Ф (2:), пèчата Ф (2), сèлàк Ф (3), цигарèта Ф (2:), црèпàјски Ф, jèсам Пе, прèпаше Пе, ужeжèна Пе, нè рàди се 3, прèскàчу 3, чудèса 3;

бèлегу Ил, дèце ЈТ, донèсемо ЈТ, Бèгèј Ит, бèден Ит, бèрбèрница Ит, Бeчкèрек Ит, вèчeру Ит, дèбелу Ит, донèседу Ит, èвèдра Ит, зèмлè Ит Сф 3, игèбeјачки Ит, код мèне Ит Пе, нè врèђа Ит, пèчемо Ит, пèшке Ит, плèтера Ит, пренèсемо Ит, сèбе Ит Ч 3, унèсе Ит, урèче Ит, цигарèтне Ит, црквèне Ит, четрдèсèте Ит, шèрпeњу Ит, нèдeљом О, шeздèсèт Цп, дèбели Сф, кèсегу Сф, нè сме Сф, нè смèте Сф, однeшèне Сф, плèтè се Сф, дèбела Ч, мèтер Ч, нè трeба Ч, грèбе Ф, Èнглèз Ф, нè смèм Ф (2:), нè смèм Ф (1:), пилèнцата Ф (1:), сèптèмбар Ф (1:), сèптèмбар Ф (2:), Бèгeј Пе, дèсне Пе, jèдног Пе, нèдeлe Пе, чикмèжe Пе, затèч'е 3, однèсè је 3, прèмeђè 3;

далèко Ил, нè можe Ил, дèвòјку Бк Ит Сф, jèч'мом Ш, jèдно ЈТ, дèвòјка Мђ Иг Ж Ф Пе, нè волемо Мђ, нè пости Мђ, вèнчo Ит, долèкò е Ит, дèбо Ит, дèвојакa Ит, дрèсове Ит, лèпòјка Ит, нè волу Ит, нè добијeш Ит, нè дòђу Ит, нè можeду Ит, пèтлови Ит, пèтровски пòс Ит, прèво Ит, прèмòран Ит, рeшèто Ит, самлeвèно Ит, Свèтoзаре Ит, сèло Ит, шлèпови Ит, с мèтлом Ж, далèко Сф, зèлòв Сф Ф, рeшèто Бд, нè могу Сф Ч, плèтèно Сф, дèвојакa Ч Пе, бèлòв Ф, вèслòм Ф (1:), пèтловима Ф (1:), тèрòр Ф (2:), тèрòр Ф (1:), нèго^мог Пе, мèто 3 нè бòјтe се 3, нè мош 3, шарèно 3.

II. jèл Кн Мо Сн;

дèца А Е Бш БА НК СК, нè кàжсè се А, нèстало А Ме Пд, свèкра А, руковèдам А, Дeбèљача Е, жèна Е Ме Бш Чј СЦ Сп Пд БА СК, загрèбати Е, jèдан Е Бш Мо СК, jèчам Е Бш Ми, нè да Е Ме, нè свaђàду се Е, прoвèјàвамо Е, жèравица Ме Км, лèглà сам Ме, плèћа Ме БА, рèз'аћи кòлàч Ме, цèпаницу Ме, нèга Км Бш Сп Ки БА СК Ђ, арèла Бш Ки Пд, з дèцама Бш СЦ, испèкла сам Бш, јучèрашњoг Бш, малèна Бш, мèтла Бш БА, пèтнајст Бш Пд, свèта Бш, сèстра Бш СЦ Сп, тèкла Бш, мèтла Чј, нè праву СЦ, прèђашњи СЦ, рèпати СЦ, сèрсан СЦ, слèпачки СЦ, црквèна СЦ, дèцама Сп, Нèмачку Сп, нè трeбам Сп, пèкаре Сп, нèсталò га Ки, споможèна Ки, jèсам НБ БА, и сèла НБ, крèча Мо, плèка Мо, мèђало Пд, одвèла Пд, jèдва Св, нè рàдим Св, шлèпате сукнè Св, пèрјанице БА, прoвèла БА, рèбра БА, вèнч'али НК, жèгла НК, изнeшèна НК, мèђали НК, шèвàр НК, вèнчам СК, jèдна СК, jèлда СК, jèчма СК, комèсàр СК (1:), комèсàр СК (1:), комèсар СК (1:), мèњàч СК (1:), одeвèна СК, пèтнајз СК, прико свèга СК, цигарèта

СК (3:), о чѐга СК, чудѐса СК, Гјд вѐша Ђ, вѐнча Ђ, млѐкару Ђ, цѐпа Ђ, чѐга Дс;

дѐвѐти А, дѐтету А, донѐсе А Бш, мѐне А Ме СЦ Ки БА СК, кѐцелу А СЦ, нѐдѐла А Бш СЦ СК, вѐчѐрње Е Ме, вѐчѐру Е Бш, ѐведра Е, лѐжѐћу вѐду Е, мѐтер Е, сѐксѐр Е, сѐстре Е Бш СЦ Ђ, четрдѐсет Е Бш, з дѐтетом Ме, довѐшић га Ме, жѐне Ме Бш СЦ, мужѐвљева Ме, шѐћѐр Ме, седамдѐсѐте Км, брѐмѐња Бш, дѐвѐта Бш Мо, донѐсем Бш, јѐлте Бш, јѐсѐњи Бш, мѐдвѐд Бш, обѐлежјиду Бш, пѐре Бш, пѐрета Бш, плѐтѐ се Бш, плѐтѐње Бш, тѐле Бш, црвѐмпѐрка Бш, нѐвера Чј, бѐрбера СЦ, Бечкѐрека СЦ, донѐседу СЦ, нѐ смеш СЦ, оплѐте СЦ, штѐнета СЦ, код мѐне Сп, зѐмље Сп, изнѐсем Сп, нѐделу Сп, тѐбе Сп, дѐведѐсѐту Ки, стѐ падѐсет Ки Сн, бѐрбѐрницу Ки, бѐрбер НБ, у Бѐчеју НБ, дѐвѐто НБ, застрѐвен Мо, нѐ врѐћа Мо, дѐвѐтом Мо, утѐче Мо, обѐзбѐдимо Мо, загрѐбе Пд, нѐ гребу Пд, оплѐтѐ се Пд, пѐтнѐсту Пд, свѐштѐник Пд, тѐбе Пд СК, мѐтера Сн СК, цигарѐтле Сн, кѐцѐла БА, у понѐдѐљник БА, пѐкмез БА, пѐшке БА, свѐштѐнѐка БА, кѐсега НК, нѐ смѐта НК, обѐзбѐћен НК, оплѐтен НК, педѐсѐту НК, седамдѐсет НК, шездѐсѐтим НК, бѐчѐјски СК, вѐртеп СК, дѐтѐнце СК, Ёнглѐз СК (1:), јѐсѐнски СК, крѐвет СК (2:), крѐденац СК, нѐ је СК, пѐтнѐс СК, шипљѐже СК, бѐлежњика Ђ, жѐљѐзница Ђ, обѐзбѐћен Ђ, дѐсѐтог Дс, Нѐвѐнке Дс, педѐсет Дс, пѐтнѐсту Дс;

дѐвѐјке А Е Ки НБ Пд НК Ђ, нѐ може А Ме, нѐгову А, дѐбо Е СЦ Мо, дѐвѐјка Е Км Бш Пд БА НК Сн Ђ, нѐ добије Е, нѐ мож Е Ки СК, јѐдно је Е, нѐроткиња Е БА, јѐног Ме, дѐвѐјкама Чј, мѐто Ме Ки, рѐшѐто Ме Сн НБ, нѐ могу Км Бш СЦ Ми БА НК Пд СК, пѐкло се Км, дѐвојѐка Бш Пд, дѐвѐјки Бш Пд, са жѐном Бш Пд, јѐдно Бш СЦ Пд, нѐговѐ је Бш, пѐтроваче Бш, свѐто Бш, сѐло Бш СЦ СК Ђ, дѐвојѐчки СЦ, јѐног СЦ, срѐбро СЦ Сп Пд, шивѐно СЦ, нѐ могу Ки Мо, нѐ прѐђе Ки, нѐ воле НБ, нѐ орѐш НБ, дѐвѐјком Мо СК, нѐ дѐђе Мо, долѐко НБ Мо СК, марвѐнско Пд, нѐ бѐј Пд, нѐ можете Пд, нѐ воле Сн, изнѐшѐно Сн, нѐ волем БА, нѐ копѐду БА, рѐбро БА, црквѐно БА, дѐвѐјкин НК, измѐћо НК, мерѐдѐв НК, нѐмој НК, нѐмѐјте НК, нѐ мѐра НК, чѐтвѐрка НК, дѐвѐјка СК (2:), дѐвѐјче СК, зѐлѐв СК (1:), нѐмѐј СК (1:), нѐмѐј СК (1:), Пѐтровдан СК (3:), рождѐство СК, вѐнчо Ђ, дѐвѐјку Ђ, сас дѐцом Ђ, измѐто Ђ.

џ

1. снѐп Дб З, ди гѐд Ит, клѐт Ит, кѐ Ит, кѐм Ит, кѐш Ит, ѓ, слѐву му нѐгову Ит, шѐр Ч, брѐш Ф, пѐп Ф (3:), рѐб Ф, свѐ Ф, јѐш Пе, снѐп З, сѐм З; кѐпа Ил Мђ, дѐста ЈТ Ит, ѓдма ЈТ, дѐбар Ит, да се дѐдѐло Ит, кѐла Ит Ф (3), кѐпамо Ит, о Црнога мѐра Ит, ѓпрали Ит, ѓрали Ит, ѓрало Ит, ѓраио Ит, ѓсам Ит Ч, пѐјас Ит, пѐлак Ит Ф Пе, прѐдали Ит, на рѐгаљ Ит, спѐла Ит, ѓрман Ж, Кѐларова Т, кѐчка Сф, кѐпа Сф, нѐваца Сф, ѓпасно Сф, бѐла Бч, с кѐњама Ч, дѐратаст Ф, кѐжа Ф, кѐлѐра Ф (1:), кѐмада Ф (2:),

дѣла Бш СК, дѣли Бш НК, кѣчке Бш, кѣње Бш, кѣце Бш, ѣре се Бш, ѣпѣли се Бш, ѣчѣла Бш, ѣчѣго Бш, ѣчне Бш, прѣклѣта Бш, прѣклѣти Бш, прѣнѣла Бш, ѣме Бш, бѣже Чј, бѣље Чј, ѣчела Чј, ѣшље Чј, бѣлѣсти СЦ, бѣлѣ е СЦ, дѣнела Сп, ѣнеш Сп, ѣдне Сп, ѣчнем Сп, дрѣпле Ки, зѣдне Ки, ѣжежд се Ки, уѣште Ми, дѣ рѣда НБ, ѣре се НБ, дѣнѣла Мо, ѣпѣла Мо, ѣдѣмо Пд СК, ѣтѣла Пд, ѣтре Пд, ѣмѣна Пд, ѣте мѣло Св, чѣече Св, прѣспе БА, ѣдѣду НК, спѣмѣн НК, бѣлѣст СК, бѣлесна СК, вѣше СК (4), ѣре СК (3:), лѣдне СК, ѣспемо СК (1:), ѣреш СК (1:), ѣље Бш СК (2:), Бѣже Ђ, ѣнѣла Ђ, ѣсле Ђ;

кѣло Е НК СК (3:), мѣго Е Ме Бш Мо Пд НК, ѣро Е, ѣштовали Е, трѣковац Е, кѣво Ме Бш, ѣмо Ме, стѣро Ме Бш, дѣно Ме, ѣто се Км, вѣдовѣд Бш, вѣзом Бш, с вѣлом Бш, дѣбо Бш СЦ Сп Пд НК Ђ, дѣбош Бш, дѣктора Бш, дѣно Бш, зѣгом Бш, кѣжњо Бш, кѣпова Бш, ѣдмѣрни Бш, ѣко Бш, ѣмѣн Бш СЦ, ѣчо Бш, ѣшто је Бш, прѣдо Бш, рѣгови Бш, о рѣговима Бш, слѣбодан Бш, слѣво Бш, с тѣбом Бш, кѣлко Чј Ђ, ѣмоћ Чј, гѣспоја СЦ, нѣвѣсти СЦ, нѣвог Сп, ѣколо Сп, рѣдом Сп, чѣпор Ки Ђ, ѣовеза Ми, ѣбро Ми, ѣдно Ми, гѣспоцки НБ, Јѣцковића НБ, слѣбодан Мо, вѣлѣва Пд НК, прѣшлог Пд, ѣбришко Пд, гѣспоја БА, дѣктор БА СК (3), дѣктора НК, кѣмѣтно НК, ѣчѣ е НК, прѣтѣк НК, гѣспоја СК, гѣспоја СК, дѣдоле СК, кѣшто СК, ѣколо СК, слѣбодно Ђ, кѣдва Дс.

ѣ

1. бѣја ЈТ, ѣстала ЈТ, не дозвѣлаву Мђ, мѣмка Мђ, од ѣца Мђ Ит 3, из Бѣграда Ит, вѣда Ит Сф Ч, гѣта је Ит, дѣцкан Ит, кѣга Ит 3, кѣја Ит 3, кѣса Ит, обѣгати се Ит, окѣ сламе Ит, ѣраси Ит, ѣстане Ит, ѣтад Ит, ѣтац Ит Сф Пс, ѣслала Ит, да прѣдамо Ит, ѣјати Ит, сирѣмашна Ит, ѣраси Ж, прѣвѣли Ж, бѣгата Цп, истѣвару Цп, кѣња Цп Ф (2:), зѣра Сф, ѣквѣру Сф, сирѣта Сф, вѣда Бд, сѣкѣ Бд, кѣнац Ч, срамѣта Ч, бѣстан Ф, брезѣбразан Ф, кѣлѣч Ф, кѣмѣнда Ф (1:), лѣза Ф, мѣја Ф, ѣвѣмо Ф (3:), ѣлаја Ф 3, ѣрѣч Ф (3), ѣрганизован Ф, ѣсрѣдамо Ф, прѣшла Ф, дѣлази Пе, Јѣвѣнка Пе, са кѣпѣња Пе, кѣтѣрка Пе, мѣмак' Пе, ѣбѣрам Пе. ѣлај Пе, ѣстане Пе 3, ѣстану Пе, прѣвѣђаш Пе, прѣсѣћа Пе, ѣстарила 3, ѣдај 3;

ѣо дѣлме ЈТ, кѣње ЈТ Ит, кот кѣлебе Мђ, вѣлела Ит, дѣчекаду Ит, зѣвемо Ит, кѣлебу Ит Ж, ѣбесу Ит, ѣве Ит, ѣдѣћи Ит, ѣдежда Ит, ѣтеру Ит, ѣбегну Ит, ѣје Ит, ѣслѣдњи Ит, прѣлеће Ит Ф (1:), прѣсвѣћен Ит, чѣвека Ит, дѣлѣћеду Цп, ѣсејано Цп, преко тѣ вѣде Сф, мѣје Сф, ѣдѣли Сф, от прѣлећа Сф, гѣвеће Бд, ѣбегнѣду Ч, дѣчекала Ф (3), кѣлено Ф, кѣмѣндија Ф (2:), ѣкрѣнемо Ф (3), ѣтрѣзни Ф (3), ѣдѣрѣду Ф, ширѣке Ф, чѣвек Ф (3), чѣвеком Ф (3), зѣвѣ се Пе, ѣцистим Пе, ѣћемо Пе, бѣле 3, гѣреле 3, кѣлеба 3, ѣбесите 3, окѣрело 3, чѣвека 3;

ѣво Ил, гѣгово Дб Бд, сѣпове Дб, дѣбро ЈТ Ит Пе, догѣворимо ЈТ, дѣгодине Ш, дѣшо Ит Цп Сф, дѣшиѣ сам Ит, дубѣко Ит Сф, кѣкѣшку Ит, нѣном Ит, ѣдбору Ит, ѣсто Ит, ѣтворен Ит, ѣзно Ит, ѣклони Ит, ѣклопим

Ит, П̀рпов Ит, п̀рсо Ит, пр̀рво Ит, пр̀рпо Ит Ж, ш̀т̀годека Ит, вис̀р̀ко О, г̀р̀тов Бч, в̀р̀лове Сф Пе, п̀р̀ вољи Сф, сн̀р̀пове Бд, в̀р̀лр Ф, з̀ р̀то Ф, р̀кт̀дбар Ф (1:), р̀прош̀ен Ф, п̀р̀р̀ви Ф (2:), п̀р̀слови Ф (2:), в̀р̀ло Пе З, д̀р̀зно Пе, кат сам д̀р̀по Пе, к̀т к̀ла Пе, по р̀г̀ловима Пе, с̀р̀мове Пе, г̀р̀вори З, р̀копамо З, из р̀тога З, сн̀р̀пове З.

II. м̀р̀гла А, р̀вај А, р̀тац А Е Ме СЦ Сп НК, в̀р̀да Е Бш НК СК, д̀р̀лазу Е, к̀р̀д в̀ас Е, к̀р̀д н̀ас Е Бш, к̀р̀са Е Ме БА, м̀р̀мак Е Ми Пд, р̀ца Е СЦ Пд Ђ, п̀р̀гачу Е, тв̀р̀ја Е Чј, к̀р̀в̀ач' Ме, п̀р̀зн̀ајем Ме, п̀р̀лазу Ме, ст̀р̀мак Ме, н̀р̀вац Км, р̀в̀амо Км БА, р̀чла је Км НБ, см̀р̀таваду Км, б̀р̀гат Бш, б̀р̀ја Бш Сп, д̀р̀цкан Бш, не заб̀р̀равте Бш, к̀р̀в̀ачница Бш, к̀р̀нац Бш, к̀р̀ња Бш СЦ Пд НК СК (1:), л̀рнац Бш, м̀р̀та се Бш, наг̀р̀вари Бш, н̀р̀гама Бш, ог̀р̀в̀ару Бш, р̀расе Бш, р̀стало Бш, да п̀р̀р̀вну Бш, разг̀р̀в̀арам Бш, р̀р̀гат Бш, р̀рнац Бш, р̀р̀са Бш, см̀р̀тава се Бш, д̀р̀да Чј, д̀р̀лазиду Чј, м̀р̀ја Чј, р̀на Чј, р̀стави Чј, п̀т пазу Чј БА, с̀р̀как Бш, срам̀р̀та Бш, ст̀р̀пала Бш, т̀р̀чка Бш, х̀р̀шиа́к' Бш, ум̀р̀тава Бш, г̀риј̀р̀та СЦ Сн, заб̀р̀равијо СЦ, Ј̀р̀ван СЦ, к̀т̀г̀рка СЦ Ки, р̀лај СЦ Сп, р̀р̀ач СЦ, п̀р̀здрављамо СЦ, вис̀р̀ка Сп, д̀р̀шла Сп, м̀р̀ја Сп, р̀ца Сп, д̀р̀лама Ки, р̀старио Ки, р̀тац Ки, п̀р̀мако се Ки, пр̀р̀даш Ки, д̀р̀лази Ми, он̀р̀мадне Ми, б̀р̀стана НБ, дв̀р̀кате к̀ће Мо, п̀р̀клати Мо, п̀р̀ставиду Мо, сир̀р̀маси Мо, у к̀р̀шару Пд, р̀на́мо Пд, р̀пр̀љамо Пд, п̀р̀квасиду Пд, рук̀р̀бадамо Пд, в̀р̀ла Сн, г̀р̀тови Сн, к̀р̀га би Сн, р̀вцама Сн СК, р̀р̀ње Сн, ч̀р̀бан Сн, д̀р̀кајем БА, зв̀р̀нар БА, зг̀р̀бак БА, к̀р̀сама БА, д̀р̀лазйм ти НК, р̀д̀авде НК, п̀р̀кајсе НК, ср̀м̀р̀та НК, б̀р̀мбардоване СК (1:), брез̀р̀бранан СК (2:), гог̀р̀да СК, м̀р̀ја СК, р̀паш̀еду СК, р̀раси СК, р̀рганлизован СК, р̀стала СК, п̀р̀лајзем СК, п̀р̀сла СК, сир̀р̀мак СК, срам̀р̀та СК (1:), ч̀р̀бан СК, ш̀р̀фа СК, дуб̀р̀ка Ђ, обм̀р̀таш Ђ, п̀р̀аро Ђ, п̀р̀сла Ђ, р̀р̀јака Ђ, тешк̀р̀ћа Ђ;

д̀р̀спела А, кум̀р̀вске А, млад̀р̀жењин А, в̀р̀де Е Бш СЦ Пд Сн СК, в̀р̀лела Е, зак̀р̀рело Е, з̀р̀ве Е Бш Пд, к̀р̀лебу Е Пд, р̀пере Е, р̀сети Е, р̀чешл̀е га Е, п̀р̀је Е СЦ, разб̀р̀ле Е, св̀р̀је Е, ч̀р̀век Е, з̀р̀кр̀ене Ме, млад̀р̀жења Ме, р̀др̀еди Ме, р̀кр̀еће Ме Ђ, р̀д ње Ме, р̀ћемо Ме, п̀р̀л̀еже Ме, д̀р̀спем Км, р̀жени Км, р̀кр̀ећеш Км, р̀пет Км, п̀р̀д̀ели Км, б̀р̀де Бш, г̀р̀рело Бш, д̀р̀н̀ети Бш, з̀р̀в̀еђ га Бш, к̀р̀л̀е́вка Бш, к̀р̀лено Бш, к̀р̀ње Бш Пд СЦ НК, н̀р̀с̀ећа Бш, од р̀те Бш, р̀ћелавијо Бш, р̀ћете Бш, п̀р̀гр̀ешиш Бш, п̀р̀јем Бш, п̀р̀сл̀едње Бш, п̀р̀тсм̀еваду Бш, прип̀р̀в̀едамо Бш, прип̀р̀в̀е́тку Бш, пр̀р̀м̀енемо Бш, пр̀р̀ц̀еди се Бш, ч̀р̀века Бш СЦ Мо, г̀р̀ре СЦ, д̀р̀шле СЦ, з̀р̀вемо СЦ, изв̀р̀лте СЦ Ки, м̀р̀гле су СЦ, р̀ре „орак“ СЦ, р̀светнѝк СЦ, р̀ћеж да СЦ, в̀р̀де Сп, г̀р̀вече Сп, р̀р̀ћена с̀естра Сп, даб̀р̀ме Ки, прир̀кр̀еће Ки, прип̀р̀в̀еда Ки, к̀р̀леби Ми Мо Пд НК, р̀д ње НБ, п̀р̀м̀ешано НБ, гог̀р̀рте Мо, дуб̀р̀ке Мо, п̀р̀бе́го Мо, изг̀р̀ре Пд, п̀р̀дметеш Пд, п̀р̀сл̀едњи Ми Пд Сн, прип̀р̀в̀едам Пд, уп̀р̀тр̀ебу Пд, д̀р̀н̀ећу Сн, заб̀р̀леле Сн, к̀р̀л̀енчиги Сн, к̀р̀ме Сн БА, п̀р̀р̀ећаду Сн, зав̀р̀лела БА, к̀р̀л̀е́вка БА, к̀р̀д ње НК, р̀з̀е́бо НК, п̀р̀ л̀еђи НК, пр̀р̀м̀енеш НК, д̀р̀сели се СК (3:), д̀р̀чекала СК (3:), затв̀р̀рте СК, к̀р̀рем СК, Мил̀р̀шевић

СК (2:), *нѣвѣмбар* СК (1:), *рѣеду* СК, *прѣлеће* СК (2:), *чѣвек* СК (3:), *чѣвеком* СК (3:), *изѣлте Ђ*, *рѣѣлите Ђ*, *рѣрѣши Ђ*, *рѣкрѣне га Ђ*, *рѣеду Ђ*, *пѣцѣпаш Ђ*, *прѣкрѣће Ђ*, *припѣвѣду Ђ*, *кѣлѣвкицу Дс*, *рѣѣва Дс*, *убрѣѣш се Дс*;

гѣтово А Мо, *дѣбро А Е СЦ Сн НК*, *дѣво А*, *кѣсом А*, *ѣткосом А*, *пѣвојницу А*, *водѣнѣша Е*, *вѣло Е Ми*, *зѣто Е*, *нѣѣом Е*, *ѣсто Е*, *ѣтѣо Е*, *пѣложнѣк Е*, *вѣдом Ме Бш*, *живѣтом Ме*, *ѣчо Ме*, *пѣмого Ме*, *дѣрѣц Км* *НБ*, *ѣво Км Чј*, *гѣворѣ Бш*, *гѣтова Бш*, *кѣмору Бш*, *мѣмком Бш*, *рѣдмори Бш*, *ѣро „орак“ Бш*, *ѣтворен Бш*, *кѣкошѣка Бш*, *кѣкѣшке Бш*, *кѣкѣшку Бш*, *кѣто Бш*, *нѣво Бш*, *ѣлѣва Бш*, *ѣтвори Бш*, *пѣток Бш*, *прѣпо Бш*, *чѣкѣће Бш*, *гѣвориѣу СЦ*, *рѣпрости Чј*, *дѣшло СЦ*, *дѣшо СЦ Мо*, *кѣмлѣв СЦ*, *рѣво СЦ*, *оѣѣворѣм СЦ*, *ѣцове СЦ*, *ѣтворена Сп*, *с вѣдом Сп*, *приѣ ѣцом Ки*, *прѣшлѣ га Ки*, *ѣтворена Ми*, *гѣтов Мо*, *добрѣѣтро Мо СК*, *ѣтѣру Мо*, *код ѣтоѣ Мо СК*, *с вѣловѣма Пд*, *гѣрѣѣва Пд*, *дѣбрѣ е Пд Сн Ђ*, *пѣгоду Пд*, *пѣкѣјни Пд*, *прѣѣѣгаш Пд*, *вѣсѣко БА*, *кѣкѣшку БА*, *ѣтѣо БА*, *пѣмогнеш БА*, *пѣс^о БА*, *дѣбрѣо НК*, *дѣноси НК*, *дѣрѣнге НК*, *рѣѣ се НК*, *пѣкѣјне НК*, *вѣлом СК (2:)*, *мѣмком СК*, *ѣрном СК (3:)*, *кѣто СК*, *ѣвога СК (2:)*, *пѣ волѣи СК*, *пѣмоз бѣг СК*, *пѣпови СК (2:)*, *пѣслови СК (4)*, *дѣѣ га Ђ*, *ослѣбрѣди Ђ*, *ѣцѣв Ђ*, *пѣтѣрошу Ђ*, *прѣшло Ђ*, *рѣдови Ђ*, *с ѣтом Ђ*, *кѣмлѣвски Дс*, *оѣѣздо Дс*.

Петровић је у Гаду најчешће бележно отворено акцентовано *ѣ* и *ѣ*: *рѣват*, *рѣваѣ* итд. 192, *sil'ѣѣ* 225, *svѣ* 227, *sѣoski* 228, *zѣml'e* 228, *ѣѣdna* 229, *прѣѣnѣci* 229, *sѣјето* 229, *vѣѣcera* 230, *ѣѣkajѣ* 230 итд., *ot kѣsѣ* 228 x 2, *kѣpato* 228, *ѣrѣѣ* 228, *рѣl'e* 228, *ѣraѣe* 229, *прѣletѣe* 229 итд. Сличних примера код Петровића има још доста, издвајају се једино *тѣѣа* „меће, ставља“ са *ѣ* испред *ѣ* (упор. ниже т. 75 под 3) и неколико случајева дифтонгизације *ѣ* (т. 78—79). Има, додуше, и знатан број примера са *е* или *о* без дијакритика (*ѣѣdnoj* 230, *s ѣpatom* 227 итд.), што вероватно означава изговор без изразите отворености (упор. ниже у овој тачки).

Много је ређи у нашој грађи полуотворени изговор наглашених *ѣ* и *ѣ*. Обележавамо их комбинацијом знака _ за средњи изговор и поменутог знака отворености:

ѣ

- I. *сѣѣамо* Ит, *лѣба* Сф, *пѣва* Сф;
мѣѣемо ЈТ, *сѣднѣмо* Ит, *бѣре* Сф, *пѣње* Сф, *нѣјѣеш* З.
- II. *зѣт* СК, *кѣљ* СК (1:), *крѣч* СК (2:), *смѣт* СК (1:);
сѣѣкар А, *срѣтна* Ме, *плѣка* Км, *бѣза* СК (1:);
мѣѣѣѣда СК (1:);
чѣтѣврѣо СК.

ѣ

- I. *нијѣдан* Ит, *дѣца* Сф, *зѣлѣна* Ф (1:), *цигарѣта* Ф (1:);
дѣсѣту Ит, *нѣвѣшти* Ит, *Пѣрлѣза* Ит, *кѣсѣгу* Пе;
дѣѣѣјке З.

На терену се понекад јавља и веома отворен изговор, нешто отворенији од онога који међународна транскрипција бележи са *ε* и *ɔ*. П. Ивић га је бележио знацима *e^а*, *ä*, *a*, одн. *o^а*, *a^o* и сл. Овде репродукујемо сву ту грађу уз употребу унифицираних знакова *e^а* и *o^а*.

Ë^а

I. *чe^акали* Ш, *свe^астан* Ит, *нe^а знам* Бд;
вe^а село ЈТ, *вe^аче* ЈТ, *дe^авер* О, *сe^аме* Бд;
рe^апу О.

II. *сe^адам* Км, *пe^аца* НБ, *пe^ацали* НБ, *тp^еба* Мо;
џe^ато Мо, *цe^ао крџ^ев* Дс.

È^а

I. *сe^астра* ЈТ, *плe^авара* Ит;
тe^абе О, *цp^евe^ампe^рка* Ит.

II. *јe^ал* БА;
жe^анама НБ, *дe^аца* Ђ;
He^авe^нкин Пд, за *жe^ане* БА;
Пe^атpовдaн СЦ, *дe^авџу* Пд, *сe^ало* Ђ.

Ë^о

I. *дe^абавезе* Ђ, *ћдe^арава* Пе;
II. *бдe^але* ЈТ.

Ò^а

I. *дò^ашла* Ђ, *ò^атац* Ш, *мò^аја* О;
гò^атово ЈТ, *висò^ако* Цп;
отò^ари Ш.

II. *ò^атац* А, *ò^акањ* Е, *сò^акак* Км, *топò^ала* Мн, *пò^амало* НБ, *нд^ава млaдa* Мо, *прикò^а бaшћa* СК, *сò^акак* СК, *ò^аца* Ђ;
зò^аве Бш;
Вò^ајеодина Ђ.

Заједничка је особина ових примера да се у слогу који следи иза наглашеног обично налазе вокали *a*, *e* и *o*, а ретко *и* или *y*.

Асимилација наглашених *џ* и *ђ* према високим вокалима
у следећем слогу

70. У говорима кикиндске зоне затварају се, бар под ` акцентом и бар факултативно, наглашени вокали *џ* и *ђ* ако се у следећем слогу налази *и*, *у* или *р*.

Примера отвореног изговора у таквом положају има релативно мало:

џ

свѣкрва А, срѣбрън А;

вѣлика А, прѣслицу А, спрѣми А, вѣћи Е Бш, вѣштица Е, лѣти Е, да нѣ би Е Км, нѣки Е, о нѣким Е, рѣщица Е НБ, кѣчимо Ме, бѣшњи Км, вѣлико Км, дѣчија Км, пѣрине Км, кѣѣри Бш НБ Дс, тѣли Бш, да се жѣни Чј, дѣбљи Чј, лѣшиш Чј, сѣди Чј, ѣвица Сц, јѣли СЦ, јѣсти СЦ НК, клѣкни СЦ, мѣрица СЦ, нѣ иде СЦ, сѣтим СЦ Ђ, вѣлика Сп, дѣдину Сп, сѣли Сп, тѣглиш Сп, тѣглио Сп, тѣткино Сп, јѣвтин Мо, дѣци Пд, мѣстима Пд, прѣћица БА, вѣлику НК, о вѣштицама НК, на лѣдину НК, млѣли НК, свѣсни НК, чѣски НК, мѣри Дс;

спрѣму А СЦ, тѣку А, дѣцу Е Ме Бш СЦ НБ, мѣсту Е Км, мѣту Е Бш НБ, нѣку Е, да се жѣну Ме, зѣмљу Ме Бш СЦ Сп, мѣур Ме, тѣру Ме Бш, лѣгну Км, пѣсму Км Мо Св, скѣлу Км, вѣруј Бш, вѣруједу Бш, вѣрујте Бш, дѣжурни Бш, жѣљу Бш, о лѣбу Бш, мѣтѣто Бш, пѣру Бш, свѣтује Бш, да се сѣлу Бш, глѣднути Чј, нѣ зну Чј НБ, свѣкру Чј НБ, свѣтујем Чј, зѣмљу СЦ, плѣву СЦ, грѣбу СЦ, пѣву Сп, флѣку Сп, чѣку Сп Св, чѣту Сп, дѣчу Пд, мѣтѣт НК.

џ

нѣ прну Е, чѣтврѣти Ме Ки НБ, чѣтврѣта Бш НБ, чѣтврѣте Бш Мо, шѣгрт Бш, чѣтврѣту Км Ки, нѣ мрси НК;

вѣридба А, вѣдрица Е, весѣлим Е, жѣли Е, кѣчиге Е, лѣпчића Е, мѣни Е, сѣдили смо Е, чѣстѣтам Е, чѣтир Е Ки НБ, чѣтири Е, вѣлико Ме, довѣсти Ме Км, нѣ види Ме, сѣди Ме, вѣлики Км, вѣлику Км, донѣси Км, мѣтлица Км, провѣли Км, жѣни Бш, испѣкли смо Бш, жѣнила Чј, сѣдили су СЦ, дѣсни Ки, сѣби НБ, грѣдицу Мо, црвѣним Мо, нѣ игра Пд, грѣдице НК, лѣпчић НК;

донѣсу А, жѣну А Ме, њѣму А, вѣнчу Е Ме, нѣ слуша Е, нѣ узме Е, одлѣту Е, пѣку Е Км, развѣду Е, ревѣну Е НБ, рѣдуше Е, сѣду Е Ме НБ Ђ, у сѣлу Е, сѣстру Е Бш, жѣлудац Ме, њѣмукан Км, свѣму Км, жѣну Ме Бш, изнѣсу Ме, решѣту Ме, вѣлу Ме, јѣдну Км СЦ Ки Пд НК, нѣ ду Км Мо Св, нѣ рѣчам Км, смѣју Км, у арѣлу Бш, бѣжу Бш НБ, долѣту Бш, не жѣлу Бш, крекѣтуше Бш, нѣ кувам Бш, лѣту Бш, млѣкуша Бш, однѣсу Бш Ки НК, у свѣму Бш, сплѣткуша Бш, тѣкѣт 'а Бш, чѣму Бш, свѣту цркву Чј, провѣду Ки, нѣ жѣриш НБ, нѣ слѣужиш Мо, нѣ слушаш Мо, уплѣту Мо, огребѣну Св, нѣ тувим Св.

џ

вѣзѣмо А, гѣдѣна А Е Бш СЦ НК Дс, гѣсти Е Ме, с кѣли Е Ме СЦ Сп Ки, кѣси Е, нѣсѣмо Е Ме, нѣћи Е, ѣди Е СЦ Пд, ѣштица Е, прѣси Е Мо, сѣли Е НК, вѣдѣду Ме, дѣбѣла Ме, дѣдијало Ме СЦ, зѣби Ме, кѣсти Ме, нѣси Ме Чј Ки, нѣсите Ме, ѣбичај Ме СЦ, ѣчи Ме СЦ НК, пѣкриједу Ме, вѣдим Км, гѣдина Км Чј СЦ Сп Ки, гѣдине Км, дѣбио Км СЦ, Зѣрица Км, Зѣрици Км, ѣбично Км СЦ, прѣшију Км, кѣстиш Км, мѣлим Км, склѣним Км, сѣбици Км, шкѣли Км, ѣпијо Бш, пѣльски Бш, тѣпли Бш, дѣбијем Чј, кѣливо Чј, ѣпиједу Чј, прѣсиду Чј, бѣли СЦ, дѣбије СЦ Пд, кѣлима СЦ Сп,

са крњима СЦ Ки, крњицу СЦ, крњину СЦ, нрси́мо СЦ, рдличан СЦ, рпио СЦ, стргина СЦ, дрбили Сп Ки, грдину Сп Ки, мрлим Сп, срли Сп, врзи Ки, дрбио Ки, стргине Ки, нрсим НБ, рштри НБ, крглиће Мо, бржије Пд, рбичају Пд, шкрди Пд, брквица НК, с крњи НК, крњски НК, нрћи НК, прдбије НК, нрвине СК (1:), Нрви Сад Ђ, крсиду Дс;

врљу А Бш, крсу А Е, крљу Е, нрсу Е Бш Чј Пд, рду Е, србу Е Км Сп НК, врду Ме Бш СЦ, лрпу Ме, нрћу Ме Чј, по рку Ме, гршићу Км, нрзу Км, плрчу Км, рдрнда Км Мо, ргуд Км, у прљу Км, брзу Чј СЦ, кршуља СЦ, рбуку СЦ, рдузели СЦ, смртру СЦ, крсу Сп, нрћу Сп, прд руку Сп, рдрд Ки, рштру Ки, по прљу Ки, рдрвда Мо, крзу Пд, врлу НК, крпу НК.

џ

рдрнуго Км;

дрбџва А, брси Е, крд њџ Е, крџ Е, нрсилџ су Е, рни Е Км Чј НК, осрвина Е, скрџнило Е, прдџже Е, прпџше Е, с рџим Е, рџпи Е, ускрџила Е, врлиџем Ме, дрбрим Ме, крмишџе Ме, крстџу Ме, мрџим Ме Ки, мрџици Ме Чј Ки, с рџним Ме, рџисне Ме, с рџима Ме, прлџва Ме, прџиње Ме, бррио Км, врлиџеду Км, глрби Км, говррио Км НБ, ргџиште Км, рџила Км, лрзи Бш, мрџели Бш, нрсџила Бш; рви Бш, Бржић Чј, гррмилу Чј, дршли Чј, с рџим Чј, рдрдио СЦ, гррмила Ки, лршиџе Ки, нрсџили Ки, рџиче Ки, од рџи Ки, рџкино Ки, прџишињено Ки, рдрди Ки, стрџину Ки, дршли НБ, крмишџиница НБ, крњи НБ, ррџбаду НБ, рџидне НБ, рџплије НБ, гррмилу Мо, маџстрџица Мо, рџили Мо, крзи Пд, крмишџама Пд, догррџила Св, нрвије НК, рџкино НК, рџилџ су НК, крсџићу СК;

дрџујемо Е, брју се Ме, грру Ме, рдрвко Ме, рћу Ме Км, прлрбу Ме, прнудџду Ме, н рџу Км, прџупи Км, мрџу Бш, сврју Бш, кршуљу Ки, рџкуд Ки, прштруј Ки, рџџупи НБ, прџџсутра НБ, рџслрџи Мо, рџку Мо, пррушимо Мо, врлрџска Св НК, мрју НК, рдршуку НК, рџ куће Ки НК, прлрбу НК.

„Полуотворени“ изговор је забележен у примерима:

џ

рџџџино Ме, врћи Бш, грџи НБ;
дрџу Км, мрџуто Бш, жрџнску Ђ.

џ

нр прља Км, четврџи НБ, шрпрџли се НК;
вррџџба А, кррџџила сам А, откврџџени Е, шрџџир Е, шрџџица СК (1:);
одврџду А.

џ

прџџије А, рбичаја Е, мрџим Ме, нрси Ме, пррси Ме, вррџиду Км, гррџина НК, крси СК;
нрву Км, врду Бш НК, штрррџује Мо, стрџу Пд.

ò

изнòсно Е, пренòћи Е, прòтиче Е, мòлти Ме, нòсно Ме, одмòрила Ме, нòсила Км, òпити се Км, стòлицу Км, òни су Пд;

једнòручки бiч Км, прòбудим Км, тòпу Бш.

Следе примери за изговор који је П. Ивић на терену обележавао као средњи јер он у банатским релацијама има такву позицију, мада би се по међународним фонетским нормама сматрао нешто отворенијим од средњег.

è

свèкрва А;

пèрина Е, мèрио Бш, тèгница Бш, жèни Ћ.

è

у зèмљи А, пèшкiр А, сèди А, старèшина Е, лèгли су Ме, мèтти Ме, тèгих Ме, учитељница Ме НБ, пèкли Км, пилèђије СК, у Сегèдiн СК.

нèму Е, цèдуљу Ћ.

ò

пòмрчина Ме, пòтрчала СК (1:);

двè гòдине А, нàјбòљи Ме, гòсти Ћ, дòбили Ћ, òштина Ћ;

òбујем Е, пòдрум Ме, гòлубови Ки.

ò

кò^Т цркве А;

грòмила Ме, стòи Ме, Бòжић Чј, дòшли Сп, кòни Сп;

дò куће А, челò куће А, дòбру Ме, кòшуља Ме, òдгурно Ме, òсушимо Ме, пòштује СК (1:).

„Полузатворени“ изговор, близак средњем Е и О по транскрипцији IPA, означавамо комбинацијом знака средњег изговора и знака затворности.

è

зèница Ме, јèсти Ме Бш, лèптiр Ме, сèди Ме, сèћи Ме, срèдњи Ме, тèли Ме Км, тèти Ме, трèћи Ме Пд СК Ћ, вèлики Км, прèслицу Дс;

дèцу БА.

è

чèтвòрто Ћ;

мèни А Км СК (1:), нè никне А, пèшкiр А Мс СК, шèшiр А, бèлило Е, ревèни се Е, досèлнили Ме, мèкиње Мс, нè сила Ме, сèдињо Ме Дс, сèдиш Ме, сèдила Ме, код ìмiлије Км, сèдим Км, тèпсију Км, Лèмiркиња Бш, ожèнити Бш, сèдиле Мо, плегèница СК (1:), тèби СК (1:), шèстица СК (1:), благословèни Ћ, дèтiњство Ћ, пè^нзија Ћ, Сегèдин Ћ, чèтир Ћ, провèли Дс, сèби Ћ;

пèчурка СК (1:), плèту СК (1:), по нèму Ћ.

ò

ѡбрве Бш, пѡкрјани Ки, пѡгрчала СК (1:);

дѡбио Е, кѡсти Ме, ѡпштина Ме, вѡдиду Км, гѡдина Км Бш, дѡбила Км СК (1:), вѡди Бш, дѡбиједу Бш, кѡлима Бш, ѡсигуран Бш, ѡпштина Ки, гѡдине НБ Мо, кѡжица НБ, кѡњима Мо СК (1:) БА, стѡтине Мо, нѡвине СК (1:), склѡтим СК (1:), бѡли Ћ, пѡт гѡдина Ћ, с кѡли Ћ, мѡги Ћ, ѡбичан Ћ, бѡквица Дс;

вѡду Ме СК (3:), кѡсу Ме, чѡју СК (1:), вѡлу Ћ Дс, сѡбу Дс.

ò

шлѡфрк БА, кѡ цркве НК, ѡргнем СК (1:);

Бѡжића Е, вѡди Ме, кѡбила Ме, ѡни Ме, прѡс!т! Ме, двѡкрїлна Км, лѡжиш Км, мѡгли Км, нѡси Км, ѡбрисѡ се Км, пѡзївани Км, потрѡшила Км, пѡчисти Км, прикѡ Тисе Км, приговѡрио Км, трѡши Км, мѡлио Бш, помѡгли су Бш, стѡим Бш, бѡри СЦ, дѡшли СЦ, пѡпїшу СЦ, стѡтине СЦ, говѡрили Сп, мѡмци Сп, рѡдила Сп, прикѡ ваше Ки, с ѡним Мо, слѡжио Мо, нѡсти Сн, кѡњи НК, Мѡкрїн НК, Бѡжић СК (1:), кѡрито СК, нѡсила СК, трѡшила СК (1:), гѡи Ћ, договѡрили се Ћ, Мошѡрїн Ћ, ѡчила Ћ, ѡчима Ћ, ѡштри Дс, ѡштрили Ћ, спѡмиње Дс;

пѡ њу А, мѡгу Ме, ѡћу Ме, мѡју Чј, стѡју Сп, зѡву БА, кѡшула СК (1:), пѡгуби СК (1:), дѡручкујем Ћ, ѡрѡжје Ћ, ѡскудни Ћ, тешкѡћу Ћ.

Овакав изговор је и за језичко осећање Београђана затворен јер одудара од обичних београдских отворенијих вокала. Поготову се тај изговор доживљава као затворен у самом Банату, где се намѡе поређење са знатно друкчијим ѡ и ѡ у другим положајима. П. Ивићу су приликом теренског рада, нпр. у Српској Црњи, скретали пажњу на то да се тамо говори сѡди, а у јужнијим селима сѡди (упор. т. 74). Бележење примењено у овом раду заснива се, дакле, првенствено на односима унутар самог говора.

Најбројнији су примери с вокалима које је П. Ивић бележио као затворене. Такви вокали најчешће су само мало затворенији од Е и О (по међународној транскрипцији). С друге стране, у поређењу са е као континуантом незамењеног ѡ, нпр. у говорима колубарског слива, или код Карашеваца и Галипољских Срба, банатско кратко е је очигледно мање затворено.

è

нѡ идем А Пд, вѡлико Е Пд, бѡжи Ме, брѡчио Ме СК, вѡлику Ме Ми Пд СК, жѡни Ме, мѡри Ме, нѡки Ме Км Мо БА, прѡдни Ме, спрѡмити Ме, трѡћи Ме Км НБ Пд НК СК, вѡлик Км Бш НБ Мо Пд НК, вѡлика Км Бш Мо СК, грѡдица Км, дѡди Км СК, дѡси се Км Бш, дѡци Км Бш Сн СК (4:), на лѡдини Км, нѡ би Км СК, пѡсник Км, сѡтини се Км, спрѡми Км, вѡлике Бш БА, вѡштница Бш, грѡшњици Бш, дѡдин Бш, жѡним се Бш СК, јѡсти Бш НБ Сн, кѡрри Бш НБ Сн НК СК, лѡпир Бш СК (2:), лѡпирови Бш, лѡти Бш Мо Пд Сн, лѡтни Бш Мо СК (4), мѡри Бш, нѡди Бш СК, с нѡним Бш, плѡтиво Бш, прѡдни Бш, прѡница Бш, сѡди Бш, сѡстрић Бш,

сѣстричина Бш, срѣли су се Бш, стрѣји Бш, тѣли Бш Мо Пд Св, тѣтица Бш, тѣткина Бш, тѣткине Бш, рѣћи Ми, лѣзи НБ, сѣлшите НБ, брѣчи Мо, вѣликим Мо, вѣћи Мо Пд, дѣбљи Мо Пд, жњѣли Мо, жњѣти Мо, јѣли Мо, мѣсни одбор Мо Св, нѣписмен Мо, пѣрине Мо, сѣди Мо, сѣтио Мо, сѣћи Мо, спрѣним Мо, о вѣштицама Пд СК, кћѣрин Пд, мѣрило Пд, понѣди Пд, рѣпица Пд, грѣпиш Пд, Чѣси Пд, вѣштица Св, дѣсило Св СК (1:), дѣчије Св, жѣљни Св, Јѣлца Св, нѣ иде Св СК, смѣли Св, смѣстѣте Св, тѣжи Св, срѣдњи БА, рѣчнику БА, Вѣрица НК, јѣфтин НК, лѣзи НК, мѣриш НК, у нѣчим НК, пѣрину НК, сѣкли су га НК, по сѣли НК, сѣсти НК, вѣлики СК (1:) Ћ, зрѣли СК, јѣстѣве СК, лѣдину СК, лѣпиш СК; пѣрина СК, смѣстила СК, јѣфтино Ћ, спѣцијални Ћ, нѣ иде Дс;

сѣдну Км, фѣбрура СЦ, вѣзу Мо Св, зѣмљу НБ Мо Св БА, пот стрѣју НБ, Сѣкула Мо, нѣ зну Пд СЦ, по нѣбу Пд, вјѣрују Пд, прѣсујѣду Пд, тѣтку Пд, штѣгу Пд, дѣцу Св НК СК (2:) Ћ, вѣрујем Св НК, плѣву БА, лѣгну НК, мѣглу СК (2:), мѣту СК, мѣур СК (3), мѣура СК (2:), пѣву СК, пѣсму СК (4), слѣдујѣду СК, мѣтуго Ћ.

ѣ

чѣтвѣрта СЦ Св СК, чѣтвѣрти СЦ Пд СК, шѣгѣрт СЦ СК, нѣ мѣси се Пд, нѣ смркне Св, чѣтвѣрте Св Ћ, нѣ пѣла СК, чѣкрк СК (3:), чѣтвѣртој СК, шѣгѣрта Дс;

ндјрођѣнии А, бѣжи Е Ме Км Бш СЦ Мо СК, грѣдице Е Мо, Елѣмѣр Е Мо, керѣћи Е, лѣжи Е Бш Ки, нѣчиста Е, ожѣнио Е Км Бш Ки СЦ, пѣшкѣр Е Ме Мо НК СК, сѣди Е Ме Бш СЦ Мо, сѣдио Е Бш Чј Ки НК, старѣшина Е Ме Ки Пд НК, тѣби Е Бш СЦ Ки Мо НК СК, ѣ'андармѣрија Е, шѣшир Е Бш Ки СК, вѣлики Ме Бш СЦ, вѣликог Ме Мо, дѣриште Ме, довѣсти Ме, ѣувѣније Ме Бш СК, жѣни Ме Бш, зѣмљи Ме Бш Пд НК, лѣжим Ме Бш, марвѣни Ме, мѣни Ме Км СЦ Мо Пд Св БА СК Дс, нѣ прѣмаду га Ме, пилѣћије Ме Бш, пријатѣљница Ме, причѣшћѣвамо се Ме, растѣкли Ме, рѣцимо Ме Км СЦ Св, сѣстрин Ме, старѣшине Ме СК, стѣкли Ме, цѣлѣва Ме, чѣтир Ме Км Бш Ки Пд НК Дс, вѣдрица Км Бш, Гѣнцикино Км, по грѣдицама Км, жѣнидбу Км, затворѣније Км, мѣтите Км, нѣ пијете Км, нѣ свиђа Км, окрѣчила Км, плавѣтницило Км, рѣкли Км, рѣћи Км, сѣби Км СЦ Ки НБ Мо СК Ћ, сѣдим Км Ки Пд, сѣдила Км, сѣсију Км, снѣжинна Км, тѣгих Км, из Амѣрике Бш, у Амѣрику Бш СЦ, вѣли Бш, вѣлике Бш, вѣтрић Бш, донѣси Бш СЦ Пд, зелѣни Бш Св СК, зѣмичке Бш, испѣћи Бш, јагњѣћије Бш, јѣзик Бш СЦ Мо СК, јарѣбница Бш Мо СК, камѣнчић Бш, кѣчига Бш, колѣника Бш, кравѣтина Бш, лѣгинѣ Бш, лѣћи Бш, малѣни Бш, мѣсинг Бш, насѣлио Бш, нѣ види Бш СЦ Мо Ћ, нѣ дѣрај Бш, нѣ сијѣду Бш, опѣрисати Бш, плѣли Бш, попијѣни Бш, прасѣћије Бш, присѣлили Бш, рѣчица Бш, сѣдили Бш СЦ Ми Ки Мо, стојѣћи Бш, тѣстѣри Бш, увѣзли смо Бш, цѣдило Бш, жѣнила Чј, мѣти Чј, ожѣнили Чј, сѣдио Чј, црвѣним Чј, Бѣцилу СЦ, болѣшњив СЦ СК, брѣз бриге СЦ СК, грѣдица СК, донѣсѣва СЦ СК,

ђурђевски СЦ, изнѐси СЦ, јѐдним СЦ, јѐктика СЦ, лѐжниш СЦ, магарѐђија
 СЦ, машинѐрија СЦ, најјерѐднији СЦ, нѐпријатеља СЦ, ожѐнити СЦ,
 опѐрисо СЦ, памѐтније СЦ, пѐшице СЦ, плетѐнициом СЦ, сѐдијо СЦ, чѐлик
 СЦ Св, болѐшлив Сп, сѐстриног Сп, керѐђије Ки, лѐг^тти Ки, лубѐнице Ки,
 нѐ видим Ки, нумѐри Ки Мо, памѐтнии Ки, плѐли Ки, сѐкѐра га Ки, увѐли
 Ки, вѐдрицу Ми, Вѐсѐлина Ми, нѐ стигнеш Ми, пилѐђија Ми, весѐлије НБ,
 водѐнѐца НБ, десѐт^тца НБ, зарѐћи НБ, зрѐли НБ, келнѐрише НБ, метѐри
 НБ, мѐтити НБ, нѐ био НБ, пѐри се НБ, плѐсти НБ, сѐбѐкана НБ, шѐприцу
 НБ, вѐли Мо Св, вѐлике Мо, вѐриге Мо, дѐри Мо, ђувѐгија Мо Пд Св,
 крѐчио Мо, лѐцидери Мо, код Малѐнчић^т Мо, мѐтили Мо Св СК, нѐписмен
 Мо, обрѐзѐва Мо, ожѐнићу Мо, поштѐнии Мо, провѐли Мо, трѐницу Мо,
 чѐкиње Мо, бѐкрија Пд Св, водѐнице Пд, довѐли Пд, зазелѐнила Пд, лѐжим
 Пд СК, марвѐнски Пд, нѐ пѐташ Пд, оплѐсти Пд, на парцѐли Пд, на плѐћима
 Пд, стојѐћи Пд, у Амѐрики Св, затѐкли Св, јерѐбѐца Св, јѐси Св, дѐст метѐри
 Св НК, нѐ виду Св, нѐ игра Св, провѐсти Св, телѐђије Св, бабѐтина БА,
 жѐни БА, мѐшином БА, плетѐнице БА, арѐндѐра се НК, вѐд^тко НК, вѐрига
 НК, водѐница НК, дочѐкѐва НК, жѐнили НК, зелѐнило НК, лѐтила НК,
 мѐтили НК, нѐ кида НК, пѐри НК, пѐтица НК, поштѐни НК, свѐти Сава НК,
 Сегѐдѐн НК, срѐски НК, чѐстѐтам вам НК, вѐнчићи СК, бѐжим СК, Вѐлѐнка
 СК, водѐца СК, донѐсѐва СК, ђувѐгије СК, жѐлим СК, завѐзѐвам СК, затѐћи
 СК, звѐздица СК, јажѐђије СК, конферѐнција СК (3:), најпамѐтније СК, нѐ
 чистѐду СК, одевѐни СК, пилѐђије СК, плетѐница СК (2:), побѐђѐвам СК (4),
 посѐтиоц СК, посѐтиѐца СК, румѐни СК, сѐдила сам СК, стѐкли СК, цвѐтићи
 СК (3:), црквѐни СК, шѐстица СК (2:), јѐдни Ђ, зазелѐни Ђ, ледѐнице Ђ,
 мѐтила сам Ђ, нѐ шприца Ђ, ожѐнили Ђ, с пѐтицама Ђ, пријатѐљницом Ђ,
 сѐди Ђ, тѐстѐришем Ђ, уч^тѐлица Ђ, чѐстига Ђ, мѐкиње Дс, муштѐрија Дс,
 чѐши Дс;

јѐдну Е Км СЦ Сп Ки Св Ђ, нѐму Ме Км Бш СЦ Мо СК, рѐдуша
 Км, бѐжу Бш Св СК, жѐну Бш СЦ Пд НК СК, мѐгули Бш Чј, дѐсну СЦ,
 нѐ мучи СЦ, нѐ чује се СЦ, нѐ убију СЦ, сѐстру СЦ Св СК, цѐдуљу СЦ Св,
 по чѐму Сп, однѐсу Сп СК Ђ, нѐ ду Ки Ми, нѐ лупа Ки, нѐ чујем Ми СК,
 по сѐлу Ми Пд СК Ђ, вѐнчу Мо, изнѐсу Мо Св, нѐ пушим Мо НК, нѐ умре
 Пд, оплетѐни Пд, у рѐлу Пд, вѐслу Св, нѐ ју Св СК, нѐ слуша Св, нѐ гѐжши
 Св, оплѐту Св, сѐду Св БА, крѐчу БА, нѐ узмѐте НК, јѐсу СК, по лѐду СК
 (4), нѐ гѐрам СК (4), нѐ уђем СК (3), нѐ чује СК, пѐчурѐка СК, плавѐтну СК,
 пѐчурѐка СК, свилѐну СК, на Сигѐту СК, чѐму СК, у цѐпу СК, нѐ чѐвамо га
 Ђ, нѐ труне Дс

џ

џбрва Бш, џбрве Бш, пџмрчина Ки Мо Св, пџмрчину Пд, пџкрѐно Св,
 крѐс прсте НК, пџгрѐчала СК (1:), џбрѐа Дс;

џџдину А Пд НК СК, вџзи Е Св Дс, џџдина Е Пд СК, двџришту Е,
 дџбије Е Пд СК, кџбила Е, стџри Е, бџли Ме Ми, вџзи се Ме, џџдина Ме,

на кѡлима Ме, мѡлим Ме НК, пѡљски Ме, бѡјиште Км, с кѡли Км Мо Сн, с кѡњима Км Бш Ки Сн БА СК (2:), мѡлимо Км, нѡсиш Км, гѡсти Бш Пд БА, дѡбиједу Бш, с кѡжницом Бш, кѡмина Бш Пд НК, кѡшница Бш, мѡкри Бш, мѡлї се Бш, нѡси Бш НК, нѡсїду Бш, ѡди Бш, ѡпштина Бш, пѡкрије Бш, пѡлије Бш, пѡпила Бш, пѡптио Бш, прѡпис „свеска“ Бш, прѡтїван Бш, дѡбијем Ки, дѡбио Ки Мо, пѡстиш Ки, склѡни Ки, дѡдијо Ми, нѡсим Ми Сн, кѡ има НБ, нѡјѡри Мо, ѡбичаје Мо, ѡди Мо, ѡзбїљно Мо, скѡчи Мо, бѡжии Пд, вѡзиш Пд, гѡдине Ки Пд Сн, кѡбїла Пд, кѡжњи Пд, кѡљиво Пд, кѡсимо Пд, кѡсти Пд, мѡгеи Пд, мѡлим вас Сн, ѡбичаји Пд, ѡпштина Пд, ѡсим Пд Сн, склѡпи Пд, стѡри Пд, бѡжїја Сн, дѡбїли Сн, зѡби Сн, Јѡвица Сн, нѡјбѡљи Сн, ѡдијемо Сн, ѡпштину Сн, ѡчин Сн, пѡкрије Сн, прѡчито Цн, рѡдбина Цн, сѡчїва Сн, стѡїна Сн, двѡриште БА, с кѡлима БА, пѡпијемо БА, бѡљи НК СК, кѡси НК, ѡбично НК, пѡпили НК, бѡжїја СК, вѡјнїче СК (1:), ѡчина СК, дѡбила СК (1:), ис кѡпрїва СК (1:), нѡвине СК (1:), нѡт н'и СК, ѡчи СК, пѡкријемо СК, прѡчитѡно СК, рѡдбино СК, склѡпим СК (3:), пѡт стѡїна СК, кѡцкнцу Ђ, мѡлим те Ђ, ѡсигурѡни Ђ, сѡбицу Ђ, ѡблика Дс, пѡкријеш Дс;

кѡсу сѡно А Е Мо Сн, бѡжїр Е, бѡљу Ме НК, вѡљу Ме Бш Мо, у кѡлу Км, вѡду Бш Пд Сн СК (1:), гѡлубове Бш, гѡлѡбу Бш, гѡсту Бш, гѡшћу Бш, кѡгѡр Бш, лѡзу Бш, нѡву Бш, нѡћу Бш, ѡбрѡч Бш Пд, ѡдѡд Бш Мо СК, ѡмѡт Бш, ѡгѡд Бш Мо, ѡчѡв Бш, у Пѡљску Бш, о рѡгу Бш, ѡкнѡт Бш, бѡју Ки, Гѡру Ки, Бѡсну Ми, Бѡшку Ми, зѡру Мо, кѡжу Мо Сн СК, нѡгу Мо НК, нѡсу Пд Сн, ѡру Пд, бѡжїу Сн, вѡлу Сн НК, лѡпту Сн, ѡбујемо Сн, сѡбу Сн НК, мѡкру НК, ѡдлуку НК, скѡрѡп НК, Бѡгу СК, ѡчѡв СК, чѡју СК (3), шкѡлу СК, ѡчув Ђ, скѡрѡпом Дс.

ѡ

зѡгѡне Е, пѡдѡља Км, зѡгѡнеш Ки, пѡпѡскам Ки, пѡкрїу Мо, дѡвѡрим Сн, ѡгѡнем СК (4), ѡдѡрнеш СК Ђ, ѡдѡпан СК, ѡгѡнем СК (3:), пѡпѡска СК, пѡгѡбушке СК (1:), пѡвѡриш Ђ;

Бѡжїћа Е СК, вѡјнїк Е НК СК, гѡдишња Е, ко доктѡри Е, кѡд њи Е Ђ, кѡи Е Ме Км Бш СЦ Ми Мо Пд Сн НК СК, кѡмишїји Е, кѡпрїва Е, лѡжииш Е, мѡмци Е СЦ НК Пд Ђ, ѡтїдну Е, с ѡтим Е Чј Сн СК, ѡтишла Е, ѡчили Е Ми СК, полѡвица Е, пѡмїрен Е, пѡстити Е, са сватѡвима Е, стѡи Е Км СЦ Мо Пд СК, на ѡшки Е, дѡвѡјница Ме, кѡи је Ме, кумѡвски Ме, тѡи Ме СЦ СК, вѡзила Км, дѡрѡчиће Км, кѡд њи Км, крѡмпїр Км Бш Сн НК, нѡјвѡлијем Ки, нѡси Км, оспѡсѡбили Км, ѡвѡрио Км, пѡдбїја Км, пѡим Км СК, помѡћи Км, пѡпити Км, гѡица Км, бѡјим се Бш, на гѡдмилу Бш Пд НК СК, дѡциње Бш, дѡшлї су Бш, жнѡвѡтиња Бш, затѡрили Бш, зѡним Бш, кѡмишија Бш Пд, кѡмишије Бш БА, кѡњи Бш СЦ Пд Сн, бѡжїићи Чј, гѡвѡрио Чј, кѡд њи Чј, код ѡчију Чј, ѡтигне Чј, ѡтишли Чј, кѡпгита Бш, кѡрита Бш, мѡим Бш Ми Сн НК, нѡвије Бш, по нѡвим Бш, нѡсила Бш Ми, нѡсило

Бш Пд, *ђбићем* Бш, *ђвчије* Бш Ми СЦ, *ђгњиште* Бш Св, *отвђрио* Бш, *с ђгим* Бш, *из ђчију* Бш, *помђћи* Бш БА, *пђдигнђто* Бш, *пђнци* Бш, *пђсије* Бш, *разђдио* Бш, *да рђди* Бш, *да срђмђтиш* Бш, *богђвски* СЦ, *бђли* СЦ Пд, *бђсиљка* СЦ, *вђлијем* СЦ, *гђди* СЦ, *гђмилу* СЦ, *дђбити* СЦ, *затвђрили* СЦ, *запђслио се* СЦ, *кишнђвито* СЦ, *кђсицу* СЦ, *мђдђра се* СЦ, *мђима* СЦ, *не бђим се* СЦ, *ђгиднем* СЦ, *ђцима* СЦ, *ђчице* СЦ, *пђи се* СЦ СК, *покђсило* СЦ, *покђсијо* СЦ Ми Св, *помђдриле* СЦ, *пђшли* СЦ, *принђиду* СЦ, *принђила* СЦ, *прђсно* СЦ, *прђшли* СЦ, *свђи* СЦ СК, *словђдница* СЦ, *уђзбиљи* СЦ, *ускђчила* СЦ Пд Св, *чинђнице* СЦ, *ђни* Сп, *синђнице* Сп, *бђжиг'ни* Ки, *бђим се* Ки, *вђдицу* Ки, *госпђдин* Ки, *госпђински* Ки, *двђица* Ки, *Ђукђић* = *Мђкрђн* Ки, *најзгђднице* Ки, *опкђли* Ки, *порђдила* Ки, *постђи* Ки, *тђчир* Ки, *шђс чопђри* Ки, *ђни* Мо Пд, *девђјчицу* НЕ, *ђрибаду* НЕ, *ђ тим* НЕ, *бђсиљак* Мо, *вђдила* Мо, *кђнци* Мо, *мђнцима* Мо, *ђви* Мо, *отвђрили* Мо, *ђишша* Мо, *пђдигне* Мо, *пђсијан* Мо, *руковђдиђ* Мо, *стђгину* Мо, *видђвнт* Пд, *вђлијеш* Пд, *гђдишињог* Пд, *гђнио* Пд, *у грђмили* Пд, *двђица* Пд, *дђбри* Пд, *кђбила* Пд, *лекђвита* Пд, *мђкрђнску* Пд, *нђсило* Пд, *ђбзине* Пд, *ђдгрижен* Пд, *ђкино* Пд, *осрамђтити* Пд, *огпђим* Пд, *пђстмљ* смо Пд, *пђчиње* Пд, *рђдио* Пд, *рђдитеље* Пд, *у вђди* Св НК, *вђлијеш* Св, *гђвђрили* Св, *гђли* Св, *дђбри* Св, *звђни* Св, *кђрђсти* Св, *кђсило* Св БА НК, *лђжили* Св, *мђи* Св Ђ, *мђнци* Св СК (2:), *мђћи* Св, *нђсили* Св, *облђжи* Св, *ђвчијег* Св, *ђтићеш* Св, *ђчију* Св, *пђзђвамо* Св, *поклђнио* Св, *пђкрђваду* Св, *помђзи* Св, *пђсијати* Св, *пђстигнем* Св, *пђ тђм* Св СК, *пђчињете* Св, *пђчисту* Св, *прђсије* Св, *прђшили* Св БА, *рђдио* Св, *стђим* Св, *устанђвили* Св, *бђгине* БА, *вђзило* БА, *ђни* БА, *ђпђја* БА, *ослобђдили* БА, *ђкино* БА, *пђмислимо* БА, *пђтиљак* БА, *сведђци* БА, *свђим* БА, *вђдице* НК, *вђзи* НК, *гђдишиње* НК, *госпђдин* НК СК, *дђбићеш* НК, *дђшли* НК, *дрђтићи* НК, *кђмишије* НК, *отђич* НК, *рђдило* НК, *скђчио* НК, *тђглије* НК, *Тђтице* НК, *трђш'и* НК, *бђжиг'н'и* СК, *бђжић* СК (2:), *вђдио* СК, *гђстђју* СК, *гђстим* СК, *девђјчица* СК, *дђбити* СК, *договђрили* СК, *дђликује* СК (4), *изђпђју* СК, *кђрито* СК (4), *кђстима* СК (2:), *лђви* СК, *нђктима* СК, *ђви* СК, *ђкрђвимо* СК, *од ђти* СК, *ђчила* СК, *ђшнем* СК, *ђишшану* СК, *петђрица* СК (2:), *пђкисну* СК, *пђли* СК, *помђдри* СК (2:), *пђчните* Ск, *прђсипали* СК, *рђдитељи* СК, *стђгине* СК, *тђгим* СК, *трђшила* СК (3:), *довђдио* Ђ, *Нђви Сад* Ђ, *нђнио* Ђ, *пђдлђва* Ђ, *да се пђмђриду* Ђ, *пђсијан* Ђ, *сирђгинеа* Ђ, *стђји* Ђ, *ускђчио* Ђ, *лекђвита* Дс, *мотђвило* Дс, *сђшница* Дс;

стђју А Ки Мо, *бђлу* Е, *вђљуска* Е, *гђстујђду* Бш, *кђг куће* Е СЦ Св, *мђгу* Е Ме Км Бш Ки Св НК Ђ, *мђју* Е Бш СЦ Ки Мо Св, *мђмку* Е Ме Бш Пд, *ђљушти* Е, *позђву* Е, *пђју* Е, *пђљубу* Е Св, *пђкупиш* Е Км, *пђ кућама* Е, *прђбушено* Е, *стђју* Е Пд, *твђју* Е Ме Км НК, *ђћу* Км Бш СЦ Мо Св НК, *кђшуља* Ме Бш Мо Св СК (3:), *постђју* Ме, *свђју* Ме Св НК СК, *ђђгуре* Ме, *кђшуљу* Км СЦ Мо Пд Ђ, *о вђлу* Бш, *вђљуски* Бш, *о кђњу* Бш, *испђт кућа* Бш, *кђшуље* Бш, *крђ шуму* Бш, *ђбућу* Бш, *ђкруњено* Бш, *ђрђужје* Бш, СЦ НК, *ђснује* Бш, *пђ^вјко* Бш, *пђ кући* Бш, *по ђцу* Бш, *самђуки* Бш, *тђпу*

Бш, дѣбру Чј, девѣјчурa СЦ, зѣкупила СЦ, кѣју СЦ БА, ѣбѣуко СЦ, ѣсѣши се СЦ, ѣткуда СЦ, ѣтруге СЦ, ѣцу СЦ, пѣвѣуко СЦ Мо, пѣдрум СЦ, пѣжѣурим СЦ, пѣљѣбу СЦ СК, пѣпусти СЦ, пѣрушим СЦ, пѣштујем СЦ, прѣдужу СЦ, гоплѣту СЦ, мѣгу Сп, пѣмусти Сп, пѣнуди Сп, пѣ њу Сп НБ, пѣслужим Сп, зѣкупу Ки, ѣкрѣжим Ки, пѣкупу Ки, пѣнудити Ки, кѣжуве НБ Мо, окѣ куће НБ Мо, у говѣру Мо, кѣју ћеш Мо, ѣву Мо Сн, позѣву Мо, пѣпушћено Мо, прикѣсутра Мо, прѣкѣрвала се Мо, прѣчуло Мо, вѣљѣски Пд, на рѣгѣу Пд, дѣлму Пд, дѣ љтругу Пд, зѣву Пд Сн БА, ѣд љѣка Пд, ѣпслѣжи Пд, пѣпусти Пд, прѣчује Пд, самѣук Пд, трѣшу Пд, бѣлу Сн, кѣжу Сн, у кѣжуву Сн, нѣћу Сн, ѣкрѣжим Сн, ѣлушки Сн, ѣпсује Сн, ѣткуп Сн, пѣкупила Сн, пѣпусти Сн, пѣт пушку Сн, пѣштујѣ ме Сн, гѣштујете БА, Топѣлу БА, бѣсу НК, гѣру НК, ѣну НК, пѣљѣби НК, пѣ љсти НК, рѣбује НК, у дѣму СК, дѣљтругу СК, лепѣту СК, да ѣбуваду СК, откѣпчу СК, ѣсѣшим СК, ѣткуда СК, ѣтпустим СК, ѣтпѣшћам СК, ѣт шѣнке СК, пѣгуби СК (2:), пѣдмѣко СК (1:), пѣдрума СК, пѣљѣбимо СК, пѣучим СК (3:), пѣштује СК (2:), прѣду СК, за гоплѣду Ђ, ѣгѣлиш Ђ, ѣт куће Ђ, прѣјѣри Ђ, прѣтѣраду Ђ, дѣструко Дс, кѣнку Дс.

Наглашавамо да је овде изнет само део обимног материјала којим располажемо, док је за отвореније вредности дата целокупна грађа.

Очигледно је овде на делу међусловна асимилација вокала по висини артикулације. Средњи вокали *ѣ* и *ѣ* изговарају се повишено кад у следећем слогу долази висок вокал.¹³³

71. У најсевернијим местима на подручју Југославије, Ђ, СК и БА, асимилација се остварује практично доследно. Број изузетака, уколико их уопште има, креће се око 1 или 2 процента. Стиче се утисак да је у том пределу пред нама жив гласовни закон.

Зачудо, у Дс, најсевернијем месту из којег имамо грађу, један брачни пар у веома одмаклим годинама издвајао се изразитом недоследношћу појаве, док су остали испитаници, међу њима и млађа особа која је служила као водич испитивачу, имали редовно *ѣ* и *ѣ* тамо где се очекују.

У Кикинди је 1950. П. Ивић записао закључак да су „*ѣ* и *ѣ* код свих старца ређи него *ѣ* и *ѣ* у одговарајућем положају“, с тим да „у неким речима (*четир* и сл.) ипак преовлађује *ѣ* и *ѣ*“. Код релативно млађих људи асимилација је била заступљена у претежном делу материјала. С тим је у складу грађа снимљена у Ки касетофоном у осамдесетим годинама, а анализирана 1990. Ту је нађено 37 примера затворености (28 под ` и 9 под `), један пример средњег изговора (под `) и 5 примера отворености (3 под ` и 2 под `). На основу тога рекло би се да појава у наше време напредује. У прилог таквог закључка говори и опсервација П. Ивића забележена у Куману 1950: „Затварање кратких код старијих врло нередовно“, „код млађих овога више“.

Анализа материјала снимљеног у том месту у осамдесетим годинама дала је следеће цифре:

¹³³ Илустрације 1, 3, 4, 6, 8, 10, 12 и 14 у раду П. Ивића и И. Лехисте *Примози проучавању...* III, ЗФЛ X, 1967, показују да је глас [ə], који се остварује између удара језика у [p], по вредности првог форманта, тј. по висини артикулације, отприлике на нивоу [e] и [o]. Међутим, сами удари језика код [p] далеко јаче сужавају ваздушни пролаз кроз усну дупљу него артикулација [i] или [y], што одлучно придружује [p] уским вокалима.

под ` акцентом 54 примера затворености и 27 примера отворености (дакле 66,67% затв.);

под ^ акцентом 9 примера затворености и 23 примера отворености (28,13% затв.).

Овде се срећемо с чињеницом, евидентном и другде, да под ` акцентом наша асимилација лакше осваја терен него под ^ . То можда долази отуда што је први послеакценатски слог, онај према којем се врши асимилација, много проминентнији иза узлазног акцента него иза силазног.¹³⁴ У том селу је на истој страници свеске записано *јѣдну* од појединца старог 76 година и *јѣдну* од другог информатора старог 30 година. У Сн је П. Ивић забележио: „Код млађих доследно, код старијих недоследно“.

У свим селима у пределу Новог Бечеја ка југу и југоистоку, тако у Ме, Е и А, асимилација је врло недоследна. То се односи и на Нови Бечеј. Прилично сиромашан касетофонски материјал из тог места даје однос 11:9 у корист затворених вокала под ` и 2:8 у корист отворених под ^ (оба пута уз по један пример средњег изговора).

У Српској Црњи и Сеппетеру асимилација се обавезно остварује под ` акцентом, али потпуно изостаје под ^ . То важи и за Радојево у суседству СЦ, па чак и за прилично далеку Батању у мађарском Поморишју (по материјалу П. Ивића из 1962. година). Такав је и материјал којим располажемо о говору *Варјаша, али који не износимо овде због његовог хибридног карактера. Најзад, такав је у основи и говор Ченеја, с тим да се ту у јакој мањини примера јавља отворено *ѣ* и *ѡ* у положају о којем је реч. Географију ових појава приказује скица 16.

Овакав географски распоред показује да је описано стање настало пре најмање два до три столећа, док су пунктови с описаном особином били у саставу континуираног ареала. Очигледно је да се из опсервације о већој фреквенцији затворености *ѣ* и *ѡ*, код млађег света, нпр. у Дс, Ки и Км, не сме извлачити закључак да је појава настала недавно.

Судећи по оскудној и не баш сасвим поузданој грађи из Кече, Немета и Наћфале на румунској страни границе рекло би се да је асимилација слабије захватила најисточније говоре кикиндске говорне зоне.

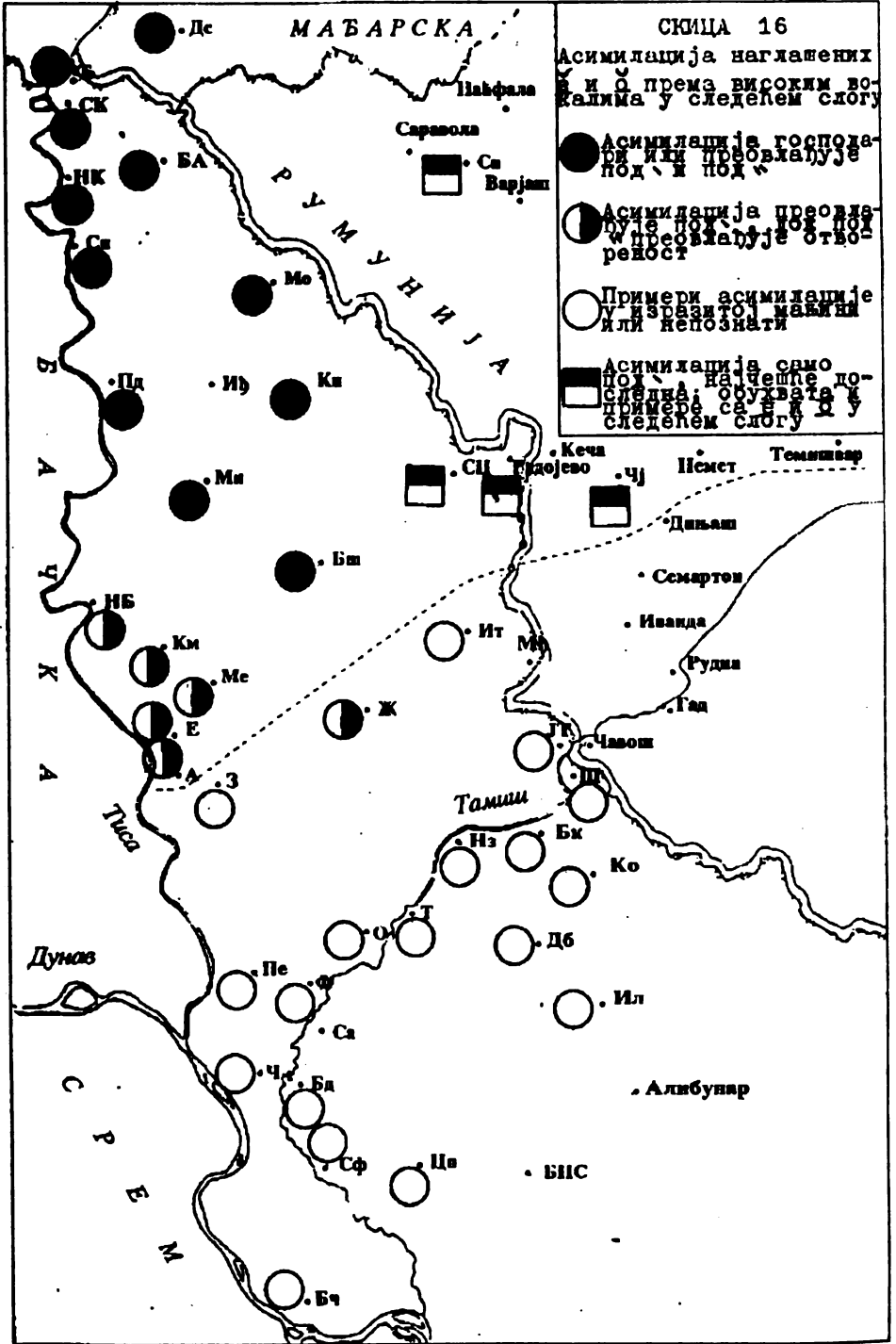
*Кеча: *довѣди, донѣси, сѣди през., грѣмила, донѣсу, трѣћи*, али и *пѣшкѣр* са средњим *ѣ* као и *шѣшир, донѣси*;

*Немет: *жѣни, довѣди, потѣрѣва, мѣмци, по вѣди уз шѣшир*.

*Наћфала: *донѣси, сѣдиду, нѣсила, покѣсило, прѣдѣже*, али и *сѣдила, шѣшир*.

Изгледа да ни у овим местима нема примера за асимилацију вокала под ^ акцентом. Додуше наше потврде све потичу из *Наћфале: *вѣзимо, дѣбила, лѣпту, нѣси, нѣсим*. Можемо закључити да је асимилација само под ` акцентом, а не и под ^ , одлика источног појаса кикиндске зоне, који се налази претежно на румунској територији.

¹³⁴ П. Ивић и И. Лехисте, *Prilozi... II*, Зборник за филологију и лингвистику VIII, 1965. В. нпр. табеле 2—16 (стр. 81—88 и 98), које показују да слог иза узлазног акцента по правилу надмаша овај иза силазног акцента у погледу свих релевантних параметара: тонске висине, трајања и интенсиитета.

Значајно је то што сви овде наведени примери за затворен или средњи изговор имају *е* испред слога са *и*, дакле с вокалом истог реда као *е*. Тај је положај и у другим местима најпогоднији за асимилацију. Нарочито је мало примера са *е* и *е* у слогу испред *у* из поменутих села на југу кикиндске зоне. Међутим, код *о* нисмо могли уочити аналогну појаву. Удео примера са *о* испред слога са *и* отприлике је једнак уделу примера са *о* испред слога са *у*.

Треба напоменути и то да *р* као чинилац који подстиче отварање *е* или *о* у претходном слогу не заостаје или врло мало заостаје за *и* и *у*.

72. Ради потпуније карактеристике појаве додаћемо још неколико констатација.

1) Као и друге типичне војвођанске одлике у гласовном домену, и ова је појава субфонематска.

2) Могло би се претпоставити да су *е* и *о* у ствари првобитне гласовне вредности, а да су *е* и *о* настали асимилацијом према неакцентованим *а*, *е* и *о* у следећем слогу. Ту хипотезу треба одлучно одбацити из више разлога:

у једносложним речима, где не долази у обзир утицај следећег слога, налазимо по правилу *е* и *о* (*а е*, односно *о* само под посебним околностима);

вокали *е* и *о* у следећем слогу не би могли изазвати асимилативну промену изговора акцентованог *е* или *о*, него би само подржали чување постојећег стања;

изостанак затварања под *у* СЦ и примери, у разним другим местима, са отвореним наглашеним *е* и *о* насупротив правилу о асимилацији не би се могли објаснити ако се пође од *е* и *о* као првобитних вредности.

3) Асимилација као гласовни закон делује и у сандхију, као што показују примери типа *нѐ би*, *нѐ зну*, *нѐ игра*, *нѐ смркне*, *крѓс прсте*, *пѓ тѓм*, *крѓ шуму*.

4) У многе парадигме уведено је смењивање двеју вредности *е* и *о* у зависности од вокала у наставку:

жѐна, *жѐне*, *жѐни*, *жѐну*, *жѐно*, *жѐном*,

зѓра, *зѓре*, *зѓри*, *зѓру*, *зѓром*,

мѐне, *мѐни*,

нѐга, *нѐму*,

довѐде, *довѐду*, *довѐди*, *довѐла*, *довѐли* итд.

Природно се поставља питање има ли и аналошких утицаја и у којој би се мери таквим утицајима могле објаснити постојеће недоследности у остваривању асимилације. Одговарајући на то питање, морамо прво констатовати да затворености по аналогји никако нема; изостају примери као **жѐна* или **зѓра*. Што се тиче другог могућег правца деловања асимилације, постоје примери као *жѐни* или *вѓди*, али нисмо могли утврдити да је њихов удео несразмерно виши од удела облика као *сѓди* или *нѓсила*, где нема ослоња за аналогiju. Очигледно је да аналогја не нарушава, или бар не у знатној мери, односе створене гласовним процесом асимилације. Постоје, додуше, примери као *чѓгир* или *шѓшир*, који се изузетно ретко јављају с отвореним *е*. али, ту, осим међусловног односа *е* — *и* за који је већ печено

да фаворизује затвореност *e*, делује и суседство са шуштавим консонантом, у Банату тако често умекшаним.

5) Људи из севернобанатских села, и кад заврше школе и оду да живе другде, чувају, и не знајући, изговор двеју врста наглашених *џ* и *џ* у зависности од вокала следећег слога. Постоје у Београду врхунски интелектуалци с том изговорном особином.

6) У српскохрватским дијалектима ретка је појава даљинске асимилације вокала према другим вокалимa у истој речи. Ако апстрахујемо појединачне лексичке случајеве, пре свега у вези са *џ* (*сџиџра* > *сиџиџра* и сл.), као и овде описани банатски феномен, остају понеки територијално ограничени процеси у појединим кајкавским говорима.¹³⁵ Међутим, у језицима света даљинска асимилација вокала није ретка појава. Овамо спадају поред осталог синхармонизам у уралским и алтајским језицима и умлаут у германском језичком свету. Додуше, то су тек даље типолошке паралеле нашој појави. Ближе паралеле — повишење изговора средњих вокала под утицајем високих вокала у следећем слогу — налазимо нпр. у историји германских језика,¹³⁶ у староирском¹³⁷ и у разним италијанским дијалектима.¹³⁸ Међутим, најпрецизнију паралелу представља стање у сардском језику. И тамо се *e* и *o* испред слога са *i* или *u* и изговарају затворено, а иначе отворено. Илустроваћемо то примерима из драгоцене књиге Michel Contini: *Étude de géographie phonétique et de phonétique instrumentale du sarde*, Alessandria, 1987.¹³⁹ С једне стране ту су облици као *trèiki*, *bèntu*, *battòrdiki*, *pòrku*, а с друге такви као *kèna*, *dèkè*, *dèo*, *arjòla*, *bèe*, *òrò* (подвлачење слова овде означава отворен изговор). Географски најближу паралелу даје расцеп акцентованих *e* и *o* који се у румунском језику остварио до IX века: у свим положајима осим испред слога са *i* или *u* ти су вокали дали дифтонге [oa] и [ea], тако да су створене алтернације као *searǎ*: *seri*, *neagrǎ*: *negru*, *moara*: *mori*. У међувремену је ова појава одавно престала бити жив гласовни закон. Румунски утицај на банатске српске говоре у овом случају не долази у обзир, пре свега због хронологије.

73. Овде описану појаву регистровао је и Иван Поповић.¹⁴⁰ Он је налази по целој Бачкој, истичући да је она свугде факултативна. Међутим, на снимку Института за јужнословенске језике у Новом Саду, снимљеном у Мартовошу, крај Тисе у северној Бачкој, дакле у непосредном суседству ареала најдоследнијег остваривања појаве у Северном Банату, нашли су се

¹³⁵ В. нпр. П. Ивић, *Izveštaj o terenskom dijalektološkom radu u severnoj Hrvatskoj i južnoj Dalmaciji u leto 1957 godine*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду II, 1957, 403 (говор Мраштина ји. од Загреба); Vesna Zečević, Domagović (OLA 27), *Fonološki opisi* 304 (нпр. тип. *kǎpa* „копа“).

¹³⁶ Maurice Grammont, *Traité de phonétique*, Paris 1956, 255—257.

¹³⁷ Исто, 263.

¹³⁸ Исто, 266.

¹³⁹ Примери су из списка *Questionnaire test* на непагинованим странама у уводу.

¹⁴⁰ Госп. 12, 61, 53—54. На стр. 67—68 Поповић је изнео мишљење да је „принцип 'вокалске хармоније' (*џ* > *џ* пред високим слогом) могао доћи у ове говоре под утицајем мађарског језика, нако Ивић такво тумачење одбацује због неистоветности ове појаве у војвођанским говорима, с једне, и у мађарском језику, с друге стране“. Међутим, Поповић није ни покушао да објасни на који је начин фонологизирана и морфологизирана прогресивна асимилација на релацији предњи/задњи вокали (*ház*, дат. *háznak*, али *ember*, дат. *embernek*) могла утицати да се појави субфонематска регресивна асимилација по висини артикулације.

готово искључиво примери са затвореним изговором: *h̄ɛ̄h̄īr*, *mājst̄ɔ̄rīju*, *p̄īʃtūje*, *l̄ɛ̄ti*, *d̄ɛ̄ɟu*, *ɟīʃtīn̄ari* (укупно 31 пример, од тога 21 под ` и 10 под ` акцентом) према само два контрапримера (*d̄ɛ̄ɟi* и *ʃk̄ɟlu*), упор. и *d̄ɛ̄v̄ɔ̄jke*, *n̄ɛ̄ga*, *z̄ɔ̄ra*, *tr̄ɛ̄bo*, *p̄ɟlak*. Преслушавањем других снимака П. Ивић је утврдио да је стање донекле слично и другде у северисточној Бачкој, а да у осталим деловима Бачке појава изостаје или се јавља у малој мери.¹⁴¹ Значајно је да Г. Драгин, која је провела у Шајкашкој (у Госпођинцима, Жабљу и Чуругу) двадесетак година, сведочи да овакве вокалске асимилације тамо нема. По сведочењу Љ. Недељков и М. Шпис ове појаве нема ни у Каћу ни Бачкој Паланци. Треба закључити да се изоглоса, која у Бачкој избија на Тису западно од Зрењанина, наставља у Бачкој пресецајући ту реку.

74. Сасвим је друкчија ситуација у тамишкој говорној зони. Изнећемо прво део огромне збирке потврда за отворене вокале *ɛ̄* и *ɔ̄*.

ɛ̄

да н̄ би Дб, в̄елике Ко ЈТ, л̄пчи Ко, л̄ти Ко Ит 3, п̄рина Ко Бк Ит 3, р̄ница Ко, да се с̄ли Ко Ит, в̄штице Ш, в̄лики ЈТ, в̄лико ЈТ Ит Т Сф Ф (1:), м̄рим ЈТ, ж̄н̄ли Мђ, Гмв Гр̄дица Ит, д̄ди Ит, д̄ни Ит, д̄сило Ит, д̄ци Ит, д̄чије Ит, о ж̄н̄скимма Ит, ј̄ли Ит, ј̄сти Ит 3, к̄ри Ит, л̄ши Ит, л̄ти Ит Ф, м̄рица Ит, м̄рице Ит, м̄рицу Ит, м̄шина Ит, н̄ки Ит, н̄ким Ит, н̄миран Ит, п̄рину Ит, с пр̄слицом Ит, р̄нице Ит, св̄сни Ит, ср̄ски Ит, с̄ди Ит Сф 3, да се с̄тим Ит Сф 3, см̄стили Ит, т̄ггило Ит, т̄жи Ит, т̄ћи Ит Ф (2:); т̄фи Ит, т̄фило Ит, д̄сило се Ж, м̄ти Ж, н̄чије Ж, п̄рина Ж, пон̄ки пуг Ж, с̄ли Ж, с̄тно се Ж, т̄ли Ж, т̄гим Т, в̄ћи Цп, в̄лика Бч, в̄лики Сф Пе, у з̄м̄ли Сф, з̄м̄лишина Сф, Б̄лића Ф, Л̄кићов Ф, л̄пир Ф (2:), м̄киња Ф, н̄ иде Ф, п̄рине Ф, пр̄сти Ф, пр̄чи Ф, с̄стрић Ф, спр̄мићу Ф, ӣп̄ница Ф, з̄ли Пе, на л̄дину Пе, пр̄ли Пе, см̄ли су Пе, Ч̄си 3;

в̄рује Ил Ко, в̄ру Ил, з̄м̄лу Ил Бк Ит, в̄рујеш Ко, ж̄н̄ску Ко, д̄цу Ш ЈТ Ж Ф (3) 3, н̄ зну Ш, н̄удату ЈТ, п̄ву ЈТ Ит 3, п̄сму ЈТ, б̄гу Мђ Ит, п̄ву Мђ Ж, с̄дну Мђ, т̄пу Мђ, м̄ту Ит Т Цп 3, в̄ру Ит, д̄ду Ит Т О, у б̄чку Ит, ɟ̄шуги Ит, з̄ту Ит, з̄ру Ит, л̄гну Ит, м̄лу Ит, м̄тут Ит, м̄ру Ит, п̄ру Ит, р̄кну Ит, с̄ју Ит, за с̄р̄ју Ит, т̄глу Ит, т̄ру Ит Ж, т̄бу Ит, т̄ћу Ит Ж О, ш̄ту Ит Бд, в̄шу Ж, д̄ру Ж, м̄ту Ж, п̄лу Ж, ч̄ку Ж, т̄ту Бч, в̄рује Сф, ј̄ду Сф, к̄су Сф, н̄ку Ч, пр̄ћу Ч, д̄ну Пе, д̄нули смо Пе, о л̄бу Пе, спр̄му Пе, Тодор̄ску Пе, в̄ибу Ф, м̄ур Ф (1:), м̄ур Ф (2:), м̄ура Ф (1:), м̄ура Ф (1:), пр̄уд̄ла се Ф, пр̄унук Ф, р̄пу Ф, на см̄ну Ф, ф̄буар Ф (3).

¹⁴¹ Овим се подробије бави чланак П. Ивића *О међуслоговној вокалној асимилацији у бачком српском говорима*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIII (посвећен А. Младеновићу), 1990, 167, 173.

è

прèврһало Мђ Ит, чètврти Мђ Ит Ф, прèврһне Ит, прèврһе Ит, прèврһемо Ит, прè црквом Ит, чèкрк Ит Ф, нè прска Ж, прèврһнеш Ж, чètврте Ч Пе, прèврһжду Пе;

жандармèрија Ил, преведèни Ил, грèдице Ко, грèница Ко, Амèрику Бк, звèрине Бк, лèһи Бк, сèди Бк Ит З, сèдно Бк, гèби Бк Ф (3), тèпсија Бк, сèдила Нз О Сф Ф, плетèницу Ш, жèни ЈТ, сèдили ЈТ Ит О Сф, бусèвиги Мђ, одвèсти Мђ, однешèни Мђ, памèтници Мђ, пролèтимо Мђ, сèдим Мђ Ф Пе З, чètири Мђ, вèлики Ит, за дèсницу Ит, дèчица Ит, жèлите Ит, зèкцир Ит, курвèтине Ит, куһèрине Ит, за лèвицу Ит, лèпиња Ит, мèни Ит Ф (2:), двàес метèри Ит, мèтите Ит, нè гине Ит, нè пѳтај Ит, нè прѳму Ит, прèдвидио Ит, прèд њима Ит, покривèни Ит, поштèни Ит, рèскѳраду Ит, рèци Ит, сèлили Ит, сèсију Ит, старèш'ине Ит, гèрзија Ит, грèницу Ит, чètир Ит, шèшѳр Ит Ф (1:) З, донèсѳву Ж, метèри Ж, сèдимо Ж, сèстри Ж, вèлико Т, газдèтине Т, млèчика Т, сèдно Т З, вèлике О, стèкли О, вèлики Цп, донèсѳва Цп, нѳ га жèнио Цп, нè брини Цп, тeњèнице Цп, вèдрица Сф З, лубèнице Сф, мèти (импер.) Сф, нумèри Сф, сèдниш Бд З, нè прѳча Ч, сèдно Ч, болèшьнѳ Ф, вèнчиһи Ф (3:), жèлим Ф, звèздица Ф (3), јèзик Ф (3), конферèнција Ф (1:), нè играм Ф (2:), побèђѳвам Ф (2:), сèкѳраш Ф, цвèтиһи Ф (4:), шèстица Ф (3:), грèдице Пе, довèли Пе, нè скѳда Пе, чèстиго Пе, весèлила З, керèтина З, модèрније З, нè прѳмаду З, старèшна З;

нè сму Ил Ит Ф, прèт кућу Ил, сèстру Ил Ит О Ф (3), јèсу Бк Мђ Ит Сф Ч, лèжу Бк Ит Ф, сèду Нз Ж Т Ф Пе, вèнчу Ш Мђ, одвèду Ш ЈТ Ж Цп, у Нèзину ЈТ, пèку ЈТ, сèлу ЈТ, јèдну Мђ Ит, рèдуши Мђ, дèвујем Ит, довèду Ит Сф, донèсу Ит Цп, жèлу Ит, занèсу Ит, јèну Ит, клепèтуша Ит, лèту Ит, мèкуша Ит, мèгути Ит, нè ду Ит Бд, нè кува Ит, нè купи Ит, нè пушим Ит, нè пцује Ит Пе, нè тѳж'у Ит, нè умре Ит, нè чѳваш Ит, однèсу Ит, осмèује Ит, развèду се Ит, рèдуша Ит Пе З, рèдуше Ит Т, рèкну Ит, изнèсу Ж Ф, не крèчу Ж, нè пуши Ж, свèду Ж, смèју Ж, нијèну Т, жèну Бч, нè пуцаш Бч, нè слуша Сф, сèкулина Сф, нè гѳрам Ф, нè вђем Ф, пèчѳрка Ф, плèту Ф, бèжѳу Ф, оплèту Пе, размèтути Пе, нèзѳнски З.

ò

пòмрли су Ит, пòтрчала Ф (1:);

гèдина Ил Мђ Ит Ж Т Бд Пе З, гèдине Ш ЈТ Ит Ж Сф Ф З, према Брһи Ш, крљиво Ш, с крһи ЈТ Ит Ж Ч, крһима ЈТ, крһимо ЈТ Ит, гèдини Ит, дрбѳједу Ит, дрбѳјеш Ит, дрбѳили Ит, по крһинима Ит, крһиду Ит, крһлиһ Ит, млрґи Ит, млрґима Ит, у нрґине Ит, рди Ит, рґиу Ит, рґиштинну Ит, рчи Ит, прґио Ит, пррґиш Ит, стрґина Ит, ррґдику Ит, шкррди Ит, врзимо Ж, грдинама Ж, с крһима Ж, мрлим Ж, најбрљи Ж, по нрґим Ж, рбичае Ж, рґиш'тине Ж, трци Ж Пе, грдишье Т, пкрґијем О, нрґи Цп, рбзир Цп, нрч'и Бч, баба Ррґсини Сф, шрґице на крвèт Сф, грдѳна Ч Ф, крһима Ч, мрли Ч, дрбѳила Ф, крпрѳва Ф, нрґине Ф, рґију Ф, прдрбѳје Ф, ррдрбина Ф, склрґим

Ф, *штѣ си се љдѣла* Ф, *пѣбије* Пе, *пѣлије* Пе, *по сѣби* Пе, *прѣчитан* Пе, *сѣли* Пе, *дѣбиједу* З, *дѣбијаји* З, *рѣдѣду се* З;

из пѣдрума Бк Ф, *кѣчку* Ш, *кѣсу* ЈТ Ит Ж Пе, *нѣгу* ЈТ, *прѣсу* ЈТ, *ѣгуд* Мђ, *пѣд руку* Мђ, *вѣлу* Ит, *да нѣсу* Ит Ж, *ѣдуд* Ит Пе З, *ѣдузели* Ит, *ѣлуј* Ит, *ѣгпугово* Ит, *ѣгудекана* Ит, *пѣслуш* Ит, *сѣѣгу* Ит, *скѣѣну* Ит, *сѣбу* Ит Ж Цп, *шкѣлу* Ит, *вѣду* Ж Ф, *ѣдузеле* Ж, *кѣшѣља* Ф, *лѣпгу* Ф, *ѣбруч* Ф (1:), *чѣју* Ф (3), *гѣлубове* З, *кѣљу* З, *ѣбујеш* З.

ѣ

ѣсѣрђу Ит, *ѣгѣне* Ф (1:), *ѣгѣне* Ф (2:);

Бѣжии Бк Ф З, *нѣсиле* Бк, *сѣѣји* Ш, *дѣшли* ЈТ, *кѣсило* ЈТ, *ѣгѣиште* ЈТ Бд, *пѣстили* ЈТ, *рѣдитељи* ЈТ, *на гѣмилу* Мђ, *госпѣдин* Мђ, *кѣсио* Мђ, *ѣгѣне* Мђ, *ѣчли* Мђ Ит, *сирѣги* Мђ, *вѣдно* Ит, *вѣдицу* Ит Т, *гѣди* Ит, *гѣни* Ит, *кѣд њи* Ит, *кѣпита* Ит, *мѣл'ио* Ит, *мѣтику* Ит, *нѣсило* Ит, *нѣсио* Ит, *ѣвима* Ит, *ѣни* Ит, *с ѣгима* Ит, *ѣишшано* Ит, *пѣ тим* Ит, *рѣдитељи* Ит, *спѣмињу* Ит, *кѣи* Ж, *кѣмшија* Ж, *кѣпите* Ж, *кѣсили* Ж О, *опкѣлиле* Ж, *ѣгима* Ж, *да прѣстиш* Ж, *стѣтину* Ж, *Живѣинов* Т, *кѣбила* Т, *кѣбилу* Т, *кѣи* Т, *кѣњи* Т Пе, *с ѣги ѣраси* Т, *стѣи* Т, *запрѣсија* О, *рѣдила* О, *дѣшли* Цп, *да пренѣи* Цп, *мѣтика* Бч, *зѣра зѣри* Сф, *ѣштрѣг* Сф, *помѣтѣица* Сф, *сѣвине* Сф, *Бѣжии* Бд, *пѣгѣино* Бд, *ѣпѣсан* Ч, *шлѣгѣра* Ч, *вѣјѣик* Ф (2:), *дѣвѣјѣица* Ф (2:), *дѣликујем* Ф (3), *кѣји* Ф (2:), *кѣрито* Ф (3), *лѣви* Ф (2:), *нѣсила* Ф (3), *ѣишшану* Ф (3), *пѣѣрица* Ф, *посѣдѣчињу* Ф (2:), *прѣиграм* Ф (2:), *рѣдила* Ф (1:), *кѣмшијѣски* Пе, *кѣмпѣир* Пе, *нѣсили смо* Пе, *нѣишшану* Пе, *дубѣки* З, *ѣчишшѣна* З, *пѣдигѣне* З, *синѣвице* З, *стѣлице* З;

кѣшуљу Ил ЈТ Мђ Пе, *ѣцу* Ил, *стѣју* Ил, *кѣжуви* Бк, *да се бѣју* Ш, *дѣ куће* Ш, *мѣмку* Ш, *кѣшуље* ЈТ Ж Т Цп Бд Ф, *кѣт куће* Ит, *мѣју* Ит н *ѣгу* Ит, *ѣсуши* Ит Ф (1:), *ѣгкуд* Ит, *ѣт куће* Ит, *пѣјутѣрје* Ит, *прѣду* Ит, *кѣ други* Ж, *ѣгпушшѣни* Ж, *срамѣгу* Ж, *на ѣѣшку* Ж, *кѣшуља* Т Ф, *ѣѣ'у* О, *ѣћу* Цп З, *упѣзну* Сф, *пѣ дупѣгу* Ч, *ѣгпустим* Ф (2:), *пѣгуби* Ф (2:), *пѣштује* Ф (3), *кѣју* Пе, *обѣлу* Пе, *пѣмусти* Пе, *прѣбѣди* З.

Знаком полуотворености у грађи су обележени примери:

ѣ

гѣли Ил, *бѣѣи* Ко, *Гмв кѣѣига* Ит, *гѣл'и* Ит, *пѣрине* Сф, *лѣти* Ч, *лѣпѣир* Ф (1:), *грѣѣи* Ф (1:);

дѣну З.

ѣ

шѣѣрт Ф;

вѣшѣти Ит, *одѣѣли* Ит, *прѣѣкѣију* Ит, *сѣди* Ит, *сѣдим* Ит, *донѣси* Цп, *затѣкли* Ф, *мѣни* Ф (1:), *нѣ играм* Ф (1:), *пѣбѣѣивам* Ф (1:), *урѣдѣни* Ф, *шѣшшѣр* Ф, *вѣѣрица* Пе, *вѣлику* З;

донѣду Мђ, *одѣсу* Ит, *донѣсу* Ж, *шарѣну* Сф.

ò

òбичај Ж;
вòду Ит.

ò

мòмци Мђ, òòбити Ит, ваòрнòрамо Ит, òтвори Ит, òчима Ит, девòјчица
Ф (1:), òòшили Ф, кòји Ф (1:), посведòчићу Ф (1:);
стòју Ит, девòјчура О, òсуши Ф (1:), òпустим Ф (1:), пòљуби се Пе.
Ознаку средњег изговора носе у грађи примери:

è

è

нè би Ит, смèли Ит, спрèмили Ит, спрèним Ит, вèлике Пе.

è

стèкли Ш, лèжниш Мђ, болèшљив Ит, да сèди Ит Пе, сèдио Ит, стèнице
Ит, чèтир Ит, свèти Ж, мèни Ж;
бèжу Ко, жèну Ит, њèму Ит, лèгу Ж, да спра^овèду Пе.

ò

гòдине Ит, òòбије Ит, òпштине Ит, пòпци Ит, мòл'и Пе;
òбруч Ф (1:), нòсу З.

ò

не пòврће Ит, пòпска Ит;
гòмилу Дб, трòница Дб, нòктима Бк, крòмпòр ЈТ, рòштòљ Мђ, Бòжсић
Ит, бòсиљак Ит, гòли Ит, грòзница Ит, двòјцу Ит, кòи Ит, по кòмишијама
Ит, мòгли Ит, òви Ит, по сватòвима Ит, сукòбиле Ит, ширòки Ит, òòшили
Ж, мòмци Ж, мòтике Ж, кòпитама Сф, вòјник Ф, прòиграм Ф (1:), трòшила
Ф (1:), òбиће Пе, сукòбили З;
кòју Мђ, òò куће Ит, òкујеш Ит, òћу Ит, гòју се Сф, пòпусти Ч, пòучи
Ф (1:), пòгуби Ф (1:), òбуће Пе.

Полузатворени изговор нађен је у примерима:

è

нè би Ит, жèљни Сф;
вèћу Ит.

è

чèтвòрти Мђ;
вèзòва Дб, вèзòвам Бк, агèнти Ит, у Амèрику Ит, брèжније Ит, вèлика
Ит, довèди Ит, дочèкòва Ит, нè видиш Ит, сèди Ит, пèшкòр Ит, шèшир Ит
Ф, керèћи Ж, сèди Ж, сèдили Ж, старèшина Т, лубèница Ч, пèтица Ч,
пресèдили Ч, поштèније Ф, сèсија Ф, чèтир Ф, испèћи Пе, црквèни З;
у јèну Мђ, Шèнћураћ Ит, и Шèнћурћа Ит.

ò

пòмрла Нз, пòмрли ЈТ;

*мѝи гѣдина Сф, рѣди З;
пѣучица ЈТ, бѣгу Ит, у Бѣку Ит, кѣлу Ит.*

ѝ

*пѣврну Ит, ѣкрњено Ч;
на нѣги Ш, кѣњи Ш Ф, кѣмишије ЈТ, зиѣјим Мђ, мѣмци Ит, пѣбѣру Ит,
пѣ житу Ит, пѣји се Ит, постѣи Ит, стѣи Ит, четвѣрица Ит, шкѣдљива Ит,
на гѣмилу Ж, еконѣмија Ж, извѣзити Ж, ладѣвине Ж, крѣмпѣр Ж, кѣмишѣнка
Цп, дѣбри Бд, кѣи Бд, лѣжим Бд, ослобѣдило Бд, лѣпина Ч, с ѣгим Пе,
звѣни З, пѣдигнѣду је З, прекѣ њѣ З;*

*ѝѣ куће Мђ, зѣву Ит, кѣшуљу Ит, ѣѣужу Ит, пѣју Ит, пѣкупило Ит,
кѣшуље Ж Бч, пѣљубац Ж, девѣјчуре О, гѣтова Цп, мѣгу Бд Ф, прѣбушена
Ч, пѣштује Ч, ѣбућа Ф, ѣцу Пе.*

Најзад, има и потврда за затворен изговор:

ѣ

*вѣћи Ит, кѣѣри Ит, вѣлика Ж, вѣлике Ж Пе, вѣлики Ж, вѣлико Ж Сф,
сѣтио Ж;*

вѣћу Ит.

ѣ

чѣтр Мђ, чѣтвѣрти Ф;

*мѣни Ко Пе З, вѣнчићи Бк (1:), зѣкѣѣр Бк, шѣшир Бк Ит З, сѣкѣра Мђ,
вѣлика Ит, вѣлике Ит Ж, вѣлику Ит, јѣзику Ит, камѣнѣта Ит, лѣћи Ит, нѣ пије
Ит, провѣли Ит, угѣћи Ит, чѣстѣтамо Ит, чѣтир Ит Т Ф Ч Пе З, бѣшику Ж,
вѣзѣва Ж, Вѣлѣнка Ж, вѣлики Ж, на Вѣликим Ж, вѣлиш Ж, јѣзику Ж, лѣжи
Ж, мѣћи Ж, налѣтили Ж, сѣди Ж З, старѣшинѣ Ж, шѣшир Ж, сѣсија Т, дочѣкѣва
Сф, мѣшинѣ Ф, углѣдниѣ Ф, о чѣлика Ф, Вѣлизѣра Пе, жѣнѣти Пе, јарѣбице
Пе, нѣ биде Пе, мѣ смо пријатѣљѣли Пе, рѣцимо Пе, сѣсије Пе, угѣкли Пе,
чѣлик Пе, дѣршѣте З, донѣси З, истѣкли З, лѣктрика З, нарѣћѣва З, нѣ види З,
нѣ дѣра З, сѣби З, сѣдили З, сѣкѣраш З;*

*нијѣну Мђ, јѣну брѣзду Ит, дѣжурѣни Ит, нѣ узѣмо Ит, жѣну Ж, њѣму
Пе, сѣду Пе, бѣжу З.*

ѝ

пѣмрли Пе;

вѣди Ит, кѣљѣво Ит, ѣчи Ит;

пѣучица ЈТ, кѣмунѣлна Ит, шкѣлу Ф, пѣмру Пе, пѣуздо се Пе.

ѝ

зѣгѣрну Пе;

*кѣи су Ил Ит З, да се пѣји Дб, кѣстѣраду Бк, лѣпина Бк, стѣји Ш, мѣмци
Мђ Пе З, Бѣжѣи Ит Ж, бѣрио Ит, вагѣнирам Ит, на гѣмилу Ит Пе З,
дѣѣица Ит, дѣѣрски Ит, кѣбила Ит, ѣгѣиште Ит, четвѣрица Ит, зиѣи Ж,
кѣсило се Ж Ф, мѣгли Ж, мѣнтѣрамо Ж, ѣѣклица Ж, ѣтѣдну Ж, пѣсѣпа Ж,*

погрѣшили Бч, кѣд нѣ Ч, лажѣви Ч, зарѣбили Ф, вѣјничку Пе, кѣни Пе, мѣри се Пе, фѣчијога Пс, пѣмилујеш Пс, свѣим Пе, гѣмила З, јалѣвиње З;
 на лампѣву Дб, бѣду Ш, мѣгу Јт, ѣсушиш Јт, прѣбуди Јт, дубѣку Ит, кѣју Ит З, кѣњу Ит, у кѣшуљу Ит, пѣвѣко Ит, по рѣгљу Ит, самѣук Ит, свѣју Ит, кѣју ћеш Ж, мѣгу Ж, кѣжуве Ф Пе, двѣјцу Пс, зѣву Пс, поћ'убримо Пе, пѣкупу Пе, пѣгрѣни се Пс, кѣшуље З, мѣју З, ѣлуци З, пѣрѣчу З.

Грађа за све категорије осим отворених вокала изнета је овде у целости. Јасно је да преовлађују отвореније вредности. У овом случају може се говорити само о тенденцији спорадичне асимилације. При том је значајно да примера средњег и затворенијег изговора има знатно више под ` акцентом него под ~ . Кад је у питању акцентовано *ѣ*, такав је изговор најчешћи ако у следећем слогу долази *и*. И ту се показује да је тенденција повишења артикулације много јача онда кад на *ѣ* утиче вокал истог, предњег реда. Међутим, код *ѣ* опет изостаје аналогна појава, тј. нема изразитије склоности да се асимилација врши чешће према *у* него према *и*. С друге стране, на вокал *о* утиче асимилација према суседном лабијалном или веларном сугласнику (упор. т. 76.). Ако изузмемо примере с том асимилацијом, остаје чињеница да је број потврда за затвореније вредности *ѣ* и *ѣ* у ствари низак, нарочито ако имамо у виду да су оне на терену и приликом преслушавања трака белешене много редовније него примери обичног, отвореног изговора. Ипак овде треба издвојити стање у Житишту. Преглед грађе из тог места дало је следеће резултате: под ` акцентом 24 примера затварања наспрам 23 примера отворености (оба пута искључено је *о* у суседству лабијала или велара), под ~ б потврда за затвореност (увек код вокала *е*) и 44 примера отворености. Контраста ради навешћемо одговарајуће цифре из суседног З: под ` 50 према 1 (реч је *о ѣ уз п*) и под ~ 19:0.

У складу је с изнесеним чињеницама и невелики материјал забележен од жена рођених у селима тамишке зоне на земљишту Румуније.

*Гад: *лѣжим, лѣжимо, шѣшѣр, испѣци, довѣди, донѣси, кѣни, ѣћу.*

*Чавош: *донѣси, плѣсти, стѣи.*

*Дињаш: *донѣси, занѣсу, кѣни, кѣшуља, крѣчимо, мѣмци, сѣди.*

Петровичева грађа из Гада говори у истом смислу: *и vēdrīci, 226, cēdilo 227, čēkić 228, lēdinu 229, vēriga 229, prēvrčamo 229, busēvito 229, vēci 231, dēci 231, mēti 232, mētite 232, šēštr 232, ōpštīski 228, gōdina 228.*

Остали случајеви затворености кратких наглашених *е* и *о*

75. Није сасвим редак ни затворенији изговор наглашених *е* и *о* у примерима где се у следећем слогу не налази неки од високих вокала. И у том материјалу могу се уочити одређене законитости које сведоче пре свега о осетљивости *е* и *о* према гласовном контексту.

Прегледаћемо прво грађу за *ѣ*.

Средње *ѣ*, у смислу излагања у т. 70, нашли смо у примерима:

ѐ

вѣћ Ит.
кѣль СК (1:), смѣт СК (1:);
стрѣја Ме;
грѣћем Ђ.

ѐ

вѣнчање Бк (1:), капѣтан Ит, сѣљаќ Ит, мѣњаћ Ф (1:);
шећер ЈТ, прѣмећеду Пе;
дѣвѣјка Мћ, дѣвѣјке З.
нѣ да Ме, нѣ плаћаду Бш, сѣстра СЦ, нѣ јавиш Пд, свѣга Пд, бѣћар
СК, делѣѣт СК (1:), ѣкстра СК (1:), пѣвѣч СК (1:);
сѣптѣмбар СК (1:), цигарѣта СК (1:);
дѣвѣјка А Бш, дѣвѣјке С СЦ, дѣвѣјку А Е, зѣљѣв (1:), зѣљѣв СК (1:),
лѣпѣјка СК (1:).

Има и потврда за полузатворсни изговор:

вѣћ Ит Ђ,
смѣјали Ит, сѣјало Пе.

ѐ

да се прѣјѣви Ит, нѣга Ж;
у рѣзѣрви З;
дѣвѣјке Нз ЈТ З, нѣмѣјте Ит, завѣло Ж, дѣвѣјка Цп.
зѣмља Дс;
сѣптѣмбар А, угѣче Е, дѣвѣте СЦ, нѣ бѣлу СЦ
дѣвѣјке А, дѣвѣјка Ме, нѣ мѣра СЦ.
Ту су, најзад, и примери са затворским ѣ:

ѐ

вѣћ Ко Ит Чј Сп З Дс Е Ме Км Ми Мо Пд НК Ђ, вѣт' Пе;
бѣгаду Ит, вѣћа Ит;
мѣљ Ми, 'ѣј Км НК;
вѣтрењачама Км, сѣме Км, ждрѣбета Бш, мѣтем Бш, срѣтне Бш,
рѣгемѣнта СК (1:);
гѣшко Бш.

ѐ

јѣчама Бк, Јозѣфа (женско име) Бк, бѣћарски Ит, лончѣкања Ит, нѣ кѣже
Ит, окѣјан Ит, пѣнѣјс Ит, прѣдѣјем Ит;
ѣнглѣски ЈТ, Бѣгеј Ит Ж З, на Бѣгеј Ит, бѣгејска Ит, дѣвѣте Ит, са
жѣљѣзнице Ит, Унглѣске Ф, прѣмѣишам Пе, да прѣгрѣиш Пе, дѣсѣте З, Бѣгеј З;
дѣвѣјка ЈТ Ит Ж Ф, дѣвѣјке Ит Цп Ф Пе, дѣвѣјку Ит, нѣ дѣћем Ит;

имѐна Бш, *арѣла* Мо, *Нѣмачку* Св, *мѣнѣч* Ск (1:), *набијѐна* СК;
вѣчѣрња Е, *дѣвѣте* Е СЦ, *дѣтѣнце* СЦ, *обѣзбѣди* СЦ, *Пѣтѣрда* (старо име села које је у XVIII в. добило име Кларија, а после Другог светског рата Радојево) СЦ, *понѣдѣљник* СЦ, *пубѣртѣт* СЦ, *рѣзѣрва* СЦ, *рѣзѣрву* СЦ, *Тѣбеј* СЦ, *гѣрѣнско* СЦ, *чѣнѣјски* СЦ, *чѣтрдѣсѣте* СЦ, *шѣћѣрна* СЦ, *Бѣчеј* НБ, *ѣнглѣски* НБ, *сѣптѣмбар* СК, *сѣптѣмбер* СК, *Тѣрѣзије* Ђ;

дѣвѣјка А Чј СЦ, *дѣвѣјке* А Е Чј Сп, *дѣвѣјки* Чј, *нѣ мѣрам* СЦ, *примѣто* СЦ, *дѣвѣјку* Сп.

У ове три скупине изнет је сав расположиви материјал, за разлику од потврда за отворенији изговор истих вокала, или за асимилацију *ѣ* и *ѡ* према вокалу следећег слога, где су због преобиља грађе изостављени многи примери. Разматрање овде изнетих потврда указује на следеће категорије.

1) Затварање у примерима као *вѣћ*, *мѣљ*, *кѣљ*, *смѣјали*, *сѣјало*, *трѣћем*, *вѣћа*, *'ѣј*, *стрѣја*, *сѣљак*, *мѣнѣч*, *прѣјави*, *бѣћарски* објашњиво је асимилацијом према следећем врло меком консонанту. Нарочито је импресиван велики број потврда за облик *вѣћ*, који би био још импресивнији да смо наводили колико је било једнаких примера из сваког појединог насеља.

2) У облицима као *дѣвѣјка*, *дѣвѣјке* итд., *Бѣгѣј*, *дѣвѣте*, *дѣсѣте*, *Ѣнглѣске*, *нѣ дѡћем*, *сѣптѣмбар*, *лѣпѡјка*, *нѣ бѣлу*, *вѣчѣрња*, *дѣтѣнце*, *Пѣтѣрда*, *Итѣбѣј*, *Тѣрѣзије*, *нѣ мѣрам* у следећем слогу се налази *ѣ*, одн. *ѡ*. Концентрација таквих примера не може бити случајна будући да су речи са секвенцама *ѣ + ѣ* и *ѣ + ѡ* у ствари прилично ретке (упор. и примере као *жѣљѣзнице*, *зѣљѡв*, *шѣћѣрна*, где је могла деловати и асимилација према следећем консонанту). Очигледно се и овде ради о асимилацији по затворености. Та асимилација према дугом средњем вокалу делује, изгледа, и кад је његова дужина скраћена, што би говорило да је затворенији изговор *ѣ* постао стална одлика тих облика. О овоме би сведочила затвореност *ѣ* у примерима као *нѣмојте* Ит, *бѣгејски* Ит, *чѣнејски* СЦ, *Бѣгеј* Ит 3 поред *Бѣгѣј* Ит 3. Описана појава је карактеристична првенствено за источни део кикиндске зоне. У СЦ, Чј и СП (а такође и у Радојеву и *Варјашу) *ѣ* и *ѡ* се једноставно прикључују вокалима *и*, *у* и *р* као изазивачима обавезног затварања *ѣ* и *ѡ* у претходном слогу. Уп. скицу 16. Осим тога, појава није ретка ни у Ит, па ни у 3, Бш, Е и А. Њен ареал захвата, дакле, насеља с обе стране границе између кикиндске и тамишке говорне зоне. Вредно је поменути да смо за низ западнијих насеља у кикиндској зони (Ки, НБ, БА, Дс) анализом целокупног расположивог материјала утврдили да ове појаве нема. С друге стране, она је обична и у Радојеву код СЦ (по материјалу П. Ивића), а из Ченеја на румунској страни границе имамо пример *дѣвѣјке*.

3) Постоји тенденција затворенијег изговора наглашеног *ѣ* у одређеним страним речима: *рѣгемѣнта*, *Јозѣфа*, *делѣѣт*, *ѣкстра*, *цигарѣта*; упор. и примере *окѣјан*, *сѣптѣмбар*, *рѣзѣрва*, *пубѣртѣт*, *Тѣрѣзије*, где је могао деловати и један од прва два поменута чиниоца. Ипак, у већини позајмљеница господари отворен изговор. В. у т. 69 потврде за облике као *Ѣнглѣз*, *комѣсар*, *гѣрѡр*, *вѣш*, *фѣбруар*, *фѣдеративна*. Расположива грађа недовољна је за закључке о условима који утичу на изговор *ѣ* у оваквим речима.

Ван наведених трију категорија остаје изванредно број примера за које у овом тренутку немамо доброг објашњења. Ради се вероватно о широком варијационом пољу изговора, карактеристичном за банатске говоре, што омогућује да се понеки пример оствари на начин који није обичан. У огромној количини грађе којом располажемо удео оваквих примера је изванредно низак.

Затворегији изговор у типу наведеном горе под 3, као и примери типа *Бѣгѣј* са скраћеним вокалом у следећем слогу, сугерирају идеју да се у банатским говорима зачиње фонолошка опозиција између двеју врста наглашеног *ѣ*.

76. Код акцентованог *ѣ* јављају се типови изговора паралелни с онима код *ѣ*. „Средње“ (за банатске прилике) *ѣ* забележено је у примерима:

ѣ

I. *јѣш* Пе, *грѣм* З;
грѣшак Ф (1:);
ѣтмеду Ит, *ѣће* Ит, *штѣ* не Ф;
кѣло ЈТ, *збѣгом* Ит, *мѣго* Ит.

II. *диѣѣ* А, *кѣњ* Е Км СК (1:), *глѣг* Сп, *сѣм* Пд, *грѣм* СК, *збѣр* СК (1:);

што гѣѣ сам А, *ѣма* Е, *Бѣга ти* Бш;
рѣгевн Е, *збѣгом* Мо;
кѣ је А, *пѣчело* Пд, *бѣље* СЦ.

ѣ

I. *мѣмка* ЈТ, *бѣгати* Ит, *кѣвач* Ит, *мѣмак* Ит, *нѣвац* Ит, *не одѣвѣра* Ит, *пѣкајседа се* Ит, *сѣкак* Ит, *прѣвѣлим* Цп, *сирѣма* Бч, *бѣмбардовѣње* Ф (1:), *кѣња* Ф (1:), *ѣвај* Ф, *чѣбани* Ф, *кѣтѣрка* Пе,

зѣвѣ се Дб, *дозѣве* Ит, *кѣмѣндије* Ит, *кѣње* Ит Ч, *мѣје* Ит, *ѣкрѣће* Ит З, *пѣдѣли* Ит, *пѣслѣдње* Ит, *прѣмѣне* Ит, *рѣђени* Сф;

ѣѣбро Ш, *пѣмогну* ЈТ, *гѣвори* Ит, *ѣѣбрѣ е* Ит, *ѣѣшо* Ит, *ш'ирѣко* Ит, *гѣгово* Цп, *висѣко* Пе, *ѣктѣбар* Ф (1:), *пѣслови* Ф (1:).

II. *нѣвац* Е, *сѣкак* Е, *код грѣфа* СЦ, *ѣна* Ки, *ѣвѣмо* Мо, *ѣслѣдим* БА, *пѣгѣзили* НК, *рукѣбада* НК, *кѣмѣнда* СК (2:), *кѣња* СК (1:), *ѣрганизован* СК (1:), *мѣмак* Ђ, *рѣгѣа* Ђ;

ѣкрѣнем Ки, *пѣбега је* Ки, *зѣве* БА, *кѣмѣндија* СК (1:), *нѣвѣмбар* СК (1:);

ѣѣбро А, *мѣмковог* Е, *ѣво* Е, *кѣкѣшка* Бш, *пѣкоси* СЦ, *гѣворим* Мо, *мѣмак* НК, *од ѣто* СК, *ѣктѣбар* СК (1:), *ѣпрѣбам* СК (1:).

Следе примери за „полузатворено“ *ѣ*:

ѣ

I. *кѣ има* Ит, *кѣ* Ит Ф, *докле гѣѣ* Бд, *ѣгѣѣ* З, *јѣш* З;
ѣма Ш, *кѣмада* Ит, *кѣпаиш* Ит;

пѣмоћ З, *сѣмѣва* З.

II. *ко гѣћ* Ме, *кѣњ* Ме Ки, *штѣ* Бш, *грѣф* СЦ, *јѣш* СЦ, *јѣж* двѣ Сп;
бѣга ти Е Мо, *ѣпаке* Е, *ѣма* Ки, *пѣзвали* Ђ;
кѣ је А.

Ѡ

I. *кѣд* нас Ш, *кѣња* Ш, *мѣгла* Ш, *ѣтац* Ш, *пѣмѣже* Ш, *пѣсла* Ш, *кѣлач* ЈТ, *мѣмка* ЈТ Ч, *адѣкѣт* Ит, *дѣјца* Ит, *кѣвѣч* Ит, *нѣвац* Ит, *ѣпанке* Ит, *пѣ бѣштама* Ит, *пѣкѣже* Ит Бд, *пѣклали* Ит, *пѣправи* Ит, *пѣправиги* Ит, *пугѣвањем* Ит, *обѣгати* Бч, *ѣвај* Бч Ф, *ѣстане* Бч, *кѣпња* Бд, *мѣмак* Бд, *разгѣвѣраш* Бд, *сѣкак* Бд, *бѣмбардовѣне* Ф (1:), *кѣмѣнда* Ф (1:), *лѣнац* Ф, *ѣпанци* Пе, *дѣшла* З, *пѣпали* З;

пѣјѣне Дб, *пр^вѣгелька* Дб, *пѣбегла* Мђ, *запѣвѣда* Ит, *кѣме* Ит, *кѣмѣндије* Ит, *мѣмци* Ит, *пѣвѣже* Ит, *пѣвѣзана* Ит, *пѣглѣда* Ит, *пѣслѣдњи* Ит, *пѣштен* Ит, *госпѣдне* Ж, *пѣдѣљено* Бд, *кѣмѣндија* Ф (1:), *ѣкрѣнем* Пе, *пр^впѣвѣдамо* Пе, *ѣве* З, *ѣпѣт* З;

кѣсом Ил, *штѣгод* Ш, *гѣвори* Ит, *пѣкоси* Ит, *дѣгодине* Бч, *мишѣмор* Бч, *ѣво* Пе, *ѣно* Пе, *код ѣгога* Пе, *дѣшо* З.

II. *мѣгла* А, *мѣмак* А Км, *крѣ сламу* Е, *пѣнаву* Е, *мѣмачко* Км, *кѣд нас* СЦ, *ѣвај* Ки, *сирѣма* Ки, *пѣкѣжем* НБ, *дѣница* Мо, *дѣблѣву* Мо, *ѣпашие* Мо, *пѣпаду* Пд, *нѣгавица* БА, *ѣнај* НК, *ѣлаѣвник* Дс;

кумѣвске А, *брѣћа рѣћена* Ки, *ширѣке гѣће* Ки, *дѣметемо* Мо, *кѣње* Пд, *ѣпѣт* Сп, *занѣвѣта* БА, *зѣве* БА, *кѣмѣндија* СК (1:);

ѣво Е, *ѣбѣјке* Км, *штѣгодѣна* Км, *пѣкѣјни* БА, *пѣпови* СК (1:), *гѣтови* Дс. Најзад, (благо) затворено Ѡ јавља се у:

I. *јѣш* Дб Бк Ш Ит, *глѣг* Бк, *кѣ* Бк Ит Бд Ф Пе, *кѣм* Мђ Ит, *кѣњ* Ч Ф (1:), *фрѣнг* Ф, *кад гѣд* З;

ѣпасне Бч, *пѣјѣс* З;

кѣ е прѣви Ит, *штѣ прѣ* Ф (3:), *дѣдејало му* Пе, *кѣ ће и знѣти* Пе, *кѣ ће* З; *мѣго* Ит Сф, *кѣ дѣ'е* Цп, *кѣ дѣ* Пе, *ѣлѣвне* З.

II. *дигѣд* А, *колко гѣд* А, *како гѣд* А, *кога гѣд* Е, *до гѣт* су дѣржали Е, *ди гѣћ* Е Сп НК СК, *као гѣћ* Ме, *кѣнк^х* Ме, *јѣш* Ме Сп Ки НБ Мо Сп НК Ђ, *кад гѣћ* Км СЦ Мо СК, *кѣ „као“* Бш СЦ Пд СК, *докле гѣћ* СЦ, *колко гѣћ* СЦ СК, *кѣ с ти* Ми, *кои гѣћ* Ми НБ, *ко гѣћ* Мо, *кѣ ј био* Мо, *кѣњ* Мо, *штогѣћ* Сп НК, *штогѣд'* СК, *што гѣд* БА, *догѣћ* СК, *грѣф* СК, *како гѣћ* СК, *збѣр* СК (1:);

Бѣга ми Бш, *дѣ врѣга* Бш, *ѣма* Бш, *кѣжа* Мо, *та кѣнка* Дс, *пѣвлака* Дс; *кѣ ће* Е Ки, *кѣ ће да њим да* Чј, *гѣдне* Мо, *штѣ прѣ* Пд Сп, *хѣнѣда* Сп; *кѣ рѣ* Е Ме Бш Ми Мо Сп НК, *пѣ воду* Е, *кѣлко* Пд, *ѣтроске* СК, *пѣмѣћ* Ђ;

кѣ и знѣ Сп, *кѣ ѣгра* Мо.

ò

I. *јаркòвачки Бк, чакòвачки Бк, мòмак Ш Пе З, мòмка *В, паòришг Ш, адеòкаг Ит, бòгаг Ит, двòјца Ит Пе, кòвач Ит, кòга Ит, мòмка Ит, фòвај Ит, фòкали Ит, пòкаже Ит, пòкажем Ит, разòвòрам Ит, сòкак Ит, Бòкиан Ж, одгòвòра Сф, пòјавниш Бд, живòгта Ч, кòманда Ф, у кòштац Пе, фòбарено Пе, фòвòмо Пе З, пòплаши Пе, пòсòдимо Пе, пòвòва̀ду Пе, двò кòња З, пòсòду З, сирòма З;*

дòбòме Ит, фòсòети Ит, пòвòжемо Ит, пò лòши Ит, пòмòшан Ит, пòмòшано Ит, пòсòети Ит, чòвек Ит, упòгрòбу Ит, да запòвòда Пе, кòње Пе, дòдòели З, кòд ñè З, кòлòвку З, нòвòмбар З, фòпет З;

пòкошено Дб, гòворим Ит, кòкòшка Ит, пòгодбе Ит, пòкòјни Ит З, пòмого Ит, пòродици Ит, кòмлòв Бд, дубòко Пе, фòво Пе, пòкòјне Пе, угòвò си Пе, кòгод З, кòт кòла З, фòбòјке З, фòзноим З, фòколòмо З, пòстòље З.

II. *бòгате Е, двòјца Е Ки Пд, кòпòње Е, мòмак Е НК, мòмка Е Чј Сн НК, сирòмаси Е, чуднòвòто Е, мòмак' Ме, фòна Ме Чј, пò бòшѝама Ме, сирòмашни Ме, фòна Чј, кòга Ки, мòгла Ки, нòвац Ки, фòбрòдним Ки, фòвај Ки БА, фòвòмо Ки, пòваду Ки, пòмòже Пд, рòгати Ки, сòкак Ки, кòбац Мо, вòдла Пд, дòшила Пд, пòкаже Пд, бòга ми Сн, гòварим Сн, бòмбардовòње СК (1:), бòмбардовòли Дс;*

на гòзбеницòма Е, фòглòвим Е, пòмòшано Бш, фòкрòне се Чј, запòвòда СЦ, накòстрòшена СЦ, фòкрòше СЦ, фòсòети СЦ, фòтòже СЦ, фòгрòзни СЦ, пòрòѐан СЦ, пòсòети СЦ, пòслòдњи СЦ Сп, пòшѝтамо СЦ, распòдòелу СЦ, у Слòвòнији СЦ, нòвòмбар Сп, припòведеду Сп, упòгребим Сп, гòвòѐије Ки, кòње Ки Пд СК, дубòке Мо, кòмòндију Мо, фòпòт Пд, пòбегли Сн, позò'ем Сн, занòвòташ БА, припòвòду НК, кòмòндија СК (1:), нòвòмбар СК (1:) Ћ;

Бòгољòба Е, висòко Е, гòвору Е, кòкòшка Е БА, мòмков Е, фòбòјке Е, обòло се Е, фòкòмбера Е, пòгрòб Е, пòкòјни Е Км Мо, пòкоси Е, штòгодòена Е, кòгòђ Ме, с мòмком Ме, пò во̀ли Ме, пòпови Ме, пòкòјника Сп, пòкòјнице Сп, гòгово СЦ, кòкòшке СЦ Сн, мòтòр СЦ, фòдòва СЦ, фòдòвку СЦ, Прòкòпцие СЦ, вòлови Ки, гòворимо Ки, фòвò је Ки, гòвориши Ми, дòбòро Мо, кòмову Мо, пòклопи Мо, пòдòвоз Сн, гòгови БА, кòкòшку БА НК.

Преглед тра̀е у све три овде приказане категорије показују да у свакој одлучно доминирају примери са *о* у суседству лабијала или велара.¹⁴² Од

¹⁴² Од асимилације према велару *к* свакако треба по̀н при објашњавању генезе облика *куј* „ко, који“, веома распрострањеног у говорима Србије, косовско-ресавским, призренско-тимочким и, у мањој мери, смедеревско-вршачким: *куј* поред *кон*, кој у Метохији, Данило Барјактаревић, *Говор Срба у Метохији*, Приштина 1979, 195; *кѳј* Глиша Елезовић, *Речник* I 339; *кѳј* поред *кò* М. Грковић, *Неке особине говора села Лукова*, Прилози проучавању језика 4, 1968, 127; *куј* поред *кòѳ* Д. Јовић, *Трстенички говор*, СДЗб XVII, 1968, 51 и 127; *кѳ* поред *кò*, *кòѳ* Р. Симић, *Левачки говор*, СДЗб XIX, 1972, 147; *кѳј* и *кѳј* А. Пецо и Б. Милановић, *Ресавски говор*, СДЗб XVII, 1968, 316; *куј* и *кѳј* поред *кòј* и *кòј*, Миле Томић, *Говор Радимаца*, СДЗб XI, 1950, 111; *куј*, *куји* поред *кòј*, *који* Љ. Ђврић, *Говор Лужнице*, СДЗб XXIX, 1983, 75; *куј* поред *ко*, *кој*, *кон* Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, СДЗб XXXIII, 1987, 170; *куј* поред *кој*, врло ретко *ко* Маринко Станојевић, *Северно-тимочки дијалекат*, СДЗб II, 1911, 406; *куј*, *куји* (ж. и ср. р. *која*, *које*) Јакша Дивнић, *Речник тимчког говора*, СДЗб XXXIV, 131, *куј* поред *коу* и *кој*, М. Томић, *Говор*

укупног броја потврда више од 90% иде у ову скупину. Јасно је да овде игра улогу факултативна, али честа асимилација према суседном консонанту. Појава захвата цело подручје нашег испитивања, а уосталом и друге делове Војводине.¹⁴³

У сразмерно ограниченом материјалу који остаје изван ове скупине издвајају се пре свега примери са *ò* и другим *ě* или *ò* у следећем слогу: *òòòèли* 3, *òсвѣти* СЦ, *òтѣже* СЦ, *òтрѣзни* СЦ, *прòшѣтамо* СЦ, *òлòвке* СЦ, *òлòвку* СЦ — сви осим једног из СЦ, где је таква асимилација обавезна и код *è*. Можда веће бити случајно што је једини пример који не потиче из СЦ забележен у 3, месту из којег имамо и три потврде за затворенији изговор *è* под истим гласовним околностима. Забележићемо и примере *òтѣгне* и *лòвѣже* из *Нађфале, који сугерирају да затварање у овом положају није обично у том месту.

Дифтонгизација вокала *e* и *o*

77. Под одређеним околностима јавља се у разним банатским говорима дифтоншки или, чешће, дифтонгоидни изговор вокала *e* и *o*. При том се увек ради о улазној дифтонгизацији. Трајање првог елемента је понекад минимално; он је од самог почетка свог остваривања захваћен процесом отварања. П. Ивић је 1950. године записао у своју теренску бележницу: „пунктуалан затворенији део и линеаран отворенији“.

78. Код других вокала *e* и *o* први део само по изузетку достиже ниво *ɛ*, одн. *ɔ*:

Нѣда Е, *Ч^нѣда* НК;
ò^нѣте НБ, *н^нѣћемо* НБ;
од^нѣло НБ;
н^нѣћу Ми, *ид^нѣду* НБ.

è

н^нѣма А;
ч^нѣсто НБ;
м^нѣсимо Ит.

ě

нòв^нѣк НБ, *пѣтн^нѣс крста* НК, *ѹв^нѣк* НК;
нòмѣш^нѣ Ч, *сòд^нѣкана* НБ;
ѹмириѣду Ч.

Свиничана, СДЗб ХХХ, 1984, 162 и 157; *кѹј* поред *кò*, *кòј* Радослав М. Павловић, *Облици деklinације и конјугације у говору Раче Крагујевачке*, СДЗб ХХVIII, 1982, 35. Улога коју је овде играо други чинилац, -*ј* које следи иза *o>у*, очигледна је такође, али није сасвим јасна. Без амбиције да решимо то питање, скренућемо пажњу на чињеницу да се у јавља само кад се облик завршава гласом *ј*, или кад иза (одн. уместо) *ј* следи *и*. Битно је, дакле, да *ј* затвара слог или да у следећем слогу долази вокал *и*, сродан са *ј*.

¹⁴³ И. Поповић, Госп. 53; Берислав Николић, Срем 310.

ч'орба А. ó

ò
 м'òска Ме, м'òрам НБ;
 'òвце Км, ð'òђем НБ;
 'òсмог А, м'òском Ме.

Нашао се и један пример за двосложни изговор: т'иѣсто НК.

Неће бити случајно што огромна већина примера потиче из потиског дела кикиндске говорне зоне.

79. Много се чешће остварују љѣ и љо или сличне вредности. У записима П. Ивића такви дифтонгоиди су репродуковани углавном на два начина, као љѣ, љо или као 'ѣ и 'ò. Овде ће се из техничких разлога бележење уједначити у корист простијег начина.

é

св'ѣтац Мђ Ч НБ НК, г'ѣча Ч, п'ѣгла Е, ð'ѣца (Гмн) Км, мл'ѣка Км, вр'ѣдан НБ, кол'ѣга НБ, р'ѣпа НБ СК, ð'ѣда НК СК, дон'ѣла НК, г'ѣжак НК, п'ѣтак СК, гр'ѣда СК, ј'ѣла СК, р'ѣка СК, ср'ѣда СК, к'ѣра Ђ;
 од зв'ѣзде Ч, пр'ѣде А, м'ѣтера Км, оц'ѣчемо Км, вр'ѣме НБ, ð'ѣте НБ, ц'ѣле НБ, пр'ѣде БА, истр'ѣсе НК, л'ѣпе НК, в'ѣзе СК, ис'ѣчеш СК;
 р'ѣтко Е НБ, ц'ѣло Е, од'ѣло НБ, г'ѣсно НБ, зов'ѣмо НК, ср'ѣдом НК, св'ѣтло СК;
 св'ѣци Ит, м'ѣсила Е, сл'ѣпци Е, др'ѣчниш Ме, ч'ѣсницу НБ, поб'ѣли НК, на ср'ѣди НК, употр'ѣбити НК, пр'ѣзиме СК, ч'ѣсница СК;
 на пр'ѣлу Е, н'ѣћу НБ, Д'ѣсу СК, р'ѣку СК, на св'ѣту СК, ср'ѣду СК.

ê

р'ѣд Ч Е, р'ѣч Ф НК, кн'ѣз Е, п'ѣт Е Км НК, пр'ѣ нас Е, ш'ѣс Е, њ'ѣн Ме, дв'ѣ Км НБ Св СК, ш'ѣф Км, л'ѣд НК, г'ѣ НК, з'ѣц СК;
 см'ѣта Бк, н'ѣма Ит Т Ф З НБ СК Ђ, св'ѣта Ит, г'ѣста Т, ш'ѣтаду се Ф, м'ѣста Е, м'ѣнамо НБ, п'ѣта НБ, с'ѣна НБ, бр'ѣга НК, с'ѣнашко НК, сн'ѣга НК; н'ѣће З НБ Ђ, в'ѣжемо НБ;
 л'ѣпо Ил А Е НБ СК, ч'ѣсто Бк, пр'ѣко Км, П'ѣрсо НБ, м'ѣсо Св, цр'ѣпом НК, р'ѣдом СК;
 м'ѣсимо НБ, п'ѣти т'ал НК.

ë

òд њ'ѣ Ме, ðв'ѣр НБ, ðп'ѣт НБ НК, мѣс'ѣц НК, пр'ѣстѣн НК, ц'унцукр'ѣт Ђ;
 ðрн'ѣта Ме, мѣн'ѣкана НБ, с'ад'ѣкана НБ, с'ад'ѣна НБ, изгл'ѣда НК;
 дв'адес'ѣте НК, ув'ѣже НК, н'ан'ѣло Ђ;
 ðв'ѣто НБ, м'дж'ѣмо Км, у'мр'ѣмо НК;
 ðѣс'ѣти НБ, са ч'им'ѣ си НБ, р'одн'ѣли НБ, од'акл'ѣ су НК, уз'ѣти НК, ðтр'ѣзни СК (1:);

у С·ѣнту СК.

ó

пóпа НБ Ђ, кум'óва Сн, в'óјска СК, м'óрала СК;
 з'óре Ит НБ, з'óрена Ит, р'óде Ит, кóрпе О, п'óдне З Ки, от К'óсе Ки,
 'óде НБ, 'óнде НБ;
 п'óноћ НБ;
 кóрпи Бш.

ò

'òн је СК;
 кòшта Ит, м'òра Цп НБ, до М'òла З, м'òрам НБ, гр'òжја СК;
 гр'òжје ЈТ СК, п'òђе Е, 'òвце Км, м'òрке Ки, м'òдне Сн;
 Б'òро Ит;
 л'òнци Км, кòнци СК;
 у п'òргу О.

ø

нè м'òрамо НБ;
 тàкø је Км, п'у̀кø је СК, дòбр'ø је Ђ;
 дòðјци НБ, дòм'òрни Бш.

Понекад је овакво писање праћено ознаком да се и дужи део фонације одликује затвореношћу (очито ипак мањом него код почетног дела) или, нешто чешће, да је тај други део отворен:

а) в'ѣнац СК, сн'ѣвала СК, сн'ѣвале СК;
 вр'ѣме НБ, з'ѣбем НК, д'ѣте СК, одс'ѣчеш СК;
 плег'ѣмо НБ;
 л'ѣпи НБ;
 ћ'ѣрку А;
 п'ѣт НБ, пр'ѣ НБ;
 м'ѣста НБ, н'ѣма НБ;
 н'ѣће Ђ;
 г'ѣсто Км;
 ц'унцукр'ѣт НБ, дп'ѣт СК;
 однèс'ѣ е НБ, вèч'ѣрње Ђ;
 н'ин'ѣло Ђ;
 изн'ѣти НБ;
 м'дж'ѣду НБ;
 'òде Ђ;
 б'òг НБ Ђ;
 'òвце О;
 б) п'ѣтла Е, р'ѣпа Км, л'ѣпа НК;
 м'ѣгера Км, д'ѣте НБ НК;

б'ѣло НБ;
у ср'ѣди Км;
по св'ѣту СК;
св'ѣст НБ, *ш'ѣст* НБ, *л'ѣп* СК;
н'ѣма Т Ч А Е НБ СК, *г'ѣста* Т НБ, *м'ѣса* НБ;
б'ѣле м'арве Пе, *ждр'ѣбе* Пд;
л'ѣпо Е НБ, *р'ѣдом* Е, *м'ѣсо* НБ, *чика П'ѣро* НК, *з'ѣбо* СК (1:), *с'ѣно* СК;

ѹ Б'ѣч НБ;
прѡш'ѣтамо НБ;
ѡг'ѣже СК;
м'ѡрала СК;
З'ѡрка Сф;
г'ѡ е т'ѡ НК.

Најзад, неколико пута, најчешће у НБ, регистрован је средњи изговор слоговног дела дифтонгоида:

ѡ'ѣте НБ;
л'ѣпо НБ, *Н'ѣцом* Ђ;
л'ѣрки НБ;
н'ѣћу НБ.
п'ѣт НБ, *ш'ѣст* НБ;
н'ѣмам А, *б'ѣла* НБ, *г'ѣста* НБ;
ждр'ѣбе НБ;
л'ѣпо НБ;
н'ан'ѣло Ђ;
к'ѡ НБ.

Упадљиво је да *ѡ* подлеже дифтонгизацији најчешће иза лабијала, одн. велара или на почетку речи (објашњење в. у т. 80). Сасвим природно, удео потврда за дифтонгизацију код *ѣ* иза лабијала или велара уопште није висок.

Прегледана грађа показује да је ареал факултативног изговора *ѣ* и *ѡ* нешто шири од арсала где се јављају ^в*ѣ* и ^у*ѡ*, али је и овде тежиште сасвим одређено на северном делу банатског Потисја. Треба ипак напоменути да у најсевернијем потиском селу, Дс, у нашем материјалу ове појаве нема (тамо су иначе *ѣ* и *ѡ* прилично затворени). Уп., ипак, Степановића, Hung. 109.

Понекад је записивач имао утисак да се вокал током фонације равномерно отвара. Две-три истозначне варијанте теренских нотација сводимо овде на једну, сразмерно најједноставнију:

П'ѣсак Сф, *гр'ѣда* СК (1:), *д'ѣда* СК, *ј'ѣла* СК (2:), *р'ѣка* СК (1:), *св'ѣтац* СК, *ср'ѣда* СК (1:);
истр'ѣсе Ил, *гр'ѣде* Сф, *д'ѣте* А СК;
р'ѣтко СК;
р'ѣки СК (1:);

рѣпу Сф, *рѣку* Ф СК (1:), *на свѣту* СК.
пѣт Е СК, *црѣп* Ит, *лѣк* Мо;
дрѣма Е, *црѣпа* НК, *клѣтва* СК, *чѣрга* СК (2:);
зѣле СК (1:), *клѣтве* СК;
рѣдом З, *тѣло* Км, *снѣгом* Св, *сѣно* НК СК, *лѣпо* СК;
клѣтви СК;
клѣтву СК;
напрѣд А;
ѹцѣло СК (1:).
тѣ З;

дѣћеду Сф, *такѣ* је Сф, *дѣће* З.

Најмалобројнији су примери са слоговним изговором првог, затворени-
 јег и неслоговним изговором другог, отворенијег дела дифтонгоида:

свѣтац Пе;
кот коѣца Км, *Ѣѣка* Пд;
кѣла Гмн НК.

Дифтонгизације су свесни нарочито становници суседних места, где ње
 нема. Тако је у Ме један информатор објашњавао: „Тарошани кажеду
жјѣдан“ и „Да сам у Тарош, ја би казо *бјѣла*“ (село Тараш, у народу *Тарош*,
 налази се на Тиси око 10 km југозападно од Ме).

80. И појаве дифтонгизације код кратких наглашених вокала су спора-
 дичне и по правилу не домашују далеко. Прави узлазни дифтонзи, код којих
 се јасно издваја неслоговно *ѣ* или *ѹ* као први део, и ту су ретки, а много су
 чешћи дифтонгоиди са *ѣ*, *ѹ* или сличним елементом као првим делом.
 Међутим, ту се јасно разликује судбина *ѣ* од судбине *ѹ*.

У тамишкој зони појавом је захваћено само *ѹ*:

ѹндак Цп, *кѹра* Сф, *пѹзвани* Сф, *кѹпамо* Бд, *ѹбашко* Бд, *пѹкладе* Ф;
бѹље Ил, *гѹре* Ил, *шта ѹћеш* Ш, *ѹдемо* ЈТ, *нѹге* Ф, *бѹже* Т, *кѹ* е
 Сф, *ѹре* Ч, *кѹ* је *тѹ* З;

ѹбрва Сф Ф;

вѹзи Ил, *гѹдине* Нз З, *гѹдину* Ит, *гѹсти* О, *ѹпијо* О, *кѹжњи* Сф,
гѹдина Бд, *кѹси* Бд Ф Ч;

ѹду Ил, *кѹсу* Ч;

прѹда Ил, *кѹлац* Ф, *вѹда* Ж Сф, *ѹтац* Сф Пе;

пѹреза Ил, *гѹре* Ф, *кѹсе* Ф;

ѹкине Ил, *кѹсило* Ж, *кѹсите* Ч.

Намећу се две констатације: у изнесеној грађи дифтонгизација никад
 не достиже ниво *ѹо*, и у свим примерима глас *о* или је на почетку речи или
 му претходи лабијал или велар. За обе појаве лако је наћи паралеле у другим
 језицима. И једна и друга раширена су нпр. у пољским дијалектима¹⁴⁴

¹⁴⁴ Kazimierz Nitsch, *Dialekty języka polskiego*, Wrocław—Kraków 1957, 35.

(типови *џоса* и *р^уоле, к^уола*), а уз прву можемо навести и протетичко в-испред *о-* у чешким говорима и, под одређеним условима, у руском језику (тип *восем*). У првом случају ради се о феномену из области протезе, док у другом појачана лабиовеларизација почетног дела вокала представља асимилацију према претходном консонанту. Значајно је да и у кајкавском говору Драганића лабијали, велари и иницијални положај на једнак начин утичу на развој вокала *о*.¹⁴⁵

Е. Петровић наводи из Гада приличан број примера као *к^уола*, мн. *к^уоле* 227, *у^ору* 229, *к^уодракце* 230, *д^уола* 232, *џоџе* 232, *к^уола куће* 232, *к^уола нас* 232. У његовој упрошћеној транскрипцији "о вероватно значи ђо (о једној другој могућности в. у т. 82). Значајно је да је у свим његовим примерима осим једног до дифтонгизације дошло на почетку речи, односно иза велара или лабијала.

81. Грађа из кикиндске зоне обухвата и нешто примера са *џе* и *џо* (не и са *џе* или *џо*):

џево СК, *џето* СК,

к^уољиво СЦ, *џодо* СК, *п^уокладе* СЦ.

И овде игра улогу положај иза велара или лабијала, код *о*.

Примера са непотпуном дифтонгизацијом имамо знатно више:

џеда НБ, *итџета* НБ;

џевер А, *џево* СК, *џето* Ђ;

џедовица НБ;

џеди НБ;

не каже Св;

кеџелу СК;

развеџу Е;

кеџа СК;

кеџаш А, *џеда* А, *џеца* Ме, *п^џола* НБ, *п^џола* НБ, *кеџа* Св, *џеца* СК, *кеџа* СК, *кеџаца* СК (1:), *кеџа* Ђ, *п^џола* Ђ;

кеџе Км, *џе* Км, *меџе* Ме, у *кеџе* Бш, *рџендан* Бш, *неде* СЦ, *џемо* СЦ, *џе* Ки, *ке џе* и *неџи* НБ, *џе* Св, *џестан* Ђ;

џо СК, *п^џо* Ђ;

кеџи Е Ме, *џи* СЦ Пд, *кеџино* НБ, *кеџи* Мо, *кеџи* СК (1:).

меџа А, *џа* А СК Ђ, *п^џола* А, *кеџа* Мо, *џа* СК, *п^џола* СК;

кеџена Ме, *џегне* Км, *џеџа* НБ, *џеџа* СК, *џеџи* СК;

џеџа А, *џо* О;

кеџи Бд, *кеџиџа* Ме, *п^џола* се Ме, *џи* НБ, *џи* СК;

џу А, *меџу* БА.

У овом случају промена код *е* није везана за посебне услове, док се промена код *о* скоро увек врши у већ поменутих положајима.

¹⁴⁵ П. Ивић, *Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima*, ЗФЛ XI, 1968, 63.

82. Можемо закључити да дифтонгизација код δ захвата цело подручје нашег проучавања, а код ξ , δ и ξ углавном само Потисје.¹⁴⁶ Ареал се продужује у Бачкој, која је цела, и много интензивније, захваћена појавама о којима је реч.¹⁴⁷ Дифтонгизација ξ и δ нађена је и у северним и источним деловима Срема, а до најјачег изражаја долази у сремском Подунављу.¹⁴⁸ И сремски ареал појаве се, према томе, наслања на бачки.

Што се тиче $\delta > \lambda o$ или сл., та је појава заступљена и у румунским говорима у Банату. Е. Петровнич тумачи румунским утицајем поменуте примере из Гада, као и оне из Карашева.¹⁴⁹ На стр. 226 налазимо и примере из румунског говора села *Secașeni* у румунском Банату: *mână^u ȃrȃu, ȃoi, t^uor*. У овој светлости изгледа да Петровничеви примери из Гада писани са o или λo ипак садрже такве дифтонге, а не λo или сл., како смо ми претпоставили у т. 80. Треба, ипак, имати у виду да у румунским говорима дифтонгизира свако наглашено o , без позиционог ограничења које смо поменули.

На штокавском подручју постоје три пространија ареала дифтонгизације $\xi > \lambda\xi$ или сл., а обично и $\delta > \lambda\delta$ или сл.: у Бачкој и оближњим деловима Срема и Баната, у долини доњег тока Тимока¹⁵⁰ и сливу Црне реке¹⁵¹ па све до делова Алексиначког Поморавља,¹⁵² и у неким призренско-јужномо-

¹⁴⁶ Изненађује чињеница да Б. Милетић, у свом иначе веома садржајном извештају о севернобанатском говору, изричито тврди да дифтонгизације нема, мада је посетио поред осталог и Падеј и Семиклуш (данас Остојичево) у Потисју. И остале његове информације о изговору e и o углавном нису адекватне. На ту тему он саопштава следеће:

„Једну од најмаркантнијих фонетских црта војвођанских говора представља врло отворена артикулација вокала средњег реда (e и o), који се у типичном изговору приближавају вокалима ниског реда (вокалу a , односно q), а у изузетним се случајевима могу и потпуно изједначити с a (*панџаљак*)... Природно је да постоје различите нијансе појединих вокала, пре свега у вези са квантитетом и акцентом (у дугим и узлазним слоговима сви су вокали затворенији); али то су појави познати у принципу и осталим нашим говорима и не представљају ништа необично. Има и локалних одступања — тако сам на пр. у Карлову, а спорадично и другде, чуо затворено ξ (*Пѐра, љѐк*; o може да буде јаче лабијализовано, нарочито поред лабијала (*бѐе*) и сл. Међутим, напрегнут изговор неких вокала, дифтонгизацију и сл., које помињу неки описивачи, нисам нигде приметно.“ (Кик. 17—18). Милетић, дакле, није уочио фундаментални значај разлике у вокалској боји између дугог и кратког e , одн. o , за војвођански вокализам, а такође ни повишење артикулације акцентованих ξ и δ испред слога са i , у или r , појаву најјаче изражену управо у северном Банату. С друге стране, ми нисмо нашли ништа што би потврђивало његову изјаву о томе да се e и o „у изузетним случајевима могу и потпуно изједначити са a (*панџаљак*)“.

¹⁴⁷ И. Поповић, Госп. 48—49, 51—52, 55—56. На бачки ареал, као и на банатско Потисје, ослања се иста појава у мађарском делу Баната. Степановић, *Hung.* 109, бележи у Дески *n^čet, 3^ubrka, ʋdsam* („или тачније *3^obrka, ʋdsam*“).

¹⁴⁸ Б. Николић, *Срем* 308, 309. Николић и Поповић, аутори најзаслужнији за познавање говора Срема и Бачке, дифтонгизацију називају флукуацијом. Тај се термин не може сматрати срећно изабраним. Уколико се употребљава у светској лингвистици, он значи колебање између истозначних а неједнаких језичких облика.

¹⁴⁹ Караш. 62.

¹⁵⁰ Слободанка Рајић-Бећиревић, *Говор села у Неготинској крајини*, *Развитак* 1977/3, 99; Арсеније Милић, *О природи и настанку дифтонга у говору Неготинске крајине*, *Развитак* 1976/2, 96; Александар Савићевић, *Говор Доње Беле Реке*, *Развитак* 1981/1, 84; Радоје Симић, *Скница за дијалектску карту северне Србије*, *Југословенски семинар за стране слависте* 31, 1980, 110—111.

¹⁵¹ Миодраг Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*, СДЗб XXXII, 1986, 247; Борка Живковић (записивач), [приповетке из Јабланице код Бољевца], у књ. *Нови записи народног песничтва*, Београд, МСЦ, 1974, 31 и 36—37.

¹⁵² Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, СДЗб XXXIII, 1987, 75.

равским говорима на Косову.¹⁵³ Сва три арсала смештена су уз рубове штокавске области и чак у пределима где је становништво српскохрватског језика измешано с носиоцима несловенских језика. Логично је претпоставити да су страни утицаји одговорни за ову појаву бар на неким местима. Ипак, да би се то могло устврдити, потребна су продубљенија проучавања, која би пошла од стања у данашњим и некадашњим говорима суседних језика у граничним подручјима.

Лабијализација вокала *ě*

83. Спорадично и ретко, готово искључиво у кикиндској говорној зони, вокал *ě* се лабијализује, обично у суседству лабијалног консонанта. При том лабијализација обично захвата само почетни део вокала, тако да се добија узлазни дифтонгонд:

дв^ѐѐ Пд, *п^ѐѐт* Мо Св;

пов^ѐѐзали Св, *св^ѐѐтац* Ме СЦ Ки, *св^ѐѐћа* СЦ;

д^ѐѐте Мо, *вр^ѐѐме* НК;

п^ѐѐпо Св, *м^ѐѐсо* НК, *св^ѐѐцом* НК;

п^ѐѐт Ћ;

св^ѐѐта Ит, *м^ѐѐса* Ћ.

Додајмо да је у НК регистрован и пример *к^ѐм^ѐѐн*.

У неколико случајева делимична лабијализација обухватила је вокал у целини:

ш^ѐѐст НК;

з^ѐѐва Ф, *н^ѐѐма* Мо НК,

у *б^ѐѐло* Е.

Појава се очигледно уклапа у две шире тенденције, или је бар повезана с њима. Она, у већини примера, представља посебан случај дифтонгизације *ě*, и уједио нов пример за асимилационо деловање лабијалних сугласника на суседни вокал (једино у примеру *ш^ѐѐст* НК уз *ѐ^ѐ* не налази се лабијал).

Судећи по томе што је не помињу Б. Николић и И. Поповић у својим монографијама, лабијализација *ě* не јавља се у сремским и бачким говорима, или је бар у њима толико ретка да је могла остати незапажена.

Додаћемо да лабијализацију нисмо констатовали код наглашеног *ě*, с јединим изузетком примера *Б^ѐѐѐдра* Мо, где је *ѐ* делимично лабијализовано између *б* и *ѐ*. С друге стране, у грађи се нашао и један пример асимилаторног померања унапред наглашеног *ѐ* у суседству *е*: *ч^ѐѐк* Ме.

¹⁵³ П. Ивич и Р. Александер, *Рефонолошкација количества гласного в качестве в одном юго-восточном сербском говоре*, Общеславянский лингвистический атлас, Материалы и исследования, Москва 1974, 18—21.

Вокалска боја неакцентованих *ѝ* и *џ*

84. Кратки ненаглашени вокали *e* и *o* изговарају се у просеку мање изразито и нешто мање отворено него исти вокали под акцентом. Приликом бележења дијалекта на терену њихова боја најчешће није привлачила пажњу, па није ни означавана. Отуда је у овом случају наша грађа далеко мање обимна. Ипак, она садржи целокупан спектар нијанса отворености/затворености који смо констатовали код акцентованих *ѝ* и *џ*.

85. Код *ѝ* и *џ* у предакценатском положају нашли смо свега неколико примера изузетне отворености:

пе^аш^адију Ит;
зе^але^ано Бш, *ре^аше^ато* Св;
ле^ап^ата Ит;
по^ад^авали СК;
до^ане^асе Ит;
у до^али^ани СК.

Примера са обичним отвореним *ѝ* и *џ* имамо више:

с ле^ака^ари Ит, *пе^ава^ача* Ит, *од ве^анча^ања* А, *пре^акази^авали* су А;
ре^азе^атла Ит, *ре^аше^ато* Ит Бш, *пле^ате^амо* Е, *дон^асе^амо* Ме;
пе^аш^ак^ар Бк;
по^акази^аву Ит, *мо^ама^ака* Мо;
по^аде^али^ало О, *да сп^ар^аве^аду* Пе;
стро^аимо Мђ, *про^асти^ара^ач* Ит, *фо^ари^анте* Ит, *два^а фо^ари^анта* Ч, *нов^аину* Ме;
гор^ау^ашица Ки, *про^ачу^апа* Мо.

Има, наравно, и примера са полуотвореним *ѝ* и *џ*:

че^ала^аде Ме, *ре^аба^ара* БА;
бре^аз^аџ^аб^азан СК (1:), *бре^аз^аџ^аб^ар^аз^алук* СК (2:);
не^а учи^ар^авај СК (1:);
не^а учи^амо Ф (1:), *не^а учи* СК (1:), *не^а учи^амо* СК (1:).
до^ане^аси Цп.

Број забележених потврда за изговор „средњи“ за банатске прилике, тј. у ствари благо отворен, није сразмеран обичности таквих примера у самом говору, будући да су они привлачили најмање пажње, те су били сразмерно ретко записивани:

де^ате^анце Бк (1:), *пле^ате^аница* Ф (1:), *пле^ате^аница* Ф (2:), *ко^анфе^аре^анција* СК (1:);

ре^аше^ато Бд, *бре^аз^аџ^аб^азан* Ф (1:), *бре^аз^аџ^аб^ар^аз^алук* СК (1:), *бре^аз^аџ^аб^ар^аз^алук* СК (1:);

сле^ази^ана Ме;

не^а учи Ф (2:) СК (1:), *не^а учи^амо* Ф (1:).

о^ава^аца Пе, *бре^аз^аџ^аб^ар^аз^алук* СК (2:);

ко^ам^ае^ар СК (1:);

*огењште Бк;
проручила Ф.*

При разматрању примера са полузатвореним и (релативно) затвореним предакценатским вокалима мораћемо оделити тамишку говорну зону од кикиндске.

Тамишка зона

*сењдкос Пе;
са црквењаком Ит, тењенице Цп, утџели Сп;
сезона З;
девојке Мђ, кестење Ш;
овако Пе;
опреде З;
догџд З;
опирача Ит, прп Мита Ит;
горушица Ит;
Богојављење ЈТ Ит, опаклија Пе, корачу З, код оваца З;
повеже Ж;
сторијм Бк, колица Пе З, покривач Пе;
повукла Бк, округле Сф, горушица Пе, кошуљанку Пе, прубијаду З.*

Сасвим кратак списак потврда за *џ* и *џ* обухвата један пример где *џ* алтернира са *џ* (у *сџно*), два примера са дугим наглашеним *џ*, одн. *џ* у следећем слогу, два примера где *џ* стоји испред меког консонаната (*њ*, одн. *љ*) и једну страну реч. Знатно бројнији примери са *џ* и *џ* садрже те гласове у суседству лабијала или велара; у примеру који одступа од тог правила имамо и у следећем слогу.

Кикиндска зона

*Весељина Ми;
слезина БА, не истрчавај СК (1:);
не учи СК (1:), не учимо СК (1:).
нећакиња Ђ;
крекџуша Бш;
тешкџа Св;
леџина Мо, бериџетна Пд, Темшивар СЦ, до Темшивара СЦ, деџлину Ђ, среџина Ђ, чеџиџар Ђ;
доџџе Е;
зџрџила Е, кџчиџаш Ки, тџлико Мо;
до Ускрса Е, џсушила Км, прџучавам СК (2:), прџучила СК (2:);
каџ сад А, Бџбатов Е, доџајало се Е, доџаџина Е, моџака Е, прџ слџму прџваџали се Е, поџазива СЦ, поџварли се Ки, гоџњари БА, поџидија БА;*

*кoгдд Е, вaлдa ћe јoж дoнeти Сн, пoфтoрци Сн;
пoмeнули СЦ, вoдeницу Пд, пoдeлити Пд, кo тeбe БА, зaпoвeсти БА;
oгpђинe Дс;*

*кoмшилуk Е БА, кoринђaду Е, кoринђaшимa Е, пoдвикивa Е, рoдбинy
Е, пoјмo Мe, из Мoкринa Сп, стoличницу Сп, вoјникa Бш, бoјтe Мо,
кoличинa Мо, Мoкринчани Пд, кoчијаш НК, пpoчитaм НК, пoјмo БА, у
гoликoј БА, кpoмпирштe Ђ;*

*oбучени Е, пoпyстилa Е, дo Ўскрca Е, oжyтим Км, пoжyри Км,
пoзyмaлa Км, вoлyјaркa Сн, кo Дyшкa БА, кoжyрe Ђ, пoлyвeкa Ђ, пoпyнa-
вaти Ђ.*

Већина примера са *ѝ* и *ѝ* има и или у у следећем слогу, два примера (*Вeсeљинa* Ми и *кpeкeтyшe* Бш) садрже те вокале у слогу иза онога који следи, један пример (*нeђaкињa*) има *ѝ* испред *ћ*, а и у једином преосталом примеру (*тeшкoђa* Сн) могла је деловати асоцијација с придевом *тeжaк*. Што се тиче *ѝ* и *ѝ*, ти се гласови по правилу или налазе у суседству лабијала, одн. велара, или у следећем слогу долази и, односно у. Оба изузетка су објашњива: у примеру *дoрoѝцe* Е прво *o* се равна према другом, а *кaѝ сaд* А треба упоредити са типом *лaѝ* (в. т. 88).

Прегледана грађа омогућава један важан закључак: у кикиндској зони и неакцентовани кратки вокали *e* и *o* подложни су асимилацији према високом вокалу у следећем слогу. Чињеница да је број потврда много мањи него код наглашених *ѝ* и *ѝ* објашњава се мањом упадљивошћу појаве. Изговор ненаглашених кратких вокала уопште је мање изразит. Стога је пажња записивача тек касније била усмерена ка асимилацији код ненаглашених *e* и *o*. Напомињемо да су и у сардском језику (упор. т. 72 под б) аналогном асимилацијом обухваћени и ненаглашени вокали *e* и *o*.

86. Приликом разматрања изговора послеакцентских вокала *ѝ* и *ѝ* опет ћемо ићи од отворенијих вредности ка затворенијима.

Изузетно отворен изговор нашли смо у:

пoслe^o Ит, *нa пpимe*^oр Пд, *разyмe*^oм Ки,

o дpвe^oтa Пд,

ѝпe^oрe Мђ Ит, *ѝпe*^oрeш Ж, *ѝбрe*^oжeм Мо, *ѝпe*^oлe Мо,

ѝeбe^oлo Ит, *ѝзoрe*^oмo Ит,

ѝчe^oвy Ч;

бiлo^o СК, *мoмкo*^oм СК, *пoмo*^oз бoг СК,

Мiлo^oрaдa СК,

гѝ^oтo^oвoр ЈТ.

Ова грађа даје повода за неколико опсервација.

1) Осим у једном примеру, вокал *e*^o, одн. *o*^o налази се у слогу непосредно иза акцента.

2) У суседству тог вокала увек се налази сонант.

3) Сем једног изузетка, нема потврда са и, у или р у следећем слогу. Такви су примери прилично ретки и код „типично“ отворених послеакцентских *ѝ* и *ѝ*:

џ

I. *дџвер* Ш, *бџ^але* ЈТ, *дџвер* О, *опе^аре* Мћ, *идем* Ит, *слатинџ* Ит, *Циџане* Цп, *џкрџнем* Пе, *ко тџбе* Пе, *бџле* З, *гџреле* З, *прџмеџе* З, *сџдне* З;

дџбела Ит, *џведра* Ит, *издџелано* Ит, *сџмена* Ит, *фџдџеративна* Ф (1:), *кџлеба* З;

џвечџ Сф, *прџлеџе* Ф (1:), *гџреле* З, *прџмеџе* З;

прџеврџемо Ит, *вџселџ* Ф (1:);

дџтелинџ З;

клџпеџу Пе, *задџенули* Пе, *џдџесу* НК.

II. *дџџе* Е, *дџбрџе* Е, *сланинџе* Е, *трџџе* Е, *џипџеле* Е, *дџвџет* Е СЦ, *сџксер* Е, *жџдџре* Ме, *у нџдрџе* Ме, *ноџсевџе* Ме, *нџздрџвице* Ме, *тџме* Ме, *вџловџе* Бш, *глџте* Бш, *гџрџе* Бш, *дџбрџџе* Бш, *мџдвџед* Бш, *од жџџле* Ми, *одонџмаднџе* Ми, *од мџџрамџе* Мо, *одџле* Пд, *кџме* БА, *ш нџме* БА, *џбданнџиџе* Ђ, *пџсле* Ђ;

к^џџлена Ме, *нџдела* Бш, *кџлеба* Ми Мо, *кџлеба* Пд, *нџ глџдате* БА;

нџ креснџем Е, *џипџеле* Е, *џвџечџ* СК (1:);

дџбџело Е, *закџрџело* Е, *кџленџ* СК (1:);

вџџечџеру Е, *кџлеџбу* Е, *кџџџџу* СК.

џ

I. *нџџкџлџ* Нз, *гџ^ато^авр* ЈТ, *бџџ* Ит, *бџџ* Ит, *злџтџ* Ит, *издрџџавџ* Ит, *кџџ* Ит, *гџмџ* Ит, *трџџџ* Сф, *џкџлџ* З;

нџџкџлџ Нз;

свџџџџџ ЈТ;

џ вџду Бк.

II. *дџџџџџ* А, *џџџџ* Ме, *жџџџџџ* Бш, *нџ бџлџ те* Бш, *сџшџџџџ* Бш, *џмџ* Мо, *гџџџџџ* Пд, *џџџџ* БА, *кџџџџџџ* СК, *Дџџџџџџ* Е, *м^џџџџџџџ* Ме, *пџџџџџџ* Бш;

кџџџџџџџ се Е;

џџџџџџџ Бш, *џџџџџџџџ* Ми;

џџџџџџџџ Пд;

гџџџџџџџџ Бш, *свџџџџџџџџ* Бш, *ослџџџџџџџџ* Ђ;

џџџџџџџџ Мо.

Примери као *прџлеџе* указују на тенденцију да се вокал у слогу непосредно иза акцента, нарочито ако је акцент узлазан, изговори отвореније него онај који је даље од акцента. Осим тога, по нашем утиску предакцнатски вокала у просеку су нешто отворенији од оних иза акцента, или бар од таквих вокала у слоговима даље од акцента.

Можда није случај што за отворено *е* испред слога са *и* имамо само једну потврду, док таквих примера за *џ* испред слога са *у* ипак има неколико.

Мање потврда имамо за полуотворсне *џ* и *џ*:

I. *повџдџем* Ит, *бџџџџ* Сф, *прџлеџе* Ф (1:), *џвџечџ* Ф (1:);

вџџџџџџџ Ф (1:), *нџџџџџџџџ* Ф (1:), *фџџџџџџџџџџџ* Ф (1:);

до јџсени Ит, бр̀ате р̀ођени Сф;
б̀елџу Ил, б̀елџу Ит, к̀есџу Пе.

II. о̀дд̀оде Е, о̀дџ Е, п̀р̀оџ Е, џвџе СК (1:), ш̀еђер Ме;
п̀о̀бџела Е;
н̀амџиђено Е, з дџетом Ме;
вџреница Ми.

џ

I. в̀о̀лџ Ф, д̀о̀кџор Ф (1:), ч̀елџ Ф;
ђ̀лџо Ф (1:), џкџо З.

II. дџиџ Ме, дџиџ Ме, п̀р̀уџом Ми, г̀о̀џо Мо, џиџо Ђ, р̀о̀диџ Ђ;
г̀о̀џоџа Бш.

Нешто је обимнија грађа са „средњим“ џ и џ:

I. б̀о̀кџер Ф (1:), п̀р̀о̀лџе Ф (1:), ст̀уџент Ф (1:), џвџк Ф (2:), к̀р̀уџне Пе,
џвџе Пе, џџе З;
вџџера Ф, д̀о̀џџкала Ф (2:), нџџџа Ф (2:), п̀р̀џџџега Пе;
п̀р̀о̀лџе Ф (1:), џвџе Пе;
вџџелџ Ф (1:), ч̀џвџџом Ф (1:), о̀кџрџело З;
иџџџели Ит.

II. од г̀л̀џџе Е, б̀р̀иџе се Ме, дџџе Ме, вџџџе СК (1:), сџџџ СК (1:);
р̀џџџџџџно Е;
н̀амџиђено Е, вџџелџ СК (1:);
б̀уџџџџе Ме.

џ

I. б̀џо Ф (1:), вџџелџ Ф (1:), дџџо Ф (1:), д̀о̀кџор Ф (2:), д̀лџџо Ф, п̀џџџџо
Ф (2:), ч̀џвџџџом Ф (1:), з̀џџџџ Пе, н̀иџџ Пе;
д̀лџџо Ф, п̀џџџџо Ф (2:).

II. д̀џџо А, м̀џџо Ме;
б̀џмбардџџџџџџ СК (1:), т̀џџџџа СК (1:);
ђ̀лџџо СК (1:), п̀џџџџо СК (1:);
п̀џџџџџ СК (1:).

Овакав је изговор много раширенији него што се може закључити на основу броја примера у нашој збирци, будући да је приликом теренског рада тежиште пажње обично било на другим, изразитијим или упадљивијим феноменима.

Код примера полузатвореног изговора делују већ помињани чиниоци:

I. ст̀уџент Ф (1:), џвџк Ф (1:);
г̀џџџе Бл;
уџџџџџи З.

II. уџџџџџџ БА, б̀џмбардџџџџџџ СК (1:), вџџџџџџ СК (1:), сџџџџ СК (1:),
џвџк СК (1:), ч̀џвџк СК (2:);

недеља А, *вече́ра* СК (1:);
вече́ре СК (1:), *вече́ре* СК (1:), *вече́ре* СК (1:), *у́вече* СК (1:);
ма́тером Ме;
на́сцени Ме, *ра́сцени* Ме, *до́сели се* СК (1:).

Ѓ

I. *Ми́ливиј* Ит, *ни́к* Ит, *па́^Wр* Т, *висо́к* О, *пи́с* Ч, *Кр̀пво* Пе;
у̀дрва Сф;
долѣк е Ит, *до̀рје* Ф (1:);
Кр̀пво Пе;
изво́зи Ж, *па́рски* Сф;
за̀рбу З.

II. *ка̀дго* А, *ју̀тр* Е, *сва̀к* Е, *гњи́здо* Ме, *је́фтин* Ме, *па̀р* Ме, *сѣ́р* Ме, *ва̀к* Мо, *до̀шок* Пд, *у̀забр* БА, *нѐгво* БА, *до̀бр* НК, *дѐвојачко* Е, *субо́ш* Пд, *кдо́р* СК (1:), *до̀во* СК (1:), *пѐтр* СК (1:), *че́тво* СК (1:), *до̀кво* СК (1:), *же́нм* СК (1:);

водо̀нша Е, *за̀кво* Дс;
нѐгво БА;

нѐ прсти́мо Е, *рѣ́го* Е, *мо̀мкви* СЦ, *по̀кви* СК (1:), *по̀кви* СК (1:), *на̀штри́ду* Дс.

Материјал са *ѣ* у знатној мери је хетероген. Ту налазимо једну страну реч (*студѣнт* Ф), једну реч у којој је могла утицати алтернација са дугим акцентованим *ѣ* (*уѣк* : *вѣк*), нешто примера са *и* у следећем слогу или иза њега, два-три облика где иза *ѣ* *следи* *љ* или *ђ*, али и целу скупину помало необичних примера из СК, добијених читањем, где не делује ниједан од чинилаца који иначе долазе до изражаја. Код *ѣ* стање је јасније. Осим суседства са лабијалом или веларом, које је довољно да објасни већину забележених примера, деловао је и финални положај, иза разних консонаната и иза вокала. Ван тих категорија остаје минималан број примера.

Сличну слику дају и прилично многобројни примери (релативно) затвореног *е*, одн. *о*:

I. *у̀ пећ* ЈТ, *на Бѣ́геј* Ит, *Бѣ́геј* Пе;
пе́т недеља Сф;
до̀ж'ењен Ко, *ми́шљење* Ит, *у̀дешѣни* З;
у̀јели Ит.

II. *студѣнт* СК;
недеља СК (1:), *сва̀чѣга* СК (1:);

младдо̀жењин А, *истѣгли* Км, *Ма̀теинов* Пд, *избе́керим* „избечим се“ СЦ, *по̀следњи* Сп, *ког Па̀вићеви* Ми, *избе́ћи* Мо, *си́леције* Мо;
ци́целу СЦ.

о

I. *смѣо* Ил, *био* Ит, *већином* Ит, *ддошо* Ит, *знѣ^во* Ит, *јѣо* Ит, *јѣо* Ит, *кѣзо* Ит, *кѣо* Ит, *мѣор* Ит, *мѣсо* Ит, *са мѣмком* Ит, *нѣго^в* Ит, *нѣколико* Ит, *Пѣпов* Ит, *прѣчо* Ит, *рѣдио* Ит, *стѣо* Ит, *голико* Ит, *јѣо* Бч, *зрѣо* Бд, *звѣо* Ч, *лѣпо* Ч, *нѣко* Ч, *тѣо* Ч Сн, *вѣсло^м* Ф (1:), *вѣло^м* Ф (1:), *рѣбрѣм* Ф (1:), *сѣло^м* Ф (1:), *бѣло* Пе, *дѣо* Пе, *ѣбашко* Пс, *рѣком* Пе, *чѣсто* Пе, *ѣзвѣ* З, *ѣмо* З, *кѣгод* З, *лѣпато^м* З, *нѣшој* З, *пѣо* З;

лѣковац Ит, *пѣтовали* Ит, *ѣскопѣмо* З, *рѣскога* З;

мѣове Ит, *мѣго је* Ит, *нѣпоље* Ит, *прѣпо е* Ит, *зѣове* З, *нѣ може* З;

нѣо^крло Нз, *ѣкло* З;

нѣо^крликѣ Ит, *нѣо^бично* Ит, *тѣпови* Ит, *пѣори* Ж, *дѣдовина* З;

дѣзволу Ит, *ѣ школу* Ит Пе, *ѣгоју* Ж, *нѣ могу* З.

II. *жѣ^во* Е, *зѣкло* Е, *ѣзѣмо* Е, *ѣво* Е, *ѣтпо* Е, *живѣинско* Бш, *ѣдво* СЦ, *вѣсо^к* Е, *нѣћом* Е, *о тѣнко^г* Е, *кѣдгод* Ме, *кѣгођ* Ме, *штѣгођ* Ме Сн, *нѣко* Км, *дѣбо* СЦ, *зелѣно^г* СЦ, *дрѣго^г* Ми, *рѣком* Пд СК, *с мѣком* Сн, *дѣктор* СК (1:), *јѣдно^г* СК, *кѣшиком* СК, *ѣдѣпан^ог* СК, *чѣвеком* СК (1:), *жѣо* Ђ;

дѣровѣли су Е, *кѣповѣли* Е, *од нѣбоја* Е, *сѣкрова* Е, *ѣкопа* Е, *ѣрка* Е, *зѣова* Пд;

штѣгодѣка Е, *кѣѣове* Ми, *нѣ можемо* Мо, *зѣповѣст* БА;

мѣмковѣ Е;

дѣдѣви Е, *ѣбори* Е, *пѣрѣвина* Е, *сѣкрови* Е, *стѣбови* Бш, *дѣдѣви* Ки, *пѣгоди* Ми, *сѣдѣви* Мо, *ѣ срѣци* БА, *тѣоци* СК (1:), *нѣорице* Ђ, *нѣоштри* Ђ, *ѣсочи* Ђ;

ѣ срѣ Км, *ѣ школу* Е Мо Ђ, *рѣзлѣжѣ* СЦ, *нѣ могу* Ми, *сѣкрову* НБ, *нѣору* Ђ.

У СК су забележена и два примера с изузетно затворсним *о*, оба пута иза веларног консонанта:

ѣ Ворго^ш, *зѣко^лем*.

87. У суседству лабијала у неколико примера послеакцентско *ѣ* је лабијализовано, по правилу само донекле:

чѣв^к Ч, *чѣвѣ^к* Ит, *нѣ крѣсне^м* Е, *лицѣм* СК,

Дѣлѣ^рови Мо, *ѣзѣ^рмо* Мо,

кѣлѣ^бу Ит.

Можемо закључити да на неакцентовано *ѣ* и *ѣ* делују исти чиниоци као и на одговарајуће акцентоване вокале, а у једном случају (лабијализација) фактор који игра улогу код дугих акцентованих. Једини нов моменат је улога финалног положаја код *о*, коју не треба одвајати од тенденција ка редукцији.

88. Делимична редукција неакцентованих *ѣ* и *ѣ* јавља се спорадично, али у веома различитим облицима.

Најједноставнији је случај изговора који је просто слабији и краћи од нормалног:

кѣж^с СК, *фрѣл^с* СК, *ормѣник^с* СК,

мѣс'ц Сф, пѣчн'м СК, фѣл'р СК, гѣр'ш СК, дшин'м СК, ѱмр'м СК,
 нѣд'ља Ф, вѣтр'њача Ф,
 дбав'зе Ђ,
 пр'повѣдо Сф,
 дѣди с' имело Сф;
 посведѣчи° Ил, да^{то} Ч, бѣл° СК, млѣк° СК, кѣкал° СК,
 пѣг'м СК,
 °вѣко СК, кѣз° сам Ит,
 гѣ° кѣлко Бш,
 пр'читѣш Ч.

Иста појава долази и удружена с повишењем артикулације:

ормѣник° СК, пѣдн° СК, дс'ѣ се Е, разѣм'м СК, ѱз'ли Ит,
 вѣди° Ит, бѣ° Ит СК, жѣв'т Ч, дѣрпан'г СК, за дрѣг'м СК, Влѣ'вић
 Ки, пр'читам НК, стрѣц'ви СК, слѣжио' Ит.

Потврда за отворенију вредност имамо сасвим мало, и то једино код
 о: Мѣл'рѣда СК, мѣмк'м СК, г'лико СК.

У Ит вокал -о иза другог вокала може изгубити слоговност:

зрѣ° Ит, кѣ° Ит, гѣ° Ит.

У оваквом изговору треба гледати прву фазу процеса који у крајњој
 консеквенци води својењу -о иза вокала на -в, што је факултативно остварено
 у многим штокавским говорима у Мађарској и на румунској граници,¹⁵⁴ па
 и у нашој грађи из *В бѣв кѣд њн, јѣв, нѣје гѣв да дѣје. Узрок је у
 структуралном утицају суседних језика, који не познају вокалске групе у
 финалном положају.

У једном примеру, у суседству ч, редуковано предакценатско е је
 повишено до и: ч'грнѣсте НК.

Знатно чешће редуковано е претвара се у полуглас, додуше не увек
 исте врсте:

мѣж° бѣти Ч, да се пѣч° Т, однѣс'м Ко, грѣдѣс'т Ф, четрдѣс'т Ф, тѣко
 ѣ'ш Ит, знѣѣ'ш Ки, изнѣс'ш Сн, дѣс'т СК, вѣч'ра Ч, цр'пѣна Ки, грѣ мѣс'ца
 Пе, бр'з ѣца СК, пр'д ѣца Ит, нѣд'ља Сф, брѣз ѣвр'де Ђ, мѣс'чно Е, зѣјдно
 Е, пр'ко зѣме Ит, свѣ с' изрѣѣду СК, нѣпос'тку Мђ;
 цѣп'ле* СК;

¹⁵⁴ Тако у српским и хрватским говорима у околини Будимпеште (Калаз, Помаз, Бата, Чип—Степановић, Нунг, 121, Чобанац—Степановић 131, Ерчин—Степ. 138, упор. и Наталија Петровић, *Гласне особине неких српских говора у Мађарској*, ППЈ 15, 1979, 75). Тако и у Батањи: П. Ивић, *О српском говору у Батањи* ЈФЛ, 1994, 38. Иста је појава констатована и у Уљми западно од Вршца (П. Ивић, ФО 492, 495), а засведочена је и у говору Великог Средишта северноисточно од Вршца (мноштво примера налази се у роману Миодрѣга Матицког *Трећи коњ*, Вршца 1979, нпр. *волев* стр. 14, *жав* 14, *тев* 15, *убие* 17). По материјалу Павла Ивића у Рѣкашу источно од Темишвара процес је остао на стадијуму -ѣ, док се у оближњој Банатској Црној Гори „по правилу“ изговара -ѣ (П. Ивић, *Једна доскора непозната група штокавских говора: говори с неизмењеним јагом*, ГФФНС I, 1956, 151). Међутим, Victor Vescu, *Govor Banatske Crne Gore*, ЗФЛ XIX/1, 1976, бележи и тамо -ѣ.

* Из техничких разлога овде су се (као и у примерима који следе) у експоненту нашла два знака, уместо да други од њих буде издигнут у односу на први, означавајући његову модификацију.

ист^срали З, *дѡђ^сш* Ђ;
*каж^са*м Ко Ки;
кам^сн Ч, *дѡ мѡт^сра* СК;
разум^сли СК, *зѡј^сно* З;
пѡђ^сш СК.

Уосталом, није извесно да сва наведена бележења, која потичу из разних места и разних времена, заиста увек означавају различите гласовне нијансе. Пошто је то сада немогуће утврдити, ограничили смо се на репродуковање изворних записа. Овде је потребно нагласити и то да су све редукцијске појаве приказане у т. 88, 93—94, 99—100, 102 и 104 факултативне и да су чак по правилу нередуковане гласовне варијанте чешће од редукованих.

Потврде за полугласничку редукцију вокала *o* показују мање разноликости:

пр^снашла Ил, *пр^сстѡрѡч* Т, *п^с цѡлој Срѡбини* Ч, *пр^сдѡвали* Ч, *пр^сдѡмо* Сф, *ѡдѡниѡри* Пд, *нѡ м^сжѡмо* Пд;
пр^сѡѡјѡвамо Е.

Преглед грађе изнесене у овој тачки показује да редукција наступа по правилу у суседству сонанта или између безвучних консонаната; уз ову последњу категорију иде и пример *пѡч^с* из Т.

У облику *би^сл^с е* Ит на делу је асим.члација вокала *o* према следећем *e*.

89. Материјал који је Е. Петровић забележио у Гаду у складу је с нашим подацима о изговору неакцентованих *ѡ* и *ѡ*:

рѡл'ѡ 228, *грѡбѡл'амо* 229, 230, *врѡrige* 229, *ѡрѡду* 229, *јѡсѡђе*, *прѡлетнѡ* 229, *сѡјѡмо* 229, *слѡшѡиѡ те* 230; *ѡрѡчи* 228;

ѡје 229, *ми^снѡ* 230, *дѡдѡш* 230 (у Петровићевој транскрипцији *ѡ* „се приближава [румунском] *ѡ*“ в. *Караш*. 26; ради се, дакле, о редукцији у правцу полугласа);

рѡдѡије се 227, *нѡжем* 227, *цѡдѡло* 227, *кијѡм* 228, *грѡбѡл'амо* 229, 230, *сѡјѡмо* 229, *бусѡвѡто* 229, *ѡвце* 230, *зѡд тоѡом* 230, *дѡо* 232, *сѡмо* 232 (у овим примерима долази неакцентовано *e*, одн. *o* без дијакритика).

Привлачи пажњу велики удео примера са *e* или *o* без додатног знака, дакле са мање-више неутралним изговором тих вокала. Додајемо да таквих примера има код Петровића знатно више него што смо ми овде навели.

О пореклу војвођанског вокализма

90. У погледу порекла војвођанског вокализма, тачније отвореног *e* и *o*, А. Белић¹⁵⁵ је формулисао схватање, за којим је пошао и И. Поповић,¹⁵⁶ да је та особина преузета из „косовско-пећког говора“ (Белић), одн. „косовско-ресавских говора“ (Поповић). Данас је, међутим, јасно да је шумадијско-војвођански дијалекат врло различит од косовско-ресавског и по свом постанку независан од њега. Напуштено је веровање да је шумадијско-вој-

¹⁵⁵ У приказу рада Ј. Ердѡљановића *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату*, Јужнословенски филолог VIII, 1928—1929, 230.

¹⁵⁶ Госп. 67—68.

вођански дијалекат настао мешавином, а да је косовско-ресавски једна од саставница те мешавине. Мало је специфичних спона између тих двају дијалеката. Додуше, поменути двојица аутора набрајају још понеку заједничку одлику осим наведене. Тако Белић помиње „заменице као *отога* и сл.“ У ствари, на Косову се не јавља тај тип, иначе раширен у многим западним говорима, него *еговај* <еге + овај и сл.¹⁵⁷ Дифтонзи које наводи Белић и посебан изговор шуштавих консоната о којем говори Поповић у Војводини су распрострањенији него у косовско-метохијским пределима (где се, уосталом, дифтонзи јављају само у говорима ван области косовско-ресавског дијалекта). Осим тога нема доказа да су те појаве у јужној покрајини Србије довољно старе, а засад није разјашњено ни питање (скорашњег) албанског утицаја као могућег подстрека за њихово стварање. Такво објашњење је поготову вероватно кад је реч о *љ* у српским метохијским говорима. Значајно је и то што ниједне од тих особина нема у севернијим крајевима Србије које је тај дијалекат заузео миграцијама са Косова и Метохије, углавном у XVIII веку. И то би говорило у прилог сразмерно недавном настанку речених особина у њиховом јужном арсалу. Нема, дакле, ничега што би сигурно доказивало неку посебну повезаност војвођанских и косовско-метохијских говора.

По нашем мишљењу, изговор *ѣ* и *ѵ* знатно отворенији од изговора *ѣ* и *ѵ*, представља стару заједничку црту више-мање свих српских скавских говора. У т. 65. осврнули смо се на садашњу раширеност тог изговора. Додајмо овде да су новија истраживања открила у два предела на призренско-јужноморавском подручју сигурне грагове изразите разлике у вокалној боји између некадашњих *ѣ* и *ѣ*, *ѵ* и *ѵ*. У метохијским¹⁵⁸ и косовским¹⁵⁹ говорима на југозападу тог подручја и у деловима Алексиначког Поморавља¹⁶⁰ на северистоку вокални систем обухвата две фонеме реда *е* и две фонеме реда *о* — оба пута по један затворенији вокал настао од *ѣ* одн. *ѵ*, и један отворенији, који је континуант њихових кратких парњака. Вероватно је, према томе, да је речена појава захватала и цео призренско-јужноморавски дијалекат у доба пре него што је у њему ишчезао вокални квантитет, а лако је могуће да се ареал простирао и даље ка истоку, на земљишту сврљишко-заплањског и тимочко-лужничког дијалекта. С друге стране, у скавским и *ѣ*-кавским говорима северозападне Србије та појава углавном изостаје.¹⁶¹ Није вероватно да је она могла узети маха тамо где се у датом раздобљу чувала фонолошка посебност јата.

¹⁵⁷ Елезовић, *Кос*. II 324.

¹⁵⁸ П. Ивић и С. Реметић, *Ораховац* (ОЛА 84), ФО 579 и 582—583.

¹⁵⁹ П. Ивић и Р. Александер, *Рефонолошка анализа количества* 18—21; П. Ивић и С. Реметић, *Рефлекси акцентованих вокала е и о у говорима призренско-јужноморавског дијалекта на земљишту Косовске покрајине*, Косовско-метохијски зборник 1, Београд 1990, 163—164.

¹⁶⁰ Н. Богдановић, *Алекс*. 68—75.

¹⁶¹ Тако о њој нема помена у монографијама Б. Николића о мачванском и колубарском говору и И. Стевовића о грузанском. С. Реметић, *Шум*. 112, констатује: „Кратко *е* и *о* само изузетно се изговарају отвореније него у књижевном језику“. Упор. и опажање Б. Николића (*Срем* 307) о томе да „западни Срем, поглавито његов југозападни део, има чисту књижевну артикулацију ових вокала“ (за разлику од остатка Срема, који у овом погледу иде више-мање заједно са другим деловима Војводине).

Боја вокала а

91. Наглашени вокали *ā* и *ǎ*, као и другде у војвођанским говорима,¹⁶² често су нешто померени уназад. Наш материјал обухвата сразмерно изразитије случајеве:

á

свети Мрáта Ит, *лáђа* Сф, *слáгале* Бд, *Дáда* Ф, *кот ковáча* Ф, *кочијáша* Ф, *јáја* Бш, *догáђало* НБ, *слáна* НБ, *Швáба* НБ;
двáдесет Сф Ф, *мáнте* Сф;
брáдоња Бш, *нáбој* СЦ, *сáмо* НБ, *Слá^вко* НБ;
рáдило О, *ле^ггимáцију* Е, *клáницу* Бш, *нáћи* Бш, *сáти* НБ;
на бунáру Сн, *уважáву* Ђ.

â

свâки дâн ЈТ, *дâ* „јесте“ Ит, *двâ* Ит Ф, у *цâк* Ф, *влâст* Сн;
лâрма Ит, *мâла* Ф, *мâлq* Ми, *зâбаве* НБ;
од мâрве Бд;
ствâри Бч, *мâли* Ч, *мâл'и* Е, *од глâди* Бш, *јâвимо* Бш;
мâло Бд, *бâбо* НБ;
запâлу Ит, *бâцу* Ђ.

ǎ

кǎд Е;
нǎша Ит;
пǎметни Ч, *штǎ ћемо* Мо;
спǎковâни Бч, *кǎко* Е, *зǎгонѣтка* Бш, *мǎтор* Ђ;
мǎти Бк, *свǎки дâн* ЈТ, *слǎђи* Сф, *Цǎцини* Сф;
пǎкује Бч.

à

сàтара Ко, *кàнâл* Ч, *нà таван* З, *àлâт* Бш;
овâко Км, *тâко* Дс;
спâије Е, *стâрије* Ме, *чâкчире* Ме, *рâније* СЦ;
пâпуче Е.

Није редак ни задњи изговор удружен с умереном лабијализацијом целог вокала:

á

момáка Мђ, *фáла* Мђ Ки, *бáба* Ит, *бáнак* Ит, *брáла* Ит, *Вáса* Ит, *по вѣшари* Ит, *гњу^рáча* Ит, *дáвâло* Ит, *злáтан* Ит, *лáђа* Ит, *неспáвање* Ит, *Сáва*

¹⁶² И. Поповић, *Госп.* 45—46; Б. Николић, *Срем* 310—311; упор. Б. Николић, *Мачва* 245 („артикулација вокала *а* може постати мало затворенија: *Ивѣнка*“). Појава је забележена и другде у разним штокавским говорима, нпр. у славонској Посавини (Ившић, *Лос.*, Рад 196, 180), у многим крајевима у Босни (в. нпр. Нанла Валевац, *Говор височких Муслимана*, БХДЗБ IV, Сарајево 1983, 322, и тамо наведену литературу) и у деловима Црногорског приморја (нпр. Реш., *Штож.* 104).

Ит, *Темишвара* Ит, *у три фртџа* Ит, *Шеџба* Ит, *рукџвац* Цп, *Бџчвани* Ч Пд, *Кџта* Пе, *фџла бџгу* Пе, *комџда* З, *овџца* З, *вџшар* Е Ки, *дџнајс* Е Сн *плџћали* Е, *свети Сџва* Е, *Топџлов* Е, *дџвало* Ме, *знџмо* Ме, *укџзати* Ме, *ис Кџћа* Мо, *дџла* Сн;

дџдесет гџдина Ит, *знџте* Ит, *пџжње* Ит, *стрџне* Ит, *тропџре* Ит, *лџсте* Ит, *нџћемо* Ми, *дџдес* кџла Мо, *дџнџст* Пд, *знџте* Пд Сн, *са стрџне* Пд, *дџдџез* гџсџка Сн, *дџдџесџти* Сн, *исплџте* (импер.) Сн;

зџло Ит, *крџтко* Ит, *мџлко* Ит, *прџво* Ит, *стрџшно* Бд Мо, *Јовџновић* Е, *прџ^{во}* глџса Е, *продџво* Е, *дџ^{во}* Бш, *Слџ^{во}* Ки, *џџкова* Сн;

алџси Ит, *пџнтљика* Ит, *свакојџки* Ит, *рџдли* Пе, *рџди* дџље З, *сџми* Ме, *лџди* (импер.) Ки, *сџдам сџти* Ки, *увџтно* ме Ки, *фџти* Ки, *увџтићемо* Ми, *мушкџрџи* Мо, *гајдџши* Пд, *јџвџно* Сн, *плџтилџ* смо Сн, *увџтно* Сн, *мџнило* НК, *уџрило* НК;

знџду Ме, *омџнула* Ме.

â

глџс Ит, *пџ дџ* Ит, *пџњ* Ит, *сокџк* Ит, *д^{во}* Ж, *дџ* З Е Ки Мо, *влџс* Е, *јџ* Ми Сн, *џџк* Мо, *знџм* Сн, *имџ* л Сн;

пџт брџћа Ит, *лџмпа* Ит, *снџјка* Ит, *мџрџва* Сф, *бџџамо* Пе, *зџграда* Цп, *трџга* З, *Бџчка* Е, *прџ^{во}* глџса Е, *бџјка* Бш, *мџла* Ми, *рџсправу* Сн;

мџле Мђ, *мџрџе* Ит, *џџмџе* Ит, *кџжем* З;

мџло Ит, *стџром* (дат.) Сн, *ст^{во}*рџно Сн;

мџли Ит, *рџди* З Е, *кџрим* Ки, *врџтим* се Мо, *плџтџши* Сн *рџниши* Сн, *мџјкин* НК, *бџџиши* Ђ;

бџшћу Е.

ã

здрџв Ч, *бџш* Ки, *џкт* Сн, *стџр* Сн, *сџд* НК;

бџба Ит Цп Пе Е НК, *вџма* Ит, *кџнтар* Ит, *пџтка* Ит, *с^{во}*џћали Ит, *пџла* З, *пџлац* З, *кџт кџко* Е, *лџна* Пд, *вџрџш* се Сн, *нџтрџг* Сн, *стџрај* се Сн;

дџкле Ит, *јџгње* Ит, *кџмен* Ит, *мџкне* Ит, *мџње* Ит, *мџтеру* Ит, *дџље* З, *лџје* З, *лџкиџ* Сн, *слџме* Сн, *штџ* е бџло Сн, *код бџџе* НК;

лџко З, *мџло* Пд Сн, *здрџво* Сн, *мџгоре* НК;

млџђи Ме, *вџдил'и* НК;

слџву Ме, *дџћу* Ми.

ä

кџнџл Ит Мо, *шџран* Ит, *не вџлам* З, *рџспџри* З, *Бџнџт* Ме, *кџкџ* је Ми, *од мџрџме* Мо, *зџпџнтџм* Пд, *нџ пишу* Пд, *нџ крај* Сн;

бџгрџн Ит, *бџгерџње* Е;

мџтора лџда Е, *кџкво* Пд, *овџко* Пд Сн;

зџ њџ З, *Пџприкин* Е, *бџгџну* Км, *кџндило* СЦ, *кџкви* Ки, *армџнике* Пд, *рџније* Пд, *фџлију* Сн, *пџприку* Сн;

изџ куће Пе, тџмбуре Ки, нџкљукала Ми, жџлбу Сн, пџсџљ Сн.

Увид у материјал показује да се *џ* јавља у суседству свих консонаната. Ипак се стиче утисак, који није лако проверити, да је уз лабијале оно нешто чешће него у другим положајима.

Још јаче померање ка *о* није често. Имамо свега неколико примера са *а^о*:

дв^анајст Ми, рв^аца Сн;
мл^аџ Ф, ма^ојке ми Ф, дв^а Сн, у з^аџругу Сн;
на^очитан Сн, ба^оба НБ;
з^а кућом Сн.

Изгледа да је појава сразмерно обичнија у кикиндској зони него у тамишкој, и такође да је чешћа под дугим акцентом него под кратким. Удсо примера са лабијалом у суседству је нешто преко половине.

У неколико случајева регистровани су дифтонгоиди као облик остварења вокала *а*, по правилу дугог:

м^алу Ит, Б^ачка НБ;
п^аџра НК, по љ^аџду НБ, пл^аџти Ђ, м^аџли НБ;
Са^аџва Пд;
м^аџи Е.

У већини примера ради се о асимилацији према суседном лабијалу. Занимљив је пример *Са^аџва*, где је консонант *в* који следи утицао на крајњи део фонације *а*.

Средњи изговор *а*, близак ономе у књижевном језику, јавља се често на целом проучаваном подручју, али је приликом бележења дијалекатске грађе означаваан само спорадично, због чега се овде неће износити потврде.

У ретким примерима, углавном из кикиндске говорне зоне, *а̇* или *ӓ* је померено унапред, очигледно асимилацијом према потоњем консонанту или према вокалу *и* у следећем слогу:

кр^{ӓ}џи Ки, ка^{ӓ}џем Ђ, ма^{ӓ}л'и Ђ;
га^{ӓ}џе Е, на^{ӓ}џеџи Ки, шта^{ӓ} ја знам А;
па^{ӓ}џим се Пе, пр^{ӓ}џци Ме.

92. Вокал *а̇* ван акцента изговара се слично наглашеном. Наша збирка обухвата само упадљивије примере:

- а) *један^{а̇}џ саџи Мђ, џ^{а̇}џт Бш;*
џп^{а̇}џке Км;
виногр^{а̇}џи Бш.
- б) *к^{а̇}џџл Ит, бун^{а̇}џр Е, ду^{а̇}џџн Е, Б^{а̇}џџт Ме, ил^{а̇}џк Пд;*
к^{а̇}џџџе З, в^{а̇}џџџ се Сн, им^{а̇}џте Сн, џр^{а̇}џџе Сн, из б^{а̇}џџџе НК;
тамбур^{а̇}џшко Ит;
у^{а̇}џџџнио Мђ НК, тамбур^{а̇}џџџки Ит, изр^{а̇}џџџним Сн;
у б^{а̇}џџџџу З, уџ^{а̇}џту Пд, у^{а̇}џџџџу НК.
- в) *з^{а̇}џџџџџра З.*

93. И у вези с неакцентованим *ǎ* бележено је само оно што се разликује од изговора у књижевном језику. Одступања се крећу у четири правца: квантитетска одн. интензитетска редукција, померање уназад удружено с лабијализацијом, померање унапред и централизација *a > ə*. Износимо прво грађу за положај испред акцента:

а) *ʒʰoшг̃р̃л̃ен Ч, послʰ пòдне СК;*

б) *Пф̃д̃е̃ј̃ац Пд, з̃а в̃ре̃ме НК;*

пф̃др̃лук Мо, ч̃а-Р̃д̃м̃а̃нови НК;

сп̃а̃йлук Пд, па̃п̃и̃ра Сн, с̃а̃с̃ʷим НК;

с̃а̃п̃у̃ни Е, п̃а̃с̃у̃ља Ми Сн, сл̃а̃б̃у̃ња̃во д̃ете НК.

в) *П̃а̃ла̃на̃ч̃ки Ит, Т̃а̃ли̃ј̃ан НК, кр̃ʰст̃о̃ла Ит;*

г) *р̃эсп̃л̃ете Ил, д̃а в̃ид̃им Сф, кр̃эст̃олу Сф, док с̃ам б̃ио Ит, В̃ар̃к̃а̃жд̃и̃н Ч, бр̃ʰш̃а̃н̃эц Ч, ш̃эл̃о̃ни̃ма Ч, пр̃э̃си̃ца Пе, д̃д̃л̃ʰз̃ила Сп, да с̃р̃ам̃д̃ти̃ш Бш, з̃г̃в̃д̃рте Ми, н̃ʰу̃чи̃ти НБ, з̃ʰ д̃г̃им НБ, у ʰр̃г̃елу Пд, з̃а̃д̃у̃ж̃е̃ње Сн, к̃а̃д н̃е мож СК (упор. и п̃ʰп̃р̃и̃к̃и̃ш Бд, в̃ʰʰс̃и̃лице НК).*

94. Грађа о *ǎ* иза акцента много је обимнија, очигледно зато што је у том положају тај вокал подложнији променама, а нарочито утицајима гласовне околине.

Примера за просту квантитетску и/или интензитетску редукцију овде има знатно више:

м̃д̃м̃ʰк Ч, д̃е̃во̃ј̃кʰ СК, в̃р̃а̃гʰ СК, кр̃а̃ј̃ц̃а̃рʰ СК, с̃у̃т̃рʰ Сп, м̃о̃м̃а̃кʰ СК, св̃и̃р̃а̃чʰ СК, св̃а̃кʰ СК, д̃н̃дʰ СК, д̃н̃ т̃а̃п̃ш̃кʰ СК, исп̃р̃и̃ч̃ьʰлʰ СК, д̃с̃та̃вʰлʰ СК, ј̃е̃дʰн СК, ст̃ò л̃а̃нʰца СК.

Изговор *ǎ* овде је практично увек зависан од суседства лабијала:

I. *гр̃ѣ̃б̃а Бк, Љ̃уб̃а Ит, љ̃уб̃ѣ Ит, к̃у̃в̃а̃ш Цп, м̃д̃ма̃к Ч, п̃д̃ла̃ц З, ч̃у̃ва̃м З; с̃ л̃и̃т̃и̃ја̃ма Ит, на н̃д̃га̃ма Пе, и̃ма̃ла З;*

с̃у̃в̃а̃че Ит;

б̃и̃в̃а̃ло Ит, д̃а̃в̃а̃ло Ит, к̃у̃п̃о̃в̃а̃ло Ит, д̃д̃ѣ̃в̃а̃мо О, ш̃т̃и̃п̃а̃м̃у се Ч;

н̃а̃б̃в̃е̃н̃ти Ит, п̃òш̃т̃о̃в̃а̃ли З;

н̃а̃ т̃а̃в̃а̃ну Ил.

II. *м̃д̃ма̃к Ки Мо Пд НК СК, м̃а̃л̃а Ми, к̃òл̃е̃ба Пд, ч̃òб̃а̃н Сн, з̃и̃ма НК, с̃ н̃а̃ма НК, п̃л̃иʷа НК;*

од м̃а̃р̃а̃ме Мо, р̃у̃ка̃ма Мо, н̃а̃м̃а̃ж̃ѣ се Пд;

д̃а̃в̃а̃ло Ме, п̃òм̃а̃ко се Ки, н̃е̃ст̃а̃ло Сн, к̃у̃в̃а̃ло НК, у̃м̃а̃ко НК, п̃òм̃а̃ло Ђ;

п̃òʷа̃дио Ки, н̃е̃ ф̃а̃л̃и̃ му Ми, ј̃а̃р̃ма̃ши Пд, п̃р̃и̃в̃а̃рио НК;

к̃а̃м̃а̃ту Ки.

Међутим, *ǎ* се јавља без знатнијих позиционих ограничења:

л̃а̃ж̃ʰ љ̃и̃в̃а̃ Ит, бр̃ез̃ѣ̃бр̃а̃з̃ан Ф (1:), р̃у̃ч̃а̃ш З; м̃ла̃д̃д̃ж̃е̃ња̃ Бш, м̃д̃ма̃к Мо.

к̃у̃ʷа̃ри Бк;

В̃р̃ња̃ч̃и̃ку Б̃а̃њу З.

Врло ретко и само у суседству лабијала или велара, дакле под утицајем асимилације, јавља се ° место послееакцентског *a*: *ска̀к`ло* Ч, *зусг`ви маши́ну* Е.

Померање артикулације унапред овде је често:

I. *дванáјс* Дб Ф, *на̀грáг* Ит З, *спу̀шић`* Ч, *ба̀дња̀к* Ф, *ба̀рја̀к* Ф, *На̀дáль* Ф, *кѡ̀лáр* Пе, *на̀ кра̀ј* З;

гра̀буља̀ма Ит, *др̀ља̀ча* Ч, *вѐтрена̀ча* Ф;

вру̀ћа е *вода́* Ит, *прѝјате́љу* Ит, *савѝјаче* Ит, *у̀ ја̀сле* Ф, *нѐпријате́љ* Ит, *савѝјаче* Ф, *чо̀јане* Ф, *Ду̀шиане* Пс, *прѝјате́љи* Ч;

по̀сеја̀ло Дб, *прѐкрѣ̀јано* Ф;

бо̀ја̀ти се Ит, *по̀(д) Та̀мниш* Сф, *пи́гáли* Сф, *о̀ра̀ји* Ч, *пѐрја̀нице* Ч Ђ, *по̀крѣ̀јани* Ч, *смѐја̀ли* Ф Пе;

спѡ̀рáзум Пе.

II. *дванáјс* Ме, *о̀ца̀к* Ме, *ру̀ча̀к* Ме, *брежу̀ља̀к* Бш, *ду̀жáн* Бш, *ћѡ̀шиáк'* Бш, *о̀на̀ј* СЦ, *слу̀ша̀ј* Ми Мо, *ѝ са̀д* Пд, *мѐња̀ш* Пд, *Па̀деја̀ц* Пд, *то̀ча̀к* Пд, *ту̀ла̀ј* Пд, *о̀та̀ц* НК, *пи́ја̀н* НК;

Дебѣ̀ља̀ча Е, *о̀ко̀ кра̀ја* Мо, *за̀ ја̀сла* НК;

и́ља̀де Е, *и́спра̀ћени* Е, *у̀ ша̀ке* Е, *во̀за̀ње* Ме, *ѝ штáле* Ме, *кра̀јца̀ре* Ки, *уби́ја̀ње* Ки, *пи́ја̀це* Пд, *ѝ со̀ла̀ре* НК, *по̀ња̀ве* Дс, *ро̀ђáке* Дс;

дкешáсто Пд, *пи́ри́нц'áно* НК;

вѐчерáти Ме, *жѐрва̀ницу* Ме, *за̀бо̀р`áно сам* Ме, *пи́ја̀ница* Ме, *три́на̀јсти* Ме Мо, *с пѐрја̀ницама* Бш, *згрѣ̀áli* СЦ, *прѐла̀зи* Ми, *ку̀ћа̀нски* Мо НК, *прѡ̀ла̀зи* Мо, *пѐрја̀ница* Мо, *уда̀ри* Мо, *шѝрја̀ни* Пд, *до̀ла̀зи* Пд, *пи́ја̀ни* НК; *на̀ ја̀буку* Е Мо, *по̀ња̀ву* НК.

У горњим примерима глас *ä* се најчешће налази или у суседству палаталног консонанта, или у слогу за којим следи слог са *e* или *i*. Ипак има и примера где није задовољен ниједан од тих услова. Све те могућности илуструје и мала скупина примера са *a`* (= предње *a*):

пла̀ћ`áду Сф, *до̀тра`áјо* Ђ, — *Ци́га`áни* Ђ, *др̀жа`áти* Ђ, *на̀пра`áно* Ч, *му́за`áре* Дб, — *ви́ногра`áд* З.

Иза меких консонаната јавља се понекад и *ε*, чак и *ε*:

кије́вицу Ч, *Кинѣ̀ени* Мо, — *си́јети* Ми, *ре́зећи ко̀ла̀ч* Ме, — *и́л`εде* СК, *о̀ј`εњиле се* СК.

Значајно је да међу наведеним примерима нема таквих у којима би био захваћен вокал *a* у финалном положају.

Доста пута изговор *ä* удружује се са квантитативном и/или интензитетском редукцијом:

ру́ч`áли Км, *ме́њ`áш* Пд;

с пи́лић`áма Пд, *наби́ј`áча* Св;

при́ј`áтели Км, *су̀в`áче* Ме, *на̀ст`áлени* Км, *др̀ља̀че* Пд, *и́зд`áље* Пд, *при́ј`áтеле* СК, *при́ј`áтелеу* СК;

пѝј^аница Ч, Банá^ани Ме, рѣз^аћи кòлáч Ме, дò^ашио Мо, завéз^алѝ су СК, Мокрѝнч^анин СК;

ѝ ј^аму Мо, крѝ^ачу Пд.

У сваком од ових примера срећемо се бар са једним од двају помињаних момената — суседством палаталног консонанта или положајем у слогу испред слога с предњим вокалом. Овамо се прикључује и облик *ѝ^оде* СК.

Честа је и централизација неакцентованог *ѝ*, појава која се у извесној мери јавља и у књижевном изговору.¹⁶³

Наша грађа садржи неколико типова централизованог *ѝ*:

сѣда^ом Сф, љуба^ов Сф, јѣса^ом З, вòса^ок Ме, ко^ара^оц Ме, пѣта^ок Ме, нòка^от БА, òца^ок БА;

мáга^орица Ме, кáрлова^очка Бш, пѝста^ора Ђ;

ѝспра^ољено Ђ;

рúча^оли Ил, нàпра^ови Км;

ѝстра^огу НК.

бр^ошáнэц Ч, пѝтэм Е, пљѝсáк Бш, разгòвáрам Бш, кав рúжэ СЦ, јѣсэм НК, ѱòшэк Ђ;

цр^оњáнска Бш;

нàпра^ољена СК;

вѣзэли НБ, нàпра^овили Сн.

нàтр^ог Ил Пе, мор^о д úрани Сф, нѣм^о нијѣдáн Сф, нѝс^ом Сф, рúч^ок Бд Ф Км, јѣч^ом Ф, стрóж^ок Ф, пàнтѝл^оц Бш, òц^ок СЦ, òс^ом Ки, ѝм^ош БА, кáѝш^о СК, чáб^ор СК;

испрúч^ола БА, сàст^ола СК;

òпр^ољено Т, п^о сѣду да рáду НБ, ѝспр^ољено Сн, òпр^ољен НК, плá^оћ^оте СК, мòр^омо Ч, грѣб^оло СК, пòм^оло Ђ;

кáз^оли Ч, Лич^они Ч, нàпр^ои Ч, дѝр^оти Ф, вѣз^оли НБ, нàпр^оѝду Мо, нѣ ф^олѝ мв НК, глáс^оти СК.

У великој већини примера овде се уз /*ѝ*/ налази сонант.

У суседству лабијала централизација може бити удружена с померањем уназад и лабијализацијом:

òржэ^ову Ит, зàбэ^ове СК, вѣ^омэ^о СК.

Много је раширенија централизација комбинована с помрањем унапред:

рúча^ок Цп;

рúч^ок БА, добровòл^ов^оц СК, зàб^ов^ое СК;

полицáјѝц Бш, плá^оћ^оте СК;

сѣ^ол^о Ч, десѣт^ок Ч, дòруч^ок ЈТ, грáш^ок Ит, добровòл^ов^оц Ф, рúч^ок Ф, плá^оћ^оли Сф, дò^ођ^овола СК, òпр^ољена СК, òл^ов^озѝли СК, пѝ^ол^ов^оница је СК;

¹⁶³ П. Ивић и И. Лехисте, *Прилози III*, ЗФЛ X, 1967, стр. 63, 64, 73 и 74.

tétã^ак Пе, *nãtrã*^аз ЈТ, *rõhã*^ака Ђ;
téjã^ок Бш, *móljã*^оц Ме.

И овом приликом морамо напоменути да није искључено да се понеке од нотација примењених у разним местима и у разним временима свODE на исте гласовне реалности. Будући да је то сада немогуће установити, задржали смо изворна бележења. Иначе, и овде су у делу примера остварени услови за редукцију (суседство сонанта, положај између безвучних сугласника), али су још много чешће заступљени услови за палатализован изговор *a* (суседство палаталног консонанта, присуство предњег вокала у следећем слогу). Исто важи и за примере са *o*^о:

ðs^ом Сф, *vãl*^ок СК, *ðobovõl*^оц СК, *ryt*^ок СК;
ispri^оч^ол^а СК;
ðãn^оске СК, *pripr*^ољено СК;
il^одом СК;
ðj^ог^нил^е се СК;

vãtrẽ^очу СК (и у овој скупини примера ^о значи „ослабљено“ *o* које тежи ка *e*).

О редукцији ненаглашеног *ã* говори и Поповић, *Госл.* 58—59. Уз одређене транскрипцијске разлике, његова грађа углавном се слаже с нашом. О полугласничкој редукцији сведочи и Петровићев пример из Гада *dõbãr* Караш. 228 (у румунском алфabetу *ã* означава врсту релативно отвореног полугласа).

Боја вокала и и у

95. Изговор *и* и у у банатским говорима најчешће не даје повода за опсервације. Слободним ухом не примећују се разлике према књижевном језику, а инструментална мерења остају на списку задатака за будућност. Ипак, нису ретки ни примери отворенијег изговора. Наш материјал садржи потврде за неколико степени на скали таквог отварања. Осврнућемо се прво на *и*, акцентовано и неакцентовано, и једно и друго дуго и кратко. После тога ћемо прегледати знатно малобројније примере за изговор у.

96. Код дугог наглашеног *и* највише примера имамо за умерено отварање тога гласа:

çdiã вiна Ил, *çirãk* Дб, *biã* Ит, *iz rita* Ит, *sviãrca* Ит, *çisãk* Ит,
niãsam Сф, *sviã* Е, *gliãnca* Пд, *Ïiva* Пд;

sviã Ит, *biã* Сф;

biã Ил Ит Ж Ч Пе Сф З, *ç papãrom* Ил, *vãno* Ит, *mãrno* ððбо Ит,
priã Ит, *ðiro* НК;

biã Ит, *dojãvno* Ч, *Miãnina* Е;

grãzu Ит.

grã Бк, *mãr* Ит, *çin* Ит, *ganãr* Бк, *Ïãr* Ч, *strãc* З, *Vãr* Е;

biãrãni Ит, *kãla* Ит, *Mãlka* Ит, *çina* Ит, *ujãvam* Ит, *pãtãmo* О;

пѣше Ит, *вѣле* Е, *пѣшем* СЦ;

прѣмиду Мо.

Следећи степен је и^е:

ви^ена Сф, *би^ела* СЦ Сп, *би^ела сам* Сн сК, *испри^еч^ел^е* СК, *сви^ерали* СК, *запи^етак* А;

би^еле Бк Ми, *ни^еје* СЦ;

би^ело Ф Пе СЦ НБ;

ши^ери Ме;

ни^есу Ђ;

штафи^ер О, *ри^ет* Сф;

Ми^елка Ф, *си^ена* Пд;

ви^еле Ит.

Примери за *ѣ* место *и* сасвим су ретки:

пѣт кѣла Ми;

бѣло „било“ Ит Сп, *жѣвио* Ит, *Кикѣнђанин* СК.

У два-три примера налазимо различите дифтонгоиде:

ни^есу А, *кромпи^ера* Сн, *пи^ела* Ђ;

шеш^ер Ит;

б^еи^ела Сп;

ри^ет Ч, *би^ека* Ч, *стри^еца* Ч.

У прегледаном материјалу у огромној већини случајева уз *и* се налази лабијал или неки од сонаната *р*, *л*, *н*.

97. Код кратког наглашеног *и* срећемо се углавном с истим типовима изговора:

а) *Ми^ила* Ит, *да љгра* Ч, *Цљганке* Ч, *љмљду* Е;

рљбе Ит, *свљлено* Ит;

жљто Ит, *ми^ило ми је* Ит, *сљлом* Ч, *кљ је бљо* СК;

бљти Ит, *љстина* Ит;

прости^ирљч Ит, *сављјаче* Ит, *сљгнал* Ит.

б) *ми^ила* Ф, *Ми^илоше* Ф, *ви^илама* Сп, *ми^илер* „милерам“ Сп.

в) *Мљлан* Ит, *бљо* „био“ НК.

г) *сљле* Ж.

98. Сличан је распоред примера и код ненаглашеног *и*:

а) *кљсљр* Ит, *кромпи^ир* Ит, *зљсвљра* Ит, *стљдљра* Мо, *дљлазљду* Сн.

б) *ди^икти^ира* СК, *љзви^ило се* Ђ.

в) *Дљрљнка* Пд.

Грађа у овој тачки, а углавном и она у претходној, уклапа се у оквире оцртане на крају т. 96.

оста^вла СК.

У великој већини ових примера и се налази у суседству сонанта.

Наравно, све су ове појаве факултативне.

Примери обезвучења и тоталне редукције ненаглашеног и биће изнети ниже, у одговарајућим одељцима овог рада (т. 104).

101. У суседству лабијала јавља се, додуше ретко, лабијализација вокала
и:

ф^уни Ит;

зи^ума је Сн, папи^ура Сн, би^уло Ме Сн;

п^ољуб^ула СЦ.

У једном случају резултат асимилације према лабијалу је вокал *ы*: *было*
Сф.

102. Чињеница да за вокал у расположемо далеко мањим бројем примера него за *и* показује да изговор у чешће остаје, бар за слободно ухо, у границама „чистог“ или „књижевног“.

Код наглашеног у налазимо исте степене отварања као код наглашеног
и:

а) м^ува Ф, нар^учили Ит;

Р^ум^унију Ит, ст^уд^ура Мо.

б) Пу^оти^овог Пе, бу^об^олице Ме, су^осрет Мо;

в^уне Км.

в) т^о сам (= ту сам) СЦ.

Ту је и неколико спорадичних и не увек јасних случајева дифтонгизације:

д^уожан НК;

р^уда Бш, б^уна Ме.

За ненаглашено у, дуго и кратко, имамо сразмерно мало потврда изговора друкчијег од онога који се очекује у књижевном језику:

за^гњу^ри се НК;

ја^у ћ^у купити Ђ;

исп^ун^ело Сп;

пр^узела Ж;

ч^уре Ит;

д^ад^а Сф;

з^ај^атра Е Бш Ки НБ, з^ај^атра Мђ, ј^атра Ит;

ј^атра СК, з^ај^атра НБ, кр^ен^али Ит, н^а ј^атр^ење Ч;

ј^атра СК.

Назализација вокала

103. Из досад изложеног произлази да су вокали у банатским говорима веома подложни разним асимилацијама према гласовној околини. Такав закључак потврђују и случајеви назалног изговора вокала у суседству сонаната *н* и *м*, ређе *њ*. Из техничких разлога назализоване вокале овде нећемо означити дијакритиком, већ само обичним (усправним, а не курзивним) слогом.

а

зн^а га б^ог Сн, им^а л Сн, зн^{аш} Ђ, ст^{ан} Ђ;
 д^{ана} Ит Ђ, м^{ала} НК;
 с^{ан}те Ч;
 м^{ало} Ит;
 д^{ани} Ч, м^{асти} Е, м^{али} БА, м^{асти} НК, п^{антим} НК;
 на м^{ареу} НК;
 М^{ага} Ит, П^{анга} Ми, д^{ванајс} Ки, гр^и л^{анца} Ки, л^{анца} Цп Сн, с^{ама} Пе,
 пом^{агало} Сн;
 сиг^{нале} Ит, зн^{аге} Пе, м^{анте} Ч, пош^{товање} Ме, л^{ане} Сн;
 м^{асно} ЈТ, м^{асно} Е;
 м^{азили} Ми;
 м^{ак} Ч, з^{мај} З;
 в^{ама} Сн;
 м^{ање} Ђ, м^{агѣр} Ђ;
 м^{ало} Е, н^{апоље} Бш;
 ф^{амилија} Ит, м^{ањи} Е;
 н^а р^{уке} А, с^{макнута} Е;
 д^{анас} З, м^{араме} З;
 ис К^{ањкиже} Сн;
 у к^{рфану} Сн;
 д^{увајн} НК;
 бли^{заници} Ч, д^{рмани} З;
 чи^{ганку} Ђ;
 у^{мако} НК.

е

м^{еса} Ит, с^{ена} Сф, с^{ења} Ч, см^{ета} Мо;
 п^{ете} Ит;
 с^{ено} Ч;
 ш^{ес} м^{етера} Ми;
 л^{енија} Сн.

о

о^н Ил;

белáнице Ђ, вѣче Ђ, коко̀дѣче Ђ, мушка̀рце Ђ, — на̀пѡсѡтку Мђ, четрдѣсет Ж, дѣсет Ме, — печѣње Мђ, прѣповѣда Ит.

плáћатѣ Нз, вѣдигѣ Ж Е, нѣћѣ Бд, кра̀ткѣ Ч, дѣѣ Ч, чѣгѣр Ч, спáвагѣ Ф, ку̀ћѣ А, ѡстаригѣ Е, испѣѣ Ме, свѣкѣ Ме, слáвигѣ Км, вршнѣѣцѣ БА, мѣтѣѣцѣ БА, пѣтатѣ БА, изветрѣ Ђ, ѡгѣћѣ Ђ, прѣсѣѣѣцѣ Ђ, чѣстѣѣѣцѣ Ђ;

прѣсѣѣѣцама Ж, крилатѣѣца „авион“ Ч, прѣсѣѣѣ се Ч, лѣсѣѣца Ф, вѣлѣѣѣка Км;

у̀ѣѣѣѣѣ Ит, рѣѣѣѣѣ Ме, пѣѣѣѣѣ Ки (упор. и вѣћ наведене примере јѣбуѣѣѣѣ Ч и парѣѣѣѣѣ БА);

вѣѣѣѣѣ Ми;

прѣѣѣѣѣ Ме, лѣѣѣѣѣ НК;

ѣѣѣѣѣѣ Ф, уѣѣѣѣѣѣѣ Мо.

ку̀ћѣ Сп, у̀ ку̀ћѣ БА;

Пѣрѣѣѣѣѣѣѣ НК;

кѣѣѣѣѣѣѣѣ Пе, кѣѣѣѣѣѣѣѣ Км.

У великој већини случајева реч је о вокалима у искључиво консонантском суседству, дакле на крају речи иза безвучног сугласника или у унутрашњости речи између два таква сугласника. Изузети се јављају готово искључиво на крају речи иза сонанта. У таквим примерима престанак треперења гласних жица антиципира завршетак фонације.

У примерима *јѣпет* Ит и *кѣју* Ит обезвучен је акценговани вокал, додуше у речима које се у говорном ланцу најчешће остварују с ослабљеним акцентом. Изненађује чињеница да се у оба примера обезвучени вокал не налази између двају безвучних консонаната.

Појава десоноризације вокала у нашим дијалектима уочена је још давно. Колико нам је познато први су о њој говорили Решетар, *Betonung* 31, и О. Брок, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, Wien 1903, 24. Решетар помиње да је пре њега Херман Хирт у *Indogermanische Forschungen* VII, стр. 139 запазио ову појаву као карактеристику српскохрватског језика.

Закључне опсервације

105. Завршавајући ово поглавље, можемо помислити, уз оно што је истакнуто у т. 65, још неке општије одлике банатских говора у погледу изговора вокала:

3) одређена склоност ка асимилацији према суседним консонантима и према вокалу следећег слога;

4) лака асиметрија система која се огледа у томе што је вокал *е* у просеку нешто отворенији него *о* (сличан однос постоји донекле и између *и* и *у*); с тим је, можда, у вези и честа артикулација *а* нешто померена уназад.

РЕФЛЕКСИ НЕКАДАШЊИХ ГЛАСОВА

Рефлекси вокала Ђ

106. Основни рефлекс јата у банатским говорима је екавски. Та је чињеница толико добро позната да је излишно наводити ширу збирку примера, којих уосталом има мноштво разасутих по разним поглављима ове монографије. Поменућемо само неколико карактеристичних лексема:

бѣжи Ме, бѣлегу ЈТ, обѣлежиду Бш, Бѣоград Ф (и Бѣоград Ме), бѣдчуе Бк Ф Ме НК, гѣре Ф, грѣј „грех“ Ф, дѣтелина Ф Ме, дѣле Ф Ме, жѣбѣ Ф, жѣзда Бш, извести Ф Ме, кѣште Мо, кѣдела Бк ЈТ НБ, лѣја Е, мѣур Ме, нѣдела Ф Ме, ѣде „овде“ Ф СК, прѣ ЈТ Ми Ки Мо НБ, пѣсле Нз, стрѣја Ф Ме.

107. Познато је такође да се у банатским говорима јавља и рефлекс и на месту ђ у одређеним категоријама примера, при чему играју улогу гласовни и морфолошки чиниоци, понекад удружени.^{163a} У већини тих категорија облици са и уопштени су на целом подручју:

1) *старији* Ил Бк Ш ЈТ, *старије* Дб, *старији* Дб Бш, *здравије* Бк, *стари* Бк Ж, *старијима* Ш, *рањије* Мђ, *најсијурније* Ит, *топлије* Ит, *здрави* Ж, *имуг’њи* Ж, *новље* Ж, *слаби* Ж, *старије* Ж, *стариим* Ж, *чисти* Ж, *раније* Бд, *лошија* Ме, *новљи* Ме, *глупави* СЦ, *гдрчи* СЦ, *здравији* СЦ, *финије* СЦ, *врѣдни* СК, *гњишни* СК, *мудрији* СК, *риђисти* СК, *пѣније* СК, *сланије* СК, *густје* СК, упор. и *највѣлијем* НБ.

2) *није* Нз Ш Мђ Ит Бш НК, *није* Ит Сф Ђ, *нисам* Нз ЈТ Ит Сф Т Ме Ми Св, *ниси* Е Сп, *нисмо* Бк, *нисте* Бш, *нису* Бк Ит, *ни имо* Ит, *ни ми дао* Сф, *ни ми даво* Ш, *ни ти се* Ш, *ни га је ни било* Бк, *ни му* Бд З, *ни се знало* Бд, *ни нас ниго* Цп (о конструкцијама са *ни* в. т. 166, а такође и у одељку о помоћном глаголу *јесам* поглавља о конјугацији).

3) *ди је* Ил Бк ЈТ Мђ Ит Т Цп Бч Сф Ч Пе Е Ме Бш СЦ Ки НБ Мо Пд БА НК СК Дс, *ди се* Дб Ит, *ди ћу* Нз, *ди мѣрам* Нз, *ди како* Ш, *ди си* ЈТ Ки, *тамо ди је* ЈТ, *ди кои дће* Т, *ди рѣжа ддће* Т, *ди су* О Бд, *ди Сакуле дођу* Са 2, *ди пре дгидне* Ф, *ди би* Км, *ди има* Бш, *ди било* НБ, *ди ће д љбрише* НБ, *ди ћѣду пѣцати* НБ, *ди би се љдала* Дс, *ди* Нз ЈТ Ит Сф Ф Пе Бш Км Ми НБ Мо, *које ди* Ф, *свѣди* Ит Ф СК, *дигођ* Ми НБ Мо БА Дс, *нѣди* Ил Бк Ш ЈТ Ит Ж Бч Ме Бш СЦ Ми Пд СК, *ниѣди* Бк Нз Ш ЈТ Мђ Ит Ж Т О Цп Сф Ч Ф Пе З Е Ме Км СЦ Ми НБ Мо Пд БА НК СК Дс, *ниѣди* Са 64.

4) *видити* Дб Мђ Сф Ч Е, *видио* Бк ЈТ Ит З Ч Е Ми, *видијѣ сам* Ч, *видићемо* З Км, *видила* Е, *видили* Ил З Е, *висити* Ме, *врѣдило* Бч, *врѣтили*

^{163a} О овом питању писало се много и оно је у основним цртама расветљено. В. нпр. М. Решетар, *Zur Frage über die Gruppierung der serbokroatischen Dialekte*, *AfslPh* XXX, 1908, 597—625, посебно стр. 615—618; П. Ивић, *О неким проблемима наше историске дијалектологије*, *ЈФ* XXI, 1955—1956; И. Поповић, *Госп.* 40—44; С. Реметић, *О незамењеном јату и икванзими у говорима северозападне Србије*, *СДЗБ* XXVII, 1981, 7—105, и тамо наведену литературу.

Е, *живити* Бч, *живила* Ш Ит, *живило* Ил Ш Ит Ч З, *живили* Бк Ш Мђ Ит Ч БА, *живити* Цп, *живио* Ч З, *занемила* Са 106, *затруднила* Ђ, *лётно* Ит, *лётлио* СК, *лётили* Бч, *мрзио* Бд, *оглүвила* Км, *дстарити* Е, *дстарила* З, *побеснио* Са 110, *пдбуђавио* Ме, *поскүпио* Цп, *поцрвѣнила* СЦ, *преживила* ЈТ Бд, *проживили смо* Бк, *сѣдијо* О, *сѣдила* Ил Нз ЈТ О Ит, *сѣдило* Бд, *сѣдили* ЈТ Ит Бд Пе Ч З е, *сѣдио* Бк Нз Ит Ч З Е, *стїдила* Нз Е, *стїдиле* Ил, *стїдили* Ш, *стїдили* Са 49, *црвенили* Са 107, *штѣдило* Ђ — о посебном случају глагола типа *горети* биће говора у одељку о конјугацији;

5) *гријдга* Ил Бк Мђ Ит Т Цп Бч Ф Пе Е Ме СЦ Ми Пд, *гридга* НБ Ђ, *гридга* је НК, *гриота* је Ил, — усамљен пример *грдга* је Ит, ако је аутентичан, претпоставља међуфазу **гредга*.¹⁶³⁶

6) *сикира* Ил Ит Ж Т Сф Ч Ф Пе З Е Ме Бш СЦ Ми НБ Пд Св НК, *сикира* Са 148, *сикиру* Бк Ит Цп Ки Мо, *са сикиром* Мђ, *сикиром* Ит Ж Пе Е СЦ НБ Ђ, *сикирама* Са 112, *сикирѣма* Ч, *сикирѣца* Т СЦ НБ, *сикирѣца* Ђ, *сикирѣцу* СЦ, *сикирѣцом* Ђ, *сикера* Мђ Ит СЦ, *сикере* Ит, *сикеру* Ит, *са сикером* Мђ Ит, *сикерѣца* Мђ (међутим, глагол *секѣрати* [се] има увек е, у складу са чињеницом да је његово порекло друкчије, од немачког регионалног *sekkieren*: *секѣрати* СЦ, *секѣраш* Ф, *секѣра се* Мђ Ф, *секѣра га* Ки).

7) *гњѣздо* Ил Бк Ш Мђ Ит Ж Т Сф Ч Ф Пе З Ме Бш СЦ Ки Ми НБ Пд Св БА НК Ђ, *гњѣздо* Иђ 22, *о гњѣзду* Бш, *гњѣзда* Ж Сф Бш, *гњѣзда* Бк Мђ Ит Ж Бш, ГМв *гњѣздади* Ч, *угњѣздила* Ит, *угњѣздио* се Ит, *угњѣздила се* Ф, *угњѣздена* Ф (Уп. и *гњѣздо* у *Дињашу и *Иванди на румунској страни границе).

8) *гњиван* „кад је штдгод жѣлостив“ Бк, „по старим болешљив“ Ч, „ломан“ Мђ, *како је то дѣте гњивно* Ми, *гњивни* Ил, *разгњивилѣ сам* се СК — друге потврде за облик *гњиван*^{163в} из Ил Мђ Ж Ф Пе З Е Км Ме СЦ Ки НБ Мо Пд Св НК СК Ђ.¹⁶⁴

¹⁶³⁶ М. Чешљар, Иванди 115, има облик *грејдга*.

^{163в} Тај придев, у таквом гласовном облику, познат је и у Бачкој (Поповић, Госп. 42). РСАНУ доноси две потврде из Бачке: „Дете је гњивно, кисело, плачкаво, кад му није добро“ и „Гњиван сам, нисам здрав као што треба“, а обрађивач речника одређује значење „кељкав, зловољан“. Код С. Реметића, *Шум.* 91, налазимо још више података; значење придева *гњиван* и тамо остаје у овде оцртаном кругу. На та значења, осетно различита од обичне семантике придева *гњиван*, по свој прилици је утицао придев *гњиво*. Много је мање вероватно да је *гњиван* изведеница од корена **гни-*, као што је то свакако глагол *гњѣдѣт*, *гњѣйѣм*, који је забележио Елезовић, Кос.-мет. з. в., и за који РСАНУ доноси потврде из Левча и Тимока. Наравно, кад би придев *гњиван* имао такво порекло, требало би га укловнити са списка примера за развој ђ. Међутим, таквој се претпоставци одлучно противи постојање облика *гњѣван* у говору Крушчице код Беле Цркве на земљишту смедеревско-вршачког дијалекта (П. Ивић, *Херски* 330). Један од Ивићевих информатора у Крушчици 1948. објаснио је да та реч значи „уморан, утучен“, док је други навео значење „млакоња, мекушан, невесео“, што је у сваком случају ближе значењу нашег облика *гњиван* него изворном значењу придева *гњиван*.

¹⁶⁴ Није тачан податак „*гњѣв* (Банат, Ивић)“ код Скока, ЕРСХЈ з. в. *гњѣв*. Скок је тај облик очигледно конструисао на основу облика *гњиван* који помиње П. Ивић, *О говорима Баната*, ЈФ XVIII 1949—1950, 147.

9) *осим*¹⁶⁵ (често са акцентом *осѝм*) Бо Мђ Ит Ж Ф Е Ме СЦ Ми НБ НК СК (понегде, углавном на југу, на месту овог предлога јавља се *окрдм*).

10) *изриком* Мђ Ит Ж Ф Ми, *изрѝком* Ф Е СЦ Ки Мо Пд Сн НК СК. Овом се речју најчешће обележава употреба непристојних израза: *изрѝком* – *кат кѝ нешто ђпсује (па му је кѝзо изриком – ђно најгађњије* Ит).

11) ДЛјд *газди* БК, *газдарници* Бк, *жѝни* Сф, *по глави* СК.

12) Лмн м. и ср. р. *пѝ ти брѝгови* Бк, *по нѝки сѝли* Мђ, *на коли* Бк СЦ, *по зубима* Бк, *по биртовима* СК, *по сѝлима* СК.

13) Ијд м. и ср. р., Гмн, Дмн, Имн и Лмн заменичко-придевске промене *прид ђгим* Сн, *од жѝви* Бк, *свѝма* Бк, *с јѝднима чѝзмама* Бк, *пѝ ти брѝгови* Бк.¹⁶⁶

На крају овог списка морамо напоменути да смо у Мђ Ми и НК забележили облик имперфекта *бијаше*, по правилу на директно питање. Аутентичност тога облика могла би изгледати несигурна будући да се у банатским говорима иначе спорадично јавља имперфекат *бѝше* (в. у поглављу о конјугацији). Ипак, у Ф је 1949. записана спонтано изговорена реченица *Јѝ бијаше да пѝћем ђвѝмо*, која очигледно спада у народни говор.¹⁶⁷

Уз облик *јагњѝда* Мђ Пе Ж Ми НК имамо и пример *јагњида* Бш. Гласовни услови у овој лексеми подсећају на оне у речима *гњиздо* и *гњиван*. Ипак се на основу овде изнесеног стања не може ништа закључити. Потребна су пре свега даља теренска истраживања. Уосталом, изгледа да носиоци говора нису увек сигурни о каквом је дрвету реч. Из Мђ и СЦ имамо и одговоре да им је то дрво непознато.

По сведочанству монографија И. Поповића и Б. Николића, рефлекс и је нормалан у категоријама наведеним горе под 1—7 и 11—13 и у српским говорима Бачке и Срема. Овим су обухваћене све појединости са тога списка чији је опсег шири од чисто лексичког, па чак и три појединости лексичког ранга. Можемо закључити да набројаних десет особина сачињава чврсто језгро војвођанског фонда примера са и на месту *ѝ*. Упадљиво је и то да се тачке 9 и 10 не помињу у монографијама о говорима Бачке, односно Срема, а да је облик *гњиван* потврђен за Бачку, а не и за Срем. Ове празнине би могле значити да се поменуте лексеме не јављају као такве у одговарајућим деловима Војводине, или да аутори нису обратили пажњу на њих.

¹⁶⁵ Стари облик овог предлога је *осевњ*, а каснији развој био је обележен разним спољашњим утицајима. А. Вајан (*La langue de Dominko Zlatarić*) констатује (преводимо са француског): „Очигледно је старо *осевњ* било измењено под утицајем наставака заменичке промене, а посебно локатива *сѝм*.“ У нашем случају, утицај највероватније долази од инструментала *сѝм*. — Сасвим другачије тумачи облик *осим* Петар Скок, *Leksikologijske studije*, Rad JAZU 272, 1948, 16—20

¹⁶⁶ Овамо се прикључује и облик *сѝрак* Дб, *од сѝрка* Ко, који на основу Вуковог (и уопште нијскавског) *сијѝрак* изгледа као икавизам. Међутим, Скок, ЕРСХЈ с. в. *сијѝрак*, сматра да је форма са и изворна, а она са ије „псеудонијскавизам“, додуше, не објашњавајући како је рефлекс *ѝ* доспео у ту лексему. У сваком случају, у екавским сх. говорима у овој речи долази и, а не е.

¹⁶⁷ На појаву и на месту *ѝ* у облику *бијаше* могао је, осим сонанта *ј* који следи, утицати и ослонац на друге облике из исте парадигме: *бѝм*, *био*, *била*, *бићу*, па и *бѝдем*, *бѝди* итд.

Поменућемо овде и потврде за облике *дѝ* и *сѝкира* из српских говора у деловима Баната ван граница Југославије: Степановић, Hung. 109; Живковић—Берић—Веску, Нови живот V/2, 1961, 79 (за ссела Рудна, Семпстер и Дежан). У Гаду се говори *гњѝздо* (Петровић, Караш. 77). П. Ивић је у Темишвару забележио *гњѝздо*, *дѝ је*, *свѝједи*, *нѝгѝди*, *жѝвѝли* и *вѝдијо*, а од жене родом из румунског Баната *сѝкира* *Немет, *Кеча и *сѝкера* *Дињааш, као и *гњѝздо* *Немет, *Дињааш.

108. Објашњење облика *грѝ(ј)ѝта* скопчано је с тешко решивим проблемима. Требало би, очигледно, поћи од претпоставке да у време његовог настанка фонема *ѝ* (=ѳ) још није била изједначена са *е*, па је после увођења прелазног *ѝ* дошло до асимилације као у типу *лети(ј)о*, добро засведоченом пре свега у ијекавским дијалектима (додуше, нема доказа да је у том типу у војвођанским говорима било такве асимилације, будући да ту заједно са *лети(ј)о* увек иду и облици као *летѝла*, *летѝли*, *летѝти*, *летѝћу* који су могли настати по обрасцу *ловим* : *ловиѝи* = *летѝм* : *летѝти*). Изнетом објашњењу не противи се чињеница да у *грѝј*, ген, *грѝја* као и у именницама *лѝја*, *стрѝја* редовно долази *е*, а не *и*, иако следи *ј* на месту старијег *х*. Наиме, неакцентовано кратко *ѝ* било је свакако подложније асимилацији него акцентовано и дуго. Међутим, тешко је објаснити зашто имамо *и* у *грѝјота*, али не *и* у *Београд* и *беочуг*, где су гласовни услови били исти, и где је чак до додира *ѝ* са *о* морало доћи знатно раније него у **грѝота*.

109. Од икавизама познатих банатским говорима, али не и уопштених у њима, само је један обичан на целом њиховом подручју, али у напоредној употреби с екавским облицима:

ѝма нѝка лѝла Бк, *ѝма та пѝсма нѝка* Ми, а *ѝно нѝка сѝмина* З, *рѝтава нѝка дѝкла* (=ѝебе) Мо, *ѝма као корлѝца нѝка* Ит, *кѝко је хѝтала* у *нѝка дрѝва* Ит, *сѝдѝмо до нѝка дѝба* Ми, *тѝ нѝћ зарѝбѝше мѝ нѝке* Рѝсе Ит, *нѝке пушке* Мо 1—102, *нѝки Јѝца Ч*, *биѝ је нѝки Јѝца Рѝдин* Ит, *прѝви се нѝки рѝзговор* Пе, *биѝ нѝки чѝка-Лѝза* Сн, *биѝ нѝки Рѝмѝн* Км, *Тѝгинѝ нѝки из Дебреѝна* Мо, *јѝ* и *нѝки Жѝка Идѝвѝрац* Пе, *нѝки Нѝмац* Ш, *ѝма нѝки ѝгѝра*, а *ѝма нѝки истрѝче*, а *ѝма нѝки љѝти* Е, *нѝси нѝки шѝѝуѝнак* Е, *нѝки Рѝда* НК, *нѝки Шѝѝба арѝндѝш* НК, *нѝки ѝѝндѝр бѝсан здѝрѝво* НК, *нѝки Рѝшуѝови* Ит, *бѝли нѝки покрѝвци* Ит, *кат су нѝдеѝе*, *прѝзници нѝки* Км, *дѝлазиѝли чѝпкѝри нѝки* Ит, *прѝпале крѝстине на нѝки мѝста* Ми, *изѝѝдно сам нѝки ѝсам бѝгрѝња* Кн, *ѝн ѝште нѝко стѝ ѝлада* Ж, *нѝког Мѝгу Стѝјанѝвог* Ит, *бѝло нѝког барѝна ѝмѝње* Пд, *ѝма нѝкога кѝња* Бк, *ѝмо је мѝѝнију нѝку* Цп, *нѝси бѝтѝну нѝку* Мо, *нѝку лѝзу* Бк, *ѝгѝрѝли* у *нѝку шѝѝлу* Кн, *прѝву кѝмѝндију*, *тѝко нѝкако да им прѝѝе вѝреме* Сф, *сѝѝ се нѝкако изѝѝбиѝло* Ит, *крѝставци се и пѝприка мѝлко нѝкако рѝзблѝжу* Ит, *Онда су нѝкѝко дѝшли* и *ѝни* Кн, *да трѝѝжи пѝтѝис нѝкакви* Ит, *за потѝребу нѝкакѝву* Ит, *ѝво нѝколкѝ гѝдина* Ж Пе, *пѝкне нѝколкѝ пѝта* Км, *нѝколкѝ фѝмилија* Ме, *нѝколкѝ пѝриѝ*

НК, *узоро за нѝколько да̀на Ки, нѝколько г̀ддина Сп, ѝмам нѝколько дѐца СК, и до̀шла је и до̀нела нѝшто Ит, нѝшто нѐће д ѝде Мо, нѝшто ку̀сно као ц̀рна ка̀фа Ки, нѝшто су жо̀ј кр̀атке нѝге Ме, упор. и друге потврде:*

нѝкакви Ит, нѝкако Ит Сф Ки Сн НК, нѝке Ит Ме Сн, нѝки Ил ЈТ Ит Ж Сф Пе Е Ме Км Бш СЦ Ки Ми Мо Пд Сн, с нѝким Ит, нѝко Ит Е Мо, нѝког Ит Ми Пд, нѝколько Ж Ки Мо НК, нѝку Бк Ит Мо Сн, нѝшто Ит Ме Ки Мо Пд НК;

нѐка Ил Бк Сф Бш, до нѐка до̀ба Т, бѝла нѐка мл̀ина Сп, нѐкако Ил, нѐкако Ч НК, нѐке Бк ЈТ Ит Ж Е НБ, нѐки Ит Ч Ж З Е Ме НБ Бш, нѐко мѐсто Мђ, нѐко ка̀мѣње Ж, нѐко Сф Бш НБ, нѐколько Нз Пе Ме Ж, пред нѐку ку̀ћу Т, на̀мету нѐку по̀резу Ил, нѐшто Пе СК, понѝки Ми НБ, до̀некле Ме СЦ (напомињемо да су облици са не- углавном обичнији него они са ни, али да су овде, баш због своје обичности, навођени мање исцрпно).

110. У осталим случајевима когзистенције *e* и *и* на нашем подручју репартиција је чисто географска. Сваки пут се на северозападу употребљавају облици са *и*, а на југоистоку они са *e*, што је у складу с општим распоредом двају рефлекса *ѳ* на земљишту шумадијско-војвођанског дијалекта. Међутим, ареали облика са *и* нису сваки пут једнаки.

ДЛ *мене* јавља се у таквом облику у већем делу тамишке зоне¹⁶⁸:

он мене прѝча Ил, ка̀же мене један Словѐнац Ил, вѝ мене мо̀ра да ка̀жете Ил, мене је до̀бро Ил, Бо̀г нек вѐрује мене Бк, мене као по̀плашен изглѐда Бк, дремо мене чѐтир ла̀нца Бк, мене је ум̀ро бра̀т Бк, ла̀ко је мене Бк, мене да ку̀пиш сла̀нине Бк, мене је жѐна ум̀рла у Мѐрику Бк, то̀ му је шпѝц као мене Ру̀с Бк, нѐму три а мене једна Бк, мене је бѝло тѐшко Бк, менѝ су ка̀зали Бк, мене то̀ није бѝло љ памѝт Бк, отку̀д мене нѝвци Бк, мене нѝко ни ово̀лишно нѐ да Бк, та̀ два̀ мене да до̀ставим Ш, шта̀ мене трѐба Ш, да по̀шље мене пѝсмо Ш, она̀ мене пѝше шта трѐба (лекове) Нз, мене нѐ треба Мђ, да̀ј мене Ра̀нка да ме љу̀би Мђ, мене није бѝо тѐжак по̀со Мђ, они су мене по̀слали пѝсмо Ит, та̀ курвѐтина узме пѝле, па га ра̀стргне, па по̀лак тѐбе да̀, по̀лак мене Ит, нек се јави мене Ит, тѝ то̀ мене да ка̀жеш Ит, она̀к ће он мене рѐћи Ит, нѐ треба мене пѝва Ит, па̀ре мене нѐ требу Ит, мене ма̀ло до̀лар Ит, мене е бѝло свѝ једно Ит, до̀стане мене Ит, прѝће блѝже мене Ит, мене нѐ веру̀једу Ит, онда̀к мене до̀ђе нѐ ум Ит, то̀ се мене нѐ до̀пада Ит, ка̀ко се штѝ до̀си мене Ит, да е мене на̀ређено Ит, шта̀ ће мене шкѝла Ит, та̀ко мене прѝђе врѐме Ит, он је мене на̀пи́со пѝсмо Ит,

¹⁶⁸ Ареал облика ДЛ *мене, тебе, себе* захвата призренско-тимочко, косовско-ресавско и смедеревско-вршачко дијалекатско подручје и мањи део шумадијско-војвођанског, али и све зетско-ловћенске говоре и југоисточни појас источнохерцеговачких. Логично би било претпоставити да је *-е* у тим облицима на екавском земљишту рефлекс некадашњег *-ѳ*. Међутим, ситуацију чини нејасном *-е*, а не *-је*; у помнутим ијекавским говорима, као и *-е*, а не *-ѳ*, у „јатовским“ западношумадијским говорима (Реметић, *Шум.* 88) и у говору Галипољских Срба (Ивић, *Галп.* 72—73).

није мене толико ну́жно Ит, ко́лко мене тре́ба Ит, мене е то мрско Ит, па́ре мене не́ требу Ит, ка́ко би́де ва́ма, тако ће би́ти и мене Ит, да́ј ти мене мо́г мо́мка Ит, штò ти мене мѣнеш осамдесет го́дина Ит, он је то мене ка́зо Ж, ви́ сте си́ноћ мене наговести́ли Ж, мене Ча́рна пропове́да Ж, ја сам мене две́ грѣбио, а мо́им бра́ту једну Сф, они су ре́кли мене да ћу до́бити но́вце Цп, пропове́ду оне мене гу́ Цп, није мене за стò ди́нара Цп, ако ни́сам ка́зо га́зди штò мене шкòди Цп, дакле́м није мене да ја ра́дим та́мо З, пра́дио мене ку́ћу Чј;

ни́сам дао ни тебе ни њо́зи Ил, је л се тебе до́брачунало три́десет пѣт ку́ла Бк, тебе се бе́генише и два и она Мћ, ако он тебе ка́же ка́кву 'рђаву рѣч Ит, ти сад иди па ку́пуј тебе Ит, он ме́те тебе ру́ке на раме Ит, тебе е ну́жда Ит, ја тебе мо́гу да ка́жем Ит, ја ћ тебе в́рнути Ит, ува́ти тебе ме́сто Ит, ни́сам ја ни́со тебе да не до́лазиш Ит, ми́ ћемо ку́пити тебе дру́го одéло Ит, ако ја тебе по́лупам пѣнџер Ит, штò он тебе сме́та Ит, ондак би ја ви́дио да л би тебе и́шле су́зе З;

сви́ себе ку́вате у поље Ит, ми́ смо ку́пили свѣ́ким себе ку́ћу Ит, да има́мо свѣ́ки себе ку́ћу Ит, ко́дамо свѣ́к себе ја́му Ит, са́ми себе ме́теду пр́стен Чј.

Уп. и: Видиши ја тебе не же́лим смр́т Ит (Бошњаковић, Итебеј 164).

На северозападу тамишке зоне, као и у целој кикиндској, господаре облици на -и:

ти́ иташ мѣни, ја́ итам те́би Бк, мѣни пот ко́лено Ж, ти́ мѣтеш тво́ђу гла́ву мѣни ме́д но́ге (из описа дечачке игре) Ч, није прѣчи те́би фрѣштук нег мѣни Ф, ви́ мѣни, ја́ ва́ми Ф, мѣни чело ле́ћа Ф, мѣни није свеједно Ф, да́ј и мѣни ма́ло мо́ска Пе, мѣни је би́ло до́ста З, прòдај мѣну́ Км, да́јте мѣни Бш, гра́жмим мѣни ра́дена у ку́ћу Бш, ја́вили и мѣни Сп, стр́па мѣни Сп, мѣни би́ло срамòта Сп, мѣни то срамòта Сп, мѣни је то ле́по Сп, ја́ на́спем мѣни Ки, ка́же мѣни Сн (друге потврде из Ит Е Ме Км СЦ Мо Пд Сн СК);

теби́ сам поклòнио Ж, што ни́с те́би до́секо је́зик Ч, по́лак те́би Е, ме́то те́би Ме, дво́ ћу да́ти те́би Бш, он те́би не́ верује Бш, та́ко је и те́би Мо (друге потврде из Ит Е Ме Км СЦ Мо Пд Сн СК);

ко́дај гу́ се́би зе́мљу Ч, свѣ́ки иза́бере се́би по једну Сн (друге потврде из Ф З Км СЦ Ки Мо СК Ђ), се́бикана НБ.

Из Румуније располажемо и потврдама за облике на -е из *Гада и *Дињаша, што одговара очекивањима, али и из *Кече и *Немета. Упорѣђена с податком из Ченеја, а и са обилато потврђеним сличним облицима из Радојева (сродан говор на југословенској територији, необухваћен овом монографијом), ова обавештења не изгледају невероватна: стиче се утисак да на најисточнијем сектору изоглоса залази на земљиште кикиндске зоне.

У селима Ч, Пе и З облици на -и очигледно су одлике месних говора, али имамо разлога за веровање да су у Ит, СК и З, где се такви облици јављају поред чешћих (у Ит далеко чешћих) на -е, они нанос из књижевног језика.

Географски распоред –е и –и у облицима мене/мени итд. приказан је на скици 17.

Предлози *прѣд* и *прѣко* јављају се у кикиндској зони у икавским облицима, а у тамишкој у екавским:

а) *исприт кумове куће* Сп, *испрїд нас* Бш, *испрїд нѣ* Бш, *испрїд очїју* Ми, *испрїд њї* Мо Ђ, *испрїд вѣс* НК, *испри дѣкѣра* НК, *прїд авлију* Ме Бш, *прїд вама* СК, *прїд вече* Км СК, *прїд вѣдове* СЦ, *прїд господину* Е, *прї дѣви* Ки, *прит кума* Мо, *прит кућом* Ђ, *прит кућу* Ж Е Ме, Бш СЦ Ки НБ Сн НК, *прїд мене* Ме Ми, *прїд мене* Ме СЦ, *прїд Мїду* Мо, *прїда мном* Сп Ки Мо СК, *прїд нама* Мо, *прїд нас* З Бш НК, *прїд нашу* НК, *прїд нѣћ* Е Ми, *прїд њї* НБ Мо, *прїд њїм* А, *прїд њїме* Км, *прїд њѣга* Мс Км, *прїд ѣтим* Сн, *прїд његовим ѣцом* Мо, *лѣбу се прїд ѣца* и *прїд мѣтер* Чј, *прїд њима* Мо, *прїд њѣм* СК, *прїд ѣлѣр* Ђ, *прїд ѣцом* Бш НК, *прїд очи* СЦ, *прит пѣнѣер* Ми, *прит пѣдне* Бш, *прїдѣ се* Ми, *прїд свѣтове* Мо, *прит свѣтог Нїколу* Ми, *прит свѣкром* Ки, *прит спѣнїју* Нк, *прїд стѣри* СК, *прї тебе* СЦ, *прїд Ћскрс* Бш, *исприт кумове куће* Сп, *приткућа „трѣм“* СЦ;

испрѣд мене СЦ, *прѣд вече* Ж Ф Ч, *прѣд вѣдове* З, *прѣд зору* Ж, *прѣд јесен* Ж, *прѣт кѣруѣ* Ж, *прѣт кућу* Ил Ит Мђ Ф, *прѣд мене* Пе З, *прѣд нѣку кућу* Т, *прѣд нѣћ* Т З, *прѣд њѣга* З, *прѣд њи* Бк, *прѣд њу* Т, *стѣне прѣд њѣ* Чј, *прѣд ѣцом* Мђ, *прѣд ѣтим* Т, *прѣд очи* Ит, *прѣ тебе* Ж СЦ, *прѣткућа* Ит, *ѣ тој прѣткући* Ит;

б) *прїко атѣра* Ки, *прїкѣ баре* Мо, *прїкѣ вѣгре* Е, *прїкѣвнїше* А Ки, *јѣдно прїко друго* Бш, *прїко дана* НБ, *прїко зїда* Е Ме, *прїко јѣрка* Е, *прїко кѣла* Ђ, *прїкѣ куће* Ме, *прїко леда* Сн, *прїко лета* Км Бш Ми, *прїкѣ нас* Ме, *прїко нѣћ* Е Ме НК СК, *прїкѣ њї* Ми, *прїкѣстѣра* Км СЦ, *прїкѣсугѣра* Ки НБ Мо, *прїкѣ Тисе* Км, *прїко Бѣгеја* СЦ, *прїко вїногѣра* Ки, *прїко кѣпїје* НК, *прїко њїве* НБ, *прїк очїју* НК, *прїко пѣга* *В Сп НБ, *прїко рѣдија* Ђ, *прїко рѣгѣла* Сп (осим тога *прїко* без акцената у разним синтагмама у Е Ме Бш Ки, НБ Мо Иђ Пд НК СК Ђ);

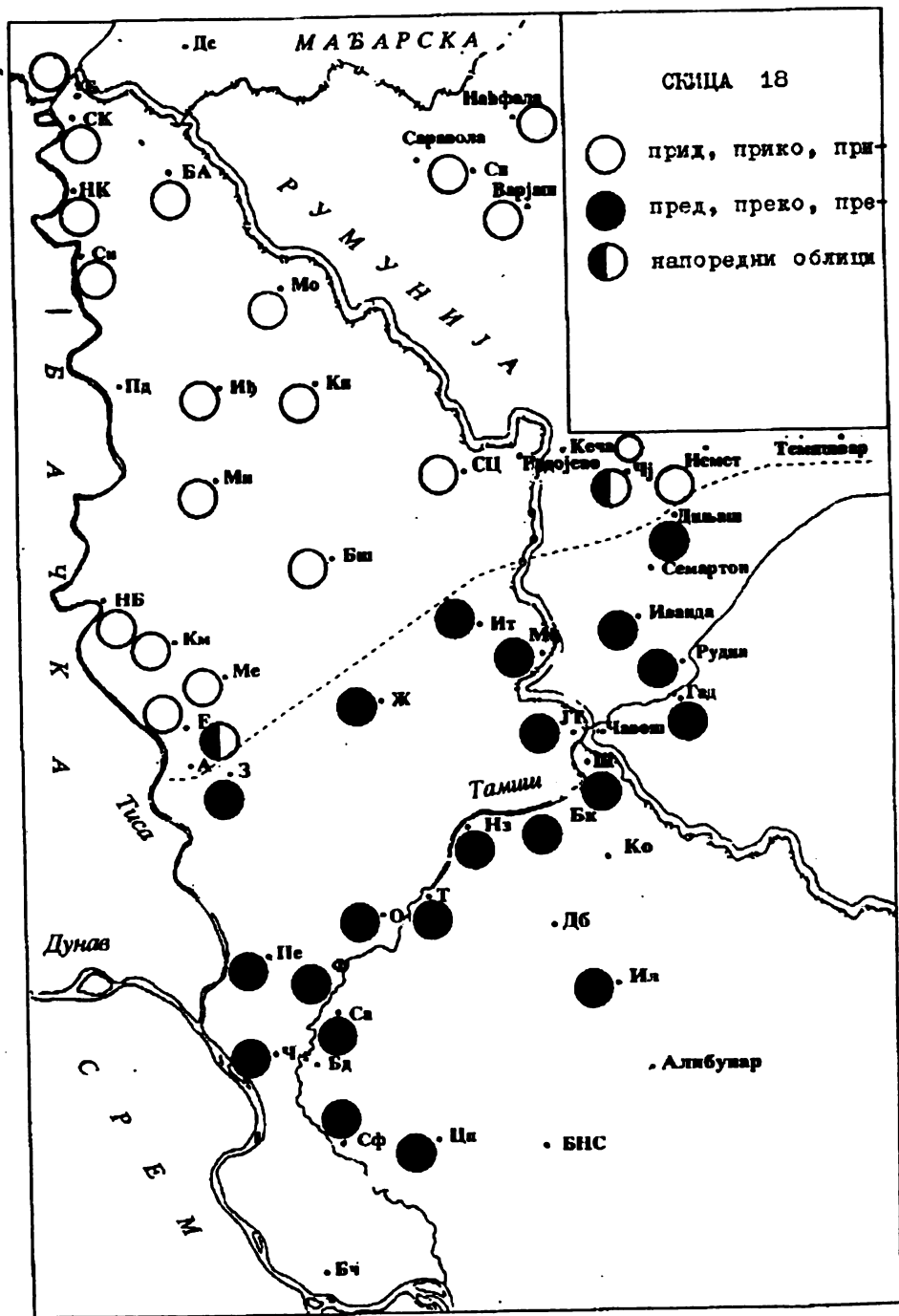
прѣко дана Мђ, *прѣкѣ нас* Т, *прѣко нѣћ* Сф, *прѣко нѣћи* Ж, *прѣкѣ њї* З, *прѣкѣ Тисе* З, *прѣко астѣла* Ш (осим тога имамо облик *прѣко* без акцената у разним синтагмама у Ил Бк Нз Ш Мђ Ж ЈТ Т Са Ч Ф З).

Напомињемо да прилог *прѣко* Ит Е, *прїђе прѣко* Км Ки НБ Пд Сн НК СК, *ис прѣка* НБ, *ис прѣка* Ђ, *пѣпрѣко* Е свугде има е; исто важи и за придев *прѣк(и)*: *рђѣви прѣки лѣди* Ит, *прѣки сѣкѣк* Км, *ѣна прѣки кућа* Ки и сл.

в) *прїбѣци* Мо, *прїбѣцївамо* Мо, *прїбѣцила* НК, *прїбѣцили* НБ Ђ, *прїбѣцим* Е, *прїбѣцити* Сн, *прїбѣчен* Е, *прїбѣчено* Сн, *прївѣли* Ки Ми Мо Пд НК (кѣко пѣноћ *прївѣли*), *прїварї* БА Ђ, *прїварїлї* се Бш, *прїварїли* Км, *прїварїм* Ђ, *прїварїо* Бш Ки НК, *прїварїѣ нас* Мо, *прїварїти* ме НБ Ђ, *прївѣде прѣко* НБ, *да се прївѣде на мѣцѣрски* Е, *прївѣрне* Км Мо Ђ, *прївѣрнѣш* Сн, *прївѣрнуло* Ки, *прївѣрнуше* СЦ, *прївѣрне* НБ СК Ђ, *прївѣрћали* НБ, *прївѣуче* НБ, *прївѣучено* СК, *прїгѣзе* Ме, *прїгѣзи* Ме,

пригазно СП, пригазнио Бш, пригазно сам СК, пригледа Е, пригледамо Е, пригледи Ми, прида Мо, придај Сн, придала Сн, придала Ми НБ, придали кдње Мо, придали Сн, придамо СЦ, придаџо Бш, придађу Сн, придо Ки, приду (=предаду) Мо, приђеду прико те ватре Ме, сџд си пришо грџницу СП, приђемо Бш Пд, приђеш прико нџгу Мо, приђива Бш, приђивили НБ, брџт брџта приђире па сџду придађе Ки, приђре жџто Ме, не прикида Ми Мо, прикине НБ, прикине се Ћ, прикинеђу Ме, прикини Ме, прикинили БА, прикинили Ми, прикинити БА, прикинути Бш, приклиње бџга НБ, прикџпава Бш, прикџпавџм Ми, прикџпавала Км, прикџпџно Ћ, прикроји Мо, прикрсти Ме НБ НК, прикрстили Е НБ, прикрстим Ћ, прикрупе Бш Ки, прико вџде се прилази Сн, прилазила Сн, прилијемо Ме, прилијо Ме, прилила Бш, прилити, Бш, примерно Ки, приместила Сп, приместило Ми, приметџду Ме Мо, примето СЦ, примеђемо Ме, примеђемо Ки НК, примеђу се Иђ 43, принели прико прџге Сн, принесе Иђ 17, принођила СЦ, принођили Мо, принођино Ме, принокрџну А, принокрџнуто Е, приокрџхала СК, приокрџхе Ки, приорџли СК, припалџ смо се, Мо, припати Ми, приплеђани Е, припливо вџду Мо, припливали окџан *В, да се припнем гџре СЦ, припнеш НБ, припо Мо НК, припџ се нџ зџд (=попео се) Ме, припо се на тџван Ме, џвај се припо „уплашио“ Сп, припорџчим З, припричџвала Бш, приреже Ме, прирџчно Бш, испресџчали Бш, присџдити Ме, присвџчим НБ, присвџкли се Мо, присвџче Е, да се присвџчеду Мо, присеко Ми, приселили Бш, присџља се нџрод СК, присџца Мо, присџче Бш, прискџче Е БА, нџложу насрџд кџпије вџтру и ту прискџчеду Ме, прискџчу Е, прискџчиш Ки, прискџчу прико зџда Е, прислиши Ки, присто рџт Мо Сн, пристала НБ, присџшена Бш, притџче се Бш, притворџ се НК, притера НК, притерамо СЦ, притерџва Бш, приточџмо Бш, притопи Мо, притрџса Мо, притрџса се Е, притрџсамо НБ, притрџсе НБ, приђе ако бџле Сн, приђи прико зџда Ме, пришкрџбајте Бш, пришла бџља Ми, пришли Маџџри Сн, пришло Ћ, кад је пришо тџј фџлм Бш, пришо Рџсију НБ, пришо нџколко корџчи Мо, пришо у мџју вџру БА, пришо Сн НК Ћ, пригрџшт БА, јџдна пригрџшта БА, приграша Ме, у приграшу Ме, призме Сп Сн, по призмимену НБ, прикрупе Сп Бш НК, Приџбражџење НБ, Приџбражењу Иђ 22, припелице Е, приџдобро СК, приђџко багрџење Е, прислџно мџсо СК. (Посебно истичемо имсницу призме употребљену глаголски: ѐлушки се призме Сн и глагол приђи у значењу „прођи“: пџсош да приђемо крос џџлу Кџну Бш, кат приђе „прође“ вџнчање Е, кад је тџ пришло, мџне [упуте] џпет тџмо Сп, кад је тџј рџт пришо *В, пришла бџља „прошла болест“ Ми, мџђџ је пришло Км).

прџбџци З, прџбиџиваш ЈТ, прџбројавали Са 256, прџварила Ит З, прџварити Пе, прџведу Сф, прџвџлџчи Ч, прџврџне Ш, прџврџне Мђ Ж А, прџврџнеш Мђ, прџврџнула Ш, прџврџхали Мђ Пе, прџврџхати З, прџврџхе Бк Пе, прџврџи Т, прџврџо Т, прџврџу Ме, прџгледа ЈТ, прџглеџо З, прџгрџши

Пе, прѣћем Т, прѣкрсти Мђ, прѣкрстиш Ш, прѣкршића Бк, прелѣтле Ил, прѣлило Ит, прѣместио З, испрѣмеће Ит, прѣмеће З, прѣмећеду Цп, прѣмѣшћа Ил, прѣмѣшћам Пе, пренесе Ш, пренѣћи Мђ, от Предбражења Ит, преокрѣће Ђ, прѣпищану Ит, прѣпо Цп, прѣреже Бк Ит, прѣрежу Т, пресадила Са 82, прѣскѣчу Пе З, прѣталожили Ба, прѣшо Мђ, прѣземе Ф Ми СК, прѣкрупе Бд, прѣпелице Е Ки, прѣпелицу ЈТ, прѣслано Ит.

Са префиксом прѣ– изједначио се префикс при–, који се у кикиндској зони јавља у изворном облику при–, а у тамешкој у облику пре–:

приблѣжили БА, прикѣзѣваду Бш, припасѣну Е, припѣвѣда Бш Ки, припѣвѣдаду Ми, припѣвѣдај ми Ме, приповѣдала Ме Бш, припѣвѣдамо Км Бш (: пропѣвѣдамо Ч Пе), приповѣдо Е, припѣвѣду НК Ђ, приповѣду СК, приправиду Чј, то се приправило за пѣст Чј, приставим Бш, причѣшћива Сф, причѣшћивамо Ме;

прѣбавио Ит, прѣбележио Ит, прѣбележиш Мо, прѣблѣжѣва ЈТ, прѣблѣжила Ил, прѣвѣти Нз, прѣвѣтили Мђ Ч Ђ, прѣвѣтим Т, прѣвѣже Сф, прѣвезѣво Бк, да прѣврѣдим штѣгод Т, прѣденѣмо Ч, прѣдрѣмо О, прѣкѣждѣду Сф, прѣкѣжу Сф, прѣкѣзѣва Мђ, прѣкѣзѣва Ил, прѣкѣзѣвали А, прѣкѣзѣву Сф Мђ Ф, прѣкупиду Сф, прѣкупљени Сф, прѣмѣти Пе, прѣмѣримо Т, не прѣпада ИТ, прѣпазим Ит, прѣпасане кѣцеле Ит, прѣпасане Т, прѣпаше Пе, да се прѣпитому Цп, прѣповѣда Ит, прѣповѣдала З, прѣповѣдали Ит, прѣповѣдам Бк, прѣпѣвѣдам А, прѣповѣдаш Мђ, прѣповѣдо Ил Ит, прѣпѣвѣду Т З, прѣпѣвѣтка Ит, прѣпѣвѣтке Бк, прѣправи „припреми“ Мђ, прѣправила Бк, прѣправи се Ил Мђ Ж, дрѣрови су прѣпраљени Ч, прѣправу бѣла лѣка Чј, прѣправу Ш, прѣправте Ит, прѣпремио О, прѣпуши „притисне“ Бк Мђ, прѣпушили Ж Бч, прѣпушиш Ит, прѣслушкѣвали Бк, дрѣвѣја је прѣстала „пристала“ Ил, прѣстанем Т, прѣтѣгне Сф, прѣтиснем Са 256, прѣчека Ж, прѣчека Са 347, да ме прѣчекаш Ф, прѣчекаду Мђ, прѣчекајте Ш Цп Ч, прѣчеко Нз, прѣпрека Ж, прѣчѣсти Пе, прѣчѣшће Ж, прѣкумак Ил Ж А, прѣнудан рѣд БА.

И у овом случају изоглоса се наставља преко румунске границе. Тако у севернијим селима имамо прико пѣта *Кеча, *Немет, приткућа „трѣм“ *Кеча, *Немет, прит кућу *Ченеј, *Семпетер, *Наћфала, а у јужнијим прѣт кућу *Рудна, *Иванда, прѣткућа *Гад, прѣткуча *Дињаш. Степановић у селима сегединске околине бележи прико дрѣна, придрѣвече, исприг куће, приварити, пришо „прѣшао“ (Hung. 109).

Рефлекси ѣ у прѣ, прѣ и прѣ– представљени су на скици 18.

Са границом између двеју говорних зона поклапа се отприлике и изоглоса додијати/додејати:¹⁶⁹

ддијало Е Ме Мо СЦ, ддијало Км Ме СЦ, ддијало му је Мо БА, додијало му БА, додијати Ме БА, ддијо Е Ми, ддијо си ми Ме НК.

¹⁶⁹ О том глаголу: П. Ивић, *Још један пример са и на месту старог јага у нашем књижевном језику екавског нарѣчја*, НЈ н. с. II, св. 3–4, 117–124. В. и потврде у Речнику САНУ под додејати.

да ми додѐја Ф, додѐја Мђ Ит Ж, дддејало Мђ Ит Ж Цп Сф, дддејала Ф, дддејало Ч З, дддејало му Пе, додѐјати Ф, додѐјаће Ил, дддејо Ил Ж Ф.
В. скицу 19.

Облике дддејало или дддејала имамо и из *Гада и *Дињаша у Румунији, а *дддијало из *Кече и *Ченеја.

Међутим, код четири друга глагола са ђ у корену испред ј изоглоса пролази нешто северније, кроз јужни део кикиндске говорне зоне:

вијали су Ме Ми, вијало Ме, вијавица Бш, вије Сп Бш Ђ, вијо снѐг Бш, вијѐмо жито Ки, вију Ки, виједу Ми, извијати жито од кукoља Ми, вијемо БА, вијане НК;

грїје Сп Ме Бш Ки Ђ, да се грїједу *В, грїјем СЦ Ми Мо СК, угрїј Ки, угрїју Ки, угрїје *В Мо Сн БА НК, угрї Мо, загрїјем Сн, угрїјо НК, пдгрїјем СК, грїјем Ђ, угрїјано Ђ;

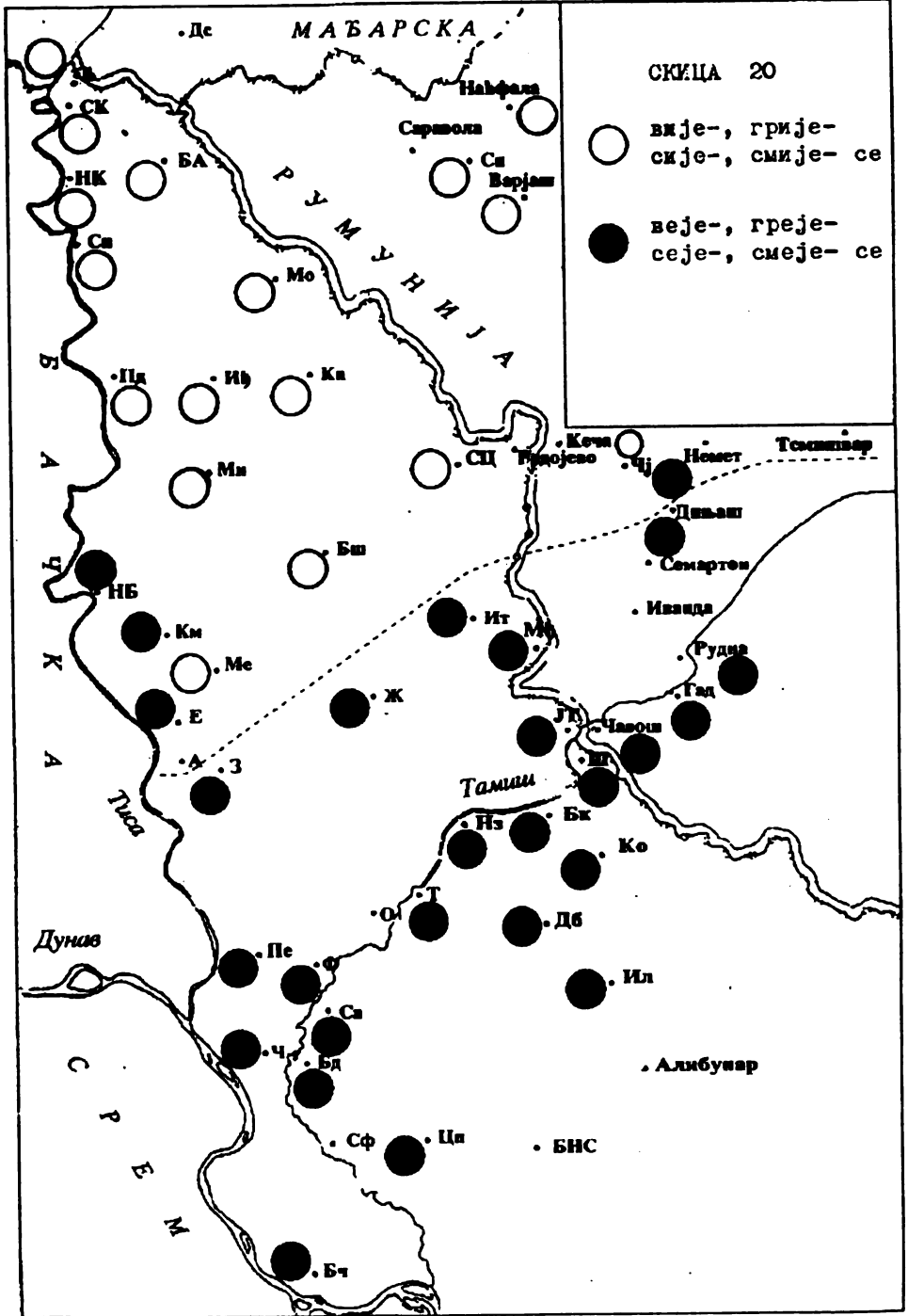
пдсијали смо Ме, сїј Ме Ми, кроз кукузуз сїј пасуља Мо 2—10, сїјали сте Ме, сїјати Ме Пд, сїје Ме Бш Ки НК БА СК, сїјѐмо Ме, прдсијемо Сп, непдсијана Км, нѐ сије Бш, пдсїј Ми, пдсијано Бш Пд, пдсије Бш, пдсијо Бш СЦ Ми Сн, сїјане Бш, сїјач Бш, сїјем Бш Ђ, сїјете Бш, сїјо Бш Мо НК, сїјали СЦ Ки Сн БА, пдсиједу Ми, сїјало Ми Мо, сїјања Ми, сїједу Ми, сїјати Ми, пдсијан Мо, посијо Иђ 38, сїјѐду Пд, прдсије Сн, нѐ сијем БА, пдси БА, сїјала БА, сїјѐмо НК, сїју НК, пдсијалѧ си СК, сїјала СК, сїјаћи Ђ;

насмїјати Ме, насмїје Ме Мо, насмїјо Ме Бш Пд, смїјала се Ме Бш, смїјало се Ме, да се смїје *В Ме Бш Ми Ђ, смїјѐ се Ме СК, смїјем се Ме Бш БА НК, смїјѐш се Ме, смїјѐ се Ме Бш, смїју се Ме Ђ, дѡи се смїју Сп, да се смїју Сп, смїј се Бш БА СК Ђ, смїјѐмо Бш СК, смїјѐш Бш Пд, смїју Мо, ѱ смїј Пд, смїјали су се БА, од смїја СК, смїјане СК, смїједу се СК, смїју се СК, вѐјалица Цп, извѐјѧва ЦП, вѐјање Ит, прдвѐје Ил, извѐј Дб НБ, вѐјемо Бк Ит Ж З, вѐјало ЈТ, вѐје Мђ Сф Ж Т Км, вѐјало се Т, вѐједу Т Цп Км, вѐјеш Ил Т, извѐје Ил Бд Пе Е, вѐјавица Ф, вѐјали Е, извѐје се Е, прѡвѐјѧвамо Е, вѐједу Ме, вѐј НБ, вѐјѐмо НБ;

угреје Ил Бк, угрејем Бк, грѐјемо ЈТ НБ, угрејем Мђ, грѐје Ит, загрејем Ит, угрејаћеш Ит, грѐјати Ж, грѐју се Ф, грѐјали Ф, грѐјала се Ф;

сѐјеш Ил Ит, сѐје Ил Дб Ко Мђ ЈТ Ит Цп, сѐјање Дб, сѐједу Дб Ж, пдсејем Дб Мђ Км, сѐјо Дб Ж, сѐјале Бк, сѐјемо Бк ЈТ Мђ Ит, сѐју Нз Бд, сѐјало Ил Мђ Пе, сѐјте Мђ Ф, исејеш Ит, пдсејано Ит, пдсеј Ит Ч, пдсѐјте Ит, пдсејати Ж, пдсејан Ж, сѐјали Т Ч НБ, просејеш Са 109, сѐјали Бч, пдсеје Бд, сѐјала Бд, сѐј Ф, сѐјете Ме, пдсејеш Км, пдсејемо Км, пдсејо Км, пдсејаног НБ, сѐјан НБ;

па се смејемо Ил, да се смејете Ил, смѐјо се Бк, дн се смѐје Ш Бд Ф Ч Км, да се смејемо Мђ Т НБ СК, па се смѐју Ж Км, смѐјѐ се Т, смејали Са

254, смејем Са 57, смџали Бч, смџу се Сф, ндсмејо се Ч, смџала се Ф, смејете се Ф, смџали су се Чј, па с смеје Пе, онџ се смџу НБ, смеједу се НБ.

Оваквој поларизацији одговарају и подаци о стању у селима с оне стране границе. Степановић, Hung. 109, наводи икакве облике речених глагола, а такође и Живковић-Берић-Веску за села Чанад и Сентиван на северу румунског Баната. Осим тога, наша грађа садржи облике са и из *Кече, *Семпетера и *Наћфале, а са е из *Немета, *Дињаша, *Чавоша, *Рудне и *Гада. За Гад постоји и потврда Е. Петровића (směiĕ se, Караш. 33).

В. скицу 20.

Привлачи пажњу инверсни однос између стања у Ме с једне стране и Км и НБ са друге. Према географском положају пре би се очекивало да Ме има облике са е него Км и НБ, али је стварно стање супротно томе. Објашњење треба тражити у чињеници да основни слој становништва у Ме сачињавају породице досељене са севера, из Поморишја у XVIII веку, док је становништво у Км у НБ разнородно по пореклу (Ј. Ердељановић, Срби у Банату, Нови Сад 1986, Матица српска, 315—316, 310—312, 256—258 и 335—337). Изгосе облика које смо навели значајне су за диференцијацију војвођанских говора у целини. Глаголи *вџјати*, *грџјати*, *сџјати* и *смџјати* се имају и у корену и у северној и западној Бачкој и западном Срему, а е у југоисточној Бачкој и источном Срему (И. Поповић, Госп. 23, Б. Николић, Срем 311—312). Глагол *додџјати*, исто као и ДЛ *мени*, има и у целој Бачкој и већем делу Срема, а е само у деловима југоисточног Срема (И. Поповић, Госп. 24 и 113, Б. Николић, Срем 312 и 348).

Само из Кикинде имамо глагол *лелија се* („кад ветар дува“). Да се ради о континуанту јата, показују облици *лелејати се* (више извора) и *лељеати* (М. Ђ. Милићевић) из екавских крајева (по Речнику САНУ). Упор. *лелија* у Причивовићу (Б. Николић *Мачва* 234) и *лелија се* у Осладићу код Ваљева (Ивић и Реметић, ФО 481), па и *лелија се* у Глоговцу код Светозарева (Ивић, Гласник САН IV/2, 1951, 324).

У северозападним говорима кикиндске зоне долази облик *видрица* „музлица“, док је другде *ведрица*:¹⁷⁰

видрица Мо Пд Сн НК СК Ђ Дс, *видрице* Мо (за Мокрин имамо потврде и од Н. Рајков, Мокрин 188: *видрица*);

ведрица Ил Мђ Ит Ж Сф Цп Ч Ф Пе З Е Ме Км СЦ Бш Ки Ми НБ, *ведрицу* Дб Сп Ми, уп. и *vedrici* у Гаду, Петровић, Караш. 226 и *ведрица* у *Ченеју, као и у Иванди, Чешљар 113. Ж. Бошњаковић, Пастир. 100 и 108 има из Срема лексему *ведрица* поред *музлица*, и осим тога *ведрица* из два пункта у јужној Бачкој и из Опова и Итебеја у Банату. Г. Вуковић, Терм.

¹⁷⁰ Гласовни услови у облику **вџдрица* слични су онима у лексеми **сџкџра*: иза кратког џ следи слог са наглашеним и. У вези с тим скрећемо пажњу на облик *Дитињу* (читај: Дитињу) „рску Дјетињу, Ђетињу“ на три места у народној песми „О србској битки и турској на Ужицу“, коју је Јаков Ненадовић 1816. године послао у писму Вуку Караџићу (*Вукова преписка* 2, Београд 1908, стр. 368, 369, 372). У истом тексту, који, судећи по језичким особинама, углавном припада ваљевском крају, завичају Ненадовића, налазимо и топоним *Косрић* „Косјерић“ < *Косџрић*. О свему томе в. и чланак П. Ивића *Вода Дитиња и даљинска асимилација вокала*, *Philologia slavica*, КС 70-летию академика Н. И. Толстого, Москва, „Наука“, 1993, 326—331.

куће 124—5 и 343 показује да ареал лексеме *вѣдрица* обухвата претсжни, средишњи масив говора у Војводини, с тим да варијанта са *и* покрива мањи део тог ареала: најсвернији Банат, северну и западну Бачку и мањи део западног Срема. В. скицу 21.

Закључујући набрајање тзв. икавизама у говорима нашег подручја, истичемо да ту нису нађени облици *бижи*, *Биоград*, *биочуг*, *дивојка* и *доникле*, познати неким другим говорима шумадијско-војвођанског дијалекта.

111. У две лексеме јавља се ијекавски, односно јскавски рефлекс дугог *ѣ*.

Вокатив именице *дѣте*, употребљаван у ословљавању млађих (не увек обавезно деце) у већини села има, или бар може имати, (и)јекавску форму:

дѣте Ил Мђ Ит (*е дѣте*, *био сам прѣнуђен*) Ф СЦ, *дѣте* Ил Бк Ит Ж Сф, *диѣте* Ил, *дѣте* Ил Ф, *тако је*, *диѣте* Ко, *диѣте* Ит (*има*, *диѣте*, *Бѣга*), али и *дѣте* Мђ Пе Ме СЦ Ки Ми Сн НК.

Материјал показује да ареал облика *ди(ј)ете/дјете* обухвата тамишку говорну зону и део кикиндске.¹⁷¹ Насупрот томе, лексема *пробиљеска* (увек с таквим акцентом) представља посебност банатског севера, забележену у СК, Сн и Ми. Из СК имамо два објашњења значења: „мѣне кѣћу па иде по сѣлу“ и „нигди нѣма врућа мѣста“. У Ми је записано: „жена спѣсобна да свѣ урѣди“, што је вероватно најближе првобитном значењу („особа кадра да се пробије кроз леску“). — Сасвим је друкчија семантичка мотивација речи *издѣришијеска* у Вуковом Рјечнику (већ од првог издања): „ein kerngesunder Kerl, dem die Haselstaude (des Corporals) nichts anhaben kann“.

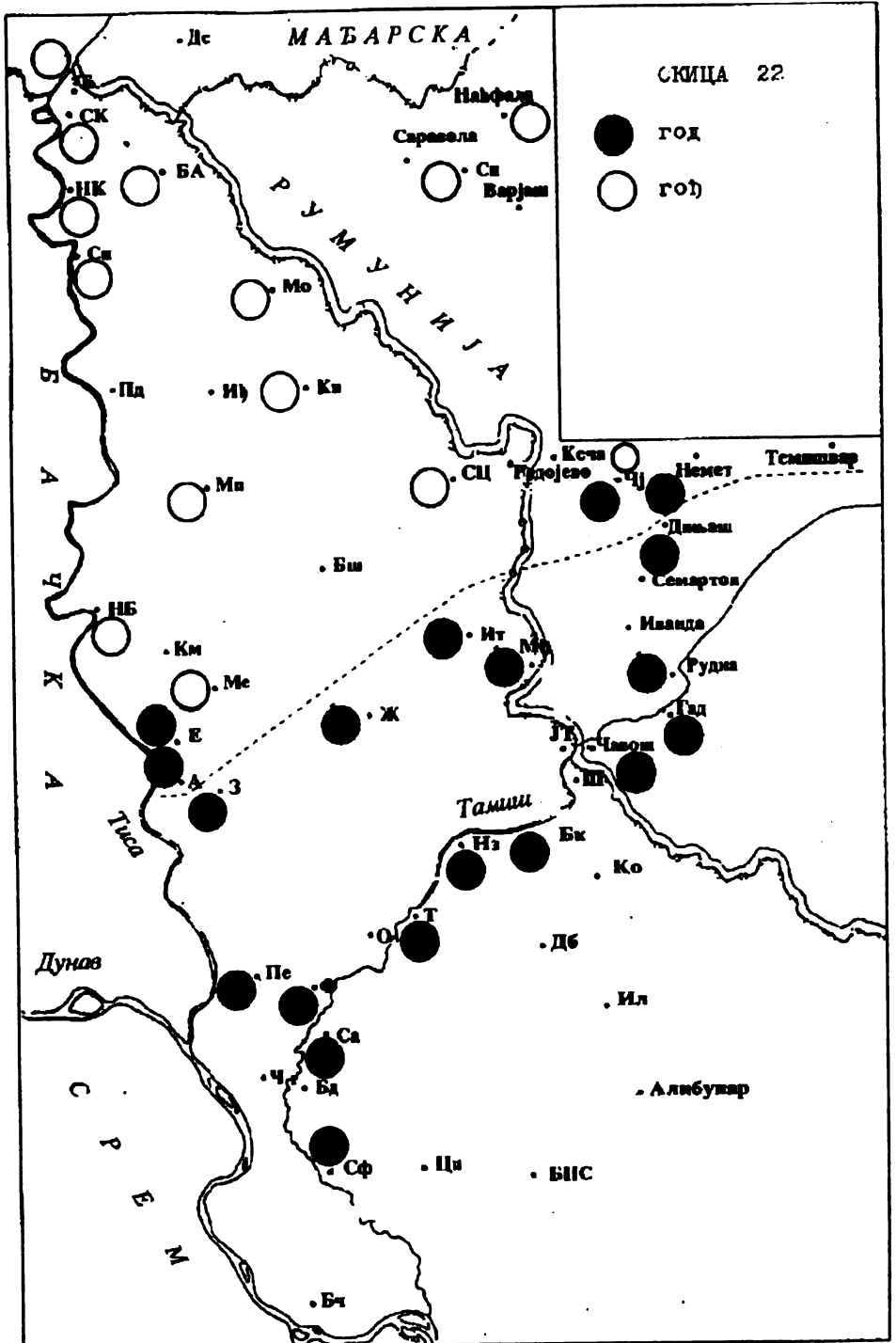
Вокатив *д(и)(ј)ете* унесен је у том облику свакако преко народних песама (упор. Ивић, *О неким проблемима* 113), док су лексеми *пробиљеска* очигледно донели досељеници из јскавских крајева. С тим се слаже и податак у РЈА под *прѣбилијеска*¹⁷² да је та реч забележена „јамачно негдје у Лици, можда у Доброселу“.

Јекавизам *вјѣрују* Пд очигледно потиче из црквеног језика док су облици *пунољѣтан* НК, *наслѣдство* Ит, *заплѣнити* Ит и *са жѣљѣзнице* Ит вероватно увести преко Срема, из административног језика Хрватске и Славоније у доба пре Првог светског рата, док је Банат имао мађарску администрацију, а Србија била одељена од Баната државном границом.

У Иђ су се нашли следећи јекавизми: *бијаше/бјаше* 7, 18, 48, *дјете* 18, *проповјѣдао* 9, *наслѣдство* 15, *посјетим* 38 и *заповјѣда* 51. О неким од ових облика било је речи у т. 107 и 111, док би остали могли потицати из црквеног или административног језика. У Са нисмо нашли ништа слично.

¹⁷¹ Вокатив *дијете* или сл. познат је великој већини шумадијско-војвођанских говора и знатном делу смедеревско-вршачких. В. о томе С. Реметић, Шум. 108—109, и тамо наведену литературу.

¹⁷² Тамо је наведено значење донекле различито од онога што се може наћи у Банату: „скитач, скитница, управо чељаде мушко или женско, које је беспослено, па се пробија кроз лијеске тражећи лешинка или онако напразно“. У овом РЈА иде за Рјечником Броза и Ивковића, који је први забележио ову необичну реч.

112. У одређеном смислу мора се сматрати јекавизмом и облик *гођ* место *год*, обичан у највећем делу кикиндске зоне:

кадгођ Ж Ме НК, *кадгођ гуне чашу пића* Мо 3—43, *Кад гођ сване* Мо 3—46, *дигођ* Ки, *ди гдђ* Ми НК, *дигођена* Ме, *као гођ* НБ Сн НК Ћ, *штдођена* Ме, *што гдђ* Ме Сн НК СК, *докле гдђ* СЦ, *кад гдђ* СЦ Мо СК, *кдлко гдђ* СЦ, *шта гдђ* СЦ, *кои гдђ* Ми НБ, *дигођ* Ки Ми НБ Сн БА Ћ, *до гдђ* НБ СК, *као гдђ* Сн, *како гдђ* СК.

ко гдд Бк Т, *што гдд* Нз, *кадгод* Мђ Ж Ми, *дигод* Ит Сф Пе З А Е, *ди гдд* Ит Ф, *ди год* Са 322, *штдогод* Ф СЦ, *до гдд* Бш, *колко гдд* Ж НБ. Није нам јасно да ли је облик *кадгод* Сп репрезентативан за говор тог места.

Упор. и *кадгођ* у *Кечи, *Семпетеру и *Наћфали и *кдогод* у Сиригу код Сегедина (Степановић, Hung. 110), а с друге стране *кадгод* у *Нмету, *Ченају, *Дињашу, *Гаду, *Чавошу и *Рудни. Изненађује *штдогођ* „нешто што је добро, што је успело“ у Иванди, Чешљар 147. В. скицу 22.

Облик *гођ* могао је постати само од *гође*, а ово од *годје* < *годѣ*. На први поглед овај облик представља очигледан доказ о томе да су ијекавски говори заиста снажно утицали на банатске, бар оне северније, што би дало велике изгледе да је такав утицај одговоран и за поједине друге појаве које повезују говоре Баната с онима на ијекавском подручју. Међутим, ситуацију компликује чињеница да се и у многим косовско-ресавским и јужнијим смедеревско-вршачким говорима јавља облик *гођ* или *гођ*,¹⁷³ и онамо свакако унесен миграцијама. Не може се, дакле, искључити ни косовско-ресавско, односно смедеревско-вршачко порекло севернобанатског *гођ*. Рекло би се да географска удаљеност чини такву везу мало вероватну, али и ијекавско подручје далско је од северног Баната. Ипак, имајући у виду већу општу сличност севернобанатских говора са источнохерцеговачким, склони смо да прихватимо претпоставку о директном утицају тих говора, а не посредном, преко косовско-ресавског подручја. Уз то се *гдђ* (или *гдђ*) налази и у говорима северне и западне Бачке¹⁷⁴ као и западног Срема,¹⁷⁵ што готово потпуно премошћује удаљеност према ијекавском подручју. Од значаја је и околност да се у поменутим говорима јужно од Дунава *гдђ* увек јавља само факултативно, уз *гдд*, *гдђ* или *гдј*, док је у севернобанатском ареалу *гдђ* у искључивој употреби.

Упадљив је и контраст између географског распореда примера са и на месту *ђ* и ијекавизама на нашем подручју. Док се ареали првих савршено уклапају у лингвистички пејзаж штокавског североистока, други су распрострањени више-мање случајно. Карактеристично је да су ареали облика *гођ* и *дијете* или сл. готово комплементарни: тамо где се јавља један, изостаје други. Објашњење таквих прилика је једноставно: примери са и поникли су у самим говорима, док су елементи ијекавштине унесени споља.

¹⁷³ Елезовић, Кос. (*гдђ*, *гдј*), Јовић Трст. 77 (*гдђ*, *гдђ*), Р. Симић, Левач 120 (*гдд*, *гдђ*, свега једанпут *гдд*). Појава је заступљена и у неким шумадијским говорима смедеревско-вршачког дијалекта: Стевовић, Гружа 607 (*гдђ* и *гдд*), Реметић, Шум. 175 (*гдђ*, *гдј*, *гдд*).

¹⁷⁴ И. Поповић, Госп. 24.

¹⁷⁵ Б. Николић, Срем 315.

Не јавља се непостојано *a*, него *e* уметнуто у консонантску групу на крају основе у целој парадигми у примерима као *кадер* Ит, *кадера* Ит Мо, у *катастеру* Км НК, *маневер* Ит Ж, *маневера* Ит, *маневере* Ит, *мете́р* Дб, *мете́р* Ки, од *мете́ра* Ми, *два́ мете́ра* Км Ми, *три́ мете́ра* Сн, *седам мете́ра* Ит, Гмв *мете́ри* Дб, *километе́р* Ит Ђ, *осам километе́ра* Ми, *центимете́ра* Дб, *ми́нистер* Ит Ч Е и у називима последња четири месеца у години: *септѐмбер* Ме *В, *сѐктѐмбер* Ф А, *до септѐмбера* Ит Бд, *октѐмбер* Ф Ме, *октѐбера* Ил Бд, *октѐмбера* Е, *новѐмбер* Ит Ф З Ме Мо Ђ, *деце́мбер* Ф Ме, *деце́мбера* Ит Нб Ки. Такви су ликови непосредно прузети из језика који су били у службеној употреби у Аустроугарској: нем. Kader, Kataster, Manöver, Meter, Kilometer, Zentimeter, Minister, September, Oktober, November, Dezember, мађ. káder, kataszter, manöver, méter, kilométer, centiméter, miniszter, szeptember, október, november, december.

Међутим, ојконим *Семпѐтер* има непостојано *e*: и *Семпѐтра* Сп, от *Семпѐтра* Сп.

Прелаз вѐ- у у-

117. Банатски говори преживели су ову промену исто као и други штокавски. Поменућемо овде само једну појединост.

Именица *вѐшь* има у већем делу Баната облике са *ва-*: *ва̋ш* Ф, мн. *ва̋ши* Цп Ф, *ва̋шију* Ит Ф Пе СЦ Мо, *ва̋шију* Мо. Међутим, у великом делу кикиндске зоне јавља се *у-*: *ӳш* Бш СК, *ӳши* Ме Бш, *дма смо се трѐбили од ӳшију* Е, *ӳшију* Ме НБ СЦ СК, *ӳшију* Дс. В. и т. 202.

Слоговно р

118. Овај се глас на нашем подручју у начелу добро чува. Ретки су случајеви изговора са пратећим полугласничким елементом. Наводимо сву забележену грађу:

др̆вде́ла Ит, *др̆жави* Ит, *за̀гр̆лно* Ит, *р̆ђу̀шти́на* Ит, *ср̆̀би* Ит, *ср̆̀пско* Ит, *ср̆̀бр̆̀н* Ф, — *г̆̀р̆̀ди* СЦ, *р̆̀ђу̀шти́на* Ит, *свр̆̀би* Ф, *гвр̆̀дим* Ит.

Слоговност се чува и кад испред *р* стоји вокал, додуше одвојен од *р* границом између префикса и коренског дела речи: *за̀р̆ђа̀ло* Ф, *за̀р̆ђа̀но* (три примера) Ит, *за̀р̆жу* З (упор. и *за̀р̆ђати* Бш), *по̀кр̆а̀но* Сн БА, *по̀кр̆ала* Ит.

119. Испред вокала *-o < -l* неакцентовано *р* је изгубило слоговност:

Он је на̀вро а њи́ма би́ло срам̀ога НК, *на̀вро* Бк Ф, *у̀мро* Ил Бк Мђ Ф Ит Пе Ме, *у̀зумро* Км Ми Пд, *до̀про* Ми НК; тако и *у̀стро* З, *у̀стро́ сам* З, и *до̀вро < до̀врхао* Ж Сф Т Ф Пе Ме, *до̀вро* Цп Км, али с друге стране *до̀вро* (три врло јасно изговорена примера) Е, као и *до̀вро* Ме, са *р* којем даје подршку убачено *в*.

Усамљен је и можда на неки начин случајан пример *у̀м̆ро* З.

Слоговност наглашеног *р* испред вокала није уклоњена: *вр̆о* „*врхао*“ Ф Км НБ. Није ретко ни уметање *в*, понекад билабијалног, у овакве следове

слоговних фонема: *вр̂во* Ф Т Ме, *вр̂во* Ф Ж Ме. Ту је и пример *гр̂дце* Сф, добивен помоћу упитника.

Аналошког је порекла *е* уз *р* у радном придеву глагола (-)мрети:

мр̂о Бш, *мр̂ла* Бш, *умрела* Ит СЦ НБ Ки СК, *умрел̂а* је Бш, *умрел̂а* је (=јој) д̂ца Ми, *умрело* НБ, *умрели* Ит, *п̂мрели* Ит Ми, *изумрели* Бк (додуше и *умрла* и сл. у већини места).

На овај начин парадигма *умре* : *умрела* : *умро* прикључила се обрасцу *горе* : *горела* : *горо*. Није, ипак искључено да је таквом развоју допринела тенденција да се избегне изговор неакцентованог *р*. Карактеристично је да су сличним путем створени и облици као *пр̂дстрела* и *тр̂ла* (о томе подробније у одељку о глаголима I врсте поглавља о конјугацији). — Ненаглашено *р* уклоњено је и у облику *умрала* СЦ. И ту је могла утицати аналогија: однос *умро* : *умрала* паралелан је односу *плако* : *плакала*.

Облик *Сервијанци* Бк Ф потиче свакако из некадашњег граничарског вокабулара. Подлога му је облик *Servianer*, којим су аустријске власти означавале становништво области јужно од границе на Дунаву. Иначе се *р* одлично чува у облицима *Србин* или *Србљин*, *Србин*, *српски* итд. Упор. и *Србијанци* Ф Ме Км, *Србија* Ме. С друге стране, облик *Сервијанци* је забелешен и у Врачевом Гају код Беле Цркве.¹⁷⁶

Двострукост *ср̂брн* Ит, *ср̂бр̂н* Св, *ср̂брна* Ил Ч, *ср̂брна* Ит, *ср̂брни* Е, али *ср̂брена* д̂гмад Ч З, *ср̂брена* ЈТ, *ср̂брене* Км, почива на старом двојству суфикса за творбу градивних придева.

120. У облицима *при̂граша* „пригршт“ Ме, у *при̂грашу* Ме уклоњено је, очигледно гласовним путем, неакцентовано *р*. Упор. *при̂грша* Бш, Г *при̂грше*, И *при̂гршом*, с *пр̂гршама* Ит, *јена пр̂грш* Ф, *при̂гршт* БА.

Именица *р̂ж*, Г *р̂жи* увек има такве облике (потврде из Ит Ф Ме и Бш Мо — с напоменом да из Ит и Сп имамо акценатски лик *од р̂жи*). Ту је уопштен органски настали вокализам НА, а не вокализам индиректних падежа, заступљених у парадигми *рж*, *ржи* у разним говорима.

121. Тенденција да се избегне слоговност послеакценатског *р* допринела је по свој прилици стварању облика *јѓтрова* О Бд Ф З Ки Мо Дс, *јѓтрова* Мо 1—90, *јѓтрове* ЈТ Цп Ф Пе З Е Ме Пд БА СК, *јѓтрову* НК, *јѓтровом* О, *св̂дрова* БК Ш ЈТ Ит Цп Бд Ф Пе З А Е Ме Км Бш НБ Ки Мо Пд НК СК Ђ, *св̂дрове* Нз Мђ Ит Ме, *св̂дрови* Ш Е Бш Пд СК Дс, *св̂дрову* Бк Ш Пе Ч З, с *св̂дровом* Ит Пе поред *јѓтрве* Цп Ђ, *св̂дрва* Цп Ф БА НК СК, *св̂дрву* А БА. Убачени вокал овде је *о*, што треба тумачити ослањањем на раширени суфикс *-ов-*, а можда и асимилацијом према суседном *в*.

Вокал *о* у облицима *Ор̂в̂т* Ми, *Ор̂ват* Иђ 35, *Ор̂в̂туша* Ит, *Ор̂в̂тушу* Ит, *Ор̂в̂цка* Ф *Ор̂в̂цки* Ф потиче из мађарског *Horvát*. Уосталом, и сами Хрвати кајкавци насељени у неколико банатских села око године 1800. доносили су етноним *Хорват*, такође преузет у тој форми из мађарског

¹⁷⁶ П. Ивић, *Херски* 327.

језика.¹⁷⁷ С друге стране, а у облицима *Арвѣт* Бк, *Арвѣти* Бк Ф, *Арвѣтима* Бк, *Арвѣтуше* Бк, *арвѣтски* Бк, *арвѣцко* Ф, под *Арвѣцком* Ч вероватно је гласовног порекла. Увођењем тога гласа уклоњено је *р* са почетка речи. Други начини да се постигне исти учинак наведени су у одељку о консонанту *х*.

У нашој грађи из Ме налазе се микропоними *Остров*, *Островац* и *Подостров*. Ердељановић, СуБ 315 такође бележи сенокос *Островац* Ме и осим тога *Остров* НК. Будући да се (речно) острво на нашем подручју означава турцизмом *ада*, јасно је да се ради о архаизму, и то двоструком. Лексема *остров* и њене изведенице су реликти из доба пре прихватања речи *ада*, и уједно су траг употребе општијег словенског *остров* м. р., место којег се на српскохрватском тлу иначе јавља *острво* ср. р. или *оток*. У РЈА забележени су топоними *Остров* из Боке которске и *Островац* из њупријског и подринског округа у Србији, као и име влашког села *Остров гол* у Кључу. У румунском језику славизам *ostrov* значи „ада“. Међутим, географски распоред наших примера, који потичу са западне границе Баната, уз паралеле из других српских крајева, налаже закључак да се овде ипак ради о чувању словенске старине, а не о преузетим румунским топонимима.

122. И у облицима *рџскавица* СЦ, *грџскавица* Ф СЦ, од *грџскавице* Ч, *грџцавица* СЦ огледа се тежња да се избегне почетно *р*. Вокал у преузет је из глагола *рџкати* (Вук), *грџкати* (РСАНУ). Наравно, порекло и у *грџцавица* и *грџскавица* СК је очигледно: из *грџкати* и *грџкати*.

У веома распрострањеној речи *пруслук* Ил Бк Ит Т Ч З Е Км Ки Мо Пд Св НК, *пруслук* Иђ 51, мн. *пруслџци* З, *пруслџци* Мо 1—56, вокал у припада изворној немачкој форми *Brustfleck* по Шневајсу¹⁷⁸ или *Brusttuch* по Н. Striedter — Temps.¹⁷⁹ Маретић, *Gramatika* 67 и Ивић, *Pos.*, Rad 196, 177 претпостављају посредство мађарског *gruszlik*.

Хидроним (назив баре) *Ревѣница* Пе потиче очигледно од *Рвеница*. В. РЈА под *Revenica*, *Rvenica*, *Rvenik*. У тој је речи *р* двоструко угрожено: и због иницијалног положаја и због неакцентованости.

У женском имену *Чѣрна ж* потиче од придева *чарни*, насталог од *црни* очигледно у певању (или рецитовању) још у доба док *ч*- испред *р* још није било прешло у *џ*. Под таквим околностима развио се између *ч* и *р* глас *џ*, који је касније делио судбину полугласа ранијег постања. Да се не ради о деривату именице *чѣр*, показује материјал наведен у РЈА: *Драгићу*, *чарни*, *Драгићу*, *куди се отправи* код Марина Држића (XVI век!), *Чарнојевић* као варијанта презимена *Црнојевић* итд. Уп. и *чѣрна* „врѣница“ у Срему, Бошњаковић, *Пастир*. 154. Уосталом, *чар* све до новијих времена није значило „драж, оно што привлачи“, већ „чарање, чини“, што не отвара простор за синтагме као *чарна гора* или *чарна земља*.

¹⁷⁷ Скок, *ЕРХСЈ* s. v. *Хреат*.

¹⁷⁸ Edmund Schneeweis, *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht*, Berlin 1960, 18.

¹⁷⁹ Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, Berlin 1958, 178.

123. Секундарно *p* ствара се често приликом синкопе вокала *a*, *e* и *y*:
гурти Ми, пардѝза Ме, мѝрли Пе, Фркѝждѝн Ч Ф, Вркѝждѝн Ф,
ѝкрлѝ су Бш, безѝбрзан Бш, безѝбрзно Бш (уп. т. 195);

брзобрѝзлук Ф, двѝ бѝбрга БА, бѝбрзи БА, бѝбржак Ф Мо, вртѝно Бш
 НК (поред *вретѝно*) *Дс, вртѝнар „ветеринар“ Мо, четрѝз гѝдѝна Ф, нарѝѝне*
Ф Сн, Оршац Мђ, на ршѝто Пе, ѝкрчена (=окречена) Ки, јѝдѝрд Ч Пе,
јѝдѝрда НК, двѝрд Ч (уп. т. 194);

чѝтр (често у свим местима, в. грађу у т. 185; упор. и књижевни облик *четрдесет*, настао на исти начин);

дрмѝрина Ил.

Сви облици јављају се и са очуваним вокалом уз неслоговно *p*. Ако их пажљивије размотримо, наћи ћемо да је у великом делу ових примера *p* стајало између два вокала, тако да сад имамо *p* иза вокала. Значајно је да се у свим таквим случајевима изгубио вокал иза *p*, а не испред њега. Примери са губљењем вокала испред *p* сви су имали консонант иза *p*, тако да сада *p* стоји између два консонанта.

Облици као *бѝбржак* и *бѝбрици* дали су повод за метатезу која се огледа у формама као *брѝбужак* Е Ки Мо НК, *од брѝбужѝка* НК, *брѝбушак* СЦ Ки, *брѝбуци* Ит Км Бш, *брѝбуце* Амн СЦ.

Облик *дрѝчѝнѝк „ждрепчаник“ Ђ, дрѝчѝнци Ђ*, вероватно је настао тако што је прво испао вокал уз *p* у речи *ждрепчаник*, па је затим пресмишљен цео облик везивањем за именицу *дрѝво*, а не више за *ждрѝбац*. Упор. у РСАНУ *дрѝчѝнѝк s. v.* с потврдама из Бачке и Баната и обилну и разноврсну грађу ове врсте у књизи Г. Вуковић, Ж. Бошњакковић и Љ. Недељков *Коларска терминологија*, Нови Сад 1984, 174.

У појави секундарне слоговности *p* не би требало гледати неку посебност тога сонанта. Јака тенденција синкопирања вокала доводи до факултативног слоговног изговора и других сонаната, па чак и неких опструената (в. т. 193 и д.). Ипак, будући да је од свих консонаната *p* најсклонији развијању слоговног изговора, примери ове врсте са *p* углавном су чешћи од одговарајућих примера са другим консонантима.

Рефлекси слоговног *l*

124. Прасловенско *l* дало је *y*; примере није потребно наводити. Посебним рефлексима издвајају се два корена:

кобѝсица Ме Бш, *кобѝсице* ЈТ Ф, *кобѝсѝце* Бш Ба СК, *кобѝсѝце* Мо, *кобѝсѝцу* Бш;

гѝдлмѝч Бш, *гѝдлмѝчи* Мо, *протолмѝчим* Ж, *растѝдлмѝчи* Ил Ч, *да вам растѝдлмѝчим* Ч (тако и *гѝдлмѝч, голмѝчити* у Иванди, Чешљар 138).

Вокализам првог слога у првом од тих двају примера показује недоследност и у разним другим словенским језицима.¹⁸⁰ Други пример представља узвратну позајмљеницу из мађарског, или позајмљеницу из руског,¹⁸¹ у

¹⁸⁰ В. нпр. О. Н. Трубочев (ред.), *ЭССЯ* 13, стр. 178—180.

¹⁸¹ Скок, *ЕРХСЈ* под *гумач*.

том случају свакако преко славеносрпског. У сваком случају, присуство *л* пред консонантом сведочи да преузимање ове лексеме не може бити старије од промене *л* у таквом положају у *о*. Форма *толмач* позната је Вуковом језику (Рјечник) и многим штокавским говорима, поред осталих и онима у северној Србији.¹⁸²

Л на крају слога

124а. Промена *л* на крају слога у *о* извршена је, наравно, и овде (уп. т. 152—156). Секундарног су порекла форме као *апрѝл* (посвуда), *а̀стал* или *а̀стал* (посвуда), *бѝвол* Ит, *б̀дл* Бш, *ка̀нал* Бш, *т̀дпал* Ж СЦ Бш, *ба̀лван* Ф Бш СК, *ба̀лване* СЦ, *бѝволски* Ит, *чѐтир ко̀лца* Бк Ит, *на два̀ ко̀лца* Сф, *крѝлце* Бш, *па̀лци ба̀гренови* (на точковима) НБ, *па̀лци* Ф НК. Неке од ових речи су позајмљенице, док је у друге сонант *л* поново ушао аналогично. Значајно је, међутим, да облика као *вол*, *сол* или *гол* „го“ овде нема.

УНОШЕЊЕ ВОКАЛА

125. Осим чињеница наведених у т. 119—122 овамо спада свега неколико појава.

У прилично честом предлогу *через* „због“,¹⁸³ који се јавља и другде на земљишту шумадиско-војвођанског,¹⁸⁴ па и смедеревско-вршачког¹⁸⁵ дијалекта, налазимо вокал *е* унет по свој прилици пре преласка *чр-* у *цр-* у штокавском наречју. Будући да се предлози изговарају без акцента, њихова артикулација је слабија од артикулације ортотоничних речи, што је створило услове за рано разбијање тешке консонантске групе уметнутим вокалом.¹⁸⁶

Вокал и уведен је између консонанта и *ј* у облицима *дштарије* Дс, *осѝје* ж. р. мн. „осје“ Ф, *јд. осѝја* ж. р. Ф, *прдсијак* Ф СК поред *прдсјак* Бш СЦ, *прдсјѝци* Ме, *звѝрије* Ф, *клѝсије* СЦ, *дрѝжије* СЦ СК поред *дрѝжје* Ф СЦ, *с дрѝжјом* Ф, *пѝрије* СЦ поред *пѝрје* СК, *брес пѝрја* Бк СК Ф, *пѝрјама* Ф *пѝрјима* Ф, *појтарије* Иђ 31. Тиме се у појединим лексемама разбијају групе састављене од консонанта и *ј* које се преживеле ново јотоване, кад је велика већина таквих група уклоњена из језичког система.

Облици *д̀чио* „отишао“, *д̀чила* итд. обични су у северним банатским говорима (в. одељак о глаголима прве врсте у поглављу о конјугацији). Тешко

¹⁸² Б. Николић, *Мачва* 146 и *Колуб.* 40; Реметић, *Шум.* 142. Распрострањеношћу облика *толмач* позабавио се Реметић, и. д. 125.

¹⁸³ Примере в. у одељку о предлозима поглавља о морфологији.

¹⁸⁴ И. Поповић, *Госп.* 212, Б. Николић, *Мачва* 270.

¹⁸⁵ Ивић, *Биоград.* 169, Реметић, *Шум.* 386, Ивић, *Херски* 344.

¹⁸⁶ Друкчија објашњења дају А. Белић, *Савремени српскохрватски језик, II део: Наука о грађењу речи*, Београд 1949, Научна књига, 237, Иван Поповић, *Serbokroatisch čerez „wegen, halber“*, *Wiener slavistisches Jahrbuch V*, 1956, 10—13, Исти, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden 1960, 134 и 384, Исти, *Госп.* 212 (само Поповићево мишљење о овом предмету еволуирало је током времена, тако да се његова објашњења разликују међу собом). Напомињемо да преузимање из црквенословенског не би долазило у обзир због тога што у том језику реч гласи ЧРВЗ, а не *через*. Међутим, ствар се озбиљно компликује тиме што Вук већ у Рјечнику 1818. има *чрез* „по Сријему и Бачкој“.

је одредити да ли ови облици почивају на метатези *отпишла* > *отпила* или је и накнадно убачено у већ створену тешку групу *чл*, после промене *отпила* (<*отпишла?*>) > *очла*.

Поређење с обликом *бирц* „крчма“ < нем. *Wirtshaus*, раширеним у знатном делу банатског подручја, сугерира да у именици *бирц* „крчма“ у северним говорима (Мо Пд Сн НК; тако и у *бирц* НК СК) имамо убачено *и*, можда ради разбијања завршне сугласничке скупине. Није, међутим, искључено да је такав облик преузет из неког од некадашњих немачких говора у северном Банату. О томе не можемо судити будући да немамо података о гласовном лику *тс* лексеме у тим говорима.

126. За тамишки говор карактеристичан је облик *бусова* Бк Ф Ит (тако и у Иванди, Чешљар 113), на супрот облику *зова* у кикиндском говору. Сварабактичко у у *бусова* појавило се свакако тек после промене *з* > *с*, која је могла настати само у консонантској групи. Стога наш облик треба одвојити од облика *бездвина*, који је Решетар, Шток. 103, забележио у Прчању и који он изводи из **боздвина*, а ово из **баздвина*. Поготову треба одвојити облик *бусова* од рус. *бузина*, и то не само због очигледне секундарности у у *бусова*.

ЗАМЕНА ВОКАЛА

Вокал А

Е место А

127. Асимилацијом према суседном палаталном консонанту могу се објаснити облици *бадењ* Иђ, *јермењаче* Ко, *јермац* Цп, *јеребница* Ф СЦ Км Бш Мо Ђ, *јеребнице* З (информатор је и написао *јеребнице*), Е, *мишенимо* „нишанимо“ Ме, да ме не *умишени* Ме, *печет* Ф СК, Гмн *печеџа* СК, *запечетили* НБ, *пријетељ* Ф Ч СЦ НК, *пријетеља* НБ, с *пријетељом* Бш, *пријетељу* Ф Ме, *пријетељи* Пе З Бш, *пријетељи* Бш, *пријетеља* Ф, *резећи* *кдлач* Ме, *тамјен* Км Мо, *тамљен* Е, *тамљен* Ф Км Ки Мо, *тамњен* Е Ме Км Пд СК, *тењеница* „врста лепиње“ Ил Ит, очигледно од глагола *тањити* Ит,¹⁸⁷ *шивеђка* „игла“ Ит Ф Ме Бш Ђ Дс, *шивеђке* Дс, *шивеђку* Ф, *шивеђка* Бш, *шивеђу* *машину* Нз.

У свим овим примерима промена *а* > *е* је фонологизована, бар факултативно. Облици *јаребница* Ф Пе Ме Ки Пд БА, *јаребнице* Е, *пријетељи* Ит З, *пријатеља* Ме, *пријатељима* Мо, *пријатељима* Ф, *тамјан* Ф, *тамњан* Ф, *тамњана* СК и *тамњани* Цп показују да се напоредо чувају и облици са *а*. Мање је вероватно да се ради о утицају књижевног језика.

Овде треба поменути да се облик *печет* слаже са мађарским *pecsét* и румунским *pecete* „печат“, што је можда утицало да се учврсти форма са *е* у нашим говорима.

¹⁸⁷ Уп. *тањеница* „пљоснати хлеччићи који се пеку уз хлеб, једу се за доручак јер се испекну пре хлеба“ — Чешљар, Иванда 137.

128. Вокал *e* на месту *a* уз палатални консонант у примерима *грђени* СК, *зајем* Бш, *по јеркдвима* Ит, *у јесла* З, *ојегњи* Мо, *ојегњиле се* СК, *пијени* Мо, *пијеница* Ж, *пијенице* су СК, *пијеце* Ф Ме, *сумљеду* Ит и *гүлеј* Км Ме „кукурузовина“ по свој прилици је резултат околиналне асимилације *a* према суседном палаталном консонанту. Уосталом, није искључено да је у понеким од ових примера *e* постајало фонема у појединим банатским местима, али је број расположивих потврда недовољан за одређенију тврдњу у том смислу. Упор. и *грђани* СК, *зајам* Ж, *пијаце* Ф Ме СЦ, Гмн *пијаца* СЦ СК, *гүлај* Км Ме Бш Ми Ки Мо Сн, Гјд *гүлаја* Ме Бш.

129. Није много вероватно да је појава *e* у речима *вѣпер* Ђ, *вѣтер* Е Км Ки Пд Сн НК СК Ђ Дс, *ветер* Мо 2—16, *жѣревица* Ф и *сѣдем* Ме изазвана међусловном асимилацијом вокала. На нашем подручју таква асимилација по правилу делује у супротном смеру, регресивно, а примера за прогресивну асимилацију нема. Додајмо да је од четири наведена примера други, *вѣтер*, најзначајнији. Он се увршћује у одлике северних банатских говора, а обичан је и у Шајкашкој (Г. Драгин, *Ратар*. 651, 667). Остали примери, записани само по једанпут, могу бити плод околиналног непрецизног изговора ненаглашеног вокала. Уп. и облике са: *вѣтар* Ф З Е Бш Пд Мн Ки Мо (у јужнијим местима увек тако), *жѣравица* Мђ Ме.

130. У неколико случајева *e* на месту *a* очигледно није гласовног порекла.

У лексеми *меуна* Ф Ме СК, мн. *меуне* Ф СК вокал *e* свакако потиче из именице *ме(x)*. Тако објашњава овај облик Т. Маретић у РЈА s. v. *мехуна*. Облик *меуна* налази се и у Вуковом Рјечнику из 1852, са назнаком да је из Баната. Уп. и *меуна* поред *мауна* код Елезовића, *Кос*. s. v. v. и *меуна* у Жупи (Алексић и Вукомановић, *Ал.* – *Брус* 295) и у трстеничком крају (Јовић, *Трст.* 50).

У именици *наплетак* „један део кружног дела точка“ Мо 1—121, *тврдо ко наплетак* Мо 1—44 вокал *e* место *a* јавља се само у том извору. Иначе је у нашој грађи обично *o* (*наплогак*), уп. т. 133.

Облици *прѣунук* Ф, *прѣуника* Ф, *прѣунуче* Ф имају обичнији префикс *пре-* на месту *пра-*. Старица појаве је велика: РЈА бележи облик *прѣунук* већ у XIV веку. Уп., међутим, *праунук* Чј.

Облик *grebú'ato*, који је Петровић (*Караиш*. 229) забележио у Гаду, претпоставља именицу *гребуље* (или *гребуља*), који ми нисмо нашли на терену. Говори се *грабље* Ме Бш, *грабуље* Ф.

Лик *зајтре* Бш, *зајтра* Бш могао је настати контаминацијом прилога *зајугра* и старог *југре* < *југрѣ*, али ће пре бити да је *-e* дошло према *увече*, *јуче* и сл.

Прилог *друдаш* „други пут, понекад“ (в. РСАНУ s. v.) има вокал *a* у другом слогу само у примеру *Друдаш сам и ја то урадио* Е. Иначе обично на месту *a* стоји *e*: *Друдеш си добар, а друдеш и срдит* Ки, *Друдеш је овако било* НК, *Друдеш сам то урадио* Пд, *Ми ридимо овако, а друдеш ми то и подвљамо* Км, *друдеш* З Ми Ки Мо. Порекло *e* у овом облику није јасно.

Вокал *e* у *комедант* Ф, *комеданту* Ит забелсжен је у текстовима још почетком XVIII века (*комендат*; тако и Вук). Скок *s. v. komanda* изводи ликове са *e* из класичнолатинског *commendare*.

У речи *крајцери* Ф Е вокал *e* потиче можда непосредно из немачког *Kreuzer*. Упор., међутим, и *чѣтр крајцаре* Ж (и иначе у Банату обично тако).

Нејасно је порекло *e* у *плѣзѣду се* (=плазе језик) Мо и *прѣмѣн кѣсе* Бш (четири пута). У вези с првим примером уп. *исплезити се* у РСАНУ и *исплезит се*, *плѣзит се* код бачких Буњеваца.¹⁸⁸

Вокал *e* у ихтиониуму *шарен* НК, *шарени* Бш (трипут) НК можда је преузет из иначе сродног придева *шарен*. Велимир Михајловић и Гордана Вуковић, *Српскохрватска лексика рибарства*, Нови Сад 1977, 414, налазе лик *шарен* у Ченти и Перлезу. С друге стране, у нашој грађи се налази и облик *шарани* Ч Пе Пд, који је иначе обичан другде у Војводини (по истој књизи).

О место А

131. Вокал *o* ушао је у облике *кобаница* Км НК, *кобаницу* Км, *кобанице* Пд, *кобојаги* Ф З СЦ Ми СК, *концеларијама* Дс, *дбовеза* Ми СЦ, *дбовезу* Км, *дбовезе* Бч Ки, *дбовезно* БА Дс, *дмо* „одмах“ Ме НБ Ми Пд Ки Мо Сн БА НК, *око седим радња прѣпада* Ит, *око време не ваља, нѣ мож њи да радѣи* Ит, *око дѣте* Ме, *око дѣје* Ми, *око бѣде* Ми, *око ти лажем* НК, *ромоникаш* БА, *сирѣмо* Ки Ћ, *сѣбош* „пољски чувар“ Мђ Пд Сн НК, *сѣбоша* Ит, *његови су били сѣбоши* Ит, *сѣбошима* Сн, *тѣвори* Ж, *тѣвору* З. лице мв. Ж, *чаршов* Ко Ф Ж Пе, асимилацијом према суседном лабијалном, рѣђе веларном консонанту. Сви су ови облици довољно обилато документовани да се *o* у њима може сматрати фонемом. У неким случајевима забележили смо и алтернативне облике, за које нисмо увек сигурни да припадају народном говору: *кабаница* Пе Е, *кабанице* Мо, *кабаницу* Пе, *кобајаги* Бч, *бајаги* Ф СЦ, *дбавезу* Км, *дма* (у многим местима, очигледно аутентично), *ако си стѣо* Ме, *ако не чѣваш* Ит, *сирѣма* Ме, *сѣбаша* Ит, *чаршав* Ил Ме. Напомињем да РЈА и РСАНУ имају облик *кобаница* из Лике, а да *тѣвори* по свој прилици треба одвајати од словен., кајк. и чак. *tovor* (упор. РЈА). Најзад, појави –*o* у *дмо* могло је допринети угледање на многобројне прилоге на –*o* (И. Поповић, *Госп.* 208). Скрећемо пажњу на то да све потврде за облик *дмо* потичу из кикиндске говорне зоне, додуше не и из њених најјужнијих и најисточнијих места.

Изгледало би да наведеним примерима треба прикључити и *дбод* Ч Ф „обад“. Међутим, таквом тумачењу смета дужина у *дбѣд*, која би се у Ч и Ф чувала бар факултативно, спречавајући претварање *a* у други вокал. По свој прилици облик је преправљен у асоцијацији на глагол *боде*. С друге стране од неколико информатора из Ме имамо облик *дбѣд*.

¹⁸⁸ М. Пеић и Г. Ваџлија, *Реѣ. Bunj*, s. v. v.

132. Свакако на асимилацији према суседном лабијалу почивају и примери из *Ворадина* Ми, *вѣћмо* Сн СК, *вијовица* СК, *зѣбовио се* Сн, *зѣбот* Дс, *јѣдво* СК, *лѣбѣна* Бш, *љѣбов* Мо, *мѣмок* Мо НК, *дѣбодве* З, *дѣбошко* Пд Ђ (реч је о средњем слогу), *дѣгова* Бш, *поштѣрѣнѣк* Км, *рѣспоково* НК, *јѣпоковѣла* Ми, *штѣвољ* А. Малобројност потврда за сваки од тих облика не допушта нам да устврдимо да се овде ради о фонеме *o*, а не о индивидуалној или околиционалној реализацији фонеме *a*. Упор. и *вѣјавица* Ф, *вѣћма* НК СК, *дѣбашка* Ит СК и *дѣбашко* (у многим местима).

133. Облик *долѣко*, обичан на целом нашем подручју (Ил Бк Нз Ит Ж Ф Пе Е Км Бш НБ Мо СК Ђ; уп. и *долѣко* *Дињаш; тако и *долѣкѣ* му Ит, из *долека* Мо 2—100, *рѣздолека* Ж) преузео је своје *o*, као што је познато, из прилога *доле*.

Крајње *-o* у прилогу *зѣнсто* Ит знатно је старије од *-a* у *зѣнста*.¹⁸⁹

У прилог *зѣјутро* СК, *зѣјтро* НБ ушло је *-o* из именице *јутро*.

Прилог *нѣћос* Ил Бк Мђ Ит Ж Ч Ф Пе Ме Бш Ми Пд Сн НК СК Ђ, *нѣћоске* Ки Пд има увек *o* у другом слогу. О три могућа тумачења порекла тога *o* в. Б. Николића, *Мачва* 245. Прво од њих, „према *јутрос*“, свакако је најверљивије; ми бисмо додали да је могао играти улогу и однос *дѣн* : *дѣнас* = *нѣћ* : *нѣћос*.

Крајње *-o* је у прилог *дѣбашко* Мђ Ит Бд Ф Пе Ж З Бш Ме Ки Ми Пд НК, *дѣбошко* Пд Ђ дошло из многобројних прилога на *-o*.

Лик *пѣвлака* „павлака“ Ђ Дс почива на преузимању веома честог префикса *по-*.

Облици *пѣложѣјник* Ж СК, *пѣложнѣк* Е СК, *пѣложник* Ш Ф, *пѣложнѣка* СФ, *пѣложнѣку* Ф З Ме, *пѣложнику* Ит, *положенику* Иђ, *пѣложници* Чј, Амн *пѣложнике* и *пѣложнице* Чј, *пѣложѣње* А, очигледно новији од *положѣјник*, *положеник* итд., заснивају се вероватно на асоцијацији са *положити*, свакако у време кад је глагол *полазити* у значењу „походити“ већ био ишчезао из употребе.

Вокал *o* ушао је у облик *солѣнци* Ч Пе, *дѣѣ солѣнца* Е, *солѣнац* Ит по свој прилици из именице *сѣнице*. Вуковић, Бошњакковић и Недељков, *Колар*. 195—196, налазе облике *солинац* и *солѣнци* у многим местима у Банату, као и у источној Бачкој и источном Срему. У Мокрину такође *солѣнац*, Рајков 191.

Присуство *o* у *наплогѣк* „наплатак, део точка“ Сф Ч, *наплоги* Ч Сф Ђ, *наплогѣк* Чј можда се може објаснити асоцијацијом са *плог*. Иначе, варијанта са *o* није ретка, као што показује грађа у РСАНУ. У Војводици она се јавља и у Срему и у Бачкој и у Банату и раширенија је од ликови са *a* и *e* (Г. Вуковић, Ж. Бошњакковић и Љ. Недељков, *Коларска* 173). Међутим, М. Чешљар има *наплатак*, *Иванда* 126.

Усамљен је облик *дѣрѣдѣож* Мо (уп. *дѣрѣдаш*, *дѣрѣдѣш* у т. 130).

134. Оба *o* у *бѣкѣнѣ* Ит објашњавају се на исти начин: реч је о позајмљеници из мађ. *bakancs*, а мађарско *a* је по изговору много ближе

¹⁸⁹ В. нпр. РЈА s. v. v.

српскохрватском *o* него *a*. Проблем је, међутим, у томе што се у другим позајмљеницама мађ. *a* ипак супституише српскохрватским *a*. Упор., уосталом старији мађарски облик *bokancs* (*Hadrovics, Ung. Elem.* 126).

Као што је већ Скок нагласио (ЕРХСЈ под *turan*), облик *toronj* потиче од мађ. *torony*. Упор. *tóronj* (с ознаком „заст.“) и *torđnyčih* у РСМ. У РЈА овог облика нема, али он је ипак у српскохрватском стар преко три столећа. Већ 1665. године записан је придев ТОРОЊСКИ у Коморанском црквеном протоколу¹⁹⁰ Јасно је да је било довољно временска да овај хунгаризам продре, заједно са новијом архитектуром православних цркава, и у Шумадију.¹⁹¹ Хадровић, *Ung. Elem.* 511, наводи и потврде из војвођанских извора XIX века. У нашој грађи: *tòronj* Нз. Уп. и *tóronj* у Мо, Рајков 191.

Добро је познато да се у вокалу *o* у облику *чорапа* (*чòрапа* БМ Ме, поред много обичнијег *ча̀рапа* у највећем делу нашег подручја) чува изворни вокал турског *çorap, çorab*.

Вокал *o* речи *митрољез* (*митрољез* Са, *митрољеско* Са, *митрољез* Бш) карактеристика је народског изговора те лексеме у многим нашим крајевима¹⁹²

Није нимало сигурно да је облик *фазони* „фазани“ Ит, Амн *фазоне* З добио своје *o* према именици *фазон* „модел, крој“. Међутим, никакво друго објашњење није на видуку.

У место А

135. У примеру *лубуње* (двапут) Е друго у је настало асимилацијом према суседном лабијалу, а у асонанци с вокалом првог слога.

Једначење према вокалу следећег слога одговорно је за појаву облика *румунџика* „хармоника“ Ф, *румунџике* Сф Ф, *румунџикама* Ф (уп. и т. 148). Слична је асимилација остварена у облику *румунџика* „камилица“ Сп. Уп. и *румунџика* „камилица“ у Иванди, Чешљар 134, као и *рамунџика* за *патџеку* Ит (т. 201).

Нејасно је порекло вокала у у именици *свируле* „гајде“ Бк Ф Ч Ит Ки, *свирулама* Ит.

Вокал Е

А место Е

136. У примерима

амџлџран БА;

за̀парак Ђ (тако и у Иванди, Чешљар 119, и Мокрину, Рајков 188) *за̀парџи* Ф („од кукуруза истера“) Ђ, Гмн *за̀парака* Ш;

канџалџриџа Сн, у *канџалџриџу* Ит;

¹⁹⁰ Гаврило Витковић, *Прошлост, установа и споменџици угарских краљевних шајкаша*, Гласник СУД 67, 1887, 245.

¹⁹¹ Реметић, *Шум.* 141.

¹⁹² Податке о распрострањености облика *митрољез* даје, на основу дијалектолошке литературе, Реметић, *Шум.* 141.

мармаладе Ит,
парајца СЦ СК, *парајца* СК,
разднице „резанци“ О СЦ;
Самартан „село Семартон“ Ж

срећемо се са међусловном вокалском асимилацијом. Последња два примера можда су само оказационализми. Упор. и *заперак* Ит, *перáјца* Бш.

У облицима

алектрика Ит,
аргела Ил Мђ Цп Сф Ф Бш Ки Мо Пд НК, *аргеле* Ит Сн, *аргелу* Ф,
аргелáши Бш, *аргелáшки* Бч, *алгера* Км,

барам сам брèз бриге Ит, *барам своју дужност даље да отаља* Мо 1—94, *барам има с куме да вечера* Мо 3—35,

дèбала СЦ,

дàклам Ки,

jà л „је ли“ Ђ, *jàлте* СК, *jàлте* СК, *jà ли* СК,

кòлаба „уређај на тавану за сушење меса“ Ђ, *кòлаби* Ђ, *кòлабу* Ђ, *кòлаба* СФ,

лабрњи пèнџер Дс, *лабрњи пèнџер* СЦ, *лабрњи прòзори* („из авлије“) Ж, *пенџер мали ко лабрњи* Мо 2—91,

посла пòдне Ит Ме, *послапòдне* Ш Ч Ф Ки, *посла венчања* Ч, *посла зидана* НБ, *посла тòга* Ит, *пòсла сам ддишо* Ч, *посла нàше* Госпојне СК, *посла осàмнèсте* гòдине НК, *посла òног рàта* Бш, *Пòсла су прàвили свèће од òтог* З, *Пòсла се сазидала òпштина* Ит, *Пòсла òперу тè сòдове* Пе, *òнда се пòсла вèје на решèто* Бш, *нàјпòсла* Бш, *пòсла* Е Сп,

скèлација Ч,

ципала СЦ, *ципале* Ит Чј Бш,

уз ненаглашено *a < e* сваки пут се налази сонант *p* или *l*. То свакако није увек једини чинилац који је утицао на промену, али оволики број паралелних примера не може бити случајан. У већини случајева бројност потврда говори да се ради о фонему *a* а не о *a* као оказационалном остварају фонеме *e*. Међутим, код неких примера уз облике са *a* долазе и они с неизмењеним *e*: *ергела* Ки, *ергелáше* Ме, *дàклем* Т СЦ СК Дс, *jà л* СЦ СК, *jàлда* СК, *jàлте* Бк СК, *jà ли* СЦ; *jà л* Ф Ит Е Ми НК СК, *jàлте* Ит, *кòлеба* „зграда од слабог материјала на пољу која служи као заклон од неврсмена“ Мђ Ж З Ме Км Ми Мо НК Ђ (уп. т. 144), *лебрњак* Км (уп. т. 325), *пòсле* Бк Бд Ф Т Ит Ж Е Мо, *најпòсле* Иђ, *ципеле* БА.

У вези с обликом *аргела* треба истаћи да изворни облик гласи *хергела* < тур. *hergele*. Гласовни лик *аргела* обичан је и у источном Срему (Бошњаковић, *Пастир*. 113, где се налази и једна потврда за Опово у Банату.) У румунским банатским говорима, пре свега онима ближим нашој граници, постоји облик *arghelă* (*gh = g*) место обичног румунског *herghelie* (Е. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București 1970, 43; Matilda Caragiu Marioteanu,

Compendiu de dialectologie româna, București 1975, 187). Петровић, н. м., објашњава да је облик *arghelă* примљен српским посредством.

Г. Вуковић, *Терм. куће* 167 и 185, потврђује облике *лабрњи* и *лабрњак* из неколико места на подручју кикиндске говорне зоне.

137. Изгледа да је топоним *Тамишвџр Ч*, ис *Тамишвџра СФ*, у *Тамишвџру Сф* у лику са *а* старији него у лику са *е*. Додуше, РЈА бележи етник *Темнишварац* из једног записа датираног 1660. год., а *Тамишвар* тек из Рачанског летописа (око 1680. год.). Међутим, у Пећком поменику налази се облик *Тамишварь* са забележеном годином 1629 (Ст. Новаковић, *Српски споменици XV–XVIII века*, Гласник Српског ученог сруштва XLII, 1875, стр. 148). У поменицима су облици са *а* далеко чешћи од оних са *е*. Форма *Тамишвар* настала је потпуном адаптацијом мађарског *Temesvár* према српском имену реке Тамиша, док је лик *Темнишвар* резултат делимичне адаптације.

Вокал *а* у облицима *каламљена Ж*, *накалџмци НК* старији је од *е* у *калемити Бш*, *калемљџње Бш*.

У форми *каларџбе СК* очигледно је утицај мађарског дијалекатског облика *kalarábé* (књиж. *karalábé* с метатезом).

Облик *фџлер* „грешка“ СК (уп. нем. *Fehler*) ослања се вероватно на *фџлити* „недостајати“, а нарочито на *пџфалити* „погрешити“. С друге стране, јавља се и *фџлер Ф.—В.* Михајловић, *Грађа*, има реч *фалер* из 1746, а *фелер* тек из 1768.

При тумачењу свега једном записаног облика *баџикла СЦ* треба поћи од честог *беџикла* или сл. (в. т. 143). Вероватно се ради о даљем кораку у процесу дисимилације.

И место Е

138. Облици *инџињџр Ж*, *инџилџр Ит*, *инџилр Иђ* почивају на игри међусловне вокалске асимилације и дисимилације, оној истој која делује у *медџина* < медицина. О распрострањености ликова *инџињџер*, *инџилр* и сл. сведочи грађа у РСАНУ.

Асимилација према вокалу следећег слога, удружена с утицајем румунског облика *Timișoara*, довела је вокал *и* у први слог облика *Тимџшвџр Ит* Сп *В, ис *Тимџшвџра Ит*, до *Тимџшвџра Ит*, *Тимџшвџру Ит*.

Вокал *и* место *е* у *мађија* Бк Нз Ит Ф З СЦ Е Км Ме Бш БА Ђ, *мађију* Нз Ш ЈТ Т Дс, *мађиџи* Ф НК, *мађиџи* Мо, с *мађијом* Бк ЈТ може бити резултат двоструке асимилације, према претходном *ћ* и следећем *ј*, при чему је могла утицати и велика распрострањеност суфикса *-ија* насупрот усамљености завршног *-еја*. Много је мање вероватно да у тумачењу облика *мађија*, веома обичног у штокавским говорима¹⁹³, треба поћи од форме *мађиха*, која није поуздано засведочена. У РЈА читамо: „*măciha* [treba: *măciha*] f. *vidi măceha*. — *U mjestima gdje se upotrebljava ovaj oblik ne izgovara se h*

¹⁹³ Реметић, н. д. 106.

nego se zamjenjuje glasom j (poslije i)“, а затим следс примери, сви са *j* а не *x*, из XVIII и XIX в. Поуздану потврду облика *маћиха* не дају ни *Фонолошки описи*. Додуше, у пункту ОЛА 46 (Губер у Босни) налазимо пример *маћиха* (стр. 407), али у том говору фонема *x* је у ствари ишчезла, а у грађи је „забиљежена ... само у неколико лексема“, међу којима и *маћиха*. Ту је, очито под утицајем књижевног језика, неадекватно преправљен дијалекатски лик *маћија*. Значајно је да се облик *маћеха*, обилато засведочен од XVI века, готово нигде не претвара у *маћеја*,¹⁹⁴ а да се од XVIII в., након ишчезавања фонеме *x* у многим говорима, изненада јавља *маћија* на земљишту где пре тога није било облика *маћиха*.

139. Паралелна су образовања *снѣвати* СК (и у Иванди, Чешљар 136), *снѣвање* Бш, *снева* Мо 1—42, Мо 3—31, *снѣвам* Ит Ч Ме СК, *сневаш* Мо 1—105, *снѣвамо* СК, *снѣво* Ш Ит Ф Км, *снѣвала* Нз НБ СК и *снѣва* Бк, *снѣво* Ил, *снѣвали* Бк, *снѣвала* Бк.

На нашем подручју је потврђен облик *кукурџиче* Ме Бш Ђ, поред *кукурџе* Ит Ф. Овај број потврда недовољан је да се облик са *и* припише као карактеристика кикиндској зони, а облик са *е* тамишкој.

У грађи су се нашли облици *пѣлин* Бш и *пѣлѣн* Ме, а не *пелен*.

Као и у већини српскохрватских говора, именица *слезина* Ф Ме Бш БА узела је распрострањени суфикс *-нна* место првобитног а необичног *-ена*.

Антропоним *Нѣвѣнка* Бш (додуше и *Нѣвѣнка* Дс) ослонио се на придев *невина*, док је име *Тиодор* Ме Бш вероватно добило *и* из облика као *Тиосав*, *Тиомир*, можда уз подршку имена као *Миодраг*. Уп. и *тиодорска* *недеља* („кад је чисти понедељник“) Ме.

140. Појава и у *цимент* Ит (и Иванда, Чешљар 143), *циментѣрано* Ит није необична у српскохрватском језику, поготову говорном. РМС има и *цимент* и *циментѣрати* и упућује их на форме са *це-*. Порекло *и* треба тражити по свој прилици у неком застарелом или дијалекатском немачком облику те речи (упор. нем. књиж. *Zement*, средњовисоконем. *zimente*).

Извор облика *петрџолим* Ит, *петрџољом* Ит, такође се вероватно налази у неком немачком дијалекатском изговору, или можда мађарском.

Истом кругу припада и облик *минџију* „војничку храну“ НК, *минџијраду* Ит. РСАНУ бележи, уз *менџа* и *минџа* и *менџија*. Р. Флора, *Дијал. профил* 127, налази ту лексему у јужнобанатским румунским говорима, увек са *и* место *е*, и означава је као „мађарску реч“. У мађарском језику она, међутим, такође има *е* (*menázsí*), а исто тако и у немачком (*die Menage*), као и у француском, из којег потиче (али у којем она нема значење „војничка храна“).

Нејасно је порекло *и* у облику *синџор* „заменик сосоког кнеза“ Ч Мо, уп. презиме *Синџоров* НК, Ердѣјановић, СуБ 339. Није сигурно Скоково тумачење (s. v. *senatur*): „прско бизантског“. М. Фасмер, *Die griechischen Lehnwörter im Serbokroatischen*, Berlin 1944, нема одговарајуће речи, као што је нема ни прилично опсесжни речник И. П. Хорикова и М. Г. Малева

¹⁹⁴ РЈА не садржи потврда за такав облик, а РСАНУ има само један пример.

Новогреческо-русский словарь, Москва 1980. Међутим, познати речници византијског гречитета бележе форме са *ι* као побочне или неправилне поред нормалних облика са *ε*. *Ducange, Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Graecitatis*, Lugduni MDCLXXXVIII, тако наводи и *Σινάτον* и *Σινάτωρ*, а Е.—А. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (from B. C. 146 to A. D. 1100)*, Cambridge, Mass. 1887, само *σινάτωρ* — (за ове податке захваљујемо мр Јасни Влајић-Поповић). Ипак, мало је вероватно да су баш такви облици допрли у српску средину и у њој се укоренили. Осим тога, не виде се путеви континуитета од Византије до Вуковог времена, кад је реч први пут забележена (у Рјечнику 1818). Иако Вук лоцира реч „доље преко Мораве“, она пре изгледа као неки одјек аустријског административног устројства и терминологије.¹⁹⁵ В. Михајловић, *Грађа* 578, има s. v. *сенатор* неколико потврда које се тичу општинских сенатора у Хабзбуршкој монархији. — Можда би дошла у обзир народна стимологија у вези са именицом *син*?

О место Е

140. У неколико примера *о* се појавило контактном асимилацијом према суседном лабијалном консонанту или међуслоговном асимилацијом према *о* у претходном или следећем слогу:

ладдлож Ф, Г *ладдложа* Ф,

помолари „помељари“ Е,

проповедаш и *проповедаш* „приповедаш“ Бк, *проповедам* Ил, *проповеда* Ил Нз Ж, *проповедамо* Ч, *проповеда* Цп, *проповедали* Ит Т, *проповетка* Ил (вије случајно што су сви примери из тамишке зоне, где иначе долази пре- место *при-*; судећи по томе, не ради се о замени префикса већ о асимилацији којој је подложно *е*, а не *и*),

чдвок спорадично: Мђ Ит, *чдв°ка* Пд, *чдв°ком* Ме, *чд°ка* Ч,

чоло крѣвета Бш (и *чолобаште*, *чологлаве*, *чолонóгу*, све у Иванди, Чешљар 144).

Уп. и облике са сачуваним *е*: *ладдлеж* Км Пд Ки, *испреповеда* Ит (и друге потврде наведене у т. 110), *помеларе* Е, *чдвек* (свуда, врло обично), *чело сѣла* Бк, *чело лѣћа* Е, *чело кѹће* Ф, *чело нóгу* Ф, *чело мòе кѹће* СЦ, *зѣмља челò вās* СЦ, *чело грòбља* СК.

Поменути чиниоци долазе у обзир и у вези с лексемом *пòгроб* и *пòгроб* „посета гробу на дан после сахране“ (*дàнас сàрàну, сѹтра иду на пòгроб, с пр̀стима погрѣбу д̀оло трѝпут* Бш, *пòгроб – тò је др̀уги д̀ан кад идѣду на пòгроб му, н̀дсу зад̀ужбину* СК, *пòгроб* Е, *пòгроб* Ф Е). Ту, ипак, треба мислити и на асоцијацију с именицом *гроб*.

Колебање *е* : *о* у *п̀иревина* Сф Ф Е: *п̀ировина* Ж Е део је општег процеса улажења *о* на место *е* у морфолошким категоријама где је *е* по правилима прегласа алтернирало са *о*. Овамо се прикључује и *П̀анчово* Ф, *П̀анчов* Ф, *пот П̀анчовом* Ф, *от П̀анчова* Ч према *П̀анчево* Ф, *̀у П̀анчево* Т, *̀у П̀анчеву* Ф, *Панчѣвац* Ф.

¹⁹⁵ Забележио ју је и Ившић, Пос., Rad 196, стр. 180, у Варошу код Славонског Брода.

У место Е

141. Уз облике *порцулански* Ит, *пурцулана* З, где се ради о дублету заступљеном и у књижевном језику, бележимо усамљене примере *бубрузи* Ф и *послуподне* Ск.

Ѓ место Е

142. *гркјница* Ме — народном стимологијом (зооним *текуница* формиран је на основу глагола *тећи*, који је некад значео „трчати“, а измењени лик почива на глаголу који сада носи то значење).

Вокал И

Е место И

143. У знатном броју примера срћемо се с међуслоговном дисимилацијом:

беџикл Ил, *беџикла* Ит, *беџикли* Ит Цп Пе, *з беџиклом* Ит Пе,
Велемир Ил Ит, *Велимир* Ит Пе,
ветриџр Пе Е, *ветријџр* Ф З, *ветријџра* Ф Е, *ветриџра* Бк Ит „петролеј за лампе“ (ова реч у Банату има то значење; упор. *вигриџра* Ит),
дерекџинско „дирекцијско“ Ит,
жевиње Ш, *жевињског* Ђ,
Кикџнда СК, *Кикџнђанин* СК, *кџкџнђански* СК,
комџсија Ит, *от комџсије* Ит, *комџсију* Са,
љубеџица Е,
медеџина „лек“ Ме, *медеџину* Ит, *медеџину* Са с *медеџином* Ит,
медеџине „лекови“ Ф,
мелиџајце Нб,
сиџера Мђ Ит СЦ, *сиџера*, *сиџеру* Мо 3—69, *са сиџером* Мђ Ит, *сиџере* Ит, *сиџере* Мо 1—89, *сиџерица* Мђ, уп. и *сиџерче* „мала сеџира“, Рајков, *Мокрин* 191, (јасно ограничен ареал, уз румунску границу, уп. и с оне стране границе *сиџера* *Нсет, *Дињаш, *Иванда; за распрострањеност облика *сиџира* в. т. 107).

У неким од ових случајева долазе у обзир и друга објашњења. Старо мађарско име Кикинда је *Kökénd*, што, додуше, не мора значити да између тог имена и садашњег спорадичног облика са *e* сигурно постоји континуитет. На отварање *и > е* у *сиџера*, познато многим говорима, могао је утицати сонант *р*.¹⁹⁶ У вези са *e* у *сиџера* поставља се питање да ли је оно прошло кроз фазу *џ*, што би имплицирало старину отварања *и* пред *р* у овој речи и потврђивало затвореност изговора *џ = ɛ* пре губитка фонолошке посебности те фонеме. У прилог тој претпоставци говори облик *сиџера* у икавско-јекав-

¹⁹⁶ Примере и паралеле за такав утицај даје у изобиљу Ивић, н. д. 166—167.

ским говорима славонске Посавине.¹⁹⁷ Међутим, Ившић има и *сикѐра*, и то из Отока, где је говор икавски, што за то село искључује промену *ир > ѓр*, будући да би *ѓ* опет дало *и*. Група *ир* је, дакле, негде дала *ѓр*, а негде *ер*.

Шта се од тога двога догодило у помснутим банатским говорима, немогуће је рећи јер се у Банату континуант *ѓ* не разликује од *е*.

У већини случајева постоје и примери са *и*: *Кикѝнда* итд. (свуда), *живѝна* Ф Ит Бш, *живѝну* Мђ Ит, *нара̀ни жѝвину* ф, *живѝни* Ит, *милиѝија* (старо значење: територија и становништво некадашње Војне крајине), *сѝкира* (в. т. 107 под б). Код примера забележених само једанпут чак није извесно да нису на неки начин случајни.

У речи *на̀мернице* Ф НБ, *на̀мѐрнице* Ћ вокал *е* је ушао по свој прилици дисимилацијом удруженом са повезивањем с речју *намера*.

144. Дисимилацијом се не може објаснити *е* место дугог наглашеног *и* у *лѝнија* „узан колски пут између ораница“ Ф Ит Ме Бш Ми Сн (и Иванда, Чешљар 124), *Шѝрока лѝнија* Мо, *лѝнија* Са 278, Иђ 8, *лѝније* Дб Е НБ, *лѝнији* НБ, *лѝнију* Ч Ит СК, *лѝнијом* Бк Ит Бш, на *лѝнија̀ма* Пд. Колико нам је познато, овакви облици, забележени и у Шајкашкој¹⁹⁸ затим у Мачви и Поцерини,¹⁹⁹ као и у РСАНУ (по војвођанским изворима), засад немају доброг објашњења. Можда би га могао дати увид у некадашње немачке дијалекте у Војводини. Свакако неће бити тачно мишљење Б. Николића о утицају сонанта *л*.²⁰⁰ Почетно *л*— могло је врло мало утицати на суседни дуги наглашени вокал — утицај у обрнутом смеру био би природнији, али ни њега нема. Николић се позива на Ившића (*Rad* 196, 166—168), али тамо је реч о другим примерима (*лѝнија* се не помиње) и друкчијим гласовним условима.

Нема поузданог објашњења ни за *е* у *кѝлеба* Мђ Ф Ж З Ме Км Ми Мо НК Ћ, *кѝлебе* Ко Мђ Ит З Сн, *кѝлебу* Ил Ит О Сф Ж Е Пд, по *кѝлеба̀ма* Бк, *кѝлебицу* Бш (и у Гаду *кѝлеба*, Петровић, *Караш*. 226). Објашњење Б. Николића,²⁰¹ „због утицаја ликвидног сонанта“, није сигурно. Његова рањива тачка је претпоставка о прогресивном утицају *л* на *и*, за шта недостају паралеле.

Појава је позната свим војвођанским и понским северносрбијанским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта,²⁰² али и великом делу говора славонских старинаца²⁰³. Доста потврда, које одговарају овде оцртаном ареалу, садржи РСАНУ. Веома је значајно да неки од говора са континуантом

¹⁹⁷ Ившић, н. д. 166; упор. и Решетар, *Štok*. 74.

¹⁹⁸ Г. Драгин, *Ратарска* 657 и 678.

¹⁹⁹ Московљевић, *Поц.* IV, Б. Николић, *Мачва* 236.

²⁰⁰ Б. Николић, н. м.

²⁰¹ Н. м.

²⁰² Московљевић, н. м.

²⁰³ Ившић, *Пос.*, *Rad* 196, 166 и 178; Б. Финка и А. Шојат, *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca*, *Radovi Centra za znanstveni rad — Vinkovci* 3, Zagreb 1975, str. 30; P. Ivić, *O starim izoglosama na tlu slavonskog dijalekta*, *Croatica Slavica Indoeuropaea*, Wiener Slawistisches Jahrbuch Ergänzungsband VIII, Wien 1990, стр. 89.

ћ различитим од *e* у овој речи имају такав континуант,²⁰⁴ док други имају *e*.²⁰⁵ Ова друга вредност одговара оној у српскохрватском глаголу *колебати се* (тако и код ијекаваца и икаваца), док прва одговара прасловенском **kolēbati se*, реконструисаном на основу стања у већини словенских језика.²⁰⁶ Овим се компликује, али се ипак не искључује објашњење ослањањем на тај глагол.

У облику *регемента* Ит Т, *рѣгемента* СК, у *рѣгементи* Км, деловала је вокалска асимилација како прсма претходном, тако и према следећем слогу.

Облик *занемау се* „занимају се“ Т представља народску верзију једне књишке речи. Порекло *e* ту није јасно.

Није јасно ни откуда потиче *e* у породичном надимку *Попрѣвунови* Ит.

Варијанта *камѣчак* Бш прилично је распрострањена у српскохрватском језику (в. нпр. РСАНУ), а РЈА је прати од XVII в. Опредна мишљења о настанку тога облика изrekli су А. Белић²⁰⁷ и Р. Бошковић.²⁰⁸ Слично је Бошковићево објашњење В. Бориша (ЗФЛ XXIII/2, 37—45).

Вокал О

А место О

145. У примерима *апатѣка* Нз Ит, у *апатѣку* Ит, *апатѣкара* Ит, *апатѣкарка* Бш, *патѣка* Ф, у *патѣки* Ђ, *патѣкар* Ђ, *патѣкарски* Ч, *наџарош* Сф Ф НК (и Иванда, Чешљар 126), *наџарош* Бк, *наџарош* Са 121, Иђ 23, *наџароши* Мо 1—76, деловала је међуслоговна вокалска асимилација. Код облика *патѣка* може се мислити и на утицај мађ. *patika* „апотека“. Заједничка је особина ових облика да се, бар на нивоу изворног народног говора, не јавља алтернативна варијанта са *o*. Друкчије стоји ствар с примерима *тамџшевачки пут* Мђ (поред у *Томџшевац* Ил итд.) и *над алџари* Ит (поред обичног *олџар* итд.). Напоменућемо да име *Томаш* у мађарском гласи *Tamás*, а да с друге стране веза облика *алџари* с изворним лат. *altar(e)*, па ни са нем. *Altar* не долази у обзир у православној средини. Утицај вокализма другог слога на први остаје највероватнија претпоставка.

Примери у *Канак* (= у село Конак) Бк, према *Кџнаку* Ил одражавају народну форму тог ојконима, који је југословенска администрација преправила у *Конак*. Село Канак се помиње нпр. у РЈА s. v., у Шематизму *Српска православна митрополија карловачка* по подацима од 1905. год., у Карловцима 1910, стр. 697, и у књизи Душана Ј. Поповића *Срби у Банату*, Београд 1955, Посебна издања САН ССXXXII, стр. 118. Потврду изворности тог

²⁰⁴ Ивић, Rad 196, стр. 166; С. Реметић, *Незаменј. јат* 27 и 40.

²⁰⁵ Ивић, Rad 196, стр. 178, Ивић и Реметић, ФО 481.

²⁰⁶ В. нпр. Трубачев, ЭССЯ 10, 129—130. Овим се компликује, али се ипак не искључује, објашњење ослањањем на тај глагол.

²⁰⁷ *Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplifikativsuffixe*, 1. Substantiva, AfsI Ph XXIII, 1901, 155.

²⁰⁸ *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, 404.

имена дају презимена *Каначки*²⁰⁹ и *Каначанин*.²¹⁰ Како је настао облик *Канак* и мађарски *Kanak*, остаје да се објасни.²¹¹

Вероватно на међуслоговној асимилацији почивају облици *арманика* *Ме*, *арманику* *Чј*, *арманике* *Пд Мо*, с *армаником* *Ме* *Сп*. Полазни облик биће по свој прилици *орманика* с метатезом (уп. т. 201).

Ојконим *Опаво Ч*, у *Опаво Ч Пе*, у *Опаву Сф* (уп. *Опавци Ч*, *Опавчанима Са*, *опавачки Пе*) изворно гласи тако²¹² а варијанту *Опово* створила је, изгледа нам, југословенска администрација (додуше, мађарски службени назив био је *Орова*). Уп. и презиме *Опавчан*.²¹³ Сам облик *Опаво* можда је заиста настао од *Опово* (уп. *Опово* <*Хопово* у Срему), и то заменом суфикса *-ав-* место *-ов-*, или међуслоговном дисимилацијом *о – о – о>о – а – о*. С друге стране, у близини Новог Пазара постоји место *Опаве* (РЈА), одн. *Опава* (*Именик места* 1930). У турском дефтеру из 1552. (уп. нап. 23) помиње се *Опахово*; из тог облика могли су настати и *Опаво* и *Опава*.

Међуслоговна дисимилација можда је допринела да се добије *а* из *о* у облицима:

кџмара „остава, шпајз“ *Сф* *Ит*, *комара* — остава некад мало укопана због хладовине, као неки полуподрум *Мо* 3—107, *комару* *Мо* 1—44,

матџвило *Ме* *НБ* *Бш*,

џпаница „опна“ *Ђ*,

пџпанац *Сн* *Дс*.

Г. Вуковић, *Терм. куће* 155, потврђује облик *кџмара* из многих места у Банату као и из западне Бачке.

С друге стране имамо облике као *мџвило* *Ме*, *џпона* *Ж*,²¹⁴ *пџпонац* *Ђ*.

146. Замена суфикса вероватно се догодила у: *јџлав* *кџњ* *Дб*, *јџлав* *СЦ*, *јџлава* *Дб* *Км* *Бш* *Мо* *Пд* *СК*, *јџлава* је *Бш*, *јџлаве* *Ш* *З* *Е* *НК*, *џви* *јџлави* *крџва* *Сн*,

иза *Кџрлаве* *Сн* (село *Кџрлово*, касније *Драгутиново*, ушло је у новије време у састав *Милошева*).

сџрава *Ж*, *сџравим* *Ч*.

Значајно је да Елезовић, *Кос.*, има и *јџлав* и *сџрав* (оба поред варијаната са *-ов*). Г. Драгин, *Ратар*. 627, региструје облик *јџлав* у Тителу, а *јџлов* у неколико других места у Шајкашкој, док *Ж. Бошњаковић*, *Пастир*. 124, налази варијанту *јџлава* само у Опову у Банату.

²⁰⁹ *Срп. прав. мигр. карл.* 679; Д. Поповић, *Срби у Банату* 118.

²¹⁰ Д. Поповић, н. м.

²¹¹ Питање се ипак заплиће тиме што је 1425. забележен облик *Конаку* (Milleker, Délmagyarország 30). Осим тога, овако рани датум искључује и српски турцизам *конак* као етимологију овог топонима.

²¹² *Срп. прав. мигр. карл.* 632; Д. Поповић, *Срби у Банату* 135.

²¹³ Д. Поповић, н. м.

²¹⁴ Упор. *џпона* — Вук, РЈА итд.

Није сигурно да облици *јáловог* НБ, *јáлова* Бш Ф, *јáлове* НК припадају аутентичном народном говору. Међутим, *јáловине* З, у истом контексту у којем је забележен облик *јáлаве*, свакако спада у дијалекат.

У вези с примерима *јáлав* и *Кáрлава* може се мислити и на асимилацију вокала другог, ненаглашеног слога према вокалу који носу акценат.

Вокал *a* у *галѝко* Ф Ит СЦ Сн БА НК СК (тако и *Немет у Румунији), *галѝком* НК можда је уведен из *гáко*, евентуално и *гáј*, *гá*. Облик *галѝко* долази и у нашем материјалу из Мартоноша у северном делу бачког Потисја. Уп. *галѝко* код Елезовића, *Кос.–мет. s. v.* и код Ивића, *Галип.* 99. С друге стране, у банатским говорима јавља се и облик са *o*: *толико сам* СК, *толико* Ф Ит Км СЦ Ми Мо Сн, *толики* Е.

Можда би се у *стџвана* (крава) Ф Ит Бш поред чешћег *стџ(в)она* Ил Ме итд. могао тражити утицај суфикса *-ан*, али је сигурно да никакав суфикс није изазвао појаву *a* у *пчѝвада* „чиода“ Ит Ф СК *пчѝваду* Ж поред *пчѝода* СК итд.

Редовно долази *a* у *субата* Мђ Ит Ж О Ф Пе А Км СЦ Ми Мо Пд Сн НК СК, *субате* Ит Цп Ч, *субату* Ш Бд Е СЦ НБ, *субатом* Ит Бд СП Мо, *субатáр* НК, *Субатница* Ф Мо, и *Субатнице* Пе Км Пд, у *Субатницу* Км Бш Мо Ђ, у *Субатци* Сн, у *Субатници* Км, за *Субатницу* Ит Мо, *Субачáни* НК.

Појава је уопштена и у Бачкој,²¹⁵ а јавља се и у Колубари.²¹⁶ Решетар је забележио *субата* поред *субота* од католика у Жепчу у Босни.²¹⁷ Можда се изговор *субата* крије и иза примера *субо²ту* који наводи Б. Николић, Срем 309. Узрок промене *o>a* у овом случају није познат. Ипак, већина примера досад наведених у овој тачки сугерира закључак да је ненаглашено *o* у слогу непосредно иза акцента склоно отварању у *a*.

Примери *субота* Бк Мђ Ж Цп Ме Бш СЦ, *суботу* Ш СЦ, *суботом* Ж Ђ по свој прилици одражавају угледање на књижевни језик. Ради се о лексеми честој у административном језику, у школи, на радију и у општењу свештенства с паством. Све то могло је допринети да се књижевни облик са *o* рашири у народу.

Није јасно ни како је *a* ушло у облик *пáтињак* Ме Мо.

Однос између *o* у *гáлѝчеш*, *гáлѝче*, *гáлѝче*, *гáлѝко*, *гáлѝкала*, све из Ф, и *a* у *гáлѝче* Ф, *гáлѝко* Ф, *гáлѝче* Ф, *гáлѝкала* Ф, *гáлѝкав* Ф, *гáлѝкаво* Бк обележава два паралелна образовања, позната већ Вуковом Рјечнику из 1852. (*гáлѝцати* и *гáлѝцати*; Рјечник из 1818. има само *гáлѝцати*), а затим и каснијим речницима.²¹⁸

Облик *дáрдѝ* Ит Ки НК има *a* тамо где лексема *дорѝц*, регистрована већ у Вуковом Рјечнику 1818, има *o*. И Г. Вуковић, *Терм. куће* 134, бележи *дáрдѝ* у Ми. Реч је позајмљеница из мађарског *daróc*. С друге стране, у нашој

²¹⁵ Поповић, *Госп.* 63.

²¹⁶ Б. Николић, *Колуб.* 39.

²¹⁷ Решетар, *Štok.* 102.

²¹⁸ Међутим, Скок у ERHSJ нема ни једно ни друго. Његова Kazala упућују речи *гáлѝцати*, *гáлѝцати* и низ сличних облика на *гáлѝкнут*, али такве одреднице нема у самом речнику.

грађи су се нашли и примери *дòрѡц* Ит Км, Амн *дорѡце* Е, демин. *дорѡчиће* Км. Уп. *дàрѡц* и *дòрѡц* у Мокрину, Рајков 188.

Е место О

147. Севернобанатска форма *перед* „поред“ (*перед мене* Км Мо НК, *перет куће* СЦ, *перед вòде* Пд, *перед òтога* СК, *перед ñега* Сп, *перед буше* Мо 2—65, *пере тебе* СК, тако и *перед пута* Мо 2—18, уп. и *пере тòга* *Остојићево) дугује своје прво е међуслоговној вокалској асимилацији. Из јужнијих места (Ил Ж Ф) имамо само облик *поред*. Уосталом и у нашој грађи из СЦ налази се пример *јèдно пòре другог*.

Из Е, и то све из исте конверзације, имамо примере *пескùрице за цркву*, *мèсиле пескùрице*, *млòго тì пескùрица*, са е које је можда дошло (не баш јасном) асоцијацијом с именицом *песак*. Иначе у грађи немамо лексему *поскура* (<*просфора*).

Региструјући усамљене примере *пòпенац* Ж и *урèдница* „уролица“ Е, додаћемо само то да је у оба случаја повод за промену могао доћи од ослањања на друге лексеме (*пењати се*, одн. *ред*) — ако су заиста у питању облици који спадају у дијалекат, а не случајно непрецизно изговорени облици.

И место О

147а. Микротопоним *Мòритва* Пд потврђује и Ердeљановић, СуБ 294 и 345, док Д. Поповић СуБ 138, бележи *Моротва* (*Моритва*), а другде у истој књизи само *Моротва* (стр. 36, 113, 130 — *Моротва* је у своје време била и село). Етимологија је јасна: мађ. *Morotva* < слов. *мртва*(ја). Суфикс *-итва* у српском изговору дошао је да замени непрозирно *-отва*.

У место О

148. Међуслоговну вокалну асимилацију налазимо у облицима:
кùстùрница Ф Мо (и Иванда, Чешљар 123), *по кùстùрницама* Ит, у *кùстùрницу* Мо,

д̀дунуд Ит,
пу̀цу̀ла̀на З,
с̀ку̀биду Бк,
убу̀вèна Бш,

од којих је само први први потврђен више од једанпут.

Веома честе форме *ц̀ун̀цукрèт* Ф Км Ки Ми НБ Мо НК СК, *ц̀ун̀цукрет* Дб Бк Мђ Ж СЦ, *цунцукрет* Мо 2—101, Г *ц̀ун̀цукрèта* Сн, са *ц̀ун̀цукрèтом* Бш, *с̀ун̀цукрèт* СЦ, *с̀ун̀цукрет* Ж могле су настати истом врстом асимилације, али је свакако крупну улогу морало одиграти ослањање на дативску форму *сунцу*, што је већ констатовано.²¹⁹ У нашој грађи нашли су се и примери

²¹⁹ Б. Николић, *Мачва* 246, Поповић, *Госл.* 63.

цунцокрѣт СК, цунцокрет Т и сунцокрет Мђ, на које је вероватно утицао књижевни језик.

Облик *кумганију* „чету (у аустријској војсци)“ Ит има у настало очигледно асимилацијом према суседним сугласницима. Облик је обилато потврђен примерима у РЈА и РСАНУ.

Форма *крѹмпѣр* Бш, поред обичног *крѹмпѣр* своди се по свој прилици непосредно на нем. Grundbirne. Уп. *крѹмпѣр* у западној варијанти књижевног језика.

Лик *куфер* Ит, *куфере* Ит раширен је у колоквијалном српскохрватском језику (уп. *куфер* у РСАНУ), као што и у у *армунѣкиш* Бш, *рамѹника* Ф, *рамѹнике* Ит, *рамунѣкиш* Ит одговара веома честом колоквијалном *армѹника* (РСАНУ). У оба ова случаја ради се свакако о асимилацији према суседним консонантима. Уп., с друге стране, облике са *о* у т. 201, као и *рамѹнике* Ит. Сличну асимилацију налазимо у *рамѹника* „камилица“ Ит, <*романика*, уз метатезу (уп. т. 135 и 201).

Пчелиња жаока зове се *жаѹк* Е Км Ме Бш Ки Мо, *жаѹк* Ф Пе З. У Иванди се, међутим, говори *жаѹка* (Челар 118). Претварање *о* у *у* можда се заснива на разједначавању према *а* (у тежњи да се избегне сажимање), уз асимилаторни утицај велара *к*. Што се тиче појаве облика *жаѹк* место *жаѹка*, једино, додуше врло несигурно, објашњење које се може сагледати је у повођењу за именицом *паѹк*. — Промена *ао* > *ау* заступљена је у Чј у још два облика: *јаѹ* (*јаѹ, отвѹри ми врата*) и *каѹ* (*није каѹ сѹд, не каѹ код Маѹари, ја каѹ свѣкрѹва, мѹла каѹ нѣка ћѹрка*).

Свега једанпут забележени облик *чуѹлаѹду* Ил спада међу тако честе народске варијанте страних речи. Ако је потребно неко посебно објашњење, дошла би у обзир појачана веларизација у суседству велара *к*.

Вокал У

А место У

149. Бележимо облик *галѹзина* „кукурузовина“ Ил Ф З поред чешћег *голѹзина* и *талѹзина* на нашем подручју. Тешко је говорити о узроцима нестабилности гласовног лика ове лексеме не сасвим јасног порекла. Ипак, ако се, идући за Скоком (ЕРХСЈ s. v. *гулуз*) пође од *гулуз*-, рскло би се да се ради о међуслоговној вокалској дисимилацији, можда у две фазе: *гулуз*- > *голуз*- > *талуз*-.

Облик *бабѹлица* Ф забележен је и у Бачкој,²²⁰ али га нема у РСАНУ, где ипак долази очигледно сродно *бабѹљ* „облутак“. И. Поповић увршћује овај облик у парадигму **bqb-* : **bob-* : **bab-*.²²¹ Стога није неопходно претпо­ стављати дисимилацију *у* – *у* > *а* – *у* у речи *бабѹлица*.

²²⁰ И. Поповић, О словенским коренима **bob* и **por-* и неким њиховим дериватима, ЈФ XIX, 1951—1952, 160.

²²¹ Н. д. 168—169.

И место У

149а. Облици *зѝнтра* Бд Ми Мо, *зѝнтра* Бд настали су асимилацијом у према претходном *ј*. Уп. *зѝјугра* Бд и т. 102.

Напоменућемо овде да је на нашем подручју увек *сѝруга* Ф Ме Бш, а не *сир-*.

О место У

149б. У *кокѝруз* Ф Ч Ме НБ Пд, *кокѝруза* Ит Ме, *корѝжњача* НК остварена је међуслоговна дисимилација. О широкој распрострањености таквих облика најбоље сведочи грађа у РСАНУ. На нашем подручју обичније су, ипак, форме као *кукѝруз* Мђ Ф Ми Бш, *кукѝруза* НБ, *кукѝруза* Бч Мђ Ит, *кукѝружвина* СК итд. В. и *кѝруз* у т. 197.

На дисимилацију *у – у > о – у* треба мислити и у вези с примерима *толѝзина* Ит Ж, *толѝзину* Ф, *с толѝзином* Бк. Уп. *тулѝзина* Мђ Е, *тулѝзине* Нз Ж Ч, *тулѝзином* Ит и т. 149.

Пример *порцолѝна* Сн почива вероватно на међуслоговној вокалској асимилацији.

Облик *близо* Ил Бк Нз Цп Ит Ж Ф З Е СЦ Сп, уопштен на нашем подручју и познат многим другим говорима, има *-о* као *долеко* и остали прилози на *-о*.

У глаголу *мѝаѝче* Ж, али *мѝуче* Ф Ме Бш ради се о дублету природном код таквих ономатопеја. Уп. и *јѝуче* Ф.

У облику *држѝвни пѝстѝв* Ил, Гмн *пѝстѝва* Ил вероватно је суфикс *-ов* дошао на место не тако обичног завршног *-ув*. Напомињемо да је на овом подручју права народна реч *ѝјѝр*, а не *пѝсув*.

ОПСЕРВАЦИЈЕ О ТЕНДЕНЦИЈАМА У ОБЛАСТИ ЗАМЕНЕ ВОКАЛА

150. Ако апстрахујемо случајеве где се промена заснива на разним морфолошким и лексичким утицајима, остаје знатан број примера који се морају тумачити гласовним чиниоцима, пре свега асимилацијом и дисимилацијом, којима треба додати отварање *ѝ>ѝ* у суседству ликвида *р* и *л*. При том се, изгледа, ни у једном случају не ради о ширим гласовним законима, него о лексикализованим резултатима фонетских тенденција. Мора се, ипак, истаћи да је на нашем подручју број таквих случајева релативно висок.

Асимилација се у нашој грађи јавља много чешће него дисимилација.

Асимилација може бити међуслоговна вокалска или контактна према суседном консонанту. У првом случају ради се увек о потпуној асимилацији, тј. резултат промене је једнак вокалу који је извршио утицај. У другом случају лабијални сугласници делују на претварање нелабијализованих вокала у лабијализоване, док палатални сугласници претварају непалаталне вокале у палаталне.

Међуслоговна вокалска асимилација у банатским говорима очито је чешћа него у већини српскохрватских дијалеката. Та чињеница хармонира с опсервацијама изнетим у т. 105.

Наши примери за дисимилацију увек се свODE на међуслоговне вокалске утицаје.

Нашли смо мноштво потврда за асимилацију како прогресивну тако и регресивну. То се односи и на међуслоговне вокалске асимилације и на контактано деловање суседних консонаната. Међутим, дисимилације које смо констатовали увек су регресивне. У примерима *инжињер*, *Велемир* и *меденица* удружује се регресивна дисимилација с прогресивном асимилацијом. Ваља истаћи да су у сва три примера у питању вокали *e* и *i*.

У три случаја асимилација је остварена истовремено према вокалу претходног и следећег слога: *канцаларија*, *мармалада*, *регемента*, а постоји и пример истовременог деловања претходног и следећег консонанта: *мџија*.

Вокал који је подлегао промени најчешће је ненаглашен, с тим да су и преднагласни и заногласни положај добро заступљени. Имамо свега неколико потврда за промене наглашеног вокала и то, што је веома важно, увек под кратким узлазним акцентом: *јермац*, *инжињер*, *регемента*, *нџирош*, *кустурница*. У четири од ових пет случајева промену је изазвао вокал следећег слога, редовно дуг. У свим овим примерима остварена је асимилација, у једном случају (*инжињер*) удружена с дисимилацијом према следећем слогу.

Сасвим природно, промена никад не захвата дуг вокал. Неће бити случајно ни што немамо потврда за промену код вокала под ` акцентом. Тај је вокал далеко проминентнији од осталих вокала у речи, што за вокал под ` важи у много мањој мери.²²²

Обе најшире заступљене контактне асимилације у ствари су продужење процеса описаних у т. 94 — померања артикулације фонеме *a* ка *e*, односно ка *o* у додиру с консонантима одговарајућих категорија.

И у грађи са *a* место *e* у суседству *л* или *р* промена је заступљена и пред акцентом и иза акцента, погађајући, разуме се, само кратке вокале. Исто тако, утицај ликвиде био је понегде прогресивно, а понегде регресивно усмерен.

Док су одређени типови вокалских замена чести, други су ретки или практично изостају. Најбоље су заступљене промене које се тичу односа између *a* и оба суседа тога вокала, *e* и *o*. Узајамним заменама доста су изложени *e* и *i*, мање *o* и *у*. Промена *e>o* заступљена је у неколико примера, промена *o>e* је ретка, као и *у>i*, док *i>у* изостаје. Нема ни промена које би прескакале један вокалски степен, дакле оних у релацијама *a – и* или *a – у*, а поготову изостају унакрсне промене у релацијама *e – у* и *o – и*. Можемо закључити да су замене вокала утолико обичније уколико су обухваћени вокали ближи у артикулационом, одн. акустичком простору. Будући да су *џ* и *џ* у Банату углавном отворени, они су ближи вокалу *a* него својим високим суседима, вокалима *и* и *у*. Исто тако, већа узајамност на релацији *e – o* него на релацији *и – у* лако се може објаснити тиме што је фонетска удаљеност *o* од *e* упркос свему ипак много мања од удаљености између *у* и *и*.

Овде изнесене констатације о релативној заступљености појединих вокалских односа применљиве су, у основним цртама, и на промене чији

²²² П. Ивић и И. Лехисте, *Прилози I*, 36—37 и 42—43.

узроци нису гласовни него морфолошки или лексички. Показује се да се психичке асоцијације у тим областима лакше успостављају ако се ради о фонемама које слично звуче.

ОТКЛАЊАЊЕ ХИЈАТА

151. Јака тенденција уклањања следова *вокал + вокал* у банатским говорима остварује се на четири начина: контракцијом двају вокала, десилабизацијом или елизијом једног од њих и уметањем прелазног *в* или *ј*. Овде ће бити прегледана прва три начина, док ће се последњи помињати успут, будући да ће се о њему подробније говорити у одељцима о сонантима *в* и *ј*.

Контракција

Група АО

152. Финално *-ао* сажима се редовно у *-о* ако *а* није под акцентом:

а) *арлуко* Ми, *бацо* ЈТ, *бацо* Мђ Ж, *бегенисо* Бк, *бѣго* Бк Ч, *би́ро* Бш, *бдо́* Ит Т Бш Иђ, *бдо́ло* ЈТ А, *брѣчко сам се* СК, *брѣчо* Ки, *ни се брѣ́жо* Ж, *ва́то* Е, *ва́то* Са 32а, *вѣнчо* Ит НК Ђ, *вѣнчѓ се* СК, *вѣрово* Бк Ч, *вѣшо* Ч Бш, *ви́ђо* Ит, *ви́ђо* Бш, *ви́ко* Бш, *владо* Ит, *врађо* Бш, *вређо* Нз СЦ, *врѣско* Ф Пе, *вѣ́ко* Сф Ч Е Бш Ми Сн, *гали́ко* Ф, *гле́до* Нз ЈТ Мђ, *грабу́љо* СЦ, *гу́ро* Пе, *гу́то* Бш, *да́во* Бк Ит Ж Бш, *да́рово* Бш, *де́љо* Иђ 7, *ди́зо* Бш, *ди́ро* Ит Сф, *добѣ́во* Т, *довеђи́во* Ф, *довѣ́ко* Ит, *дѓде́јо* Ф, *дѓдо* Ит, *дѓзно* Ит Пе Ми, *донеси́во* Мђ Е Пд Сн, *дѓпо* Пе, *допо* Са 116, *дѓчеко* Ж, *дошѓ је* Дб, *дѓшо* Бк Нз Мђ Ит Цп Сф 3 Е Бш СЦ Мо БА, *дѓшѓ е* Ч, *дѓшѓ је* Км, *дѓшѓ си* 3, *дрѣ́ко* Сф, *дрѣ́жо* Ит БА, *дрѣ́жѓ је* НК, *дрѣ́кѓ* Ф, *дѣ́гово* Ит, *завѣ́зо* Ђ, *завѣ́је* Е, *за́гледо* ЈТ, *за́гребо* Цп Сф Пе 3 Ми, *за́држо* Пе Бш, *за́нто* Ф, *закачи́во* Ф, *закава́иво* Сф, *за́кло* Ит Е Сн НК, *за́кло* Са 74, *за́копѓ је* 3, *за́те́во* Ит, *за́ла́го се* Бш, *за́мако* Бш, *зани́мо* Ит, *заповѣ́до* Ит, *запци́во* СЦ, *за́спо* Бк Цп Пе Мо, *за́тего* Бш, *за́те́зо* Бш, *за́теко* Ит Бш, *за́трпо* Бк, *за́укѓ се* Мо, *зи́до* ЈТ Ит, *зѓсто* Ч, *и́гро* ЈТ, *и́гро* Км, *изѓшо* СК, *изби́јо* ЈТ, *изви́ко* Ит, *извѣ́ко* Ит Ки, *и́здо* Бд, *издржа́во* Ит, *изигра́во* ЈТ, *изѓшо* Бк Мђ Ж Сф 3 СЦ, *излѣ́го* Ит, *и́мѓ сам* Ил Ит, *и́мѓ е* Ит, *и́мѓ је* Бш, *и́мо* Нз ЈТ Мђ Ит Ж Т Бч Сф 3 Км Бш СЦ Ки Ми, *и́секо* Бш, *и́ско* Бк Ит Бш Ми, *и́скѓ је* Пе, *и́спеко* Бш, *и́спо* Ит Ж, *и́стѣро* Бк Бш, *и́шо* ЈТ Ит Т Сф Е Бш СЦ Мо Пд, *и́шѓ сам* Ит Ч СФ 3, *јебѓ вас ѓтац* Нб, *ка́зо* Ил Бк Ит Ж Бч Ч Е Ме Бш СЦ, *кѓ́ко* Мо, *кѓ́во* Бш, *команди́ро* 3, *кѓ́мбиново* ЈТ, *кѓ́по* Бк Ит Ч Бш, *ко́шго* Нз Сф, *крѣ́со* Ит, *кркљѓ* Са 5б, *куњѓ* Иђ 30, *ку́пово* Бк ЈТ Сф Бш, *па се кѣ́рво* Ит, *ла́го* Ж Бш, *ла́гѓ нам* Мо, *лѣ́го* Бк Ж Бш, *лѣ́жо* Пе, *лѣ́жѓ сам* Ми, *лу́бѓвисо* Бч, *малѓ́ко* Ит Ф, *малѓ́кѓ сам* Мо, *ме́ђо* Мђ Е, *ме́шо* Ит Ми, *моби́лисо* Јт, *мѓ́го* Ко Бк Ит Т Сф Ч Е Бш Мо Пд, *мѓ́го е* Ч, *мо́ро* Бк Ит Т Сф Пе СЦ Ки Пд, *муцо* Са, *на́басо* СЦ, *на́го се* Бк, *на́гуто* Бш, *на́де́ро* Т, *на́зво* Ит, *на́локо се* СЦ, *налу́по* Ит, *на́мазѓ сам* СК, *на́по* Ит, *наређи́во*

Ч, *насто* Ч, *нагрчо* Ч, *нашо* Ит, *ницо* Бш, *обрадово* Бш, *обрадовд сам се* Бш, *дбро* Км Ми, *обуво* Е, *обуко* СЦ, *одапињо* Ми, *одуживо* НБ, *дждеро* СЦ, *дзѣбо* Бш Ми НК, *окрећо* Бк Ит Ж Ме, *окупиро* Нз, *окупо се* Бш, *олизо* Бш, *опасо* СЦ, *опо* Мђ З, *опраљо* Бк Мђ, *опро* Ит Сн, *дро* Ит Ч Пе Е Бш, *осто* Ш ЈТ Мђ Ит Сф Е Км Бш НБ Мо, *остд је* Ит Т Км СК, *остриго* Бш, *отваро* Ш, *отишо* ЈТ Сф Бш, *отишо* Ит, *отишо* Сф, *оцо* Ш ЈТ Мђ Ж Пе СЦ НБ Ђ, *отпо* Е, *падо* З Бш Ми, *пѣво* Ит Бш, *пѣвд је* Е, *пѣко* ЈТ Ме Бш СК, *писо* Ш Ит Ж Ч Ми, *писо* Са 19, *пито* Бк Ш Ит Сф Е, *плаћо* Ит Ж Е Бш Сн, *побацо* Иђ 9, *побега* Мо, *пѡуко* Ит, *пѡуко* Цп Мо, *пѡвѡуко* Ит, *пѡдеро* Ит, *подиго* Са 63, *пѡдиго* Бш, *пѡзво* Ж Т, *пѡзнаво* ЈТ Ит, *пѡзнд га* Ил, *пѡјо* Ит, *поклањо* Бк, *поктѣво* Сн, *пѡмако* Ит, *помѣшо* Ит Ж, *попраљо* Ж Ђ, *пѡсијо* Бш СЦ Ми, *пѡсло* Ит З Ки Мо, *пѡслд сам* Пе, *пѡсрадо* ЈТ Ит, *пѡсто* Ж СЦ, *пѡсрадо* Јт, *пѡстѡпо* Ит, *пѡтписо* Ит, *пѡтѡуко* Бш, *пѡтѡуко се* Ж, *пѡуздо* Пе, *пѡшо* Ит, *пошд сам* Бч, *превезиво* Бк, *прѣврћо* Т, *прѣдо* Ит, *преповѣдо* Ит, *прѣраћиво* Ит, *прѣтеро* Ит, *прѣтрѣсо* Ит, *прѣчеко* Нз, *прѣћуто* Ит Ж, *прѣшо* Ил Мђ, *привуко* Иђ 12, *прѣдо* Сн, *прѣмо* Мђ, *ѡн се прѣпо* Мо НК, *приповѣдо* Е СК, *прѣсеко* Ми, *прѣсто* Сн, *прѣчо* Ит Е НК, *прѣчо* З Пд СЦ, *прѣшо* Е Бш, *прѡбо* Бк Ит Ж Дс, *прѡдаво* Е, *прѡдо* Ил Ит Ж Т Сф З Бш Ђ, *прѡдд сам га* Бш, *прѡпо* Ит Ж Сф Ф Бш Сн, *проповѣдо* Бк Ит Ч, *прѡрицо* Ил, *просвешћиво* Ж, *прѡчитаво* Ит, *прѡчито* Сн, *прѡшд је* Ил, *прѡшо* Ж Пд, *прѡско* Ж, *пѡдво* Ме, *пѡжсо* Ф, *пѡко* Мђ Ит Пе Бк Бш Ки, *пѡкд је* З, *пѡтово* Бк Сф, *пѡцо* ЈТ Т Сн, *пѡшћо* Дб Мђ, *пѡдво* Е, *рѡдово* ЈТ, *рѡћо* Бк, *рѡстеко* Ит, *рѡсто* Ит, *рѡзо* Бш, *рѡко је* Мђ Бш Мо, *рѡко* Ф, *рѡбовд би* Ђ, *рѡково* Ит Т, *сабиро сам* Бш, *сѡго* Ит, *сѡгд сам се* Ф, *сазидо* Ч, *сѡчеко* Сф, *свиро* Бк Ит, *сѡуко* Ит, *сѡјо* Дб Бк Ж Ч, *сѡјд сам* Е, *сѡко* Ч Бш, *селѡко* Ф, *сигрд се* Бк, *сијо* Бш Мо, *сишо* Ж Ми, *сѡко* Ж, *скито се* Мђ, *скрјо* Иђ 19, *слѡго* Ит, *слѡшо сам* Бк Ит Ж, *слѡшд сам* Ч Сн Ми, *смѣто* З, *смѡјд се* Бш, *смрзд си се* Мо, *снѡо* Ит, *снѡво* Ил, *спѡво* Бк Ит, *спасо* Са, *спѣво* Ил, *спѡпо* Ит, *спрѣго* Нз Км, *срадо* Нк, *стѡново* Бк, *стѣго* Пд, *стѣзо* Ит, *стѣко* Ит, *стѡго* Бк *В Бш, *стѡјо* Ил Ит Сф Пс Бш, *стрѡго* Бк, *сѡсто* Ит Ж, *тѣко* Ит Ч З Бш, *тѣро* Пе Бш Ки НБ, *трѣго* ЈТ Бш, *трѣбо* Сф Бч Ми Мо, *трѣбд је* Бш, *трѡчо* Бш, *тѡуко* Ит Ж О Бш НБ, *убијо* Мђ Ч, *ѡбро сам* Бш, *увѣзо* Бш, *увѡуко* Ш, *удаљиво* Мо, *ѡдо* Ит Ж Ч, *ѡзабро* НК, *ѡдисо* Бш, *ѡзоро* Бш, *ѡкро* Ит Бш НК, *ѡмиро* Бш, *ѡпо* Ки, *ѡпозно* Сп, *ѡпрѣго* Т, *ѡпрѣзо* Ме, *ѡпрѡско* Ме, *ѡреко* Мђ, *ѡскисо* Ми, *ѡсто* Ил Ит Ж, *ѡсѡуко* Ђ *ѡтекд је* Е, *ѡшо* Ит Ми НБ Пд, *ѡвѣто* Бш, *ѡико* Бш, *ѡрѡко* Бч Мо, *ѡѣшљо* БА, *ѡѡто* Ит Ж Пе Ми Бш, *ѡѡво* Бк Ит Ж Сф Ч Е Бш, *ѡѡто* Ит Ж Ме Бш, *ѡѡпућо* Ф, *ѡѡто сам се* Мђ, *ѡѡшо* Ми, *ѡѡшто* Са 57, *ѡпрѡцо* Сн, *ѡтѡпо* Бш;

нѣ до Бѡг Мо.

вѣго Ил Ко Ш Ит А Бш, *кабо* Мо, *кого* Нз ЈТ Ит Км Бш Ђ, *кого* Иђ 16, у *пако* Са 331, *пѣто* Ж Ф Е Ме Бш Ми Ђ, *пето* Иђ 45, *посо* Бк Нз Ш ЈТ Мђ Ит Ж Т З Ме Км Бш СЦ Дс, *посо* Са 302, *посѡ* је Сф;

невало Ж Ми НБ Ђ, *округо* Ф НБ СЦ Бш Дс, *округо* Иђ 15.

б) *грѣо* Ж Км Бш, *жаѡ* Ит, *заѡ* СК, *брѣо* Бш, *дѣо* Бк Мђ Ит Ж Сф Ф Ме Бш НБ Мо НК СК, *зѣо* СЦ СК, *зѣѡ* је НБ, *знаѡ* Ит Т Ми НБ НК, *крѣо* НК, *паѡ* Бк Ит Ме Бш, *прѣо* Ки, *стаѡ* Ки Мо, *јаѡ* Бш СЦ;

дѣво Мђ Ит Т Сф Ф Ме Бш Ки СК, *дѣ^о* сам Мђ, *дѣ^о* Бк Ми, *дѣ^о* сам Км, *жа^о* Ит Ч, *жаѡво* Ит Ж Ч Ми НБ, *жаѡѡ* му је било СК, *зѣво* Ит З Ки, *зѣво* се Е, *зѣ^о* Ит, *знаѡво* Ит Ж Мо, *знаѡво* Са 371, *зна^о* Ит, *зна^о* сам Е НБ, *кѣво* Ит Ч, *крѣ^о* Мо НК, *пѣво* Ит БА, *прѣ^о* Ит, *прѣво* Ф, *слѣѡ* га Км, *слѣво* Ит, *стаѡво* Ит, *ста^о* О.

Посебан је случај *взника као*, који је најчешће неакцентован или полуакцентован. То је омогућило двосмерни гласовни развој. Група се или чувала, после чега је обично долазило убацивање *в*, а затим по правилу и афереза као у облицима *ал*, *ил*, *нег*, *нек* или се контрахирала у *-о*:

а) *каѡ* ѡца НК, *ми каѡ* зѣцови Пе, *ѡн* пѡцрвени *каѡ* вино Пе, *каѡ* сеињи Ф, *каѡ* рѣс пѣкосни Е, *ја* да сам у снази *каѡ* ти Ч, *као* маѣке Ф, *као* мѡре Ф, *каѡ* својина Ф, *дѣбо каѡ* бѣк НБ, *каѡ* и ѡвѣм Км, *каѡ* кад би се играли НБ, *као* гѡд и сѡд НБ; *ка^о* и *сѡд* Сф (уп. и примере за *ау* у Чј, т. 148).

каѡво Ит НБ;

кав Аѣинога Ит, *ка^в* актѣвац НБ, *ка^в* ашов Ит, *кав* и Дб Бк ЈТ Ит Ж Т Сф Ч Ф З НБ Св НК Ђ Дс, *ка^в* и Мђ Е Ки Мо Ђ, *кав* и *дѡнас* Ф, *кав* и *тај* дѡрѡѡц Ф, *кав* и *ѡва* дрѣга Ф, *кав* ѡвај Ит, *кав* ѡво Ф, *ѡвакѡе* зѣме *кав* ѡва Е, *каѡ* ѡно Мђ Ж, *кав* ѡде Ф, *ка^в* ѡ гости Ж, *кав* да Ш Ит БА, *кав* *дѡнас* Ф, *кав* *ја* Ж, *кав* јѡдан вѣришаљ Ф, *зѡѡжѣ* *кав* јѣзик Ф, *кав* кѡрпе Ко, *не* сѣку *кав* сѣпу (=врста сецканог теста), *нег* ѡбично *кав* кѡцке Ф, *ка^в* *кат* се Ж, *кав* мѡја Ит, *кав* на прѣмер Ит, *кав* нѣко Км, *ка^в* рѡда Ме, *ка^в* рукѡвице Нз, *кав* сѡд Бк Ит Т Сф Бд, *ка^в* сѡдѣна Ч, *каѡ* тѡп глѣѡв Ф, *ка^в* тѡ Сф, *ка^в* тестѣра Мђ, *рѡду* *кав* чѣчак Ф.

б) *ко* ѡтац му НК, *кѡ* и *дѡнас* СК, *ко* јабука Ж, *ко* кѣра Ит, *когѡд* неки Бк, *когѡд* гѡлубови Е, *когѡђ* Аѣина Ми, *ко* за крѣву Ме, *ко* рѣка Мђ, *цичи* *ко* рѣскиња Е, *ко* сѡд Ш Бш, *таѡнак* *ко* зѣбача Пе, *ко* хѣрт Бш, *ко* цѣв Св, *ко* дѣца НК, *ко* нѡш НК, *кѡ* што трѣба Бк, *кобојаѣи* Ми.

У грађи се нашло и *кѡ^в* ѡбично Км, где је облик *ко^в* настао укрштањем *ко* и *кав* или је *в* убачено у хијат између *ко* и *обично*.

153. Медијално *-ио- <-ал-* давало је *-ѡ-* кад вокал *а* није носио акценат, а *ѡ*, односно *-ѡв-*, кад је полазна форма садржавала акцентовано *а*:

а) *вратѡца* СК, *умѣѡѡник* Ки, *чѣшѡѡница* Ме, *чѣшѡѡница* (натпис на предмету) Ме, *чиѡѡница* БА СК, *сѡниѣе* Бк ИТ Ф Пе З Е СЦ Сп Ме Бш, *сѡниѣе* Иђ 83, *ѡт* *сѡниѣа* Ит, *на* *сѡниѣа* Е, *са* *сѡниѣа* Св, у *сѡниѣе* Бк Бш СК, *на* *сѡниѣе* НК, *по* *сѡниѣѡма* Ме.

б) *заѡва* Нз ЈТ Ф СЦ Ме, *заѡве* Бк, *заѡву* ЈТ;

в) *равник* Дб Бк Мђ Т Ч Ф Пе Км Бш (и у Иванди, Чешљар 133), *равника* Ит, *равник* Км НБ Мо Пд Сн НК, *равник* Иђ 11, *дворавник* Ме Ми НБ, *дворавник* Ки, *дворавник* Пд.

Ови су облици вероватно настали гласовним развојем *ao > av*, с тим да је **zаова* неизбежно дало *zава*, док је с друге стране форма *равник* имала подршку асоцијације с прилогом *раван* и глаголом *равнити*. Да је могућа фонетска промена *do > av*, потврђују жупски облици *савнати се*, *савнам се* „санкати се“, очигледно <*саонати се* итд. (Алексић и Вукомановић, *Ал. – Брус* 315). Вук (*Рјечник*²) бележи облик *zава* као војвођанску одлику, а облика *равник* нема.

Постоје и потврде за чување групе *ao* у ова два примера:

zаова ЈТ Ф СЦ Ме Км Бш Мо Пд БА НК Дс, *zа^ова* СЦ (и *zаова* у Иванди, Чешљар 119), *zаови* Мо СК;

рђоник Ки НБ, *рђоника* Ки.

Изгледа да је тежиште оваквих облика у севернијим насељима.

Контракција је изостала и у придеву *кђван* „прљав“; о њему в. у т. 244.

У групи *ao* која не потиче од *al* нема контракције.

Овамо спада, пре свега, неколико прилога с префиксима:

напојко Ф СЦ СК, *напојко* Бк Т Ж, Нмн *напојки* Сф, *напојко* Бк Сф Е Бш, *унапојко* Дб Ф Ж З, *уна^опојко* Т, *изнапојко* Ф, *наоблачно* Ф Ит, *наоко* Ф.

Ту су и поједине позајмљенице из немачког:

брџон Ф Бш, *мџор* „зидар“ <нем. *Maurer* Ит Сп Бш (и Иванда, Чешљар 125), *зџе мџора* Ми, *мџори* Чј, *пџор* Мђ Бч СЦ, *паор весо* Мо 2—74, *пџори* Ж Бш БА СК, у *паоре* Са 26, *паџрлук* Мо, *паџришаг* Ит, *пџорски* Ф Ит, *пџорско* јџло Бш.

Понекад се у овакве облике убацује *v*: *навопјко* Ф, *пџвор* Ф, *пџ^вор* Т, *пџвора* Ит, *пџворски* Ит Бш, *па^вџришаг* Ш, *паворијјини* Ч.

Постоје и облици домаћих речи с испадањем *v*:

јџор Ф Бш, *јџори* Ф, *јџџора* Ф, *шџови* Ф, *шџџва* Ф, *шџове* Ит Ф, поред *јџвор* Ф, *јџ^вор* Бш, *шџвови* Ф итд. Више о томе у т. 241.²²³

Контракција изостаје и у групи *ao* насталој испадањем *x*; в. т. 250 под б).²²⁴

ЕО

154. Финално *-eo* сажима се у *-o* под истим условима као *-ao*:

а) *бџло* Ф, *вџдо* Ил Ит Бч, *вџло* Бк Нз ЈТ Мђ Ит Т Сф Ч Пе Е Ме Км СЦ Сп Ми Мо НБ Пд Сн БА Ђ, *вџлџ сам* Ж З Бш, *воло* Са 80, *волијо* СЦ, *гџро* Ит Бд З Бш Мо, *дџво* Ил Бк Ж А Бш Пд БА, *дџџџ ме* Ми, *дџџџ*

²²³ Даље се у овом одељку неће наводити неизмењене вокалске групе настале испадањем *v* или *j*. Грађа о томе налази се у поглављу о консонантзму, у одељцима о тим сонантима.

²²⁴ Даље се у овом одељку нећемо освртати на вокалске групе настале испадањем *-x*. В. поглавље о консонантзму, одељак о консонанту *x*.

је НБ, *ддвд га Ђ, ддно Ш Мђ Бк Бч Ф З Км Бш НБ Ђ, ддно сам Мо, доно Иђ 8, ддспо Ит Ж Ми Сн, заво Ит, завдо Бк Ф Сф, закло се („заклео се“)* Ит Ф СК Ђ, *зано се Ит, запо („запо“)* Ит, *запд је Бш, заузо Ит Пе НБ, изво Ил ЈТ Мђ З Ме, изгд ро Ф, изјо Са 71, изно Ит Км НБ Сн, изо Ит Ме, изумо Е НБ, кдро Ит, кдрд га Пе, наво Ми, дн се најо Бш, најо Ж, најп се Бш, обдо се здраво Е, обдо Мо, одво Ил Бк Ит Ж Ф Бш СЦ Ки НБ Мо Сн, одвд је Ф, ддно Бк ЈТ Мђ Ит Ж Ч СЦ Ми СК, ддно је Е, оддо Ж Ми Пд, оддл му је Е, оддл је Ми, окдро Ит, огло Пд, оглд је Бш, дто Ит, дтпчо Ф НБ, побдо Ит, поболо Са 57, пдово Ит, пдо Ит Ж Ф Ми НК, пдјд си Ме, пдно Ит Ми, поно Иђ 8, пдп се Е Ми, пдо се Пд, па се ппо НК, пдчо Ил Ш Ит Ж Сф Пе Ме Бш СЦ Ки НБ, пдч е НК, пчо Са 73, прдно Бк Пе, се прдо Нз, прпд се Ме, приспо Ми, прдово Бк Т Мо, рдзапо СЦ, разбдо Бк Ш ЈТ Т Бд Ки, разумо Ит Сф Ф Ч Ме Ми, сазрдо је Ме, сазро Бш, сапо Пд, ўзо Ил Мђ Ит Ж Т Бч Ф Пе Бш Ки Мо БА СК, ўзд сам Ф Ме, ўзд је НК, ўзро Мђ Ф, укдрд га Ж, умо Ил Ит Ж Ме НБ Мо Сн, умо Са 57, ўно Км, ўпло Ит Сн, ўспо (-љљ) Мђ Ит, ўспд би Цп;*

ањо Ф Ме, Аранђо Ит Ф, пдо Ф Ме, Бш, весо Ит Ф Ме Бш, невесо Бк Ит Ме, невесо је Мо, дебо Бк Мђ Ит Т Ф Е Ме Бш Мо Км Дс, дебо Са 26, косо Ил Ф Ме Бш.

б) *део Ж Ф, бдо Бш, зрдо Ит Ф Бш, цдо Бш НБ, жњдо Мђ Мо, јдо Ж Сф Ме Ми, клдо Бш, млдо Бш НБ, плдо Бш Пд Сн, прдо НК, сдо Мђ Ит Ме, смдо Ит Т СЦ НБ Сн, тдо Т Ф Ме Ми Мо Сн СК;*

дво Ит Ф, бво Ф СК, бвд је Ме, бџо Ж, врво Ит, зрџо Ме, цџо Бк, цво Са, јво Бк Ит Цф, јџо Ит, млво Ит Т, плво Ит, прво Т, сџо Ит Ф, сџо Ит, сво З, сво је Бк, смџо Ит, тво Бк Нз Ит Ж Ф Е НБ Мо, трво Ит.

155. У унутрашњости речи група *-ео-* обично остаје несажета:

тедци Км Ми Мо, тедца Ки, теоца Км, тедце Км, теоци Ф, теоце Бк Ми НК, теодар Км НК, Бџодра Ми, Бџодран Ми, Бџодрани Ми, сеоца Ми, сеоски Км, стџоне Пд, прџога Ф,

тевдца НК, теџце З, стџона Ил Ме, стџоне Ш, сџоске Ит, преџокре-нуло Ит, од реџога Ш.

Ипак имамо и примере:

јова Бш (врста дрвета),

у Бџград Ит Ме СЦ НБ Сн НК, од Бџграда Км НК Ђ, из Бџграда Ит НК, у Бџграду Км НК Ђ, Бџграђан Ф, Бџграђанин Сп, Бџграђани Ф, — грџта је Ит.

Овде је *ео* контраховано само у *јова*, док у *Бџград* и *грџта* је налазимо кратко *д*, као да је извршена слизија вокала *е*, а не сажимање *ео>о*. Будући да је иначе нормалан облик *ери(j)џта*, стиче се утисак да се у усамљеној форми *грџта* огледа нетипичан развој или чак казационално непрецизан

изговор. Теже је питање односа између ликова *Бђград* и веома честог *Бедђград* (посвуда). Није искључено да је само први облик прави народни, док нескраћена форма надире из књижевног језика, чији је утицај свакако доминантан кад се ради о имену престонице.

УО

156. Финално *-уо* у радном придеву глагола на *-нути* увек се своди на *-о*:

брїно сам се Мђ Ж, *васкрсно* Мђ, *вѐно* СЦ, *вїкно* Ш Ит Сн, *гїно* Бш, *гўцно* Ит, *дѐно* Дб, *дрѐкно* Ф, *дуно* Са 109, *дўно* Е, *жїцно* ЈТ, *заврїно* Бш, *замѐно* Ит, *зврїцно* Е, *зино* Са 60, *зўкно* (= „лїтно“) Е, *изврїно* Ми, *їструно* Ђ, *клѐно* Ит, *крѐно* Е Ми, *лїно* СЦ, *мїно* Бк Мђ Ит Т Ф З Км СЦ Ки Ми Мо, *намѐно* Ит, *одїно* Бш, *окино* Пд, *окрѐно* Ш Ит, *онѐсвесно* Бк, *освїно* сам Ми, *огино* Ж Ч Ме НК, *ошино* Е, *пїпно* ЈТ, *поврїно* Ит, *пђгїно* Т Бш СЦ, Сп, *погђно* Ф, *промѐно* Ит Сп, *свїно* Ит, *сїно* Ки *скїно* Бк Ит Т Ф Пе Ме, *сўно* Ит, *уздїно* Бш, *укино се* Ж, *усїно* Бш, *угђно* Т, *ушгїно* Т, *цїкно* Бш, *їтно* Ж Км, **їгнђ се* Бш, *їтно* Ђ, *чўчно* Ит, *чучно* Са 63.

Ово се односи и на радни придев глагола *мѐтути* < *мѐтнути*:

мѐто Бк Ш Мђ О Ф Ме Бш Ки Ми Мо Пд НК, *мето* Иђ 20, *мѐтђ сам* Бш, *замѐто* Ит, *измѐто* Ђ, *рїзмѐто* Мђ.

Осим тога *-уо* > *-о* у радном придеву глагола *-суги*:

нїсо Сн, *прђсо* Ит Ф Пе Ми, *прђсђ сам* НК, *пђсо* (посуо) Ф Ме Ки, *ўсо* БА.

Међутим, у префиксираним радним придевима глагола с једносложном инфинитивном основом и са ` акцентом на префиксу група *-уо* се чува:

дђчуо Сф Ит Пе, *їзуо* Ме Ми Сн, *їструо* Ми, *нїдуо* Бк Ит, *дбуо* Ит Ж Пе Бш Ки Сн, *дбуо се* Бш, *їзуво* Ф, *дбу*°о Пе Ми.

У складу с овим, Петровић, *Караиш*. 231, има из Гада облик *нїдицо*.

У овом погледу вокал у слогу иза ` акцента показује се јачим од вокала иза °, што одговара њиховим физичким особинама.²²⁵ Осим тога, група *-уо* показује се мање подложна контракцији него *-ао* и *-ео*.

Наравно, *-уо* се не сажима ако у носи акценат:

чўо Бк Мђ Ит Ж Бш Ки НБ, *чўђ сам* Ми НК, *чўво* Ш Ит Ж Ф, *чў*°о Ж Бш.

157. Једини пример за *-уо-* у унутрашњости речи је назив празника *Духови*, где је сажимање *уо* > *о* обавезно:

Дђви Мђ Ит Ж Т Ч Ф Пе Ме СЦ Км Ми НБ Ба НК Ђ, *о Дђви* Дб Ит Ки НК СЦ, *о Дђвима* Км, *грђћи дїн Дђва* Мђ Е Ми Мо, *очи Дђва* Ф Е, *очи Дђва* Ф Е Мо, *учи Дђва* Мо, *прї Дђви* Ки, *нї Дђви* Ми, *нї Дђве* НК, *дђвско сѐно* Ил, *дђвска вода* Ит, *дђвске* Пд.

²²⁵ В. напомену 54.

Овакав исход развоја разумљив је ако се пође од Гмн *Духова*.²²⁶

ОО

158. Група *oo* сажима се редовно:
вд Ит Ф Ч Ме, *сд* Ит Ф Ме Бш,
ђаво Ф СФ Ме Бш НК, *сдо* Ж, *забо* Мђ, *избо* Ми, *набо* Ит, *прѣбо*
 Ит Ђ, *убо* Мо,
ђавдсак „зао“ СЦ, *био* му *отац* *ђавдсак* Ит, *кѣру* *имали* *ђавдску* Ит, мн.
мѣбе Ч.
 Под утицајем творбене структуре речи одржала се група *oo* у
слепдочнице Ме.

ИО

159. Група *io* никад се не сажима, ни у финалном ни у медијалном положају:

вршио Ит, *дѣбио* НК, *измио* Ит, *пожѣлио* Ит, *радиѣница* Ки, *стѣрн*
сѣдиѣци НК, *гѣжиѣцов* *отац* Сн, *увѣлио* Ми, *утувио* Ми; *вѣди'о* Сн, *вѣди'о*
 СК, *жѣви'о* НБ, *полѣди'о* Бк, *сѣди'о* СЦ, *стѣди'о* Бк, *трѣшти'о* Ф (више
 примера у т. 233).

Гласовна дистанца између *и* и *о* толико је велика да искључује асимилацију, која утире пут контракцији. Осим тога, у овој групи често се развија прелазно ^і, које такође спречава сажимање.

У примерима: *пчѣвода* Ф, *пчѣводина* *глава* Ж Ч у групу *io* убачено је *в*. Ту је очигледно био пресудан утицај вокала *о*, док је за убацивање *ј* одлучно суседство *и*.

АА

160. Група се обавезно сажима:
сѣт (свуда тако);
сна Бк Ш Ит Сф Ф А Ме Бш НБ, *сна* Иђ 28;
има *бѣлог* *грѣ* и *зѣленог* *грѣ* Ит, *от* *стрѣ* ЈТ, *од* *стра* Са 106;
мѣлка (<*махаљка*) Ме Бш, *на* *мѣлку* Бш (уп. *махаљка* и *маљка* у РСАНУ).

АЕ

161. Сажимање код бројева од 11 до 19 остварено је само у северном Потисју:

јѣдѣнѣст Дс, *јѣдѣнѣз* *гѣдѣина* Сн, *јѣдѣнѣс* *сѣти* Сн, *јѣдѣнѣс* Ђ, *јѣдѣнѣс* –
дѣвѣнѣс Дс, *јѣдѣнѣсте* Ђ, *дѣвѣнѣст* Сн СК Дс, *дѣвѣнѣс* Сн Ђ Дс, *трѣнѣст* Пд Дс,
трѣнѣз *гѣдѣина* Сн, *чѣтрнѣз* *гѣдѣина* НК, *чѣтрнѣс* *комаѣа* Ђ, *чѣтрнѣсте* НК,
пѣтнѣс СК Сн Ђ, *пѣтнѣсте* Дс, *пѣтнѣсту* Пд, *шѣснѣс* СК Ђ Дс, *шѣснѣсте* Пд

²²⁶ Вук, *Рјечник* 1852: *дѣхови*, *дѣхова*; Б. Николић, *Срем* 323: *Дѣви*, *Дѣва* и *Дѣва*; Ившин, *Шапт.* 122: *Дѣви*, *Дѣва*, упор. Ившин, *Пос.*, *Rad* 196, стр. 186: *о* *Диови*.

Дс, седамнѣс Дс, осамнѣст НК, осамнѣз гѣдина НК, осамнѣс Ђ Дс, осамнѣсте НК, деветнѣст НК, деветнѣз гѣдина Сн, деветнѣс Ђ.

Другде се група *ae* уклања десилабизацијом *e>j* (в. т. 171а).

Посебно стоји пример *дваес/двајес*, о којем в. т. 342.

АИ

162. Ова група се не контрахује:

кѣниш Ил Ф НБ, *кѣниш* Ф, *кѣниши* Ме, *кѣниша* Ф, *кѣнише* Ф, *кѣнишови* Ф, упор. и *кѣјиши* Ф, *спѣније* Пд, *Спѣнина* грѣда микротоп. Ит.

Имамо и примере дуже множине у којима је вокал и изгубио слоговност: *кѣјшеве* Ф, *кѣјшови* Ф, *кѣјшовима* Ф.

АУ

163. Нема сажимања:

пѣук, *пѣук* (свуда);

жѣук, *жѣук* (в. т. 148);

пѣун Ф, *пѣун* Ме;

пѣваући и сл. (в. материјал у поглављу о конјугацији);

наућићеду Бш, *научила* Бш, *на^вучи* Цп, *навучиће* Ит;

каурма Ф;

јаукале Мо, *јавукала* Ф, *јавукале* Ф; *гѣвран* *каўче* Ф, *маўче* Ф;

на ум Ит НБ, *пѣло је* („*joj*“) *на ум* Бш, *пѣсти на ум* НК;

прѣнук Пе;

ауго Ит, *аугомѣбил* Ф, *аугуст* Ф Бш, *аугуста* НБ, *аустријски* Сн, *а^встријско* Ч, (примери са *au>aʷ*, *av*, *af* дати су у т. 173).

У глаголу *арлўче* Пе, Ме Ми („*арлўче кад зѣвѣва*“), *арлўчеду* Ит, *арлўкати* Ит, *арлўко за гѣздом* Ми вероватно није извршено сажимање; *арлукати* и *арлаукати* су две паралелне ономатопејске формације.

ЕИ

164. Ни овде нема контракције, али и често губи слоговност, в. т. 172.

ЕУ

165. Вокалска група се чува:

мѣуна Ф Ме Бш СК, *мѣуне* Ф СК, *прѣнука* Ф, *прѣнуче* Ф, *идўћи* *Сѣлеушу* Ил.

ИЕ

166. Сасвим ретко, јављају се облици као *прѣтељ* Ђ, свакако развијени из таквих као *прѣјетељ*, *прѣјетељ*, о којима в. у т. 127. Упор. и *прѣ^ттељ* Ђ са редуцираним *e*.

Помоћни глагол *није* контрахује се често у *ни*:

ни *имо* Ит, *ни* *ми* *дао* Сф, *ни* *ми* *даво* Ш, *ни* *ми* *рѣкла* Ит, *ни* *ме* *закачио* Ч, *ни* *ме* *стрѣ* Ш, *ни* *ми* *тѣла* *пдслати* Ф, *ни* *нас* *пѣто* Цп, *ни* *му* *било* *страшно* Ф, *ни* *му* *прѣдо* Ит, *ни* *га* *вѣдла* Ж, *ни* *се* *вѣдла* Ит, *ни* *се* *вѣдло* Мђ, *ни* *се* *дала* *прѣварити* Ф, *ни* *се* *знало* Бд, *ни* *се* *напасла* Ме, *ни* *се* *сѣјало* Ит, *ни* *се* *сѣграти* Ит, *ни* *се* *тѣ* *кѣповало* Ит, *ни* *се* *тѣ* *нѣсило* Ит, *ни* *се* *удала* Ит;

ни *га* *је* *ни* *било* Бк, *ни* *ми* *је* *за* *жѣнидбу* Км, *ни* *ми* *је* *тѣо* *позѣјмити* Ф.

Промена очигледно има подршку аналогije по односу *јесмо* : *је* = *нисмо* : *ни*. Тип *ни* *га* *је*, у којем се облик *није* јавља предвојен, има чисто аналошко објашњење, које се своди на формулу *ја сам га*: *он га је* = *нисам га* : *ни га је*. Значајно је да у скоро свим нашим примерима *ни* стоји испред енклитике. То наводи на мисао да је овде поменути аналошки однос играо битну улогу у стварању облика *ни*. Наиме, везе *ни* *ме* *је*, *ни* *те* *је*, *ни* *се* *је* давале су гласовним путем *ни* *ме*, *ни* *те*, *ни* *се*, што је отварало пут за *ни* *ми*, *ни* *нас*, *ни* *му* итд.

Треба искључити претпоставку да *ни* директно наставља неки стари облик *ни*. Такав би облик морао дати *ни*, а не *ни*.

Свакако на околности изговор своде се примери *Од мене више нико не радио у поље* Ки и *да не вълна* НК.

ИИ

167. *Андрѣна* Ит, *Драгѣни* Ил („*сѣмело* *му* *се* *Драгѣна*“).

Нетипичан је изговор *стѣри* *чѣвек* Ит БА. Иначе се у компаративу група *ни* јасно двосложно изговара, чему доприноси парадигматски односи и могућност изговора прелазног¹ између два *и*.

ОЕ

168. У примерима као *мѣг* Ми, *мѣга* *дѣду* Ил, *тѣдга* Сф, *сѣдга* Ит контракција је остварена доследно.

У облику *Чѣрновић* Мђ, *Чѣрновић* и *прѣво* Ч, можда није извршено сажимање *о(ј)е>о*, већ прилагођавање тог историјског презимена много обичнијем типу на *-овић*.

ОУ

169. Нема сажимања: *самѣуки* Ф Бш, *самѣуком* Ф, *пѣучница* Бш.

УА

170. Овде изостаје контракција:

јѣнуѣр Бш, *јѣнуѣр* Ме Бш, *фѣбруѣр* Бш СК, *фѣбруѣр* Ф Ме Бш Мо, *фѣбруѣра* Ит, *до фѣбруѣра* Ит.

Само у једном примеру: *око* *дѣчѣкаш* *фѣбрѣр* Ки.

Закључци о контракцији

171. Најпогодније тле за контракције пружају следови двају једнаких вокала, али наша грађа пружа сигурне потврде само за *aa* и *oo*, где је сливање у један вокал доследно спроведено.

Контракција је врло раширена код неакцентованих вокалских група у којима је други члан вокал *o*, махом постао од *l*. Финалне групе ове врсте увек се сажимају у *-o*, никад у корист првог вокала. Оваквом исходу промене свакако је допринела чињеница да је *o* постало обележје мушког рода јединине глаголског радног придева. Осим тога, уочава се превођ другог вокала над првим, која се огледа и у сажимању *ae>e* у најсвврнијим говорима нашег подручја. Од овог се изузима група *ie>i* у *ни*, али ту, као што смо видели, крупну улогу игра аналогја.

Значајно је и то да група *-uo* пружа јачи отпор сажимању него *-ao*: *изуо*, али *прòпао>прòпо*.

Кад први члан финалне групе вокал + *o* носи акценат, асимилација по правилу изостаје. Тиме се банатски говори разликују од оних са максималним сажимањем оличеним у типовима *д̄д̄* или *д̄а̄<д̄до*.

У медијалном положају стање је нешто сложеније, а примери су углавном спорадични. Од правила о несажимању кад је акценат на првом вокалу групе изузимају се облици *р̄авник* и *з̄ава*, али то су посебни случајеви. Кад је акценат на *-o-*, сажимање је, изгледа, редовно.

Запажа се и да хронологија настанка вокалске групе игра улогу приликом сажимања. Млађе групе, створене испадањем *x* или у позајмљеницама, показују се отпорнијим од група посталих приликом претварања *l* на крају слога у *o*.

Сажимање доследно изостаје кад су у питању групе састављене од вокала који нису суседи у систему (*a + y*, *y + a*, *e + y*). Осим тога, групе у којима се јавља вокал и готово све су заштићене од сажимања. Ту се често јавља прелазно *j*, а ређе се само *i* своди на *j*.

Деслабизација

171a. На готово целом подручју нашег истраживања група *-ae-* у бројевима од 11 до 19 сведена је на *aj*:

једанајст Бш, *једанајс метèри* Ж, *једанај саги* Т, *једанајс* Бк Км, *једанајс* Бк, *једанај саги* Мђ НБ, *од једанајз до дванајс* Ж, *једанајсти* Ме, *дванајст* Км Чј Бш Ми Ђ, *дванајст* НК, *дванајс* Дб Бк, *дванајс* Бк Ит Ж Ч Св, *дванајс* Св, *дванајз* Мђ Пд, *дванајс литри* Сп, *дванај саги* Ил Мо Ки Ми, *дванајсторо* Ч, *дванајсти* Бш, *дванајста гддина* БА, *трѝнајст* Мо, *трѝнајс* Св БА, *трѝнајс* Ш А Ки, *трѝнајсти* Ит Ме Мо, *четрѝнајст* Ки, *четрѝнајс* Ит Т, *четрѝнајз дана* Дб, *четрѝнајз гддина* Бш, *четрѝнајз дèца* НБ, *четрѝнајсти* Бш, *четрѝнајсте* Ит Бд, *пèтнајст* Бш СК, *пèтнајс* Ил Т Ки Ми НБ, *пèтнајс* Ит, *пèтнајз гддина* Мђ СЦ, *пèтнајз гддина* СК, *пèтнајстог* Дб, *пèтнајста* Мо, *пèтнајсте* Бд Пд, *шèснајст* Св Ђ, *шèснајс* Е Пд, *шèснај седàмнајз гддина* СЦ, *шèснајз гддина* Мђ, *шèснајсте* Пе, *седàмнајс* Е, *седàмнајз гддина* СЦ, *седàмнајсту* СК,

зàјтиги СЦ, зàјгим Ф, зàјгим Ит, да зàјтијем Бш, зàјтије Бш, зàјти СК, зàјти Бк, зàјти ми имп. Ф, зàјтите имп. Ф, зàјтимо Т Ф, зàјтио Ит Ф (али и зàтига Ф, зàтиги Бк),

узàјмали Ф, узàјмо Ф (али и нàниму Ф),

огрàјсо СЦ,

парàјца СЦ СК, парàјца СК, перàјца Бш (али и перàницом Ф),

прàјла Ми,

кàјши Ж, кàјшом Ми, кàјшеве Ф, кàјшови Ф, кàјшовима Ф поред краћих форми са и, в. т. 162,

Рàјхова бàшта Ит,

спàјја Сн, по спàјјом Ит, спàје Сн (али и спàија Сн, спàије Ф, спàију НК),

нè јдем Бк Ит СЦ Ми, нè јдем Мђ, нè јде Ит Е НБ Мо, нè јдемо Ит, нè јдеду Ит Т, нè јдем (с полудугим акцентом) А Сн, нè јдемо Ми, нè јдем Км СЦ СК, нè јде Ф, нè јдете СЦ, нè јду Пд, нè јди Ф СК, нè јди Ит (али и нè иде Ф), Сиротиња гуда нејде Мо 2—17, Нејду пчеле. Нејду зоље Мо 3—91.

двòјца Мђ Ит Сф Пе Е Бш Ки Мо Пд, нàз двòјца Мђ, двојце Ф, двòјцу Пе, обдòјца Ф, трòјца Ит Сф Пе, Живдјнова грèда (микротопоним) Е, али и двèица Ф Ки Пд, двèице Ф, двòјца Ит;

кўјна Ф, кўјна Ме Бш БА, кўјну Ит Цп, у кўјницу Т,

прàјсци Ме, прàјсцама Ме,

пàјсти Ми.

Значајно је да је промена понекад праћена компензационим дужењем претходног вокала, док у другим случајевима тај вокал остаје кратак.

Облици као мòлјо СЦ, сèдјо Ит очигледно представљају нетипичан изговор. Ипак, можда није случајно то што су примери забележени у местима на самој румунској граници. У говору Банатске Клисуре на румунској територији промена је широко заступљена:

дòбјд, купјд, навјд, радјд итд.²²⁷

Исто тако у говору Банатске Црне Горе си. од Темишвара: *si ddbjo, je itjo, sam ičjo, je mišljo, je crvñjo* Vescu, БЦГ 132.

173. У т. 163 наведени су примери двосложног изговора групе *ау*. Међутим, у страним речима налазимо и *џ*, *в* и чак *ф* на месту у:

àџеуст Ме, àустрџски Ч, јаџзна „ужина“ Ф (овакав изговор одговара немачком и могуће је да је у нашим говорима старији од оног са слоговним у);

àвго Ил Ит Ф Ч НБ, авгове Са 256, àвгом Ил Ит, à"то"и Ит, авгомдбџл Ф, автòбус Бш, автòбусом Бш, àвгуст Ф Ме;

àв"то Ит, àфгом Бд, àфгови Ф, афтòбуса Ш, афтòбусом ЈТ.

²²⁷ М. Томић, *Говор Радимаца*, СДЗБ ХХХИИИ, 352.

Облик *jāv* „јао“ Бш вероватно је постао од *jāvo* < *jāo*, упор. често *кав* „као“.

Разматрање укупности овде забележених појава деслабизације вокала даје повода за закључак да та промена по правилу погађа *и* или *у*, у једној категорији примера и *е*, и то најчешће иза, а не испред другог вокала, скоро редовно отворенијег од онога који губи слоговност.

Елизија

Елизија завршног вокала префикса

174. У особености банатских говора спада честа елизија крајњег вокала префикса испред почетног вокала речи за коју се он везује.

за- + и->зи-

зигр̄ваду Км (разлика према типу *зājити*, т. 172, свакако је условљена друкчијим акценатским приликама). Друге примере в. у т. 213.

за- + о->зо-

зогр̄неш Ки, *зогр̄не* Е Ми, *зогр̄ну* Пс, *зогрни се* Мо 3—39, *зокр̄не* Ме, *зокпу* Ки, *зокпула* СЦ, *зопуцали* СЦ, *зостане* Ки, *зостаје* Ит, *зосто* Ч Ф, *зостало* Ф, *зостали* Е Мо, *зодш̄љени* Ит, *зодш̄р̄ли* Ф, *зош̄тр̄лио* З, али н: *зодш̄тр̄љу* Ф, *з^адш̄тр̄љен* Ч.

за- + у- >зу-

зүкати „бацати“ НБ, *зүк̄амо* Км, *зүк̄аду* Пд, *зүкно* Е Км, *призүк̄авали* цр̄кву, *кди здр̄аво м̄дже да йтне* Км, *да зүст̄авим* Ит *зүст̄авиши* Ки, *зүстави* Е Ми, *зүставим* Ф, *зүстаља* Ил Ки, *зүстаљо* Ит, *зүст̄аву* З, *зүставу* Ми, *зүставно* Ф, *зүставила* Мо, *зүставили* Пд, *зүст̄авили* Ки Дс, *зүстаљ̄амо* Ф, *зүстаљ̄ено* Пд, *зүт̄егну* Ж, али и *зүуко* Е, *зүукали* Ки, *зүст̄аву* Ит.

Код глагола *зүкати*, очигледно < *за(х)укати*, две чињенице захтевају објашњење: имперфективни вид и акценат, који као да имплицира да се у доба елизије чувао непрснесени „, што би опет сугерирало (иначе мало вероватну) претпоставку да је испадање *х*, које је неопходан предуслов за елизију, старије од акценатског преношења у том положају. Обе тешкоће можда би се могле отклонити ако се пође од итератива као ПРЪЗ(АХ)УКА-ВАТИ, па се *зүкати* протумачи као повратна формација. Међутим, ниска фреквенција поменутих итератива чини такво објашњење мало вероватним. Решењу питања нећемо се приближити ни ако као исходни акценат претпоставимо вуковски *зәукати*, *зәук̄ам*, а не **захүкати*, који одговара војвођанском разговорном *зәукати*. Натегнуто би било и објашњење које би пошло од непотврђеног **зәукати*, *зәук̄ам*, од којег би се гласовним путем добило *зүкати*, *зүк̄ам*, па онда аналогним *зүкати*, *зүкам* и најзад *зүкати*, *зүк̄ам*.

на- + у- > ну-

нүчила НБ СК, *нүчили* СЦ.

нс- + и- > ни-

низр̄ађен Ит, *нисп̄аван* Мђ НБ НК.

по- + о- > по-

пòгпадо Ит, али и поодра́сли Нз.

по- + у- > пу-

пуби́јамо Км.

у- + о- > о- (у-)

òбра́жен СЦ, òпште „уопште“ СЦ, очи Богоја́вљења Ит, очи Бòжића Ил Ит Ф Т Е, очи Вèлика пèтка Ит Км, очи венча́ња А, очи Ви́дова дна́ А, очи Дòва Ф, очи Дòва Ф, очи Ївања дна́ Пд, очи Крсто́ва дна́ Мо, очи не́деље Ки Ми НБ, очи Пèтрова дна́ Е Км Ми, б́ило очи Пèтрова да́на Сп, очи Пèтровда́на Ж, очи свàког мèsеца Ит, очи сватòва Сф Ф Ж, очи Ускрса ЈТ Ф, али и уòпште Бш, уочи Бòжића СК, уочи Свèтог Луке Ит, и, с друкчијим упрошћавањем вокалске групе, учи Бòжића СК, учи венча́ња Е, учи Дòва Мо, учи Ч́истог понèдèљника НБ.

175. Многобројни су случајеви елизиге у сандхију. Клитике губе свој крајњи вокал пред речју која почиње вокалом.

га + о-

да г òбићем Ит, да г òдра́нимо Ил, кат су г ожèнили Ф, нàши г òма пр́имиду Бд, једвà сам г òткинула Ф, али и лèпо га òтпусту Бк.

га + у-

да г ўбије Ит, кад г ўдарим Ф, мèтућу г у ја́стук Ф, па г ўзмемо Ил, да г ўгера Бк, да г ўгешу Бк.

да + и-

ò и́грамо СК, ò и́гра са сна́јком Ж, ò идèм Нз, ò идèм Ил О, ò идем ЈТ Ит Сф Ф Км Мђ Мо Пд, ò идеш Мђ Ит Ж Ф З Мо Пд Ђ, ò иде Ит Т Бч Е, ò идèмо Ил Мђ Цп Ми Мо Пд, ò идемо ЈТ, ò идèте Ф, ò иду Ит Цп Бд Пе, ò ймам Бк, ò ймаш Ит, ò йма Ит НК, ò иза́ђем Ит, ймаж ò иза́ђеш Ф, ò иза́ђе Пе, ò изй́ђем Бк, ò изй́ђеш Бш, нијèдног ò изб́ираш Ф, ò извàди Ит, ò извади Бч, ò извèда Ит, ò изгòре Ит, ò изгубим Ит, ò изгубу Ит, ò издаду Ит, ò изр́анним Ил, ò и́гра Ж, ò и́грају Сф, ò и́ска̀ли Ит, ò и́скопам Ит, ò и́спл̀ати Ф Ит, ò и́справи СЦ, ò и́спрати Ф, ò и́стераш Ит, ò и́стеру Ки, ò и́струне Е Км, ò òђе ò и́ште Ф, али и да и́гра Ит, да идем Ит Бш, да идеш Нз Ит, да иде Ит, да идèмо Ит, да идèте Сф, да изгòре НК, да изгубу Ит, да изй́ђем Ит.

да + о-

ò òбићем Ит, ò озéбете Ф, ò òлўштити Ит, ò оср̀амотимо Бк, нèђ ò òстане НБ, ò òстанемо Ф, ò òстану Пе, ò òтвориш Ф Ме, ò òгидне Цп, òше ò òтме Мђ, али и да òдем Ки, не^а ò òтвори Бк.

да + у-

ò ўбришем Ф, ò ўв̀атимо З, ò ўвозимо СЦ, ò ўврèди Ме, ò ўдари Ф, ò ўдарим Ме, ò ўденем Ф, ò ўдесим Бд Пе, ò ўђе Ит Цп, није т̀ео ò ўзме Ф, ò ўзмет Ит Сп, ò ўзmesh Ил, ò ўзме Е, ò ўзмемо Ит, ò ўзмèмо Ч Сп, ò ўзму Ит, ò ўзоре НБ, ò ўје Ч, ò ўмрем Ит СК, ò ўмреш Ит, ò ўму Ит, ò ўпрèгнемо

З, д *урадим* Ит, д *уради* Ил, д *урани* Сф, д *ускочи* Ђ, д *успем* Ит, д *успеш* Ит, д *устане* Ч, д *устанемо* Бд, д *утечеш* Ит, д *учим* Ит, али и да *урадим* Ит, да *устанем* СЦ.

за + а-

з *Америку* Ит, з *астал* Ит Ч Пе.

за + е-

з *едан дан јелти два* Пд,

за + о-

з *отај* Ме, з *отог* Ит, з *огим* Ит, *ја сам з огим* Ф, з *огу* Бк Ит, з *ото* Ил Бк Ш ЈТ Мђ Ит Ж Бч Сф Ч Ф Пе З А Е Км Бш, з *отд се зове* Бк, *иште з отог мџма* Ф, з *огу* Бк, з *двај* Ж, з *овде* СК, з *одреу* Ит, з *дсам* *форинти* Е, али и за *ото* Бч, з² *огим* НБ.

за + у-

з *Ускрс* СК.

на + а-

н *астал* Бк Ит О Бд, н *астал* Т, н *астал* Бк Ф Ме Сп Ми, н *астал* Ч, н *аљме* Ит, али и на *астал*.

на + е-

н *едан крај* З, н *ену* *страну* Ит, н *ено* *место* СЦ.

на + и-

н *игранку* Пд.

на + о-

н *отај* Ж, н *онај* Ит, н *огим* Пе, н *отом* Е СЦ, н *ото* Бк Ш Ит Ф, н *ота* *гљена* Бк Ж, н *оте* *кџне* Ф, н *оте* *крстове* Бк, н *оте* *фигуре* Ж, н *огу* *страну* Ит, н *огу* *страну* Ит З, н *огу* *жеравицу* Км, н *огу* Ит Ж, н *огу* *страну* Ит, н *огу* *даску* Ч, н *огу* *страну* Ит, н *одају* „на салаш Ит, н *одушку* НК, н *оране* Пе, али и на *двај* Ит, на *ото* Ит.

на + у-

н *уста* Ж, али и на *ум* СК, где акценат чува вокал а од испадања.

нека + и-

нек и *пита* Ит.

па + и-

п *игру* Ит, *муж је напустио п иде* *ди дхе* Ит, п *иди* *па* *гражи* Ф, п и *ја* Ит, п *и ја* *сам* НК СК, п *имаж* *д идеш* Ж, п *има* Ит, п *имали* *су* *око* *стџ* *ланаца* *излаза* (=пашњака) Ит, п *и сад* *има* Ф, п *ишо* Мо, п *ишла* Бк.

па + о-

п *днда* Т Мо Сн Дс, *понда* Иђ 9, п *дндак* Бк Ф Пе З Е Км Пд Ђ, п *днд* Ил Мђ Ит Т Ф, п *дндакџна* Км, п *дма* Мо, п *дпет* Ки, п *дхе* Ит, али и *па* *дндак* Бш, *па* *одвед* *у* *кју* Цп.

па + у-

п у вај Км, п у ва̀ти оба̀дво̀ницу Е, п у ве́жу Ит, п у ви́је Ж, п у гре́је Ит, широ́ке п у дешене Ит, п у ње Ит, о̀гине и уза́јми З, п укра́ду Ит, прива̀рно се п укро НК, п у̀мре БА, пао п у̀мро Бк, до̀шо ку̀ћи п у̀мро Ит.

176. је + и-

та̀ко ј и би́ло Ит, з о̀то ј и пи́то Ит, да ј ишо Ит, о̀нај што ј ишо Ки, али и та̀ко је и тѐби Мо.

је + о-

да га ј двај Ит, ка̀ко ј о̀ном Мо.

је + у-

до̀нѐла ј у шта̀фир Ф, ка̀ко ј у ва̀тио ре́клу Пе, па ј у да̀рно Ит, али и ни́је у̀мо Пе, ко̀мѐ је у ва̀тио Ф.

ме + о-

па су м о̀ни у̀шли Ф.

не + и-

да н изгу̀биш СЦ, н из да́јте Ит, док н из да́ју Ф.

не + о-

н до̀виџеш Ф, да се н до̀бра̀ња Ит, да н до̀лажу Ф, да н о зе́беш Сф, да се н до́је (оједе) НК, н до̀гиднем Ф.

не + у-

н у ва̀жсаву СЦ, н у ме́м Ит Ч Ф Ме Бш СЦ Мо БА НК Ђ, н у ме́м Ф Е, н у меш Пд, н у ме Ил Бк Ит Ж Т Ф Км НБ, А н у ме бос да трчи Мо 1—101, н у ме́те Ч З, н у ме́ду СК, н у му Ит Сф Ф СЦ, н у зима Ит, н у зиму Бк, н у ва̀гу Сф, н у пали З, нек с у пуги СК.

се + и-

да с и́гра Ит, да с изгу̀бу СЦ, да с и́змијем Ф, ка̀ко ти с и́ме Сф, да му с и́мело Сф (о овој конструкцији, односно о глаголу сѝме, биће више говора у поглављу о конјугацији), али и ... му се и́мело Ит, да се и́де Ит, кат се и́ме́нуло СЦ.

се + о-

да с обри́јам Ф, да с обу́чеду Ч, да с до̀бра̀ниш Ф, ја сам с од стра́ ... Ф, да с окре́нем Бк, да с дпију Ит, да с опри́јатеља̀мо Мо, али и бо́ље с дра̀ло Ит, да се дре Бк, па се онесвесно Бк, да се оцигѐра Ф.

се + у-

штџ си с у да́ла Ф, ондак с у́зме Ит, да с урани ЈТ, али и после се укинуло Т.

те + о-

па т до̀брије НБ, али и да те до̀трује Ф.

ће + и-

да ћ и́ћи Ит.

177. али + о-

ал ђву кад ўзмет Ит, *ал ђни нису* Ит.

би + и-

да нѣ б ѿмо Нз.

би + о-

ако б ђн пўко З.

би + у-

јѧ б ўзо Ч, *мѡро б умрѣти* Пе, *тѧ б ўсто* Ђ, али и *нѣ б ўмо* Ж.

ли + и-

јѣ л ѿстина ЈТ Бш.

ли + у-

јесѿ л урѧдио Ф, *је л у тебе машинѧ* Ф.

ни + и-

нисѧм н ѿмо Ч.

нити + о-

нит ђн ... нит ђна Е.

нити + у-

нит у сўши глѧда, нит у кѧши рѡда НБ.

178. ако + и-

ак ѿдеш Е,

ако + о-

ак одрѡжу Ит.

ако + у-

ак узмѡгу Ф НК.

до + у-

ѡ ўвече ЈТ, *ѡ ушѿју* СК.

него + о-

нег ђна Бк, *не сѣку кав сўпу* (сугѧ је врста ситно сеченог теста које се ставља у супу) *нег ѡбично кав кѡцке* Ф.

него + у-

нег у Пѣрлез је бѿла вѡјна влѧс Ф.

по + о-

п ѡвим Ф.

прико + о-

прик ѡчѿју НК.

ћеду + и-

ѡни ћед ѿћи ѡвече Ит, *ѡви ћед ѿћи у вѧрош* Ит.

179. У горњем материјалу широко су заступљени предлози и везници, односно речце, којима се придружују и неке заменичке и глаголске енклитике. Сасвим природно, на списку нема једнофонемских јединица, таквих као *а*, *е*, *о*, *у*. Елизијом првог вокала у групи те би јединице нестале из говорног

ланца, чиме би била битно оштeћена комуникација. Ипак смо забележили нешто изузетака од овог правила, и то у вези с морфемом у-, где гласовни низ који остаје омогућује семантичку прозачност исказа.

Неке од овде обухваћених клитичких речи — *ако, али, би, ли, него, нека, нити* — јављају се без крајњег вокала често и ван хијата (в. т. 183—186), тако да није извесно да је њихов скраћени облик у грађи наведеној у т. 175—178 условљен положајем у хијату.

Привлачи пажњу чињеница да елизија у хијату погађа највише вокале *а* и *е*, а не високе вокале, који најлакше ишчезавају из других положаја.

Елизије какве смо констатовали у овом одељку широко су распрострањене у говорима на подручју Србије.²²⁸ Нарочито су карактеристични типови као *д иде* и *н уме*. С друге стране, сраслица *понда* повезује наше говоре са славонским посавским (Ившић, *Rad* 196, стр. 184).

180. У одређеним случајевима елизија у сандхију погађа други вокал у групи, тј. почетни вокал акцентогене речи. Ово се тиче веза са предлогом у, где би губљење самог у затамнило значењски садржај говорне поруке.

у + а-

у Мeрику Ш Бк Ит Ч, али и у⁸ Амeрику Ит, у апатeку Ит.

у + е- (или а-?, в. т. 136)

у ргeли Ит, у ргeлу Пд.

у + о-

у вај и у вај сaт Ит, у вај крај Ит, п у вај Км, у вај бунaр Пд, у вај ускришњи пoс Е, у вај сoкaк Мо, у вој околџни Ми, у вим Ит, у ве бaште Ит, у ве куће Ит, у во Пд, у во и у во врeме Ит, у во врeме Мђ, у во ддбо НК, у нај буцaк Км, у нај крај Ит, у нај лoнац Ит, у нај пaр НК, у нај рaт Нз Ки, у нај сoкaк Ит, у ним Ит, у ну Ит, у не дџнаре Ж, у но врeме Мђ Ит Ж Е НБ Мо Пд Сн НК, у но ддбо Ит Км Ми.

Заменице *овај* и *онај* постигле су на овај начин потпуну напоредност са заменицом *тај* у синтагмама с предлозима:

с овим : *с oтим* = *у вај* : *у тај*.

Посебно стоје примери *Оно врeме било је виногради* Ф, *Оно врeме смо имали четрџајс лaнаца (земље)* Т, *Кoд нас је било oно врeме да се дeлло по брађама* Пе, где је изгубљен предлог у, а не почетно о- заменичког облика. Синтагма *oно врeме* очигледно је схваћена као беспредложни темпорални акузатив. Упор., међутим, у *oна врeмeна* Ф.

Овде ћемо забелжити и везе као:

бил^o је *вако* Ит

сдд је *вако* СК, и *вако* су НК, ту је *нако ширoко* Ит.

И овде је уклоњен други вокал из вокалске групе настале у хијату. Као и у разним другим дијалектима, морфолошки мотивисаном променом успостављен је паралелизам *таки* : *ваки* : *наки*. Облици типа *ваки* и *наки* јављају

²²⁸ Податке о арсалу ове појаве дају на основу дијалектолошке литературе Р. Симић, *Левач* 159, и С. Реметић, *Шум*. 121. Судећи по грађи И. Поповића, *Госп*. 59, изгледа да је у Бачкој елизија ове врсте сразмерно слабије заступљена.

се, уосталом, и ван везе с проклитиком, в. т. 181 и одељак о морфологији придевских заменица.

181. Елизија понекад погађа и сандхи у следу двеју акцентогених речи. И ту се по правилу губи први вокал у вокалској групи, дакле крајњи вокал прве од захваћених речи. Подслићемо грађу према вокалима који нису изговорени с подразделима (пасусима) према почетном вокалу следеће речи.

А

знā дед—Арса Ми;
нѐм ђна мѐста Ч;
свѐ му трѐб узѐти НБ, ђна ђнд љскочи Ђ.

Неки од ових примера садрже у ствари дезакцентуирану акцентогену реч. Природно је што дезакцентуација ствара повољне услове за ишчезавање вокала.

Е

кāj иће кāплар Нз, мѓж и нāше Нк, мѓж и нѐ може СК (али и мѓште ићи Ки);
свāки у свѓј одѐло Ит;
па одвѐд у кљјну Цп.

И

мѓж бīt и вйше Т, свет Ылију Ит (очито секундарно, у ослонцу на номинатив свет Ылија), кој љма Ит;
мѓро нѓсит ѓт куће Т, чѐтир ѓра Ми, три—чѐтир ортāка Ит;
мѓрали ић љ цркву Ж, трѐба изић у сљсрет НБ, ђва бѐж љнљтра ЈТ.

О

ѓв љмам мѓју кљћу Ит, љѓ колк љма НБ, кѓлк љма корāчи Цп, кѓлк љмāмо љѓпѓва Мо, сām љспио чāшу СЦ;
сām мāl овāца НБ;
как ѓћете Ко, ѓт ѓнд је тѓ З, али и ѓмо ѓдāвде НК, кāо ѓца НК, ѓо ѓвог Бк.

У

знāд ѓни Ит.

Можда случајно, имамо само један пример за испадање у под оваквим условима. Међутим, није случајно то што недостају примери за испадање р путем елизије или, као што ће се видети из даљег текста, у другим

положајима који пружају прилику за ишчезавање слоговних гласова из говорног ланца. У овом погледу *p* се оштро издваја из круга тих гласова. Иако је њихова слоговна функција иста, фонетска природа је сасвим различита.

Преглед расположиве грађе води закључку да појава елизије није веома честа. Неке од окрњених облика наћи ћемо и у следећем одељку међу потврдама за отпадање крајњег вокала у сандхију, али ван хијата. Поједини међу тим облицима јављају се чак и самостално, ван сандхија. То даје повод да се постави питање да ли сандхи представља услов за отпадање крајњег вокала. Одговор би морао бити нијансиран: очигледно је да сандхи није неопходан услов, али он свакако погодује промени. С друге стране, питање се може и обрнути: можда је промена у хијату дала подстицај за ширење једном створене краће форме и у другим положајима. У сваком случају, треба нагласити да се облици с узлазним акцентом на једносложници или на ултимим вишесложнице по правилу не могу наћи ван сандхија. Ту се ради о могућој редуцираној реализацији облика под посебним условима.

И овде се треба посебно осврнути на хијатске везе са *ваки*, *наки* и сл.:

дуж цела вако у шуму Мо, кдлко ја нако Сн, као оца нако НК;

воде вако НК, четир звезде нако Е;

кди вако Мо, али и и оваки Сн, дџи чш гд овако Ми;

днда је био наки народ Сн, кратко нако без левче Ит.

Појава је очигледно обичнија у кикиндској говорној зони, можда с изузетком СЦ. С друге стране, облик *вамо* у хијату нашли смо само у Ит:

дди вамо Ит, ддшли су вамо Ит.

Овде је *о*– могло отпасти само у говору где се \sim не преноси доследно из средине речи.

ГУБЉЕЊЕ ВОКАЛА ВАН ХИЈАТА

Испадање крајњег вокала у сандхију пред консонантом

182. У лежерном говору није ретко ни ишчезавање крајњег вокала у сандхију испред друге речи која почиње консонантом. Прегледаћемо грађу према вокалинама који испадају. Критеријум за формирање подраздела биће лексичке јединице чији се крајњи вокал факултативно уклања. После ређања тих јединица код вокала *a*, *e* и *i* следиће мешовит материјал, у којем ће се презентирати крњење лексема код којих је оно у нашој грађи представљено само једним примером.

183. А

ала

ал је била дубока Сн, јав, ал је пдмрчина Бш, ал си се нагуто Бш, али и: ала је тај здрав СЦ.

мора

мдр бити Ит, мдр д устане Ч, мдр да ддђе Пе, мдр да плати А, мдр да се разлије НБ, дн мдр да ћути Сн, али и: мдр^д д урани Сф.

нека

иди нег да баба Ит, *нег дође* Т, *нек дође* Ит, *нек дођу* Ме, *нек је зна* Ит, *нек је гу* Бш, *нек раду* СК, *нек севне* Км, *нек се зна* Сф, *нек се смију* Ђ, *само нек чујем* Сн, али и: *нека живу* СК.

нема

нем нико НБ, *нем ништа* Ки, *нем гу* НБ, *нем цигарете* Ж, али и: *нем² ниједан* Сф, *нема тда* НБ.

треба

не треба да је Ил, *трѣб да се ожени* Е, али и *трѣб² д умрем* СК.
(Разно)

унука баб Марије НБ, *ништ нема* НБ, *ѓм („одмах“)* пѓнуду Ит.

184. Е

ајде

ајд докажи Ж, *ајд нек дођу* Ме, *ајт на клупу* Т, *ајт редом* НБ, *ајт фрѣшко* Ки, али и: *ајте кѓ другог* Мо.

дабоме

дабѓм да е био Ит, *дабѓм да нису* Пд.

је

кѓ ј био болестан Мо, *кѓ ј како спѓсобан* Нз, *тѓ ј Жива* Ит, *нећу ни вѣдиг дѣ угла (=ди је ...)* Ит.

каже

каж дѣда Ит, *каж јес дошо* Нз.

може

а мѓж бид да е Ит, *мѓж бит* Ит Т Сф Км НБ, *мѓж да биде* Ч, *мѓж да буде* Ит, *не мож да га сѓди* Ил, *не мож да биде* Т, *не мож да дође* Т, *не мож да рѓди* Ме, *не мож да стоји* Бк, *не мож д изиђе* Бш, *не мож да плаћи* Ки, *не мож да дође* Сф, *кѓ тѓ мѓж знати* Ме, *кѓ гу мѓш прѣћи* Ит, *не мош се помати* Ме, *не мош тѓ тако* Ф, *не мош чѓвек* Ж, *да се мѓш стѣћи* Ит, али и: *прѣ мѓже да биде* Ж, *мѓж² бити* Ч.

неће, оће, ће

нећ да рѓди Јт, *нећ д иструне* Е, *нед' да рѓди* Мо, *нед' да склѓни* Мо, *нећ д ѓстане* НБ, *нед' да прѣми* Ил, *нећ се бацити* Бш, — *кѓ ѓд' да ѣгра* Ит, *како ѣ да биде* Т.

није

ниј било Ит, *ниј био* Мђ, *тѓ ниј било* Сф, *тѓ се ниј дало* Ч.

се

да с повѣче З, *немаш да с прѓтѣвниш* Т, *та с смѣје* Пе, *да с сѣтѣду* НК, *пољубу с гу* Ж, *сѣграју с тако* Сф, *како с чупу* Ит, *ја с сѣв ѓзном* З, *ја с сѣхам* Пе.

(Разно)

штѧ бид бѣло Ме, да ддѧ кѹћи ЈТ;
вѣш пѹти Ит, мѣтеш гдр плѣче А.

185. И

али

ал да му буде Ит, ал јѧ сам дро с ђгим Пе, ѣмам, ал нѣ знам дѣ Ки,
ишли бѣ, ал нѣ знамо ђћѣлмо и нѣћи Ме, ал није Бш, ал трском покривѣна
Ит, ал сѹвише (=најчешће) с кѧруцама Ж.

би

јѧ б гѢ убила Бд, нѣ б дѡшла Бш, штѧ б с официрима Ит, мѣ б трѣбали
Ч.

или, јели

пушку ил бајонет Са, јел ћу слѧгати јел нѣћу Ит, овѧко јелти онѧко Ме,
али и дѡма или пѡсле Бш.

јеси, си, ниси

кѧж јес дѡшо Нз, јес тѣ говорѣо Мђ, кѧже јес тѣ лѹд Бш; дѣ с се дждеро
Ит, дѣ с се задржѡ Пе, кѧкви с тѣ чѡвек Ит, одѧкле с тѣ Ит, кѡ с ти Ки, кѡ с
тѣ Ми, трѣбо с тѣ нѣга ѡтсећи Ми, штѧ з дѡшо тѹ Ки, штѧ з дѡбио НК; нѣс
мѡго Ит, нѣс тѣ бѣла Ит, нѣс ти кѧдар Пд, нѣс тѣ рѧнио Пд, да нѣс тѣ Јѡва
Ит, што нѣс тѣби Ч, али и: дѣ си се дѡсад Ит, јеси вѣдила СК.

ли, да ли, је ли

бѣ л јѧ мѡго Бш, вѡлѣ л те Бш, дѡпадѧ л се мѡмку Пд, ѣмѧ л кѡлеба
Ж, ѣмѧ л кѡи Е, ѣмѧ л сѧд вѡде Е, ѣмѧ л кѡга Ми Мо, јесу л кѡњи пѡтковѧни
З, јесу л тѹкли Пд, јѣте л грѡжђе Сн, мѡгу л дѡћи НК, оћу л ти кѧсти Ит,
оћу л се прѣварити Пе, ѡће л дѡћ скѡро З, оће л да дѡћеду Сн, нѣси л био
Ит, трѣбѧ л вам Сн, али и: вѡлѣш ли НК, јѣ ли Ф.

На ове примере наслањају се и оћѣлмо Ит Е, ѡћѣлду дѡћи Ђ, дѧјелду
Ми, јѣте Бш НК, јѧлте СК;

дѧ л' ѧ знам Ж, дѧ л вѣ знѧте Ч, дѧ л' е ѡн кѹћи Ж, дѧ л је ѡн Цп, дѧ
л е гѢ прѣ бѣло Ж, дѧ л је гѢ далѣко Бш, дѧ л је гѢ гѡдј брѧт Бш, дѧ л је гѢ
гѧко Пе, дѧ л мѡгу Ф, дѧ л се Ч, дѧ л сам јѧ Ш Мђ Ит, да л сам Са 108, дѧ
л су Ж Е, дѧ л ће Ит, али и дѧ ли ћеш дѡнѣти Бш.

јѣл да Мо СК, јел вѣ знѧте Ж, јел вѡлеш Ит, јѣдна јел двѣ Ит, јел је
жѣв јел није Ш, јел је жѣв ЈТ, јел је ѡн кѧже, кѹћи сѧд Ит, јел пѣишеш Ит,
јел пѡ вољу Ки, јел сѣјеш нѧпоље Ит, јел си ѡправио Ит, јел ћу слѧгати јел
нѣћу Ит, али и је ли био Јѡва Ит.

нити

нит је Ж.

ради

ѣде нѧпоље рѧт сѣбе Мо.

цели

цѣл дѧн Бш Ђ, цѣко цѣл дѧн Ми.

четири

четир ђака Ит, четир звезде Е, четир кћери Ми, четир крајцаре Ит, четир ланца Ч, четир лежиду Ч, четир мѣрице Ит, четир сѣта Е Км, четир чловека Ф, четрр гддине Сф, четрр синдвнице З, грѣ–четр ‘илѣде Е; четр брѣта Ил, четр вѣшара Пе, грѣ–четр девѣјке Нз, четр кѣња ЈТ Ж, четр крајцаре Ж, четр крајцаре Ил, четр ланца Нз, четр мѣста ЈТ, четр–пѣ девојка Пе, четр–пѣт Сф, четр сѣта Ил З Сн, четр сокака Ит, четр стѣ Ит, четр стѣ Мђ, грѣ–четр дѣна Сц.

(инфинитив)

ѣнда нѣће бѣт нѣшта Ит, мѣж бѣ да знѣ Ит, нѣ мож бѣд гѣспѣдѣр Ит, сѣтра ѣѣду бѣт свѣтови НБ, нѣ мѣжемо бѣт прѣјатељи Пд, нѣнемо жѣвѣт стѣ гддина Ме, кои ѣе иѣ са ѣѣмекана НБ, нѣ могу јѣ крѣвѣт Свѣту Сн, лѣкше је кѣпт него расаѣивати Мо, јѣ ѣ се мѣлид Бѣгу З, нѣ мож изѣѣ нѣполе Е, а мѣж бѣд да е Ит, јѣ ѣу слѣвѣт свѣца Км, ош иѣ, Сѣмо, ѣгудѣна НБ, лѣкше дѣѣ до девѣјке НБ, дѣе л дѣѣ скѣро З.

(императив)

ѣд кѣѣи Цп, ѣд тѣмо Е, ѣѣб ме Дѣко Км, пѣмоз Бѣг Ме, пѣтрч мѣло Ки, разѣм тѣ српски Сн, спѣз Бѣг Е, ѣѣт па сѣди Ме.

(Разно)

пр" дѣн (са скраћеним акцентом!) Пд, жѣна ѣма сѣб дрѣгѣрицу Бш, бѣга т тѣдга НБ, мѣ смо бѣд на вѣликом капѣталу Ч.

186. О

ако

ак је нѣко Ит, али и: ако нѣје дѣвѣјка ѣднѣла Ки, ако ти лѣжем НК, ако јѣ ѣѣму нѣѣу рѣдити НК.

ѣто

ѣт тѣко Ит Е Мо, ѣт тѣкѣ је бѣло НБ, ѣ'тѣко је бѣло Мђ, ѣт тѣки је Сф, ѣт тѣк толики Ми, ег'тѣ Км, ѣт тѣ је НБ, ѣт тѣ Ки, ѣт сѣт су растѣкли Ме, али и: ѣт° кѣлко Бш, ѣт° сѣд Ит.

зѣто

зѣт сам јѣ тѣ кѣзо НБ, зѣт су ѣни бѣли НБ.

зѣшто

Нѣ могу да чѣтам нѣкако заш нѣ могу да вѣдим Ит, Нѣшн су мѣгли да мѣлѣду заш су ѣмали прѣкрѣпу НК, заш ја нѣсам се мѣго жѣнѣти брѣз мѣи рѣдитѣла НК, заш нѣси дѣбѣјо Мђ.

како

кѣк прѣвѣли нѣѣ Мо, кѣк стѣји Ит, али и: кѣк° су рѣнили свѣѣе Е.

мѣло

мѣл дѣѣже Ч.

него

шѣри нег дѣѣжи Ит, вѣи вѣше знѣте нег јѣ Ит, вѣѣа нег јѣ А, нег је бѣло Бш, бѣлѣ нег лѣне Ч, кѣша се нѣ чека кѣѣи нег нѣ ѣѣву Ит, вѣше кѣшта нег

нāз дѣсет НК, нег се гѣро ђлај Мо, зѣме гѣре нек сѣд Ит, вѣше нек сѣд Е, али и: бѣли него јѣ Ит, вѣhma него сѣд Ме, него сѣд Сн.

неколко

нѣколк пѣти Ит.

само

сам да је чѣсто З, има сѣм записи СЦ, а имали су сам јѣдну чѣшу СЦ, сѣм мѣл овѣца НБ, сѣм мѣ прѣ нѣсмо прѣвили Сф, дни глѣду сѣм па се смѣју Ит, сѣм толико је кѣзо СЦ.

тако

нѣсу тѣк вѣлики Ит, ѣт тѣк толики Ми.

тамо

тѣм ди смо бѣли Мо, а јѣ имала тѣм маниле ЈТ, али и: тѣмо нѣ Тису НБ.

187. У

јесу, су, нису

јес дѣшли тѣ Е, па с се мѣлили Ит, тѣ с свѣ Сн, што з дѣшли Ит, док нѣз бѣли шпѣрети Км, нѣз бѣле Ж, нѣс кѣсили Ит, прѣ се нѣс ни дрѣжале Сф, нѣс се шѣшали кѣо сѣд Е, нѣс се венчѣвали ѣма Т, нѣс се нѣсили НБ, нѣ се свѣђали ѣђди Сф, ѣндак се (=су се) вѣтали вѣлови Дб, јѣш кѣко се (=су се) пѣштовали свѣштеници Ит.

ђу, неђу, ођу

јѣ ѣ тебе Ит, јѣ ѣ тѣби кѣзати Мо, јѣ ѣ тѣ урѣдти Бш, јѣ ѣ се мѣлид Бѣгу З, јѣ ѣ да рѣдим Ф, сѣ ѣ јѣ дѣћи Е, сѣ ѣ јѣ ѣ ударим Ме, да ѣ ја ѣстарити Е, јѣ тѣ ти кѣсти Ж, јѣ ѣ дѣти Ме, и тѣ ѣ да вам кѣжем СЦ; неђ ја нѣкуд ѣћи Ч, јѣ неђ дрѣгог НК, неђ тѣ кѣсти Сн, неђ ѣ ѣ ѣдем Ит, неђ ѣ да ѣстанем СЦ, неђ да се брѣнем Мђ, неђ да кѣжем Ж, неђ да ѣм шѣљем Км; ѣд да вам кѣжем НБ.

188. Морамо овде напоменути да бројна размера примера са губљењем вокала и оних са сачуваним вокалом у изнесеном материјалу није реална. И теренско бележење и експерција примера поклањали су више пажње ономе што одступа од књижевне норме. Ипак, може се рећи да, кад су у питању облици чести у говору, малобројност потврда за губљење вокала значи да је то губљење ретко. С друге стране, за многе категорије можемо са сигурношћу рећи да форме скраћене за вокал имају високу фреквенцију. То важи нпр. за речце и везнике с консонантом *л* испред крајњег вокала (*ала, али, или/јели*), за облике *нека* и *него*,²²⁹ за презенте *може* и *ође, неђе* за помоћне глаголе (*је*)си, *ниси*, (*је*)су, *нису* и *би*. Понекад раширеност накондних консонантских промена упозорава на чврсту укорененост крајних форми: *ајт* са *т* < *д* добивеним испред безвучних сугласника, *нед* < *неђе* са палаталним плизивом место *ђ*.

²²⁹ У светлости ове чињенице јасно је да честа употреба оваквих облика у стиховима српских романтичарских песника XIX века, родом Војвођана, није толико ствар песничке слободе колико повођење за живим говором. Наравно, они су напоредност двају облика, пуног и скраћеног, која постоји у говору, искористићавали за уклапање у метричке шеме, бирајући према потреби дужи или краћи облик.

Разматрање прикупљених примера показује да је губљење вокала често углавном у речима са помоћном функцијом у реченици. Осим везника и речца ту су углавном помоћни и модални глаголи. Значајно је да нема пунозначних глагола, а ни пунозначних прилога, таквих као *лепо* или *сутра*. Скоро потпуно изостају придеви и именице (поучан је пример *баб Марије* са дезакцентуираном апозицијом у саставу сталне синтагме). Ту су, међутим, две глаголске категорије, инфинитив и друго лице јединине императива. То су облици у којима отпаѓање *-и* не доводи до хомонимије са неким другим чланом парадигме. Никако није случај што је губљење *-и* у тим категоријама широко распрострањено, или чак представља правило, у многим словенским језицима. Неће нас зачудити ни то што крајњи вокал веома често отпада и у броју *четир(и)*. Додуше, тај пример може изгледати усамљен, али он је у ствари једини кардинални број из основне серије који се завршава ненаглашеним вокалом, и уједно једини тросложан.

Што се тиче гласовних услова, добро су заступљени сви вокали. Већом фреквенцијом губљења издваја се једино *и*. Запажа се и то да се вокал нешто лакше губи између два безвучна консонанта, па и између два звучна, него између консонаната неједнаких по звучности (подсећамо да у звучне спадају и сонанти).

189. Забележићемо овде и два примера који се издвајају тиме што је у њима отпаѓање крајњег вокала праћено преношњем слоговности на претходни сонант:

A>∅. нѐ мож с кѡлим прѣћи Ч.

O>∅. није то биѡ тако Ч.

Појава очигледно није честа.

Апокопа ван сандхија

190. У неким од лексичких јединица чији крајњи вокал *е* или *и* често отпада у сандхију јавља се понскад апокопа и ван тога положаја.

Е

хѡјд Ч, хѡјд СЦ, ѡјд З Мо, ѡјд Ил, ѡјт Пе, ѡјт Ит Сф; однѣсѣ с НБ.

И

јѣ л Цп, јѣ л Ми НБ, јѣ л Пе Ки Мо Сн, није л Е, на бази овога и јѣлге Бш НК, јѣлге СК итд.

вѡлѣ л НК, вѡлѣмо л НК, имѡ л Е, имѡ л СК БА, имѡмо л НК, имѡте л Е, јѣсѣ л Ит, мѡжѣ л НБ, мѡжѣмо л Е, оѡѣ л Сф, оѡѣ л ЈТ Ит;

мѡж биѡт Сф, са ш виѡит НБ, кѡко и мѡгу знѡт Е, имѡт Е, знѡм, рѣко, пѣват НБ, сѡ ѡемо приѡват НБ, ако јѡ ѡѣму ѡѣну рѡдит НК, с ким (=чине) ѡу јѡ ѡѣ дѡда рѡнит Сн, нѣ можѣду ствѡрит СК;

бѣж НБ, а ми бѣж Сн, а они бѣж Ит, јѡ бѣж Ки, тѡ се дрѣж нѡ лѡтру Км, пљѡј рѡке и дрѣж Мо, пѡдрѣж Ш.

Од ових примера они са *-л<ли* практично су уопштени. То важи и за императиве *беж* и *држ* с експресивном конотацијом. Нису ретки ни облици *(х)ѡјд* и *(х)ѡјт*, док су скраћени инфинитиви много ређи од оних на *-ти*. Пример *однесе* с усамљен је.

Ту су и многобројне потврде за *чѣтир* и ван сандхија (Нз ЈТ Мђ Ит Ж Т Ч Пе З Е СЦ Ки НБ Пд БА НК СК Ђ Дс, упор. и *чегир* Иђ). Облици с крајњим –и ретки су: *чѣтири* Мђ, *чѣтри* Сф.

У погледу отпадања крајњег вокала банатски говори далеко заостају за неким штокавским говорима на северозападу, који познају чак и примере као датив *жѣн* или мн. *колáч*. С друге стране, овде нема ни облика као *мен*, *теб*, *гор*, *дол*, *там*, *овам*, обичних у многим екавским говорима, од смедеревско-вршачких па даље ка југу и југоистоку.

Афереза

191. Ненаглашени почетни вокал често отпада у разним лексемама, по правилу испред безвучног опструснта или испред сонанта. У првом случају промени погодује тенденција обезвучавања вокала у искључиво безвучном окружењу, а у другом способност сонанта да апсорбује вокал.

А-

из *гѣнције* (= „штације“, изгледа да је најстарији назив железничке станице на овом тлу био [a]гѣнција);

патѣку Ит, *патекáр* Ш, *патѣкáр* Ђ, *патѣкáрску* Ч, али и *апатѣка* Нз, *апатекáра* Ит, *апатекáру* Ит (није сигурно да је овде утицао мађарски облик *patika*, такође без а-);

бѣли стрáган З, *тáј стрáган* Ми, *стрáгáн* Пд, *стрáгáнска* Сн, *кáпа стрáгáнска* Пд Мо, *кáпу стрѣгáнску* Ит, *стрѣгáнску огрлицу* Ит, али и *астрагáнску* Ил;

Тóша Танацков СК.

Е-

лáстикa „врста лопте“ Сф, на *лáстику* Ит;

лѣвáтор Дб, *лѣвáтор* Пе Ф НБ (и Иванда, Чешљар 124), без *лѣвáтора* Ф;

лѣктрика З, *лѣктрике* Пе (у Иванди *лѣтрика*, Чешљар 124);

из *Лемíра* Ф, у *Лемíр* НБ, у *Лемíру* Ф Е, *Лемíрац* Бш, *Лемíрци* Бш, *Лемíркиња* Бш (али и *Елѣмíр* Е, *откáко је Елемíра* Е, *Елемíрац* Ме, *Елѣмíркиња* Ме итд.);

зѣкцир Бк Сф Мо, *зекцирали* Т;

цѣли шáлáн вóјске Мо.

И-

Тебеј СЦ, *Тебѣј* СЦ, ис *Тебеја* Ф СЦ (али обично И–);

нѣкција Дс, *нѣкцију* Ш Ж, *нѣкцију* ЈТ, *некције* Са 258, *нѣкције* БА, *брез нѣкција* ЈТ;

новѣрац СК;

галијáнским Ф.

О-

пáклија Бк, *пáклију* Бк, *пѣкотина* БА, *да ме пѣрнишѣду* Ми, *Рóслáмош* Мо НК, у *Рóслáмош* СН (народно име Банатског Аранђелова, < мађ.

Oroszlátos), из Рòсламоша Сп, Росламош Мо 3—65, 3—110, сòвина Ф, сòвине Цп Сф Ф, али и опáклија Бк, опáклије Ит, опáклију Ки, осòвина Пе, осòвине Ит Ми.

Овде ћемо навести и облике *вако* Ић 50, *вако* Пд Сн НК СК, *нако* Ит Пе СК НК, карактеристичне првенствено за већи део кикиндске зоне (уп. т. 180 и 181) и *вамо* Ш ЈТ, одлику малог предела на истоку тамишке зоне (т. 181).

У-

и зенгије Пд;

Секòваније Ит Ф, Секòвање Т.

Синкопа

192. Испадање неакцентованих вокала, најчешће из првог слога иза акцента, веома је распрострањено у банатским говорима. Значајно је да у несразмерно великом делу примера испада вокал *и*. Стога ћемо излагање почети од тога вокала. Испадање осталих вокала биће размотрено у поретку опадајуће висине другог акустичког формата.

193. И

Множина императива

ба́цте Ит, *бе́жете* Ч, *бе́шите* Ил, *бе́рте* Пд, *бра́нте* Ит, *не́ бринте* Ме, *ви́цте га* Ит, *ву́цте* Бш, *говòрте* Мо, *грáпте* Ки, *дивáнте* Ит, *ди́шите се* НБ, *до́һте* Са 113, *до́г'те* Ит Ме Мо Ба, *до́һте* ЈТ Ит, *донèсте* Ит Ки Сн, *др́шите се* Ит, *др́шите* Мо, *забèлите* Ч, *не забòравте* Бш, *завр́шите* Ит, *задр́шите га* Ме, *запи́шите* Км, *затвòрте* Ме, *зафáлте* Ит, *изви́нте* Са 113, *изви́нте* Ме Км Ђ, *изволте* Са 113, *извòлте* Ил Нз ЈТ Ит Ме СЦ Ки Сн НК Ђ, *извóцте* Ит, *изи́һте* Ит, *изи́т'те* Мо, *испе́цте* Ме Бш, *исправте* Ит, *истрèсте* Ме, *ка́ште* Ит Ж Ми Пд СК Дс, *ка́ште ви́ мене* Ит, *крèцте* Ки, *крóнте* Км, *кóпте* Бш, *кóпте* Км НК Ђ, *лèсте* НБ, *лòште* Мо, *лóпте* Ит, *лóпте се* Ил, *манте* Ш Ит Т Сф Км СЦ Ми Мо Сн НК, *мòл'те* Ит, *на́т'те* Ит Ч, *нагòцте* Ит, *но́сте* Ш Ит СЦ, *обу́цте* Ит, *огр́нте* Ит, *òдласте* НБ, *òправте* Сн, *òрте* Мћ Ф Ит Сн, *òставте* Ж, *òстанте* Ит Мо, *отвòрте* Т, *пáсте* Ит Ж Ч НБ НК, *пе́њте се* Ми, *пе́цте* Ф, *пи́ште* Ил Ит Ф Пе Бш НБ Мо, *подéлте* Мћ, *пожурте* Ж, *пòздравте* Ит, *пòзвте* Ит Мо, *помòсте* Ит Ж, *помòстè нам* Сф, *пòпте* Ит, *послужте се* Бш, *прáвте* Сн, *примте* НК, *прèкинте* Ит, *прèправте* Ит, *продóште* Ит, *разумте* Ме Сн, *разумтè ме* Сн, *раши́рте се* Мо, *рèште* Ит, *сарáнте је* А, *скíнте* Ит, *слу́ште се* Ки, *ста́нте* Ит, *упáлте* Мо, *у́гу^бте* Ит, *учте* Ф;

би́те Ит Ч, *ви́те* Ил Ф Ме Бш НБ СК, *и́те* Ит Т Ме Км Бш НБ Пд БА Ђ, *и́те* Бк, *извáте* Ме, *òте* Ме, *ра́те* Ит Ж Км Бш, *ра́те* Ит, *ра́те* Мћ, *радте* Км, *сèте* Ил Мћ Ит Т Ф Бш СК, *сèте* Ит, *сете* Ић 49, *укрáте* (=украдите) СК;

испла́те Сн, *мèте* Ки СК, *опрòсте* Мо, *пла́те* Бш, *һу́те* Ит НК, *һу́те* Ит, *мèтте* Ки, *раскомòтте се* Ит, али и, далеко рече:

па дођите Мђ, затворите Ми, подраните НБ, разумите ме Мђ, скините НК.

Закључићемо да је једначење по звучности испред *г* веома често, али необавезно и да се у групама *дг* и *тг* геминација најчешће уклања.

Посебна је ситуација у облицима где императивном *-ите* претходи сугласничка скупина:

дпродстије Мо, дгмије Ит, подигните Бш, премакните Ф, подните Ф, прѣпните се „попните се“ Ит, прдспите Мо, прдспите Ки, пустите Ит З Ми, узмите Ки, узмите Ф Ит З Ме Пд, успите Ит.

Исто тако, по правилу се чува *й<иј*:

убите СК, завите Ит, налите Ит, сакрите Бш СК, подите Ит.

Радни придев

видла Нз ЈТ Ит Бд Сф Ф Км Бш СЦ Сп Ки СК, не видла те! Нз, видле Ил О, видли Ме, ну се видло Ит, видло Км, видли Са 121, видли Ил ЈТ Ит Т О Бд Ч Ф З Е Ме Ми НК, вѣдла Пд, гѣнла Ит, гѣрла НБ, ну се дѣрла Ж, да се дѣрло Пе, дѣбла Е, досѣдли Ме, жѣрла СК, живли БА, забрањли Бч, запалла Ж, извађла Ми, јаѣли Ми, кѣрла Ки, нисам кѣрла СК, ниси мисла Ит, насѣдли Ил Ч Ми, науцла Е, па се огѣрла Ит, ѣгши Ил Ш Ит Сф Ч Пе Дс, ѣгши су Ч, ѣгши З, ѣчо Мђ Ит Ж Сф Пе З СЦ, ѣчла ЈТ Мђ, ѣчли Мђ Ит Ж Сф, ѣшла Е, палла Ж, пѣгнила Сн СК, пожѣрли се Бч, порѣдрла се Ч, пѣчстли (-чист-) Сн, провађла Сф, промѣнла СК, процѣрла Сн, рѣдрла Ч, рѣдрла Ит Ђ, рађли Пе, рађли Пе, увађла НК, увађли Пд, ѣкисѣло Бш, упалла Ђ, упалло Ки, упалле се Ит, урађла НБ, урађло се Км, фалло Сн БА, али и:

*видила Ф Бш СК, нарастило је Бш, ѣгшио *Гд, ѣгшила Мђ, *ѣгшило Гд, ѣгшили су Мђ, подешила Ж.*

Да је у радном придеву у питању процес нешто новији него у императиву, показују чести случајеви слоговног изговора сонаната или струјног сугласника иза којег је испало *и*. У примерима са слоговном африкатом носилац слоговности је, наравно, фрикативни део африкате. Таква ситуација даје нам право да претпоставимо да се у радном придеву вокал *и* ипак чува на фонолошком плану, што се за императив не би могло увек рећи.

Инфинитив

ѣд'ти Ит, ѣѣз'ти Сн, да се неће дѣсти Сп, лѣрсти Ме, мѣште мѣсти Пд, мѣжете мѣсти Сн, надрѣдти Сн, нѣсти Сн, обувађти Ж, пѣјсти „пазити“ Ми, ја ћу пла'т Ит, дођи па ћу ти пла'ти Сн, пришти Сн, пѣцти Ме, трајс'ти О, урађти Бш, уч-ти Ит, фѣд'ти Ки.

Далеко чешће облике са изговореним *и* овде нећемо наводити. Само ћемо констатовати да овде нема укидања геминације (упор. *пла'ти*, *урађти*) и да слоговни изговор консонаната испред *г* није редак. Све то упућује на закључак да је и овде процес релативно скорашњи и фонолошки недовршен.

Привлаче пажњу палатализовани изговор дентала у неколико примера (*вѣд'ти*, *вѣз'ти*, *фѣл'ти*) и антиципација и на крају претходног слога, додуше у десилабизираним виду у примеру *пѣјсти*.²³⁰

Футур

вѣдѣш Сн, *кѣпѣ* Мо, *дѣпѣш* НК.

Такви облици далеко су ређи од оних с изговореним *и*. Међутим, у примерима као *ићу* Ит, *дѣће* Е и сл. (в. поглавље о конјугацији, одељак о футуру) уопштено је испадање вокала између два *ћ*.

Именички облици

до Ајдѣце Ил, *бѣло* Ит, *Бѣж'ћа* Е, *Вѣлка* Пд, *на вѣстѣцију* Ит Ки, *водѣнца* СК, *гѣдна* З Ки Ђ, *гѣдне* Е Мо, *дѣвѣ гѣдне* Бк Т, *трѣ гѣдне* Ки Ђ, *прико гѣдне* Пд, *цѣле гѣдне* Сф, *тѣ гѣдну* НК, *гѣспѣдне* Ж, *порѣд гѣдѣце* Ит, *другѣрца* БА, *игѣрч'це* СФ, *игѣрѣцу* Сн, *кобѣѣце* Бш БА СК, *кобѣјце* Мо, *кобѣјцу* Бш, *колч'ина* Пе, *кѣрто* НБ, *лицѣ* Сн, *наусѣце* Бш, *офѣци* З, *прѣѣци* Е Ме Бш, *прѣѣци* Сн, *прѣјѣци* Ме, *прѣјѣце* Ит, *прѣјѣ'це* З, *прѣјѣѣма* Ме, *пријѣтѣѣца* Сн, *Стѣва Пѣлкућин* Ми, *Вѣсу Пѣлкућиног* Мо, *дѣвѣ стѣдне* Сн, *чѣтр стѣдне* Ж, *пѣт стѣдна* Ит Ки, *сѣиѣ* Е, *на дѣвѣ шѣиѣ* Ч, *слѣжѣница* Пе, *слѣжѣницѣм* Ф, *спѣја* НК, *у Сѣбѣци* Сн, *Сѣбѣчѣни* НК, *уч'тѣл* Ит, *уч'тѣла* Ми, *учѣтѣ* Ит, *учѣтѣл* Сп, *учѣтѣлица* Ит СЦ, *учѣтѣѣца* Ч, *у Ширѣ* НК (упор., с друге стране, ликове као *вѣзитѣцију* Ит, *кобѣѣница* Бш, *уч'тѣтѣлица* Ки).

И овде се, без доследности, јављају примери слоговног изговора сонанта, палатализовање вокала и антиципација *и>ј* у претходном слогу. Синкопа је упадљиво честа између двају безвучних сугласника, што имплицира да је обезвучавање *и* створило услове за промену, као и у суседству сонанта. Готово да нема примера у којем не би био остварен један од тих двају услова.

Посебно ћемо се осврнути на облике ДИЈМн на *-ма* место *-има*:

зѣдрусѣрма НК, *кѣѣма* Ил, *љѣдма* Ит Ч, *са кѣѣма* ЈТ, *с кѣѣма* Ит, *на коѣма* Мђ Ит Ж Сф, *по свѣчѣрма* Ит, али и *љѣдѣма* Мђ Ф НБ Бш, *кѣѣма* (обиље потврда) итд. (упор. поглавље о деklinацији).

Карактеристично је да овде наставку *-ма* најчешће претходи сонант, што повећава вероватноћу да су облици настали гласовним путем од оних на *-има*. Наравно, извесно је да примери *зѣдрусѣрма* НК и *кѣѣма* Ил почивају на таквом процесу. Међутим, форме *кѣѣма* и *љѣдма*, распрострањене и другде, можда ипак чувају старије *-ма*.

²³⁰ У Бачкој су обе ове појаве знатно чешће (И. Поповић, *Госп.* 132—133). Поготову су оне раширене у кајкавщини (в. нпр. П. Ивић, *Процес растеређења вокалног система у кајкавском говорима*, ЗФЛ XI, 1968, стр. 66).

Разни облици презента

виши ЈТ, *вите* ЈТ Ж Т Пе Бш Мо Пд НК СК (в. друге примере за тај презент у т. 9), *купмо* СЦ, *како ви мислите* Ит, *шта мисте* Ит, *шта миш шта је ту капитала* Пд, *шта ти миш* Ч, *шта миш* Пе Ки Ми Пд СК, *миш да има* Мо, *као миш да ...* Сн, *дустим* Сн, *дусту* Сф, *да платте* Ит, *победте* Ч, *почсти* Ж СЦ, *почсти* Ж Сн, *сирџмаште* Ит, *не цсту* Е.

Забележићемо да основински вокал презента, изворно дуг, испада само под посебним околностима. Ту су пре свега *виши* и *миш*, два глагола са когнитивним значењем (скраћено *виши* значи „схваташ, увиђаш“), који се по томе што захтевају глаголску допуну и по својој високој фреквенцији приближавају помоћним и модалним глаголима, затим примери са *и* у слогу иза слога са дужином, дакле у положају где је основински вокал доследно скраћен.

Други глаголски облици

покрвено Ит, *почићен* Ж Сн, *прџгали* Ђ.

Овде се ради о спорадичном изговору у положајима који пружају добре услове за испадање вокала.

Придеви и прилози

нџпсмено Е, *сџвише* Ж Ч, али и *сџвише* Ж итд.

За разлику од ретке синкопе у горњим примерима, испадање *и* је доследно у *кџлко* Ил Нз Ш Ко ЈТ Мђ Ит Ж Т Бч Сф Бд Ч Ф Пе З А Км Бш СЦ Ми Ки НБ Мо Пд Сн СК НК Ђ, *колко Са 73*, *колко гџд* А НБ, *кџлка е Ж*, *нџколко* Нз Ит Ж Бч Пе Км Ме СЦ Ми НК, *николко* Ж Пе Ми НК. Карактеристично је да од вокала *и* овде није остао траг ни у некој факултативној слоговности *л* или његовој палатализацији. У примерима *кџлко је сад тџ* Бч и *нџколко* Ит огледа се по свој прилици утицај књижевног језика. Напоменућемо да прилози *толико* Ит Ж Бд З Е Бш СЦ и *онолико* Ит З, а изгледа и заменица *колики* (*колики је* Ф Ме, *колики су врата* Ф, *колика је тџ машинна* Ме) имају акценатовано *и*.

Испадање целог првог слога

тај Кинђанин Мо, *Кинђенин* Мо (иначе обичније *Кик*-).

Гласовна редукција у титулама

госпон ђфициру Ит, *госпон попо* Са, *забџраио сам*, *госпн прџфесоре* Ме, *госм бџлежниче* Ит;

приљ Живо Ит, *приљ Мило* Ит;

ч Аџа Мђ, *ча Бџга* Мђ, *ча Влаџа* НБ, *ча Ђџка* Ит, *ча Јџнко* Ит, *ча Лаџа* Ит, *ча Мџрко* Ит, *ча Пџнта* СК, *ча Раџи* Сн, *ча Рџмџнови* НК, *ча Сџва* Мђ.

У оваквим примерима скраћени облици су сасвим обични.

194. Е

Вокал презентске основе

мѡж да сѣдиши Ит, ѡма га мѡш пѡзнати по говѡру Ки, мѡш кѡсти НК, нѣ мож' да га пѡстиши' Ит, да нѣ мож да доглѣдиши Ит, тѡ нѣ мож да истрѣбиши Ит, нѣ мож да се рѡстанеш Ки, нѣ мош да спѡваш Ит, нѣ мож да иѡдѣш Ф, нѣ мож ѡ иѡдеш Мо, мѡш кѡсти НК, нѣ мош свѡшта да угубиши Пе, мѡште Мђ Е Ме Км Ки Ми Пд, нѣ моште Сф, али и мѡжеш Ки итд. Синкопа изостаје кад је облик 2. лица јд. на крају клаузе, а не претходи му негација не.

па ћи ми мѣтиши НБ, па чш вѡдиш^а Е, Ди чш тѡ оваѡ Ки, ди чш тѡ Ми, ди чш тѡ Ме, ди чш Ми, штѡ чш да јѣш Мо, тѡ ч^и наћи Ми, тѡ ѣте ви Ил, ѡ'те сѡ мном Мо, ви т'те вѡдити Ки, па т'те вѡдити Пд, па т'те чѡти НБ, сѡ^а ду нас пѡклати Мо, нѣши Пд;

ѡи ш вѡташ^а НБ, кѡко ш прѡћи НБ, сѡ ш вѡдиш НБ, штѡ ж да рѡдиши Ф, штѡ ж' да вѡдиши Сн, кѡлко ч јѣсти Ки, тѡ ч и код мѡлог дѣтѡта чѡти Ми, нѣж ѡ иѡдеш Ф, нѣч ѡ иѡдеш Ф, неш да рѡдиши Ит, ѡтвѡри дѡи па ч вѡдити Ит, аѡ дѡ да припнеш НБ, ош ић, Сѡмо, дгудѡна НБ;

кѡжш Сн, кѡжду Ми.

И овде су у питању често употребљавани глаголи, модални или помоћни, којима се придружује најфреквентнији међу *verba dicendi*, каже–. Ипак, док је мѡш у синтагми са другим глаголом обичније него мѡжеш, синкопа е у каже– у ствари је ретка појава.

Вокал инфинитивне основе

вѡдла сам Ит, изгѡрло Ки, разбѡдле се Сф, тако и дѡдла у Итебеју, где су у оваквом положају дужине обично скраћенс. У свим овим примерима испред е се налазио сонант, који кад му претходи ` акценат, тежи да преузме слоговност.

Кардинални бројеви

дѣст Мђ Ит Ч Пе Сн, дѣс југѡри НК, дѣс метѣри СК, двѡдест III Ж Сф Км Бш Ки НБ Мо БА НК, двѡдес кѡла Мо, двѡдес крѡва Бш, двѡдес крѡјѡра Мо, двѡдес пѣт Сн, двѡдес пѣти Бш, двѡдес прѡви Бш, двѡдес рѡли зѣмље Ит, двѡдес бѡнке СК, двѡдес гусѡка Сн, двѡдес дѣвѣта Мо, двѡдес Мђ Сф Бш, двѡдес врѡсти Сф, двѡдес комѡда Ки, двѡдес метѣри Ит, двѡдес пѣт Сф, двѡдес гѡдина Ж Сф НБ, двѡдес дѡна Сф, двѡдес двѡ Ми, двѡдес дрѡги Бш, по двѡдес дѡша Сф, двѡјес Пе, двѡјес СЦ, двѡјес трѡиес Ит, трѡдест Ит Ж Сф Бш Сн Ђ, трѡдес НК, трѡдес месѣци СК, трѡдес пѡтка Ми, трѡдес–чѣтрѡдес крѡта НБ, трѡдес двѡ Бш, трѡиес Т, трѡиес јѣдну Мђ, трѡиес комѡди Т, трѡиес лѡтри Ил, трѡиес дѡша Пе, трѡјес Нз Ж, чѣтрѡдест СЦ, чѣтрѡдест ѡсме Ки,

четрдест осма Е Ђ, четрдест Ит, четрдест осам Ит, четрдест осме Ж Ч, четрдес ЈТ, четрдес – педез гддина Ж, четрдес гддина СК, четрдес коња Ми, четрдес крста Ме, четрдес ЈТ Ч, четрдес команди Ш, четрдес крста НБ, четрдес гддина Ил Ж Сф, четрес Ит, четрес пет Сф, стд педест гддина Сф, педес Иђ 9, педес кила Т, стд педест кила СП, педеш четир Нк, педез гддина Ит, четрдес–педез гддина Ж, педес њада Км, педес кила НК, педес лигри Ђш, сто шездест лапаца Ит, шездес кила Мо, шездес четир НК, шездес форинти Ки, шездес гддина Бш, шездес шест Сн, седамдест њада Ми, седамдес метери Ж, седамдес три Ђ, седамдес гради Мо, седамдес четврте Мђ, седамдес пет Сп, седамдест и седме Сп, осамдест и шес Ч, осамдест вагона Ит, осамдест њада Сн, осамдес две гддине Ки, дведест и двет Ил, дведес двет Ж, дведес две гддине Ж, дведешез гддина НК, дведес двет Ил, дведес деца Е — наравно, уз облике као двадесет гддина Ит, тридесет Ме, четрдесет Бш, педесет крста Мђ, седамдесет Ит Ме Ми НК, осамдесет пет Мђ, дведесет Бш.

Именице

брзобразлук Ф, два бурга БА, бурзи БА, бубржак Ф Мо (и брбужак итд., в. т. 201.), вргено Бш НК Дс, вргенар Мо, дестакиња Ф, два мјсца Ил Ит 3 НБ, три мјсца Ит Бш, сваког мјсца Бш, сваког мјсца Сп, напоску Ит Ки, нарђење Сн Ф, две недље 3, положник Ш, на ршето Пе; упор. и вргено НК.

Синкопа је очигледно фонологизована у облику *брбужак*, где је силабизирано *р* метатезом доспело под акценат.

Разно

ддџкам НБ, ддџка Ил Сн, ддџкамо Ит, дни и ддџку Сф Ки, ддџкаду Бш, ддџкај Ч, ддџкаћемо Ит, ддџко Нз Ит Ж Е Бш, ддџкало Км, ддџкала Ит СК, ддџкале Ми, не џкаш Ит, дџиљапа Ме, наџсти Пе, нарђење Ф, не џсћа се ддџбро НК, не трба Сф, дџиљамо СЦ, ајдмо СЦ, ајте СЦ, ајте СК, окрчене Ки, прдџос Сн, зајно Е, зајдно НК, једард Ч Пе, једарда НК, двард Ч.

Иако је синкопа у *дџка*– веома честа, и ту постоји изговор са сачуваним *е*.

195. А

Вокал презентске основе

ја им (=имам) право Ит, нџм штџ да пдџрошим Пе, нџмм жџта НК, нџmmo Сф, да вџчерте ЈТ, не плађш Сн.

У овом материјалу најзаступљенији је презент *имам/немам*, дакле опет један од најчешћих глагола. Јасно је, међутим, да се сви наведени облици јављају само спорадично.

Вокал инфинитивне основе

ка̀зти Ме Сн, *ка̀сти* Ит Ж Ф Бш Сн БА НК Ђ Дс, *припове́дти* Бш, *гу̀рти* Ми, *и́мти* Ч, *ка̀зли* Ил, *ка̀зла* А, *мо̀рли* Пе, *напи́сла* је ЈТ, *у̀крли* су Бш, *ка̀ишу* Ф Бш, *ка̀ише* Ит Бш, *пока̀ишемо* НБ.

И овај је материјал спорадичног карактера с изузетком облика веома честог глагола *ка̀зати*, чији инфинитив и футур обично гласе *ка̀сти*, *ка̀ишу* итд. Много су ређи облици као *ка̀зати* Ит Т СЦ МИ, *дока̀зати* Ит, *ка̀зали* СЦ, *ка̀зала* Бш НК.

Разно

Вртоло̀дмије Ж, *Обрд* НК, *парада̀нза* Ме, *срмо̀та* Пе НК, *Фрка̀ждѝн* Ч, *безо̀брзан* Бш, *безо̀брзно* Бш, *за̀брљен* „забра̀вљен“ Ит, *врѝће* маши́не Ж, *ко̀сћу* маши́ну Ж, али и *парада̀нз* Ме итд. (уп. т. 123).

Заједничка је одлика већине ових примера преношење слоговности на р. И ту се ради о факултативном изговору.

196. О

верна̀уку Бд, *во̀деница* НБ, *гру̀шнице* Сн, *гру̀шница* СК, *гру̀шично* се́ме СК, *нѐгва* Сф, *на̀ рга̀љ* Ки, *нѐ мгу* Ме Сн, *нѐ мж* Ки, *нѐ мжете* Пд, *прме́но* сам НК, *во̀да одзо̀ле* Е.

У свим овим примерима стајао је сонант уз о, чије испадање има знатнију фреквенцију само у лексеми *гру̀шница* (упор. ипак *гору̀шница* Ит Ф Ки СК, од *гору̀шнице* Ме).

197. У

за̀јтра Ш ЈТ Ж Ч А Бш СЦ Ми, *за̀јтра* Нз Ит Т З Бш БА СК, *за̀јтре* Бш, *за̀јтре* Бш, *за̀јтро* Пе, *за̀јтро* СК, *у̀јтру* СК, *у̀јтру* СК НК Ђ, *до̀ у̀јтру* Пд НК, *добрдо̀јтро* Ч Мо СК, *по̀јта̀рје* Ит, *по̀јтарије* Иђ 31, ређе *за̀јутра* Нз, *за̀јутро* СК; *прико̀дстра* Е Км Бш СЦ *В Ки Ми Пд Сн, *И́сса Кри́ста* Ч, *ме́гла* (<мегула) Ш ЈТ Т Бш, *ме́гли* СЦ, *нѐ бо̀емо* НБ, *ни́сам по̀пишо* Км, *дрма̀рина* Ил, *по̀ ко̀шии́лку* Ми, *Пѐркчин* НК, *Ра̀дловачки* Ит, али и *ме́гула* је Бш, *ме́гули* Бш.

Међу овим примерима високом фреквенцијом се издвајају *прико̀дстра* и *ме́гла* „ставила“. Синкопа, наравно, није фонологизирана у првом од тих примера, о чему сведочи слоговност с. Ту свакако делује ослањање на прилог *сўтра*. Поменућемо да презиме *Ра̀дловачки* у Итебеју увек тако гласи.

Додаћемо овде и облике *ку̀руз* Пе З Сн НК, *ку̀руза* Ч З Сн НК, *бѐре́мо* *ку̀рузе* НК, *ку̀рузно* *бра̀шно* Ч, па и *кку̀руз* НК, *ккку̀руз* Км, *кккку̀руз* Пе. Облике са *кук-* и *кок-* навели смо у т. 1496.

Усамљено стоји пример *миш* (= *мислиш*) да има брколóзу (туберкулозу) Мо.

Закључци о синкопи

198. Преглед изнесене грађе показује да је синкопа најчешћа у унутрашњем слогу, затим у крајњем и најзад у почетном. Запажа се да су тросложне и још дуже речи богатије заступљене него што би се могло очекивати према њиховој учесталости у говору. Очеvidно је да дуже речи пружају повољније услове за гласовну редукцију, али треба имати на уму и то да двосложне речи немају унутрашњег слога, који је за синкопу погоднији од почетног и крајњег. Осим тога, двосложне речи с отвореним крајњим слогом не долазе у обзир за синкопу; о њима је било говора у одељку о апокопи.

Наравно, испадају само неакцентовани или бар дезакцентовани вокали, и само кратки, односно скраћени.

Да у првом слогу испадају предакценатски вокали, а у последњем послеакценатски, разуме се по себи. Што се тиче унутрашњих слогова, у њима прсовлађује синкопа послеакценатских вокала, што произлази из околности да у новоштокавском има сразмерно мало речи с акцентом на трећем слогу или још даљем од почетка речи.

Од могућих консонантских окружења синкопи највише погодују положај између два безвучна опструента и суседство сонаната. Знатније изузетке од овога стварају одређене велике морфолошке категорије као што су 2. лице множине императива, инфинитив, па и друго лице једнине и множине презента, где се испред вокала који испада јављају практично сви ковсонанти. Приметићемо узгред да наставак испред којег испада вокал увек почиње безвучним консонантом (*т*, ређе *ш*). Значајно је и то да синкопа у тим категоријама не доводи до хомонимије са било којом другом категоријом у истим парадигмама. Најзад, треба истаћи велику разлику у овом погледу између конјугације и деклинације, у којој синкопа готово сасвим изостаје.

Услови поменути на почетку претходног пасуса заступљени су посебно често, практично редовно, кад је реч о синкопи у првом слогу, и уопште у предакценатском положају.

Синкопа се јавља готово искључиво онда кад вокалу претходи само један консонант. С друге стране, примери као *пдџстим* показују да консонантска група *иза* самогласника није сметња за његово испадање.

У већини случајева синкопа је факултативна, али постоје и категорије где је она уопштена.

Значајно је да је синкопа најчешћа у категоријама у којима смо бележили и примере са централизованим или ослабљеним изговором вокала (*а*, *в*, обезвучење итд.). Показује се да је такав изговор, дијахронично гледајући, прстходница синкопе.

199. Разматрање наше грађе указује и на то да је заступљеност синкопе код разних вокала углавном сразмерна висини другог акустичког форманта, додуше, како изгледа, с инверзијом односа између *о* и *у*. Слоговно *р* никад није захваћено синкопом нити било којом другом врстом губљења вокала.

Синкопирани вокал често оставља траг у слоговности претходног консонанта (сонанта, струјног или африкате), по правилу онда кад претходи слог с узлазним акцентом. Код *и* се јављају и случајеви умекшавања претходног консонанта или антиципације *и* у виду *ј* испред тога консонанта.

200. Веома је поучан лексички састав материјала у којем долази до честих синкопа. Ту су пре свега категорије с ослабљеним акцентом: кардинални бројеви, титуле и неки глаголски облици, помоћни или њима слични. Осим тога овде се нашло неколико честих морфолошких категорија, увек из конјугације. Што се тиче лексичких јединица, синкопа тежи да се уопшти само у ограниченом броју високо фреквентних, у којима су обично испуњени помињани фонетски услови.

Круг описан у претходном пасусу још је ужи кад је реч о редукцији која осим вокала уклања и бар један консонант. Овамо спадају титуле наслоњене уз друге именице, затим низ кардиналних бројева, неколико најобичнијих глагола и мањи број лексема с вокалом укљештеним између два безвучна консонанта.

МЕТАТЕЗА ВОКАЛА

201. Мало је примера у којима метатеза захвата само вокале:

орманика БА НК, *орманнику* СК, *орманике* НБ Мо Сн БА, с *орманником* Ме, *орманикаша* Ба (све из кикиндске зоне!) поред *армонике* Ђ, *армоникаш* Бш итд.;

рамуника за *патэку* „камилица“ Ит (треба поћи од *романика*, уп. и облике *ротоника*, *ротиника* у РЈА, као и *румуника* Иванда, Чешљар 134). Уп. т. 135 и 148.

брбужак „бубрежак“ Е Км Мо НК, *брбушак* Ки, *брбушци* Ф Ит Км Бш, *брбушка* НК, али и *бубрежак* Ф, *бубрици* Ф, *бубрежак* Км, Уп. *брбушак* „бубрег“ у Иванди, Чешљар 112.

ЕЛЕМЕНТИ ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКОГ ВОКАЛИЗМА

202. У неколико лексема преузетих из црквенословенског, очито у његовој руској варијанти, налазимо *е*, односно *о* као рефлексе прасловенских полугласа:

а) *рождество* „божићна песма“ Ч, *чѐс* „част“ Ме Бд, *једна од 'иљаде ако држи мѹжу чѐс* Ит, *због чести Са, нѐма тѹ чѐсти* Км, *божѐство* Ит („богомольци кажу“);

б) *Душане, видѹш тѹ, цѐо вѐздѹх пѹн нѐчега* Км, *дн по стѹрим кѹже „вѐздѹх“* Км, *вѐздѹх Ђ, воспѹто Ч, да се вѐспѹтаду Ч, воспѹтан Са* 331, *вѐскресе Ф, вѐскресо Са* 331.

У називима празника имамо с једне стране *Ўскрс Ф Сп Ме Бш, до Ўскрса Е, очи Ўскрса З*, а с друге стране *вѹскрсе* (у поздравној формули о Ускрсу) *З, вѹскрсно Мђ, вѹскрсѐније* (црквени обред о Ускрсу) *З, Вѹвѐденије Ш*, све преузето још из српскословенског језика. Из истог извора потиче и облик *вѹистина Ф*.

Облици *уѡторник* Бш, *уѡторак* Ф, *уѡторак* Ж, садрже в из црквеног језика н предлог у срастао с именицом. Уп. т. 265.

Рускословенски фонетизам огледа се и у лику *вѣртеп* Ч НК СК, Гмн *вѣртѣпа* НК, са е у другом слогу насупротив стсл. ВРЪТЪПЪ.

Црквенословенско чување тзв. редуцираног и испред ј огледа се у облицима *бдѣније* Ф, *безакѣније* Ит, *Вавѣденије* Ш, *васкрсѣније* З, *од ђтог здѣнија* Ит, *здѣнија коекаква* Ит, *пјѣније* БА *Секѣваније* Ит Ф поред *Секѣвање* Т, *Срѣтеније* Дс, *страѣније* СЦ, *гѣ гѣдину је било грѣсеније, грѣсла се зѣмља* Ит.

Реч *вјѣрују* Пд са „црквенословенским“ јекавизмом означава познати текст „Символ вере“. Такво је налази се и у *пјѣније* БА.

КОНСОНАНТИЗАМ

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

203. Инвентар консонантских фонема једнак је у скоро свим говорима обухваћеним овим радом (о једином изузетку в. т. 212 и 213). Транскрибујемо овде дијаграме из фонолошког описа говора Башаида (ФО, ОЈА 55):

в			м	п	б	ф	
	л	р	н	т	д		
				ц	с	с	з
ј	љ		њ	ћ	ђ		
				ч	џ	ш	ж
				к	г	х	

Овај се репертоар разликује од онога у књижевном језику само присуством *s*. Домашај те разлике је веома мали јер је *s* фонема са најнижом фреквенцијом у банатским говорима а уз то не уноси ниједну нову диференцијалну особину.

Осим *s*, и *x* има врло ниску фреквенцију, али ипак нешто вишу. Следећу степену на списку сугласника који се у говору јављају ретко сачињавају *ц* и *ф*.

Од наведених фонема *ф*, *s* и *ц* су секундарног порекла. Јављају се у позајмљеницама и као резултат гласовних промена под посебним условима.

204. Банатски говори у начелу познају све иновације којима је у разним штокавским говорима успостављана симетрија између система звучних и беззвучних консонаната. Уведене су африкате *џ* и *с* као парњаци гласовима *ч* и *ц*, а *ф* и *х* били су под ударом процеса који су их елиминисали из система. Међутим, *ф* је поново ушло у систем, а уклањање *х* је остало недовршено, тако да су оба та гласа заступљена у данашњем консонантизму.

205. И у вези с позиционим консонантским променама наши се говори углавном добро уклапају у просечну штокавштину. Групе **sk*, **zǵ* и сл. дале су *шт* и *жд*, а **tj* и **dj*, као и *jt* и *jd*, африкате *ћ* и *ђ*. Почетно *чр* прешло је у *цр*— (и даље у *гр*— у речи *грешња*), *вс*- се претворило у *св*—, ново јотовање је извршено у истој мери као у књижевном језику и остварене су стандардне промене у примерима као *човек*>*човек*, *двигнем*>*дигнем*, *остро*>*оштро*, *слива*>*шљива*. Наравно, ми се у даљем излагању нећемо враћати на овакве промене.

206. У консонантизму као и у вокализму, међу најзначајније разлике према књижевном језику спада друкчији изговор одређеног броја фонема. При том је и овде варијационо поље у реализацији тих фонема врло широко. Штавише, у овом случају су такве особености по правилу факултативне, што значи и да појава у консонантизму има мањи домашај него у вокализму.

ИЗГОВОР ПОЈЕДИНИХ КОНСОНАНТАТА

Изговор ш, ж, ч и ц

207. Шуштаве фрикативе и африкате изговарају се врло често с умекшањем, понекад једва приметним, понекад прилично чујним, а ређе врло изразитим. Те је нијансе немогуће разграничити и зато их наше бележење не раздваја:

ш'

ш'а̀пца Ж, *Ш'а̀пчани* Пд, *ш'аре́не* Ж, *Ш'а̀ба* Ж, *ш'е́ве* З, *ш'е́рг* (Ф (2:)), *ш'е́с са̀ти* Ш З, *ш'е́сте* Ш, *ш'е́стица* Ф (1:), *ш'е́тате* З, *ш'е́шер* Ш, *ш'еш'и́р* Ит Ф СК, *ш'еш'и́ре* Ж, *ш'еш'и́ри* Ж, *ш'и́бати* З, *ш'и́летом* Ж, *ш'и́ло* Ит, *ш'и́ље* Ки, *сад ми ш'и́љу* Ит, *ш'и́на* Дс, *ш'и́не* Ж НК, *ш'и́ре* Ит, *ш'и́ри* Ит З, *ш'и́ри* нег дљжи Ит, *у Ш'ирине* НК, *ш'и́рине* Ђ, *ш'и́рини* Ит, *ш'и́рок* СК, *ш'и́рока* Бк (1:), *ш'и́роки* Ит, *ш'и́роко* Ит Ж, *ш'и́шарка* Бк Ф, *ш'и́шке* Пд, *и ш'коле* Ит, *ш'кѡдило* Бч, *ш'лѡва* Ит, *ш'ѡра* КМ, *ш'ѡрај* Ит, *ш'та́* Ит, *ш'та́ је* НК, *ш'то прѣ* Ф, *ш'тѡ* Ж, *ш'тѹка* Ч, *од ш'ѹва* Ит, *по ш'ѹпама* Ит;

а̀мши'ан Ит Ж, *иза Баш'а̀йда* Ки, *беи'нку* Ж, *бѣреш'и* Пд, *болѣш'љив* Ит, *брѣш'на* Ж, *брѣш'е* Ж, *Бѹдши'ин* Пд, *ваи'ар* НК, *вѣш'т* Т Ф, *вѣш'тѡк* Ит, *вѣш'е* Ит Ж Бч Е Св, *вѣш'ље* Е Пд, *са вѣш'њама* Сп, *вѣш'ки* Ит, *врш'е* Ж, *врш'емо* З Ме, *врш'или с кѡњама* Ит, *врш'или* НК, *врш'илѡ се* НК, *врш'имо* Ит, *врш'ке* З, *врш'њаџи* БА, *граш'ак* Ит, *горѹш'ница* Ж, *за гѹш'у* ЈТ, *донеш'ени* Ф (1:), *дѡш'ла* Ф, *дѡш'ли* Ит Ж, *дѡш'о* Ит НК, *дрѹш'тва* Ж, *дрѹш'тво* Ит Ж Ки, *дрѹш'тѹ* Ж, *Душ'ан* Ит Пд, *Душ'ко* Сф, *заврш'или* СФ, *зѡпуш'ниш'* Ит, *зѡсѹш'и* Пд, *Избѣши'гани* Ж, *изѣш'ли* Ж, *иш'ла* Мђ, *иш'ли* Ж, *иш'о* Ит Бч Пд, *иш'чистили* Ж, *ниш'чѹпаш* З, *Јѡш'ка* Пд, *караш'е* Е, *каш'ика* Км, *каш'иком* Ж, *кѣш'а* Дб Ж Ит Ки, *вѣш'е кѣш'е* Ит, *кѣш'е* Ч Пд, *кѣш'у* Мђ, *кѡкѡш'ка* Ит, *кѡкѡш'ке* Ит, *кѡмш'иња* Ит Пд, *кѡмш'ињама* Пд, *кѡмш'иње* Пд, *кѡмш'ињи* Ит, *ис комш'иљука* Ит, *комш'иљукѣ* Е Пд, *кѡш'уља* Ф (2:), *кѡш'уље* Ит, *кукуњеш'ће* Ме, *лакиш'ин* Пд, *лѣгш'е* Ит Пд, *лѣгш'и* Ит Ж, *лѡш'е* Ж, *Љѹбѣши'и* Св, *маиш'ина* Мђ З, *маиш'ине* Ит Пд, *маиш'ином* Ж Ме, *мекуш'а* Ит, *мириш'и* Ит, *Миш'а* Е, *миш'евн* Пд, *Мѡдош'ани* Ит, *муш'ка̀рџи* Јт, *мѹш'ки* Ж Ме, *мѹш'ко* Дб, *наврш'и* Ит, *највѣш'е* Мо, *наш'а* Ит, *наш'и* Бк Ит Ж Пд, *немѣш'ѡг* Пд, *не пуш'и* Ж, *не пуш'им* Пд, *нѣш'то* Ђ, *нѣш'та* Мђ Ит Ж Бд Км БА Ђ, *нѣш'то* Ит, *нош'ња* Ж, *оврш'имо* Ит, *ѡкеш'асто* Пд, *ѡпш'тине* Ж, *ѡсѹш'и* Ф, *ѡш'инно* Е, *пѡш'њака* Пд, *пѣш'ке* Ж, *пѣш'кѣр* Ит СК, *пеш'кѣри* Ж, *кот Пѣш'те* Ђ, *потрбуш'ке* Ф (1:), *пѡш'ли* Мо Пд, *пѡш'говали* Ит, *пѡш'тује*

Ф (1:), *праш'нна* Ит, *припуш'и се* Км, *прош'етам* Ж, *прѡш'лог* Пд, *пѡш'и* Ф, *пѡш'но* Км, *реш'ета* Ч, *рѣш'етало* Пд, *реш'ето* Ж, *рѣш'но* Км, *саш'нвѣна* Бк (2:), *свѣш'та* Км, *свѣш'тенѣк* Ит, *свѣш'тенѣк* Пд, *свѣш'тенѣка* Ит, *свѣш'теници* Ит, *каг се гѡ свѣрш'и* Ит, *свѣрш'но* Мђ, *Сѣш'а* Ит, *слѡш'ѡјте* Пд, *слѡш'али* Ђ, *слѡш'о* Ит, *старѣш'ине* Ит, *старѣш'ини* Ит, *страш'но* Ж, *сѡбош'и* Ит, *тамбураш'и* Ит, *тѣш'ко* З, *Тимши'вѡру* Ит, *Тѡш'ини* Ил, *траш'те* Ф, *трѡш'ак* Ф, *трѡш'и* НК, *удѣш'ѡву* Кн, *унши'глии* Ж, *уш'ѡва* Е, *уш'нје* Км, *из уш'нју* Ф (1:), *фрѣш'ак* Мђ, *фрѣш'ко* Мђ, *чѡрш'ав* Ж, *чѡш'а* Бк (2:) Ф, *чѡш'у* Ит, *чѣш'ла* Ит, *прѡмѣне ш'ѣш'ѡр* Ит, *ш'ѣш'ѡрка* Ф;

бѡш' Ит, вѣлиш' Ж, вѣш' Ч, глѣдши' Ит, зѡпуш'ниш' Ит, извѡдши' Ж, ѣш' Ит, јѡш' Ме Сф, клѣчиш' Ђ, кѡпаш' Ит, кѡпши' Ит, лѡжши' Ж Сп, мајжеш' Мђ, мѣтеш' Ит, набѡцаш' Ит, наврш'ниш' Ит, нѡсши' Км, ѡреш' Ит, пѣш'еш' Ит, плѡтши' Ит, плѣш' Ж, прѡвниш' Ђ, прѣскѡчеш' Ит, да прѡстши' Ж, да га пѡстиш' Ит, слѡч'аш' Ит, стѡнеш' Ит, сѡбош' Мђ, тѡжши' Ж, узореш' Ит, укѡчиш' Пд, устанеш' Ит, чѡваш' Ит, ш'ѡраш' Ит.

ж'

ж'ѡба Ит, *у Ж'ѡбаљ* Е, *ж'ѡлостан* СК, *ж'ѡла* Ж Сф, *ж'ѣж'а* Е, *ж'ѣлиш* су Ф Св, *ж'ѣлите* Ђ, *ж'ѣна* Ит Бч Е Сп, *ж'ѣнѡ ме пѣта* Ж, *ж'ѣне* БА Ђ, *ж'ѣнин* Ф (1:), *ж'ѣнио се* Ит Е, *са ж'ѣном* Ф (1:), *ж'ѣнска* НК, *ж'ѣнске* Е, *ж'ѣнском* Ж, *ж'ѣну* Ж Мо Пд, *ж'ѣњени* Ит, *ж'ѣравица* Ж Мђ Км, *ж'ѣв* СК, *Ж'ѣва* Ит, *ж'ѣва* Ж, *Ж'ѣве* З, *ж'ѣвиду* Пд, *ж'ѣвијо* З, *ж'ѣвили* Ит, *ж'ѣвило* З, *Ж'ѣвини* Ит Пд, *ж'ѣвинско* Ит, *ж'ѣвину* Ит, *ж'ѣвину* Ф, *ж'ѣвно* Ж, *ж'ѣвиш* Ит, *ж'ѣво* Е, *ж'ѣвог* СК БА, *ж'ѣвѡтнѣе* Пд, *ж'ѣж'ак* Бк (2:), *ж'ѣла* Ч, *ж'ѣлаве* Ит, *ж'ѣле* Ит, *ж'ѣлица* СК, *ж'ѣта* Ж, Цп З Пд, *ж'ѣгну* НК, *ж'ѣго* Ит Ж Е Ме Ки Мо Пд, *крѡ ж'ѣго у ж'ѣго* Ит, *пѡ ж'ѣгу* Ит, *ж'ѣрно* Ит, *кѡмен што ж'ѣрнамо сѡ* Ит, *ж'ѣт* З, *ж'ѣћак* Ит;

бѣж'и Е, *бѣж'ѣмо* НБ, *бѣлѣж'ѣника* Ч Мо, *блѣж'ѣни* Км, *Бѡж'е* Чј Ђ, *бѡж'и* Ит, *бѡж'ин* Пд, *Бѡж'ић* Ит Ж, *бѡж'ића* Ит, *вѣж'е* Ж, *вѣж'еду* Км, *влѣж'на* Ит, *дѣж'е* Ж, *дѣж'у*, Ж, *дож'ѣвно* Км, *дрѣж'ѡва* Ж, *дрѣж'и* Јт Ж Ме, *дрѣж'ѣду* Км, *дрѣж'им* Ж Ме Пд НК, *дрѣж'у* Сф Пд, *дѡж'е* Ит НК, *дѡж'и* Мђ Ит, *дѡж'ан* Св, *нѡ дѡж'и* Ит, *дѡж'ѣне* Ф, *дѡж'ом* Пд, *ж'ѣж'а* Е, *зѡдрѣж'ан* Ф (1:), *изгрѣж'ѣна* Ф (1:), *кѡж'е* Ш Јт Бч Ђ, *кѡж'ем* Ит Бд Ки Ђ, *нѣ кѡж'ѣте* Ш, *кѡж'у* Ит, *кѡж'а* Ж Ме, *кѡж'е* Сф, *кѡж'ѣни* Ит, *кѡж'у* Ит З, *двѣ лѡж'и* Ф, *лѡж'ѣлива* Ит, *лѡж'ѣливо* Ит, *лѣж'и* Ж, *лѣж'им* Пд, *лѡж'и* Мђ, *лож'ѣмо* Ж З, *лѡж'ниш* Ит Ж Оп, *лѡж'ни* Дс, *мајж'ѣш* Ђ, *мајж'и* Км, *младѡж'ѣња* Ж, *мѡж'еду* Ж, *мѡж'ѣмо* Ж, *мѡж'ѣте* Ђ, *нѣ мож'ѣмо* Мђ Ж, *нѡмаж'ѣ се* Пд, *нѡмаж'ѣте* Ме, *нѣ мож'ѣмо* Е, *нѡж'ѣви* Мђ Ж, *с нѡж'ом* Сп, *одрѣж'и* Ж, *ѡж'ѣни* Ми, *ѡж'ѣнио* Км, *ѡж'ѣњен* Мђ, *пож'ѣгила* Ж, *пѡкѡж'ѣм* Ђ, *пѡлож'ѣмо* Ки, *пѡлож'ѣнике* Е, *пѡлож'ѣнику* Ме, *предрѣж'ѡва* Ж, *рож'ѣство* Ит, *рѡж'а* Ит Мо, *рѡж'ѣније* Пд, *јѡ се слѡж'ѣм* Св, *слѡж'ѣ* Ит, *слѡж'и* Ж, *слѡж'ѣно* Мђ Мо, *стѣж'у* Ит, *стрѡж'ѡр* Ит, *стрѡж'ѣ* З,

стриж'еду З, стриж'у З, тѣж'е Ки, теж'ине Ит, траж'ите Ит, туж'и З, туж'ни Ж, нѣ тужу Ит, удруж'ѣње Ме, уж'а Ђ, уж'е ЈТ Ђ, уж'ѣгла се З, уж'еж'ѣна З, уж'и Ит, упрж'и се Ит;

и^ж Ђале СК, ладдлеж' Ф, млáдеж' Ит, нѣ мож' да га пустиш Ит, шта ж' да вѣдши Св, муж' Ш, нѣж' Мђ.

ч'

ч'ак Ил, ч'амац Ш Пд, ч'арáка Св, ч'аршав Ж, ч'ас Ит, ч'аша Бк (2:) Ф, ч'аше Ж, ч'ашу Ит, ч'вáргле ЈТ, ч'ека НК, ч'ѣкај Ит Ж, тѣ би и мѣне ч'ѣкало Бч, нѣ ч'екаш Ит, ч'ѣкрк Ко, ч'ѣлич'не Ж НК, ч'ѣло Ит Ме, ч'ендвнѣк Ч, ч'ѣпови Ко, ч'ѣрга Ф (1:), ч'ѣсница Ме, ч'ѣсто Ит, ч'ѣтворо Ф (1:) ч'ѣтвѣрти Ф (1:), ч'ѣтир Ит Пе Ч Е НК, ч'ѣтири ЈТ, ч'ѣтрдѣсет Ф (1:), ч'ѣшља Ит, ч'ѣш'левима Ф (2:), ч'ѣбе (узвик за терање пса) Ит, Ч'ѣвуг Ит, ч'ѣзме Сф Е Пд, ч'ѣје је Е, ч'ѣка Ит, ч'ѣко НБ, ч'ѣкѣш Пд, ч'ѣни Ж, ч'ѣнија З, ч'ѣнили Пд, ч'ѣним СК, ч'ѣста Ф, ч'ѣстио З, ч'ѣсто ЈТ Ж З, ч'ѣстог Ж, ч'ѣта Сп, ч'ѣтај Ф, ч'ѣпало се Ит, ч'ѣтам З, ч'ѣпанке НБ, ч'ѣто Ж, Ч, ч'ѣч'а Ит, ч'ѣч'ак Бк (1:) Ф, ч'ѣчак Ит, ч'ѣч'ка Ит, ч'ѣч'о вок. Е, ч'ѣбан З, ч'ѣвек Пд, ч'ѣвека Ит З, ч'ѣвеком Ф (2:), ч'ѣвеку Ж, ч'ѣвеч'ији Ф (4:), ч'ѣја Ф (1:), Ч'ѣргáр Сф, ч'ѣвáр Ит, ч'ѣваш Ит, ч'ѣдо Ф (1:) СК, ч'ѣје Пд, ч'ѣјем З Св, ч'ѣјеш Ит, ч'ѣкунбаба Ђ, ч'ѣла Ђ, ч'ѣли Ж Мо Пд, ч'ѣпави Ит;

ѣз Бач'ке НК, ѣ Бач'кој Пд, ѣ Бач'ку З, двá бербѣч'а Ит, ѣ Беч'кѣрек НК, ѣ Борч'и Ч, брѣч'и Ит, буч'ке, буч'ке (узвик при терању крава) Ит, вѣнч'а Ф (2:), вѣнч'áва Ит, вѣнч'ала Ф, вѣнч'али З НК, вѣнч'áмо се Е, вѣнч'áно З, вѣнч'áње Ж Цп, вѣнч'ати НК, вѣнч'аш Ж, вѣнч'о Ит Ђ, вѣнч'ѣ се Пд, вѣтрењач'а Ж, вѣтрењач'е Е, вѣч'е Ш Ит Ж Ђ, вѣч'ера Ф (1:), на вѣч'еру Цп, вѣч'еш Пд, вуч'е Ил Ит Ж Пд Ч, гущ'иња Е, гущ'ињи Бш, дѣвојач'ки Ж, дѣч'и Ж, дѣвеч'е Ж, дѣч'ekali НК, дѣч'еко Ж, дѣч'еку Ит, дрѣч'и Пе З, другач'ија Км, друч'ије Ит, друч'ији Ж, дугач'ке Ки, дугач'ке Ж З, дугач'ки Мђ, дугач'ко ЈТ, дугач'ко Ж, закѣпч'а Пд, закѣпч'ам Мо, закѣпч'áne Пд, закѣпч'аш Пд, затѣч'е З, звѣч'и Ж, звѣч'ило Ж, знáч'и Ж Сф НК, зубач'а Ит Ж Е, зубач'е Пд, излѣч'ено НК, израч'уна Цп, исеч'е Ж, исеч'ен Ит, иш'ч'истио Ж, иш'ч'упаш З, јач'е Пд, јач'и Ж, јеч'мом Ш, јуч'е Цп, кáч'кѣт Ми, кѣдч'ку Ш, кѣч'ига Ит, кич'ма БА, клѣч'иш Ђ, клѣч'о Ит, кључ'евн Мђ, кључ'ом Мђ, колáч'е Чј Пд, колáч'и Бч, с колáч'има Км, колч'ина Пе, коч'ијáши Ф, крѣч'или Ит, не крѣч'у Ж, крч'имо Ми, крўнач'е Ж, кукурѣч'е Бш, лѣч'имо Ми, мáч'ак Бш, мáч'ка Ж, мáч'ке Ко, мáч'ку Ж, Мокрѣнч'ан Ми, нáјјдч'и Пд, нáч'ин СЦ Ђ, нáч'ина Ж, нáч'не СК, нáуч'им З, нáуч'ио З, не уч'и Ф (1:), дбич'áј Ж, дбич'áју Ж Пд, дбруч'има Ф (1:), дбруч'је Сф, обуч'ене Ж, обуч'ени Ш, опáнч'иши Ж, оч'ѣнаш Е, ѣ оч'и Ж, оч'и Бѣжиња Ит, оч'ију Пд, оч'исти Пд, оч'ли Мђ, оч'о Ж З, Паланáч'ки Ит, пáннич'но Ж, ѣ Пáнч'еву. Сф, пáпуч'ама Ж, пáпуч'е Ж Е Пд, пáрч'е Ит, пáрч'ѣта Ит, пѣтровач'и Пд, пѣч'ѣмо ЈТ, пѣч'ѣно Ф (1:), пѣч'ѣње Ит, пѣч'ѣте Ит, пѣч'ѣте Ф (1:), плáч'е Сп, повлáч'ѣње СЦ, пѣгач'а Ж, пѣгач'у Ж, поруч'иш Ш, посве-

дòч'и^{ла} Ф (2:), посвèдòч'и^ш Ф (1:), погуч'емо Ит, проч'и^{там} НК, пòуч'и^{ца} Ж, пòч'è^{ле} Пд, пòч'и^{ње} Пд, пòч'ст^и Ж, прèдвеч'е Ж, пресèч'е Ит, прèскāч'е Ж, прèскāч'емо Ж, прèскāч'еш Ит, прèскòч'и Ж, прìч'али су Ж, прìч'ам Чј, прìч'о НК, пòвлāч'и Ж, проч'и^{гā}те Ж, рāзлич'је Ит, расèч'е НК, рāч'ун Ђ, рāч'у^{на} Ж, рāч'унци^{ја} Пд, руч'ак Ит, руч'али Км, руч'амо Сп, руч'аш Км, руч'ка Км, руч'не Ж, руч'ни Пс, руч'но Сф, руч'у Ит, свèга и свāч'ег^а Ки, свèч'ане Ж, свèч'ано ЈТ, свèч'ār Ит, свìнч'е Бч Ки, свуч'е З, селāч'и^{це} НК, сèч'е Ит, сигрāч'ке Ит, скāч'еду НК, скòч'и^о Ми, слāч'аш Ит, случ'ајно Ж, смлāч'и Дс, спрèч'им НК, сүвāч'а Ит, по сүвāч'ама Ит, сүвāч'е Пд НК, сүвāч'у Ми, тāч'но З, тāч'ни Ме, тèч'а Ђ, тèч'е Пд, тòч'ак Пд, тòч'кови Пд, трч'и Ф, трч'им Ит, трч'имо Км, трч'у Ит, тургу^нач'а Ит, турч'у^{на}к Ит, туч'ана Е, туч'е Бч Ми, туч'ем НК, увелìч'а ЈТ, үвеч'е Ж Мђ З Е НК, үкеч'и Мђ З, үкòч'и^ш Пд, үнуч'ад^и Пд, үскòч'и Е Ђ, үскòч'и^{ла} З Ђ, үч'и Ђ, үч'и^{ла} Ит, үч'и^{ни} Пе Км, үч'и^{те}л Ит Пд, үч'и^{те}ла Ф, үч'и^{те}л^е Ит, үч'и^{те}л^ица Ит, үч'и^ш Ит, фāлич'ан Ж, цèповāч'и Пд, ч'и^ч'ак Ит, Шāпч'āни Пд;

клòч' Ж, кòвāч' Ит Мс, колāч' Ш Ф (2:), кòлāч' ЈТ Ит, òбрòч' Пд, òрāч' Сп.

ц'

ц'āгаш Ит, ц'āk Ит Ж Ми Пд, ц'āкова Пд, ц'āкови Ђ, двā ц'āндāра Е, ц'āндармèри^{ја} Е, ц'бунòви Ф, у ц'еп Ит, ц'èпни^{ца} Ф;

кириц'и^јаш Ф, òц'а Мс, пèнц'ер Ђ, пìрìнц'ано НК, сāц'ак Ко, скèлац'и^{ја} Ч.

Сасвим је обичан изговор једнак с оним у књижевном језику. Примери у т. 209.

208. Много је ређи тврди, врло шуштави изговор истих гласова:

щèва Бш, щèци^р Ит НК, щнòла Ит,

брāшно Пд;

жèне Ч, крò жито Е;

бèжи Ме, кāже Ш Ч Пе Ђ, кāжем Пд, лèжи Бш, нāмāжè га Е, тèже Ђ, ўжи Е,

мòж Ђ;

чāја Бш, чèтир Бш, чүвам Сп;

вèче З, ви^{чу} Нз, вуче Ко, извуче Ш, обучем ЈТ, òчи Пд, òчо Е СЦ НБ, прìчāмо Бш, рāчун Ђ, рāчуне НБ, с вèчера НЗ, тèче Ки,

кòлāч Ђ.

Изгледа да је појава раширен^ија у оним говорима у румунском Банату који не разликују ч од ħ и ц од ħ̣. У оскудном материјалу П. Ивића из Темишвара нашли су се примери и^{що}, сиромāш^{ни}ји и кāжем, а од жене рођене у Дињашу он је, у сасвим кратком разговору, забележио пример щèци^р. Ова би се појава уклапала у општу нестабилност оваквих гласова у тим месним говорима. Наравно, за поузданије закључивање у овом правцу потребно је много више материјала.

209. Понекад се јавља комбинација умекшаности и појачане шуштавости:

ж'албу Сп, *ж'ита* Сп, *мд'ж'е* Ч;

ч'егир Дс, *ч'егу* Сп, *ч'овек* Ђ,

с венч'ања Бд, *вуч'е* СЦ, *руч'аш* З.

Без инструменталних мерења немогуће је прецизно описати природу оваквог изговора. Ипак је врло вероватно да је ту приближавање леђа језика предњем непцу, које производи утисак мекоће, удружено с извесним повлачењем масе језика уназад, које повсћава предњи резонатор.²³¹ Логично је претпоставити да је ово последње праћено јачим истурањем усана, чиме се појачава шуштање. Није искључено да би овакав опис могао важити уопште за банатски изговор датих сугласника, с тим да до јачег изражаја долази час један час други елемент, а да утисак „обичног“ српскохрватског изговора добијамо онда кад ниједан од речених елемената није остварен у изразитој мери, што не мора значити да нема разлика које би се могле установити мерењима.

Наводимо овде и мањи део примера за изговор који се, бар по слушном утиску, не разликује од оног у књижевном језику:

шегрт Ф (1:), *шећница* Ф (2:), *шећер* Ф (1:), *шешир* Ф (2:), *шиљо* Ки, *шири* Ит, *шишајрка* Бк (1:), *штд пре* Ф (2:1),

под вршку СФ, *донешени* Ф (4:), *кошуља* Ф (2:), *мушка* Ит, *осуши* Ф (2:), *погрбушке* Ф (4:), *поштује* Ф (2:), *пущим* Мс, *трђшак* Ф (2:), *из ушшју* Ф (4:),

лџш Ч (1:).

жандари Ж, *жандари* (Гмн) БА, *женин* Ф (4:), *са женом* Ф (1:), *жшжак* Ф,

здржан Ф (3:), *изгрижена* Ф (3:), *изрџи* Ил.

у чађ Ж, *Чарна* Ж, *чаша* Бк (2:) Ф, *Чѣде* Ж, *чѣкаду* НК, *чѣрга* Ф (2:), *чѣворо* Ф (2:), *чѣврти* Ф (1:), *чѣтрдесет* Ф (4:), *Чѣчнога* Ж, *чѣшљ* НК, *чѣшљевима* Ф (3:), *чшчак* Бк (3:), *човек* Ф (2:), *чдвечији* Ф (4:),

вѣнчала Ф (2:), *вѣчера* Ф (2:), *другаџије* Ж, *у Илѣнчу* Ил, *јѣчма* СК, *дбручима* Ф (4:), *печѣно* Ф (3:), *печѣте* Ф (4:), *посведѣчила* Ф (2:), *посведѣчиш* Ф (2:), *развѣнча* Ф (3:), *рѣчи* Ф (3:), *свѣчана* Ф (4:), *свѣчѣр* Ф (2:), *не учи* Ф (2:).

Као што се види, велики део ове грађе добивен је читањем припремљених примера у Ф и Бк.

Африкате Ђ и Ћ

210. Ови се гласови често изговарају са смањеном фрикацијом. У нашој грађи широко је заступљено бележење *ћ'*, *ћ'* (по узору праксе у Белићевим *Дијалектима источне и јужне Србије*), затим, као нешто јачи степен појаве *ћ'* и *ћ'* и даље *г'* и *д'*, при чему се подразумева да знаци *г'* и *д'* обележавају

²³¹ В. о томе нпр. А. Белића, *Савремени српскохрватски књижевни језик, I део: Гласови и акценат*, Београд 1948, 89, и М. Стевановића, *Ђаковачки говор*, СЛЗБ XI, 70—71.

палаталне пловиве сличне одговарајућим чешким гласовима (ɾ' је уз то једнако са познатим чакавским консонантом):

а) *zǎh' e* БА, *ǫřh' e* Ж, *kerěh' ija* Бш, *kř' ěri* БА, *křh' a* О БА, *křh' ni* Е, *po moguć' nosti* Пе, *ko muž' ak* Ба, *neř' a kija* Ђ, *nořeh' a* Бш, *noř' u* Бш, *svěh' a* Бш,

pětliřh' e Бш;

ř' avo БА, *ř' erme* БА, *ř' on* БА,

zagrěh' eno БА, *izřeh' am* Ж, *s leh' ima* СК, *poh' edu* Бш, *preř' ica* Бш БА, *řh' a* Бш.

б) *ř' erka* Ђ,

brěh' a БА, *veř' i* Ме, *křh' i* Нз, *listih' e* Чј, *měh' emo* ЈТ, *náh' i* Бш, *neh' u* Ба, *koř kuř' e* Ч, *oh' emo* Ж, *oh' o ravnica* Бш, *pleh' a* БА, *svanuh' e* О;

ř' eram Ит, *ř' ūbre* Дб, *ř' ūrd' evdān* БА,

za vāř' ene Дб, *grāř' a* Ит, *doř' e* А, *izrāř' ene* ЈТ, *leh' a* БА, *obuh' e* Ч, *roř' aka* Ђ, *rdnh' av* Сп, *tvřh' i* Ђ, *řh' em* Бк, *urěh' eno* ЈТ, *utvřh' ūva* Дс;

в) *ř' erke* Ђ,

it' h i Дс, *māř' ija* БА, *měř' ano* Дс, *měř' e* БА, *něř' e* Ђ, *něř' emo* Км, *něř' u* Дс, *plāř' o* СЦ, *plěř' a* БА, *pomōř' nice* Ђ, *šivet' h ke* Дс,

šindōř' h Дс;

Arānd' h el БА,

dođ' h em ЈТ, *dođ' h u* А, *izāđ' h e* Дб, *ođrěđ' h en* Бш, *prōđ' h e* Бш, *rěđ' h e* Дс.

Најређе су потврде за чисто *ɾ'* и *đ'*: *ɾ' ūti* Бш,

vet' inom З, *křt' a* З, *křt' i* Бш БА, *ŷ křt' i* О, *něma mōř' i* Ф, *těkřt' a* Бш, *trěř' og* Дс;

đ' aka Бш,

dođ' e Сп, *na lěđ' a* Бш, *mļāđ' i* Бш, *nāřěđ' eni* БА, *prōđ' e* Ф, *slāđ' e* Бш, *řđ' e* Ме.

Најраширенији је, ипак, изговор који се, бар по аудитивном утиску, не разликује од књижевног. Ми смо га бележили у свим селима и у свим положајима; непотребно је овде наводити потврде.

211. Питање порекла изговора с редуцираном фрикацијом није једноставно. Он је нађен и у Бачкој,²³² али не и у Срему.²³³ На штокавском подручју ван Војводине такав је изговор констатован у призренско-тимочкој области²³⁴ и у мрковићком говору.²³⁵ Распоред је изразито перифернијски, што допушта два тумачења: или се ради о архаизму, или о страном утицају. Што се тиче првог, не може се искључити претпоставка о томе да војвођански гласови представљају реликт првобитног српскохрватског изговора, али нема

²³² И. Поповић, *Госл.* 18. Географски је непрецизна Решетарова напомена, *Stok.* 136, да је он слушао ову појаву код више појединаца из „јужне Угарске“ и Србије.

²³³ Б. Николић не помиње ову појаву у својој монографији о сремским говорима.

²³⁴ В. нпр. А. Белић, *ДИС* 182—187.

²³⁵ В. нпр. Л. Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, СДЗБ XVIII, 1969, 155.

ни околности које би таквој хипотези давале знатнију уверљивост. Од страних утицаја овде долази у обзир пре свега мађарски, а мање румунски. Мађарски консонанти који се бележе са *ty* и *gy* једнаки су с нашим *τ'* и *δ'*. У прилог улоге мађарског језика говорила би и распрострањеност појаве, која обухвата и Бачку. У вези с румунским језиком ситуација је заплетена. Његови банатски говори имали су у своје време такве гласове на месту *t* и *d* пред *e* и *i*, али су затим ти гласови прешли у *ć* и *đ* — сматра се, под српским утицајем.²³⁶ Ту се срећемо са хронолошким тешкоћама, поред географских. Ако су Срби под утицајем Румуна преузели *τ'* место *ћ*, Румуни после тога нису могли примити од њих глас *ћ* — и обрнуто. Ствар се нимало не упрошћава тиме што банатски Срби најчешће не изговарају *τ'*, него нешто средње између *ћ* и *τ'*, или чисту африкату *ћ*.

212. У Борчи су изједначени *ч* и *ћ*, као и *џ* и *ђ*. Најчешћи изговор овде је *ч'*, *џ'*. Наводимо примере са првобитним *ћ* и *ђ*:

ч'ёрка, ђјде ч'уги императ.;

Банач'ани, беч'ари, брџч'а, брџч'и, домач'ин, домач'ница, крџч'е, кџч'а, кџч'и, кџч'ич'е, кџч'ич'и, мџч'ала, нџч'е, пџла нџч'и, оџч'емо, џч'у, плаџч'аду, пџбич'еду,

вџч';

џ'убре, гџџ'о, изџџ'еду, лџџ'а, насаџџ'иваду, ослобоџџ'ење, принуџџ'ена, рџџ'ену жџену.

Овакав изговор првобитних *ч* и *џ* сасвим је обичан у Банату, в. т. 207. Наводимо само неколико примера из Бч: *излџч'или, колџч'и, крџч'и, мџч'или, свџч'ари, свџнч'е, гџч'е,*

џ'акове.

Имамо и нешто примера за изговор обичног *ч*, одн. *џ*:

како че бити, џубрџета, усџџивали,

вџнчамо, врџчаре, прџскџче, сџлџчка.

Забележено је и неколико потврда за тврдо, шуштаво *џ*, а такође и једна за комбинацију умекшаности и јаког шуштања:

кџџа, џт кџџе, штџ че бити;

штџ џ'е.

У широј околини Панчева, а ван подручја обухваћеног овом монографијом, нпр. у Банатском Новом Селу, Долову, Баваништу и Ковину, П. Ивић је такође констатовао разликовање двају редова алвеопалаталних африката. Тога су свесни људи у осталим крајевима Баната. П. Ивић је имао прилику да чује ругалицу: *Скџћила маћка у џџнију па наћћинила џџтаво џџдо по Пџнћеву*. Напомињемо, међутим, да за сам град Панчево немамо података о изговору африката.

²³⁶ I. Pătruț, *Influences slaves et magyares sur les parlers roumains*, Romanoslavica I, 1958, 36—37, Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București 1970, 71.

213. Неразликовање *ћ* и *ђ* од *ч* и *џ* одликује и неке говоре Срба у Румунији. Становништво је свугде свесно ове особине. Према нашим подацима овакав је изговор у *Дињашу. Особе родом из Дињаша саопштите су примере *кџча*, *прџт кучу*, *џчу*, *џчемо*, *нџчемо*, *че да му кџжем*, *џџбре*. Поменута је и ругалица на рачун Дињашана *џчу* – *нџчу*, *да штџ чу*, *лџчу* и *џмрџчу*. Треба забележити да се у свести говорника, а и становника околних места, гласови који се изговарају у Дињашу на месту оба реда африката појављују махом као *ч* и *џ*. Материјал П. Ивића забележен у Темишвару 1956. године показује да се ни у том граду не разликују два реда алвеопалаталних африката:

свџча, *свџче*, *ја се сџчам*, *Томич'*;

колџч'и, *мџчку*, *нџнисто*, *џбич'ај*, *ч'џзме*, *џђађар*, *папџџије*.

У другим местима на румунској страни границе о којима имамо података добро се разликује *ч* од *ћ* и *џ* од *ђ*. То су села: *Нађфала, *Семпетер, *Немет, *Ченеј, *Кеча, *Иванда, *Чавош, *Гад и *Рудна. Уп. скицу бр. 24.²³⁷ Напомињемо да српски говори у Бачкој и Срему добро разликују два реда алвеопалаталних африката.²³⁸

214. Питање порскла неразликовање африката реда *ћ* од оних реда *ч* не ствара тешкоће. Јасно је да се ради о утицају румунског језика,²³⁹ чији банатски говори имају само један ред алвсопалаталних африката. Тамо, наиме, постоји *с* и *д* (< *t*, *d* испред "е и и), али је старо *с* и *з* дало *с* и *з*. Уосталом, и другде на штокавском тлу неразликовање *ч* од *ћ* и *џ* од *ђ* по правилу сведочи о страном језичком утицају.²⁴⁰

215. Иначе у банатским селима ретка је појава индивидуалног неразликовања двају редова африката. У нашем материјалу такав изговор нашли смо само код једног информатора у Цп и једног у Ит:

џџча Цп, *мџч'ем* Цп, *џ пролеч'е* Цп, *свџч'е* Цп, *грџбач'е* Цп, *џвџч'е* Цп, *нџч' Цп*, *пџноч' Цп*, *џџџ'еду* Цп (упор. *вџч'ера*, *колџч'а*, *рџч'ак*, *рџч'на*, *кџлџч'');*

плџч'е Ит, *плџч'и* Ит,

²³⁷ Ови се подаци углавном слажу с констатацијама М. Томића у чланку *Подела српских и хрватских говора у Банату према изговарању сугласника ч, ћ, џ, џ*, Нови живот (Темишвар) год. XI, 1967, св. 1, 83—86. Од места са шумадијско-војвођанским дијалектом он (на стр. 85) помиње једино Ченеј, Дињаш и Фењ (за који ми немамо својих података) као села у којима се не разликују африкате *ч* и *џ* од *ћ* и *ђ*. Међутим, у говору двеју старијих жена из Чј снимљеном на траци коју смо преслушавали, (ч) = [ч'] и (ћ) = [т^h] добро се разликују.

²³⁸ И. Поповић, *Госп.* 11; Б. Николић, *Срем* 327.

²³⁹ Овакво мишљење први је изрекао, колико је нама познато, Велимир Југа: *A magyar szent korona országában élő szerbek*, Budapest 1913, стр. 39. У истом смислу изјаснили су се Јован Ердџановић, *Значај етнолошких испитивања у Војводини*, *Летопис Матице српске* 313, 1927, 123—124, и Emil Petrovici, *Influența românească asupra foneticei sîrbești din Banat*, *Dacoromania* VII, Bucuręști 1934, 172—174.

²⁴⁰ П. Ивић, *Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику*, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* II, 1957, 170—177.

ћворке Ит, *ћтворо деца* Ит, *ућван ћвек* Ит, *Аца Пејаћки* Ит, *тоћкове* Ит.

Изговор Л

216. Овај се сонант, индивидуално и okazjiнално, изговара тврђе него у књижевном језику (али ипак много мање тврдо него нпр. у руском):

лаждв Ч, *лака* Ф, на *лакат* СЦ, *лакије* Ф, *лаља* Ит Сф Ђ, *лаље* Бч Дс, *лаљу* Бч, *ланац* Бд, *левак* Ф, *леви* Бш, *био леп* Бш, *лепа* Сц, *лепо* Бш О, *лепо* Ф, *лега* Ш, *лећи* Бк, *лозу* Ф, *лоља* Ф (1:), *лолама* Ф, *лоле* Ф, *лоли* Ф (1:), *лоло* Ф, *лонце* ЈТ, *лопу* Ф (1:), *лука* Сн Ф СЦ, *лукац* Ф, *лула* Ф Мо, *луле* Бк, *лупа* Ф.

бељу СЦ, *брезобразљук* Ф (1:), на *гомиљу* Сф СЦ, *каљу* Ит, *комишљук* Бш, *лаљу* Бч, *подљупа* СЦ, *сељу* СЦ, *цељу* СЦ,

било Ил Нз Бд Сф Ф (1:) З СЦ Сп, *болово* СЦ, *весељо* Ф (1:), *волови* Ч, *закљон* Ф, *крило* Бш, *маљо* СЦ, *миљо* СЦ, *миљости* Ф (1:), *мљого* Ф СК Ђ, *нестаљо* СЦ, *носиљо* СЦ, *олово* Ф (1:), *панталоне* О, *појавиљо* СЦ, *сакљони* Ит, *сељо* Е Бш Ф (1:), *сељом* Ф (1:), *скљопим* Ф (2:), *смиљоваће* се СЦ, *смрзљо* се Бш, *уважјаваљо* СЦ, *цељо* Е СЦ,

бацаља СЦ, *беља* Ф (2:), *беља* СЦ, *биља* Нз Бк (1:) Сф Т Км СЦ, *вољла* СЦ, *врџла* Ф, *гомиља* Ит, *дебеља* СК (1:), *диљла* Кн, *ддбиља* Ф, *ддбиља* СЦ, *ддлазиле* СЦ, *дочекала* Ф (1:), *жиља* Бш, *забрравиља* СЦ, *залепиља* Дс, *зглаван* СЦ, *извадиља* СЦ, *изнеља* Ф (1:) *једиља* Сп, *деца јџла* Ко, *јуља* СЦ, *казаља* СЦ, *казиваља* СЦ, *киља* Сф, *коља* Ф, *криља* Бш, *куљаче* СЦ, *Миљана* СЦ, *Миљанке* Бш, *Миљанкови* Сф, *мисл'иља* СЦ, *мљад* Бк Ф (1:) СК, *мљада* Ж СЦ, *мљада* СЦ, *мљаденци* Ч, *мљадих* Ф, *мљадо* Ф, *од мљадосци* Ф (1:), *мљаду* Бч СЦ, *мљаћи* Ме СЦ, *мљака* Ф, *наљазим* СЦ, *наредиља* СЦ, *носиља* Ф (1:), *пиља* Ђ, *пљакала* Сп, *пљакали* О, *пљати* Бч, *пљатна* Бч, *пљатно* Бч, *пљаче* Ит Ф, *појеља* Ф, *пољубиља* СЦ, *подплашиље* СЦ, *прдвиља* СЦ, *причаља* Бк (1:), *пружиља* Сф, *радиља* О Ф, *режиља* Ми, *свиља* Бд СЦ, *иза сеља* Ми, *сљавиља* Сф, *сљаме* СЦ, *трдишља* Ф, *хугаља* Ж, *убрисаља* СЦ, *увиља* СЦ, *удаља* СЦ, *узџла* СЦ, *цеља* Ч СЦ, *чиштиља* СЦ, *шадкаља* Ит, *шиља* СЦ,

Аца Диљберов Ит, *жаљбу* Сн, *Јџлка* СЦ, *кољко* Ми, *Миљка* Ф, *Миљку* СЦ, *некољко* НК,

биље Сф, *видиље* СЦ, *говориље* СЦ, *ддлазиле* СЦ, *ддље* СЦ, *жиље* СЦ, *залепиља* Дс, *запаљење* Бш, *кљџва* Ф (1:), *кљџве* Ф (1:), *кљџви* Ф (1:), *лаље* Дс, *луље* Бк, *мљека* СЦ, *мљеко* Ит Ф, *пиљенце* Ф (2:), *погдреле* СЦ, *подплашиље* СЦ, *причаље* СЦ, *радиље* Ф, *скупиље* СЦ, *стопале* Ф, *теље* СЦ, *ципеле* СЦ Кн, *биљи* Нз, *звљи* Сф.

У овој грађи по један пример *биља*, *биљо* и *луља*, сви из Ф, означени су при бележењу знаком за изговор осетно тврђи од обичног банатског тврдог

изговора. Осим тога, стиче се утисак да положај иза лабијала *м* и *п* погодује тврђој артикулацији *л*.

С друге стране, нашло се и нешто потврда за *л* тврђе од књижевног, али мање тврдо од просечног банатског тврдог *л*. У недостатку посебног знака за такав глас наводимо ове примере без дијакритика на *л*:

лџла Ф (1:), олуја Ш,

било Бк (1:) Ф (1:), лóла Ф, лóлама Ф, лóле Ф, панталóне ЈТ,

била ЈТ Ж Ф (1:), гла́ва Ч, гла́дни Бш, кòла Ф, по ла́ду НБ, ла́ла Ф Км, Ла́лика СЦ, ла́нац Ч, мла́д Ф (1:), па́лац Ч, ћугала Ж,

бле́ји Бш, жи́вина одлази на ле́жу Ч, лењ Ч, ле́по Км, мле́ка Ж.

Изнаенађује чињеница да тврдог изговора *л* има, додуше не често, и испред *е*, па чак и *и*.

217. Умекшано *л'*, обично мање меко од руског *л'*, среће се прилично често испред *и*, ретко испред *е*, а још ређе испред консонанта:

ал'и Ит, бѐл'и СЦ, Бѐрл'и́н Бш, би́л'и Сп Ми, бл'и́же Ит, бл'и́зо Бедграду Сф, Вѐл'ика Ит, вѐл'ики Мс, вѐл'ико Ит Сф, вѐл'ику З НК, Вѐл'ичков Ч, вòд'и́је СЦ, врши́л'и Ит, глѐдал'и Ж, гòл'и Ит, да́вал'и Ит, да́л'и Ил, дѐл'и́мо Пд, до́звол'и Е, дозвòл'ила Ме, до́л'икује Сф СЦ, до́л'икујем Ф (1:), дол'и́ну Бк, дошл'и Ч, др̀жл'и Ч, за́л'и́ва Ми, за́мол'им Ит, занѝл'и́је Ит, за́пал'ио Пе, за́л'и Сф Св, здру́жил'и Ч, играл'и́ште Св, изази́вал'и Ит, изру́гал'и Св, имал'и Ит Ч Е Сп НК, исте́гл'и́мо је О, у Итѝл'и́ју Ит, ка̀тòл'и́к Ит, к'и́н НК, с кòл'и Ме, кр̀л'и НК, кр̀стил'и О, к̀повал'и Пд, Ла́лика СЦ, л'и́ваде Ит, ма́л'и Ит Пе Е Ме Ђ, Ми́л'ивој Ит, ми́сл'и́ла СЦ, ми́сл'им Ил, мл'и́ну СЦ, мòл'и Пе, мòл'или Сф СЦ Св, мòлим Мо Св, мòл'ио Ит, на́једл'и́је Е, на́мѝјстори́л'и Ил, на́прави́л'и Ми НК, на́предова́л'и Ит, на́пуни́л'и Сп, на́сѝл'и́л'и О, одл'и́чан СЦ, одл'и́чно Ж, оду́зѝл'и СЦ, из окол'и́не Ж, опкòл'и́ле Ж, опкòл'и́л'и Пд, пл'и́тка Ч, пòдѝл'и Км, пози́вал'и Св, полѝгал'и Ми, пòл'и́је Пе Е, пòмрл'и Пе, пòслал'и Е, при́јави́л'и СЦ, прòбил'и Пд, пу́това́л'и Ит, ра́нил'и Ч, ре́ши́л'и Ч, ру́чал'и Сп, свѝти́л'и Ит, свѝтл'и НК, свр̀ши́л'и СЦ, се́дни́л'и Ит Пе, сл'и́ка Сф, сл'и́ку Ил СЦ, тѝл'и Ит, тк̀л'и Пд, то́л'и́ки Пе, то́л'и́ко Ж Сф Ч З СЦ НК, трòши́л'и СЦ, уби́л'и Ил, ува́ти́л'и Ит, узел'и Ил, по ѝл'и́ци Ж, ф̀л'и се Пд, ф̀л'и Ки, ф̀л'и́ло Ит, ф̀л'и́мо СЦ, чу́вал'и СЦ, чу́л'и Ит Е, у шта́л'и Св, шт̀икова́л'и Ит,

вòд'еду Е, л'ѝла Бш, л'ѝпе чѝзме Ми, л'ѝпо НК, л'ѝпу НК, показал'е Сф, стòјал'е Сф,

ж̀дл'но Ки, шкòл'ци СК.

Лако је могуће да се једина два примера са *л'* испред консонанта своде на случајан, нетипичан изговор.

Сасвим је слаба умекшаност *л* у примерима: де́дили се Бк, у до́дину Бк, тѝди Бк.

218. Најзад, и код овог консонанта сасвим је обичан „средњи“ изговор, који одговара ономе у књижевном језику. Наводимо мањи део обилне грађе:

брезобрáзлук Ф (2:); *лóлу* Ф, *лúла* Бк,

бíло Бк (1:), *вёсело* Ф (2:) *лóла* Ф (1:) СК (5), *лóле* Ф, *лóли* Ф, *лóлом* Ф, *лóлу* Ф, *лòпгу* Ф (2:), *из мíлости* Ф (3:), *длово* Ф (2:), *сèло* Ф (2:), *сèлом* Ф (4:), *склòним* Ф (1:), *црталo* СЦ,

бéла Ф, *бíла* Бк (3:) Ф (2:), *блáтњав* Ч, *дébела* СК (4:), *дòбила* Ф (1:), *дòчекала* Ф (2:), *изнèла* Ф (2:), *капитáла* СЦ, *лóлама* Ф, *лóла* Бк (5), *кòлáч'* Ф (3:), *крíла* Бш, *млáдости* Ф (4:), *ндсила* Ф (2:), *обíшла* Ф (5), *обукла* Ф (4:), *прíчала* Бк (3:), *слáви* СЦ,

штáлско Бк (5) Ф (3:),

астáл Бк (4:), *áстáл* Ф (2:), *áстал* СЦ, *капитáл* СЦ,

бéле СК, *клéтва* Ф (2:), *клéтве* Ф (2:), *клéтви* Ф (2:), *кòлено* Ф (1:), *лéпо* СЦ, *лóле* Ф, *прòлеће* Ф (3:), *свíлен* СЦ,

бíли Ф СЦ, *вёлико* СЦ, *лóли* Ф (3:).

219. Тврдо *љ* испред задњих вокала и мско *л'* испред предњих забележени су и у Бачкој²⁴¹ и деловима Срема.²⁴² Реч је, дакле, о изразитим карактеристикама већег дела војвођанских говора.

О изговору *љ* имамо података из србијанског Подриња²⁴³ и из Змијања у Босанској Крајини²⁴⁴ док се *л'* испред *и* јавља у говору Срба у Лици²⁴⁵ (тамо, додуше, долази и *н'* у истом положају), затим у Банији и на Кордуњу.²⁴⁶ Осим тога, обе појаве долазе у знатном делу зетско-ловћенског дијалекта,²⁴⁷ а само *л'*, или и *љ*, налазимо у већини српских говора у Метохији и на Косову,²⁴⁸ као и у источном Санцаку.²⁴⁹ У целом том јужном појасу на конзервацију старог стања, односно на његово поновно успостављање, свакако је утицало суседство албанског језика. Очигледно је оно проузроко-

²⁴¹ И. Поповић, *Госп.* 16—17. 129—131.

²⁴² Б. Николић, *Срем* 325, 334 и 372.

²⁴³ Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, 631; Hermann Hirt, *Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien*, Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wiss. in Wien, Phil. — hist. Classe CXLVI, Wien 1903, V. Abh. 11.

²⁴⁴ Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*, Нови Сад 1973, 181.

²⁴⁵ М. Драгичевић, *Говор личких јекаваца*, СДЗБ XXXII, 1986, 111.

²⁴⁶ Д. Петровић, *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад — Загреб 1978, 70.

²⁴⁷ В. нпр. Л. Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, СДЗБ XVIII, 1969, 156—162; Бранко Милетић, *Црмички говор*, СДЗБ IX, 1940, 278—282; Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ XIII, 1933, 42—45.

²⁴⁸ В. нпр. *Извештај г. др Михаила Стевановића о дијалекатском испитивању Метохије*, ГЗСВС VI, 1938 [1939], 62; М. Стевановић, *Ђаковачки говор*, СДЗБ XI, 1950, 66—70; Д. Барјактаревић, *Говор Срба у Метохији*, Приштина 1979, 110—111, Миливој Павловић, *Говор Срепачке жупе* СДЗБ VIII, 1939, 113—114; Д. Барјактаревић, *Дијалектолошка истраживања*, Приштина 1977, 53 (у тексту *Косовски дијалекатски тип*), 197 (у тексту *Приштина у говору Срба старинаца*), 253 (у тексту *Говорне особине Гњилана*).

²⁴⁹ Д. Барјактаревић, *Новопазарско-сјенички говори*, СДЗБ XVI, 1966, 55—57.

вало и тамо веома распрострањену неутрализацију опозиције између *л* и *љ* испред предњих вокала.

О пореклу тврђег и мекшег изговора *л* у Војводини тешко је судити. Утицај мађарског или румунског језика не долази у обзир. Они немају тврдог *л*, а мађарски ни умекшаног. Додуше, румунски банатски дијалекат умекшава *л* испред *е* и *и*,²⁵⁰ али то није довољно да објасни стање у Бачкој и Срему. Уношење из неког другог српског дијалекта такође није вероватно. Исказана је, додуше, претпоставка о косовско-метохијском пореклу војвођанског *љ* и *л'*,²⁵¹ али се она сукобљава са чињеницом да је на пространом подручју косовско-ресавског дијалекта у Србији између Косова и Дунава артикулација *л* стабилна, типична штокавска, иако је тамо косовско-метохијска миграцијона струја далеко јаче заступљена него у Војводини. Осим тога, то је схватање произашло из данас напуштене концепције о мешавинском пореклу шумадијско-војвођанског дијалекта.

Остаје као највероватнија хипотеза да се постојећи изговор *л* развио у самим војвођанским говорима, углавном асимилационим процесима. Мање је вероватно да се ради о чувању архаичног стања; томе се противи околност да се *љ* јавља факултативно и испред *е* и *и*.²⁵² Без инструменталних фонетских мрежа није могуће закључивати о томе да ли је ово у вези с неком особношћу војвођанског вокализма.

Изговор К и Г

220. На крају речи, или тачније на крају говорног такта, велари *к* и *г* изговарају се с осетним умекшањем, понекад уз то с аспирацијом:

—к

ба̀дња̀к Ч, *баса̀мак* Бш, *бра̀к* А, *брежџу̀лак* Бш, *бу̀ца̀к* Бш, *вџлѝк* Бш, *весџла̀к* Бш, *висо̀к* Ф Бш Мо, *вдса̀к* Бш, *вршња̀к* Ф, *Гара̀вња̀к* Бш, *гра̀ша̀к* Ит, *дџруча̀к* ЈТ, *дџишља̀к* Ф Ме, *дџгача̀к* СК, *џа̀к* ЈТ, *жа̀ук* Е Бш Мо, *за̀пџта̀к* А, *згља̀к* Ф, *зелџња̀к* Бш, *зра̀к* Ч Бш Е, *издана̀к* Ме, *ја̀стук* Бш, *јџзик* ЈТ, *јелџња̀к* Бш, *Клџк* З, *кџншџа̀к* Бш, *кџта̀к* Ф, *ку̀к* Ф Ме, *ку̀рја̀к* Бш, *ку̀рја̀к* Ме, *ку̀рју̀к* Ф Бш, *лџва̀к* Ф, *лџк* Ме, *љишња̀к* Пе, *мџк* Бш, *ма̀ча̀к* Бш, *мџза̀к* Бш, *мџма̀к* Пс А, *мџра̀вниа̀к* Бш, *на̀вџк* Ме Е, *на̀прџта̀к* Бш, *неџња̀к* Ме, *нѝза̀к* Ме Ф Бш, *џбла̀к* Ми, *џна̀к* Е, *џнда̀к* ЈТ Ит Пе Ч А Ме, *џпана̀к* Св, *џџа̀к* Ф Ме Бш, *па̀мук* Бш, *па̀па̀к* Бш, *па̀рк* О, *па̀џк* Ме, *пѐса̀к* Бш, *пѐта̀к* Ме, *пџѝк* Ф, *пџва̀ња̀к* Бш, *пџџса̀к* Бш, *пџла̀к* Св СК, *пџџџнѝк* СК, *пџнеџџљнѝк* Ме, *пџручџнѝк* Ит, *пџџиља̀к* Ме, *пџџџнѝк* Ме, *пџџџџнѝк* Пе Ме, *пџџџџња̀к* Бш, *пџџџџк* Бш, *ра̀внѝк* Ч, *ра̀зро̀к* Бш, *ра̀к* Бш, *рџџа̀к* Ме, *рџџџња̀к* З, *ру̀ча̀к* Бш, *са̀ндук* Ж Бд Бш, *са̀џа̀к* Бш, *сџишња̀к* Ме,

²⁵⁰ Gustav Weigand, *Der E' nater Dialekt*. Leipzig 1896, 29 (потврде нпр. на стр. 36, 37, 38, 39).

²⁵¹ И. Поповић, *Госп.* 131: пре тога, са мање одређености, А. Белић у радовима: *Штокавски дијалекат*. Народна енциклопедија Станоја Станојевића IV, Загреб 1929, 1073, и *Савремени српскохрватски језик. Дијалекти, правопис и књижевни језик*, Београд (6. г.), 34.

²⁵² Ова појава, не сасвим обична за словенске прилике, заступљена је и у Бачкој (И. Поповић, *Госп.* 131) и Змијању (Д. Петровић, *О говору Змијања* 181).

сѣлак' Ч, *сѣнак'* Ме, *слѣдак'* Бш, *снѣзак'* Ф, *на сѣлак'* Бш, *спѣменик'* Бк, *тѣнак'* Бш, *тѣтак'* Бш, *тѣчак'* Ч НБ, *тѣбок'* З, *ћѣшак'* Бд Бш, *уѣк'* Пд БА, *уѣк'* БА, *уѣнук'* Ч Ме, *уѣорак'* Ф, *фрѣштук'* Бш, *црквѣнак'* Ит, *цѣвѣтак'* Ме, *чѣрак'* Бш, *ч'ѣвек'* Ч Е, *чѣвек'* Бш, *чѣнак'* Бш, *цак'* Бш, *у цак'* Бш, *шѣпак'* Ме, *шѣрок'* Бш, *на шѣрик'* Бш;

врѣнак' Ме, *дѣгачак'* СК, *згѣвак'* Ме, *јаѣстук'* Ме, *кѣнк'* Ме, *мѣзак'* Ме, *мѣмак'* Ме, *тѣтак'* Ме, *чѣвек'* СК;

вѣсак'^h Ме, *дѣбок'*^h СК, *кѣк'*^h Ме, *лѣк'*^h Сн, *нѣвек'*^h Ж, *у ѣблук'*^h СК, *ѣритак'*^h Бш, *пѣшнак'*^h Бш СК, *пѣѣк'*^h Бш, *до пѣлак'*^h Пе, *сѣндук'*^h Е, *сѣрѣмак'*^h СК, *уѣк'*^h Ж, *уѣнук'*^h НБ, *чѣѣрак'*^h Ме, *чѣѣнак'*^h БА, *чѣвек'*^h СК

– 2

нѣ брег' Бш, *бѣбрег'* Км Ме, *бѣрѣг'* Бш, *врѣг'* Е, *врѣлог'* Ме, *здѣвог'* Бш, *јѣловог'* НБ, *јѣг'* Ч, *кѣчѣг'* Сн, *нѣтраг'* Ш Ф Ит Ме Ки, *нѣког'* З Бш, *ѣблог'* Пе, *ѣвог'* Ме, *Пѣрлог'* Бш, *плѣг'*, Ч Пе, *прѣг'* Ме Бш, *пѣрвог'* НК, *рѣг'* Бш, *снѣг'* Бш, *штѣлог'* Бш Сн СК;

штѣлог'^h Ме;

од ѣног'^h Ме, *снѣг'*^h Ф Ит СК, *штѣлог'*^h СК.

У неколико случајева –к је било аспирировано, али неумекшано:

вѣлик' Е, *Вѣдак'* Ки, *уѣк'* Мђ.

За све ове примере битна је јасна експлозија финалног плозива, без које се не би могла перципирати ни умекшаност ни аспирација. Свакако је укупно трајање оваквог к, односно г, нешто продужено.

Описана појава је, изгледа, одлика свих војвођанских говора шумадијско-војвођанског дијалекта.²⁵³

221. Велари к и г се спорадично изговарају с умереним умекшањем испред вокала е:

к'ѣре ЈТ, *к'ѣсеге* Пе;

г'ѣск'е Ме, *длѣк'е* Ч, *јѣбук'е* З, *лѣнак'е* Е, *мѣтк'е* НК, *мѣк'е* Пд, *мѣшк'е* Мо, *днѣдак'ена* З Ме, *пѣтк'е* Бш, *рѣбарк'е* Ит, *рѣк'е* Ме, *свѣтнак'е* Бш, *тѣк'е* Пд НК, *толѣк'е* Е, *чѣѣрк'е* Бш, *шѣрк'е* Ч, *штѣк'е* Е;

бѣлег'е Е, *ндѣ'е* Ч Ф Сп Бш БА.

Можда није случајно што у великој већини ових примера веларни плозив заузима претпоследње место у речи.

Сасвим је мали број забележених примера умекшаности к, онд. г испред и:

²⁵³ И. Поповић, *Госп.* 134, бележи у Бачкој примере са –к', одн. –г', а Б. Николић, *Срем* 334, има облике са –к'. Из других крајева располажемо са свега два податка који допуштају тумачење у овом смислу. Нездѣко Богдановић у раду *Говор села Трговница код Сокобање*, *Развитак* (Зајечар) 1/1979, саопштава на стр. 94: „Приметили смо да финално к, испред кога постоји наглашено а, добија неко умекшање: *цртѣки* (цртало на плугу), *гѣбѣки* (кичма), *петѣки*, *сокаки*.“ Графички инвентар штампарије у којој је штампан Богдановићев чланак није опремљен за филолошке публикације и очигледно је да и иза к не треба читати као вокал, већ као знак умекшања претходног консонанта. Из истог је краја и обавештење које даје Вилотије Вукадиновић: „појава аспирираних к, г: *Брег*^г БП, *Рајков облог*^г Мж, *Гладник*^г ШБ“ (*Микрогопонимика сокобањске котлине*, Ономатолошки прилози XI, 1990, 369).

по рѹк'и Бш, тѹк'и Бш, ѹнук'и Е;
пѹг'ино Бд.

У осталим положајима велари *к* и *г* изговарају се као и другде у штокавском наречју.

Сонант Н

222. Као и иначе у српскохрватском језику, фонема *н* се испред *к* и *г* остварује као велерни назал η . Примере није потребно наводити; помешемо ипак да се ово односи и на именицу *ѣнга* (кумѹвске *ѣнге* А), која у многим крајевима има *ђ*, а не *г* иза назала, и на именицу *ѹпка* <хумка: *ѹпка* Мђ Е Ме СЦ СК, Црна *ѹпка* Пе, *ѹпку* Ч.

223. Испред *с*, *з* и *ш* фонема *н* се остварује без праве оралне оклузије²⁵⁴, дакле опет у ствари као и у другим српскохрватским идиомима, укључујући књижевни језик:

газдѹ̀ство Бш, *госпѹ*̀ски Ме, *дѣлѹ*̀ске НБ, (дѣлѹин „врста тканине“), *дѣтѹ*̀ство Ђ, *о дѣтѹ*̀ства Ч, *жѣ*̀ска Сп Бш Дс, *жѣ*̀ске Бч, *жѣ*̀ски Бш Ђ, *же*̀ску Ђ, *жѣ*̀скѹрош БА, *Ловрѣ*̀ски Сп, *рѹмѹ*̀ске З, *сирѣтѹ*̀ско Ђ; *бѣ*̀зѹин Бш Ки, *кѹ*̀зѣрева Бш, *мѣ*̀зу НБ, *пѣ*̀зија Ђ, *пѣ*̀зију Бч СЦ Сп; *лѣ*̀штина БА.

Вокал испред оваквог назала и сам је редувантно, али снажно назализован. Понекад је чак консонантски елемент иза њега једва чујан, тако да је тежиште остварења фонеме *н* на носном изговору вокала.

Упор. и *мѹ*̀лио са` се Бдеу Бш, *с* оваквим гласом на месту *м*.

224. Испред *ф* неутралисана је опозиција између /м/ и /н/. У том се положају изговара лабиодентални назални спирант, опет уз јаку назализацију претходног вокала:

карѹ̀тѹфил ф Ме, *карѹ*̀тѹфил Бш, *клѹ*̀тѹфери Ит, *штрѹ*̀тѹфла СЦ, *штрѹ*̀тѹфле Ит Ме, *по штрѹ*̀тѹфлама Ме.

Сонант Ј

225. Стање у банатским говорима добро се уклапа у општу слику штокавског изговора *ј*. Тај се глас у начелу остварује као неслоговно *ј*.²⁵⁵ Испред вокала *и*, па и испред *е*, он се често изговара слабо или се губи. У осталим положајима његова је артикулација изразитија и стабилнија, а губљење је ограничено на посебне случајеве.

226. Примери под а) и б) илуструју судбину *ј* испред *и*.

а) *на лѣ*̀ни'и НБ, *при*̀и Мо, *дѣ*̀чији СЦ, *другачѹ*̀ји Ж, *друкиѹ*̀ји Бк, *најчи*̀стѹји Ф, *пѹ*̀нији СК, *слабѹ*̀ји Ж, *стѹ*̀рѹји Ит Ж СК, *тѹ*̀шији СК, *тѹ*̀глији Бш; *блѣ*̀ји Ме Бш; *ѹ*̀бичаји Ж З, *ѹ*̀бичѹји Пд; *гѣ*̀спојица СЦ Са, *Госпојина* Ит СЦ, *својина* Ф СК, *Јѹ*̀жиног Сн, *Крѣ*̀сојин Ф, *кѹ*̀ји З Ме, *кѹ*̀и СЦ Сн, *мѹ*̀ји З Бш, *мѹ*̀јѹм Ф, *свѹ*̀и Пд СК, *знѹ*̀им Мђ, *свѣ*̀ се гѹ̀им Дс, *крѹ*̀имо Ф, *крѹ*̀ило

²⁵⁴ О таквом гласу в. нпр. Jakob Šolar, Spirantični nosnik v slovenščini, Slavistična revija III, 1950, 3—4, стр. 429—440.

²⁵⁵ Из техничких разлога ми га означавамо словом *ј* осим кад је настао дифтонгизацијом *е*.

Ш, прикро^и Мо, нагно^имо НБ, да се по^иди Дб Ф, по^ију се Ит, по^имо Ит, ст^оји Бк Ит Ф Бш, ст^ои^имо Ит, у^оји Ж; зв^рји Ж, зв^рјио Ф;

б) у авли Ит, у Русин Ж, у Србин Чс СК, чш Ф СК, чшм Ф, др^укчш Ж, г^ушчш Ж, кер^ешш Ме, магар^ешш Ф, мише^ешш СК, п^ачш Ж, д^ившш з^ец Бш, с дв^чшш Ж, бла^жшш СК, вис^очшш Мђ, вр^едшш Пд СК, гл^уп^авшш СК, гр^убшш СК, др^агшш СК, зд^равшш Ж, кис^елшш СК, м^удршш СК, н^овшш Бш, р^ањшш Ж, још с^итшш СК, сл^абшш Ж Пе, старшш Бк Ит Ж, ст^аршш Е, ст^аршш Ит, старшш Ж, ст^аршшима Ж, најст^аршш Т, ст^рд^жшш СК, ч^истшш Ж; Цв^еи^ћова З, П^аи^ћев Ми, ког П^аи^{не} к^уће Е, ћуд^лан^ев Бк, залог^аи^ће Мђ, г^аи^ли Ил, В^оис^лава СЦ, Ж^ив^оди^нов Т, с К^ои^ћом Бк, сво^ина Чс, Гос^по^ди^на НБ, гос^по^ди^нски З Ки, к^ои су Ил, к^ои Бк Мђ Ит Ж Пе З Е Бш Дс, к^ои је Т, к^ои су Дс, с к^ои^м ће Ил, с к^ои^м Ит Ж, к^ои^{ма} Ж, чело м^ои л^ећа Ит, м^ои Ж Е, са м^ои с^инов^има Бш, с м^ои СЦ, м^ои су Ф, м^ои^{ма} Мђ, м^ои^м Ит, у м^ои^м Пе, по м^ои^м Е НБ, с м^ои^м Бш Дс, св^ои^м д^ете^{ту} Пе, по св^ои^м Ф, са св^ои^м СК, дв^ои^{ца} Ит Ме Пд, оба^дв^ои^{цу} Е, тр^ои^{ца} Дб Ит, б^ои^н се Ит, па се б^ои^ш Ит Ф, д^н се б^ои Ки, бо^ите Ф, б^ро^и Бш, г^ои се Бш, г^ои Ђ, уг^ои^{ла} СЦ, на^по^ити Пе, на^по^им Бш З, п^ои Ж, п^ои^{мо} Ит, п^ои^{ли} Бк, з^но^иш Ж, да се з^но^и Ж, д^зно^им З, ск^ро^ин Ф, ст^ои^м Бш, ст^ои^ш Мђ Ит, ст^ои^н Мђ Ит Т Ж Чс Ф Е Бш СЦ Пд Дс, ст^ои^{мо} Ит; Г^ру^ић Ил.

227. Испред е налазимо углавном исте две категорије:

а) з^ми^е Бш, к^ајс^ие Бк, ч^ије Дс, ј^аг^ње^ћи^е СК, тр^иес Ж, ни^ед^ну СЦ, ни^ед^ну Т, д^об^ие Бк, з^ав^ие Ф, з^ај^ги^ем Бш, ни^е Ит, ни^е Ж Бк, не г^ие З, п^окр^иеш Дс, р^ие Бш, с^акр^ие^м се Ск, с^акр^ие Бш, см^ие^м се Ме, см^иј^еду се СК; б^ол^е е Ит, с^ее Чс; з^ор^а е Ф, кра^је^{ва} Ф, д^би^ча^е Бк, д^би^ча^{је} Дс, о^ра^е Бк, сл^уч^ај^ева Ђ, дв^аес Ит СЦ, з^ај^ед^но Бк, з^ај^ен^о СЦ, Р^ад^ое СК, г^осп^ое Ф, к^оје Дс, м^ое Мђ НБ, т^о е Бк, дв^ое СК, у дво^{је} Ки, њ^и дв^ое Сп, тр^ое НБ, б^ило е НБ; п^от^ребу^е Бк, ц^ује Бк, ч^уеш Ит, не ч^уе Ит, г^у е Ит; о^ру^жје Ф СЦ, п^ер^{је} СК; ^еж Бш, ^еж^еви Ф, ј^едан З СК, ј^ед^ног Т СЦ СК, ј^ед^ну Ф Км, ј^ену СЦ, ј^ед^ни Ђ, ^ено Ф, ^ед^ном СК, ј^ед^ард Пе, ^еј Ме, ј^емо Бш, ^ево Ме;

б) пр^ит^ел Ђ, пр^ит^ел^и Бш, пр^ит^ел^ьство Ђ, да пи^емо Ит, тр^иес Ит Ж, д^об^иеш Мђ, к^ои е с^аг Ит, ни^е Ит Ж, д^и е Ит; к^оје е ч^ије Дс, да ни ме е у^кро Ит, св^е е Ит, б^ол^е е СЦ, д^огл^е е Ит, о^де е Ж, пр^е е б^ило Ит, б^ол^е е Ит; у С^ара^ево Бш, дв^аес Мђ, дв^аез г^од^ина Ж, за ј^ед^но Чс, з^ај^ед^но Ит, НБ, к^ра^еви Ф, к^ра^ева Ф, к^ера е к^еф^{ка}ла Ит, к^рпа е Ж, п^ећ^{ка} е б^ила Ж, р^ад^{ња} е н^аша б^ила Ит, ст^ол^ица е Ж, с^ува^ча е б^ила Ж, д^на е з^ото Ит, да га е Ж, ни га е пр^им^ио Мђ, кад га е ћ^уш^ино СЦ, шт^а е с^ино^ћ б^ило Ж, шт^а е б^ило СЦ Св, сл^аба е Ит, б^ила е р^ап^ава Ит, д^рж^ала е Ит, зат^екл^а е Ит, м^огл^а е Мђ, п^озн^а е Ит, пр^еш^ла е Ит, да е п^ало Ит, д^би^ча^е Ж; Ч^ар^но^ви^ћу СЦ, п^од^ед^ин^има Ит, м^ое д^ете Ил, м^ое Ит Мђ НБ, ко т^оде Ит, св^ое Ит, к^ое Ит БА, ко^ек^ак^ве Ит, ко^ек^ак^ви Т, дво^е д^еца Ил, дв^ое–тр^ое Бк, дв^ое Мђ Ит Сф Ж Ч Ф Е Бш НБ СК, дв^ое д^еца Сп, тр^ое Бк Ж Е, б^ое Ж, д^од^о е Ит, к^о е пр^ви Ил, к^о е Ит Ч, т^о што е Ит, што е б^ило Ж, што е у по^ље Бш, т^о е Ит

Е, *двд* е Ит НК, *дно* е Ит, *двѣмо* е Ит, *тѣко* е Ит, *тѣкд* е Ч, *знѣте како* е *нѣпоље* Ит, *кдлко* е Ит Ж, *ддбрд* е Ит, *бѣло* е Мђ Ит Ж НК, *имд* е Ит, *кѣзо* е СЦ, *мдгд* е Ч, *дчо* е Мђ; *чѣеш* Мђ, *чѣе* Ит, *нѣ чѣеду* Мђ, *кѣћу* е Ит, *гѣ му* е *тѣшко* Ит, *вѣжу* е Ч, *гѣ* е Ит; *ѣдан* Ит, *н ѣдан крѣј* З, *на ѣднога кдња* Ит, *до ѣдног сѣта* Ч, *кѣже мѣне ѣдѣн Словѣнац* Ил, *за ѣдан дѣн* Пд, *бѣла ѣдна бѣба* Ч, *ѣдне* Ит, *нѣшла ѣну пѣјаницу* Ит, *н ѣну стрѣну* Ит, *ѣно* Ит, *н ѣно мѣсто* СЦ.

Упадљиво велики део примера за губљење отпада овде на копулу (*је*). Истичемо и чињеницу да банатски говори спадају међу оне у којима се број *један* не тако ретко (али ипак у мањини примера) изговара без почетног *ј*.²⁵⁶ Посебно ћемо напоменути примерс *нѣлице* Ф Бш и *дрѣуже* Бк Ит (у овој категорији *ј* се најчешће изговара, в. т. 125).

Додајмо да је у облицима као *мдг* испало *ј*, после чега је група *оѣ* сажета у *о*.

228. Испред *а* глас *ј* (= *ѣ*) у начелу се добро држи, а изговор је пунији: *змѣја* Бш, *мѣђија* Ф Ме, *попадѣија* Ит, *прдсијак* СК, *ћуприја* Ит, *зѣчија* Ф, *дѣчија* Ф СК, *крѣвија* НБ, *мѣчија* Ж СК, *рѣбија* Бш, *префриганѣја* Бк *кочијѣши* Ф, *пѣјаница* Бк, *смѣјало се* Ме; *окѣјѣн* Ит; *ѣјѣт* = „комара“ Ит, *око вѣрѣја* Ч; *ѣдспоја* Бк Нз ЈТ Мђ Ит Ж Ф СЦ Ми НБ Пд Сн СК, *кд'а* Пе, *мдја* НБ Бш, *дѣшо мдја* Ил, *избрдѣати* СК, *звѣзде олѣјѣрке* Ч; *бѣрјак* Ф СК, *кѣрјак* СК, *прдсјѣк* СЦ, *пѣрја* Бк СК Ф, *пѣрјама* Ф, *перјѣр* Ил, *на дѣвјаку* Ж, *крјѣли смо* Ме, *крјале* Ит, *скрјам* Ме, *скрјѣмо* Ме, *прекрјѣва* Ит.

Једино у групи *оја* у облицима присвојних заменица нашло се десетак потврда за испадање *ј*, поред чешћих примера чувања тога гласа: *мда* Ж СЦ Ми СК, *мда кѣћа* Ит, *мда мѣти* Ч Пе Бш СЦ, *мда пѣнница* Ж, *мда снѣ* Ит, *мда тѣтка* Е, *твдѣ мѣти* Ил, *свдѣ* Ж Ч, упор. и *двдѣ* СК, *кѣко кдѣ кѣћа* НК.

Ареал ове појаве у банатским говорима продужење је ширег подручја које захвата велики део источних штокавских говора.²⁵⁷

229. Испред *о* глас *ј* је углавном стабилан:

ветријора Е, *милијони* БА, *милијона* БА, *гријдѣта* Ит Ж; *мдјој* Ит, *мдјѣм* Бк Ф, *мд'ѣ оѣац* Бш; *с дрѣужѣом* Ф, *бѣжѣом* Бк, *скрјѣо*, *скрјѣо* Ит; *Јѣца* Ит.

Располажемо са свега два примера губљења изворног *ј* испред *о*:

мдѣ оѣац Ит, *мдѣ мѣтери* Ит.

Овде су вероватно утицали други облици у парадигми, у којима је било гласовних услова за губљење *ј* (*мои*, *моим*, *мое*, *моѣг*, па онда и *моѣ* итд.).

²⁵⁶ Више-мање такво је стање у појединим косовско-ресавским говорима: Пецо и Милановић, *Рес*. 271; Р. Симић, *Лѣвач* 83; Елезовић *Кос*. з. в. *дѣна*. У призренско-тимочким говорима фреквенција облика без *ј* је виша. В. нпр. А. Белић, *ДИЈС* 130; Н. Богдановић, *Алекс*. 95. У разним западним штокавским говорима (по Херцеговини, Лици итд.) облици као *ѣдан* такође су сасвим обични.

²⁵⁷ В. нпр. Ивић, *Херски* 331, 346—347; Исти, *Биогр*. 152; Реметић, *Шум*. 149; Р. Павловић, *Рача* 35; М. Ђ. Милићевић *Кнежевина Србија*, Београд 1876, стр. 1077 („пожарсѣвачки округ“); А. Пецо, *Говор њердапске зоне*, ЗФЛ XV/1, 1972, 197; Пецо и Милановић, *Рес*. 271; Р. Симић, *Лѣвач* 92; Д. Јовић, *Трст*. 59; Елезовић, *Кос*. под рѣчу *мда*; А. Белић, *ДИЈС* 131; Богдановић, *Алекс*. 91.

И у овом случају могу се навести паралеле из источнијих штокавских говора.²⁵⁸

У примерима *службница* „кутлача“ Пе и *послужбница* „исто“ Пе 3 испало је *ј* настало десилабизацијом и.

Гласовној редукацији облика присвојних заменица могао је допринети и њихов веома чест изговор с ослабљеним акцентом.

230. У положају испред у сонант *ј* такође се добро чува:

авлију Бк, у *вавлију* СЦ, на *фамлију* Ж; за *мељају* Бш, по *обичају* Бш, *здјугро* СК; *гдспоју* Бк, *проју* Ж, *моју* Бк Ф, *гедју* Ф.

Изузетак чини глаголски прилог садашњи, где је след *ају* доследно сведен на *ау*:

гледџаући СК, *дрџкаући* Мђ Ит Ж, *дрџкаући је* *зџпо* Пе, *пџваући* Ж, *плџкаући* Ит Ж Пе.

Сличних облика има и у многим другим говорима.²⁵⁹

Разуме се, у облицима 3. лица множине презента као *игру*, *певу* и *свиру*, веома честим у Банату, такође је нестало *ј*, али је питање колико је та промена заиста фонетска, а у којој је мери подстицај дошао од односа у презентским парадигмама. Додуше, у многим говорима, пре свега у Србији јужно од Дунава, обични су облици као *играу*, али и ту је *ј* било угрожено: оно није имало подршку у другим облицима истих глагола, осим у прилогу садашњем, који је зависан од 3. лица множине презента. На овај проблем намеравамо се вратити у одељку о конјугацији.

Додаћемо да је и у усамљеном облику *длму* Ит могао одиграти улогу морфолошки моменат. Наиме, у осталим облицима презента *ј* се налази испред *е*, што значи да је слабо.

У примерима *шурњава* Ил Ф Е Ме и *месдвџе* Ч испало је међувокалско *ј*, да би затим настали хијат био разбијен гласом *в*. Гласовни лик усамљеног примера *гулев* „кукурузовина“ Пд (иначе обично *гулај*, *гулеј*) вероватно почива на развоју у косим падежима.

231. Испред консонанта глас *ј* се најчешће изговара релативно стабилно:

зџгин Бк Ит Ме, *зџгин* Пд, са *зџгином* Ме СК, *бџџјског* Ки, *кајсије* Бк, *снајку* Ш, *пајвани* Ит, *подџте* СЦ, *једџнајз* *дџна* Ж, *једџнај* *сџти* Мђ, *једџнајс* *мџтери* Ж, *једџнајсти* Ме, *дџанајст* *рџви* Км, *дџанајс* *шџви* Ж, *дџанајсте* Е, *пџтнајст* Бш, *пџтнајз* *гџдина* Мђ СЦ, *шџснајст* Ме, *шџснајз* *гџдина* Мђ, *шџснајс* *седџмнајз* *гџдина* СЦ, *седџмнајст* Ме, *седџмнајсте* Е, *самџнајс* Ж, *осџмнајс* Бш, *осџмнајсте* Мђ, *осамџнајсте* Ж, *деветџнајст* Бш, *деветџнајз* – *дџаез* *гџдина* Ж, *деветџнајс* *и* по *кџла* Мђ, *деветџнајсте* Мђ; *дџвџка* Ил Ч Ф Пе Е Ме НК, *дџбџке* Ил, *пџкџјни* Е, *нџмојте* Ит, *у* *кџјници* Т.

Издвојићемо пример *пџјте* Ме, у којем се *ј* изговара само по изузетку.

²⁵⁸ В. нпр. Ивић, *Херски* 332; Реметић, *Шум.* 149; Јовић, *Трст.* 59;

²⁵⁹ Реметић, *Шум.* 331; Јовић, *Трст.* 149; Р. Павловић, *Рача* 52; Р. Симић, *Левач* 397; Богдановић, *Алекс.* 204.

У примерима *кот шлѣ^кза* „код уставс“ Ит, *нѣ^квѣши* Кн, *крѣ^кгњи* Кн глас *ј* делимично је асимилован према претходном *а* (које је у два случаја и само асимилувано према следећем неслоговном гласу).

У неколико категорија облика *ј* испада доследно или скоро доследно:

ДЛјд *нѣдзи* Ил Ит Ф Км Бш СЦ Пд Ки НК;

императ. *пѣте* СК, *убѣте* СК, *завѣте* Ит, *напѣте* Ит, *испѣте* Ме, *пѣпѣте* Ит, *ѣте па се сакрѣте* Бш СК, *ѣте се умѣте* Ит; тако и *умѣ се* Ки;

кѣмшиница Ф;

вѣлѣски Бш Пд, *вѣлѣска кѣла* Сф Ч Ф Ки НК Сн, *вѣлѣском* Ки.

У често употребљаваном облику *нѣјзи* глас *ј* остао је без морфолошке функције, коју је преузело завршно *–и*, усклађено са *–и* у ДЛјд ж. рода типа *жени*. У императивима *ј* се нашло у истом слогу са хоморганим *ј*, и чак је затварало тај слог. У овој категорији испадање *ј* је веома широко распрострањено у српскохрватским говорима, па и у неусањеном изговору књижевног језика. Слични су условни деловали и у примеру *комшиница* (који је прихваћен и у књижевном језику). Најзад, у придеву *вољуски* <вољујски као да је извршена даљинска асимилација по палаталности (>вољујски), па затим дисимилација (>вољуски).²⁶⁰

Само једанпут је забележен пример *дѣвѣка* Ме (тепање девојчици). Упрошћавање гласовног лика речи честа је појава у тепању.

232. На крају речи глас *ј* се понашао углавном као и пред консонантом:

а) *у смѣј* Пд, *смѣј се* А Бш БА СК, *сѣј* Ме, *пѣј* Ч Ф СК, *шѣј* Бш, *пѣсиј* Ми, *уѣриј* Ки, *убиј ме* Ф; *јѣј*, *јѣј* Ме, *пѣсеј* Ит, *змѣј* Ит, *ѣбичај* Ит Бк; *тај* Т, *онај* Т, *ѣнај* НБ, *зѣбалај* СЦ, *наѣцај* Ме, *пѣтај* Ит, *раздрѣшиѣај* Ф, *устај* Ф; *Миљивој* Ит, *мѣ^д ѣтац* Бш, *ни мѣј сѣи* Ми, *мѣјој* Ит, *у тој* Мђ Ме Ђ Ш Ми БА, *ѣвѣј* Ф, *дѣвѣтој* Км, *напој* Ит, *нѣмѣј* Ил Ф; *ѣбуј* Ит, *пѣјуј* Бк.

б) *ѣѣби* Ф, *уби* СК, *зѣви* Ит, *пѣкри* Бш, *па се сакри* Бш, *ѣѣли* Ме, *нали* Ит Км, *испи* Ит Ф, *напи* Км Ме Ки, *пѣпи* Ит Ф, *пѣси* БА, *сѣши* Бш.

Овакви облици далеко су чешћи од одговарајућих форми са сачуваним *–ј*.

Значајно је, међутим, да се *–ј* чврсто држи у облицима као *тај*, *немој* или *играј*, у којима у многим јужнијим говорима често отпада.

233. Секундарно *ј* јавља се факултативно у хијату испред *и*, или *е*, односно иза *и*:

1) *ѣржали ѣигру* Ит, *Шѣѣба ѣјѣде* Ит, *ако ѣѣма* Ш, *ту ѣѣма* Ит, *а ѣѣма* Ж, *да ѣѣмамо* Ит (заменичке енклитике 3. лица множине имају често *ј–* не само у хијату: *да ѣѣм кажем* Е, *да ѣѣм ѣѣде* Ит, *да ѣѣм дамо* Ж, *кад ѣѣм ѣѣпереш* Бк, *ѣѣ су ѣѣи увѣтили* СК, али и *ѣѣо сам ѣѣим* Ит, *ѣѣ сам ѣѣи увѣтијо* СК, *никад ѣѣ не разѣумем* Ж, *ѣѣкуд ѣѣ нѣма* НК, *што ѣѣѣ ѣѣм на ѣѣста ѣѣѣѣ* Ф.

2) *ѣѣѣјес тријес* Ит, *ѣѣѣјес пѣт* Ф, *ѣѣѣјес* СЦ, *ѣѣѣјестрѣѣѣѣ* Ф, *тријестрѣѣѣѣ* Ж.

²⁶⁰ Сва три ова облика могу се чути у централној Шумадији (Реметић, Шум. 279–280).

Присуство ј у *јексер* ЈТ Ит, *јексер* Бк, *јѐво* СК, па *јѐто* Ч, па *јѐво ти среће* Иђ 8, *јето*, тако се дошло Иђ 12 очигледно није ограничено на хијат.²⁶¹

3) *кад* и *јаљина* Ит;

мијо СК, *бацнјо* Иђ 9, *бѣлијо* Бш, *бѣјо* Бк Ш Ит Бч Бш СЦ, *бијо сам* Иђ 11, *видијо* Бк Нз Мђ Ит О Бд Ч З Бш Ми СЦ Сн СК Ђ, *види'о* Ш Сп, *види'о сам* Ч, *вратијо* Бш, *вршијо* СЦ, *дѣбијо* Мђ, *живијо* Бк Бд Бш, *живијо* Са 84, *живи'о* З, *забѣлежијо* СЦ, *заборавијо* Иђ 11, *зажѣлијо* СЦ, *звѣнијо* Ф, *згрѣшијо* Бш, *извадијо* Дб, *издубијо* СК, *испаријо се* Бш, *испрѣсијо* Бш, *јашијо* СЦ, *клѣчијо* Бш, *кѣсијо* Бш, *крѣчијо* Ит, *крѣнијо* Бд, *купијо* Чј НБ, *купијо* Иђ 30, *ловијо* Иђ 30, *напијо* Ж, *нѣсијо* Дб, *нѣсијо се* Ф, *овршијо* НК, *ѣпијо* Бш, *ослѣпи'о* Бш, *оставијо* Са 85, *отпустијо* Бш, *ѣлави'о* Бш, *пијо* Ит, *пијо* Са 155, *платијо* СЦ, *плѣвијо* Бш, *подѣлијо* Бш, *покар'и'о* Сп, *полудијо* Бк, *пољубијо* СК, *пѣмислијо* БА, *пѣплашијо се* Бш, *поручијо* СЦ, *правијо* Иђ 7 Са 34, *прѣвари'о* Ф, *пригазијо* Бш, *прѣбушијо* СК, *пропустијо* Иђ 8, *пуши'о сам* Мо, *радијо* Бч Бш, *рѣшијо* Дс, *рѣдијо* О, *рѣди'о* Ђ, *смѣјо се* Мс, *стѣдијо* Бк, *сукѣбијо* Ит, *трѣвијо* Иђ 20, *трѣштијо* Ф, *трѣпијо* Сф, *убијо* ЈТ, *уби'о* Ит, *уваги'о* Ф, *увагијо* СК, *умијо* Бш Ми, *упанијо* Бш, *успалијо се* Бш, *чѣличи'о* Мс, *ја сам бѣ-јо* (смфаза) Ит;

и *јѣн* Ф, и *јѣна* Ф, и *јѣнда* Дс, и *јѣндак* Ф, и *јѣндакена* Ит, и *јѣпет* Ф СЦ, *дѣлазиду ко домаћини јѣпет на рѣкнју* Чј, и *ј ѣдѣду* Ит; *па јѣпет бѣгамо* Бк, *ја мѣслим јѣпет* Бк, *јѣпет* Ит Сф, *јѣпет* Ит, *јѣпе* Бк, *јѣпѣ* Бк;

ветријѣр Ф, *ветријѣра* Ф, *мили'они* БА;

и *јѣвече* Мђ.

Овамо се прикључују, наравно, и сви облици са *ј* на месту нишчезлог *х*.

У истим категоријама примера прелазно *ј* може изостати:

1) *што сам им пицо* Ит, *тѣ су им бѣла гувна* Бк, *изнѣси им* Ф, *чѣстѣта им Крѣстово рождѣство* Ф, *дѣли им грѣнтове* Бк, *нѣ дѣм вѣше да и види* Бш, *да и мѣћу* Ф, *вѣлѣм* и Ф, *кѣ ће* и *знѣти*, *вѣле* и *ѣднѣле* НБ, *пѣндак* и *ѣпѣт испратијо* Бк; 2) *дѣвѣс* Мђ, *дѣвѣз гѣдина* Ж Сф НБ, *трѣѣс* Ит, *трѣѣс метѣри* Ж;

2) *дѣвѣс* Иђ, *дѣвѣз гѣдина* Ж Сф НБ, *трѣѣс* Ит, *трѣѣс метѣри* Ж;

3) *бѣо* Ж Мђ Ф Пе СЦ, *видио* Бк Ф Бш, *вѣдно* Ит, *вратио* Бш СЦ, *дѣбио* Ж СЦ, *живио* Бк Ф, *заљубио се* СЦ, *запѣслио се* СЦ, *испрѣсно је* Бш, *јашио* Ж, *калли је* Бш, *намирио* Бш, *направио* Ф, *насѣлио* Бш, *нѣсно* Ж, *ожѣнио* Ж, *осрамѣтио* СЦ, *поцѣрнио* Бш, *радно* Сф, *расрѣдио* Ж, *растио* Бш, *сѣдио* Бш, *свршио* Мђ, *сѣдио* Бк, *сѣтио* Мђ Ж, *слѣжио* Мђ, *трѣпио* Бк, *увагио* Ф, *ударно* Ж, *умѣрио* Бш, *угубио* Ж, *учинио* Бч, *фѣлио* Ф, *ѣтио сам* Ж;

и *ѣн* Ф, и *ѣпѣт* Ф НБ, *ѣпет* Ит;

ветриѣра Ит, *камиѣн* СЦ, *по мили'она* Бш.

²⁶¹ Д. Јовић, *Трст.* 60, упозорава да *ј-* у *јексер* може потицати и из једне варијанте турског изговора почетног *е-* „нарочито ако је реч чувена од представника цариградског дијалекта“.

234. Поссбан је случај *j* које настаје антиципацијом ослабљеног ненаглашеног *n* из следећег слога:

пáјзи Ме, упропáстили Ж.

Овакво *j* чешће се јавља као компензација за изгубљено *n* у слогу који следи (в. т. 193):

кобáјсце Мо, кобáјсцу Бш, прáјсци Ме, прáјсце З, прáјсцáма Ме, пáјсти „пазнти“ Ми, кáште вá мене Ит.

Свакако није случај што у свим нашим примерима испред унстог *j* стоји *a*, а иза *j* дентални спирант.²⁶² Очигледно оваквој антиципацији погодује већа ширина вокала, у контрасту прсма *n* (односно *j*), и већа пропусна моћ струјних дентала.

У овој појави, исто као и у међуслоговној асимилацији описаној у т. 70—74, огледа се утицај вокализма једног слога на гласовни састав претходног слога. Промене овакве врсте ретке су у штокавском наречју.²⁶³

235. У свега четири примера из **Ф** забелсжен је фрикативан, прави консонантски изговор *j*: *јесте, није, сликуједу, мáни ји.*

236. Много је чешћи такав изговор иза денталног пловива, који се при том најчешће умекшава, крећући се ка палаталном пловиву типа познатих чешких гласова, али најчешће ипак не достижући тај степен палатализације:

кад' је Бóжнѣ Ф, кад' је вѣче НБ, кад' је свѣтац Ф, кад' је бѣло НБ Ми, кáд' је кáи Сн, и сáд' је НБ, кад гáд' је Ит, дн гáд' је Ф, óкуд' је НБ, свáд' је Пд, нáрод' је ѣпни Ф, рáд' је бѣо Ми, Бóград' јѣо прóју НБ, кад гáд' ји ѣма Ф, што гáд' јим Ф, кад' ја пáпијем Ми, сáд' јá не знам НБ, кáлко сам гáд' јá зnáо Ф, áјд' јá крѣнем Мо, óд' јужило Ч, сáд' јесте Бк;

крѣвер' је óдс Ф, срдиг' је Ит, пѣг' јутáра НБ.

Ређе се овако умекшава назал *n*: *дн' је óде НБ, дн' је Сп.*

Даљи ступањ истог процеса је својеврсно јотовање претходног консонанта, који у овом случају може бити *d* или *t*, али и *n* и *l*:²⁶⁴

кад' е лѣпо врѣме Ж, кад' е стáка Ме, кад' е свѣ тá Ж, кад' е мýтно Пе, ка'е свѣчан дáн Ми, сáд' е Пе, сáд' е тáко Пд, штáгод' е Ж, кáд' е дн ѣшо Ме, од' едáнáјз дѣца Ки, од' ѣдне брáзде Пс, код' ѣдног Тáтáра Мо, под'áрмили Е, кад' а рúчам Км, код' Óце Км, óд' угрос Ит Км, — кáђоница З Е Км, кáђоницу Пе.

òпег' á мáрам Ки;

дн' је óде НБ, дн' е кáпио Ит, дн' е бѣо Мо, сáн' е дчо Ж, Турчин' е дн бѣо Мо, слáбодан' е Мо, дáн е Мо, пýн е бѣриц Пд, дн е ўмро Ил.

²⁶² У Бачкој, где је овај феномен много чешћи, има и друкчијих примера, али су најобичнији они где новоме *j* претходи вокал *a*. Иза *j* и тамо је *s* чешће од других консонаната, али се јављају и други дентали (*z*, *l*, *n*, *ц*) и алвепалатали (*ш*, *ж*, *ч*). О томе И. Поповић, *Госп.* 132—133.

²⁶³ У кајкавштину су прилично чести случајеви утицаја вокала на гласовни састав претходног слога. В. нпр. П. Ивић, *Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima*, ЗФЛ XI, 1968, 60—61, 63—64, 65—66. И у кајкавским говорима, исто као и у војвођанским, главни принцип промене је антиципаторна асимилација.

²⁶⁴ Уп. у карашевском говору „in fonetica sintactică“ *išal' e snek. pal' e mras*. Петровић. *Караш.* 98.

Јел' е дн Ит, ал' е мѣкан Ит, дѧ л' е дн кѹни Ж, да л' е тѧ прѣ било Ж, дѧ л' ѧ знѧм Ж.

Наравно, умекшавање претходног дентала често изостаје, а с њим и опструентски изговор ј:

сѧд још НБ, сѧд је Ж НБ, ѡ сад је НБ, кад је ѳмро Бк, кад је рѧдио Ит, кад је вѣче НБ, кадгод је било Мђ;

кад е ѳѳуре Ит, кад е дѧшла Ит, кадгод е било Пс;

дн је био Мђ.

237. У речи *госпоја* и њсним изведеницама *госпојница* и *госпојина* (празник) долази ј место *ђ*:

гѧспоја Бк Нз ЈТ Мђ Ит Цп Ж Ф СЦ Ми НБ Пд Сн НК СК, учитѣљница – звѧли смо је гѧспоја Ме, гѧспоје Ф Пе Пд, гѧспоју Бк, гѧспојница Цп СЦ, госпојница Са б, измеѧ Госпојина Мђ, Госпојина Ит Ф СЦ БА, Госпојину З, гѧспѧјнски Ми.

Глас *ј* овде није рефлекс **dj*. Лексма *госпођа* се веома често употребљава као ненаглашена апозиција уз лично име (тип *госпођа Мара*) и ту је подложна редукацији (уп. *госпа Мара, госпон Ђорђе, гѧсн Ђорђе, ча Стева*). Један од могућих облика редукације је свођење африкате *ђ* на глас *ј*, сродан али много једноставније артикулације: *госпоја* место *госпођа*. Није, уосталом, искључено ни да је *ђ* просто испало, па је *ј* накнадно уведено.²⁶⁵ То се могло најлакше догодити у облицима као Гјд, НАВмн *госпоје*, ДЛјд *госпон*.

Из именице *госпоја* пренето је *ј* у изведенице, лексеме такође врло честе у говору.²⁶⁶

У положају испред *и* глас *ј* се, као што је већ истакнуто, често и не остварује:

гѧспѧница Мђ СК, Госпојину Ит З, Госпојина НБ СК, до Мѧле гѧспѧине Ф, о Вѣликој гѧспѧини СК, гѧспѧјнски Ит.

С друге стране, имамо и нешто примера за изговор *ђ* у самој речи *госпођа*:

измеѧ Госпѧђа (= од Вѣлике гѧспѧјине до Мѧле гѧспѧјине) Ит, гѧспођа Ж, гѧспођо БА.

Први је пример очигледно архаизам, синтагма која садржи старији назив празника, док су друга два скорашње иновације — облик *са ѳ* узет је из књижевног језика, свакако зато да би се истакло поштовање према особи о којој је реч.

Сонант В

238. Овај се глас најчешће изговара лабиодентално, са релативно slabим трењем:

вѣжемо Ит, вѧдно сам га Ит, вѧте СЦ, вѧљу З, Вѳичина Ч;

²⁶⁵ Такву претпоставку изрекао је Т. Маретнић, *Gramatika*² 83.

²⁶⁶ О скраћивањима у таквим речима писао је, с освртом на ранију литературу, М. Будимир, *Redukcija čestih glasova i obimnih glasovnih skupova*, ЈФ XV, 1936, 155—164.

Бѣлићо Ф, *гò*ори Бш, *да*о Бш, *дè*òјке Ч, *добро*óлице Ит, *è*о га Ми, *тè* *здра*о вѣлике Пе, *ја*ор Бш, *нèго*о Пе, *ò*ога Ф, *пра*о глása Е, *пè*о Сн, *про*одàција Сф, *пр*òтѣлка Дб;

*ò*уда Ме, *òдо*уд Мђ Ж, *пò*уко Ит Бш, *пра*у Ш Ит, *с*èкроу Ч, *ч*уо Бш;

*Ада*мо Ф, *здра* Ит, *кр*и Ч, *к*р Ит, *м*ркò СК, *нèго* Ит, *Спа*со Ит, *Срèм*чо Ит.

Појава захвата *в* у свим положајима. Можда је нешто чешћа у суседству вокала *о* и у веома честим лексемама *човек* и *први*.

У неколико примера *в* уз консонант било је изговорено као право неслоговно у:

*к*àдрàт Е, *Сла*уко Ит, *к*упòуне крèвете З, *рè*ко Ит (у сватове: покривен с простирачом, јèну батнину држи мèд ногè, гòрс на батнину лòнац“), *сà* срèћан НК.

239. Губљење *в* није ретко, али је углавном ограничено на одређене категорије, познате и разним другим говорима.

Доследно је испало *в* испред *љ* насталог старим јотовањем у трпним придесима неких глагола VII врсте на *-авити* и у имперфективизованим глаголима VI врсте изведеним од истих глагола на *-авити*:

*забра*љено Пе З СЦ, *испра*љено Сн, *напра*љене Мо, *напра*љено Ф, *напр*љено СК, *напра*љени СЦ Ћ, *òпра*љен Ми НК, *òпра*љена Ит СК, *òпр*љено Т, *òпра*љени Сн, *пра*љен Ил Пд, *пра*љена Ми НК СК Сн, *пра*љене Сф Ме, *пра*љено Бк Ит Бд Е Бш, *пра*љèње Ћ, *прèпра*љен Ит, *припра*љен Цп, *припра*љено НБ СК, *успра*љено Мо 2—77, *успра*љено Ћ, *зуста*љено Пд, *наста*љен Ит, *наста*љено НБ, *пòста*љен СЦ, *пòста*љена Ки, *сàста*љено Ит Бш;

*заба*лам вас Е, *да се заба*лаш Ит, *заба*ла О Ж СК БА, *заба*лу Ф Ит, *заба*ладу Ит, *заба*ло Ит, *заба*лајка Ф, *наба*ло Ит, *наба*лала је Ф, *наба*лали Ит, *забра*лали су Ит, *пòзабра*лајно Ит, *наздр*аља Цп Ме, *наздр*аљања Мо 1—100, *пòздра*љу Мо 2—18, *изòпра*лаља Ит, *изòпра*лали Т, *изòпра*лаљо Т, *испра*лали Мо, *опра*лали СК, *òпра*лам Ч Ћ, *òпра*лаш Е, *òпра*ла Мђ Ит Пе Ми НБ Мо, *опра*ла Бк, *òпра*ламо Ми Пд, *òпра*лу НК, *òпра*ладу Ил Ит Ф НБ НК, *òпра*лај Ки, *опра*ло Бк Мђ Ит Дс, *опра*лала Ит, *опра*лало Ф, *òпра*лали Ми, *опра*лали Ф, *пòпра*ла Бк НБ, *пòпра*ла З Ћ, *пòпра*лу Ит, *пòпра*ло Ж СК Ћ, *пòпра*лали О, *препра*лаљо З, *препра*лали Т, *спра*ла Иђ 49, *спра*ла „спрема“ Ме Чј НБ, *спра*ламо Т, *спра*лу се за свèдбу Чј, *спра*лу Иђ 49, *спра*ладу Ж, *спра*ло Дс, *спра*лало Сн, *спра*лали Ит Мо, *спра*лаље НБ, *упра*ла Ит, *упра*ло Ит, *распра*лач Пд, *зуста*ламо Ф, *зуста*ла Ки, *наста*ласте Ч, *наста*лу Ф, *òста*ла СЦ, *òста*ламо Ит Ж Ме БА, *òста*ласте Ф, *òста*лала Ф, *òста*лај Ми, *пòста*лали Ж Бд НК, *пòста*лај НБ, *пòста*ла Ф НБ, *пòста*ла се Чј, *раста*ло О, *сàста*лам Нз, *сàста*ла Нз, *сàста*ло Ит, поред ретких примера са (очигледно обновљеним) *в*: *пòста*вљен Ф, *забòра*вљам Ф, *забòра*вљала Ф. Овде је однос *в*: *љ* схваћен као регуларна алтернација.

Веома пространи арсал ове појаве обухвата највећи део српских екавских говора и понеки јужнији ијскавски говор.²⁶⁸

Значајно је да друге граматичке категорије нису захваћене:

здрáвље Ит Ф Т О Ме Бш Чј Кн СЦ Сн СК, *здрáвља* Бк НК, *са здрáвљом* Ж Мс, *здрáвљини* Ф, *дівели* Бк Ит, *дівље* Мђ Ф Ж, *Бирдџлов* Ф, *лаждџлов* Бк, *зетџлов* СК, *брагџлове* СК, *брагџлов* СЦ, *синџлове* Ф, *крáвљини* Ф, *крáвљинје* СЦ, *сүвли* Ф, па н: *измрвљено* Ж, *јáвља* Ит, *пџнáвља* Бш, *уцрáљ се* Бш, *Богојáвљење* Ит, *богојáвљенске* Ит.

Примери *здрáвље* и *брагџлов* које наводи Б. Милетић из Кикинде²⁶⁹ по свој прилици нису аутентични.

Најстарији примери промене *вл>л* потичу из XIV века.²⁷⁰ Тиме се објашњава чињеница што међу примерима за нестанак *в* испред *л* нема ниједног у којем би група *вл* била резултат новог јотовања.²⁷¹

Облици као *брагџлове* захтевају посебно објашњење. Ту је извршено старо јотовање, а *в* ипак није уклоњено. У ствари, у своје време је процес захватио и те примере,²⁷² али је аналогија према творбеној основи касније воспоставила првобитно стање. Исто, свакако, важи и за облике као *измрвљено* и *јáвља*. Очигледно је појава сведена на одређену скупину глагола (*бав-*, *брав-*, *здрав-*, *прав-*, *став-*), док је у свим осталим категоријама уклоњена алтернација *в : џ*, која нарушава општије структуралне односе.

Сама појава сродна је са кајкавско-словеначком променом *вл->л-*. Уосталом, слично упрошћавање забележили смо и у самом Банату: *лáке*, *лáке прџлаке* пева се у Цп и Сф уз једну игру док деца пролазе (провлаче се) испод подигнутих руку друге деце.

240. У целој парадигми помнутих глагола на *-авити* често је испадање *в*: *забџрáио* Ме, *напрáи* дáске Ч, *наприаио* Ит Ж, *напрáиду* Мо, *напрáу се* НК, *наприаио* Ч, *наприаили* Ми, *прáити* Бк Мђ Пе, *прáим* ЈТ Ит, *прáи мáло бџље*, *прáи мáло лџше* Пс, *прáимо* ЈТ Ит СЦ, *настаили* Бк.

Петровић, *Караиш*. 226, има из Гада облик *прáито*.

У раније наведеном материјалу са *в*, *џ* и *џ* има приличан број примера из ове категорије у којима сонант *в* није испао. Број тих примера је довољан за закључак да се ради о особини самог народног говора, а не о облицима унесеним из књижевног језика. Другим речима, овде облици без *в* преовлађују, али су ипак у факултативној употреби.²⁷³

²⁶⁸ О њеној распрострањености *в*. нпр. П. Ивић, *Галип*. 110—111; Р. Симић, *Левач* 210; С. Реметић, *Шум*. 152—153.

²⁶⁹ Милетић, *Кик*. 20.

²⁷⁰ Ивић, *Галип*. 110—111.

²⁷¹ Ово важи и за друге говоре: Реметић, н. м.; Елезовић, *Кос. passim*; Пецо и Милановић, *Рес*. 277 итд.

²⁷² Ивић, *Галип*. 111, наводи низ средњовековних потврда.

²⁷³ Није сасвим јасно због чега је *в* у следу *ави* подложније испадању него иначе у међувокалском положају. Б. Милетић, *Црмн*. 301, даје прихватљиво објашњење чешћег губљења *в* испред *и*, али оно покрива подједнако све врсте примера са следом *ви*.

Испадање *в* у овом положају раширено је у српским говорима у арсалу који обухвата велики део подручја променс *вљ>љ*.²⁷⁴ Та корелација неће бити случајна. Логично је претпоставити да испостојање *в* у једним облицима (са *вљ>љ*) даје подстицај њиховом ишчезавању из других (*ави>ан*), а да затим долази до изражаја и повратна подршка.

241. Међувокалско *в* факултативно ишчезава у веома честој именици *човек* и осим тога, дисимилацијом, на крају именичке основе испред множинског проширења *-ов-*:

чдек Ил, *чџек* Ме, *чдек* Бк Нз, *чџече* Ил, *чџока* Ч, с *џим чџеком* Ми, *брџови* Ф, *браџоа* поред *браџоа* Е, *шџови* Ф, *шџџва* Ит Ф.

Треба, међутим, нагласити да банатски говори не спадају у ареал где *в* најчешће испада у именици *чоек*; овде је много обичнији изговор са сачуваним *в*, додуше често ослабљеним.

Располажемо са још неколико потврда за нестанак међувокалског *в* у суседству *о*:

јџор Бш, *јџори* Ф, *јџџра*;

зџраџо *фјино* ЈТ БА;

пџатано Бк, *кџпоали* Мђ, *кџпоале* Ит;

ндсоима Ч.

У свим овим категоријама постоје облици са *в*, по правилу чешћи од оних без *в*.

Из Ч и Е имамо пример *звџезда олујџрка*, где је испало почетно *в* испред *о*. Назив ових звезда, пошто се придев *волујски>вољуски* удаљно од њега, очигледно се асоцирао с именицом *олуја*.

У речи *ајџт* Ит (значи „комара“, по објашњењу информатора) није испало *в*-. Изворни турски облик је *hayat*²⁷⁵.

242. У суседству консонаната, а иза вокала *о*, сонант *в* се губи, и то последно, у веома често употребљаваном прилогу *овде*:

оде Ко Бк Нз Ш ЈТ Мђ Ит Т Сф Бд Ч Ж Ф З Е Ме Км Бш СЦ Сп Ми НБ Иђ 31 Пд Сн БА СК Ђ Дс, *одека* Ит Т, *одекан* НБ, *одекана* Ит Т, *одена* Ж Ф Е Км Бш Ми Мо НБ, *одекара* Ки.

Располажемо и потврдама за облике *оде* у Темнишвару и *Дињашу и *одена* у *Галу. Облик *оде* обичан је и у Бачкој,²⁷⁶ а такође и у деловима подручја косовско-ресавског дијалекта у централној Србији.²⁷⁷

У сличном положају изостало је *в* у *џипџку* Дс (иначе обично *џиповку*).

²⁷⁴ Реметић, *Шум*. 154; Ивић, *Галп*. 109; Пецо и Милановић, *Рес*. 27; Белић, *ДНЦ* 160—161; М. Станојевић, *Тимок* 81; М. Павловић, *Срет*. 103; Д. Барјактаревић, *Дијалектологија истраживања*, Приштина 1977, 322 („прешевско-бујановачка говорна зона“), 385 („врањски говор“); Б. Милетић, *Црмн*. 307 (тамо, додуше, међувокалско *в* уопште врло често испада).

²⁷⁵ А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*⁴, Sarajevo 1979, стр. 76, 299, 636.

²⁷⁶ И. Поповић, *Госп*. 139. У Срему, међутим, судџи по Николићевој монографији (в. посебно стр. 360), рекло би се да нема оваквих облика.

²⁷⁷ Р. Симић, *Левач* 211; Арсовић, *Блаце* 66; Јовић, *Трст*. 70; Пецо и Милановић, *Рес*. 345 (тамо уз многе друге облике). У говорима који сусеђују с овом зоном често се јављају сродне форме типа *вод* или *воде*.

У облицима *жр̀нало* „жрвањ“ Цп Ф Ме Бш НК, *к̀мен што жр̀намо с̀д* Ит, *д̀нда се жр̀на* Дс, *жр̀но* Ит, *жр̀нали* Иђ 19 *в* је доследно изгубљено. Уп. *жр̀нало* (са `!) у РСАНУ и знатан број потврда за *жр̀нало* из Бачке и Баната код Г. Вуковић, *Терм. куће* 141.

У вези с обликом *др̀чаник* „ждрспчаник“ Ме (и Мо: Рајков 188) вероватно треба поћи од облика са *п* и питање је да ли је садашњем гласовном лику икад претходила форма са *в* испред ч. Уп. т. 123.

243. На крају речи *в* понекад нестаје у суфиксу –*ѓв*: *зай̀кѓ* „што га с̀ваки привари“ СК (: *д̀ва зай̀кѓва* СК), *с̀инсѓ* СЦ СК, *мерѓѓѓ* „врста рибарске мреже“ Ч.

И ту се потврђује посебна склоност ка испадању гласа *в* у суседству *о*.

244. У вокалским следовима где је бар један од вокала *о* или у факултативно се јавља секундарно *в* — уколико хијат није уклоњен контракцијом вокалске групе или дисимилацијом једног од вокала. Примере *в* у тачкама 119, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 170 и 230. Овде су од посебног интереса облици с уметнутим *в* у радном придеву (*д̀во, ј̀во, ч̀во* итд.), који представљају изразиту одлику војвођанског поддијалекта.²⁷⁸ Јужно од Саве ова је појава забележена у колубарском говору,²⁷⁹ као и у говору Галипољских Срба.²⁸⁰

Посебно се морамо осврнути на придев *к̀ван* „упрљан блатом“ Бш Ми Пд Св (у Бш: „прљав од блата, замазан блатом“, „блатњав“ Пд), *к̀вана* Бк Ит СЦ Км НБ СК (у СК: „*кат се ѝска̀ља од бл̀та*“), *к̀ване* Ил Бк Цп, *к̀вано* Ж Бш НК,²⁸¹ очигледно изведен од именице *к̀во* „блато“, која се у Банату изгубила, истиснута од лексеме *бл̀то*. Облик *кван* могао је настати само после промене –*л* > –*о* и уметања *в* у групу *ао*. Конкретан пут промене није јасан. Или је именици **каво* додат суфикс –*ан* из придева *калан* уз претварање непостојаног *а* у постојано, или је с̀ам тај придев, у облику *кавон*–, развијеном у већини чланова парадигме, заменио –*он*– суфиксом –*ан*, задржавајући постојаност вокала у парадигми.

Придев *к̀ван* долази и у Уљми на земљишту вршачког говора.²⁸²

245. Протетичко *в*– јавља се спорадично у хијату у следовима у – *а* и *а* – *у*:

на̀сѓди се у в̀влију Ф Ч, *у в̀влију* Пе Ф, *у в̀влију* СЦ, *на̀ вум* Ф, *у̀зо да в̀чи* Ит;

у **ат̀р* Ме.

²⁷⁸ И. Поповић, *Госп.* 72; Б. Николић, *Срем* 323; П. Степановић, *Нинг.* 110. Овако је и у говору Ловре код Будимпеште (Ивић, *ФО* стр. 611).

²⁷⁹ Б. Николић, *Кол.* 38.

²⁸⁰ П. Ивић, *Галип.* 85 (на стр. 86 помињу се поједини други говори с истом особином).

²⁸¹ И у Мокрнцу *к̀ван* „прљав“, са примером: *Бл̀то је па мораду чизме да му будеду каване*, Рајков 189, а у Иванди *к̀ван* „прљав, блатњав“, Чешљар 120.

²⁸² П. Ивић, *ФО* стр. 492.

246. Закључујући одељке о сонантима *ј* и *в*, можемо констатовати да је у великој мери сачувана напоредност у понашању тих двају гласова. Реч је о необично старој црти, која потиче у крајњој линији из индоевропског прајезника. Оба гласа у банатским говорима имају низ заједничких особина:

њихова артикулација често је лабава, што омогућује испадање у одређеним положајима;

оба гласа најчешће испадају у суседству сродних вокала — *е* и *и* код *ј* и *у* и *о* код *в*.

С друге стране, управо у таквом суседству појављују се у хијату секундарни прелазни гласови *ј* и *в*.

ГУБЉЕЊЕ И НАСТАНАК ПОЈЕДИНИХ КОНСОНАНАТА

Консонант *Х*

247. Почетно *х* испред вокала чува се факултативно на целом нашем подручју. Изговор варира од всларног с ослабљеном фрикацијом преко фарингалног (овде писаног *h*) до прости аспирације (означаване знаком '). Наводимо грађу у оној форми у којој је записана на терену, односно приликом преслушавања трака:

xāj Ит, *xāj̄d* Ч СК, *xāj̄de* Бк Ш О Ф Бш Пд, *xāj̄t* Бк НБ, *xāj̄te* СЦ, *xāj̄dē* Бш, *па хал̄о* Ж, *хал̄ина* Бш СК, *н̄о̀ве хал̄ине* Бш, *хал̄ину* ЈТ Чј Бш, *хамнишна* СК, *хит̄ар* Ит, *хаснӣрала* Нз, *х̄еј т̄и* Ит, *х̄еј* Ч СК, *хил̄ада* Бк Ит Ме Бш СЦ, *четир хил̄аде* Бч, *хил̄аду* Ме, *хита по буца̄ницама* Чј, *хит̄а се* Бш, *хитамо* Бк, *од хита̄ња цакова* Са 156, *хитар* Ит Бш, *хитно се* Бш Мђ, *хитну на кола* Е, *Хрва̄та* Нз, *Хрва̄ти* Сп, *Хрвацке* Сп, *на хр̄пи* Ме, *х̄рт* – *в̄елика к̄ера*, *сла̄б ко х̄рт* Бш, *хрчкови* Са 84, *хукне* Са 342, *х̄уле* Ит, *х̄ула* Ит, *х̄ула један* Ки, *х̄улаво* Пе, *х̄уле* Ит, *хуле* Са 188, *хун̄цуг* СК, *хусар* Са 342, *хус̄ари* НК, *деца хучу* Са 130.

**āj̄d* Бш, **āj̄d̄* д *ува̄тимо* З, **āj̄de* Бк Сф Пд, **āj̄dete* Ил, **āj̄t* О, **āj̄te* унутра Сп, **ал̄ина* Сп, **ал̄йна* Ф, **ал̄ине* ЈТ, **ал̄ину* О Ф Сп, **ам* Ко, *са Миланом* **ан̄ћарошом* Ит, **аснӣра* Дс, **аснӣру* Ит, **ит̄ар* Ит, **ашток* Цп, *пон̄еко̀лко* **ил̄ада* Ит, **ил̄адити* Ме, **ил̄аду* Ит Ме Сп Ђ, **ита* Т, **ит̄а се* Бш, **итар* СК, *хити* Бк Ит, **итиду* Бк, **итим* Т, **итно сам* Ит Ж, **итлера* Бк, **итне* Бш, **итнио* Ми, **итн̄о се к̄о̀н* Бш, **итно* СК, **ӣћу г̄оре на в̄етар ж̄ито* Ит, **ѓ* Ит, **ѓблове* Сф, **ѓднику* Ит, **ѓклица* Ж, *п̄ѓт *ѓн̄в̄ѓда* Сн, **āj̄de* да се **р̄вемо* Пд Сн, **ука* Т, **улав* Пд, *код *ус̄ари* Ми, **ус̄ари* НК;

hāj̄d СЦ, *hāj̄de* СК, *hāj̄demo* СК, *hāj̄ka* СК, *hал̄ине* О СЦ, *hал̄ину* СЦ, *h̄ѓ*, *к̄д има ка̀питала* Ит, *hil̄аде* Ит, *hil̄аду* Ит, *hit̄ра* СК, *hit̄не* СЦ, *hīна* Ит Сн, *ма̀ло к̄о̀ла т̄им др̄умом* h̄ѓду Сц, *h̄ѓду* СК, *h̄ѓклица* Ко, *h̄ји* Ит СК, *h̄јӣл̄ѓ је* СК, *h̄уко* СК, *ӯз̄ѓли h̄уку* *С̄ирн̄жани* Ит, *има h̄ула* Ит, *h̄сари* њини Ит;

hāj̄de Ф СК, *hāj̄demo* Ф, *hāj̄d̄uk* СК, *hāj̄t* Ит Бш, *hал̄ине* Т, *hал̄ину* ЈТ, *h̄амишан* СК, *h̄амови* Ђ, *да се h̄аснӣра* Ит, у *h̄ит̄ар* СК, *у h̄атар* СК, *h̄ѓ*, *па*

како ћу ти казати Ит, ^hеклале Т, ^lет шест ^hекти вина Ит, био из ^hегина Ит (Хегин је име села), ^hиљада Ит, ^hитар СК, ^hиташ СК, ^hитлер СК, ^hитно Ит, ^hитно Ђ, ^hоди Ш, ^hоди овѧмо СК, ^hоднику Ит, ^hоду СК, ^hрвати Ме, ^hрвацка Ме, ^hргови СК, ^hрче СК, ^hрчка СК, све ^hуји Ит, ^hунцут СК, ^hура Ит, ^hти си ^hулав Ит, ^hуче СК;

а Ит, ај Ки, ајейр Пд Дс, ајд тамо Мо, ајд Мђ Пд, опколимо и па ајд Мо НК, ајде Ит Ж, ајде Ит, ајде води коња НК, ајдемо НК, ајдук Ит, ајка Мо, ишло се у ајке и свудена Ж, ајт Ит Ж Ч Сп, подљуби је једаред дваред па ајт напоље Пе, ми ајт прит кућу НК, ајте мѧмци Мо, алас Ме Т, аљине Км, у плаве аљине Кн, аљину Ж, амнишан Ж Ит, амове Сп, ао па опет си лѧго (узвик) Ж, опално арангозѧва НК, Аг микротоп Ч, у атар Бк, атар СК, ау, бѧга ти Мо, ау, мајку му Ж, Стѧван Аѧић Мо, еј, тѧ је уља Ми, еј ти Ит, е, па има Мђ, еј немѧј тако да рѧдниш Кн, еј НК, ектѧра СЦ, ектометре ЈТ, Ерцегѧваца Бш, Етин Ит, иљада Ж Мс, стѧ осамдѧст иљада Мо Св, иљада Кн Мо, иљадама Ит, једна од иљаде ак одржи мѧжу час Ит, иљаде Ит Е, иљаду Ит Ч Чј Бш, ита Ит Сп НК СК, ита се Бш Пд Дс, итаду Ит, итаду Мс, итам Мс, итар Ит Мс Ки Мо Ми, ити Ит Ки, ѧзме грѧдницу па се ити на мене Ит, како се итила у нико дрво Ит, итим Ит, итно Ит НК, и га итни Ит, итне Км, итнемо Цп, итнеш Мо, итни Ки, итно Мђ, Ж Км Сн, итно Ил Пд, итно је Мо, итно се са грѧдвом Ж, итно се Бш, како је итнула Ч, итрије Ки Ми, на итрини Ме, у итроћи Ки, да нам иту аљине Ит, иту Ме, ића Мђ, ићу Ит, ѧ, славу му ѧегову Ит, ѧ (узвик за заустављање волова) Ки, ѧд Пд, ѧди по пѧљу Ки, ѧдили Ки, ѧј, Зѧрка Пд, ѧндак Пд, ѧће Ит, ѧћемо Мо, Рѧт Ж, Рвати Ж Ч, тѧ су већим тѧлом Рвати Пе, рѧцки Ж Мс, рѧже НК, ујило Ж, уило Мђ, ука Пд, уља Ит Ж Ч Е Ки Мо Сн, уља и бѧкрија Пд, улав Ж Пс Ч Ф Цп Ме Ки НИ, улави Ит, уље Ит, уљи Сн, усѧр Ки НК.

Између суседних категорија нема провалије и није искључено да би се понеки од примера могао алтернативно класификовати за нијансу друкчије. У сваком случају јасно је да се банатски говори сврставају, заједно са кајкавским и муслиманским штокавским, међу континенталне српскохрватске говоре са сачуваним х. У тим се говорима тај консонант одликује слабијом фрикацијом и фарингалним или сличним местом артикулације, за разлику од веларног х с интензивнијом фрикацијом у приморском појасу и западној Црној Гори.

248. Нешто потврда за исти изговор х, и у истим положајима, имамо и из српских говора у румунском Банату: за ^hаљине у темишварској бележници П. Ивића из 1956. и ајде да пѧвамо од жене рођене у *Немету. Живковић, Берић и Веску (Нови Живот V/2, 80) констатују: „Само у неким местима забележили смо неколико речи са стимулошким х: хајде, хуља“ — дакле у положају у којем смо и ми нашли тај консонант. Степановић, Hung. 110, утврђује да се у говорима мађарског дела Баната *h*, „увек ларингалног

изговора“, јавља у иницијалном положају пред вокалом. Арсал појаве захвата и говоре југоисточног Баната који припадају смедеревско-вршачком дијалекту. П. Ивић, Херски 332, доноси из Врачевог Гаја **ajt tãmo*, **ũlavoga*, **ũnka*, **ũnkalo* (надимак) и наводи облик *халу* за Кусић, затим (стр. 347) **ãjде* и **ũла* за Гај и *хџтало*, **ũтаду* за Баваниште. Исти аутор у опису говора Уљме (ФО, ОЛА 64, 491 и 493) утврђује да је нормална реализација фонеме (x) глас *h'* (= *bezvučni faringalni spirant*) и даје *primere хãjде, хãjка, хџтар, хџтне, хџлада* Гмн, **ũла* поред *ũлãде* итд. Веома је значајна чињеница да практично исту слику показује и карашевски говор у дубини румунског Баната, иначе несродан с нашим говорима. Е. Петровић, Караш. 107—108, бележи за Карашево *h'ãlc*, *h'il'ãde*, *h'ãjda* итд., а П. Ивић **õди*, **ũjжа* итд. за Клокотич (ФО, ОЛА 168, стр. 615).

И. Поповић, Госп. 145, налази у Госпођинцима (али изгледа не и другде у Бачкој) примера с „извесном аспирацијом“ на почетку речи као **ãjке*, **ũкãђу*, **ũлада*, **õђу*, али их објашњава ономотопсјом или настојањем „лица која желе верно да репродукују књижевно *x*“. Питање заслужује даље истраживање.

249. У истим положајима *n*, у начелу, у истим примерима јавља се и изговор без *x*—:

ajejr Ил, *ãjejr* Бш Мс, *ajejra* Бк, *ajejri* Мс, *ãjд* Ил Ж З Мс, *ãjде* ЈТ Ит Бч Ф З Км Бш Ки СК, *ajдемо* Ит Ф З Ки Сф НК СК, *ajдемоте* Т СК Ђ, *ãjдемоте* СК, *ajдете* Ф Нз, *ãjдџк* СК, *ajдука* Са 68, *ajдуке* Ф, *ajдуци* Са 297, *ajдџци* Ф, *ajдџница* микротоп. Ил, *ãjка* СК, *ãjкãч* Ч, *пãвниш ãjку* Ил, *ãjт* Т Ф, *ãjт на клџпу* Ж Ч, *ãjцер* Дб, *ajчãри* (што натерјаву зџцовс) НК, *ãкшток* Цп, *ãлãс* Ф, *ãлãса* НК, *ãлãси* Ф, *ãлве* Мо, *ãљина* Ит Ф СК Бш, *ãљина* СК, *ãљинãма* Ф, *ãљине* Нз Мђ Ит О Сф Ч Ф А Км Ки Мо, *ãљину* Ит Е НБ, у *ãм* Ч, *ũвãчи* у *ãм* Ф, *шири ãм* Ит, *двã ãма* Ф, *ãмбар* Цп, у *амбару* Са 246, *ãмнишан* Ит Ф СК, *ãмове* Ит Сф Ф, *ãмови* Бд НБ, *арали* Иђ 36, *ãрамбаша* Ф, *Арвãти* Бк, *армуникãш* Бш, *армунике* Иђ 41, *ãртија* Бш, *ãртијама* Са 239, *ãртије* Сф Км НБ, *ãртије* Са 56, *ãртијом* Бч Бд, *ãртију* Ит, *вũше штџте него ãсне* Сф, *ãснило* Ит, *ãснãрали* НК, *бõљу ãсну ãма* Сф, *ãтãр* Ит Бш НБ СК, *ãтар* Са 11, *ãтар* Ф Пе Ч, *нã атãр* Ш, *ũ атãр* Ж Ит Бш СК, *ãтãра* Ит, *срџд атãра* НБ, *ãтареве* Иђ 36, *на атãру* Ит, у *ãтару* Са 158, *по атãру* Ф Сн СК, у *ãтару* Ф, *нãшом атãру* Ми, *ãтару* Иђ 35, *ãгове* Мђ, *џегде* (виолина) Ит Ф, *егедџш* Ил, *џегдџш* Ит, *Сџнтомашу Лãзо*, *џ* Сф, *џклала* О, *џклица* ‘за хеклањс’ Ф, *џкловала сам* Нз, *џкловале* Нз, *џкловати* Ф, *да џклãте* А, *џклујем* Нз, у *џкãр* Бш СЦ, *џкãра* СЦ, *Ђре* Ил, *Ђрски* Ил, *Ђрчуге* Ил, *Ђтїн* СЦ, *Веља Ерцегов* Са 337, *Ерцегових дудова* Са 278, *ũлада* Ит А, *дџсет ãлада* Ит, *ũлада* Са 281, *ũлãда* Ч Пе Км Бш Ш БА СК Ђ, *ũладãма* Пе, *ũладãрку* Е, *ũладе* Бк Ит Ж Сф Сп Бш Ки Мо СК, *ũладом* СК, *ũладу* Ш Т НБ Мо Пд, *ũта* Бк Пе, *ũтã се кõњ* Ф, *ũтãду* СК, *ũтај* НБ, *ũтãмо* Ч, *ũтар* Пе Е, *ũтати* Ф Пе, *ũташ* СК, *ũтши* Ит, *ũтне* Бд, *ũтнемо* Цп, *ũтни* Ми, *ũтнї* је НБ, *ũтно* З Е Мо, у *õд* Ф, *донџси вїно* у *длбу*

Ме, *дди* Ит Т Цп Е СЦ Ми Мо, *дди* *дѣмо* Бш, да *дди*мо Ки, у *оду* Ф, *Омáлѣв*²⁸³ Ит, *Омáлѣвога* Ит, *дмуг* – *кóлко мѣж да стáне у шаку* Бш, *опавачку ергелу* Са 319, *Опавчани* Са 336, *орманикáша* Ба, *ормáнике* Мо, *оће* Ф, *дће* Бк Нз Ш ЈТ Мђ Ит Ж Т Цп Сф Бд Ч Ф З Е Бш Ки Ми Мо БА, *оће* Са 18, *дћеду* Нз Мђ Ит Сф З Е Бш, *дћеду* З БА, *дћел* Ит, *дћел* Ит З, *оћел* Сф, *оћел да ддћеду* Сн, *оћелду* Мђ, *оћелмо* Ит, *дћемо* Ш ЈТ Мђ Ж Т, *дћемо* Ж Пе З Е, *оћемо* Са 115, *дћете* З, *дћете* Ми, *дћез да* СЦ, *дћеш* ЈТ Ит Т Пс А Ме Ки, *дћеш тѡ и тѡ* Пс, *дћу* Нз Ш Ит О Цп Ч З Ме Км Ми Мо Сн, *оћул се прѣварити* Пс, *Рвáт* БА, *Рвáти* Ш Ит, *рже* Пс, *рко* Ф, *рње* Ф, *рпа* Ит Ки Мо Сн, *рпу* Цп З, *рѣ* Ф, *ргове* Ил, *са рговима* Ил, *рчак* Ф СЦ, *рче* Пе, *рчкѡва* Ф, *рчкови* Мђ, *рчкови* Ф, *јји* НК, *јјило* Ф НК, *јла* Е Мо НБ, *јлав* Цп Ш Бч, *јлав чѡвек* = *бѡјаѣија* З, *јлави* Ф, *јлава* Пе, *јлаво* Пе, *јлаву зѣмљу* Ч, *уљѣтина* НБ, *од умке* Иђ 17, *уђка* Бк Ит Ф Е Ми СК, *уђке* Бк, *уђку* Мђ Ч СК, *унцуг* СК, *унците* НБ, *усар* Иђ 35, *код усáри* Ф.

Значајно је да је у презенту *дћу*, *дћеш*... консонант *х* доследно изгубљен. Наспрам безбројних облика без *х*– у том тако обичном глаголу стоје само примери *дће* Ит, *дћемо* Мо, који се очигледно свде на утицај књижевног језика. Овај презент и у неким другим дијалекатским областима губи почетно *х*–.²⁸⁴ Нестабилност *х*– овде је везана за чињеницу да овај глагол тако често има помоћну функцију, што условљава редуциран изговор. Осим овога презента једина лексема за коју се с релативном сигурношћу може тврдити да доследно губи *х*– пред акцентованим вокалом јесте *унка* (изговор *уђка*) „незнатно узвишење настало обурвавањем велике пренесторијске могиле“, очигледно < *хумка*.²⁸⁵ У овом случају прихватљиво објашњење није на видуку.

У позајмљеницама *ергѣла*, *аргѣла* (т. 136) и *армоника*, *орманика* (т. 145) почетно *х* није се налазило испред акцентованог вокала.

250. У свим другим положајима *х* по правилу ишчезава:

а) *лáд* Ме Бш, и *лад* Са 89, *лад* Иђ 18, *ј лáд* Бш Ђ, *лáда* Бк, *из лáда* Ит, *лáде се* Бш, *Лáдйћ* Мђ, *лáди* Ки, *лáди се* Бш, *вѡда лáдна* Сф, *лáдна* Бш Ме, *од лáдне вѡде* Бд, *лáдни* Ф, *лáдно* Ш Ит Бч Бш БА, *лáдно* Ит, *лáдну* Ит, *ладну* Са 98, *лáдну* Ф, у *лáдну вѡду* Ђ, *лáдњак* ЈТ, *двá лáдњака* О, *ладѡвина* Ж, *ладѡвиније* Ит, за *ладом* Са 255, *ладѡлѣж* Км, *лѣба* Бк Нз Ш ЈТ Мђ Ит

²⁸³ Предак је очигледно био СТОЈАНЪ ХОМАЛЪ који се у Пећком катастигу 1660. год. помиње у Итебеју као приложник цркви (С. В. Матић, *Опис Кагастига*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду књ. IV св. 2. 1931, 223). Свакако је *Хомаљ* испрва био надимак; мађ. *Notály* значи „помрчина“.

²⁸⁴ В. нпр. РЈА под *hojjej* (књ. 3, стр. 656) и А. Белић, *О постанку српскохрватских глаголских облика нећу, ћу и сличних*, Глас СКА СХИ, 1924, 1–18 (посебно 2–10).

²⁸⁵ Именица *унка* честа је у банатској микротопонимији. Многобројне потврде дају Д. Ј. Поповић, СуБ и Ердѣлановић, СуБ. Из румунског дела Баната потврду доноси Е. Петровић, Караш. 229 (за село Гад). Исти облик употребљавао је и Доситеј Обрадовић, родом из Чакова (Н. Купа, *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*, Сарајево 1970, Дјела АНУБИН књ XXXVI, стр. 67).

в) *Арђанђел* БА, *светог Аранђела* Са 270, *светог Арђанђела* З, *свети Арђанђо* Ит Ф, *Арђанђелу* Ф, *врло се* Ч Ф, *врло* Бд Сф Ф, *да се врло* Ме, *врли* Бк Бш Цп, *дрђала* Ж, *дрђали* Ф, *дрђе* Ж, *вѣтар дуно* Ме, *заладило се* Ит, *задуне* Бш, *заглуно* Са 256, *замано* Са 350, *да изданем* А, *издано* Са 360, *излагмили* Ит, *изрђним* Ил Сн, *мани* Ф, *мано* Т, *манте* Т, *манути* Ит, *надитђва* Бк, *надитђвамо* Бк, *нарђни је* Бш, *нарђни* Ђ, *нарђнила сам* СК, *да га нарђним* Мђ, *нарђнимо* Бч, *нарђну* НК, *нарђњени* Пд, *неђе нарђнути* Ме, *њина* Бш, *њине* Т, *њини* Бк Т Бш, *њиним* Бк Ф СК, *по њиним* НБ, *њино* Бш, *њиног* Ф, *оврли* Мђ, *овро* Км, *оданем* Км Бш, *одано* Бш, *оданула* О Ф, *одрђнили* Бд З Ки БА, *одрђнили* Ит, *одрђнимо* Ил, *одрђнио* Са 247, *одрђнио* Бд, *одрђнио сам* Бш, *одрђну* Мо, *одрђњена* Ч, *оладни* ЈТ Ф Ч, *гд се оладни* З, *оладно* Са 333, *оладу* Ч, *ѡмак* Бш (првобитно *охмак*), *ѡме* Мо, *ѡме* Бш, *ѡме* Ме, *ѡме* Дб, *ѡмица* Ме, *хѡмице* Ки, *орђбрио* Ит, *од патријара* Иђ 12, *на патријара* Ки, *за питије* ЈТ А, *питија* Ф, *пѡватали* Мо, *не прђну* Е, *пѡрђни* Нз, *пресанула* Са 128, *прђну* З аор Ки, *разладни* Дс, *разладите се* Ит, *сђрана* Чј Сп, *сђрана* Бш, *сђране* Чј, *саране* Иђ 263, *сђрђним* Бш, *сђрђнимо* Бш, *сарђнили* Бк Ч Ђ, *сарђнио* А Ђ, *сарђниш* Бд, *сарђнте је* А, *сарану* Са 291, *сђрану* Бш БА, *да га сђрану* Ми, *сђрђњен* Бк Ит Бш Ми, *сарђњен* Нз Ит, *саранђива се* Бд, *саранђива* Е, *саранђиваду* Бш, *саранђиво* Иђ 36, *саранђиву* Ми, *како се пѣћ слђђива* тако се *тѣсто истиши* Бш, *трђлаво* Бш, *уѡту се* Мо, *узђано* Бђ, *урђнимо* Ч, *усане* Ми, *усђно* Бш, *усђнула* Ф Бш, *усђнуло* Бш.

г) *Вла* Ит Ж, *Вла* Ит Цп Сф Бш, *Вла* Иђ 12, *Ђѡка Вла* Ил, *на вђ* Ит, *вђ* Ф, *сели на тај вђ* Ф, *на вђ кђђе* Ит, *на вр корена* Са 138, *на вђ вѡде* Сф, *на вђ глаѡе* Ф, *са вђ грђне* Ф, *на вђ слђе* Ф, *на вђ брѣга* Бш, *са вђ вѡђе* Ме, *вђ ципѣла* Мо, *стѡи на вђ* СК, *на вђ* СК Ђ, *на вр* СК, *вђ* Ме Мо БА, *вђ бђшђе* Ђ, *сѡр мѣне* Мо, *гај грђ* Ит, *грђ* Ит Сф Ф А Ки НБ, *гра* Иђ 21, *јѡдан кѡжу* Сф, *кѡжу* Бк ЈТ Ит Т Сф Ч З Е Бш НБ Ки Мо СК, *лѣп кѡжу* Ми, *мђ* Ит, *у јѡдан мђ* Ф Ми НБ, *у прђви мђ* Ми, *у тај мђ* СК, *ѡра* Нјд Бк Ш Т Ф Пд Ђ, *под ѡра* Ђ, *ѡро* „ѡрах“ Т Бд Пд, *дчу* Сц, *патријар* СК, *прђ* Ф СК, *пра* Иђ 47, *стрђ* ЈТ СЦ, *стра* Са 106, *ни ме стрђ* Ит, *стрђ ми је* Бш, *ушла је стрђ* у њи Ми, *стрђ њим је* СЦ, *стрђ* СК, *трбу* Бк Ит Ф Бш Ч СК, *трбу* Са 32;

њи дѡсет Ил, *њи* дѡђе Ил Е Сф СЦ, *њи* трђи Ил Ч, *њи* трѡјница Дб Ит Ч, *њи* Бк Ит Ме Ми Мо Пд, *од њи* Нз Бш, *вђше њи* ЈТ, *њи* дѡв Ит Ч, *њи* дѡѡ снђе Ит, *а њи је сѡдам* Ит, *њи* десѡторѡ Са 254, *њи* дѡѡет А, *њи* шѡз брђђа Ит, *њи* пѡт Ч, *видила њи* Бш, *назѡву њи* да дѡђѡду СЦ, *њи* рђнит Сн, *испрѡд њи* Ил, *мѡд њи* Бк, *ѡкѡ њи* Бк, *прѡд њи* Бк, *кѡд њи* Ит Ч, *кѡд њи* Ж СЦ, *пѡ њи* Т, *на њи* Ч Ми, *измѡд њи* З, *прѡд њи* З, *на њи* Е, *зђ њи* Км, *прђд њи* Мо, *ѡкѡ њи* СК, *испрђд њи* Ђ, *да и пђшђам* Нз, *да и мђнем* ЈТ, *да и вѡду* Ит, *зђшто да и вђру* Ит, *да и не дђмо* Ит, *ѡкђд и зђам* Ит, *дђли су и на школе* Ит, *гђ су и погукли* Ит, *удрђ ји* Ит, *не мож да и разумеће* Ил, *и гђ и рђђамѡ* Ит, *кад ји вѡнча* Ж, *никад* и не разумећ Ж, *млѡго и бђло* Т,

упропáстила и др̀жава Бч, тр̀пут ји о̀кр̀еће Сф, да и пр̀т̀егне Сф, док и не ўвáту Сф, кд̀ ће и знáти Ч, д̀д̀терáј и Ф, довед̀ем и З, да и з̀ве Км, да и в̀дди Бш, с к̀м сте и т̀кли Сц, т̀у и д̀очеку Ки, о̀пет ји к̀пи НБ, кад̀ ји њма д̀ста Мо, и р̀ани и Мо, саз бáтннáма су и ўбили Мо, јá и н̀мам БА, јá сам ји ўвáтно СК;

од своји Иђ 20, од м̀ди Бк, код м̀ди р̀ддителя Нз, чело м̀ди л̀ђа Ит, м̀ди г̀дина Сф, м̀ди синóва Гмв Бш, с н̀гови Ит, тр̀десет к̀ва н̀гови Сф, из н̀гови р̀ку Сц, од н̀гови ўјáка СК, од р̀ддителя н̀ни ЈТ, од н̀ни стар̀ји Ж, н̀ни нóгу Км, од н̀ши л̀ди Бш, од н̀ши стар̀и Ж, код н̀ши л̀ди Ф, н̀ши стр̀ц̀ва Ми, од н̀ши Пд, од н̀ши бáрјáка СК;

од òви Ит СК, од òви р̀това Ж, код òви к̀јни к̀ђа Е, из òви с̀ла Ки, од òни кáм̀ња Ит Ж, код òни Ит, поред св̀ девојáка ЈТ, св̀ ш̀снáс салáша Пд, т̀ св̀това ЈТ, нáкупи ти фил̀ри Сф, б̀ло т̀ дасáка Ч, ос̀м ти п̀това Ф, т̀ м̀ка Ч, изá т̀ бáгр̀ња Сц, т̀ г̀дина Сц, н̀кви Гмв Бк, од н̀ки тр̀ца ЈТ, у н̀ки л̀ди Е, од òти ц̀ри л̀дáја Ит, од òти курјáци Ж, од òти свáтóва Ж, од òти сиромáка Ф, од òти цугóва Ф, од òти Сц СК, код òти Ми, од òти четир ст̀тине Мо, н̀мамо т̀ки кóња Сф, т̀ки случáјева Е;

бáрени јáја Ил, б̀ли јáстука Бд, њма и ц̀ри и б̀ли Ф, врући л̀гиња Иђ 8, ш̀с с̀кáња в̀нени Сф, до гладни година Иђ 12, од г̀ри к̀ђа Ђ, мáрама порўб̀лени г̀тови Сф, двá р̀да д̀бели бáгр̀ња Ч, из д̀бри к̀ђа НБ, од ж̀нски Сц, од ж̀ви Бк, од зл̀ Ит, ј̀дни су г̀дина Ђ, кáчки цáкова ЈТ, к̀њску нóгу НК, од к̀тки к̀ла Бш, л̀ги Гмв Бк, дв̀је д́ца мáли Ш, све до мáли, д́чији òпанáка Нз, ш̀с мáли пешк̀ра О, од мáли дóви Сц, мáњи кóња Ф, п̀ д̀ша нáс мáтори Т, од мáди г̀дина Бд, н̀колко мáди З, њма мáди мáтїца Ме, од м̀тви Бк, нáродни влáсти Бк, п̀чени прасїца Пе, п̀чени пр̀сица Ч, рáзни др̀ва Ит, из рáзни к̀јева Ч, ран̀ји г̀дина ЈТ, од с̀лни м̀ви Ф, сирóмá је Ил Бк Ш ЈТ Мђ Ит Ж Сф Ф З Сц Ми СК БА, с̀тни н̀ваца Ил, од стар̀и Бк, од ст̀ри Ит, од н̀ши стар̀и Ж, од н̀ни стар̀и Ж, сл̀шо сам од ст̀ри Цп, ст̀ри тáлнга Сф, од ст̀ри гáзда Бш, од ст̀ри к̀па Бш, од суви ораја Иђ 44, ўбоги Гмв Ф, ф̀ни ж̀нски Бш, ц́лм пóста Т, њма и ц̀ри Ф, од òви ц̀ри СК;

код др̀ги Ит, из др̀ги др̀жава Ж, измед др̀ги нáција Ж, из др̀ги с̀ла СК;

тáко би в̀лела Бк, н̀ би рáдно Ит Ж Ки, да би и п̀стили Ит, реко јá òдо Ф, реко ј́сам Нз, реко штá в̀ òде рáдите З, реко, њмáте Км;

òдма Нз Сф Км Бш, òма Ил Мђ Ж Т Цп Сф Ч Ф А Е Ме Км Бш НБ Пд Сн СК Ђ, ома Са 241.

251. У нашој грађи нашло се и нешто примера са сачуваним х у начелно истим положајима:

хл̀бова Ит, хр̀брога Бк, х́ана Бш, х́ану Ме, моштáница Хр̀стова Ч, Хр̀ста З, Хр̀стос се р̀ди Ч, Хр̀стос З, хт̀во Нз;

дрххала Ф, дрххале Ж, дрххем Ит, дрххѢ Ф, дух Са 343, на Духове ЈТ, Духови Са 345, Духови Цп, дѹху Ит, милихпрот Ж, нахрѹне ЈТ, од своји парохѹијаша Иђ 20, пехар Иђ 26, у походе Са 348, приход Ме, прѢход Ђ, сѢхране Бд, за тѢпихе Ш, тѢпихе ЈТ, тѢхнички Бш;

Ах Ит, ах, Ѣкѹд Ф, ѡѢзѢх Км Ђ, квѢдрѢтних фѢти Ме, прѢх Бш, тѢпих Ме, ѹх Ж Ки;

сирѢма^х СК;

нѢеклала Ме.

Узвѹци као *ах*, *ех*, *ух* овде свакако припадају народном говору. То вероватно важи и за позајмљенице из исмачког као *милихпрот* и *тепих*, за облике глагола *дрххем* (*х* у групи *хл* бар у једном делу тамнишке зоне) и за облик *нѢеклала* са *х* на почетку позајмљене коренске морфеме, а иза префикса. Све остало припада књижевном језику; карактеристично је да у том материјалу преовлађују примери са всларним фрикативним *х*.

252. Можемо закључити да се *х* у банатским говорима факултативно чува тамо где има подршку почетног предвокалног положаја, а обично и акцента на вокалу који следи (малобројни примери са *х* у другим позицијама јављају се под посебним околностима). Оваква ситуација никако није изузетна у језицима. Слично стоје ствари у већини германских језика, а углавном је тако било и у класичном грчком. У латинском, док је постојала фонема *х*, а она се у народном изговору рано изгубила, у већини примера та је фонема била на почетку (иснаставачке) морфеме. Касније је *х* уведено, само у иницијалном предвокалском положају, у француски језик у германским позајмљеницама („*h aspiré*“), а у шпански променом *f*->*h*-, да би у даљем развоју ишчезло у оба језика, остављајући траг у писању одговарајућих речи. Очигледно је да је за *h* са слабом фрикацијом, или чак сведено на чисту аспирацију, почетни положај најповољнији. У румунски је *h* ушло у позајмљеницама, словенским и другим, и долази прстежно, али никако искључиво, на почетку речи. За банатске говорс значајно је и присуство такве фонеме у румунском, као и у мађарском и немачком језику.

Карактеристично је да румунски банатски говори познају *х* под условима сличним онима у српскохрватским говорима Баната.²⁸⁶ И изговор *х* у румунским говорима сличан је оном у нашем Банату. Е. Петровић, Караш. 27, констатује да је карашевско *х* *fricativă laringală, simplă aspirațiune*, са *în majoritatea graiurilor românești*. Поклапање крашованског стања с оним на нашем подручју говори у прилог закључку да су на постојећу ситуацију највише утицали румунски говори. Ова се чињеница уклапа у оно што се иначе зна о узроцима чувања *х* у разним штокавским говорима даље од приморја: сваки пут је био пресудан страни утицај, код Муслимана оријентални, а у Пећи албански и турски.

253. Испред почетног *р*- јавља се секундарно *х*-, као у појединим другим српскохрватским говорима, пре свега кајкавским, али и разним штокавским.²⁸⁷

²⁸⁶ G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, Leipzig 1896, стр. 12, 115—116, 126, 132—133.

²⁸⁷ За кајкавштину в. нпр. у ФО говоре ОЛА 26, 28, 29, 30, 31, 32, 153, а за штокавштину ОЛА 44а, 61, 65, 78, 151, 168, 169.

хрвам се СК, *хрвати се* СК, *хрвемо* Пд, *хрђа* Сн, *хрђава* Дс, *хрђаве* Чј, *хрђаве* Чј, *хрђаво* СП, *хрђаво* Ф Бш СК, *хрђавог* СК, *хрђе* Ђ;

хрђе Ме Ђ, да се *хрведу* Пд, *дни се хрвају* СЦ, *хрђа* СК, *хрђав* СД, *хрђаво* Ит;

да се *хрвем* Сн, *хрђа* Ки, *хрђав* Ж Ки, *хрђави* Ки, *хрђаво* Ит Ки Пд Сн, *хрђаво* Пе Ми, *хрђаву* Ит Ки, *хрђе* НК.

Степановић, Hung. 110, наводи сличне облике из српских говора у мађарском делу Баната, а И. Поповић, Госп. 145, из Бачке.

И овде је изговор *х*- факултативан, што показују примери:

рвати се СЦ, *рђа* Ф Мс Бш Сн, *рђа* Сн, од *рђе* Км, *рђав* Мђ Ми НК, *рђава* Бк, *рђава* Ит, *рђавили* З, *рђаво* Ил Е Ми, *рђаво* Ит З Мо.

Појава је сасвим обична и у карашевском говору. Петровић, Караш. 108, има *h'rd'av*, *za'h'rd'aven*, *h'rd'avo*, *h'rd'ava* за Карашево, а Ивић, ФО, ОЛА 168, стр. 616, *h'rzal* и *h'rzе* за Клокотич.

254. У лексеми *хоме* < *охме* „једногодишње ждрсбе“ и изведеницама јавља се секундарно *х*-:

хџме Бш, *хџмста* Ки, *хџмнице* Ки, *хџме* Ме, *хџмница* Ме, *хџмак* Бш, *хџмак* Ки Пд, *хџме* Пд НК Сн Мо Ки, *хџмади* НК, поред *џме* Мо.

Сличан је и пример *хџлуј* Ит поред *џлуј*, *џлуја* (т. 451). Претпоставља се да је ова именица поствербал уз **о-хлујати*. Уп. *ветар холујаст ваља дрвље и камење* код Г. Ст. Венцловића (*Црни биво у срцу*, природно М. Павић, Београд 1966, 138).

Овде се може мислити на метатезу *ох*- > *хо*-. Наравно, такво објашњење није нимало сигурно.

Још је мање јасно откуда потиче *х*- у *хџма* „одмах“ Ф, *хџмо* СЦ, *хџма* Ит, *хџма* Нз Ит, *хџма* Ит СЦ, *хџман* СЦ, *хџма* Ит, *хџма* СЦ, *хџми* Ит Ки, *хџман* Ит Мђ (тако и *хџман* *Дињаши) поред нешто чешћих облика без *х*-: *џма* Нз Сф Км Бш, *џма* Ш ЈТ Мђ Ит Т О Сф Ч Ф Е Ки СЦ НБ Пд СК Ђ, *џмо* НБ Ки Мо Сн НК. Постојање мађарског прилога *hamar* „брзо“ (мађарско *а* је лабијализовано и блиско српском банатском *џ*!) и румунског *hojta* „стално“ не рсшава наш проблем. Није вероватно ни да је *х* прешло с краја на почетак речи у понављањима као *о(џ)мах*, *о(џ)мах* > *о(џ)ма*, *хо(џ)ма*. У сваком случају, остаје чињеница да је *х*- у овом прилогу врло добро засведочено. Тако је, уосталом, у говорима југоисточног Баната: у Крушчици, Кусићу, Калуђерову, Врачвом Гају.²⁸⁸ Значајно је да је 1900. Љубомир Милетић забележио да се у банатским бугарским говорима јавља *џма*, *ума* и *хџма* вм. одмах (засто отъ срѣбски)²⁸⁹ Још старију потврду даје облик *ходма* на стр. 194 *Српског народног листа* за 1847.²⁹⁰ Упорније тражење свакако би изнело на видело и више таквих потврда.

²⁸⁸ Ивић, Херски 333.

²⁸⁹ Л. Милетић, *Книжничката и езикът на банатскиџ българи*, Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, XVI—XVII (1900), I Научен одгџл, стр. 421.

²⁹⁰ П. Ивић, *Дијалекатска оснџница предџкоеског књижевног језика у његовој последњој фази*. — *Анали Филолошког факултета* 19, 1992, 86.

255. У многим примерима налазимо *j* на месту *x* у међувокалском положају и, по аналогији, на крају речи:

вијор Ч, вијор Иђ 14, била једна Влђјина Бч, пўна грѣја Ит, од његови грѣја Ф СК, о толики грѣјова Ф, о његовим грѣју Ф, гријџа Ил Мђ Ит Ж Бч Цп Ч Ф Е Ме СЦ Пд, зајига З, зајигамо Сн, кија Бш, кѳја Ит, кѳје Ф, кѳјавица Ф Бш, кѳјавицу Ч, по кујјински пџслови ЈТ, лѣја Ђ, Лѣја Ж, на Лѣје Е, у Лѣјама Е, лѣју Ђ, маћнија Бк Нз Ит Т Ф З Е Км Ме Сп Бш БА Ђ, маћнији Ме, с маћнијом ЈТ, маћнију Нз Ш Т, џраја Т Ф А Е Ме Бш, џраја Т, ораја Са 44, џраје Ил Бк Мђ Т О Ч Ф, ораје Са 61, џраји Ф, џрајима Ф, џрајом ЈТ, до Пѣчуја Ки, до Пѣчуја Са 260, ис Пѣчуја Ки, прџја Ит СК, прџје Ил Бк Ит Ђ, прџју Бк Ж О, проју Иђ 19, смѣја Гјд Сф НБ, тџг смѣја Ф, смејом Иђ 41, од смѳја СК, снаја Бк О Ф Бш Ђ, снаја Иђ 10, шѣ снаја Ф, снајама Т, снаје ЈТ Ит Ф А Ми, три снаје Т, снаје Ч Ф Чј Бш НБ, двѣ снаје СК, снаји З СК, снаји ЈТ, снаји Иђ 10, снајина Ђ, снају Бк, снају Ит Ч, снају Бч Ч З (тако и снајке Ил Ит Ч, снајку Ш ЈТ), сџја Ит Ч Бш, сџје Е Бш, сџја Гмн Бш, спајје Са 375 Иђ 10, спајји Иђ 16, спајјинско Т Е Ки Сн, стрѣја Ит Бч Ф Ме Бш СЦ Ки БА, стрѣје Бш, стрѣју Бш НБ, тѳјо Ит Бш, тѳјо Са 318, на тѳјој ватри Мо 1—96, чџја Ко Бк Ф, чојане Ф, чојано Сф, чоје Иђ 25, чојани Ми, чџју Ф;

од врја СК, сас врја СК, паприка се с врја гризе Мо 2—75, с врјѣва Бш, на врјеве Бш, врјевн Бш, врјове Бч, о врјовн Лмн СК, на врју СК, о врју СК, искрја Ит, крја Бш, крјали Ит, крјали смо се Т, крјо Ф, накрја Мо, накрјамо Ит, пџкрја Ф, покрју Са 109, пџкрјали Км, скрјамо Ме, скрјало Т, скрјо Бк, скрјо Ит, искрјава Са 122, прекрјѣва Ит, упр. и скрјати (се) у Иванди, Чешљар 136;

грѣј Ил Ит Ч Ф Е Ме Бф СК, грѣј Иђ 22, заџај Ит, мѣј Ит, орај Са 89, смѣј Т Ф, његов смѣј Т, ѱ смѳј Пд, њѣн смѳј СК.

Свођењем гласовне вредности (*j*)и на *j*, дакле десилагабилизацијом, добивени су облици:

Влђјна СЦ, зајгим Ф, зајги СК, да зајгимо Ф, зајгити СЦ, зајгио Ф, зајги ми имп. Ф, зајгите имп. Ф, зајги Бк, кујна Ко Ит Бш, кујна Ф, по кујнама Ч, кујница Ит, ѱ кујници Т, у кујну Ш О, кујну Бч Цп Бш, кујну Иђ 32, у кујну Сф, ѱ кујну З.

Упор. и пџсуђе ку^џско Ме, где њ потиче од *jn*.

256. У низу других примера налазимо *v* на месту ранијег *x*, опет у међувокалском положају и аналогијом у финалном:

бува Ит Ф Ме Бш, бува СК, бѳве Ф Ч СЦ Бш, окрѣн се бѳво Ч, бѳву Ф, бѳву СЦ врѳо Т, глува Са 136, глувн Бш, грѣ^ѳор Бк, дѳвам Т, дѳвала Дб, дѳва Ф Ме Ки Бш НК, дѳван Нз Ж, дѳван Ф Мо СК, дѳван Иђ 23, дѳвана Нз Ит Ф, дѳваном Цп, дѳвао Иђ 9, дѳвање Мђ, дѳво Бш, јѳва Бш, пѣт кџжува СК, кџжуве Ил Бк Ч Ф НБ Мо, кџжувом СК, кџжувн Бк Ит Ф СК, у кџжуву

Сн, кѹва О Сф Ф З Бш БА, кѹвам ЈТ Сп, нѣ кувам Бш, кѹвај Бш, кѹвала Нз Ш Бд, кѹвали ЈТ Цп, кѹваџне Дс, кувану Са 129, кѹвар Нз, кѹ^вари Бк, кѹварнице Ж, кѹву Т, мѹва Бш Ж Цп Ит Ф З НБ Бш, мѹве Ит Ж Бш НБ СК, мѹве Ит, о мѹви Бш, мѹву Ит Ме, мѹвама Ит, мѹвар Мђ Пе НБ, мѹвѹр Км, мѹвѹра Ит, до мѹвѹра СЦ, муварика Са 165, надуво Са 63, оглѹвити Ки, оглѹвиш Ит, рѹба ддђе на ддуву НК, оду^вала О, код дчува Сф, дчуви Ф, дчѹви СК, дчѹвом СК, два пастѹва Нз, два пастува Са 139, пастѹви НБ, до Печѹва Ми, пѹкрѹно БА, разгрѹву Ил, репѹва Бш, рѹво Бо Ж О Ф З Ки, скѹва НБ, скѹвам Бш, скѹвамо З, скѹваш Т, снава Ч, снава Иђ 270, пѣт снава Ф, код нѣгове снаве Сф, две снаве Ф, мѹје снаве Ч, снавину Ф, снаво Ф, са снавом Нз СК, са сна^вом Ме, снаву Т Ч Ф, мѹју снаву Ч, стравѹта Ит Ф, сѹва Бк Т Бш, сѹва грѹжђа Т, от сѹве ЈТ Т, сѹве Т Ф, сѹве Иђ 37, сѹво Ит, сѹво З Сп Дс, сѹви шлѹва Ит, сѹви Ф, сѹву Ж, суву Иђ 131, сѹвим Ит, испо грѹва Ит, из мѹг грѹва Ф, грѹва СК, грѹви Ф, грѹвима СК, грѹвом Иђ 21, грѹ^вом СК, по грѹву Бк, ѹво Ш Ж Бш Мо БА СК, ѹ уво Бш, дѣсет шѹви Ск, двѹнајс шѹви Ж;

глѹв Ф Бш, дчѹв ЈТ Бш СК Ћ, дчув Ф, пастѹв Дб, пастѹв Ч, репѹв Дс, сѹв Ф Е Ме Бш, шѹв Км.

Аналошког је порскла, наравно, и в у компаративу сѹвѹи (Ф итд.)

У две лексеме јавља се в < х иза консонанта:

мѹрва ЈТ Ф Е Бш, с мѹрвом Бк, мѹрве Ил Т Ки, за мѹрву Бш;

гѹдр Ф Е Ме Бш, гѹдрови Ит.

257. Изложено стање даје повода за два опажања. Прво, оно се врло мало разликује од ситуације у разговорној верзији књижевног језика источне варијанте. И друго, није лако прецизно утврдити гласовне услове од којих зависи кад ће се убацили ј или в, односно кад ће хијат остати непопуњен. У већини примера х се налази на крају флексионе основе, тако да иза њега могу доћи наставци с разним вокалима (нпр. снаха, снахе, снахи, снаху, снахо), што ствара неједнаке гласовне услове у разним парадигматским облицима и отвара врата аналогичким утицајима у разним правцима. Као сразмерно поуздан ослонац за закључивање могу послужити лексеме где је х у унутрашњости флексионе основе. У таквим облицима заступљене су у нашој грађи следеће солуције:

Иза:	А	Е	И	О	У	Р
	аји		ија ијо		уји	рја
	аа	еу	ио	оа	уа	ра
	аи			ои	уо	
	ао			оо		
	ау					
	ар					
	аво				ува	рво

На овој табели је мало типова са *v*, нарочито ако се узме у обзир да је *аво* у унутрашњости основс засведочено свега једном, и то са *w*, а не с лабиоденталним *v*, у облику *grā^wor* поред много чешћег *grāor*. Нема много ни типова са умстнутим *j*. Од засведочених типова два, *аји* и *ијо*, имају пандане без *и* (*аи* и *но*). Ту се ради о положајима где се *j* и иначе често факултативно изговара. Уосталом, и наспрам *ува* стоји *уа*. Међутим, између типова са *j* и оних са *v* нема оваквих додиривања. Те нас околности приморавају да закључак сведемо на констатацију да се *v* јавља уз *о* (или *у*), а *j* уз *и* или *р*, док хијатус остаје непопуњен (или се уклања контракцијом) у разноврсним вокалским констелацијама, које се делимично поклапају с оним заступљеним код *v* или *j*. Положај уз вокал *a* може се сматрати неутралним. Тај се вокал јавља и уз *j* (*аји*, *ија*, *рја*) и уз *v* (*аво*, *ува*), а поготову је заступљен у комбинацијама које остају без консонантске епентезе. Од појединости запазићемо да *v* изостаје у групи *уо* у речи *Дови* < *Духови*, очито због пресвентивног дисимилаторног деловања гласа *v* који следи иза *о*, да се *уа* у *уапсили* наспрам *ува* у многим другим примерима може објаснити положајем на споју префикса и основе, и да је у комбинацији *ухи* уопштено *j*, а не *v* (*кујна* и сл.).

Ако приђемо именцима и придевима са *x* на крају деклинационс основе, утврдићемо да је *v* нормално само иза *у* и иза консонаната. Иза *e*, *и* и *о* налазимо *j*: *леја*, *тијо*, па и *проја*, *соја* и *чоја*. Из овога не треба извући закључак да *о* фаворизује појаву *j*, него да је претеглао утицај облика као *Гјд проје*, *чоје* и мн. *соје*. Другим речима, у комбинацији *охе* надмоћним се показао вокал *e*. Значајно је да се иза *р* јавља углавном *j*.²⁹¹ У групама са *a* као првим чланом налазимо све три могућности, *j*, *v* и одсуство убаченог консонанта. Отуда на пример именица *снаха* има тројак облика: *снѧ*, *Г снаје*, *А сnavу* са каснијим деловањем аналогнје: *снаја* и *снава* поред *снѧ*, *сnavе* поред *снаје*, *снају* поред *сnavу*.

Посебне тешкоће ствара објашњење облика *Печуј*, ако заиста потиче од *Печух*.²⁹² Ту испред *x* стоји *у*, а иза *x* нема у парадигми наставака који би почињали вокалом *e* или *и*. Додуше, мора се претпоставити да је стари локатив био **Печухѧ*, а *s* је могло бити замењено консонантом *x* из осталих падежа. Ипак, ако је икад постојао облик **Печухѧ*, односно *Печухе* или *Печухи*, тешко је веровати да је дочекао испадање *x* и појаву *j*, које би затим било уопштено кроз парадигму. Ситуацију компликује податак да се, по грађи РЈА, облик *Печуј* јавља већ 1584. године код задарског писца Брна Крнарутића, код којег из разлога како дијалектолошких тако и хронолошких не можемо очекивати *j* место *x*. Слика, изгледа, компликује и наш пример *до Печува* Ми, очито нетипичан за Банат. Да ли се ради о неком наносу, нпр. из војске у доба прс или за време Првог светског рата? Уп. и у *двѧм Печуѧу* у Госпођинцима, И. Поповић. Госп. 179.

Разматрање изнесених података води нас закључку да је гласовна област коју покрива убацивање *j* на месту *x* у банатским говорима пространија од

²⁹¹ С. Реметић, Шум. 165, одређује ареал облика типа *крја*-. Показује се да су они ограничени на већи део Војводине.

²⁹² Етимологија овог топонима је мутна. Скоков *Рјечник* доноси, под *класа* и под *пелн*, два сасвим различита тумачења.

области увођења *в*. Утолико су упадљивији примери *твор* и *марва*, где се *в* јавља иза консонанта, и то таквог који не би могао индуковати неку лабијализацију. Она је, дакле, морала доћи од вокала који следи. У вези с обликом *твор* овде нема тешкоћа: иза *в* < *х* ту стоји *о*. Међутим, у парадигми именице *марха* иза *х* су могли стајати сви вокали. Треба претпоставити да су одлучан утицај извршили облици Ајд *марху* и Ијд *мархом*. Ваља ипак нагласити да у ове две лексеме није било хијата и прихватити очигледност да за промену *х* > *в* хијат није био неопходан предуслов. Тиме, наравно, фонетско објашњење те промене постаје сложеније. Овде не долази у обзир испадање *х* и накнадно уметање *в* (или *ј*), већ се мора рачунати с неком врстом асимилације *х* према потоњем вокалу. Кад је тако, то отвара могућност да се нешто слично догађало и тамо где је *х* стајало између вокала. Напоменимо, најзад, да су облици *твор* и *марва* и иначе веома раширени на штокавском подручју.

258. Медијална група *хт* дала је *кт* асимилацијом на начину творбс, тј. по оклузивности:

зактѣва Сф Т Ч Ф Пе Ми, *зактѣвали* Ит Ч, *зактѣво* Ит, *зактѣву* Ф, *пòктѣва* З Сн, *пòктѣво* Сн;

дàкти Сн, *дàктила* Сн,

пиктије СК, *пиктија* ледена Мо 1—37.

Консонат *к* у оваквим примерима одлика је, пре свега, банатских говора и мањег дела србијанских. Облик са *закте*— забележили су Ивић, Херски 333, Б. Николић, Колуб. 42, Реметић, Шум. 165, Стевовић, Гру. 455, Р. Симић, Левач 117 и др. У Батањи у Поморишју Степановић је записао *пòктѣво*, а Б. Милетић у Кикинди *пòктѣвати* (Жик. 20.). М. Секулић, Текстови 123, има *зактѣва* из Ми. Заједно с наведеним податком о таквом облику у Сн, те потврде сведоче да су форме с префиксом *по*— углавном особина севернијег дела банатско-поморишког подручја (упор., уосталом, исту појаву у славонској Посавини; Ившић, Pos Rad 196, 198). Ово уједно показује да наше примере са *закте*— не треба тумачити као народску адаптацију књижевне речи. Будући да глагол *пòктевати* не спада у књижевни језик, јасно је да и истозначни глагол *зактѣвати* у суседном ареалу може бити одлика народног језика. Што се тиче облика *пиктије*, његову распрострањеност у Србији прати С. Реметић, Шум. 166—168. Напомињемо да укупно стање у нашим говорима показује да као полазну форму треба узети новогрчко *πηκτή* а не *πηκτή*, тј. да појаву *кт* треба приписати промени у српскохрватским говорима, а не изворном језику.

У облицима *д̀ркти* СК, *д̀рктијо* СК, *д̀рктим* Ме консонант *к* потиче од *г*. На месту групе *-хг-* обично долази *-кг-*:

б̀а̀к̀хала Ф, *б̀а̀к̀хем се* Ф, *б̀а̀к̀хо* Ф, *д̀а̀к̀х̀ала* Ф, *д̀а̀к̀х̀али* Ит, *д̀а̀к̀хе* Ф СЦ Ме, *д̀а̀к̀хеду* Ит.

Напоредо с овим јавља се *д̀р̀к̀хала* Бш, *д̀р̀к̀хали* СЦ, *д̀р̀к̀хание* Ф, *д̀р̀к̀хати* Ме, *д̀р̀к̀хе* Ф МЕ НБ Мо, *д̀р̀к̀хем* Ит СЦ, *д̀р̀к̀хо* Ф СЦ Ме, *з̀а̀д̀р̀к̀хо* Ф, *ј̀а̀ се з̀у̀д̀р̀к̀хем* са *к* од *г*. Значајно је да се у облицима овог глагола у једном

ареалу налази и *x* (в. т. 251), изгледа сувише често да би се појава могла протумачити као покушај опонашања књижевног језика.

259. Лексема *крѠм* „црквена слава“ Чј СК Ђ, *светом крѠму* Чј, *крѠмови* Чј (упор. и *крѠм* Иванда, Чешљар 123, *нѠ крѠм*, Милетић, Кик. 20) увек има тај облик. Форму *крѠм* има и Елсзовић, Кос. I, 476. Упор. и *крѠм* у Речнику САНУ. Јасно је да не одговара стварности тврдња А. Вајана²⁹³ да се тај гласовни лик не јавља ван Дубровника. Упор. *kr̥m* у Цавтату.²⁹⁴

У облицима *КрѠста* Ч Мо, *КрѠстос* Ф СЦ СК Ђ, *КрѠсто се рѠди* З, *КрѠстоѠа* ЈТ Ит Ф, *КрѠстов* Ф, *КрѠстово* Ф такође долази *кр-*. Стиче се утисак да се у ова два примера не ради само о супституцији *x* са *k* у речима из црквеног језика (као у *Ѡука* Ф СК, *свѠтаго Ѡука* Сф Ф) већ и о промени *кр-* > *кр-*.

Само по једну потврду имамо за облике *аркимѠндрит* Ми и *ТрѠ јерѠрка* Ит.

260. Редовно се изговара *плѠк* Бк Ит З Бш НБ (и Иванда, Чешљар 130), *плѠк* Са 87 Иђ 28, *от плѠка* Мо СК, *от плѠка* Сп, *плѠком* Ит Бд, *плѠкана* ЈТ Ж, *плѠкана* Ф, *плѠкана* Иђ 23, *плѠкани* Ит, *плѠкани* Ф, *са плѠканом* Иђ 27, *с плѠканог тањира* Мо 1—40, *плѠкове* Бк, *плѠкови* Ко Ит Ф, *плѠкови* Ит, *велик плѠк* Мо 2—5, *на сред плѠка* Мо 2—5. Овде се ради о добро интегрисаној и стабилизаној позајмљеници са супституцијом *x* > *k*.

За облик *тѠпик* Ф Км поред обичнијег *тѠпих* (т. 251) имамо само две потврде, а за *брѠк* „кила, хернија“ Ит и *пѠк* (< нем. *Pech*) само по једну.

У речи *шук* „стопа као мера за дужину“ (*јѠдан шѠк Ѡље* Ит, *от пѠ шѠка ширѠке* Ит), која је етимолошки истоветна са горе поменутиим *шув* (< нем. *Schuh*), такође имамо *k* место *x*. РЈАЗУ бележи облике *шух*, *шу* и *шув*, а *Речник наших старих мера* Милана Влајинца (Београд 1974, Посебна издања САНУ 472, стр. 1059—1061), износи веома богат материјал о облицима *шух*, *шу*, *шув* и *шук*. Очигледно је ова последња форма настала народском супституцијом *x* > *k* у време док се још употребљавало књишко *шух*.

261. Као што је опазио И. Поповић, Госп. 145, лексема *сирѠмак* Ф, *сирѠмак* Бк Ит Ф СЦ СК, *сирѠмака* Бк Ит Ф Ме Мо, *с јѠдним сирѠмаком* Сф, *сирѠмаки* Т повела се за имницама типа *јунак*.

Само једну потврду имамо за облик *прокот* < *проход* „нужник“: *стари прокот* Мо 2—63. Уп. *проход* 4 у РМС s. v. Г. Вуковић, Терм. куће 198, има облик *прокот* из већег броја места у Војводини, поред осталог и у Банату. Облик *прѠкот* потврђује за Мо и Рајков, Мокрин 190.

У спорадичним облицима *крѠна* Бк, *закваљѠво* Сф, *скѠдно* НБ огледају се покушаји репродуковања књижевних форми са *x*. Занимљив је усамљени пример *каљѠина* СК: као да је говорно лице осећало да је глас *x* у књижевном

²⁹³ *La langue de Dominko Zlatarić I*, Paris 1928, 280.

²⁹⁴ Д. Брозовић, FO стр. 501.

језику друкчији од његовог *x*, па је прибегло супституцији са *k*. Наравно, један једини пример недовољан је за закључак.

262. Група *xv*– свела се на *ф* у корену *xвал*– и именици *xват* „одређена мера за дужину“, а на *в* у глаголским облицима од *xват*–:

а) *фала* Ил Бк ЈТ Мђ Ит Ж Ме СЦ НБ Бш СК, *фала бѡгу* Ил О Пе Ф А Бш СЦ Ки, *фала бѡгу* Бш, *фала бѡгу* Ит, *фалиду* Са 59, *фалим* А Бш, *гај се фали* Бш, *фалимо* СЦ, *па се фалу* Мђ, *само се фалу* Чј, *фалио* Ит, *фалити* Ки, *фалиша* Бш;

зафалим СК, *зафалио* ЈТ Ит, *зафалте* Ит, *зафалу* Ми, *зафалива* СК, *зафаливам* Ф, *зафаливамо* Бк, *зафаливамо* Са 265, *зафалује* Бш, *зафалујем* Ки, *зафаливати* Км, *пѡфали* Ит, *прифалили* Км Бш, *пѡфалим* Нз, *пѡфалиш* Ит, *пѡфалили* Бш;

фѡт Ит Бш Ми НБ, *цео фѡт* Ми, *пѡ фѡта* Ит, *от фѡта висине* Сф, *дѡ њ по фѡта* З, *с фѡта* З, *три фѡта* Мо, *квадрѡтни фѡти* Дб, *фѡти* Бк, *фѡти* Иђ 23 Са 118, *на педѡсет фѡти* Ит, *сѡдам фѡти* Т, *дѡѡсто фѡти* Пе Ф, *дѡѡдесет фѡти* Ф, *ѡсам фѡти* Бш Ми Ки, *пѡт фѡти* СЦ НБ, *с фѡтови* Сн, *фѡтове* Ж;

б) *ѡта* Ил Мђ Ит Бч Сф Ч СЦ Ме Бш, *ѡта* Са 280, *ѡтаду* Бк Ит, *ѡтаду* Ч Пе З Мс, *ѡтаду* Са 60, *ѡтај* Е Пд, *ѡтај кѡна* Пе, *ѡтају* Бк Мо, *ѡтам* Км НБ, *ѡтам* Иђ 25, *ѡтала* ЈТ, *ѡтале* Км, *ѡтали* Дб Бк Мђ Ж Ми Пд, *ѡтали* Иђ 20, *с кѡм су ѡтали рѡбу* Ч, *ѡтам* НБ, *ѡтамо* Нз Мђ Ит Ж Сф Ч, *да ѡтамо кѡне* З, *ѡтат* НБ, *ѡташ рѡда* Т, *ѡташ* Т НБ, *ѡто рѡбе* Е, *ѡто* Км, *ѡту* Бк СЦ Км;

наѡта је Сн, *наѡтамо* НК, *наѡташ* З, *обѡвату* Сф, *пѡѡтали* Ит, *пѡѡѡтам* Ф, *преѡти* Нз, *преѡти* Ит, *преѡтили* Мђ, *да преѡтим* Т, *преѡтио* З, *преѡтио* Са 350, *преѡтите* Ит, *преѡтиш* Т Ф, *приѡти* Мо, *приѡтила* Е, *приѡћу* Е, *сѡтам* БА, *нисам мѡгла да је сѡтим* Ф, *сѡѡѡвала грѡну* Ф, *ѡѡтим* Сф, *ѡѡти* Ил Нз, *ѡѡти* Ит Ж Ф З Е Км Бш СЦ НК Ђ Дс, *ѡѡти* Бш, *ѡѡти љ коло* Пе, *ѡѡти гѡбе* Ит, *ѡѡти* СЦ, *ѡѡти* Сф, *ѡѡтиду* Ил Ч, *ѡѡтиду* Са 32, *ѡѡтила* З Км БА, *ѡѡтили* Ил Ит Ми НК Дс, *ѡѡтили* Са 235, *ѡѡтили ме* Нз, *ѡѡтило* Пе Ми, *ѡѡтим* Ил Бк Ш Ит Сф Пе БА, *ѡѡтим* Ил ЈТ, *ѡѡтимо* Нз, *ѡѡтимо* Мђ З Ме Км Ки, *ѡѡтио* Ит Ж Ме Ми НБ, *кѡко ј ѡѡтио рѡклу, тѡзна ѡспаде* Пе, *ѡѡтити* Ит, *да је ѡѡтиш* Мђ, *ѡѡтиш* Сн, *ѡѡту* Бк Мђ Ит Т Цп Ми, *ѡѡту се љ вѡшкѡ* Е, *ѡѡту* Сп, *ѡѡћен* Ит.

Изоловани примери *фѡта* Пд, *обуфата* Са 369 можда почињају на неуспелим покушајима да се изговоре књижевни облици са групом *xv*–.

Однос *фал*– : *ѡат*– потврђен је и за Иванду (Чешљар, *фала* 141, *фалити* се 141 : *ѡѡтити* 140), за мађарски део северног Баната (Степановић, Hung. 110), за херски говор код Белс Цркве (Ивић, Херски 333), за карашевски (Петровић, Караш. 109), за бачке говоре укључујући и буњевачке (Поповић, Госп. 152), за сремске (Б. Николић, Срм 326), за ресавски говор (Пецо и Милановић 266–267) и донске за централну Шумадију (Реметић, Шум. 159–160). При том за Иванду, за Бачку и за Ресаву имамо податке (на

наведеним местима) да у именици *фат* долази *ф*, као и у корену *хвал*-. Оволика распрострањеност појаве могла би сугерирати да је она солидно условљена неким језичким околностима. Међутим, објашњење није лако сагледати. Чињеница да је *хв-* у иницијалном положају и истовремено испред дугог *а* у *хва́ла*, *хва́лити* и у *хва́т* није довољна да протумачи зашто се баш под тим условима јавило (или сачувало) *ф-* (с друге стране, уопштавање *ф* у *зафалити*, *пофалити* могло би се разумети у светлу колизије са глаголима *завалити*, *повалити*). Друго могуће (али такође несигурно) објашњење полазило би од промене *хв->ф-* уз чување медијалног *-хв-*, које је пружало боље услове да консонантска скупина избегне стапање у један консонант, с тим да је касније ишчезло *х* у *-хв-*. Овим се објаснило доследно *ф* у *фат*, као и *ф* у *фала*, *фалити* итд. С друге стране, требало би претпоставити гласовни развој *ухватити > уватити*. Подршка облика као *фала* и *фалити* (уз избегавање подударности са *завалити*, *повалити*) била би одговорна за појаву форми *зафалити*, *пофалити*, док би *в* у *ватати* потицало из *уватити*, *поватати* и сл.

Порекло и судбина консонанта Ф

263. Основну масу речи које садрже сугласник *ф* сачињавају позајмљенице:

фа́брика Ит, *три́ фа́брике* ЈТ Ит Пе Ф, *нуз ђу фа́брику* Ит, у *фа́брику* Бк, *фа́брику* Ж Ф Дс, *по фа́брики* Ит, *фаза́ни* Бш, *фа́лити* Ит, *фа́ли* Са Мђ, *не фали* Ит, *фа́лио* Ф, *фа́лио* Ит, *фа́личан* Ит Ж, *фа́лично* Ф, *фамилија* Иђ 17, *фа́милија* Ил Ч Е Ме, *фа́милија* ЈТ СЦ, *фамѝлије* Бд, *фа́милију* Ж Ф, *фа́милију* Ф, *фа́милију* Чј, *по фа́милијама* Ф, *фа́рба* Ф Бш, *фа́рбу* З, *на фа́рбу* Ф, *фа́рбам* Ф Бш, *фа́рбамо* Сп, *фа́рбају* Бд, *фа́рбаду* Ит, *фа́рбали смо* БА, *фа́рбан* НБ, *фа́рбани* Ит, *фа́рбане* ЈТ, *фа́рба́ри* Ит, *Фа́ркаждѝн* Ф, из *Фа́ркаждина* Са 18, *фа́бруа́р* Бш, *фа́бруа́ра* СЦ, *фе́дер* НК, *фе́ла* Бш, *две фе́ле* Ж, *више фе́ли* Бш Пд, *ко́лко фе́ли* Пд, *мла́го фе́ли* Ит, *Фе́лба́б* Бш, *фе́лер* Бш Ж Ит, *фе́ња* „клека“ Ми, *Фе́рдѝн* Ил, *фе́рдѝначке сеѝње* Ил (садашње село Нови Козјак звало се *Фердин* < *Ferdinandsdorf*), *фи́гуре* Ж, *фи́ја́кер* О, *фи́ја́кер* З НБ, *фи́ја́керима* ЈТ, *фика́цију* Иђ 24, *ме́темо мла́о фи́ла* Ж, *фи́ловане* З, *филе́ри* Ит, *Фили́пови* Сф, *фи́лц* Ко, *финанци* Са 20, *фи́но* Бк ЈТ Ит Т О НБ, *фи́на* Нз ЈТ Сп СК БА, *фи́не* СЦ, *фи́ни* Чј, *ог фи́ни* Бш, *фи́није* Ж, *фи́нца*²⁹⁵ Дс, *фи́ра́нге* Ко Ит О Цп СЦ Сп, *код је́дне фи́рме* Бш, *кот фла́стера* (тротоара) Ит, *фла́ша* Ме, *фла́ше* Ит Ф, *фла́шу* Ит Ж, *фла́ша* Ит, *с фла́шама* З, у *фла́ше* ЈТ, *фла́ка* Бш, *Бе́сни* Фдк Бч, *форѝнту* Ф, *форѝнти* Сф Ф Ит Т Е СК, *ста́ форѝнта* Ит, у *форѝнте* Си, *фа́рма* Ит, *фа́рму* Ит, *фа́рмом* Ит, *форшпа́нција* Бк, *фрај* Са 25, *фрајла* Ит, *Фра́ња* Ч, *фра́с* Ш, *с френтовања* Са 30, *фра́шак* Мђ, *фра́шко* (обично у значењу „брзо“) Ит Ж Пе Ф Сп Ки Св СЦ, *фра́нг* Бч З Ми Бш Пд, *фра́гаљ* Бк Ит Ч Км, *фра́гаљ* Ф, у *три́ фра́гаља* Ит Пе, *фра́ула* Бш Ме Пд Ки БА, *фра́уле* Ит Ч Ф СК, у *фраулу*

Ит Т Пд, *фрӯлаш* БА, *фрӯштук* Ит О Ф Мс Бш, *о фрӯштуку* Мђ, *фрӯштукујеш* Км, *фрӯштукује* Бш, *фруштукује* Иђ 36, *фрӯштукујемо* Ит, *да фрӯштукују* Бш, *фрӯштукуједу* Ит, *фрӯштуковали* Ит, *фундамент* ЈТ Ч, *фунта*²⁹⁶ З, *от фунте* З, *фурт* Мђ Ж Пс Т Ч Ф З Сп Ки Сн, *фуруна* ЈТ Цп, *фуруне* Ш Сф Ф, *фуруну* Ил Бк ЈТ Бд Ф;

пòфалила сам „погрешила сам“ Ки, *офàрба* Бк Ит, *òфàрба* Ит, *нафàр-бана* Ш;

анфорт Ит, *дафина* Бш, *дифгін* Км, *Елифанов* (през.) Ф, *јѣфгин* Ф НК, *јѣфгино* Бш Мс, *јѣфгиније* Бк, *јѣфгиније* Ч, *јѣфгиније* Ит, *јѣфгинија* Ит, *појѣфгини* Ф, *појѣфгинило* Ф, *од кадифе* Ф, *кадифу* Нз, *кадифу* О СЦ, *караџфил* Ф Мс, *караџфил* Бш, *кафа* Мс Ки, *кафе* Бш СЦ, *на кафу* ЈТ Ф Сп СК, *кафана* ЈТ Бш, *кафану* Ит Ч Ки, *по кафанама* Ф, *кафеџија* Ш, *клòмфе* Км, *коференција* Ж, *крòфне* ЈТ Бд Цп Мс, *лұфт* Сп, *лұфтїра* Ит, *официр* Ш, *официр* Ит Бш, *официра* Ф, *официри* Мо, *префриганија* Бк, *телèфòн* НБ, *сеферини* Ил Ж, *сеферина* Ит, *сеферине* Сф Ф, *трèфимо* СЦ, *трèфио* Ит, *трèфили* Мђ, *трèфило* Ж, *се трèфяло* Ж, *стрèфили* Ки, *шифòнєр* Сф, *шифонере* Ит, *шифта се* Ко, *шлòфрк* БА, *штафїр* Ж О, *штòфа* Ит СК, *штòфови* Т НБ, *штофана* Т, *штофане* Ит, *штофану* Ф, *штòфани* О, *штрїмфла* СЦ; *грòф* СЦ, *штòф* Ит Сп.

264. У речима домаћег порекла сугласник ф се јавља на месту групе хв–, и то у корену *хвал*– и у именици *хват*. В. т. 262.

Мсђу домаће речи могу се свакако уврстити и узвик *уф* (*уф ... сèти ме* Бд Ки) и ономатопеја *кèра е кèфкали* Ит.

265. Црквенословенског или руског порекла су речи *пòфтори* Бк, *пофторáво* Ит, *пòфтòрне* (*школе*) Ш (тако и *пòфтòрна школа* у Иванди, Чешљар 131). За постанак облика *уфторак* Ж Ч, *у уфторак* Са, *уфтòрник* Ит, *уфтòрник* О, *уфтòрника* Бд, *уфтòрником* О Бд в. т. 202. Забележићемо и да се у Иванди (Чсшљар 139) говори *уфтòрник* поред *утòрник*.

Појава ф у овим облицима захтева објашњење будући да су изворне форме имале в. Могло би се мислити на руски изговор као модел, али и на једначење по звучности на домаћем тлу. Овом другом објашњењу противе се примери као *овца*, *овчин*, *новци*, *овса* итд., али ту по правилу положај пред безвучним сугласником алтернира с положајем пред вокалом (*оваца*, *новац*, *овас*), који даје подршку чувању в. Осим тога лабијални глас у *вторник* > *фторник* стајао је испрва на почетку речи, где су услови за асимилацију можда били повољнији него у медијалној позицији. Најзад, може се претпоставити да је та асимилација деловала на в испред г, али не и у вези с осталим безвучним консонантима. Изгледа да се једино тако могу објаснити примери

²⁹⁶ *фунта*, –с ж. „врпца од рогоза за прошивање трске на крову“ (с потврдом из Бачког Градишта), у књ. Гордане Вуковић *Терминологија куће и покућства у Војводини*, Нови Сад 1988, стр. 228.

афтом Бд, афтобуса Ш, афтобусом ЈТ поред оних са в (уп. т. 173). С друге стране, у нашој грађи се налазе и примери *уџторак* Ф СК, *уџторник* Бш, *уџторником* Ит, затим *јџвтин* Мо, *јџвтина* Ит, *јџвтино* Ил НБ, *јџвтиније* Ит. Намеће се закључак да је у положају испред *т* колебање између *ф* и *в* нормална појава у банатским говорима.

266. Круг примера у којима је *ф* супституисано гласом *в* није широк: *вџрбимо* Бш, *вџрка* „рсп од рибе“ Ит Ми (мађ. *fark*), *Варкаждџн* Ч Ф Т Е, из *Варкаждџна* Ч Т З, из *Вџркаждџна* Ч Ф, за *Вџркаждџн* Ч, *Вџркаждџн* Ф, *Вџркаждџнци* Ф, *Вџракаждџнци* Пс Ф, *варкаждџнски* Пс, код *баба-Вџме* Ч, *Вџњ* (= село Фењ) Мђ Ит, из *Вџња* Ит, *вџњској* општини Мђ, *Вџњици* Мђ, *виока* Мс, *Вџк* микротоп. Ит,²⁹⁷ *вокови су на све стране* Мо 3—17, *Ти се жџба накопило, пун и' канал и вок стари прико пруге* Мо 3—9, *вџшко се зџрони* Ф, *вџшко* А Пд СК, *вџнта* Км, у *кџвез* Бш, *нџвора* Ф, да му *дџ* *нџвору* СЦ, да *уџме нџвору* СЦ, *биће лепа мало за наоре* Мо 1—43, *ревџна* НБ, *ревџну* НБ, *ревџнџ се* З, да се *ревџнџмо* НБ, *Севкџрџн* Бд, из *Севкџрина* Сф, *Севкџринкињу* Ч, *Совра* Са 19, *Стџва* Сф Т, *Стџван* Ил Цп З Чј Мо, *Стџвана* Ч Мс Бш, *трџви* Иђ 8, *Трџва* Иђ 30, *Трџве* Бк, *Трџвџнчови* Ки, *Поптрџвунови* Ит, *свети Трџва* Мо 1—95, *Чивугџн* Ил, *рџве*²⁹⁸ Бк Ит СК, на *рџв* Ф, *дџв* *рџва* СК, *дџанајст* *рџви* Км, *чџршав* Нз Мђ Мс. Микротопонимија коју даје Ердџановић *СуБ*, садржи неколико додатних потврда: до *вџњског* атара ЈТ стр. 319, *Јовџн вок* БА стр. 249, *Црџн вок* *Остојџнџсво* стр. 357, у слатини је *Вочиџ* (за сливање кишне воде) СК стр. 373. Ту је и презиме „*Вољани*“, а кажу и *Фољански* из *Фоље*“ ЈТ стр. 321. као и „*фамилија Теованови*“ БА стр. 248.

Осим три-четири топонима и неколико антропонима овде налазимо свега дванаестак других лексема, очигледно релативно старих позајмљеница, међу којима има таквих које се могу чути и у ликовима са *ф* (*варба*, *вришко*, *трџви*, а свакако и *виока*), док је код других форма са *в* једина у употреби у народном говору (*варка*, *навора*, *ревџна*, *рџв*, и уз то *кџвез* и *чџршав*, које и у књижевном језику имају ликове са *в*). Међутим, велика већина позајмљених речи јавља се увек са *ф*.

Банатски говори, исто као и цело остало подручје северно од историјске савско-дунавске међе, чине део области где је консонант *ф* сразмерно дубље укорџен него у појединим другим српским сџавским говорима. Јака изложеност страним утицајима ту је почела раније и трајала дуже.²⁹⁹

²⁹⁷ РСАНУ: „џдк м. покр. в. *фок*, широк јарак којим вода тече из реке у рит, или обрнуто“. Од мађ. *fok*.

²⁹⁸ РСМС: „*рџф*, *рџфа* м. маџ. старинска мера за дужину од око 75 цм.“ Од мађ. *réf, rőf* (Hadvics, *Ung. Elem. s. v.*).

²⁹⁹ О контрасту између говора са широко заступљеним *ф* и оних у којима је обичнија супституција тога сугласника (најчџше гласом *џ*), као и о узроцима тога контраста, в. П. Ивић, *Дџва главна правца развоја консонантизма у српскохрџватском језику*, ГФФНС II, 1957, 165—167 и 172—173.

не припада његовом језику лежи свакако у чињеници да су Срби првобитно употребљавали стару словенску лексему *Угрин*. Изгледа да је нови етноним дошао с југа заједно с приливом новог становништва у врсме турске најезде.

Није сасвим јасно порекло речи *цoгања* „оглодана животињска кост“ Или, *грѣска цoгању* Ит, *има цoгање да једу кере* Ж. Скок (*s. v. цoга*) сматра ову реч турцизмом, али је Шкаљић не наводи у свом речнику.

Није нам позната етимологија породичног надимка *Кинџини* СК. Несигурна је веза са мађ. *kincs* „украш, накит“. Из Ит имамо сличан надимак („шпиц наме“) *Цандрља*, а у Ч једну фамилију зову *Цокини*.

268. Домаћег су порекла речи:

цбун Ме, *цбунови* Ф, *цбунове* Ф (несигурно је *жбун*, *жбуње*, *жбунови* Бш, добивено помоћу упитника);

враџбине Ж;

вџба Ил Ит, *вџбе* ЈТ, *вџбу* Нз Ф, *вџбу* Са 299, *нџ вџбам* СК, *свџба* 3. лице јд. през. СК.

У лексеми *враџбина* < *враџбина* африката *џ* је резултат једначења по звучности, док бисмо у *цбун* вероватно < *жбун* (етимологија је непозната!) имали посла с једначењем по начину изговора. Близу том облику стајао би *чпијун*, а нешто даље *чкола* и *пченица*, затим *пцовати*, *Атанацко* итд.³⁰³ Овамо се сврстава и облик *вџба* < *вештба*, где је прво испао дентални пловиз (алтернативно тумачење било би да се група *жд* пред *б* неком врстом метатезе претворила у *џ*). Биће да овамо трсба сврстати и облик *цџљав* у Иванди, Чешњар 144 (уп. *жџљав* У РСАНУ).

Промсва *ж* у *џ* у речи *инџињер* паралелна је с развојем *бронза* > *бронза* (т. 271). Најзад, поменућемо и облик *преџнаду* Ф. Ради се вероватно о експресивном образовању.³⁰⁴

Порекло африкате S

269. Малобројни примери с овим консонантом ушли су у говор углавном на исте начине као и они са *џ*.

270. Из румунског је преузета често употребљавана именица *буза* „усна“ Ж СК, мн. *бузе* Ил Цп Мђ Ч Пе Ф Е Км Ме Бш Ки Ми СЦ Пд НК Св СК (тако и у Мо 3—84, затим у Гаду, Петровић, Караш. 112), по *бусама* Пд Св Ми СК, *бузар* Ф СЦ. Данашњи румунски књижевни језик има, додуше, облик са *z* (*бузă*, мн. *бузе*), али је то *z* постало од старије звучне африкате сачуване у овој лексеми у нашим говорима, као и у рум. банатском *буџе* (уп. Флора, Дијал. профил 149).

Облик *бусеље* Ит потиче очигледно од рум. множине са чланом *буџеле*.

³⁰³ Уп. о овоме мишљења А. Пеце и Б. Милановића, *Рес.* 284, и Р. Симића, *Левач* 177.

³⁰⁴ Скок, који помиње лексему *džonati* (погрешно са *n* место *ñ* и с нетачним акцентом) под *dónati se*, не даје етимологију.

Именица *бузе*, у том гласовном лику (никад са з!) има простран арсал у српским дијалектима. Налазимо је у говорима смедеревско-вршачког дијалекта на тлу Баната,³⁰⁵ у Радимни³⁰⁶ и у низу говора у Шумадији,³⁰⁷ у пожаревачком крају³⁰⁸ у Ресави³⁰⁹ и Неготинској крајини.³¹⁰ Исти облик долази и у карашевском говору,³¹¹ као и у Свиници.³¹²

Именица *брџса* „врста сира“ СЦ потиче од рум. *brânză* „сир“. Остаје нејасно да ли је *s* овде преузето из румунског (старијег или дијалекатског) или је плод развитка групе *nz* у *ns* на земљишту српскохрватских говора (в. ниже).

271. У неким лексемама *s* је настало од *z* иза *n* или *p*:

брџнса „клептуша код оваца или говеда“ Ит БА СК, *брџнсе* СК;

белџсукe Цп;

вџрџило Ит Ф Ч СЦ, *вџрџилом* НБ (али и *вџрџило* Ил Ф СК), *Вџрџилови* СЦ.

Све су те речи очигледно позајмљенице, али је *s* < *z* свакако развијено у српскохрватској језичкој средини.³¹³ Промене *nz* > *ns* и *pz* > *ps* свODE се, у крајњој линији, на асимилацију по прекидном изговору. Сонант *n* се изговара с оралном оклузијом, док се код *p* таква оклузија брзо смењује с отварањем пролаза, што производи карактеристичну вибрацију. Приликом претварања *z* у *s* оклузија сонанта продужује се у почетном делу консонанта који следи. Уп. и *Ансика* (нем. *Hans*), код *Ансике* Милетић, Кик. 35, *брџнса* Бошњаковић, Паст. 106 (Ит и Опово), *брџнсе* НБ Сскулић, Текстови 139. У Иванди (Чешљар 112) реч има друкчије значење. Флора, Диј. профил 152, изводи српске облике са *s* из рум. дијал. *brânđa*. Међутим, у румунском књижевном језику реч нема значење звона, док РСАНУ под *брџнза* 2 има мноштво потврда за ово значење из разних дијалеката, што смањује вероватноћу да је српски облик преузет из румунског и чак отвара могућност позајмице у супротном смеру.

Групу *ns* налазимо и у речи *сџнсџв* Ф Км СЦ Пд Сн Ки СК, *сџнсџв* један *вџлики* Ж, *сџнсџ* СК, *сџнсџ* СЦ, *тџј сџнсџв вџлики се умџшо мед тџ дџцу* Ки, *вџлик као сџнсџв* Км, *дџв сџнсџва* Бш. Етимологија ове вероватно

³⁰⁵ У околини Беле Цркве и Ковина (Ивић, *Херски* 333 и 347), у Уљми (Ивић, *FO* 493).

³⁰⁶ Томић, *Радим.* 349.

³⁰⁷ Реметић, *Шум.* 170; Исти, *FO* 487 (Неменникуће), 520 (Глибоввац).

³⁰⁸ Кула, Реметић, *FO* 521.

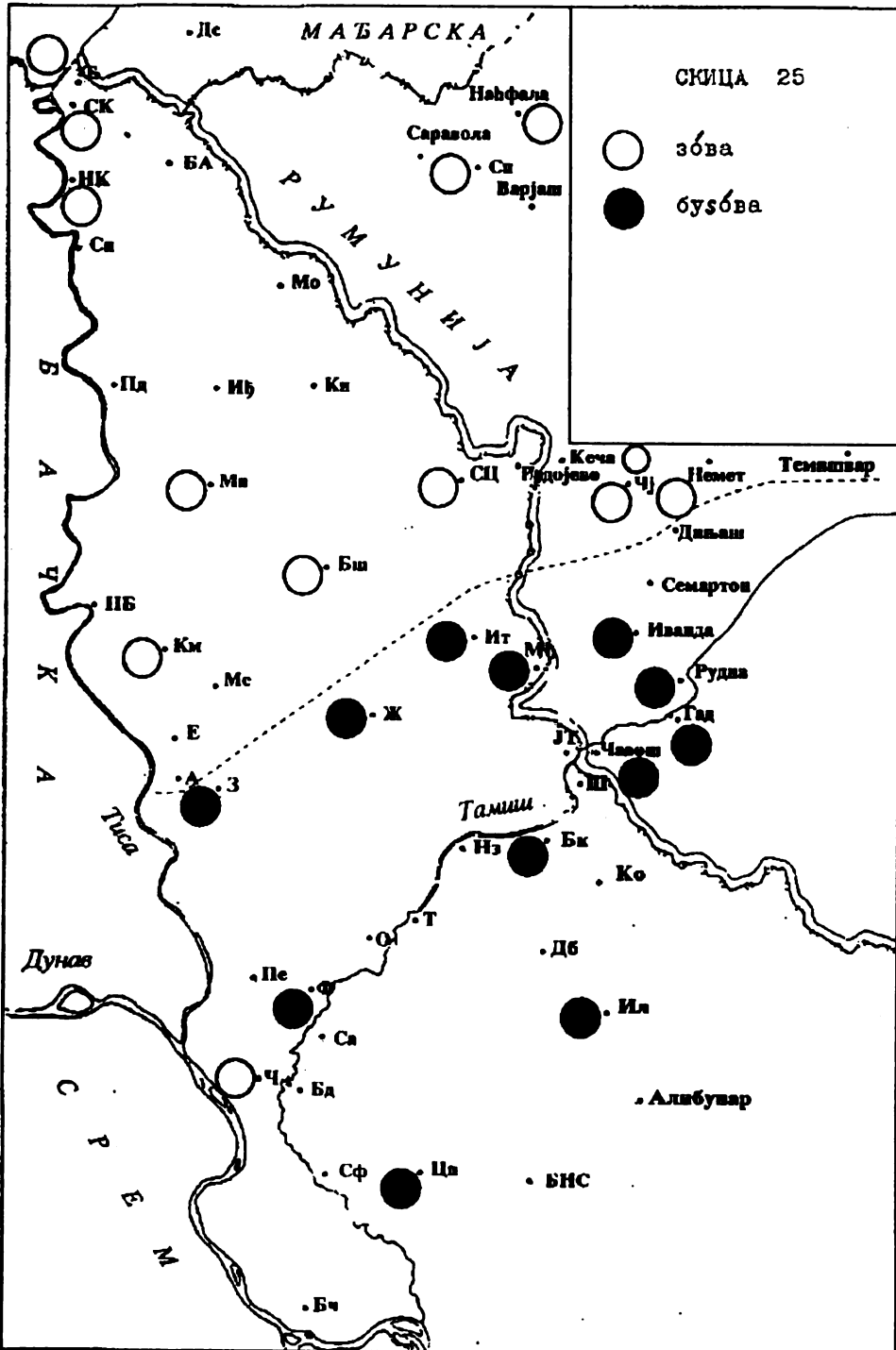
³⁰⁹ Буковац, Ивић и Реметић, *FO* 575.

³¹⁰ Реметић, Јасеница *FO* 595.

³¹¹ Петровић, *Караш.* 112.

³¹² Томић, *Свиница* 125.

³¹³ Именица *брџнса*, у реченом значењу, веома је распрострањена у штокавским говорима, тако нпр. у Срему (Б. Николић, *Срем* 334), у источној Шумадији (у Кораћници, Реметић, *Шум.* 170; у Глибовцу, Исти, *FO* 170), у околини Пожаревца (Реметић, Кула, *FO* 521), у Ресави (Ивић и Реметић, Буковац, *ОЛА* 575), на Косову (Елезовић, *Кос. с. в.*) и чак у Бугојну (Решетар, *Štok.* 130). Занимљиво је да се реч *brânđa* (*d* = африката *s*) „веће звоно код оваца“ јавља и у румунским банатским говорима (Radu Flora, *Dijalektološki profil rumunskih banatskih govora vršačkog područja*, Novi Sad 1962, стр. 152).

експресивне формације није нам позната. Уп. и *дзиндзов* Мо 1—104, Мо 2—36, *дзиндзов* — јако и нагло нарастао момак Мо 2—171. Ако она није створена са готовим експресивним *s*, или примљена из неког (којег?) језика с тим гласом, може се претпоставити да је *s* настало прво у скупини *из > нс*, а затим даљинском асимилацијом и на почетку речи (*зинсов > синсов* као *цуцукрет < сунцукрет* у банатским говорима (в. т. 323)).³¹⁴

272. Експресивну вредност има и глагол *шпàрѝ се* Бш.³¹⁵

Експресивним моментом може се објаснити *s* у неколико надимака:

Ѕика „надимак зато што је предак био добар играч, па кад игра, виче: *ѕикај, ѕикај, ѕикај*“ СК;

Ѕона Зàкина СЦ;

Мерѝс Ит,³¹⁶ код *Їсе Мереѝса* Ит, *Мереѝсови* Ит;

Бусѝјкини Сф.

273. Гласовном променом у домаћој речи настало је *s* у *бусóва < бзова* Ил Цп Бк Мђ Ит Ж Ф, од *бусóве* Ит, *бусóви* З, *вѝжу бусóву* З. Овај облик је одлика тамишке говорне зоне; у кикиндској је увек *зова* (*зóва* Км СЦ Бш Ми НК СК, *зóве* Бш, *зóву* НБ, *зóвом* Ђ, *пѝшке зóваче* Км; уп. и *зóве* у Ч, једном од најзападнијих места тамишке зоне). Изоглоса се наставља с оне стране румунске границе: *бусóва* *Чавош, *Иванда, *Гад, *Рудна, (за *Дињаш је саопштено да се говори *кукѝта* Место *бусóва*), а с друге стране *зóва* *Кеча, *Ченеј, *Немет, *Семпетер, *Наћфала. Потврду за облик *будзóва* у Иванди даје Чешљар 113. В. скицу 25.

Подручје облика *бусóва* или сл. продужује се и даље на југоистоку: *бусóва* у Уљми,³¹⁷ *бусóва* и *бсóва* у Радимни,³¹⁸ *бусóвина* поред *бусóвина* у Свиници.³¹⁹

Промена *бз-* > *бс-* паралелна је претварању *пс-* у *пц-* у примерима као *пцује*; вокал у је убачен тек накнадно, после извршене консонантске промене. У прилично пространом ареалу даље ка југу у истој лексеми је почетна груба *бс-* уклоњена на други начин, додавањем протетског *о-*:

³¹⁴ Лексему *зинзѝ* (уз тумачење „изговара се обично са сливеним *дз* уместо *з*“) региструје Речник САНУ из неколико књижевних извора. Исту реч налазимо у Срему (Б. Николић, *Срем* 334, у Тимоку (М. Станојевић, *Сев.-тм.* 379) и у србијанском Подрињу (Hermann Hirt, *Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien* 31).

³¹⁵ На стр. 42—43 *Српског народног листа* књ. XII, год. 1847, Теофило Димјић, „учитељ из јужног Баната и филолог—аматер“ у чланку *Правописно питање* помиње речи са сугласником „дз“: *дзиларгани, дзиндзов, брондза, будзе*. О томе: Павле Ивић, *Дијалекатска основица предвуковског књижевног језика у његовој последњој фази*, *Анали Филолошког факултета*, XIX, Београд 1992, 86.

³¹⁶ Африката *s* овде је у финалном положају, што је реткост у српскохрватским дијалектима.

³¹⁷ П. Ивић, *FO* 493.

³¹⁸ М. Томић, *Радим.* 349.

obsóva у Кораћици под Космајем,³²⁰ у Кули код Пожаревца³²¹ и у Буковцу у Ресави,³²² *obsòvka* и *obsòvka* у околини Алксандровца и Бруса.³²³

274. У нашој грађи су засведочене и две промене у сандхију:
měces dána Нз Ит Сп Бш, *měcēs dána* Ђ; *lěbas doněse* Ки;
o síme < од зиме СК.

275. Можемо закључити да се банатски говори уклапају у широки ареал фонеме *s* на истоку српскохрватске језичке области, и то у северно подручје тога ареала, оно где изостају гласовна промена *zə-* > *sə-* и даљинска асимилација у примерима као *snd*.

Да је *s* занста фонема, показује чињеница да се она јавља и у примерима као *bŷse*, где њено присуство није позиционо условљено.

Поређење јављања африката *ɟ* и *s* омогућује још један закључак. Обема тим фонемама заједничка је околност да су дошле да попуне празнине у наслеђеном асиметричном систему.

ц ч ђ
 ђ

Обе улазе у систем првенствено у позајмљеницама, путем консонантских промена везаних за суседство одређених других консонаната и као средство експресивизације. Све те промене захватају ограничен лексички материјал, тако да фреквенција оба сугласника, а нарочито *s*, остаје ниска. Типичан штокавски консонантизам, и кад иновира, остаје конзервативан: замашних промена у њему нема.

КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ

Промене везане за почетак речи

275. Специфичан проблем развоја у иницијалним консонантским скупинама своди се на питање колико има губљења првог консонанта у групама састављеним од плозива и другог опструента.

276. Почетно *n* најчешће се чува испред *г*, *ч* или *ц*:

ng-

ngiца Ф СЦ Бш СК Ђ, *ngицу* Дс, *ngице* Ме БК Дс, *ngица* Ме, *ngицица* Бш, *ngиције* Ф, *ngициш* Ф, али и *ngица* Ф Мс, *ngице* Сф Ф, *ngица* Ит.

ngч-

ngчла ЈТ Ж Сф Ф СЦ Бш СК Ђ, *ngчлу* Ж Бш, *ngчле* Бк ЈТ Ж Ф Ме Бш, *са ngчлама* Бш, *ngчлар* Бш, *ngчлињак* Бш, *ngчла* Бк Ф, али и *ngчла* Ф,

³²⁰ Реметић, Шум. 170.

³²¹ Реметић, FO 521.

³²² Ивић и Реметић, FO 575.

³²³ Алексић и Вукомаковић, Ал.-Брус 314.

чѣла Ф; *пчѣвода* Ф, *пчѣвада* Ф СК, *пчѣода* СК, *пчѣваду* Ж, *пчѣоду* Бк, *пчѣовидна глѣва* Ж Ч.

Несигуран је пример *чѣвода* Ф.

пц–

пцѹјем Бк Ф, *пцѹје* Бк Мђ Ит Ж Ч Ф Пе СЦ СК Ћ, *нѣ пцѹје* Ит Пе, *пцѹју* Ит, *пцѹј* Бк, *пцѣвати* Ит, *пцѹјѣду* Ф, *пцѣво* Ит, *пцѣвали* Ит, *пцѣвали* Ф СЦ, *пцѣвка* СК, *пцѣто* Ф Пе, *пцѣћи* Мђ.

Ређе се чују облици са наизмењеним *пс*–:

псѹјеш СК, *псѹје* Ж СК, *псѹјемо* Ч, *псѹју* Ме, *псѣво* Ме, *псѣвка* СК, *псѣто* Ф.

Свега једном је забележен облик *цѣћовина* „псећи измет“ Ит.

Судбина групе *пш*– у речи *пшеница* даје на први поглед збуњујућу слику:

пшѣница Ф Бш, *пшѣница* Ме, *пшѣницу* Нз;

шѣницу Бч;

чѣнично брѣшно Ф.

Међутим, у народном говору значење „пшеница“ исказује се лексемом *жѣто* тако често да је очигледно да је то у Банату изворна реч за појам „пшеница“, а да је *пшеница* (ређе *шеница*) ушла из књижевног језика.³²⁴ Тиме се уједно објашњава појава ` акцента, поред ређег ` . Што се тиче облика *чѣнично брѣшно*, он би могао бити аутентичан народни, чему у прилог говори и промена *пш*–>*пч*–>*ч*–, као и изворни акценат. Изгледа да се у овој синтагми сачувала старија лексичка јединица, можда зато што би спој *жѣтно брѣшно* деловао нескладно.

277. Почетно *б*– чува се испред *д* у лексеми црквеног порекла *бдѣније* Ф З (и Иванда, Чешљар 111), на *бдѣније* Мо 2–33, *бдѣнија* Ит З. Само је из Сп на *дѣније*.

У групи *бз*– почетно *б* ишчезло је у кикиндској говорној зони:

зѣва Км СЦ Бш СК, *зѣве* Бш, *зѣвом* Ћ, *пѹшке зѣваче* Км.

Међутим, у тамншкој зони *б*– се сачувало, док је *з* иза њега дало *з*. Иницијална сугласничка група је затим разбијена увођењем вокала *у*:

бѹсѣва Ил Бк Цп Мђ Ит Ф Ж, од *бѹсѣве* Ит, *бѹсѣви* З, *бѹсѣву* З.

Уп. т. 273, посебно за продужење ове изоглосе на територији Румуније.

Тк–

278. У заменици *ко* и свим њеним сложеницама *т*– је доследно изгубљено. Међутим, у облицима глагола *ткати* консонант *т* се исто тако доследно чува:

³²⁴ Тако је и у Шајкашкој (Гордана Драгин, *Ратарска терминологија Шајкашке*, СДЗб XXXVII, 1991, 625). Вук у *Рјечнику*² саопштава s. v. *жѣто* 2: „а у Сријему, у Бачкој и у Банату (особито по варошима) само шеницу зову житом“. У РСАНУ под *жѣто* 16 наводи се и пример из којег се види да је овако и „од Колубаре па до Дрине“.

меници *ко* и свим њсним сложеницама *т*– је доследно изгубљено. Међутим, у облицима глагола *ткати* консонант *т* се исто тако доследно чува:

ткања ЈТ, *ткањом* ЈТ, *ткање* Ф, *ткам* Ф СЦ, *тка* Ме, *ткао* Бш, *ткала* Ит, *ткали* Бш, *ткале* ЈТ, *ткало* Сп, *ткано* Ф Ж, *ткане* Сп.

Различито понашање групе *тк*– у заменици *тко* и глаголу *ткати* може се објаснити двама чиниоцима. Прво, коси падежи заменице никад нису ни имали *т*– (*кога, кому* итд.). И друго, често употребљаване заменичке форме, које су уз то у много случајева изговарају с редуцираним акцентом, природно су склоне гласовној редукцији. Међутим, разлику не треба тумачити позивањем на облике с префиксом као *откати*, који би подржавали *т*– у формама без префикса. Наиме, и у сложеним заменицама као *нетко* или *нитко* група *тк* долазила је у медијалном положају, па ипак утицај тих облика није спасао *т* у *тко*, и чак је и у тим сложеним облицима ишчезло *т* под комбинованим дејством простога *ко* и косих падежа као *некога, ником* итд.

Свега једном записани пример *качки цакова* ЈТ — надамо се аутентичан — ипак ствара утисак да је код глагола подршка префикса одиграла извесну улогу. Код придева те подршке није било, и *т*– је ишчезло.

Дг–

279. Овом групом почиње свега једна лексема, и она доследно чува *дг*–:

дгўња Мђ Ит Ф Ж Пе Ме Бш Ми СЦ Ки НБ Пд Сн НК СК Ђ, *дгўње* Бк Ит Ф Т Ки, *дгўње жује* Мо 3–60, *дгўње зреле* Мо 1–91, *дгўњом* СК, Гмн *дгўња* Ме (*дгўња* и у Иванди, Чешљар 116).

Гд–

280. У прилогу *гди* упрошћавање је уопштено:

дй Нз ЈТ Ит Сф Ф Пе Бш НБ Пд, *које дй* Ф, *дй* Ил Бк Нз ЈТ Мђ Ф Ит Ж Т О Бч Сф Ч Е Бш СЦ Ки СК Дс, *дй си* Ф; *ди гдд* Ит, *дигод* Ит Сф Е Пе, *дигођ* СЦ БА, *ди гдђ* Е.

Међутим, у сложеним прилозима као *негди* или *нигди* група *гд* остаје нетакнута.

Кћ–

281. У облицима именице *кћи* чешће долази *кћ*– него *ћ*–:

кћй Пе Ф А Бш БА НК Ш, *кћери* Мђ Ф Ит НБ Бш Дс, *кћер* Бк Ф Т Ит Чј Бш Ђ, *кћером* Ф, Нмн *кћере* Чј, *кћерама* Бш, а такође и *кћерин* Пд, *кћерини* Бш;

ћй Ил, *грй ћери* Ил, *нашој ћери* Ил, *ћери* Ил Бк, *ћери* (Вјд) Са 19, *ћер* Ил Ђ. (Очигледно се стање у Ил, на југоисточној међи подручја нашег проучавања, разликује од ситуације у осталим местима).

Насупрот овоме, у нешто дужој именици *кћерка* чување групе *кћ*– представља изузетак:

ћерка Нз Ит Ч Бш СЦ СП Ђ Дс, *ћерка* ЈТ, *ћерке* Ил Ш ЈТ Ит Ч, *ћерки* Бд Бш СЦ НБ БА, *ћерку* Нз Цп А БА Дс, *ћерком* ЈТ, *ћеркина* Т, *ћеркини* Т, *ћеркица* Бш;

кћерка Сп, *кћерке* Ф А Сп, *кћерку* СК.

282. Очигледно је да банатски говори иду у круг оних који сразмерно врло добро чувају почтне сугласничке скупине. Први консонант је доследно елиминисан само у два-три облика где та појава изразито преовлађује у нашим дијалектима: у заменици *ко* и прилогу *ди*, и уз то у именици *зова* у кикиндској говорној зони. С друге стране, кључни примери *птица* и *пчела* готово редовно гласе тако. Ту су и облици *пчиода* и *деуна*, иначе ретки у говорима. Ти облици јасно сведоче о релативној постојаности почетних консонантских скупина. Њима се придружује траг облика *бзова* са сачуваним *б-* (>*бузова*) у тамишкој зони. Сигурно је да се ни у једној другој говорној области на штокавском земљишту иницијалне сугласничке групе не чувају боље него овде. Већ у Бачкој и Срему „број примера за почетне консонантске групе је ... нешто нижи“.³²⁵ С друге стране, у говорима смедеревско-вршачког дијалекта па тлу Баната стање је блиско овде описаноме.³²⁶ Географски, та се ситуација ослања на ону у косовско-ресавском дијалекту.³²⁷ С овим оштро контрастира развој у већини западних штокавских говора. Карактеристично је да Вук у *Рјечнику*¹ уопште нема облике *птица* и *пчела*, већ само *тица* и *чела*. И *Fonološki opisi* садрже многобројне потврде за такве облике.³²⁸

Промене везане за крај речи

283. Специфичан проблем развоја у финалним сугласничким скупинама своди се на питање отпадања крајњег плозива којем претходи други опструент. Ради се, дакле, о положају који је у симетричном односу према ономе релевантном код иницијалних скупина. Оба пута у питању је судбина плозива на самој граници речи који је од вокала (носиоца слога) одвојен другим опструентом.

284. У наслеђеном словенском фонолошком систему једине финалне консонантске групе које су преживеле уметање секундарног полугласа, гласовним путем или аналогизмом, јесу *-ст*, *-зд*, *-шт* и *-жд* (напомињемо да ова последња група није заступљена у лексичком инвентару банатских говора: говори се *киша*, а не *дажд*).

У тамишкој говорној зони поменуте скупине се упрошћавају отпадањем денталног плозива:

брџс Ил Бк Ит З, *гџс* Т Ж, *крџс* Бк Мђ Т Ит, З, *лџс* Ф Ит Ж Ч Сф, *унџкрс* Бк Ит Ч, *плџс* Ил Бк Цп Ф Пе Ч, *пџс* Ил Бк Ш Ф Мђ Ит Ж Т Сф Бд Ч Ф Пе З, *рџс* Ил Бк ЈТ Мђ Ф Ит Ж, *рџс* Бк, Ф, *мџ* гџс Ил, *бџлес* Бк

³²⁵ Сивац, *FO* 449; Јазак, *FO* 450. Уп. и И. Поповића, *Госл.* 156 и Б. Николића, *Срем* 333.

³²⁶ Уљма, *FO* 493 и 496.

³²⁷ **ФО** 573 даје овакав материјал из Буковца у Ресави. Имплицитно се слична ситуација приписује говорима Куле код Пожаревца (*FO* 521), Тучепа код Клине (*FO* 566—567), Србовца код Косовске Митровице (*FO* 569), Дренче код Александровца (*FO* 570), Велике Крушевце у Левчу (*FO* 571) и Јасенице у Неготинској Крајини (*FO* 595).

³²⁸ Нпр. на стр. 365 (Трновац код Госпића), 372 (Мала Ператовица код Грубишног Поља), 377 (Магића Мала код Нове Градишке), 385 (Стрзивојна код Ђакова), 392 (Валпово), 401 (Оток код Сиња), 409 (Губер код Ливна), 415 (Дрветине код Бугојна), 430 (Вијака код Вареша), 436 (Шпионица код Сребреника), 442 (Трамошница код Градачца), 445 (Градиште код Винковаца), 463 (Груде код Љубушког), 472 (Крешево), 483 (Осладић код Осечине), 487 (Неменикуће под Космајем), 501 (Цавтат), 509 (Јасеник код Гацка), 518 (Крива Ријека код Ужица), 532 (Горана код Бара), 561 (Тријебине код Сјенице).

Ит Ф, *вес* Са 20, *влас* Ит Ч Ф Е, *на влас* Са 268, *заповес* Ф, *на заповес* Ил, *кѡс* Ил Мђ Ж Ф З, *мѡс* Ил ЈТ Бк Мђ Ит Т Сф Ф Бд Ч З, *нѡсвес* Ит Сф Ф Бд, *пѡчас* Бк Ит Бд, *пѡчѡс* З, *прѡпас* Ч, *прѡпѡс* З, *слѡс* Ф, *чѡс* Бк Нз Ит Ф, *чѡс* Ит Бд, *сѡвес* Бч, *врѡднос* Ит, *глѡпос* Ит, *дѡжнос* ЈТ, *жѡлос* Нз Ф, *лѡдос* Ж, *ѹ лудос* Ж, *малѡнокос* Ф, *мѡлос* и *нѡмѡлос* Ф, *млѡдос* Ит Ж, *мѹдрос* Ит, *рѡдос* Ф Ит Т З, *свѡтлос* Ит Ч Ф, *стѡрос* Ф Ит Пе, *тајнос* Са 315, *гѹс* Сф Ф, *нѡчис* Цп, *прѡс* Бк Ит, *пѹс* Ч, *чѡрс* Ф, *чѡс* Бд, *чѡс* Нз Ит Ч Ф, *од шѡс* Т Ч, *у шѡс* Пе, *шѡс* Бк Ф, *пѡт–шѡс* Ил Ит, *трѡдест* и *шѡс* Сф, *шѡс* *вѡлѡва* Ч З, *шѡс* *кѡња* Мђ З, *у шѡс* *сѡти* Ш ЈТ Сф, *шѡс* *сѡдам* *гѡдина* Сф, *шѡс* *сѡксѡра* Е, *шѡс* *фртѡли* З, *шѡз* *бѡкова* Ч, *стѡ шѡз* *гѡдина* ЈТ, *шѡз* *дѡнѡра* Бд, *шѡз* *до сѡдам* Ит, *шѡз* *друштва* Пе, *јѡданѡјс* Бк Цп, *јѡданѡјс* Ит Ж Сф, *јѡданѡјс* Мђ, *јѡданѡјс* Нз, *јѡданѡјс* *сѡти* Мђ, *јѡданѡјс* *сѡти* Т, *дѡанѡјс* Цп Сф З, *дѡанѡјс* Ит Ч Ф, *дѡанѡјс* *комѡди* Ш, *дѡсе* *дѡанѡјс* *друштва* Мђ, *чѡтрѡнѡјс* Дб Бк ЈТ, *чѡтрѡнѡјс* *јел* *пѡтнајс* Ит, *чѡтрѡнѡјс* *лѡнаца* Т, *чѡтрѡнѡјс* *ѡдли* Ит, *чѡтрѡнѡјс* Сф, *пѡтнајс* Бк Ит Т Сф Ф Пе, *дѡс* *пѡтнајс* *дѡца* З, *пѡтнајс* *гѡдина* Мђ, *шѡснајс* Ит Сф Ф, *шѡснајс* *гѡдина* Мђ, *сѡдамѡнѡјс* З, *сѡдамѡнѡјс* Ит, *сѡдамѡнѡјс* ЈТ, *сѡдамѡнѡјс* *дѡнѡра* Ч, *осѡмѡнѡјс* Ит Т Цп Пе, *осѡмѡнѡјс* *пѡла* Км, *од осѡмѡнѡјс* *пѡла* Ч, *осѡмѡнѡјс* ЈТ Ш, *дѡвѡтнајс* Ч, *дѡвѡтнајс* *дѡна* Ж, *дѡѡјес* Сф Пе, *дѡѡес* Сф, *дѡѡес* *лѡтри* Ф, *дѡѡес* *пѡ* *друштва* З, *дѡѡес* *фѡти* Ф, *дѡѡез* *дѡна* Ч, *дѡѡес–трѡес* Ит, *трѡес* Ф, *трѡес* *јѡдну* Мђ, *трѡес* *комѡди* Т, *трѡјес* Нз, *трѡјес* *трѡѡе* Ж, *трѡјез* *дѡѹша* Пе, *чѡтрѡдѡс* *лѡнаца* ЈТ Ч, *чѡтрѡдѡс* *комѡди* Ш, *чѡтрѡдѡз* *гѡдина* Ж, *чѡтрѡдѡс–пѡдѡз* *гѡдѡна* Ж, *чѡтрѡес* *пѡт* Сф, *чѡтрѡес* *пѡри* Пе, *пѡдѡс* *кѡла* Т, *пѡдѡс* *прѡценѡта* Сф, *пѡдѡз* *гѡдѡна* Ж, *сѡдамѡдѡс* *кѡла* Ч, *сѡдамѡдѡс* *метѡри* Ж, *сѡдамѡдѡс* *чѡтѡрте* Мђ, *дѡвѡдѡс* *дѡсѡе* Ч, *дѡвѡдѡз* *дѡвѡет* Ж;

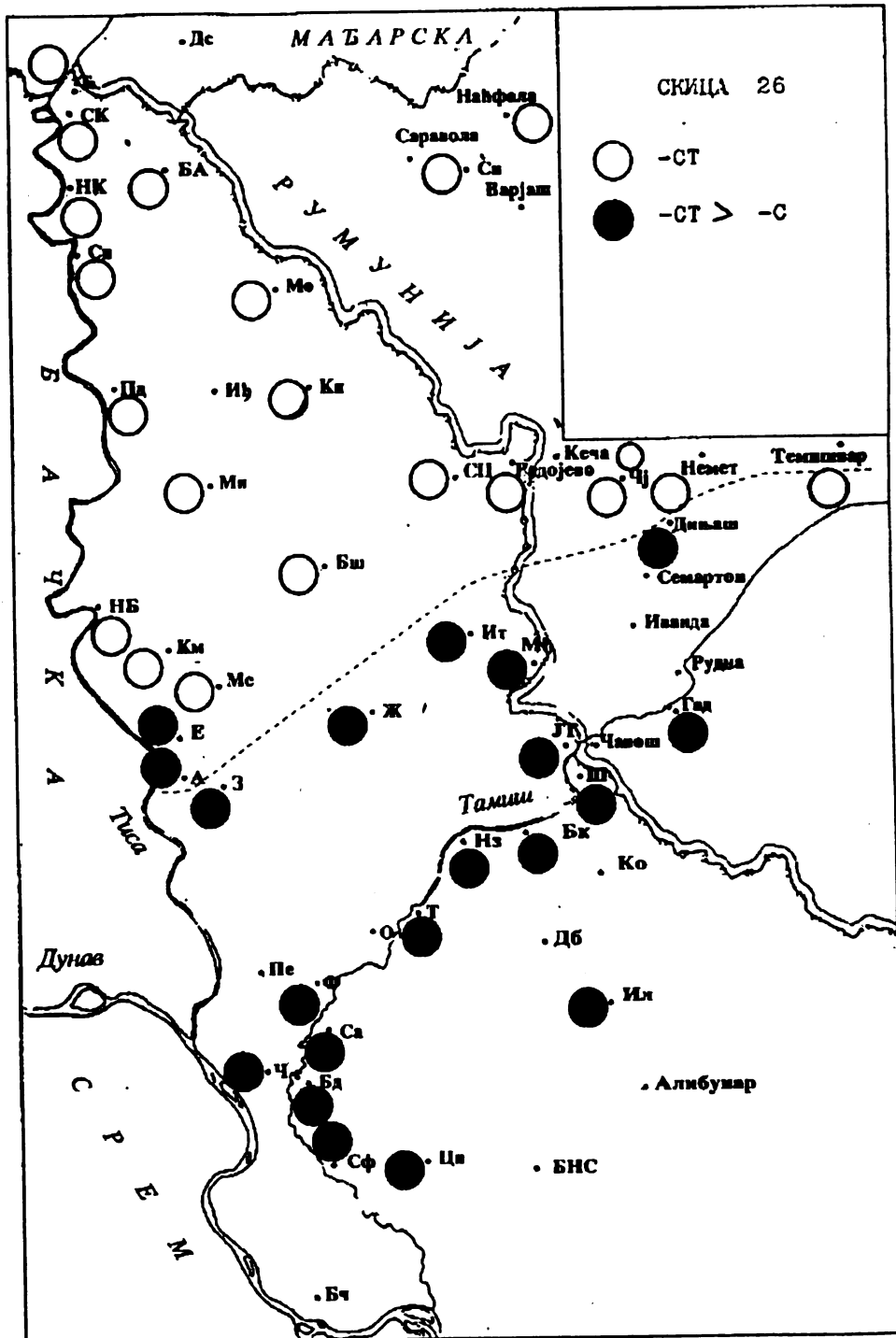
пѡтиш Ит Сф Ф, *пѡдѡриш* Ф, *вѡш* Ит,
гѡдз Ит Ж Цп Ф, *гѡрс* *са* *лѡзом* Ит.

285. Примери са –ст > –с из кикиндске говорне зоне двојаки су. Мања група потиче из Арадца и Елемира, најјужнијих села у тој зони:

брѡс Е, *пѡс* Е, *влас* Е, *мѡс* А.

Много су бројнији примери у кардиналним бројевима који се у књижевном језику завршавају на –ст или –десет. Такви примери факултативно долазе без –т на целом земљишту кикиндске зоне:

шѡс Е, *пѡт–шѡс* СК, *шѡс* *кѡдѡѡка* Бш, *шѡс* *месѡци* СЦ СК, *шѡс* *метѡри* НК, *шѡс* *нѡдѡља* Чј, *у шѡс* *сѡти* СК, *дѡс* *метѡри* СК, *јѡданѡс* *сѡти* Ђ, *дѡанѡс* *лѡтри* Ђ, *дѡанѡјс* *гѡдина* Пд, *трѡнѡјс* БА, *трѡнѡјс* *метѡри* Сн, *трѡнѡјс* *гѡдина* Кп, *чѡтрѡес* *комѡда* Ђ, *пѡтнѡс* *крѡта* НК, *пѡтнајс* НБ СК, *пѡтнајс* *крѡта* Пд, *пѡтнѡс* *форѡнти* СК, *пѡтнајс* *гѡшѡѡиѡа* СК, *пѡтнајс* *гѡдина* СЦ, *шѡснаѡс* СК Ђ, *сѡдамѡнѡјс* Е, *осѡмѡнѡјс* Бш, *осѡмѡнѡјс* *пѡла* Км, *осѡмѡнѡјс* *ѹ* *куѡи* Е, *осѡмнѡс* *нѡдѡѡѡа* Ђ, *дѡвѡтнајс* Бш, *дѡвѡтнајс* *месѡци* НБ, *дѡвѡтнѡс* Ђ, *дѡѡјс* *кѡла* СК, *дѡѡјес* СЦ, *дѡѡес* Бш, *дѡѡдѡес* *пѡри* Бш, *дѡѡдѡес* *кѡдрѡти* СК, *дѡѡдѡес* *кѡломѡтера* Ђ, *дѡѡдѡез* *бѡнке* СК, *чѡтрѡдѡс* *крѡта* НБ, *чѡтрѡдѡс* *гѡдѡна* СК, *чѡтрѡдѡз* *гѡдѡна* Е, *пѡдѡс* *форѡнти* Е, *пѡдѡс* *кѡла* Е, *од* *пѡдѡс* *лѡтри* Бш, *сѡдамѡдѡс* *трѡи* Ђ, *дѡвѡдѡз* *дѡвѡети* Е, *дѡвѡдѡз* *дѡца* Е.

Овде су деловала два чиниоца: тенденција редукције у честим гласовним спојевима, нарочито кад се они изговарају с ослабљеним нагласком, и чињеница да консонант *-т* у *-ст* у сандхију често бива уклештен између *с* и почетног сугласника следеће речи, што значи да доспева у положај у којем иначе испада (тип *радостна*). С друге стране, кардинални бројеви о којима је реч немају облике косих падежа који би утицали у смислу васпостављања *-ст*.³²⁹

286. У кикиндској говорној зони крајње групе *-ст*, *-зд* и *-шт* се по правилу чувају: *брѣст* Ме, *гѣст* Ме Бш, *крѣст* Ме Ми БА НК Ђ, *на крѣст* Сн, *унакрѣст* Пд СК, *лѣст* Ме Мо БА, *плѣст* Бш, *пѣст* СЦ Ме Чј Сп Ки Ми НБ Пд БА, *прѣст* Ме БА, *рѣст* Ме Бш, *болѣст* СЦ, *болѣст* Бш Ми СК, *влѣст* СЦ Сн, *кѣст* Бш НК, *мѣст* Ме Сн БА Ђ, *млѣдѣст* СК Ђ, *пѣчѣст* Км, *слѣст* СК, *савѣстност* НБ, *стѣрѣст* Км БА, *рѣдѣст* Бш Пд, *пѣпелѣст* Бш, *прѣст* СЦ, *пѣст* БА, *чѣрѣст* Ме НК, *чѣст* Ме Бш, *шѣст* Ме СЦ НБ Пд СК Ђ, *дѣс^т јѣтѣри* СК, *јѣдѣнајѣст* Ме Бш Ми, *дѣванајѣст* Ме Км Бш Ми НБ, *дѣвѣнѣст* СК, *пѣтѣнајѣст* Бш СК, *шѣснајѣст* Ме, *седѣмнајѣст* Ме, *осѣмнајѣст* БА, *осѣмнѣст* НК, *дѣвѣтѣнајѣст* Бш, *дѣвѣтнѣст* НК;

прѣшт Ме БА, *прѣгрѣшт* БА, *вѣшт* Ме, Ки;

грѣзд Ме Бш Ђ.

В. скицу 26.

286а. Забележен је, међутим, и знатан број примера са сачуваним *-т* у тамишкој говорној зони:

крѣст Мђ, *плѣст* Ш Ф, *пѣст* Ж, *прѣст* Мђ, *дѣжност* Ф, *кѣст* Мђ, *брѣнаст* Ит, *дѣратаст* Ф, *звѣздаст* Ит, *јѣгунаст* Ф Ит, *плѣвичаст* Бк, *пѣтаст* Ит, *пѣткаст* Ж, *чѣрапаст* Ит, *прѣст* Ит Ж;

вѣшт Ит Ж Пе Ф;

дѣдѣст Ж, *трѣдѣст* и *пѣт* Ж, *чѣтрѣдѣст* Ит Ж, *чѣтрѣдѣст* ђсме Ж, *пѣдѣст* и *пѣт* Ф.

На обнављање *-т* свакако су утицали остали падежи у парадигми.³³⁰ То важи и за позајмљеницу *дѣмст* „укувано воће за зимницу“ Ф, уп. *дѣнст* Бш.

Друкчији је случај облика *јѣст* „да“ Сф, *тѣ јѣдно јѣст* Ф. Крајње *т* ту нема подршке у парадигми, осим можда у дублетном облику *јѣсте*.

Што се тиче облика бројсва који се завршавају на *дѣсет* > *дѣст*, ту је група *-ст* нова. Очигледно је у доба упрошћавања *-ст* у *-с* овде још увек било доследно *-дѣсет* (или чак *-дѣсети*, *-дѣсете*).

287. Банатске говоре предваја, дакле, велика изоглоса судбине група *-ст* и сл., која иде од Јадрана у зони ушћа Неретве до румунске границе између Итебеја и Српске Црње.³³¹ Уосталом, та изоглоса прелази румунску границу. Из *Гада и *Дињаша имамо потврде за упрошћавање, а из *Кече, *Ченеја, *Немета, Темнишвара, *Семпетера и *Наћфале за чување *-т*.

³²⁹ Решетар, *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens*, Wien 1911, 173.

³³⁰ Овако се објашњава ова појава и у другим дијалектима где се јавља. В. нпр. Б. Милетића, *Црмн*. 387 и П. Ивића, *Галп*. 141.

³³¹ О тој изоглоси П. Ивић, *Галп*. 138—139 и С. Реметић, *Шум*. 218.

Значајно је да говори тамишке зоне, ненадмашени међу српскохрватским дијалектима у погледу постојаности иницијалних сугласничких група, истовремено спадају у круг оних говора који су ликвидирали све наслеђене финалне консонантске групе. Ово, уосталом, углавном важи и за косовско-ресавски дијалекат.

288. У примерима *рџцеп* ЈТ, *кџтрак* СЦ исто тако отпада –г иза другог опструента. Међутим, пример *кџтрак* потиче из кикиндске говорне зоне, а осим тога имамо и облик *два кџтрака* СЦ, који показује да се ова скорашња посуђеница ипак понаша осетно друкчије од домаћих речи са –ст.

Тенденција одбацивања крајњег сугласника у финалној скупини огледа се и у примерима, по једанпут забележеним, *Кџрс. град у Русији* (дакле Курск) Ит и *кџмбај* Бш.

289. С друге стране, у новијим позајмљеницама, првенствено онима из немачког језика, често се јављају финалне консонантске групе каквих нема у словенској језичкој баштини. Наводимо само неколико примера: *фџрт* „стално“ СЦ Сн, *бџрт* Бк, *у бџрц* Ме Ми, *комедџнт* Ф, *грџнт* „земљиште“ Ч Ки, *крџденц* Ф поред *крџденац* Ме, *грџденац* Бк, *кџнк* „трем“ Ит, *џџје* „врста тканине“ Ми, *шџџз* Ж, *дџнст* Бш, *лџфт* Сп.

Промене у консонантским групама независне од граница речи

Контактна асимилација

290. У овој су категорији најраспрострањеније асимилације по месту изговора. Класични су случајеви подешавања изговора назалног сонанта према опструенту који следи:

МТ > НТ

зџпџнти Ми, *зџпџнтиги* Пд, *запџнтио* Бк Бч Сф, *зџпџнтио* Т Пе З, *нисам* *зџпџнтио* Сф, *зџпџнтила* Бд, *зџпџнтили* Бш СК, *запџнтило* Ил, *не пџнтим* Ит Ф А СЦ Пд СК, *пџнтим* Бк Ит Бч А Км Бш СЦ Ки Пд СК, *пџнти* Сф Ч СЦ, *не пџнтимо* Е, *не пџнтиду* Е, *упџнтим* Ит, *упџнтим* Ит, *упџнти* Ч, *упџнтио* Бк Мђ Ит Ч Ки СК, *упџнтио* Ж, *упџнтила* *старе џдреве* Бш, *упџнтили* Мо, *пџнтило* Ит Ч, *пџнтљив* Ми.

МЗ > НЗ

зџнзелџн Е.

МЦ > НЦ

Лагунџини презиме у Иђошу, Ердџљ., СуБ 194.

МЧ > НЧ

џнџиџ Бк, *џнџиџ* Ми, *џнџиџа* Ж, *џнџиџа* Ж, али Вјд *мџмџе* Ме. Уп. и *џнџиџ* у Ђ, Мо и НК, Ердџљ., СуБ 281, 324 и 338.

МЋ > НЋ

пѣнѣње Ф Ме.

МК > НК (тј. њк)

уѣка Бк Мђ Ит Ж Ф СК, *уѣке* Ж, *уѣку* Мђ СК (тако и *уѣка*, *уѣку* *Дињац, затим *уѣка* у Гаду, Петровић, Карац. 229), *слѣка* Ф, *слѣку* Ф, али *мѣмка* Ф Т, *мѣмку* Пд, с *мѣмкѣм* Т.

ЊС > НС

бѣгојављенске Ит, о *дѣтѣнства* Ч, *дѣтѣнство* Ђ, *сирѣтѣнски* СК, *сирѣтѣнско* Ђ, *свѣнско* Ит, *свѣнског* Ит, али и *дѣтѣнство* Ф, *сирѣтѣнски* Ф, *лѣнски* Ф, *лѣнским* Ф, *лѣнска* СЦ, *сѣрѣнски* Мђ, поред *лѣнска* СЦ (о изговору н испред с в. т. 223).

ЊЦ > НЦ

јѣганци Дб Ш Ит, *јѣганце* Ш, *јѣганце* НБ, поред *јѣгањци* Ф Ме СК, *јѣгањце* Ж Бш.

ЊЧ > НЧ

свѣнче Бк Бч Мђ Ит Ч Ф Е Км Бш СЦ Сп НБ Ки СК, от *свѣнчета* Ф Бш Ђ, *свѣнчету* Бш СК поред *свѣнче* Ф, *свѣнчета* Ф (и у Иванди *свѣнче*, Чешљар 135).

ЊШ > НШ

кѣнштѣк (=грба, израсто му је кѣнштѣк) Бш.

ЊД > НД

Иван дѣн Нз Ит, на *Иван дѣн* Мђ, до *Ивана дѣн* Мђ, очи *Ивана дѣн* Мђ, до *Ивана дѣна* Ит, али и *Ивѣндѣн* Нз А.

НП > МП

Ова је промена заступљена у примерима *јѣдѣмпут* Ит Ж Ме, *ујѣдѣмпут* Ж и *црѣдѣмпѣрка* Ит Бш.

Све овде наведене промене раширене су у нашим дијалектима. Примери у којима изостаје асимилација лако се објашњавају аналогичном, тј. утицајем основних облика: *момка* као *момак*, *сирѣтѣнски* као *сирѣтѣнѣ* итд. Вероватно тако треба тумачити и одсуство облика као *седѣндѣсет*, *монка* или *монци*, обичних у понским говорима. Уп. нпр. *седѣмдѣсет* Бк, *осѣмдѣсет* и *шѣст* Ч, *мѣмци* Ил Т Пд НК, *мѣмцима* Мо. Међутим, чување групе *ми* и *кѣмшија* Ж Ф Ме Ми Сп, *кѣмшије* Ил Ит Бш, *кѣмшијница* Ф, *кѣмшијски*

Пе мора се схватити као чисто фонетска чињеница. Уосталом, гласовни чинилац вероватно игра улогу и код примера са сачуваним *њс*. Тип *лањски*, *страњски*, иако није сасвим јасан,³³² сугерира да је могло бити и дисимилативне промене *нс* > *њс* (уп. т. 302).

291. У две категорије примера асимилацијом је захваћен латерал, *л*, односно *љ*, који испред палаталног, односно непалаталног консонанта истиче, односно губи одлику палаталности.

ЛЊ > ЉЊ

дђљњи Бш, СК; и даље дисимилацијом *љњ* > *љн*: *дђљњи* Ки, *дђљна* СЦ Ми НК, *дђљна јсна* НК, *дђљна вјлица* СК, *Дђљне ливаде* Сф, *од дђљног* Ћ.

ЉД > ЛД

ваљда Нз Ит Пе Км Чј НК СК, *ваљда нећеду* Ф, *ваљда кџим човеку на зајам даје* Ж, *ваљда ће доћи* З, *валда Са 88 Мо 1—14*, *Мјол дан* Ил.

Облик *ваљда* познат је и у Бачкој,³³³ а РСАНУ га има из прозе Вељка Петровића, родом Бачванина, али и из два хрватска извора из Славоније.

ЉС > ЛС

мјолско жјто Ил.

Донекле је сродан с променом *љњ* > *љн* прелазак *дњ* у *ђњ* (бесумње фонетски *д'њ*), који се огледа у облицима *Бађни дан* Иђ 44 и *рађња* Иђ 11 (у првом од ових облика је затим извршена дисимилација *ђњ* > *дњ*). Иако у нашој грађи тога нема (уп. нпр. *Бадњи дан* Т СЦ, *бадњак* Бк, *бадњача* Т, *бадњача* Ит, *грудњак* Ит, *грудњаке* Ф итд.), не треба сумњати у аутентичност потврда из Иђошке хронике. Уп. облик *posljedni* у РЈА.

292. Место изговора је захваћено и асимилацијом *с* и *з* према следћем палаталном сугласнику.

СЧ > ШЧ

ишчисти Ф, *ишчистимо* Ф, *ишчупа* З, *ишчџнуло се* („на једну нумеру по две куће“) Ит.

ЗЋ > ШЋ

кашћу Ф Бш, *кашће* Ит Бш, *покашћемо* НБ.

³³² Објашњење у РЈА (о палатализацији испред *ь* у суфиксу *-ьск-*) коси се са законима гласовног развоја нашег језика. Скок (s. v. *љни*) каже да облик *лањскџ* има *њ* место и као *страњски*, али (s. v. *страна*) констатује да у *страњски* „*њ* мјесто и није јасан“. Сличан је, уосталом, облик (*из*)*вањски*, где је много лакше објаснити *њ* морфолошким утицајем (*извањ*, уп. *умутарњ*).

³³³ И. Поповић, *Госп.* 155.

Међутим, сродна промена *зђ > жђ* изостала је у примеру *изђубрене* Ит.

ЗЉ > ЖЉ

разљугно Ф, поред чешћег *разљугно се* СК, *изљубим* Ит, *изљуби* Мђ Ч, *изљуби* Ж, *изљубимо* Ф, *изљубиду* СК, *изљубили* СЦ Сп, *изљубиш* Ит, *изљубу* Ф НК, *изљубу* Ит, *изључи* Ит.

293. И претварање *л у љ* и *н у њ* иза шуштавих и веларних сугласника представља извесно приближавање по месту изговора. У сваком случају, то је асимилација по компактности (у јакобсоновском смислу тога термина). Значајно је да се овде ради о прогресивној асимилацији, за разлику од свих досад поменутих, које су регресивне.

ШЛ > ШЉ

шљем Ч, *тишљер* Ит, *његовог тишљера* Ит, *тишљерски* Пе, *тишљерај* ЈТ, *тишљерај* Са 37.

Сонант *љ* у *тишљер* и сл. могао је настати непосредном супституцијом од немачког *l* које је мекше од српскохрватског *л*.³³⁴

ЖЛ > ЖЉ

жљѣб Бш, *жљѣба* Бш, *жљѣби* Бш, *жљѣбиду* Ђ, *жљѣбити* Ф, *жљѣбљење* Ђ, *ижљѣбљени* Ит, *ижљѣбљено* Ђ, *прѣжљѣби* Ит, *жљѣзда* Бш.

КЛ > КЉ

кљѣште Ф Ч Пе Мн Пд Мо Сн СК, *кљѣшта* Са 56, *с ђвим кљѣштама* Ф, *кљѣштама* СК, *с ђвим кљѣштима* Ит, *с ђвим кљѣштима* Ф, поред *кљѣште* Ки, *рѣклу* Ф.

ГЛ > ГЉ

гљѣста Ит Цл Ф Ч, *цигљана* ЈТ Ит, *о цигље прљене* Сф, *има парѣди цигље* Ч, *о цигље* Сф Ч. *брез цигље* Ф, *цигљу* Сф Ф, *цигљом* Ит Сф Е, *цигљане* Са 63, *цигље* Бк ЈТ Мђ Ф Ч Км, *прѣдали су цигље* Ит, *цигље* Са 63, *цигље* Ф А, *цигља* Бк Ит Ф З, *о цигља* Ко З, *брез цигља* Е, *цигала* Ит Мн СК, *сас цигљама* Е, *цигљицу* Ит, али и *гљѣста* Ме Бш, *гљѣсте* Ме, *двѣ цигле* БА, *цигле* мн. Ф, *цигала* Пд СК, *о цигала* Дс.

Потврде за лик *гљѣста* (из Пд, Пе и Ч) дају и Михаиловић и Вуковић, Лекс. рибарства 70.

Глас *љ* у *цигља* могао је настати непосредно од немачког *l* (уп. горе *тишљер*).

³³⁴ Реметић, Шум. 191, указује на прилично широк арсал облика *тишљер*.

Облик *глиста* са *л* можда је преузет из књижевног језика. Мање је вероватно да то важи и за *цигла*.

ГН > ГЊ

гњиздо Ш Ит Сф Ч Ф, *гњизда* Бк Ит, *гњизда* Сф, *гњиван* Ф СЦ итд. (уп. т. 107).

У свим овим категоријама примера (с изузетком позајмљеница из немачког) иза *л*, односно *н* стајао је затворенији вокал предњег реда, *и* или *ѓ*, што је очигледно погодновало консонантској асимилацији.³³⁵ Можда је ту играо улогу и иницијални положај, у којем се сугласничка група налази у свим нашим примерима изузев поменутих позајмљеница *гншљер* и *цигла*. Мање је вероватно да има неког значења околност да сваки пут следи дуги акценат на *и* или *е* (опет с изузетком позајмљеница).

294. Асимилација по назалности, и то прогресивна, забелсжена је само у једној лексеми:

МЉ (или МЈ) > МЊ

тамњен Е Ме Ки Пд СК, *тамњана* СК, *тамњани* Цп, поред *тамјен* Ки Мо, *тамњен* Ф Км Пд Ки Мо, *дамњаника* „врста грождја, слатко и мириши“ Ит.

Нема облика као *земња* (осим сумњивог примера *зёмња?* Ил), а ни типова као *мнад*, *дамно* или *рамно*, чиме се банатски говори одвајају од многих других српских говора, нарочито оних у источнијим пределима.³³⁶

Уз пут ћемо овде поменути и асимилацију *н (>њ)* према претходном *ћ* (фонетски *г'*) у *бѓжит'њи* (в. т. 309).

295. У област асимилације спада и тзв. африкатизација струјних консонаната у суседству пловива. Ту се прекидни изговор преноси са пловива на суседни сугласник, који тиме постаје африката.

У банатским говорима оваква асимилација чешће делује прогресивно.

ПС > ПЦ

апцолѓтно Ки, *пцѓто* Ф Пе, *знѓ га пцѓто* СЦ, *пцѓвка* Ми СК, *пцѓвке* Ил, *запцѓвати* Ки, *зѓпцѓва* Ж Ф Ми СЦ, *зѓпцѓваду* Ч, *запцѓвали* Ит, *опцѓвати* З, *дпцује* Ч Ки, *дпцово* Ит Ми, *пцѓјем* Бк Ф, *пцѓјеш* З Км СЦ, *нѓ пцује* Ит Ч Пе, *пцѓје* Бк Мђ Ит Ф Пе Е Ми Ки НК СК, *пцѓјѓду* Ф, *пцѓј* Бк, *пцѓво* Е Ки, *пцѓвѓла* Ми, *пцѓвало* Ил, *пцѓвѓли* Ф СЦ, *нѓ могу да се дпцетим* Пе, *тѓпције* Ит, уп. и *цѓћовина* „псећи измет“ Ит.

Промена није доследно остварена:

апсолѓтни Сн, *зѓпсѓва* Мо Пд, *испсује* БА, *дпсује* Сн, *псѓвати* Ме, *псѓјем* Пд СК, *псѓје* Ме Мо СК, *псово* Са 181, *тѓпсија* Км, *тѓпсије* Ж, *тѓпсију* Ф Ж.

³³⁵ Податке о раширености појаве и о предложеним објашњењима даје Реметић, Шум. 182, 183, 184.

³³⁶ Реметић, Шум. 193 и 194, утврђује распрострањеност оваквих облика.

Паралелан је с овим развојем прелазак *бз-* у *бз-*, који је оставио траг у тамишком облику *бузова* (са касније уметнутим у). Уп. т. 273 и 282.

ПШ > ПЧ

лѣпчи Ко Ит Км Сп Ки, *лѣпча* Бк Ит Ме, *лѣпче* Бк Ит Бш СЦ НБ, *лѣпче село* Ит, *најлѣпче* Ит, уп. и *чѣнично брѣшно* Ф.

Овамо се прикључују и облици *пчюда* и сл. (т. 276), ако ту африканизација није извршена пре метатезе (дакле *пш->пч-*), што би учинило природнијом саму метатезу (*чп->пч-*, а не *шп->пш-*).

У компаративу се нашло и доста примера са сачуваним *пш-*:

лѣпши Ил Бк Ит Ми СК, *лѣпшиог* Ф, *лѣпшиога* Ф, *лѣпшиа* Бк Ит Пе, *лѣпшие* Ф Пд, *лѣпшије* дѣвѣјке Сф, *најлѣпшиа* Ит, уп. и *слѣбши* Ил.

Исто се стање огледа и у облику *пшеница*, који, међутим, неће бити аутентичан дијалекатски (в. т. 276).

КШ > КЧ

Према грађи којом располажемо, промена се јавља само у турцизму *чѣкчире* Ит Ф Ме НБ Бш Пд Мо, *чѣкчирѣце* Ми поред *чѣкчире* Ф Км Бш, *чѣкчирама* Ит, *чѣкчирѣма* НБ. Група *кш* сачувана је у *лѣкшиа* Ми, *лѣкшије* Ф Км НБ, *мѣкшије* СЦ, *мѣкшиог* Пе, *малѣкшије* Ит. Однос између *кш* у *дрѣкшиа* Ил, *дрѣкшије* Ил Мђ Ки и *кч* у *дрѣкчија* Км, *дрѣкчије* Ф морфолошког је карактера (в. одељак о дeсклинацији придева).

296. У домен африканизације путем погресивне асимилације улазе и промене *нжс>нц*, *нз>нс* и *рз>рс*, о којима је било говора у т. 268 и 271. Ту је на почетни део струјног сугласника пренета оклузија са сонанта *н* (који се изговара с пуном оралном оклузијом), одн. *р* (у чији изговор спадају тренутне оклузије, које се у вибрацији смењују са тренуцима проласка ваздушне струје).

Помепућемо овде још јед ну промену, која додуше не спада у африканизацију, али је сродна с њом због сличног преношења оклузивног изговора са *р* на следећи сугласник.

РВ > РБ

кѣнзѣрбе Ит, по *кѣнзѣрби* Ит, *рѣзѣрба* Ит.

297. У неколико категорија примера африкате настају регресивном асимилацијом по прекидности:

ЖБ > ЦБ

цбун Ме, *цбунови* Ф, *цбунове* Ф (поред несигурног *жбун*, *жбунови*, *жбуње*, све Бш, добивсног помоћу упитника), уп. т. 268.

И о облику *веѣба* в. у т. 268.

Напомињемо да изостаје прелаз *жс-* у *цс-* у примеру *жсѣдије* Ж.

ШП > ЧП?

Уп. оно што је речено поводом облика *пчиода* у т. 295.

СК > ЦК

Тóша Танацков СК, *грѣцка* Ф СЦ, *грѣцкавица* „хрскавица“ СК, *грѣцкавица* СЦ, *рѣцка* СЦ поред *грѣска* Ит, *грѣско* Ит, *грѣскавица* СК, *грѣскавица* СЦ, *рѣскавица* СЦ.

Сличне је врсте и прелазак *хт* у *кт* у глаголима *зактевати* и *проктевати* (т. 258).

Феномен познат под именом африкатизације распрострањен је углавном у источнијим српским дијалектима.³³⁷ Међутим, у банатским говорима он није доведен до крајњих граница. Изостају, на пример, типови *чкола* и *чпорет*, познати многим говорима у Србији.

Контактна дисимилација

298. У банатским говорима дисимилација у сугласничким групама слабије је заступљена него асимилација. Најсистематичније се разједначавају скупине двају назала, од којих један прелази у други сонант.

МН > ВН

гүвно Ко Бк Мђ Ит Пе Ж З Т Ф Е Ме Бш СЦ Сп НБ Дс, *Спáнно Гүвно* Ит, *гүвно* Иђ 44 (и *гүмно*), *на гүвно* Ит Дс, *на гүвну* Са 342, *гүвна* Бк, *гүвна* Ит Мђ Ђ, *гүвниште* Бк, *тавну помрчину* Са 373, *наздраља* и *сүжно* у *тавницу* Ме.

МН- > МЛ-

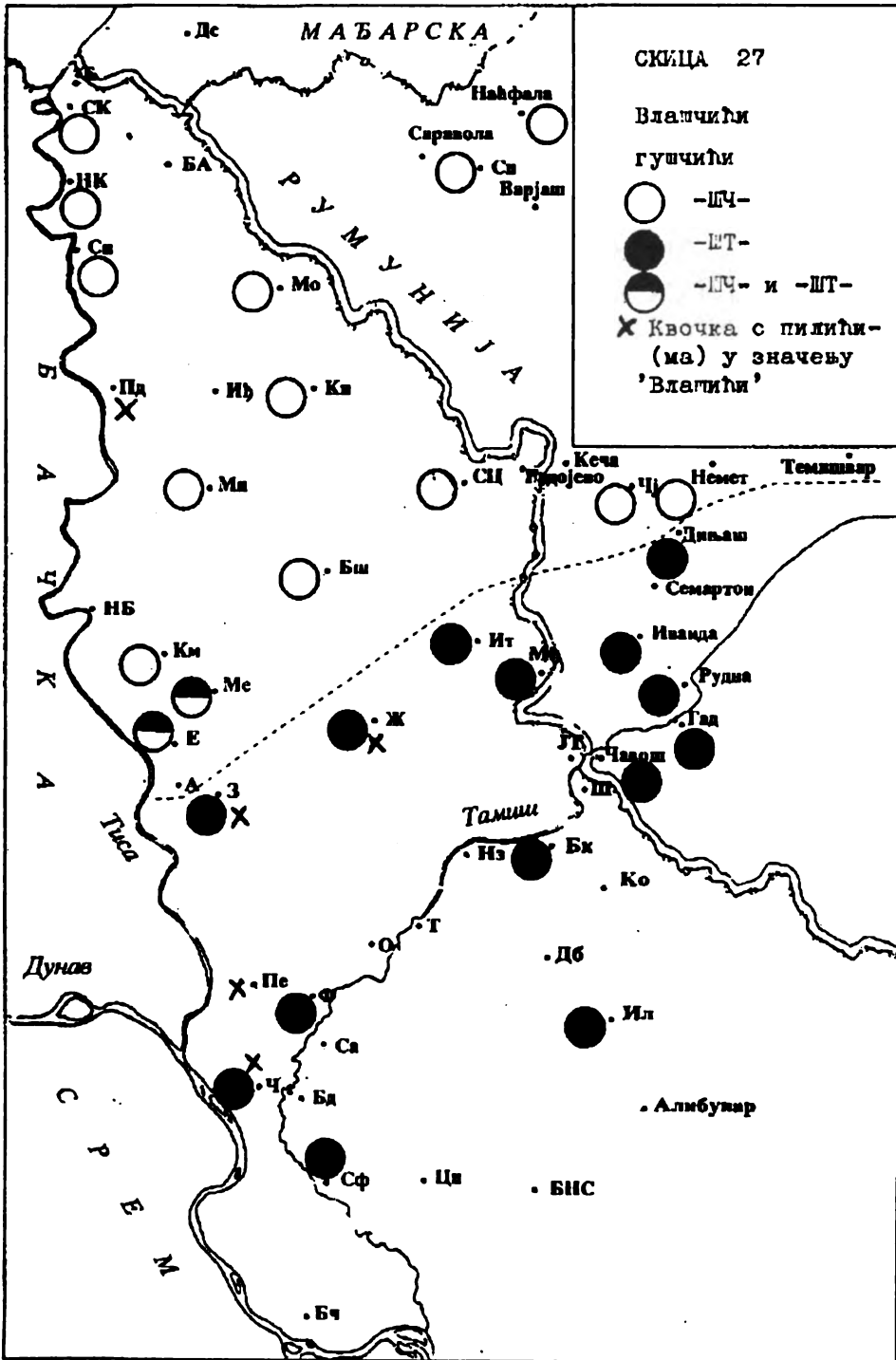
млдо Ил Бк Нз Ш ЈТ Мђ Ит Ж Сф Ф З Ч А Е Бш Ми СЦ Сп Пд Сн Ки БА СК Ђ, *млого* Са 80, *млдо* Ит Чј Ђ, *млдо* Ит Е Ки, *намлдожило* се Ит СФ, *намлдожили* НК.

МЊ > МЉ

сүмљамо Ф, *сүмљаду* Ит, *сүмљо* Ит, *сүмљив* Ф Ме, *сүмљиве* Ит, *сүмљиво* Ит, али и *сүмња* Ит, *сүмњам* Ме СК, а осим тога *мњадо* Ж.

Банатски говори не спадају у скупину дијалеката који су овакве промене остварили доследно. Тако нпр. нема типова *седавнаест* или *седамлест* (уп. нпр. *седамнѣс* Дс, *осамнја*с Т).

³³⁷ Звездана Павловић, *Консонантске секвенце у штокавском дијалекту*, ППЈ 4, 1968, 85—92; Реметић, *Шум*. 179.

299. Дисимилација по палаталности огледа се у двама променама.

ЈЊ > ЈН

Влајна СЦ, *кујна* Ме Бш БА, *кујна* Ф, *кујну* Цп.

С овим је средња дисимилација у *дољњи* > *дољни* (в. т. 291).

ЂЊ > ТЊ

бџитња Ч СК, *гаџник* Ит, *помџница* Ит Сф (у Сф информатор је записао *помџница* у свеску П. Ивића).

Овој промени претходила је асимилација *ћн* > *ћњ* (в. т. 294).

ШЋ > ШТ

300. За унутрашњу диференцијацију банатских говора значајно је разједначавање *шч* (= *штш*) > *шт* у речима *Влашчићи* „звездано јато Плејада“ и *гушчићи*. У обе те лексеме на почетку следећег слога налази се *ћ*, што је очигледно припомогло дисимилацији *шч* > *шт*. Облици са *шт* одлика су јужнијих насеља и обухватају углавном тамишку говорну зону:

Влаштићи Ил Ит Сф Ч Ф Е, *Влаштиће* Бк (из Ч, Пе, Ж, З и Пд имамо податке да се то звездано јато тамо зове *Квџка* с *пџићи*; поједини информатори у Ч, Ж и З чак су тврдили да код њих нема речи *Влаштићи*), *гуштићи* Ил Мђ Ит Ф Ч Ж З Е Ме, *гуштиће* Ит Сф Ж Ф, *гуштића* Ил Ж, *гуштићима* Ф, *гуштићама* Ф Ж.

Неизмењено *шч* долази у највећем делу кикиндске говорне зоне:

Влашчићи Е Св, *Влашчића* НК, *гушче* СЦ, *гушчићи* Е Км Ме Бш СЦ Ми Ки Мо НК СК, *гушчиће* Иђ 41, *гушчића* Е СК, *гушчића* Е СЦ, *о гушчићама* Ф (2:), *гушчићима* Ф (2:).

Овом распореду прецизно одговара стање у српским насељима на румунској територији:

гуштићи *Гад, *Чавош, *Иванда, *Рудна, *гуштичи* *Дињааш, *Влаштићи* *Иванда, *Влаштичи* (и *квџка* с *пџићима*) *Дињааш;

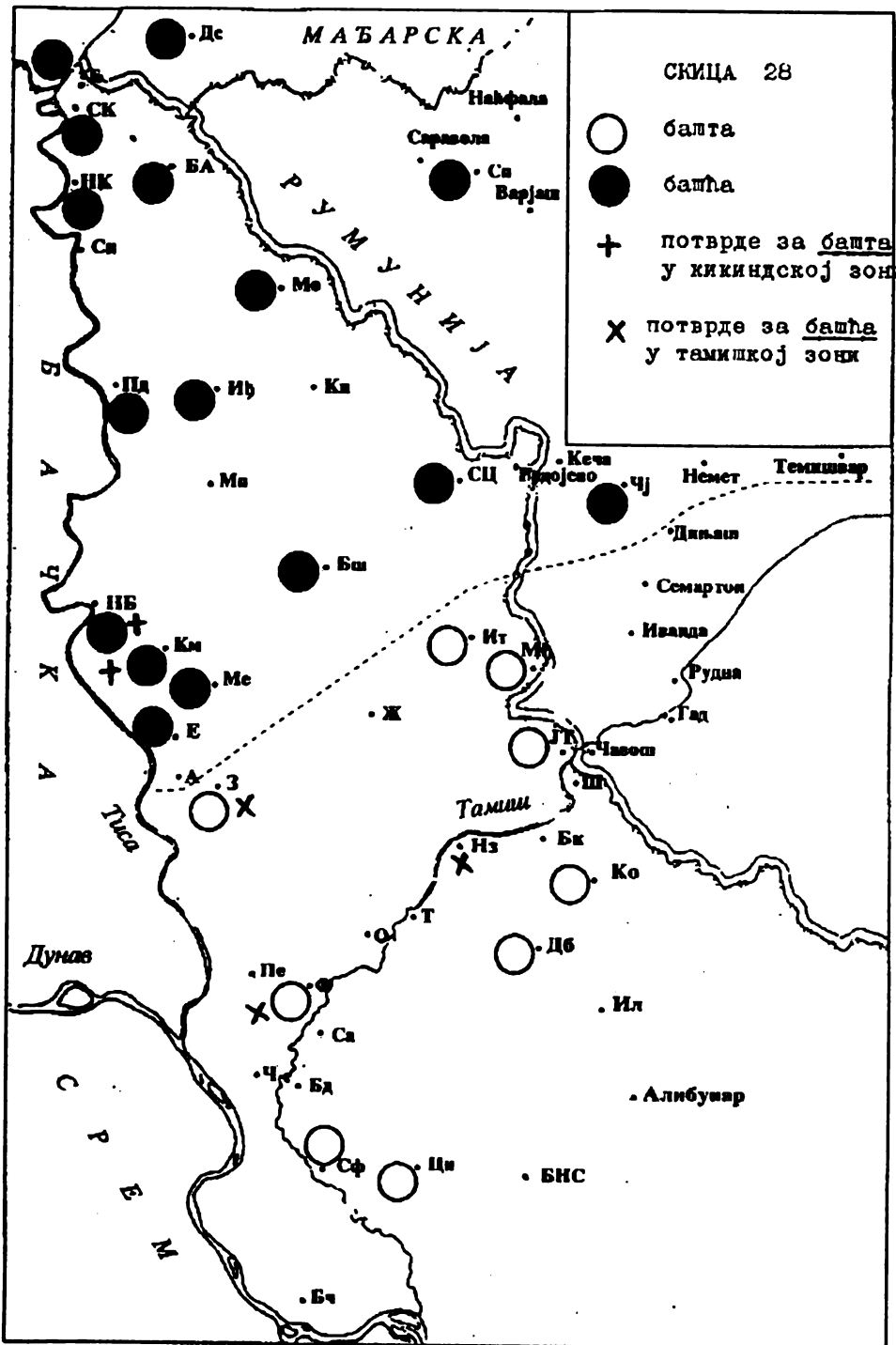
гушчићи *Немет, *Семпетер, *Наћфала, *гушчићи*, *Влашчићи* (и *квџка* с *пџићима*) *Ченсј.

В. скицу 27.

Са подручја кикиндске зоне имамо и облике *гушчиће* Иђ 44, *гушчића* Иђ 41, с асимилацијом ч према *ћ* у следећем слогу. У нашој изворној грађи такви се облици нису нашли и није нам познато да ли се они у Иђошу и данас говоре.

Тип *Влаштићи*, *гуштићи* није раширен у нашим дијалектима. Ипак ћемо поменути да је Б. Николић (Срем 258) у Краљевцима и Шимановцима забележио Гмн *гуштића*.

У примерима као *гушче* Ил Ит, *брашчићи* Ф, *ишчистити* Ф, *ишчистимо* Ф, *ишчуга* З, *кошчурна* Ф, *гршчурна* Ит промена *шч* > *шт* изостаје. Подршку целовитости групе *шч* даје морфематски склоп таквих лексема, а

у већини примера свакако и чињеница да у следећем слогу нема африкату *ћ*. Утолико већу пажњу привлачи пример *Врштани* Ил, као и презиме *Врштанови* у Т („биће од Вршца“, Ердељ., СуБ 210). Познато нам је иначе да и у самом Вршцу тај етноним гласи *Врштани*.

ШЧ (или ШЋ?) > ШТ

301. Арсал гласовног лика *башта* отприлике се поклапа с арсалом облика *Влаштићи* и *гуштићи*:

башта Ко ЈТ Ит, *башта* Сф Ф, *измѐд башта* Ф, *до баште* Сф, *преко баште* Мђ Ф, *из баште* Ф, *чело баште* Км, у *башту* Ф, *башту* ДБ Цп Ит, *пуну башту* Сф, у *башту* Ф НБ, *пò башти* Ит, у *башти* ЈТ, *баште* Ф, *баште* З ЈТ Ит, *крòз баште* Ит, *пò баштама* Ит, *баштица* Ит, *баштице* Ит.

У севернијим местима господари лик *башћа*:

башћа Ф БА, *башћа* Ме Бш Сп, у *крај башће* Иђ 22, *кòд башће* Е, *до башће* СЦ, *вр башће* Ђ, *башће* Км Пд СП БА Ђ, *башће* Иђ 23, *изà башће* Бш, *кòд башће* Е, *из башће* НК, *прикò башће* СК, *башћи* Ме, *башћу* Бш НБ, *за башћу* Е, у *башћу* З Е Км Кн, *јèдну башћу* СК, у *башће* Е, *двè башће* БА, *с башћом* Чј, *рàду с башћом* Е, *изà башћа* Бш, *пò башћама* Е, *по башћама* Сп Дс, у *башћама* СК, *башће* Мо 2—21, *башћенско цвеће* Мо 1—71.

Несигуран је пример *башта* Бш, добивен по упитнику. Поготову с великом резервом бележимо примере *башћи* и *башћу* Нз, записане од непоузданог информатора у селу које је далеко од границе арсала облика *башћа*. Више поверења инспирише облик *башће* који је Н. Секулић, *Текстови* 152, забележила у З. Осим тога, у нашем материјалу из Ф јављају се оба гласовна лика те речи. Изгледа, дакле, да у појединим местима јужно од границе између кикиндске и тамишке говорне зоне постоји двојство облика.

В. скицу 28.

Грађа РЈА у РСАНУ показује да је облик *башћа* прилично раширен на подручју српскохрватског језика. За нас је значајно да тај облик долази у Мартоношу, са бачке стране Тисе, наспрам кикиндске зоне. (Г. Вуковић, *Терм. куће* 118, где се иначе налазе и многобројне потврде из наше кикиндске зоне). Занимљиво је да се облик *башћа*, уз *башта*, јавља и у Шајкашкој (Г. Драгин, *Ратар*. 665—666), подаље од кикиндске зоне.

Облик *башћа* један је од ретких примера за сх. *ћ* из турског *ç* (изворни турски облик је *bahçe*), које се у позајмљеницама нормално рефлектује као ч. Stanisław Stachowski, *Fonetyka zapożyczeń osmańsko-tureckich w języku serbsko-chorwackim*, Wrocław 1973, 134—135, наводи списак таквих примера, али они махом почивају на изговору босанских Муслимана, забележеном у Шакаљевом речнику. Издвајају се једино облици *ћерчиво* поред *черчиво*, *ћирши* место *чирши* и *ћопав* поред *чопав*. Списку Страховског треба додати лик *башћа* поред *башча*. Могло би се помислити да се ради о дисимилацији у групи *шч* (уп. и односе *ч - ћ > ћ - ч* и *ч - ш > ћ - ш* у турцизмима *черчиво* и *ћирши*), али се таквом објашњењу противи чињеница да група *шч* иначе у нашем језику не даје *шћ*.

Широко распрострањени гласовни лик *башта* у нашем језику морао је настати дисимилацијом. Тако је очигледно било и у тамишкој зони, с тим

да питање да ли је тамо полазни облик био *башча* или *башћа* остаје недоступно нашем увиду. Или је можда дисимилација у једном делу Баната водила ка групи *шт*, а у другом делу ка *шћ*? У сваком случају, јасно је да између типова *башта* и *гуштићи* у Банату постоји не само географски већ и лингвистички паралелизам.

302. Остаје нам да забележимо неколико лексички ограничених случајева дисимилације по месту изговора.

НС > МС

Гјд *дѹмста* Ч (*дѹмст* „компот“ и у Иванди, Чешљар 117), али и *дѹнст* Бш, из *дѹнста* Сп. Промсна је вероватно била подстакнута тежњом да се ојача изговор назала, слаб у оваквом положају. Не треба искључити ни директну супституцију немачког *n*, које се испред фрикативног сугласника изговара с јасном оралном оклузијом, српскохрватским *m*.

НС > ЊС

лањска СЦ, *лањске* гддине Ф, *ономлањске* гддине Ил, *страњски* поред *лањски* СЦ (уп. и *гањстер* Ф, Гмн *гањстѣра*). Ово би био алтернативни начин остварења тежње поменуте у претходном пасусу.

ДН > ГН

дтигнем Ит Чј, *дтигне* (више пута) Ит, *дтигне даље* Чј, *дтигне* Чј, *дтигнеду* Чј (в. и т. 303 под *дн > н*). Стиче се утисак да се ради о арсалу чије је тежиште на румунској страни границе.

ДЊ > ГЊ?

Загњѣница (назив барс) Пе, ако заиста потиче од трпног придева *задњен* од глагола *заднѣти* (: имен. *дно*).

ДЛ > ГЛ

Ова промена, која се, као и претходне две, најадекватније се може описати као дисимилација по месту изговора, захватила је само једну лексему:

глѣто Бш, НАјд *глѣте* Сф, *глѣтом* Бш, са *глѣтом* Сф Бш, али и *имо длѣте* Ж, *длѣта* Ж.

У банатским говорима нема паралелне промене *гл > кл*.

Упрошћавање консонантских група унутар речи

303. Сугласник *д* испада из неколико комбинација са сонантима, увек у често употребљаваним лексемама:

дма Ил Бк Ш Ит Ж Т О Цп Бч Сф Ф А Е Ме Км Бш СЦ Чј Ки Ми НБ Мо Пд НК СК Дс, *ома* Са 241 Иђ 13, *оман* Ил Ит, *дма ђздравиду* Ч, *дмо* Ме НБ Ми Мо Сн БА НК, *дмо ћу доћи* Ки, *дмђ* је НК, *хдма* Бк, *хдма* Нз, *хдма* СЦ.

Малобројне потврде за облик *ддма* Нз Сф Км Бш СЦ Ђ могу почивати на утицају књижевног језика.³³⁸

У облику *ддмђрни* Бш консонант *д* је, наравно, сачуван. С друге стране, у називу празника *Мђтров дђн* Цп група *дм*– је упрошћена, као скоро свуда у нашим дијалектима.

ДН > Н

Упрошћавање је веома често у облицима кардиналног броја *један*: *из јђнок сокака* Мђ, *до јђног* Ит, *јђнога* Ит, *јђног сђма* З, *код јђног* З, *јђног* Ит Чј, *с јђним* Ит, *с јђним кђном* Цп, *јђном* Чј, *код јђне* Мђ, *јђне* Ит, *јђну* Бк Мђ Сф, *за јђну* Ит, *у јђну* Ит СЦ, *у јђну кђћу дође јђна прђја* Пе; *нијђног* СЦ, *нијђна дђвђјка* СЦ, *нијђну* Ж Т; тако и *зђјено* Ит З Ђ, *зђено* Ит, *зђђно* З, *зђјно* Е, па и *јђнако* Ж.

Мање су чести примери с изговореним *д*:

јђднога Ит, *јђдног* Т, *јђдна мђлена* Бш, *трђес јђдну* Мђ, *јђдну* Мђ, *јђдно* Бк Ит Ж, *јђдно д друго* Сф, *јђдни* Дс, *нијђдног* Сп, *нијђдну* Ф; *зђједно* Ж СЦ, *јел нђсу сви љђди јђднђки* Пе, *јђднђко* Ф.

И у презенту *огиднем* консонант *д* може испасти:

дђнем Ит, *дђђнеш* Мђ Ит, *дђтине* З, *дђђнемо* Ит, *дђђнемо* Ил, *дђђнемо* О, *дђђнеду* Ит З поред *огиднем* Ш, *дђидне* Ит, *дђђнеду* Т.

Овакво двојство налазимо и у прилогу *слђбоно* „дозвољено“ Ит Пд, поред *слђбодно* Ит, *јел слђбодно* Ф Е, *није слђбодно* Ч.

Најзад, поред *бђде*, *бђдне* итд. (в. поглавље о конјугацији) јавља се и *бђне* Ит З.

Међутим, у презенту *паднем* нисмо нашли испадање *д*. Уп., на пример, *пђдне* Мђ Ит Ч СК, *нђ падну* Ит, *да пђднђду* Бш, *зђпадне* З, *испадне* Бк СК, *испаднђду* Е, *ђпадну* Ф, *прђпадне* Ф, *прђпаднђду* З. И у другим категоријама примера скупина *дн* се чува: *лђдна* Ф, *жђдна* Ф итд.

ДЊ > Њ

Примери *пђслђњи* Ит и *рђња* „пољски посао“ Ит стоје усамљени. Иначе се ова група чува, у тим речима као и у другима. Уп., на пример, *пђслђдњи* Ф Ж СЦ Ми Пд Сн, *пђслђдње* Ме Бш, *пђслђдња* Ж, *рђдња* Км Ме, *рђдњом* Ж, *с рђње* Ит, *срђдња* Ф и примере наведене у т. 291.

³³⁸ О раширености облика *ома* (*омо*), који се јавља пре свега у највећем делу шумдијско—војвођанских говора, в. Реметића, *Шум*. 205.

НД > Н

дна га *длѣду* Ит, *дѣак* Бк Ит Ж З Е Бш СЦ Чј Ки Сп, *пѣнак* Ил Мђ Сф Ит Ф Ж Т Чј поред *днда* Т, *дндак* Бк Ит Т О Сф Ф З Бш СЦ Сп, *дндакена* Ф, *пѣндак* Бк Ф Пе З Е Км Пд Ђ. Уп. и *дн^ак* Мђ Сп, *дн^акена* З.

У *кѣнда* су Ж изговорено је нормално *д*.

ЛД > Л

Прилог *валда* < *ваѣда* (в. т. 291) понекад се изговара без *д*:

Сѣдили смо вала јѣдно тѣри гѣдине зѣјно Е. *Науѣла га ѣна вала* Е. *Јѣ љу му кѣзати, вѣла ље дѣћи* Ит. У *рѣтама по вала дѣсет, јѣдѣнѣс фѣрѣнтѣ* Ит, *Милѣтин ил вала Пѣвле* Ч, *Сѣд вѣма вала је лѣпо у ѣва дѣба* Чј.

Значајно је да је облик *вала* готово увек дезакцентуиран, што је свакако погодовало гласовној редукацији. Додаћемо да није искључено укрштање с модалном речцом *вала* турског порекла. Понекад контекст допушта и тумачење да се ради управо о тој речци.

ДЧ, ТЧ > Ч итд.

Ове промене, као и све сличне (*дц > ц*, *тц > ц*) остварене су овде као и другде у штокавском наречју. Поменућемо само да *д* испада и у примерима *Чанѣци* „становници места Чанад“ Ки и *рѣчићи* „младунци роде“ Бш, а *г* (факултативно) у *Сѣбачани* НК поред *Сѣба^гчани* Пд, *Сѣбатци* Сп, где је до додира *г* и африкате дошло тек после испадања *и*.

304. СЦ > Ц

Само факултативно у неколико глагола с префиксима:

ицѣпо СК, *рѣцѣпи* Бш, *рѣцѣпило* Ки, *рѣцѣтала* СЦ, *рѣцѣтѣла* СК, *рѣцѣтали се* Ф СЦ, поред *ицѣпо* СЦ, *ицѣпамо* Ф, *ицѣтѣла* Ме, *рѣцѣтала* Ф, *рѣцѣтѣла* СК, *јѣш ље се вѣђма расцѣтати* НК, *рѣцѣтѣн* Бш, *рѣцѣтѣно* Е.

Иначе: *ицѣдѣти* Ф, *ицѣди* Ил Ит, *ицѣла* СЦ, *ицѣло* Ил, *ицѣрило* СЦ, *расцѣпиле се* Ф, *кѣвѣца* Бк, *кѣвѣцом* СЦ.

305. СЛ > С

У две-три често употребљаване речи:

мѣсим Ф НБ Сп СК, *мѣсѣмо* Ж, *мѣсите* Ф, *мѣсте* Бк, *мѣжете мѣшти* Сп, *мѣсио* Бк Ит, *мѣсила* Ф, *пѣсе* Мђ, *напѣску* Ки (у овом примеру уклоњен је цео гласовни склоп *лет*), *пѣсѣнцама* Ит (само тај један пример за ту лексему).

Сонат *л* у примерима као *мѣсим* и *пѣсе* често испада и у другим говорима (Реметић, Шум. 203, Пецо и Милановић, Рес. 281, Р. Симић, Левач 213—214, М. Стевановић, Ваков. 80 — ту је дато и добро објашњење појаве).

О примерима где је испао цео гласовни скуп *сли* в. т. 193.

Прилог *пѣсле* чешће долази са *л*: Бк Бд Т Ит Мо; уп. и *пѣсла* Ш Ит Ч Ф Ме НБ Бш НК СК.

Група *сл* се чува у другим речима, нпр. у облицима глагола *пòслати* и именице *пòсо*, а такође и у *слáдак* (Ф итд.), *слýка* (Ф итд.) и сл.

ЧЛ > Ч

да *чóви* Ми, *чови* Ми 2—32, Мо 2—46. Овде је почетна сугласничка скупина доживела исту судбину као у именици *човек*. У другим говорима чува се *чл-* у *члóвити*, свакако зато што ту прозодијски услови нису исти (вокал иза *чл-* је дуг), а можда и зато што реч није онако честа као лексема *човек*, који је и иначе због своје изванредно високе фреквенције у говору подложна разним редукцијским гласовним променама. У вези с тим занимљива је именица *члóва* „страшило“ у Госпођинцима (Г. Драгин, Ратар. 693), где су задовољена оба поменута услова, прозодијски и фреквенцијски. То је имплицирало да је та реч настала још у време док је лексема *човек* чувала своје иницијално *чл-*. Таква претпоставка може изгледати необична будући да се ради о лексичкој јединици која нема засведочену историју и чије значење не гарантује неку старину. С друге стране, ми не видимо алтернативни начин да се објасни *чл-* у речи *члóва*. Уосталом, све то важи и за глагол *члóвити*.

Скупина *чл-* остала је неизмењена у: *члáнак* (на нози) Ит Мс, *члáнак* Ф, *члáнка* Ме, *члáнкови* Ме, *члáнкови* Ф, *чланкóва* Ил.

СТР > СР

Испадање *т* је скоро уопштено у облицима глагола *страдаги*:

срáдање Ч, *пòсрáда* Бш, *пòсрáдамо* Ф, *срáда* Сф Ит Ч СЦ НБ Ми Пд, *нèвин срáда* Бш, *срáдаш* Ит, *срáдаду* Ф, *насрáдо* Ит, *насрáдала* Ми, *насрáдали* Бч Ки, *пòсрáда* Бш, *посрáдо* ЈТ Ит Ч Пс, *посрáдали* Бк, *посрáдили* Ит, *срáдо* Ме Бш Ит Ч НК, *срáдала* Ит, *срáдали* Ит Бч Ч З СЦ, *срáдаће* Ит, *срада* Мо 2—12, *срадо* Мо 1—20, а с друге стране само *пострáдо* Ш ЈТ, *стрáда* Сф, *страдáније* СЦ.

Облици као *срадати* познати су и у Бачкој (И. Поповић, Госп. 157).

Промену *стр* > *ср* налазимо и у само једном потврђеном облику *срáшно* Ит. Иначе редовно: *из оне стрáне* Ки, *с óте стрáне* Ки, *Стрáне* микротоп. Пе, *н дну стрáну* Ит, *нó стрáну* Пе, *стрáиц* ЈТ Бд Ч З СЦ Сп Ћ, *стрáица* Бд Ит З Сп Ћ, *от стрáица* Ч З, *стрáицови* Ме, *стрáина* Ч, *стрáине* НБ.

Занимљиво је да се у текстовима Н. Секулић јављају и примери са *ср*<*стр* каквих нема у нашој грађи: *срáнке* стр. 124, *срáицèва* 124, *срáицевима* 124, *на лèву срáну* 125, све из Ми. Она уосталом, има таквих примера и из Бачке: *срèљање* Чуруг 202, *срáиц* Сента 210. Међутим, И. Поповић, Госп. 157, истиче да *ср* < *стр* у Бачкој долази само у глаголу *срáдати*. Насупрот Б. Николићу, који за Срем уопште не помиње овакву промену, Н. Секулић одавде има потврде за њу: *срáица* Голубинци 267, *срáдгу* Каменица 299.

307. МН > Н

У речи *òбрáница* Бш Ћ, *обрáница* Ж испало је *м* под околностима које нису сасвим јасне (можда *мн*>*вн*>*н*?). Додајмо да се у РЈА наводи лик

о̀браница из Баната. Грађа Гордане Вуковић, Терм. куће 179, показује да је *о̀браница* основни облик те лексеме у Војводини и наводи многобројне потврде из Бачке, Срема и Баната.

308. ЈН > Њ

дво̀нице (усамљен пример) Ф, *ку̀њски* Ме.

Напоменућемо да у овај одељак спада и промена *вљ > љ*, о којој је било говора у т. 239. Уосталом, то важи и за друге примере ишчезавања *в* или *ј* у суседству консонаната.

309. У неколико сугласничких скупина чији је почетни члан африката *ћ* или *ђ* изгубљена је фрикација тих африката, и то потпуно, тако да се палатални оклузивни изговорени у тим положајима разликују од свих могућих реализација фонема /ћ/ и /ђ/.

ЋН > Т' Н

бѡжиг'ни Ф Пе Ки, *бѡжиг'на* Бд, *бѡжиг'не* Ф, *имуг'ни* Ми, *имуг'нић* Ж, *буг'не* Ит, *буг'не* Ит, *буг'нуло* Ит, *нѡсрет'ни* Ит, *нѡсрет'ници* Ит, *нѡг'ни* Ж, *нѡг'нице* Ит (за „бѡле“, митска бића из реда вила, информатор је објаснио да су то „нѡке нѡг'нице“), *ѡкуг'ницу* Ки, 3. л. мн. *прѡг'ну* Пд и, с асимилацијом назала према претходном палаталном плозиву *бѡжиг'ни* Ч СК. В. т. 294.

У горњим примерима изговара се палатални плозив сличан познатом чешком и чакавском консонанту. Сугласничка група је упрошћена утолико што је уклоњена фрикација између двеју оклузија (и назални консонанти имају оралну оклузију!). Фонолошка вредност тако добивеног сугласника је, наравно, *ћ*.³³⁹ Ове напомене, *mutatis mutandis*, важе и за промене *ћњ > т'њ*, *ћг > т'г* и *ђд > д'д*.

Облике *срѡтна* Ил Ф, *нѡсретна* Нз, *прѡлетни* СЦ треба посматрати издвојено. Ту се ради о друкчијим образовањима.

ЋЊ > ТЊ

у речи *вѡг'њак* Ф Ме Бш Пд Ми НК, *вѡг'њаци* Ме.

У Ми и НК П. Ивић је замолио информаторе да му кажу од којих је „слова“ састављена та реч и они су „бухштабирали“ *воћ-њак*.

У ареалу ове и сличних промена в. Реметић, Шум. 194. Реч је о гласовним процесима распрострањеним у нашим дијалектима.

ЋТ > Т' Т

Приликом испадања *е* у *о̀дете* или енклитичком *ћете* африката *ћ* долази у додир са *т*, што ствара услове за својсње *ћ* на *т'*:

³³⁹ То је потврдно и информатор из Ит, објашњавајући да се испред *н* налази „слово“ *ћ*. Потврде пружа и писање *свићњак* Мо 1—67, *свићњак* Мо 1—126.

òг'те (=хоћете ли) *сà мном Мо*, *па г'те вїдннн Ф Пд*, *вн г'те вїдннн Ки*, *па г'те чўгн НБ*, *нєг'те СК*, *нєг' тн кáстн Сн*.

О паралелној промени *ħđ > ħđ > đ' đ* биће говора у т. 319.

Стапање консонаната унутар речи

310. При додиру префикса и основе или деривационе основе и суфикса скупине састављене од денталног пловива и струјног сугласника често се стапају у африкату.

ТС > Ц

банáцкa Ил, *бáндцкo НК*, *брáцкн Бш Сн*, у *зáндцкy кòмору Бш*, *орлòвдцкy Ф*, *свєцкн рáт Ит*, *свєцкн чòвєк Ч*, *свєцкòгa рáтa Мђ*, *тòцкн „словачкн“ Ж Пе*,³⁴⁰ *áрєдцкo Ф* поред *áрєдтскo Ф*, *бáндтскo Ч*, *проклєтствo Ил Бк Ит СК*, *пєтствo лáнацa Ит*, *дòвєтствo пєтє Мђ*, *дòвєтствo ðсмє Мђ* (и *проклєствo Ил*, *дòвєствo НЗ*).

ТШ > Ч

òчнo З, *òчo Ш Мђ Ит Ж Бч Сф Пє З Ми СЦ Ђ*, *Банáћан ðчo у Бáчкн Пє*, *ðчo e Мђ*, *ðчòд je НК*, *òчлa E СЦ*, *òчлa ЈТ Мђ*, *òчлн E Ми*, *òчлн Мђ Ит Ж Сф* поред много ређих облика као *òгшo Ит*, *тò e ð'шлo Ит*, *òг'шлo E*, *òшлa E*, *òшлò je Ж*.

Облици типа *òчo* представљају одлику многих говора, првенствено оних на североистоку подручја српскохрватског језика.³⁴¹

ДС > Ц

башáйцкa Мє, *гòспoцкн СЦ НБ СК*, *гòспoцкo Ит*, *гòспoцкє Ит Ф*, у *òдєлу гòспoцкoмє Сф*, *по гòспoцкнм Бш*, *кнк'нцкн Ки*, *љуцкн Ит СК*, *прєцєдннк Ф*, *прєцєдннцa НК*, *прєцєбáш Пє* „(некадашњи) улични продавац који носи своју робу, разне ситнице, „прє себе“, у великој кутији окаченој ременом преко рамена“, *нáслєцтвo Ч*, *oцєкy Ч*, *oцєцн je глáвy E*, *oцєчє Мн*, *oцєчн мн Мн*, *òцєкo E*, *oцєклн Иђ 18*, *òцєчєнє Мє*, *пòцєчєнo Ит*, *oцкoчлa Мо 2—75*, *òцпáвa НБ* поред *башáйтскн Ит*, *гòспoгскн Ф*, *по гòспoгскн сòбaмa Мє*, *љутскн Ф*, *сут'скнм пyтoм Ж*, *гòспòтствo Ф СЦ СК*, *срòдствa СФ*, *òг'єкy Ит НБ*, *òг'єцн Ит*, *òг'єкo Ит*, *òгспáвaш Ф*; уп. и *прєстáвннкє Ит*. У примеру *òпслўжн вòјскy Пд* избегнуто је свођење *дс* на *ц* ослањањем на префикс *об-* (уп. т. 333).

ДЗ

У сложеном прилогу *будзáштo Т Ф*, *будзаштo Ф*, *будзаштo СК* нисмо нашли стапање *д* и *з* у *с*.

³⁴⁰ *Тòг < мађ. Тòг „Словак“.*

³⁴¹ Реметић, Шум. 187.

Контактна метатеза

311. У словенској језичкој баштини ова се појава јавља у три лексеме.

ТШ > ШТ

извешта Ф (реч је о облику са метатезом заступљеном и у књижевном језику).

ГБ > БГ

дбга „доптика умешеног киселог теста“ А, *подољни тѣсто на дбге* Ки, *направи више дбги* Мо.³⁴² М. Попов, *Речничка грађа из северног Баната*, Расковник 50, зима 1987—1988, на стр. 52—53 даје опширно објашњење уз одредницу *обга* „тесто за развлачење (за питу, гибаницу, савијачу)“.

ДБ > БД

свадба СЦ, четири пута потврђено, *В (из Радојева, у непосредном суседству СЦ, имамо три потврде; другде метатеза изостаје: за *свадбу* Чј, *свадба* Ж Ме Чј Бш, *на свадбу* НБ Ки, *бре свадбе* Бк, Гмн *свадба* СК итд.).

312. Контактна метатеза је поуздано засведочена и у три позајмљенице.

ГД- > ДГ-

дгуња (в. т. 279). Промсна *гд-* > *дг-* јавља се и у дијалекатском прилогу *ге* (< *дге* < *где*), иначе непознатом банатским говорима, а паралелна је промени *кг-* у *тк-* (*кто* > *тко*), заједничкој свим штокавским говорима. Облик *дгуња* обичан је и у Бачкој (И. Поповић, Госп. 156).

ШП- (или већ ЧП-³⁴³) > ПШ- (одн. ПЧ-)

пчиода и сл. В. т. 276.

РП > ПР

*шепра*³⁴⁴ Ме Бш Мо СК, *шепре* Км Дс, *биле шепре* Дс, *шепре земљане* Ит, *шепру* СК, *шеприцу* НБ поред *шерпа* СК, *шерпе* Ит, *шерпу* З, *шерпење*

³⁴² Вук, Рјечник: „*дбга* ф. (у Банат. и у Бранич.) *vide јуџка*“; Реметић, Шум. 215. Међутим, извођење ове речи из О- + ГЪБА (Скок, в. ч. *обга*) подложно је сумњи (F. Bezlaј, *Етимологија* 1971, Москва 1973, стр. 189—190).

³⁴³ Уп. *чијода* и *чијуда* у никшићком крају (Бушовић, И. Херц. 28).

³⁴⁴ Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, Berlin 1958, 193, i Edmund Schneeweis, *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht*, Berlin 1960, 7, изводе реч *шерпа* из нем. *Scherbe*, док László Hadrovics, *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Budapest 1985, види у облику *шерпа* хипокористик од *шерпења* < мађ. *serpenyő*.

Ф, *шёрпењу* Ит Ф, (*шёрпа* и у Иванди, Чешљар 145). Да је арсал облика *шёрпа* омеђен на кикиндску говорну зону, потврђује материјал који пресентира Г. Вуковић, Терм. куће 239.

Летимичан преглед ове грађе довољан је да се уочи да је у већини случајева уснени сугласник са другог места у скупини доспео на прво. Ван тога остају само промене у групама *тш* и *гд*, у којима нема лабијала. Напоменимо и то да је метатеза *изветша* > *извешта* свакако била подстакнута тежњом да се сачува веза тога глагола са придевом *ветх-*, која би била угрожена да је остварено стапање *тш* у *ч*.

Контактну метатезу једног вокала и једног консонанта налазимо у облицима *кадџјница* и *служџјница*, оба из Ит³⁴⁵ (за *ј<и*, в. т. 172), као и у *рамџника* „хармоника“ Ит Сф Пе Е, *рамџнике* Ш Мђ Ч, *рамџикџи* Ит, *рамџикаџи* Ш Мђ (и у Иванди *рамџника*, *рамџикџи*, Чешљар 133). Прва промена уклања групу консонант + *ј*, а друга уноси у први слог речи слоговну структуру вокал + консонант, која је најраспрострањенија у двофонемским слоговима у српскохрватском језику. При том је уклоњен вокалски почтак речи, као и сугласничка скупина у додиру првог и другог слога. Исто објашњење може се применити на облик *рапаџика* „арпаџик“, забележен у Иванди (Чешљар 133).

Остале промене

313. Мањи број промена невеликог лексичког обухвата не може се без тешкоћа сврстати ни у једну од досад размотрених категорија.

ЉН > ЈН

дџјни Ф, *дџјни дџо* Ч, *дџјна* Ч, *дџјна страна* Ит, *дџјна бџа* Ф, *дџјна кџа* Ф, *дојне* Иђ, *дџјне* СФ, *дџјне вџлице* А, *дџјну* Бк; уп. *дољњи* и *долњи* у т. 291. Наведена грађа сугерира закључак да су облици са *јн* одлика тамншке говорне зоне.

Усамљено стоји *дојњи* Иђ, *дџјњи* Ил.

МЈ > МЉ

Ову промену, која се учвршћује у категорију новог јтовања, налазимо у речи *тамљен* Ф Км Пд Ки Мо (поред *тамјен* Ки Мо са неизмењеним *мј*, можда према црквено-књижевном изговору, и *тамњен* Е Мс Ки Пд СК с асимилацијом по назалности, уп. т. 294).

У феномене из циклуса јтовања иду, наравно, и промене *дј* > *д'*, *ђ*, *гј* > *г'* и *њ* > *н'*, *џ*, на које смо се осврнули у т. 236. Додаћемо да је промена *дј* > *д'* забележена и у Бачкој (И. Поповић, Госп. 152).

ЊК > ЈК

мајко кџњ Ит, али и *мањко кџњ* Ит, *мањкала* Ки, *помањкале* Ки.

³⁴⁵ *служџјница* и у Иванди, Чешљар 136.

СТ > ШТ

Ова промена, ограничена на две лексема, спада, како изгледа, у особености тамишке зоне:

штрњика Мђ Ит Бч Бд Пс 3, по *штрњики* Мђ, али *стрњика* Бш, по *стрњикама* Пд, *стрњиком* НК;

крштине „крста“, *бду* и *крштине* Ф, у *крштине* ме *увагило* Пе, али *крштине* „снопови на њиви послс жстве“ Ми.

Разуме се, с овим нема везе *шт* у *штудирам* (то овде значи „развишама“) Ит, *штудира* Мђ. Та је лексема примљена са *шт*– непосредно из немачког.

СВР- > ШВР-

Само у *шврџа* Ф Ч СЦ Пд Бш Ђ, *шврџе* Мс Бш, *швраке* Мо 3—10, *шврџе* „младунче сврак“ Км.

ЋШ > Ч

Само у синклитици *ћеш*, након испадања вокала *е*: *кџлко ч јџсти* Ки, *тџ ч* и *код мџлог дџтега чџти* Ми. Промсена је далеко од тога да буде уопштена: *кџ чш тџ спџвати* 3, *тџ прџбај па чш видити* Е, *шта чш да јџш* Мо, *дџ чш га наћи* Ми. Међутим, и овде срећемо извршену асимилацију *ћш > чш*.

НК > ЊК, НГ > ЊГ

Оба се развоја огледају у речи *штрањка* Бк Ф Ж НБ Мс, *штрањке* Ч Бш, *штрањку* Пс, на *штрањку* Ки, *вџже* *штрањком* Е, са *штрањкама* Ит, *штрањге* Сф, *штрањка* Мо 2—88, *штрањкар*, *штрањке*, *штрањку* Мо 1—133 — уколико се не ради о својеврсној супституцији немачког *η* (изворна немачка лексема гласи *Strang*). И однос између *к* и *г* по свој прилици треба тумачити различитом перцепцијом немачког изговора, или можда варијацијом у самом том изговору. Забележен је, међутим, и пример *сањкаду* се Бш, који наговештава могућност да се промсена *нк > њк* понскад вршила и на тлу домаћег српскохрватског говора.

НШ > ЊШ

лењштина Бш (са изговором *њ* као назалног *џ*), али *лењштина* Мс. Сонант *њ* у првом облику вероватно је унесен из придева *лењ*, али не треба искључити ни објашњење које би пошло од *лењштина*, уз тумачење облика *лењштина* (бар на овом подручју) асимилативном променом *њш > ниш*.

БЉ > БЊ

Консонант *њ* у примеру *жабњак* Км, забележеном више пута, *жабњак* „камелица“ Мо 2—112 (уп. *жабљак* „исто“ Вук Рј.) можда се може објаснити

угледањем на именицу *рибњак*, ако се уопште ради о замени њ са њ, а не о паралелном образовању. Уп. и *жабњак* РСАНУ у више значења, поред осталих „камилица“.

БЊ > ГЊ

бубањ „врста рибарске мреже“, али *бугњеви* Сф, *бубањ*, *радио је са бугњеви* Сф, *бубањ*, *плетем бугњеве* Сф, *због бугњева* Сф. У другим селима чува се, изгледа, група *бњ*: *бубњеви* Ч, *бубњеви* Ф.

ЗР > ЗДР, ЖДР

Насупрот нормалном *зрџ* Ф, *зрџа* Ф, *зрџи* СК, комп. *зрџи* НБ имамо усамљен пример *здрџе* СК. Уп. и *зрак* Ф Ме Бш и свега једном *ждрака* Мо.

ЖР > ЖДР

ждрајл Ф, *ждралови* З Е Бш НК Мо. У једном ареалу на подручју тамишке зоне налазимо другу стару формацију: *ждрав* Мђ Ит, *ждрави* Мђ Ит Сп, Амн *ждраве* Ил. Напомињемо да *д* редовно долази и у именици *ждрџе*, а да га нема у именици *ждрало* „ручни млин“, где се, додуше, *р* изговара слоговно, што значи да нема консонантске групе *ждр-*.

ЧР- > ЧЕР-

О гласовном лику предлога *через* било је говора у т. 125.

Неколико сачуваних група

314. Забелжимо овде неколико потврда за поједине неизмењене скупине.

ГЗН

бдзга дџ је СЦ.

ГЊ

јагње (свуда).

ЗГЛ

зглавак Ф Ме Мо, *зглави* Бш.

КЊ

дркње Ф.

МЗ

грамзие Ф СК, деца се грамзу СК.

ПШЋ

озегшићеш Ф, озегшиће Бш.

СП

спйца Ме, спйце Ф Ме Бш.

СР

среда Бк О, на среду Ч, у среди Ф, средину Бк, Срџеније Дс, срамџта НБ, срамџга је НБ, срамотне НБ.

СТК

усткамо Ф.

СТН

шџстнуло се („на једну нумеру по две куће“) Ит — очигледно нова творба.

ТКВ

рдтква Ме Бш.

ЋСТВ

по могућству Мо.

Промене у консонантским групама које настају у сандхију

315. Као и у другим нашим говорима, па и у усменој реализацији књижевног језика, сугласничке скупине које настају у додиру речи подложне су многим променама. Будући да у овој области банатски говори немају посебних одлика, грађа ће бити изложена без коментара. Истичемо да се, из истог разлога, приликом теренског рада и касније приликом ексерпције, није тежило за исцрпним обухватом примера из ове области.

316. Уклањање геминације

ДД > Д

изме дасака Е, ка ддћеш Ит, ка ддће Ит Бш, ка ддћеду Ит, ка ддћу Е, идџеду ко дџвера Сф, иду ко дџвјке Сф, дди ко дџде Сф, да се иде ко доктори

Е, *и́де у́ коло ме дѣвѣ́јке* Км, *о двѣ пѣ́ле* Ит, *о дѹ́да до дѹ́да* Сф, *о Ду́нава* Сф, *пре дѣ́дом* Пе.

ДТ > Т

двѣ́ре—трѣ́ред Ж, *испо тѣ́ дасѣ́ка* Ит, *испо трѣ́бува* Ит, *ко тѣ́дѣ* Ит, *ко тѣ́дѣ* Ит, *ко тѣ́де* Ит, *ко тѣ́бе* Цп Пс, *ѡ́ три гѣ́дѣне* Ч, *брѣ́т ѡ́ тетке* Пе, *о тѣ́рске* З Е, *о тѣ́нког* Е, *по тѣ́рском* Е.

ТД > Д

пѣ́ дѣ́це Ч, *пѣ́ дѣ́ца* Ч, *пѣ́ дѣ́нара* Ч.

ЗЗ > З

и зѣ́мље Ф, *крѡ́ земљу́* З, *нѹ́ зѣ́д* Ф.

ЗС > С

и Саку́ла Ч, *ѡ́дѣ́жу и солдѣ́чѣне* Сф, *и Срѣ́ма* Ил, *бре свѣ́дѣ* Бк, *бре сѣ́на* Ф, *крѡ́ сламу* Е, *чѹ́чѣне нѹ́ стѣ́рану* Ми.

СС > С

шѣ́ сѣ́но́ва Ч, *шѣ́сто квадѣ́рти* Ж, *двѣ́нај сѣ́ти* Мо.

НН > Н

кад' е ѡ́—на́с тѹ́ прѣ́до Ит.

ММ > М

јѣ́бѣ́—му бѡ́га З, *јѣ́бѣ́—му свѣ́ца* Км.

ЈЈ > Ј

тѣ́ Јѡ́ца Ит, *тѣ́ је јѣ́ки* Мо.

ГГ > Г

код јѣ́дно гѣ́зде З.

КГ > Г

до гѡ́д јѣ́дног не у́дари лѡ́птом З.

317. Уклапање денталног пловива у африкату

ДЂ > Ђ

о Бурђева дна Пс, ко ђувџије Мс, ко Ђоке Ит.

ДЋ > Ћ

са ђу Ит, јел са ђу те гуђи Бш, са ђе Ит Ж, са ђете прикинути Бш, са ђеду Ж СК, ку ђеш Ч, о ђошка Ч, ко ђерке Ми.

ТЂ > Ђ

опе ђеду Бш.

ДЦ > Ц

ко Цигана Е, о цигаља Ит, о цигала Дс, о Црнога мора Пе, пре цркву Ит, пре црквом Ит, пре црквени врати З.

ТЦ > Ц

дџе цоли Ми.

ДЧ > Ч

о чџа је Бш, поред о^т чџа СК, от четрнајз гддина Сф, гд је млџт чдвек Бш.

ТЧ > Ч

пџ чопори Мђ, пџ чопори Пс.

318. Стапање пловива и струјног консонанта у африкату

ДЖ > Џ

ко Царка Е.

ДЗ > З

о зџме СЦ, али и од^зџемље Ч, над^зџубом Ит, џ зла чџса Ит.

ДС > С

ме цџетом Ит СЦ, о Црпкиња НК, о цџена Пд, са ци га наџрско Ж, са цу дџи Ми, ка цџе скџне Бш, ка цџам дџбно СЦ, ко цџрџомог чџвека СЦ, на Цџџетом Ф, ко цџџкџг Пд, донџсе о цџџје кџђе Мс, али и:

догдт су држали Е, испдт сунца Ит, кадедт су Ч, кат сам се довела Бк, кат се рѹча Мђ, сѹт се Ж, кат се жднѹмо Ф, кат се прѹву Ф, кат смо вѣчерали Ф, кат сам ддопо Пе, кат смо ддошли Пе, кат сам Е, кат се Е, кат сам бѹо у војску Бш, ког свију Ф Пе, от свѹког свѣца Ит, от свѹшта Ит, от стѹри Ит, от сѹдекана Т, от свѹгова Сф, о слѹме Бш, пдт сламу Ит, пдт сунце Ит, пот стрѹју Бш, прѹт свѹгове Ит, сѹт сам Ит.

ТС > Ц

пѣ цтдгѹна СЦ, али и пѣт цѹти Бш, с африкатизацијом с > ц а без испадања г.

ТШ > Ч

пѣ чѣс минѹта СЦ СК.

ДШ > Ч

ко члдрета СЦ, при чѹтру „пред шатру“ Пд, ддоно сѹ чѣћера Ми, али и нѹсам зндо д' шта Ит, дт шѹнке СК, от шѹва Ит, дт школе Бк Ф.

Донекле су слична овде изложеним процесима стапања јотована у сандхију која смо забележили у т. 236.

319. Разна друга упрошћавана

ДН > Н

Само један пример, вероватно нетипичан: кд нѹс тѹко Мђ.

ДЊ > Њ

кд њѣ Ит, кд њи Ит, али и (много чешће) код њѣга Бк, кдд њѣ Ф, дд ње СЦ, на срдѹ њѹве Ит.

ЂД > Д'Д

кд д' да рѹди Бк, дд' да слѹша Ф, дд' да вам кѹжем НБ, јѹ д' дѹти Ме, нѣд' да дстане НБ, нѣд' да се брѹнем Мђ, нѣд' да устанем СЦ, нѣд' да кѹжем Ж, нѣд' да њим шѹљем Км, лѹкше ддд' до дѣвдјке НБ, и најзад нѣ да јѣду Ф — свега један пример за тип веома раширен у говорима смедеревско-вршачког и косовско-ресавског дијалекта.

ДШ > Ш

д шта Ил Ит (в. примере за чување г или стапање дш у ч у т. 318).

ЗЖ > Ж

крò жито Ит Е.

ЗШ > Ш

крò шибу Ил, *крò шуму* Бш, *бè школе* Ил, *и штале* З, *и́зво коња и штáлога* Ме.

320. Једначење по звучности

ДК > ТК

имаш сàт кòјог Е, *испрèт куће* Ч, *кàт кàко* Сф Пе, *ког кòјога* Ил, *кòг кòла* З, *от канáпа* Сф, *пòг кревет* Ч, *прèт крòј* Ит, *прèт кућу* Ит Ч, *прет кућом* Сф, али и *кàд кàко* Ит.

ДП > ТП

кат плèву Е, *ког пàдра* Е, *ког Пáје* Е, *ког п̀рста* Ит, *оплèту от пешкíра* Пе.

ДС > ТС

ког старóјка Сф, *от свдшта* Ит, *от слáсти* Ил, *òт сунца* Ит.

ГТ < КТ

бòк те пíто Сф.

ГС > КС

Бòк свèти Ит, *ис кòјòк су мèста* Сф, *вíше нек сàд* Е.

ГЦ > КЦ

ù ток Цр̀нца Ит.

ГП > КП

од àзлибанског (=железничког) *пúта* Ит, *ни́је бíло ток печèња* А.

ГЧ > КЧ

мáторок чòвека Ит.

ЗК > СК

бес кòна Ил, *у́змето ис кàмаре* Ит, *ис кàмена* Сф, *ис кола* Пе, *ис кочинне* Е, *ис комши́лука* Ит, *ис куће* Ч З, *скòчно крос крòв* Е.

ЗП > СП

ис Пѣнчева Сф, ис Пеште Ч, ис Пѡжарѣвца Ч, ис поља Пе, извеје ис прѣве плѣве Пе.

ЗС > СС

грѡс са лѡзом Ит.

КД > ГД

пѡлаг да платимо Бш.

СБ > ЗБ

з бѡбом Цп, з брѡдом З.

СГ > ЗГ

саз гѡздом Бш, з гѡшчићи Бш.

СД > ЗД

нѡз двѡјца Мђ, з дѡсне стране Пе, з дѡцама Ил Цп, саз дѡцом Бш, з дувѡном Цп, пѣтнајз дѡна З.

ТБ > ДБ

јѡ ћ се мѡлид Бѡгу З, пѣд брѡћа Ч.

ТГ > ДГ

пѣд гѡдина Сф, дѡсед гѡдѡна Бш.

ТЖ > ДЖ

пѣд жѡребѡди З.

ТЗ > ДЗ

ѡпед зѡтворни Ит.

ЊБ > ЂБ

гѡ је већ бѡло Пе.

ЦГ > СГ

бѡш сѡс (=сад су) гѡдине Ки.

ЦД > СД

за мѣсес дана Бш, лѣбас донесе Кн.

ШГ > ЖГ

продѣж га Ит.

ШД > ЖД

мѣраж да дѣђеш Мђ, нмаж да се предаш Пе, ођеш јѣж да јѣш Бш, дѣ њеж да бѣжниш Бш.

321. Асимилативне промене С, З у Ш, Ж

СЉ > ШЉ

саш Љубинком СК.

СЊ > ШЊ

*са шњим Ж, са шњиме Км *В НК, са шњом Ил Сф Ф СК, са шњоме Т СК, са шњима Нз Ф Мо, са шњеном вѣлом Ф, са шњеном Км, ш њѣга Ф, ш њим Бк Сф Ф СЦ СП, ш њиме Бк Ш Ит Ж Ф Ч Бш СЦ Мо Сп БА Ђ Дс, ш њимена Мђ Ит СЦ НБ СК, ш њимекан Ф, ш њѣ СК, ш њом Ж, ш њѣм Ђ, ш њоме Бк Мђ Ит Ж Ф Км Бш СЦ НБ Сп СК, ш њомекана Ф, ш њомена Ф Е Км, ш њима Бк Ит Ж Ч Ф Км Бш НБ СК, ш његовом СК, ш његовом дѣвѣјком Ит, ш његовим Ит СК, ш његовим брѣтом Ф, ш њѣни кѣли Ит, ишли ш њѣве Ит, а много ређс да њѣ спада с њѣ Ит, с њѣве Ит, с њѣиме Ит, с њѣоме Ит Т О, с њѣомена ЈТ Ит Бш, с њѣима Ит, с њѣним Ит.*

СЧ > ШЧ

бѣз чнзѣма З, ниш чѣмца Ит, иши Чанѣди СК, иши чаше Бк, ниш Чѣнте Ф Пе, ниш чѣснице СК, ниш чѣније Ф Пе, ниш чѣвѣна НБ, саш чѣнком Бш, ш чѣмцом Ит, ш чѣршавом Бк, ш чѣпкѣма Ф, ш чѣм Ит СК, ш чѣиме си СК, а свега једвом ишло се с чѣмцом Ит.

Сѣ > Шѣ

саш ѣиром СЦ.

ЗЊ > ЖЊ

бреж њѣга Ф СЦ Сп, ѣж њѣ СЦ, крож њѣга Ит Бд, нѣж њѣга Бк Ф Мо, нѣж њѣга Ч Ф З, нуж њѣга Ит Ф НБ СК. нѣж ну СЦ СК, нѣж њѣ Е

СК, али и *брез нѣга* Бш, *брѣз њѣ* СК, *нуз нѣга* Ф, *нѹз њу* СЦ, *из њѣговог грѣба* СП.

ЗЦ > ЖЦ

нж цѣка Бк, *нж цѣпа* Ж СК, *двѣдеж цѣкова* СЦ.

322. Асимилација назала *м* према следећем консонанту

МД > НД

да њин дѣм да јѣду Бш, *дѣј њин дрѹго нѣшто* Бш, *ѣман двѣ синѡвца* Ил, *пѡсла сан дѡшо* Ч.

МТ > НТ

кѣжен ти Ит.

МС > НС

бѡин се Ит, *прѣкин сокацима* СЦ.

МГ > НГ (тј. ѣГ)

здвѣѣ ѣа Бш, *прѡрѣднѣ га* Мс, *свѣ оснѣ глѣве* НК.

МК > НК (тј. ѣК)

јѣ иѣ кѣжем Ит, *да иѣ кѣжем* Пе, *јѣ сам њнѣ кѣзо* Км.

Овамо се прикључује и пример *мѡлцѣ вас* Ит са назалним и поред *мѡлим вас* Т.

ПРОМЕНЕ УСЛОВЈЕНЕ ДАЉИНСКИМ ДЕЛОВАЊЕМ
КОНСОНАНАТА

Даљинска асимилација

323. Оваква промсна погађа махом пискаве, односно шуштаве сугласнике.

С — Ш > Ш — Ш —

шѡшинце Мс, *шѡшинце на крѣвет* Сф, *на двѣ шѡшинце* Ч, *шушке* („тѡ се сѣчеду јѣбуке па и мѣтеду ѹ пећ па и сушиду и пѡсле стѡи на сунце, кат се дѡбро исуши дѣак се ѡстави“) Ит, али и *сѡшинце* Ч, *сѡцице* Е, а такође и

(изгледа доследно) *засуши* Пд, *исуши* Ит, *осуши* Ил Бш, *осуши се* Ме, *осушиши* А, *осушимо* Ме, *да се осушу* Км, *осушити* Ме, *расуши* Ит, *сушимо* СК, *сушиду* Ит са неизмењеним с.

шуштер СЦ;

Шишко гробље, код Шишког гробља у Перлезу (Ерд., СуБ 350). „Несумњиво је да назив Шишко гробље долази од првобитног Сишко гробље“ (Ерд., н. м.). На месту Перлеза до XVIII в. налазило се село Сига.

З — Ж > Ж — Ж

жвијжди Ж Ф Бш СК, *жвијжди* Мо 2—66, *жвијждите* Ф Ме, *жвијжду* Ф, *жвијждали* Ме, *жвијждали* су Ж, *жвијждила* СЦ, *жвијждити* Ит, *зажвијждала* Ит, али и *звијждим* СК, *звијждио* СК, *завијждило* Ит.

С — Ц > Ц — Ц

цунцукрѣт Ж Км Бш СЦ Ми Ки Мо Пд НК СК, *цунцукрет* Дб Мђ Ит Ж Т Пе Ж З, *цунцукрѣта* Сн, *са цунцукрѣтом* Бш.³⁴⁶

У облицима *сунцукрѣт* СЦ, *сунцукрет* Ж СК, *сунцокрет* Мђ огледа се свакако утицај књижевног језика, а можда и именице *сунце*, у којој је с потпуно стабилно.

Ћ — Ч > Ч — Ч

чурчије Ит.

324. Даљинску асимилацију која се очитује у примеру *вдљужски* (и даље понекад *вдљуски*) поменули смо у т. 231.

Р — Л > Р — Р

втридр Ф СЦ, *втрибра* Бк СЦ Бш Мо, *фѣбрике втрибра* Ит, затим *ветридр* итд. (т. 143).

Ово је једина прогресивна даљинска асимилација консонаната коју смо забележили.

Даљинска дисимилиација

325. Ова појава обухвата знатно разноврснији материјал него даљинска асимилација. Најзаступљенији су примери са сонантима.

Р — Р > Л — Р

Глйгорови Ит;

³⁴⁶ Уп. *цунцукрѣт* у Бачкој, И. Поповић, *Госп.* 63.

Дс;³⁴⁷ *лебрњак* „прозор из авлије“ Км, *лабрњи пѣнџер* СЦ, *лабрњи пѣнџер*

лѣгрџију дѣци Пд;

из *лѣрне* Бш,³⁴⁸ *лерна крива* Мо 1—95, али и *тѣ рѣрно* СЦ;

пѹлгери Ф Мс Мо; тако и *пѹлгерски* у грађи из Темнишвара (уп. и *пѹлгери* Ми, Н. Сескулић, Текстови 123, као и *пѹлгер* „становник града, господин“ у Иванди, Чесљар 132);

кот флизера СК, *кот флизѣрке* СК, *флизѹру* Км Ки, *толико се флизѹриду* СК.

Р — Р > Н — Р

шангарѣпу Дб,³⁴⁹ *шангарѣпа* Мо 1—99, поред *шаргарѣпа* Ф Ме Би.

Р — Р > Р — Љ

квартѣл Ит Т Ф, *квартѣли* Ф, *на квартѣлу* НК.

Р — Р > Р — Ø

шпѣрет СЦ, *шпѣрети* Бш, *шпѣрети* Км, *ко чпѣрета* СЦ, али и *шпѣрѣт* Ф са сачуваним другим р (нем. Sparherd).

Р — Р > Ø — Р

агѣр Ф, *с ѿгог агѣра* НБ, *агѣрску зѣмљу* Ч;

З. мн. *машѣру* Ит;

зѣкѣр Бк Сф Мо, *зѣкѣрали* Т.

Испадање р у овим речима заступљено је у многим нашим говорима.³⁵⁰ Занимљиво је да паралелан облик, *zikcir* или сл., долази и у румунским банатским говорима.³⁵¹

Л — Л > Л — Р

флѣнер Ф, *фланѣром* НБ.

³⁴⁷ Приличан број потврда из разних крајева Војводине, поред осталог из Баната, даје Г. Вуковић, *Терм. куће* 167 и 185. Реч се, колико нам је познато, у нашој лексикографској литератури први пут појављује у трећем издању Вуковог Рјечника (1898) с назнаком „у Сријему“ (по Вуковим белешкама), а убрзо затим је Будмани, додуше уз јаку резерву, у РЈА тумачи из „перс. тур. *леб*, усна, па и крај, страна“. Маретић, *Грам.*² 93, изводи је из „лебро мјесто ребро“. Будући да у Војводини нема облика *лебро*, треба претпоставити дисимилиацију у самом придеву *ребрњи*.

³⁴⁸ Г. Вуковић, н. д. 201, има облик *лерна* из већег броја места у Срему, Бачкој и Банату, али у њеној грађи ипак преовлађује неизмењено *рерна* (уп. нем. *Röhre*).

³⁴⁹ Овако и у Шајкашкој (Г. Драгин, *Ратар*. 634).

³⁵⁰ Реметић, *Шум*. 201.

³⁵¹ Флора, *Днј. профил* 129.

$$H - H > M - H$$

мишенимо „гађамо“ *Ме* (три потврде), *Скачем да ме не умішени Ме*.
Дисимилација је једино објашњене које успевамо да нађемо за настанак овог облика.

$$H - H > L - H$$

солінци < *санинци* Ч Пс Е,³⁵² *солінац* Ит, *два солінца* Е;
лазарѣн Цп.

$$H - L > \emptyset - H$$

ивентар СЦ, *ивентал* Ч, *итедант* Ки, *итересантно* Дс, *бйриши* пог
ковѣнцијом Ит, *комадант* Ит, *комедант* Ф, *коферѣнција* Ж, *коцентрати* Бш,
фудамент Ђ.

У примерима где је иза *н* стајало *в* или *ф*, могла је играти улогу и ослабљена артикулација *н* у таквим положајима (т. 224).

$$H - M > L - M$$

зламѣње А Ф СК, *на зламѣње* Ф, *зламенује* СК.

$$M - M > M - H$$

мѣлен Ф, *прѣвиле мѣлена* Ф.

$$M - M > B - M$$

жу^ванце поред *жуманце* *Ме*, *жуманце* Ф.

$$L - H > L - H$$

дѣлење СЦ, *жѣлење* СЦ, *запалѣње* Ит Бш, *оделѣње* Пе Км Ме,
осветлѣње СЦ, *пѣлење* СЦ, *сажалѣње* Пс Ме, али *грплѣње* СК, *лѣплѣње* Мо,
прѣлѣње Ђ (ту, додуше, морфолошки услови нису исти као у претходним примерима).

$$L - J > L - \emptyset$$

вдљуски Бш итд. (в. т. 231).

$$(J) - H > (J) - H$$

Влѣнна Ит, *Влѣнне* Бк Бч Сп, *Влѣннама* Сп.

³⁵² Вуковић, Бошњаковић и Нездельков, *Колар*. 195—196, наводе знатан број потврда из разних делова Војводине, укључујући Банат.

326. Само у једном случају не ради се о дисимилацији сонаната.

К — К > К — Ø

кѡнфисован Ит (конфисковати је био званични термин за одузимање целокупне имовине пољопривреднику који у доба принудног откупа не би извршио наметнуту „обавезу“; кѡнфисован је био сељак којем је тако одузета имовина).

Лако се уочава да главнину примера за дисимилацију сачињавају скорашње позајмљенице. Јасно је такође да регресивна дисимилација далеко претеже над прогресивном. Најзад, у већини случајева у резултату дисимилације јавља се други консонанат место првобитног, али је знатан и број примера за дисимилативно испадање консонаната.

Даљинска метатеза

327. У нијзу случајева сонанти *р* и *л* променили су места.

Р — Л > Л — Р

алгѣра Км Ки, елгерѣше Ме³⁵³ поред обичнијих облика без метатезе (уп. т. 136).

Тилѡр Ит (овај је хороним био добро познат ратницима на италијанском фронту у Првом светском рату).

Л — Р > Р — Л

фрѡла Ф Бш Пд, фрѡле Ф Ч Е Мо СК, ѡ фрѡлу Пд.
фрдл СК.

Подсећамо да је реч *фрула* позајмљеница из румунског, где она гласи *fluir*. Облик *флура*, без метатезе, имао је и Доситеј Обрадовић, родом из Чакова у данашњем румунском Банату (в. РЈА s. v. *флура*).

Посебан је случај речи *кастрѡла* „врста кухињске посуде“ Ит, *кастрѡлу* Сф, али и *пог кастрѡлу*, *кастрѡла* — тучана шерпа Мо 2—112. Ту је премештена ликвида *р* на начин који ју је удаљио од друге ликвиде *л*. Слику, међутим, компликује постојање облика *кастрѡла* Ме, *кастрѡлу* Ф, који отвара могућност да је можда ликвида *р* прво антиципирана у првом слогу (тип *бристра*) па је затим извршена дисимилација (*р—р>р—ø*).³⁵⁴ Значајно је да и румунски банатски говори имају облик са метатезом, *krăstolă*. Раду Флора (Dij. profil 152) изводи српске облике из тога румунског. Међутим, књижевни румунски нема ту лексему ни с метатезом ни без ње, док с друге стране реч *кастрѡла* има у српском подужу историју. Речник В. Михаиловића је бележи од 1753. године, а има је и Вук. Њен извор је нем. дијал. *Kastrol*, *Kastroll* (< фр. *casserolle*). Морамо закључити да су банатски Срби преузели

³⁵³ У Бачкој *елгѣра* (И. Поповић, *Госп.* 158).

³⁵⁴ Облици *кастрѡла* и *кастрѡла* јављају се, судећи по материјалу Г. Вуковић, *Терм. куће* 142, спорадично у Војводини, па и у мањем броју насеља у Банату.

ту реч из немачког (као што су одавно констатовали Н. Striedter-Temps, Dt. Lehnw. 141 и Schneewis, Die dt. Lehnw. 10), а банатски Румуни или из немачког или из српског (овоме другом у прилог би говорила метатеза — ако је није било већ у немачким банатским говорима).

328. Остали случајеви даљинске метатезе консонаната веома су разновидни.

Т — Р > Р — Т

врѣнѣр „ветеринар“ Ф.

М — Н > Н — М

нѣмастир Бк Ф СЦ, *нѣмастире* Ит.

Уп. и „*намастир*“ НБ, Ерд., СуБ 33, „*намастира*“ НБ, н. д. 332, 333, „*намастири*“ Мђ, н. д. 347.

П — Ф > Ф — П

фѣрпѣн „парфем“ СК.

П — Т > Т — П

тѣпос Бк.

Т — К > К — Т

Дѣшкрѣт (некадашњи Кикиндски дистрикт) Ми, *Дѣшкрѣт* Ит, *Дѣшкрѣт* Ки, *Дѣшкрѣћни* „становници Кикиндског дистрикта“ Ит СК.

Хибридан је и не сасвим јасан облик *Дѣшкрѣћни* Е НК.

Н. Секулић је забележила у Ки *Дѣшкрѣт* (Текстови 119).

К — Ч > Ч — К

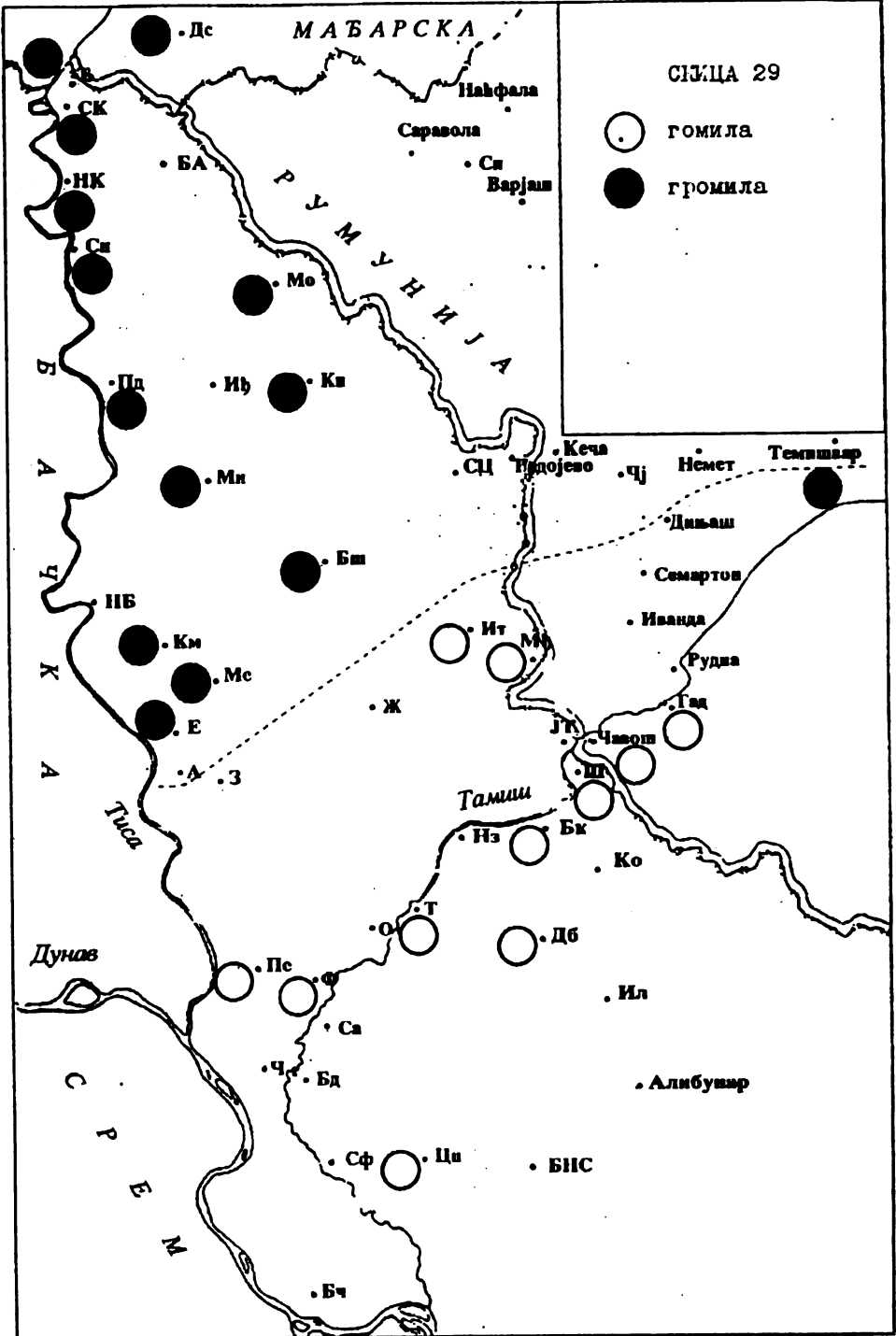
Он се *чѣркуло* „клизао се на клизаљкама“ Ми НК (мађ. *korcsolya* „клизаљка“, *korcsolyázni* „клизати се“). М. Попов, *Речничка грађа из северног Баната*, Расковник 50, зима 1987—1988, има *чоркуле* „клизаљке“ (стр. 59—60). Међутим, у Иванди се чува облик *кѣрчула* „клизаљка“, без метатезе (Чешњар 122). Исто тако и *кѣрчуле* Мо 1—119, *кѣрчулати* Мо 3—90.

У два случаја извршена је само метатеза пискавости, одн. шуштавости консонаната, чије су остале одлике неизмењене.³⁵⁵

Ц — Ш > Ч — С

чѣснајз „поврће“, нем. *Zuspeise* Ит Ф.

³⁵⁵ О оваквим „непотпуним“ метатезама в. прилог Миливоја Павловића *Узашно — ужасно* — један случај индивидуалне и непотпуне метатезе, ЈФ VII, св. 3—4, 1928—1929, 215—216.

Ш — 3 > С — Ж

стрóжак „сламарца“, нем. *Strohsak* Ит Т Сф Ф.

ГЗ > 3 — Г (>К)

У већ помињаном облику *зѣкцѣр* Бк Сф Мо метатеза је контактна у полазној форми, али даљинска у свом резултату.

329. Очигледно је да је даљинска метатеза сугласника захватила само позајмљенице. Може се, међутим, поставити питање — које овде мора остати без одговора — да није можда у понском случају метатеза била извршена већ у некој колоквијалној или дијалекатској верзији језика-даваоца, тј. да није реч преузета са готовом метатезом.

УНОШЕЊЕ НОВОГ КОНСОНАНТА

Р

330. Из кикиндске говорне зоне имамо облике *грòмила*³⁵⁶ Ме Км Ки Ми СЦ, *грòмилу* Е Ме Бш СЦ Сп НБ Пд Мо Сн НК СК Ћ Дс, на *грòмилу* Е Бш НК СК Дс, у *грòмили* Ме Пд, през. *зѣроміла* Е, док су облици без *р* обележје тамншке зоне: *гòмила* Мђ Ит Ф, *гòмилу* Дб Мђ Цп Т Ф, на *гòмилу* Дб Бк Ш Мђ Ит Ж Т Ф Пе, *òни се гомилу* Т.

В. скицу 29.

Изоглоса се наставља на румунској територији. Из Темншвара имамо *грòмила*, *грòмилу*, а из *Гада и *Чавоша *гòмила*. На другој страни се изоглоса продужује у Бачкој. И. Поповић, Госп. 159, саопштава да је облик *грòмила* одлика „неких западнијих бачких скавских говора (нпр. у Сивцу, Пачиру, Суботици)“, али да у госпођиначком говору остаје *гòмила*. Приметићемо да је Суботица на северу (а не на западу) Бачке, што значи да се север и запад супротстављају југоистоку. Ако пођемо даље, показаће се да западни Срем (Моровић, Грк) има облик *грòмилу*, док је на истоку, у Инђији, забележено *гомиллице* (Б. Николић, Срем 335). Не улазећи у питање даље распрострањености облика *громилла*, констатовали смо да на подручју Војводине он има карактеристичну лучну изоглосу, захватајући север и запад покрајине.

У облицима *брѣстра* Бк Ит, *брѣстрије* Ф (уп. и *избрѣстру се* ЈТ, Н. Секулић, Текстови 162) антиципирано је у првом слогу *р* из другог слога. Забележено је, међутим, и *бѣстар*. *бѣстра*, *бѣстро* (све Бш, по упитнику), *бѣстар* СЦ. Ова је грађа недовољна за поуздан закључак о томе да је на нашем подручју облик с умстнутим *р* обележје тамншке зоне. О арсалу тог облика в. Реметића, Шум. 212.

³⁵⁶ О пореклу *р* у *громилла* в. РЈА s. v., И. Поповића, *Неколико прилога речнику нашег језика*, НЈ н. с. 2, 1951, 209, Скока ЕРј s. v. *грамада* и *громилла* и С. Реметића, Шум. 212.

3—87, *прамдѣда* БА, у *његовог прамдѣде* Ч, од *прамдѣдова* Мо 2—87, да *џженим прѣм* унука Е тзв. паразитски назал.³⁶¹ Не би требало искључити ни утицај облика *чукумбаба* (у нашем материјалу из Ч), а ни ослањање на предлог (*с*)*прам*. Забележићемо, међутим, и облике *праунуче* Ђ, *пѣт праунучади* А.

Сонант *м* у *џкѣмбер* Ф Ме, *џкѣмбера* Бк Ит Е Ђ (поред *џкѣбера* Ил Бд) потиче из сличних имена месеци, од септембра до децембра.

Н

332. Паразитски назал, подржан можда од *н* у *чукундеда*, налазимо у *прањеда* Бк Ит Ч Пе Ф СЦ СК, *прањеде* Иђ 24, *прањеду* Ит.

Веома је раширен у српскохрватским говорима секундарни назал у *кѣмѣндија* ЈТ Ит НК СК, *комендија* Са 64, *кѣмѣндије* Сф Ит, *кѣмѣндију* Мо.

Остали консонанти

333. Сонант *њ* ушао је у именицу *жњѣтва* Ит из облика глагола *жњѣти*, *жњѣм*. Уп. и *жњѣтва* у ЈТ, Н. Секулић, Текстови 166. РСАНУ доноси знатан број потврда, поред осталог из извора као што су Његош и Вукове народне песме, али по правилу из ијекавских крајева. Изузетак чини пример из народне песме забележене у Пећи, преузет из Елезовићског речника.

Сонант *л* у *цигарѣтле* Ит Ж, *цигарѣтле* Мо 1—44, 3—43 потиче вероватно из неког немачког дијалекатског облика (деминутивне творбе?).

Облици као *скрајѣни* Ба, *снѣзак* Ф, *снѣска* Ф, *снѣски* Ф, *снѣже* Ж 3, *снѣжи* Е, *сниски* Са, познати другде, поред осталог у Вуковом језику, имају по свој прилици предлошко *с*, можда из синтагми као *с краја* итд.

У *џбграђено* Ит Ч, *џбграђен* Ж, *џбграђено* Ил, *џбградни* с *јѣндеци* Нк, да *џбдржим ја ту рѣд* Ит, *џбдржѣва службу* Ит, *џбдржано* Ит, срећемо с префиксалном варијантом *џб-* место *џ-*. Облик *џбустѣвим* Ж (и *џбустѣвити* у Иванди, Чешљар 118) стекао је своје *џ* под утицајем облика као *џбустѣвим*. То се најлакше могло догодити приликом обнављања префикса *џа-*, који је окрњен у типичној банатској форми *џустѣвим* (уп. т. 174).

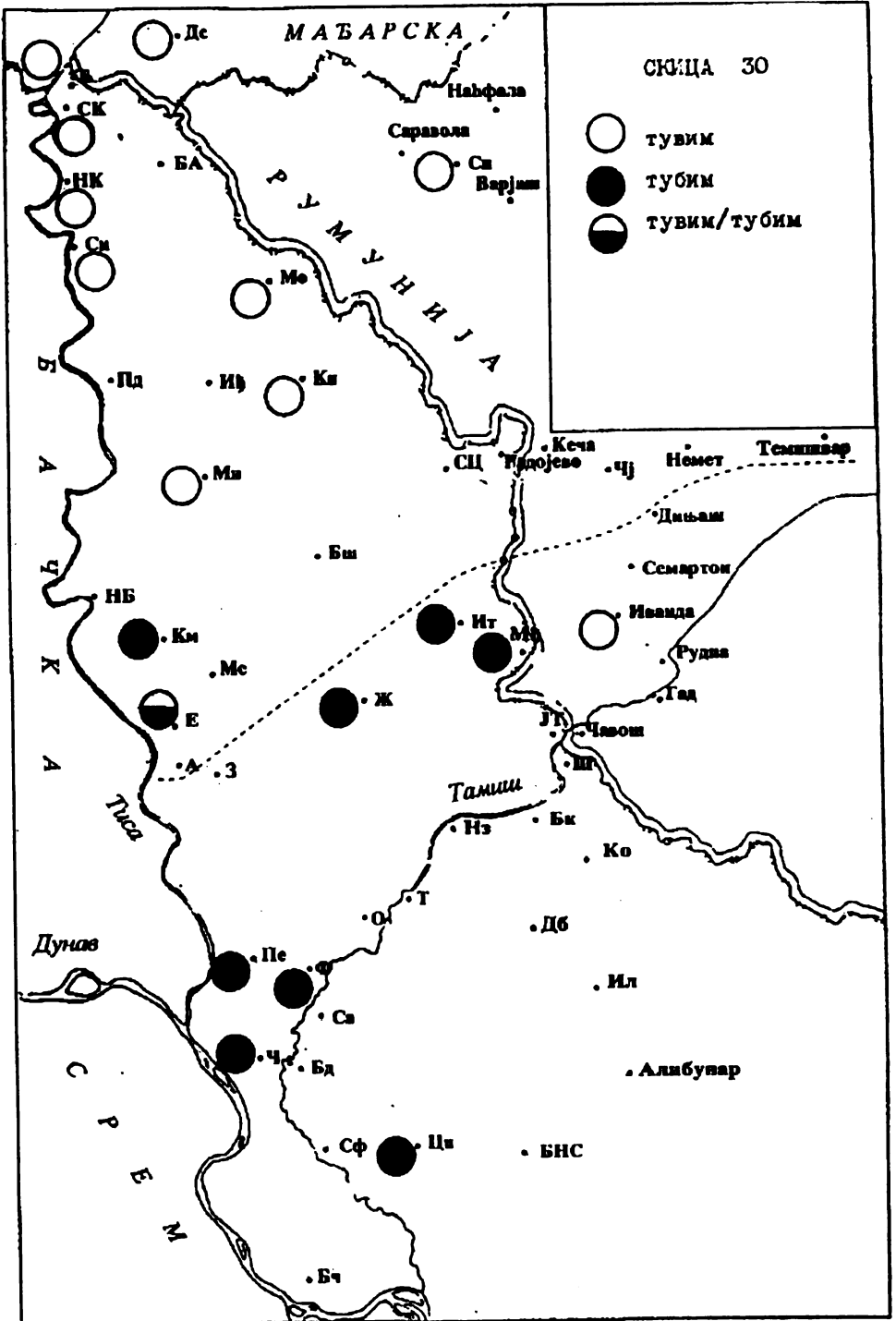
Додато *т* у *шпѣц намет* “породични надимак” (< нем. *Spitzname* Ил Бк Сф Ф Ч Ит потиче свакако из глагола (*на*)*метути*. Изворна форма чува се у *шпѣц наме* Мђ Ит Ч Ме.

Најзад, поменићемо да сонант *л* није уведен у именицу *мѣдѣж* Бш.

ЗАМЕНА КОНСОНАНТАТА

334. Овде ће бити говора о променама или дублетним односима независним од консонантских група и даљинских међуконсонантских утицаја.

³⁶¹ Скок *с. в.* *џѣд* пореди *прањеда* са *џумбок*, а *с. в.* *џѣж* ређа, уз *џумбок* и *џумбаљ*, и облике *џумбрава*, *џолумница*, *џумборе*, *џумбрег*. Уверљиво објашњење уношења назала између вокала и пловива дао је већ Решетар, *Ѕлок*. 153.

335. Лабнјали

Б : В

Насупрот облицима *губим* „памтим“ Мђ Ит Ф Ж, *губи* Мђ Цп, *губите* Ит, *угубити* Ч, *угубим* Ж, *угуби* Ф Е, *угубио сам* Км, *угубио* Пе Е, *угубте* Ит у тамишкој говорној зони и најјужнијем делу кикиндске, у највећем делу кикиндске зоне долазе форме са в: *губити* Ки, *губим* НК, *не губим* Сн, *губимо* Ми, *губио* Ки, *угуби* Е, *угубити* СК, *угубим* СК, *угубиши* Ми, *угубио* Ми Мо Сн НК, *угубила* Сп Дс, *угубили* Ми СК, *угубиле су* СК, уп. и „откад тувимо“ Ђ, Ерд., СуБ 281. С оваквим географским распоредом није у сагласности податак да се у Иванди говори *губити*, *угубити* (Чешљар 139, 140). В. скицу 30.

У Бачкој су облици са б обележје југоисточних говора, а они са в северних и западних (Поповић, Госп. 148), што одговара географском распореду у Банату. Из Срема имамо податак о облику *угубио* у Руми (Секулић, Текстови 273), док из предела у Србији јужно од Саве располажемо обавештењима о облицима са в: *угубила* Реметић, Шум. 156—157, *угубити* (*губити*) Стевовић, Гружа 505, али однекуд *угупити* Б. Николић, Мачва 250.

Облик *Сервијанци* Ф потиче из исмачког језика некадашње аустријске администрације (*Servianer*).

П : Б

Наспрам *лџмба* Ф,³⁶² *лџмбу* Ф стоје ликови *лџмпа* Бк Ит, *лџмпе* Ит, *лџмпу* Ит. Форме са б одражавају новогрчку промену *мл* > *мб*, уп. *ламбада*, *ламбада*, *ламбада* у црквенословенским споменицима српске редакције (Miklosich, Lexicon и Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*), буг. „разг. нар.“ *лџмба* и мак. *ламба*, тур. *lamba*. Наглашавамо да је у банатским говорима ипак најобичнији облик *лџмпа*, а не *лџмба*. Наравно, с овим нема везе облик *лџмбане даске* („јџена у другу улази“) Ит, који потиче од тур. *lamba* „жлеб“. РСАНУ нема глагола *ламбати*, али има *лџмбити* и *лџмбовати* у истом значењу „жлебити“.

П : В

шџбати „подсмевати се“ (<нем. *spotten*) Ф, *шџбта* Ж, *шџбта се* Ф, *шџбташ* НБ, *шџбту се* СК, *шџбту се* Бк, *шџбтаће се* Ф, *шџбтали га* Ил. За Мо имамо и потврду И. Рајков: *шџбати се* „исмевати неког“, Мокрин 192.

Нејасно је откуда потиче в у овој рсчи. Да ли можда из неког од говора банатских Немаца?

³⁶² Облик *лџмба* долази и у Бакој (И. Поповић, Госп. 148), у Шумадији (Реметић, Шум. 210) и на Косову (Елезовић, *Кос.—мет.* 353), док за *лџмба* (с тзв. динамичким акцентом) постоје потврде из Црне Реке (Миодраг Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*, СДЗБ, XXXII, 1986, 352), из Пирота (Новица Живковић, *Речник пиротског говора в. в.*) и из Сретечке жупе (М. Павловић, *Срет.* 249).

П : К

сѣптѣмбер Ф А поред *сѣптѣмбер* Ме, *до сѣптѣмбера* Бд Ит. Консонант к је овамо пренет из облика *окто(м)бер*. Можда је промени допринела и дисимилација $п - б > к - б$.

М : Н

сѣрсѣн „коњска опрема“ (< мађ. *szerszám*) Ит Цп Ф Ч Ме, *сѣрсѣн* Ш, *сѣрсѣни* Ит, *сѣрсѣне* Ит Ф, *сѣрсан* Мо 3—110 (*сѣрсѣн* и у Иванди, Чешљар 135). Варијанта са *н* прилично је раширена, има је и Вук. Грађа у књизи Вуковић—Бошњаковић—Недељков, Колар. 197, показује да у Војводини претеже форма са *н*, али да се у Банату, исто као и у Бачкој и у Срему, местимично појављује лик са *м*. Порекло *н* у овој речи није јасно.

336. Дентални опструенти

Т : Д

његову рѹковед Бд (уп. *рѹковед* ЈТ, Н, Секулић, Текстови 166).³⁶³ По свему судећи, та је варијанта новија, настала ваљда у асоцијацији са глаголом *руководати*. И у Иванди *рѹковед*, Чешљар 134.

Т : Ц

Облик *бирт* „крчма“ долази углавном у тамишкој зони: *бирт* Ил Бк Сф 3 Е Чј, *у бирт* Ил Ш Мђ Ит Сф Ф Е, *од бирта од бирта* Ит, *из бирта* Сф Е, *у бирту* Мђ, *пѣд биртова* Пе, *по биртови* Ит Ф — уз то једино *перед бирта* Дс са крајњег севера кикиндске зоне.

У кикиндској зони у овој лексми по правилу се јавља *-ц*: *бириц* Е Ки НБ Сп СК, *у бириц* Е Км Ме Бш Ми Ки Мо НБ СК, *бириц* Мо 1—40, *у бириц* Е Мо, *из бирица* Т Ми Пд Мо СК, *у бирцови* Ки СК, *по бирцови* СЦ НБ, *бирцеви* Км. Међутим, у најсевернијим насељима, бар у онима на земљишту Југославије, јавља се у НАјд облик *бириц* Мо Пд Сн НК, *у најдашки бириц* Сн, *у бириц* Сн НК СК.

Вук наводи „*бирт m* (у Банату)“. Исти облик долази у РСАНУ, са потврдама које нису географски одређене. Тај речник има и *бириц* са две потврде које упућују на Бачку.

Оба гласовна лика, са *т* и са *ц*, потичу непосредно из немачког: *бирт* < *Wirt* „крчмар“, *бириц* < *Wirtshaus* „крчма“.

Т : Ћ

сплѣћке СК (уп. мађ. *plętyka* „сплетка“);

³⁶³ Вук наводи „*рѹковѣд t* (у Сријему и у Бачкој) *vide рѹковѣт*.“ За југоисточну Бачку потврђује оба облика, *рѹковѣд* и *рѹковѣт*, Гордана Драгин, *Рагар*. 686. Облик са *д* белжи и Реметвић, *Шум*. 262.

шивећка „шиваћа игла“ Ит Ф Ме Бш Ђ Дс, *шивећке* Дс, *шивећку* Ф, *шивећка* Бш, са *ћ* из придева *шиваћи* (судећи по Вуковом речнику, а и по РМС, књижевни језик има *шиватка* поред *шиватница*).

Д : Ђ

дмлађина Ил Ит Пе Е, *дмлађина* Мђ Ит, *дмлађине* Сф Ч, *дмлађину* Пе — очигледно уз везивање за компаратив *млађи* поред *дмладина* Пе, *ови дмладини* СК, *дмладинима* Ит;

провођаџија НБ Ми Сн Мо, *провођаџију* Ки — са *ђ* можда према некој имперфективизованој глаголској творби (у тамишкој зони остаје *д*: *провођаџија* Ит Сф Ж, *провођаџије* Ил; тако и у Иванди, Чешљар 132);

рађени „радници (у смислу активности, труда, вредноће, не у смислу најамног односа)“ Ж, *први рађеник* Ит, *рађеници* Ит са *ђ* вероватно из трпног придева — поред *раден најболли* Ж, *ђно радени*, *идеду кћи* Бш, *трајжим мени радена* у кућу Бш, *раденичка кола* Ит.

Ц : С

бриса „бритва“ (уп. *брица*) Бк Т, *брисе* Ф, *брисе* Иђ 41, *брису* па *тд* *обрежем* Мо, *з брисом* НК, *идз бриса* Ми, *брисама* СК, *брису* Мо 1—56, *с брисом* Мо 2—75, 3. лице јд. през. *брисају* НБ. Уп. и *s brisom* у *Десци*, *Степановић*, *Нинг. 111*, као и *бриса* у Иванди, Чешљар 112.

РСАНУ наводи под *бриса* две потврде које врло одређено упућују на Банат, а под *брица* у значењу „бритва“ три примера, сва из Бачке, један од њих буњевачки. И *Rečnik bačkih Vrnjčevaca* Марка Пеића и Грге Бачлије, Нови Сад — Суботица 1990, даје форму *брица*. Порекло *с* у варијанти *бриса* није нам јасно. Асоцијација с глаголом *брисати* не изгледа довољна да се објасни појава *с*.

С : Ц

цигџуран Ит СЦ НБ, *цигџурно* Сф Ит Ж Ч Ф Е СЦ НБ Ки СК Ђ, *цигџурно* Ит Ж, *цигџурно* Са 280 и Мо 1—44, *цигџурнији* З, *оцигџура* Ф, *цигџураџија* Ми (у Иванди *цигџурно*, Чешљар 143).

Облици са *ц*— регистровани су на разним странама, тако у Бачкој (И. Поповић, Госп. 149), у источној Славонији (Ивић, Пос., Рад 196, стр. 202) и у Мачви (Б. Николић, Мачва 252, поред *сигџурно*). Појаву *ц* место *с* по свој прилици треба објаснити тежњом да се појача експресивност.

С : Ш

у *Шлавџнију* НК. Уп. „из Шлавоније“ Пе, Ерд., СуБ 354. Тако и у Бачкој „... у *Шлавџнија* имамо очигледно мађарски изговор *с* као *ш*“ (И. Поповић, Госп. 156). Такав мађарски изговор овог хоронима (мађ. *Szlavónia*) није нам познат, што не мора значити да он не постоји у мађарским говорима или да га никад није било. Вероватније је ипак да се ради о немачком изговору (у

немачком је почетно *sl-* замењено са *schl-*). Иначе, за облик *Шлавонија* у сх. језику постоје потврде већ из XVIII века.³⁶⁴ Уп., нпр. И. Грицкат, ЗФЛ XIII/1, 1970, 99, и ЈФ XLVII, 1991, 61.

Штѐва Сн, *Штѐва* Грк НК, *штѐва* Вајин Сп, *браца–Штѐва* Мо 1–21, *Штевѝнчева бѝра* мтоп. Ки, *свети Штѐван* Сп, *светог Штѐвана* Сп *В, (Кад је у питању антропоним, вероватнији је утицај румунског језика, уп. рум. *Ștefan*, него немачког, уп. нем. *Stefan*, такође са Ш-). Из јужнијих места имамо много потврда за Ст-: *Стѐван* Ил, *Стѐван Ра̀нѝ* Ит, *Стѐва* Пе 3 Е, *поп-Стѐва* Ит, *поп-Стѐву* Км.

З : Ж

кукуружевина СК, *кукуружвина* СК Дс, *куружвина* СК. Овакви су облици могли настати укрштањем ликова као *кукуружњача* „кукурузовина“ (у Бачкој, РСАНУ) и *кукурузовина*.

Ц : З

Према дублету *магазин/магацин* у књижевном језику и у војвођанским говорима, овде имамо *магѝзн* Ит Ки, *код магѝзна* Ит. Г. Вуковић, Терм. куће 171, белжила је на подручју нашег истраживања претежно варијанту са з, а у осталим пределима — Срм, Бачка, југоисточни Банат — најчешће форме са ц.

337. Алвеодентални сонанти

Р : Л

Два усамљена примера:

ивѝнтѝл Че;

Ласпѝпова (породични надимак) Ф.

Л : Р

коринђати „коледовати“ Е, *коринђа* Ит, *штѝ ми коринђаш* „гуњѝаш“ Ит, *коринђѝмо* Ит, *коринђѝду* Сп, *коринђу* Ф НК, *коринђѝши* „коледари“ Ит Ф Ч Пд НК, *коринђѝши* Мо 1–61, *коринђѝше* Сп, *тѝм коринђѝшима* Е (и у Иванди *коринђати*, Чешљар 122). Очигледно се ради о позајмљеници из румунског (глагол је *colindă*, назив обичаја *colindă, mn. colinde*). У тај је језик ова реч преузета из словенског врло давно, још пре деназализације *ѝ*. У гласовном лику заступљеном у данашњем српском говору Баната огледа се и прелазак *ѝ > љ* испред палаталног вокала, карактеристичан за румунски банатски дијалекат. Нејасно је, међутим, *р* место *л*. Таква промена иначе

³⁶⁴ РЈА под *Шлавонија* наводи потврде из Раваничког летописа и из Качићевог Разговора угодног. Међутим, у истом речнику под *Славонија* налази се знатно ранија потврда за облик са Ш-, из једне представке Срба у будимском дистрикту писане 1708. године.

спада у одлике румунског гласовног развоја, али у овој речи остаје *л* у румунском банатском дијалекту (в. нпр. G. Weigand, *Der banater Dialekt, Leipzig* 1896, 58) исто као и у књижевном језику. Раду Флора, *Dijal. profil* 150, наводећи српске облике као *коринђати*, *коринђаши*, *коринђаду* из Маргите и Избишта у југоисточном Банату, истиче: „Интересантна је овде појава претварања *л > р*, која је такође типично румунска.“ И Иван Поповић, *Geschichte* 591, помиње *korindati...* mit rum. -r- aus -l-“, али се ни он не осврће на парадоксални однос рум. *л*: сх. *р* с којим се срећемо у овој позајмљеници. Dorin Gamulescu, *Influente românești în limbile slave de sud I, București* 1983, 38, констатује (преводимо с румунског): „коринђати (Србија) < рум. (а) *corinda*, облик с ротацизмом насупрот књиж. рум. *a colinda*“. Додајмо да реч постоји и у мађарском (*korinyálni* „тумарати“, реч дијалекатска и застарела), да РСАНУ доноси приличан број потврда, углавном са терена, за лексеме *коринђати* (која се тамо изводи из поменутог мађарског глагола), *коринђаш* и *коринђашки* и да су се у нашем материјалу нашли и облици *колѣндраду* 3 и *колѣндраш* 3 (Р. Флора, н. м., наводи из српскохрватских говора вршачке околине и облике *колѣндрају* из Малог Жама и *колѣндраду* из Јабланке).

Л : Љ

ључимо Бк, *свѣ се ључу* једно ђ друго Мо, да *зључим* теле Бш, *кат се зључи* Бш, *зључу* Нз, *зључио сам* теле, *дѣста је сисало* Бш, *изључи* Бк Ит, *дѣључи* Е, *одључио* Ит, *ѡву сам гўску одључила* з *гўшчићн* Бш, *одључили се* БА, *нїзимѡди кои су ѡдључени* Бш, *разључи* Ит, *разључили* Ит, *разључило се* Ит.

Облике са *љ* потврђује М. Дешић за Ч, Ил, Са, Бд и Опово.³⁶⁵ Такви облици раширени су и у Срему, нарочито источном, а забележени су и у јужној Бачкој, у Футогу и Госпођинцима.³⁶⁶ Речник Пенћа и Бачлије потврђује лик *залјучит* и код бачких Буњеваца. Даље потврде из Војводине доноси РСНУ под *зључити*. А. Бслић, ДИЈС 222, забележио је овакве форме у два села у Сврљингу, на земљишту сврљиншко-заплањског и тимочко-лужничког дијалекта, док је Д. Петричев регистровао облик *л'учит* у недалеком бугарском трнском говору,³⁶⁷ тимочко-лужничког типа. Остаје да се разјасни како се појавило *љ* место *л*, и то у бар два одвојена арсала.

дѣтелина Дб, *дѣтелине* *В 172, *дѣтелину* Дб, *дѣтелина* Мо 2—72, *дѣтелине* Мо 1—84, *дѣтелину* Мо 1—23, уп. и *дѣтелину* ЈТ, Н. Секулић, *Текстови* 162, као и *дѣтелине*, *дѣтелину* у Ит, Бошњаквић, *Дијал. текстови* 161, а с друге стране *дѣтелина* Ит, *дѣтелину* 3 — ако ти облици не потичу из књижевног језика. Нешто примера за варијанту са *љ*, из крајева ван

³⁶⁵ Милорад Дешић, *Напомене о српскохрватској оварској терминолозији у јужном Банату*, Радови АНУ БиХ LXXXIV, Одјелске друштвених наука 23, Сарајево 1989, 235.

³⁶⁶ Ж. Бошњаквић, *Пастир*. 128.

³⁶⁷ *Приносъ къмъ изучаене на грѣнскія говоръ*, Извѣстия на Семинара по славянска филологија VII, 1931, 47.

Војводине, доноси РСАНУ. Узрок појаве није поуздано разјашњен. Скок *v. djetao* сматра да је „детелјина поименичење придјева помоћу *-ина*“. Или је можда суфикс *-ина* додат на варијанту са *-љ* саме именице?

Поред *галичеш Ф, галиче Ф, галиче Ф, галико Ф* јављају се и варијанте са *љ*: *гољико Ф, гољикала Ф, галиче је Ф, галикала Ф, галикав Ф, галикаво Бк*. Глас *љ* ту по свој прилици има експресивну функцију.

Из Ит имамо *от цивиља, цивиљу, цивиљи*. Облик са *љ* „се говори на разним странама нашег језичког простора“ (Реметић, Шум. 209).

Н : М

бѣден „насип за заштиту од поплаве“ Ит, *ишли з бѣдена Ф, идѣмо бѣденом Ф, на бѣденѣрницу ЈТ, поред бѣдем Сф*;

багрѣн Бк Ит Сф Ф Ме Бш Пд НК, багрѣн Иђ 23, багрѣн Иђ 23, од багрѣна Дс, лѣпе багрѣне СК, багрѣнови НБ, багрѣнац ЈТ Дс, багрѣнчиѣ Ит, багрѣње Ђ, багрѣња Пс, багрѣново Ф.

У оба случаја задржано је изворно *н*.

Н : Њ

плѣсан Ф, али *плѣсањ СК*.

338. Шуштави и палатални консонанти

Ш : С

Чѣска СК, ис Чѣске СК, чѣски НК. Очигледно према множини *Чесн*.

Ш : Ч

*шукундеда Бк Ф Бш НБ, али и чукундеда Бк Сн, чукунбаба Ч, чукунбаба Ђ, Уп. и шукундеда Ме, Н. Секулић, Текстови 142. Варијанта са ш- је старија (шукун- < лат. *secundus*, в. Скок под *djēd*).*

Ж : Ш

брбушак Кн (< брбужак < бубрежак; према брбушици и сл.).

Ч : Џ

*Тѣ је дѣбра пиринца Ф, Гјд пиринце Сн, Ајд пиринцу НБ, са пиринцом НБ. У Бачкој такође пиринца ж. р. Констатујући то, И. Поповић, Госп. 149, истиче да „позајмица није ушла у овај говор истим путем као у друге наше говоре, већ је примљена независно од тога“. Сама африката *џ* преузета је из турског, где Нјд гласи *pirinç* (дакле са *ч*), али остали облици у парадигми садрже звучну африкату.*

Ц : Ч

Илѧнча Ил, из *Илѧнче* Ил, *оде* у *Илѧнчу* Ил, *Илѧнчу* Бч, *Илѧнчани* Ил. Званични облик *Иланца* не одговара народном *Иланча*, који је очигледно изворан (< мађ. *Ilancs*). На ћириличкој карти „Војводине српске“ (Нови Сад 1861), репродукованој у књизи Д. Поповића *Срби у Банату* иза стр. 208, стоји јасно *Иланча*. На немачким (тј. аустријским) картама из 1723—5. и 1776, објављеним на истом месту, написано је *Ilancsa*, одн. *Illancsa*, са *cs* које по мађарском начину писања означава *ч*, али на карти из 1761. то се село зове *Ilonza* (вероватно = *Илонца*, што би било ближе изворном словенском *Иловница*, од чега је вероватно настао мађарски облик). У Пећком катастигу (Св. Матић, *Опис катастига*, ГИДНС св. 9, 223) написано је *Иланџча*. Вредност тога податка смањена је чињеницом да је у тадашњој српској ћирилици глас *џ* понекад обележаван словом *ч*.

Ђ : Д

Придев *предашњи* Ч, има и *предашњи* Ит, *предашњи рѧт* Сф, *предашњо време* Ит, има *д* из предлога *пред*. Напомињемо да прилог *пређе* није познат банатским говорима.

Ћ : К

сѧркет Ит, и од другог информатора: *мѧту сѧркета* Ит, *нѧ кѧдри* се *сѧркет* Ит. И у Иванди *сѧркет*, Чешљар 135. Изворно турски облик *sirke* има меко *к'* што отвара могућност за супституцију и са *ћ* и са *к*.

Љ : Л

помолѧри („што мељеду“) Е, *помелѧре* Е. Уп. *помѧлѧр* поред *помѧлѧр* у Вуковом речнику;

кѧл Ф, уп. *кѧл* у РСАНУ са знаком да се говори у Банату. Уп. мађ. *kelkáposzta*, заст. *kel*.

Ј : Љ

вѧриѧл Км Бш Ки, али *насред вѧриѧја* Ил, *вѧриѧј* Мђ, из *вѧриѧја* Сф, у *вѧриѧј* Ит, *око вѧриѧја* Ч, *на двѧ вѧриѧја вѧришу* НК. Олик *вѧриѧл* долази и у Тителу, док је другде у Шајкашкој *вѧриѧј*³⁶⁸ У РСАНУ такође налазимо потврду за *вѧриѧл*, и то из Алексинца. Г. Вуковић, Терм. куће 130, има облик са *љ* само из неколико пунктова, од којих су у Банату Ђ и Сн, док њене банатске потврде за *вѧриѧј* потичу из Са и ЈТ, што употпуњава слику: изгледа да кикиндска говорна зона углавном има *-аљ*, док тамишка зона чува *-ај*.

сѧва ѧљуга Ч, *Чекши зору, ѧљуга ти пева* Мо 1—40, *ѧљуга – сова* Мо 1—116. Овај зооним, за који се верује да је заснован на ономатопеји (Скок, s. v. *јѧј*), јавља се у бројним варијантама. РСАНУ наводи *ѧја*, *ѧјуга*, *ѧља*, *ѧљуга*, *јѧј*, *јѧја*, *јѧјина*, *јѧјна*.

³⁶⁸ Г. Драгин, *Ратар*. 650.

339. Велари

К : Г

Арѣнга Пд, до *Арѣнге* НК, из *Аранге* Мо 3—90, од *Аранге* Мо 2—109, на *Аранги* Мо 1—116 (овде је облик са *г* старији; та се река у средњем веку звала *Narangod*, а данашња форма са *к* настала је накалемљивањем суфикса *-ка*, обичног и у српскохрватском и у мађарском језику);

по *телећагу* Мо, узмите *телећаге* Мо, *телећази* Мо.

Г : К

бабарѡке „шапца, дечја игра“ Мђ.

ПОЗИЦИОНО УМЕКШАВАЊЕ ДЕНТАЛА

340. Спорадично и сасвим ретко дентални опструенти се лако умекшавају испред *и*, свентуално и *е*:

гдд'ѣна Е, *сирѡмас'н* НК, *з'ѣд* Е, код *з'ѣга* (с напоменом у свесци: умекшавање врло слабо) Е.

Можда није случајно што ови малобројни примери сви потичу из места крај Тисе. У Бачкој је појава оствно раширснија (И. Поповић, Госп. 132).

Неколико примера где је умекшање остало као траг изгубљеног неакцентованог *и* наведено је у т. 193. Географски распоред тих примера није ограничен на Потисје.

О умекшањем *л* испред палаталних вокала, првенствено *и*, било је говора у т. 217.

ДЕСОНОРИЗАЦИЈА ОПСТРУЕНАТА НА КРАЈУ РЕЧИ

341. Ова појава није обична у банатским говорима. Њихов периферијски положај не доприноси десоноризацији будући да фонолошки системи и румунског и мађарског језика познају финалне звучне опструенте.

Финални опструенти се у банатским говорима изговарају у начелу звучно, са слабљењем звучности према крају фонације. Стање би се могло тачније фиксирати само инструменталним мерењима.

Једина лексема у којој се крајњи сугласник чешће обезвучује је *хѣѣ*, *ѣѣ* (поред *хѣѣд*, *хѣѣде*, в. т. 247 и 249). Полазну тачку за промену могле су дати синтагме као *(х)ѣѣд сад > (х)ѣѣ сад*.

ГУБЉЕЊЕ КОНСОНАНАТА

Д

342. Већ смо говорили о судбини *х*, случајевима испадања *ј* и *в*, упрошћавањима консонантских група и елиминаторној даљинској дисимила-

цији. Овде ћемо се осврнути на простале случајеве ишчезавања консонаната из говорног ланца. Таквим развојем најчешће је погођен глас *д*, првенствено у кардиналним бројевима.

двѐс Мђ Ф, двѐс пѐт Бд, двѐс комада З, двѐс комади Бш, двѐс метѐри Ит. двѐз гѐдина Т НБ, двѐјес Ит Пс, триѐс Ф, триѐс пѐт Бд, тријѐс грѐће Ж, триѐз дѐша Пс, четрѐс гѐдѐна Ф, четрес пѐт Сф.

Ова грађа, којој треба прикључити и многобројне примере у т. 194, показује да су облици као *двѐс* и *триѐс*, уколико је реч о банатским говорима, углавном одлика тамишке говорне зоне.

Испадање *д* у наведеним примерима везано је за познату лабавост изговора кардиналних бројева, која отвара врата редукционим променама. Можда је донекле играла улогу и даљинска дисимилација (*двадсѐсѐт, тридѐсѐт, четрдѐсѐт*), али она није била неопходан чинилац.

виш каквѐ је Ит, виш како мѐј ѓтац Бч, виѐте Пс, виѐте СК (више примера у т. 9 и 193).

јѐпе Бк, јѐпе ЈТ поред нормалних облика на *-т* (у свим местима).

ако нѐш сѐд Ф, у шта ж да прѐватниш Ф, сѐ ш виѐит НБ (други примери у т. 194).

Овде је, као и у редуцираном презенту глагола *видити*, свакако играло улогу и испадање вокала презентске основе које је ставило консонант *д*, односно *ћ* у додир са сугласницима (*т, ш*) уз које они тешко могу стајати.

Н

плѐс „плесан“ Ф Ме, уп. горе *плѐсан Ф* и *плѐсань СК* (т. 337). Облик *плѐс* прецизно одговара галипољском *плѐ"с*³⁶⁹, мстохијском *пл'ѐс*³⁷⁰ и Микаљином и истарском икавском *plis*³⁷¹ и паралелан је ликовима *нис „нисам“* и *мрт „мртав“*, које Бошковић наводи на истом месту и објашњава све на исти начин, отпадањем сонанта на крају речи иза опструента, а после губљења финалног полугласа. Додаћемо да овамо треба прикључити именицу *мѐс „мисао“* забележену у Железнику и Рушњу код Београда³⁷² и у Стрмову источно од Лазареваца.³⁷³

Сасвим је друкчије природе испадање *н* у *козѐрве Ф*, где је испадању погодовао ослабљени изговор *н* испред фрикативног *з*. Уп. т. 224 и 325.

К

Цео први слог, укључујући и консонант *к*, елиминисан је хаплоглијом у облицима као *Кинђанин Мо* (т. 193) и *кѐруз Сн НК* (т. 197).

³⁶⁹ П. Ивић, *Галип.* 55.

³⁷⁰ М. Букумирић, *Пастирска лексика села Гораждеваца*, ЗМСФЛ XXXV/1, 1992, 165.

³⁷¹ Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978, 278.

³⁷² П. Ивић, *Бногр.* 157.

³⁷³ Реметић, *Шум.* 261.

ЕЛЕМЕНТИ ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКОГ КОНСОНАНТИЗМА

343. Кад је реч о сугласницима, црквенословенски елементи се свODE на облике са *шт* или *жд* место *ћ*, односно *ђ*. Значајно је да долази увек *шт*, на српскословенски начин, а не *шч*. Овамо спадају махом речи познате и српском књижевном језику:

дпшта Ит, *дпште* Мђ, *удпште* Бк Ф СК, *дпштина* Сф Ит Ф Е Ки, у *дпштину* Ит Бш, *свѣштеник* Пд, *свѣштеник* Ит, *свѣштеника* Чј, *свѣштеници* Ит;

нѣжда Ит З, *нѣждан* Ит (по РМС овај је облик равноправан са *нѣжан*), *каг се снѣжди* Е, *одежде* Ит, *одежду* Ч Чј, *рождѣство* Ч Ђ „божићна песма“: *пѣймо рождѣство* Ит, *пѣи се рождѣство* Ђ.

Осим тога имамо и примере *прѣсвѣштени* Ђ и *окуждѣва попу код њѣгове попѣдије* Цп. У овом последњем примсру прснета је црквенословенска алтернација *д* : *жд* на домаћу лексему, можда уз асоцијацију са *кужан*, *окужити*. Могао је утицати и паралелни колоквијални глагол *осуждава*, који се средином овог века још увек могао чути понегде у Војводини.

СПИСАК СКИЦА

Скица 1.	Распоред српских насеља у Банату почетком XX века	2
Скица 2.	Шематски приказ распореда словенског становништва у Банату у XIV веку	11
Скица 3.	Шематски приказ распореда словенског становништва у Банату у XVII веку	16
Скица 4.	Војна граница и Кикиндски дистрикт	18
Скица 5.	Распоред мочвара у Банату 1778. године	20
Скица 6.	Пунктови из којих потиче грађа у овој монографији	39
Скица 7.	Опсег новоштокавског преношења у банатским говорима	62
Скица 8.	Судбина послеакценатских дужина у положајима 2 и 3	105
Скица 9.	Судбина послеакценатских дужина у пол. 5 и 6	106
Скица 10.	Судбина послеакценатских дужина у положају 8	112
Скица 11.	Судбина послеакценатских дужина у положају 9	122
Скица 12.	Судбина послеакценатских дужина у положају 11	126
Скица 13.	Морфолошко скраћивање дужина у положају 12	134
Скица 14.	Сводна карта судбине дужина у основама у положајима 5, 6, 8 и 9	139
Скица 15.	Сводна карта морфолошког скраћивања у положајима 6, 8 и 11	140
Скица 16.	Асимилација наглашених <i>ѣ</i> и <i>ѿ</i> према високом вокалу у следећем слогу	182
Скица 17.	Датив једнине <i>мени, теби, себи/мене, тебе, себе</i>	233
Скица 18.	<i>пред, преко, пре-/прид, преко, при-</i>	236
Скица 19.	<i>додеја-/додија-</i>	238
Скица 20.	<i>веје-, греје-, сеје-, смеје- се/вије-, грије-, сије-, смије- се</i>	240
Скица 21.	<i>ведрица/видрица</i>	242
Скица 22.	<i>год/гођ</i>	244
Скица 23.	Судбина завршног <i>-аест</i> у бројевима	280
Скица 24.	Разликовање и неразликовање <i>ч</i> од <i>ћ</i> , <i>ц</i> од <i>ђ</i>	314
Скица 25.	<i>зова/бузова</i>	355
Скица 26.	Судбина групе <i>-ст</i>	362
Скица 27.	Судбина групе <i>шч</i> у речина <i>Влашчићи</i> и <i>гушчићи</i>	371
Скица 28.	<i>башта/башћа</i>	373
Скица 29.	<i>гоммла/громмла</i>	398
Скица 30.	<i>гувим/губим</i>	402

САДРЖАЈ

УВОД.....	1
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	4
а) Средњи век	4
б) Доба турских освајања и турске владавине	11
в) Српске сеобе у XVIII веку	17
г) Стварање етничког шаренила у XVIII и XIX веку	21
д) Промисле у XX веку	23
ДОСАДАШЊЕ ПРОУЧАВАЊЕ ГОВОРА	23
ЛИТЕРАТУРА О БАНАТСКИМ СРПСКИМ ГОВОРИМА С ДРУГЕ СТРАНЕ РУМУНСКЕ И МАЂАРСКЕ ГРАНИЦЕ.....	31
О РАДУ НА ОВОЈ КЊИЗИ	35
О ЈЕЗИЧКОЈ СИТУАЦИЈИ У БАНАТУ ДАНАС	41
Неколико техничких напомена о овом раду	42
СКРАЋЕНИЦЕ	43
Скраћенице цитиране литературе	43
Скраћенице истраживаних пунктова	48
ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ АКЦЕНТУАЦИЈЕ (т. 1—25)	49
ОСОБЕНОСТИ ИЗГОВОРА АКЦЕНАТА (т. 2)	49
ФАКУЛТАТИВНО НЕПРЕНЕСЕНИ ^ У ТАМИШКОЈ ЗОНИ (т. 3)	54
Факултативно непренесени ^ у унутрашњем слогу у Ченсју (т. 3а).....	61
СИЛАЗНИ АКЦЕНТИ ВАН ПОЧЕТНОГ СЛОГА ПРОТИВНИ ОПШТИМ ПРАВИЛИМА НОВОШТОКАВСКЕ АКЦЕНТУАЦИЈЕ (т. 4—7).....	63
ИЗМЕНА АКЦЕНТА ПОД ДЕЈСТВОМ РЕЧЕНИЧНЕ ИНТОНАЦИЈЕ (т. 8—13)	68
ДЕЗАКЦЕНТУАЦИЈА И ДВОЈНИ АКЦЕНАТ (т. 14—15)	75
ПРЕНОШЕЊЕ АКЦЕНТА НА ПРОКЛИТИКУ (т. 16—25).....	77
СУДБИНА ДУЖИНА У СЛОГОВИМА ИЗА АКЦЕНТА.....	93
НАЧЕЛНЕ НАПОМЕНЕ (т. 26—29)	93

СКРАЋИВАЊЕ У ОТВОРЕНОМ КРАЈЊЕМ СЛОГУ	98
Положај 1 (т. 30)	98
Положај 4 (т. 31)	100
Положај 7 (т. 32)	101
Положај 10 (т. 33)	102
СУДБИНА ПОСЛЕАКЦЕНАТСКИХ ДУЖИНА ВАН ПОСЛЕДЊЕ ФОНЕМЕ У РЕЧИ	103
Положај 2 (т. 34)	103
Положај 3 (т. 35)	104
Положај 5 (т. 36)	105
Положај 6 (т. 37)	107
Положај 8 (т. 38—39)	108
Положај 9 (т. 40—41)	113
Положај 11 (т. 42—43)	121
Положај 12 (т. 44—46)	127
Закључци о диференцијацији говора у погледу судбине послеакценатских дужина (т. 47—52)	133
СУДБИНА ДУЖИНА СА КОЈИХ ЈЕ АКЦЕНАТ ПРЕНЕТ НА ПРОКЛИТИКУ (т. 53—56)	142
ЧУВАЊЕ ДУЖИНА ПРЕД ЕНКЛИТИКОМ (т. 57—59)	146
ДУЖЕЊЕ ПРЕД ЕНКЛИТИКОМ (т. 60—64)	149
ВОКАЛИЗАМ	154
ИЗГОВОР ВОКАЛА	154
Опште напомене (т. 65)	154
Боја вокала <i>е</i> и <i>о</i>	155
Дуги вокали <i>е</i> и <i>о</i> (т. 66—68)	155
Типична вредност кратких наглашених <i>е</i> и <i>о</i> (т. 69)	161
Асимилација наглашених <i>ѣ</i> и <i>ѡ</i> према високим вокалимa у следећем слогу (т. 70—74)	171
Остали случајеви затворености кратких наглашених <i>е</i> и <i>о</i> (т. 75—76)	190
Дифтонгизација вокала <i>е</i> и <i>о</i> (т. 77—82)	196
Лабјализација вокала <i>ѣ</i> (т. 83)	203
Вокалска боја неакцентованих <i>е</i> и <i>о</i> (т. 84—89)	204
О пореклу војвођанског вокализма (т. 90)	212
Боја вокала <i>а</i> (т. 91—94)	214
Боја вокала <i>и</i> и <i>у</i> (т. 95—102)	220
Назализација вокала (т. 103)	224
Обезвучени вокали (т. 104)	225
Закључне опсервације (т. 105)	226
РЕФЛЕКСИ НЕКАДАШЊИХ ГЛАСОВА	227
Рефлекси вокала <i>ѡ</i> (т. 106—114)	227
Рефлекси полугласа и непостојано <i>а</i> (т. 115—116)	246
Прелаз <i>вѡ-</i> у <i>у</i> (т. 117)	247

Слоговно р (т. 118—123)	247
Рефлекси слоговног л (т. 124)	250
л на крају слога (т. 124а)	251
УНОШЕЊЕ ВОКАЛА (т. 125—126)	251
ЗАМЕНА ВОКАЛА	252
Вокал А	252
Е место А (т. 127—130)	252
О место А (т. 131—134)	254
У место А (т. 135)	256
Вокал Е	256
А место Е (т. 136—137)	256
И место Е (т. 138—139)	258
О место Е (т. 140)	260
У место Е (т. 141)	261
Р место Е (т. 142)	261
Вокал И	261
Е место И (т. 143—144)	261
Вокал О	263
А место О (т. 145—146)	263
Е место О (т. 147)	266
И место О (т. 147а)	266
У место О (т. 148)	266
Вокал У	267
А место У (т. 149)	267
И место У (т. 149а)	268
О место У (т. 149б)	268
ОПСЕРВАЦИЈЕ О ТЕНДЕНЦИЈАМА У ОБЛАСТИ ЗАМЕНЕ	
ВОКАЛА (т. 150)	268
ОТКЛАЊАЊЕ ХИЈАТА (т. 151—181)	270
Контракција	270
Група АО (т. 152—153)	270
ЕО (т. 154—155)	273
УО (т. 156—157)	275
ОО (т. 158)	276
ИО (т. 159)	276
АА (т. 160)	276
АЕ (т. 161)	276
АИ (т. 162)	277
АУ (т. 163)	277
ЕИ (т. 164)	277
ЕУ (т. 165)	277
ИЕ (т. 166)	277
ИИ (т. 167)	278
ОЕ (т. 168)	278

ОУ (т. 169)	278
УА (т. 170)	278
Закључци о контракцији (т. 171)	279
Десилабизација (т. 171а—173)	279
Елизија	282
Елизија завршног вокала префикса (т. 174)	282
Елизија у сандхију (т. 175—181)	283
ГУБЉЕЊЕ ВОКАЛА ВАН ХИЈАТА	289
Испадање крајњег вокала у сандхију пред консонантом (т. 182—189)	289
Апокопа ван сандхија (т. 190)	294
Афереза (т. 191)	295
Синкопа (т. 192)	296
И (т. 193)	296
Множина императива	296
Радни придев	297
Инфинитив	297
Футур	298
Именички облици	298
Разни облици презента	299
Други глаголски облици	299
Придеви и прилози	299
Испадање целог првог слога	299
Гласовна редукција у титулама	299
Е (т. 194)	300
Вокал презентске основе	300
Вокал инфинитивне основе	300
Кардинални бројеви	300
Именице	301
Разно	301
А (т. 195)	301
Вокал презентске основе	301
Вокал инфинитивне основе	302
Разно	302
О (т. 196)	302
У (т. 197)	302
Закључци о синкопи (т. 198—200)	303
МЕТАТЕЗА ВОКАЛА (т. 201)	304
ЕЛЕМЕНТИ ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКОГ ВОКАЛИЗМА (т. 202)	304
КОНСОНАНТИЗАМ	306
ОПШТЕ НАПОМЕНЕ (т. 203—206)	306
ИЗГОВОР ПОЈЕДИНИХ КОНСОНАНТАТА	307
Изговор <i>ш, ж, ч и џ</i> (т. 207—209)	307

Африкате <i>ћ</i> и <i>ђ</i> (т. 210—215)	311
Изговор <i>л</i> (216—219)	316
Изговор <i>к</i> и <i>г</i> (т. 220—221)	319
Сонант <i>н</i> (т. 222—224)	321
Сонант <i>ј</i> (т. 225—237)	321
Сонант <i>в</i> (т. 238—246)	328
ГУБЉЕЊЕ И НАСТАНАК ПОЈЕДИНИХ КОНСОНАНАТА	334
Консонант <i>х</i> (т. 247—262)	334
Порекло и судбина консонанта <i>ф</i> (т. 263—266)	349
Порекло африкате <i>ц</i> (т. 267—268)	352
Порекло африкате <i>с</i> (т. 269—275)	353
КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ	357
Промене везане за почетак речи (т. 275а—282)	357
Промене везане за крај речи (т. 283—289)	360
Промене у консонантским групама независне од граница речи	364
Контактна асимилација (т. 290—297)	364
Контактна дисимилација (т. 298—302)	370
Упрошћавање консонантских група унутар речи (т. 303—309)	375
Стапање консонаната унутар речи (т. 310)	380
Контактна метатеза (т. 311—312)	381
Остале промене (т. 313)	382
Неколико сачуваних група (т. 314)	384
Промене у консонантским групама које настају у сандхију (т. 315—322)	385
Уклањање геминације (т. 316)	385
Уклапање денталног пловива у африкату (т. 317)	387
Стапање пловива и струјног консонанта у африкату (т. 318)	387
Разна друга упрошћавања (т. 319)	388
Једначење по звучности (т. 320)	389
Асимилативне промене <i>с</i> , <i>з</i> у <i>ш</i> , <i>ж</i> (т. 321)	391
Асимилација назала <i>м</i> према следећем консонанту (т. 322)	392
ПРОМЕНЕ УСЛОВЈЕНЕ ДАЉИНСКИМ ДЕЛОВАЊЕМ КОНСОНАНАТА	392
Даљинска асимилација (т. 323—324)	392
Даљинска дисимилација (т. 325—326)	393
Даљинска метатеза (т. 327—329)	396
УНОШЕЊЕ НОВОГ КОНСОНАНТА	399
Р (т. 330)	399
М (т. 331)	400
Н (т. 332)	401
Остали консонанти (т. 333)	401

ЗАМЕНА КОНСОНАНТА (т. 334—339)	401
Лабјали (т. 335)	403
Дентални опструенти (т. 336)	404
Алвеодентални сонанти (т. 337)	406
Шуштави и палатални консонанти (т. 338)	408
Велари (т. 339)	410
ПОЗИЦИОНО УМЕКШАВАЊЕ ДЕНТАЛА (т. 340)	410
ДЕСОНОРИЗАЦИЈА ОПСТРУЕНАТА НА КРАЈУ РЕЧИ (т. 341)	410
ГУБЉЕЊЕ КОНСОНАНТА (т. 342)	410
ЕЛЕМЕНТИ ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКОГ КОНСОНАНТИЗМА (т. 343)	412
Списак скица	413

IMYI2-IN
17